کتب خطی

فارسی و عربی

فهرست
کتابخانهٔ مجلس شورای ملّی

تألیف

عبدالحسین حائری

جلد پنجم از انتشارات کتابخانه

تهران ۱۳۴۵

A CATALOGUE OF
THE MANUSCRIPTS IN THE PARLIAMENT LIBRARY
(PERSIAN & ARABIC)

BY

ABDOL HOSSEIN HAERI

VOI . 5

Teheran

1965–1345

کتب خطی

فارسی و عربی

فهرست
کتابخانهٔ مجلس شورای ملی

تألیف

عبدالحسین حائری

جلد پنجم از انتشارات کتابخانه

تهران ۱۳۴۵

چاپخانه مجلس شورای ملی

بسمه تعالی

کتابخانه مجلس شورای ملی در دورهٔ بیست‌ویکم قانونگذاری درنتیجهٔ علاقه و توجهٔ خاص جناب آقای مهندس ریاضی رئیس محترم مجلس‌ومساعدتهای ذیقیمت هیئت محترم رئیسه بهپیشرفتهای بزرگ نائل‌آمده است .

اکنون کتابخانه مجلس شورای ملی ازحیث کمیت در ردیف بزرگترین کتابخانه‌های ایران و ازحیث کیفیت بهترین کتابخانهٔ ایران است و این معنی بر اهل فضل آنانکه باکتابخانه مجلس سروکار دارند پوشیده نیست .

کتابخانه مجلس شورای ملی با در دست داشتن ده‌هزاروپانصد جلد کتاب خطی که دوهزارو پانصد جلد آن‌را در این دو سال اخیر خریداری کرده است نفیس‌ترین کتب خطی را جمع‌آوری‌نموده‌وبزرگترین مجموعهٔ کتب خطی‌موجود در ایران رافراهم آورده است .

کتابخانه بسیار خوشوقت است که پس از آنکه درست یکسال از تاریخ انتشار فهرست کتب خطی کتابخانه تألیف آقای سعید نفیسی میگذرد اکنون پنجمین نشریه خودرا که درحقیقت چهارمین جلد فهرست کتب خطی کتابخانه میباشد و دانشمند محترم آقای عبدالحسین حائری که ازحیث مقام علمی‌واصالت خانوادگی مقام ممتازی را دارند آنرا تألیف کرده‌اند منتشر میسازد.

کتابخانه مجلس مصمم است هرچه زودتر فهرست کلیه کتب خطی خودرا منتشر سازد .

چون در این دورهٔ مجلس وسایل پیشرفت کتابخانه از همه‌حیث فراهم‌شده است این جانب با کمال خوشوقتی به اطلاع دوستداران علم و ادب میرساند که انشاءالله درهمین سال ٤٥ فهرست‌های دیگری از کتب خطی کتابخانه مجلس منتشرخواهد شد و اهل علم ودانش از آن بهره‌مند خواهند گردید .

دوشنبه بیست‌سوم خرداد ۱۳٤٥

رئیس کتابخانه مجلس شورای ملی

دکتر تقی تفضلی

مقدمه

مجلد پنجم فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس که اینک تقدیم میگردد دومین مجلد فهرستی است که پس از تأسیس اداره بررسی و تحقیق در کتابخانه باابتکار و نظرعالی جناب آقای مهندس عبدالله ریاضی رئیس دانشمندمجلس شورای ملی ، درفاصله‌ای کوتاه منتشر میشود .

درخردادماه ٤٤ مجلد ٦فهرست (که در اثر عواملی خاص پیش‌از مجلد ٥ آماده شده‌بود) با اصلاحات‌وتعلیقات این ناچیزانتشاریافت ومن در اینجاازفرصت استفاده میکنم و از بزرگواریهای استاد سعید نفیسی مؤلف فهرست مزبور وابراز لطف ایشان درمورد افزوده‌ها ازصمیم قلب تشکر میکنم .

مجلد حاضر بارعایت دقیق وکامل‌اصول کتابشناسی‌ونسخه‌شناسی دردوبخش کلام و فلسفه وبروش تحلیلی وتحقیقی وبا اعتمادنکردن برنوشتهٔسرلوحه های نسخه‌ها و سخن های نسخه شناسان وباکوشش بسیار در تهیه مدارک،نوشته شده وخوشوقتم که با تشویقات و تأییدات‌وامیدبخشی‌های ریاست معظم مجلس وحسن نیت وتدبیرویاریهای آقای‌دکتر تقی‌تفضلی رئیس محترم کتابخانه برهمه‌مشکلات بالذات و بالعرضی که در کار بود فائق آمده و این مجلد آماده انتشار و مراجعه اهل تحقیق قرار گیرد .

برای اغلاط مطبعه‌ای ، غلطنامه تهیه‌نشدزیرا مراجعه کننده محترم این

گونه اغلاط را در خواهد یافت و من نیز بسهم خود بقصور یا تقصیر اعتراف دارم اما چند مطلب جای سخن هست که (چون برای رعایت سرعت انتشار از نوشتن تعلیقات صرف نظر شد) در اینجا با اشاره و اختصار یاد میکنم .

در ص ۲۲۵ـ (در حاشیه) تاریخ در گذشت محمد طاهر قمی (م ۱۰۹۸) بنقل از مآثر و آثار ۱۳۰۳ ثبت شده و این اشتباه ناشی از عدم توجه است در نقل از کتاب فوائدالرضویه حاج شیخ عباس قمی . این بنده اینکار را از یکی از یاران خواسته بودم و باعتماد بر دقت او تا پس از چاپ شدن فرم ، بدین غلط توجه نیافتم .

ص ۲۳۵ ـ حل المشکلات فی بیان المعضلات . نسخه‌ای از این رساله در کتابخانه دانشکدهٔ پزشکی موجود است (فهرست ره آورد ص ۴۴۹ نشریه ۳ کتابخانه مرکزی ۳۵۲) نسخه مزبور کامل نیست و نام آن نیز در فهرست بدرستی نیامد .

ص ۲۴۹ـ دانشنامه جهان درهند چاپ شد.(مشار ۲۱۶۸) و استاد مدرس رضوی در مقدمه کائنات جو اسفزاری از نسخه‌ای از آن یاد کرده‌اند و من بهنگام نوشتن این موضع آگاه نبودم .

ص ۲۵۲ـ حکیم مظفر اسفراینی. همانگونه که استاد مدرس رضوی درمقدمه کائنات جو تذکر داده‌اند صواب اسفزاری است و درنسخه‌های دانش نامهٔ جهان باشتباه اسفراینی آمده .

ص ۴۱۲ الطیر (ترجمه ...) تألیف احمد بن محمد اخسیکتی . این رساله در ضمن ۱۴ رساله ص ۱۵۳ باهتمام آقای سید محمد باقر سبزواری چاپ شده و مستندشان همین نسخه مجلس بوده (هرچند بدین نکته اشاره نشده) .

ص۴۸۰ـ منطق ابن‌مقفع . دربارهٔ این‌رساله واصطلاحات خاصی که‌مترجم‌در ترجمه ازاصل یونانی‌بکاربرده است ونیز دربارهٔ شخص مترجم که کدام ابن‌مقفع است ، نکته های فراوان وجای سخن بسیار است که در این فهرست مجال آنها نیست واز خداوند توفیق و فرصت تحقیق دربارهٔ این‌رساله رامیخواهم .

امیدوارم اهل‌تحقیق هر خرده‌ای که‌بینند ازراهنمائی وتذکردریغ‌نورزند.

****

درپایان این‌مقدمه از رئیس و کارکنان محترم چاپخانه مجلس که با روی گشاده‌وشوروعلاقه فراوان کارهای‌چاپ این فهرست‌راانجام‌داده‌وازهیچ گونه بذل مساعدت دریغ نورزیده‌اند تشکرمیکنم.

۲۵ خردادماه ۱۳۴۵ عبدالحسین‌حائری

بخش یکم

کلام و اصول عقاید و مسایل کلامی

تألیف **حاج میرزا علی‌نقی همدانی**

کتابی است در اثبات امامت **ائمهٔ شیعه** و استخراج آن ازز بروبینات **قرآن** بر پایهٔ‌قواعد جفر.

نام «**آیات‌الائمه**» در خود کتاب (نسخهٔ جای گفتگو) دیده نشد اما مؤلف **ذریعه** که گزارش زندگی مؤلف و نام مؤلفات اورا از زبان **میرزا محمد همدانی** حفید مؤلف شنیده است (ذریعه ج ۲ ص ۴۷۷) وهمچنین مؤلف مآثرو آثار، آنرا ضبط کرده‌اند.

مؤلف در دیباچه میگوید:

یکی‌ازعلماء سئوال کرددربارهٔ این‌آیهٔ‌قرآن:«ولارطب ولایابس‌الافی کتاب مبین» که آیا کدام‌یك ازآیات قرآنی بر امامت **موسی بن جعفر** (ع) دلالت دارد.

یکی ازحاضران مجلس از خودآن دانشمند پاسخ این سئوال را خواست واودرپاسخ گفت: آیهٔ«ومن‌قبله موسی اماماًورحمة»دلیل برآنست.زیرا**موسی**نامی که امام و رحمت باشد کسی جز **موسی بن‌جعفر** (ع) نیست. وپید است که آیهٔ مزبور ازلحاظ قواعد عربی واز دیگر نظرهانمیتواند ناظر بدین مقصود باشد. من بدرخواست یکی از اخوان صفا برآن شدم کـه چندآیه ازآیات قرآنی که

دلالت بر ولایت هریك از **ائمهٔ اثنا عشر** داشته باشد ذکر کنیم».

کتاب آیات الائمه دارای مقدمه‌ایست در بیان احاطهٔ **قرآن** بهمه علوم ودر ذیل آن یك «تمهید» آمده :

«در ذکر اینکه ولایت **ائمهٔ اطهار** (ع) در **قرآن مجید** بطریق اشارات ورموزاست وتصریحات صریح اگربوده در قرآنی که‌جمع فرموده بود او را ازحضرت امیرالمؤمنین(ع)...»

بطوری که در پایان مقدمه میگوید این کتاب پنج باب دارد ومؤلف که‌ظاهراً با زبان عبری و کتب‌عهدین آشنا بوده،درآخرین باب که‌ظاهراً باب پنج است میگوید :

در ذکر آیاتی از ، **توراة ، زبور،صحیفهٔ دانیال ، کتاب حقوق ، کتاب شعیا** و **کتاب صفیا** که‌شاهداست‌بر‌ولایت**ائمهٔ اثنی‌عشر**».

وسپس قسمتی از **توراة**را به خط فارسی و لغت عبری نقل کرده است .

این باب بطوری که درآغاز آن نگاشته شامل سه مشکوة است.

اما نسخهٔ جای گفتگو تنهاتاقسمتی ازفصل نهم ازمشکوة اول‌را شامل‌است. نگارنده ازاین کتاب نسخه‌ای دیگر ندیده و نمیداند که اصلاً تألیف ناتمام‌بوده یا نسخهٔ ماتمام‌است . بهرحال این مسلم است که سخن مؤلف هنوز دنباله دارد .

آغاز: (پس‌از خطبه) وبعدمعروض میدارد اقل عباد ... علی‌نقی بن محمدرضاالهمدانی... که ازآنجا که‌ظهور اسرار علوم وحکم ومعارف که سرآمد کمالات معنویه‌است درهر عصری از اعصار بسته‌بتوجه واقبال... وتربیت سلطان عصر وزمانست ، واین اوقات که مقارن یکهزار ودویست وهفتاد وچهار هجری است چندسالست که ستارهٔ ...

پایان : وجاماسب حکیم نیز درجاماسب‌نامه خبر از آمدن انبیاء (ع) و رجعت داده و بتفصیل بعضی ازآنها را اسم می‌برد ودر وحی کودك نیز اشعاری باین ماجری شده وانشاءالله ذکر خواهد شد .

حاج میرزاعلی‌نقیپسر **ملارضا پسرمحمدامین همدانی** با**ناصرالدین‌شاه** همزمان‌بوده‌و(بنوشتهٔ خود اودرآغاز دیباچه) در ۱۲۷۴ بتألیف این کتاب آغاز کرده است .

وی گویابه‌تصوف وعرفان مایل بوده ودرعلوم غریبه نیزدست داشته وعده‌ای

بوی ارادت میورزیده‌اند از آنجمله **زبیده** دختر **فتحعلی شاه**.(خیرات حسان ، ذیل گزارش زندگی زبیده ، ریحانة‌الادب : همدانی، لغت‌نامه دهخدا : زبیده) در۱۲۹۷ مطابق کلمهٔ « یا غفور » وفات یافته و **زبیدهٔ قاجار** ، برمقبره‌اش اموالی وقف کرده است . (ریحانة‌الادب ، لغت‌نامهٔ دهخدا ، خیرات حسان)

حاج آقا رضا همدانی واعظ معروف‌ومؤلف کتابهای **الانوار القدسیه** و **هدیة النمله** ، فرزند همین **حاج میرزا علی نقی** است.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ۱۶۸۵ :

نسخه‌ایست بی‌تاریخ بدون آرایش وجدول . عناوین وحروف مقطع باقلم قرمز نوشته شده وقسمت‌بیشترآخرین صفحه‌سفیداست.پشت‌نخستین‌برگ‌در یادداشت بی‌امضائی نوشته شده : « کتاب در اسرار حروف قرآنی تألیف حاج میرزا علی‌نقی» .

قطع : خشتی ، ۲/۵ X ۱۶ س . جلد : تیماجی مشکی منگه شده . خط نسخ‌روشن . شمارهٔ صفحات : ۳۲۲ . سطورهرصفحه : ۲۰

شمارهٔ دفترثبت : ۱۳۹۳۳

الفین

الفارق بین الصدق والمین ۱۶۸۶

تألیف **علامهٔ حلی** متوفی در ۷۲۶ ـ ه (روضات الجنات ص ۱۷۱ بنقل از خلاصهٔ علامه ، کشف‌الحجب والاستار و ذریعه ج ۲ ص ۲۹۹)

علامه در دیباچهٔ این کتاب گوید : این کتاب دارای یك مقدمه ودومقاله ویك خاتمه است ونیز گوید : «دراین کتاب هزار دلیل برامامت حضرت‌علی(ع) وهزار دلیل برابطال شبهات مخالفان‌آوردم وبرای اثبات امامت دیگر امامان نیز باندازهٔ کافی دلیل‌آورده‌ام ».

اما نسخه های **الفین** بهیچ وجه از لحاظ تعداد ادله ، از نظر مطالب ، واز نظر ترتیب، با گفتهٔ علامه در دیباچه مطابق نیست .

اصولا دراین کتاب دربارهٔ امامت خاص **حضرت‌علی** (ع)، یا یکی‌دیگراز **ائمه** سخن بمیان نیامده ونفی واثبات نشده، بلکه همه‌مباحث‌آن دراطراف کلیات امامت است مانند : عصمت امام و نصب امام .

فهرست مطالب موجود در کتاب‌ازاینقراراست :

مقدمه‌ای شامل ۷ بحث :

بحث اول : امام کیست .

بحث دوم : وجود امام لطف عام است ووجود پیغمبر لطف خاص.

بحث سوم : بیان مبادی ۱۸ گانهٔ برهان امامت .

بحث‌چهارم: نصب وتعیین امام لطف است .

بحث‌پنجم : امامت قابل تبدل نیست .

بحث ششم : وجوب تعیین امام ، چگونه امام تعیین میشود و اثبات اینکه تنها طریق تعیین امام نص پیغمبر است ،به ۲۹ وجه .

بحث هفتم : در اثبات عصمت امام است و در این بحث سپس هزار وبیست و دو دلیل برای‌اثبات عصمت امام سد سد ذکرشده وپس‌ازهرصد دلیل باز از یك (در بیشتر نسخ با حساب جمل) آغاز گردیده است .

درآغاز هریك ازسدها عنوان (بحث‌هفتم) تکرار شده چنانکه درآغـاز سد دوم چنین آمده :

المأةالثانية من الادله الداله علی وجوب عصمةالامام

المأةالثالثه » » » »

المأةالرابعه » » » »

وهمچنین است همهٔ سدها .

درپایان دومین سد چنین آمده :

آخر الجزء الاول من کتاب الالفین ... وفرغ من تسویده حسن بن المطهر الحلی فی العشرین من شهر ربیع الاول لسنة تسع وسبعمأه (در برخی نسخ) : «ببلدة دینور) وفرغ من تبییضه ولده محمد بن حسن بن مطهر فی سادس جمادی الاولی لسنة ست و عشرین وسبعماة بعدوفات المصنف.

ودرپایان ششمین سد چنین آمده :

«هذا آخر الکلام فی الجزء الثانی من کتاب الالفین» ودربرخی نسخ «تم المجلد الثانی من کتاب الالفین» ازاین پس دیگر پایان جزء ویا آغاز جزئی دیده نمیشود .

درپایان کتاب که پایان دلیل ۲۲(= کب) پس ازهزاراست ، این عبارت آمده:

«هذا آخرما وجدنا من کتاب الالفین» واین سخن مسلماً از **فخر المحققین** است .

در بیشتر نسخه‌ها پس ازاین جمله بازهم سخن **علامه** و پس ازآن نوشتهٔ **فخر** دیده میشود. درچندین نسخهٔ کهن از کتاب الفین کاتب در پایان جزء دوم نوشته است که **فخر المحققین** کتاب پدر خود رابصورت این اجزاء در آورده و بدینگونه جزء بندی کرده است .

درنسخه‌ای دیگر کاتب افزوده است : «وهوالذی بیض الکتاب بعد وفات ابیه»

چنانکه ملاحظه گردید ، ترتیبی که **علامه** در دیباچه برای این کتاب بنانهاده بکلی دگر گون شده واین اختلاف تنها در تعداد ادله نیست تاحمل براین شود که بقیهٔ آن تلف شده و **فخر المحققین** که پس از وفات پدر دست بکار ترتیب دادن وفراهم کردن آن شده برآن دست نیافته (ذریعه ج ۲ ص ۲۹۹). علاوه براینکه **فخر المحققین** درهمان سال فوت پدر ۷۲٦ (ذیل جزء اول الفین) به گرد آوری این کتاب پرداخته ودیر زمانی ازفوت او نگذشته بوده است تاحمل برفوات وضیاع گردد

بهرحال از این نظر مشکلی وجود ندارد بخصوص که علامه خود پس از ذکر فهرست کتب خود (در خلاصه) وبلافاصله پس از ذکر **الفین** گوید :

« بیشتر این مؤلفات من ناتمام است» .

آنچه قابل توجه ودقت است همان اختلاف کلی و عمیقی است که بین نوشتهٔ دیباچه ومطالب موجود در کتاب بچشم میخورد.

وجوه اختلاف بطور اجمال عبارت است از :

الف ـ دیباچه صریحاً نشان میدهد که علامه قصد داشته‌است کتابی دربارهٔ اثبات امامت خاصه ودردرجهٔ اول، امامت **حضرت علی(ع)** بپردازد. اما این کتاب تنها در بارهٔ رؤس و کلیات مسئلهٔ امامت مطلقه است ، و ادلهٔ که درآن یاد شده همه دربارهٔ یکی ازمسائل امامت یعنی عصمت‌است .

ب ـ هزار و بیست و دو دلیل که در کتاب آمده همه درضمن بحث هفتم ازبحث‌های مقدمه است ، در صورتی که دیباچه نشان میدهد در کتاب دوهزار دلیل در طی دو مقاله میآید .

بسیار دور است که **فخر المحققین** بدینگونه درتألیف پدر تصرف کند و اصولا دلیلی برای این کار تصور نمیشود . علاوه براینکه وی این کتاب را از روی خط پدر نوشته **(ذریعه)** وخود درپایان جزءاول‌میگوید : فرغ من تبیضیه ولده ...» وپیداست که این تصرف هارا تبیض وپاکنویس نمیتوان گفت .

شاید بتوان گفت که **علامه** خود پس ازنوشتن‌دیباچه ومباحث مقدمه دنبالهٔ این تألیف را رها کرده وپس‌ازسالی چند، ادله‌ای دربارهٔ عصمت امام گردآورده وخود اویا فرزندش این مقدمه را درآغاز آن نهاده‌اند.

درعین حال دریغ‌است که **علامه** یا **فخر المحققین** را بدین‌اهمال منسوب داریم . هرچند ، فاصله‌ای چنان ، رخ داده باشد (چنانکه میدانیم جزءِ اول در ۷۰۹ وجزءِ دوم در۷۱۳ پایان یافته است) .

(نگاه کنید به ذریعه ج ۲ ص ۲۹۸–۲۹۹ فهرست سپهسالار ج ۳ ص ۱۸۳ وفهرست مجلس ج ٤ ص ۱۲۳ و۱۲٤)

آغاز : «الحمدلله مظهرالحق ... فان اضعف عبادالله‌الحسن بن یوسف‌بن مطهر...»

پایان : « هذا آخر ماوجدنا . . . و فرغ من تبییضها فخرالدین بن المصنف . . . ببلدة الحلة‌الفیحاء والروضة الزهراء » . **مشخصات نسخه شمارهٔ ۱٦۸٦ :**

نسخه‌ایست کهن که بسال ۸۵۳ ـ ھ درساری بدست محمد پسراحمد ... پسر مخلوف مدنی کتابت شده . کاتب درپایان جزء اول (برگ ۵۰ ب) و جزء دوم (برگ ۱۰۸ ب) و پایان کتاب نام ونسب خودرا ثبت کرده .

در پایان جزء۲ صفحهٔمزبورچنین آمده است:

«هذا آخرالکلام من‌الجزء الثانی من کتاب الفین الفارق بین‌الحق والمین هکذا اجزء المولی الامام الاعظم الحبرالمکرم فخرالملة والدنیا والدین محمدبن مصنف‌الکتاب».

در پایان جزء اول نوشته شده :

آخرالکلام من‌الجزء الاول من کتاب الالفین ... وفـرغ من تسویده‌الحسن بن یوسف بن مطهرالحلی فی‌العشرین من شهر ربیع‌الاول لسنة تسع وسبعمأة ببلدة (اینجا سفید است ودرنسخه‌ای دیگر: دینور)وفرغ من‌تبییضه ولده محمدبن حسن ... من سادس‌جمادی‌الاول لسنة ست و عشرین بعدوفاة المصنف» واین عبارت نشان میدهد که علامه خود این جا را پایان جزء اول کتاب قـرار داده است .

قطع : رقعی مربع . ۱۷/۵ در ۱۳ س . جلد . تیماجی منگنه شده قرمز رنگ . کاغذ: اصفهانی ضخیم آهار مهره شده . کناره های بیشترصفحات در اثر رطوبت ریخته اما بمتن آسیبی نرسیده . خط: نسخ تحریری . شمارهٔ صفحات : ۳۱۶ سطور هر صفحه : ۲۱ . بدون جدول اعداد با قلم قرمز .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤٤٤۲

۱۶۸۷ الفین الفارق بین‌الصدق والمین

نسخه‌ای دیگر است از آن کتاب .

نسخه‌ای است که بیش از ۱۰۰ سال از تاریخ کتابت آن نمیگذرد وکاتب نام خود وتاریخ کتابت را رقم نکرده است . صورت خط **علامه و فخرالمحققین** که در دیگر نسخ در پایان کتاب و پایان اجزاء آن دیده میشود دراین نسخه نیست . در پایان جزء نخستین (پایان دومین سد) کاتب درغلطی عجیب افتاده است . عبارت چنین‌است :

«هذا آخرالکلام فی‌الجزء الاول من کتاب الالفین ... فرغ من تسویده حسن بن یوسف ابن مطهر الحلی فی‌العشرین من ربیع‌الاول سنة احد وثلثون وثمان ماه» .

ظاهراًتاریخ‌نسخه‌ای که کاتب،این‌نسخه راازروی‌آن می‌نوشته ۸۳۱ بوده وبا افتادن یك یا دو سطر از این نسخه عبارت بدین صورت درآمده است . پایان این نسخه ، پایان دلیل ۱۰۲۲ است و اضافه‌ای ندارد .

آغاز : الحمدلله مظهرالحق ...

پایان : کب،قولـه للذین احسنوا الحسنی الایه کل امـام داع . . . فلاشیٔ مـن الامام بغیر معصوم» .

در ذیل آخرین برگ و کنار نخستین برگ دو یاد داشت دیده میشود .

قطع : خشتی کوچك . ۲۱ × ۱۵ س . جلد. تیماجی منگنه قرمز روشن .کاغذ: اصفهانی ضخیم شکری آهار مهره شده . صفحات : ۳۶۰ . سطور هرصفحه : ۱۶ . بدون جدول . خط : نسخ ونستعلیق .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۸۷٤

الفین الفارق بین الصدق والمین ۱٦۸۸

نسخه‌ای دیگر است از آن کتاب

نسخه‌ایست بسیار مرتب وخوش خط که در ۱۲۸۳ بخط نسخ وثلث در تهران نوشته شده و کاتب آن **سید کاظم طباطبائی اصفهانی** است . در ذیل جزء اول این نسخه صورت خط مؤلف‌وپسرش‌موجود و مضمون‌آن چنین است :در۷۲۹ در**دینور**ازآن‌فراغت یافته وسپس‌فرزندش در ۷۲۳ (پس از وفات مصنف) درحدود **اوجان** آنرا پاکنویس کـرده است . در ذیل جزء دوم صورت‌خط مصنف وفخرالمحققین‌نقل نشده‌وکاتب‌نوشته: تم‌المجلدالثانی من‌کتاب الالفین. امتیاز دیگر این نسخه‌آنست که‌کاتب بجای حروف ابجد شماره ها را بحروف نگاشته ونیز بجای «البحث‌السابع»، «المقالةالاولی» نوشته .

شماره‌ها وعناوین بقلم ثلث قرمز است. برپشت چندبرگ اضافی آغازنسخه بخط شکسته‌نستعلیق زیبا قطعاتی درمدح حضرت مولی (ع)آمده ودریك یادداشت باهمان خط نوشته شده : «مرحمتی حضرت علیه عالیه والده دامت خدارتها».

قطع : نیم‌خشتی ، ۲۳ × ١٤/٥ س : جلد :میناکاری شده .کاغذ : شکری‌آهارمهره شده . صفحات : ٤۸۲ . سطور هرصفحه : ۱٦ .همه صفحات جدول دو خطـی قرمز ولاجوردی دارد .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۰۷۸

انوار الملکوت ۱۶۸۹

شرحی است از **علامهٔ حلی** بر« **الیاقوت**» **ابواسحاق نوبختی** (قرن ٤) شامل ۱۵ مقصد .

مقصد اول نظر (بحث وتحقیق) .
» دوم جوهروعرض.
» سوم احکام جوهر.
» چهارم موجودات .
» پنجم اثبات صانع .
» ششم صفات‌صانع مستند بروجوب وجود اند.
» هفتم عدل .
» هشتم رنج و پاداش در خداوند.
» نهم افعال قلوب (علم وقدرت واراده وکلام نفسی) .
» دهم تکلیف .
» یازدهم لطف .
» دوازدهم نقل اعتراضات وارده بر ادلهٔ توحید و عدل .
» سیزدهم وعد و وعید .
» چهاردهم نبوت (عامه وخاصه) .
» پانزدهم امامت (عامه وخاصه).

آغاز : الحمدلله ذی‌القدرة القاهره ...

پایان: اما المخالفون فی‌الفروع کالمسائل‌الشرعیه...فهذا آخرما کتبنا بحمدالله‌رب‌العالمین والصلوة علی محمد وآله‌المیامین .

نگاه کنید به فهرست دانشگاه ج۳ ص۵٤۰-٥٤١، فهرست دانشکدهٔ‌حقوق ص ۲۵۷ فهرست طوس ج ۱ شمارهٔ ۳۱-۳۲، فهرست این کتابخانه ج ۲ شمارهٔ ۸۱

ص۴۱،ذریعه ، ج ۲ ص ۴۴۴ ـ۴۴۵ ، کشف الحجب والاستار وخاندان نوبختی اقبال) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۶۸۹ :

نسخه‌ایست‌پاکیزه‌وزیباکه **عبرت‌نایینی**برای‌مرحوم**میرزاطاهر تنکابنی** نوشته : روی چند برگ اضافی آغازنسخه ، مرحوم عبرت فهرست کامل مسائل ومقاصدکتاب را با شمارهٔ صفحه وبرپشت‌نخستین برگ،تاریخ‌وفات **نوبختی**وتولد ووفات **علامهٔ حلی** رانگاشته است. درسراسرنسخه عبارت «الیاقوت» را بقلم قرمزودرسطرهای کوچکتر نوشته .

عبرت درذیل آخرین برگ نسخه چنین نگاشته :

تمام شدکتابت این نسخه روز یکشنبه بیست و ششم محرم ۱۳۵۲ مطابـق سی و یکم اردی بهشت سنهٔ ۱۳۱۲ واناالعبد محمد علی عبرت مصاحبی نایینی .

قطع :ربعی ۱۹ × ۱۲ س. جلد : تیماجی قهوه‌ای‌رنگ ضربی که در وسط وچهارگوشهٔ‌آن گل وبوتهٔ‌برجسته دارد. کاغذ :آهار مهره‌شده شکری رنگ . شمارهٔ صفحات : ۱۶۳ سطور هر صفحه :۲۱. صفحات بدون جدول است .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۳۶

حیاةالنفس فی‌حظیرةالقدس

۱۶۹۰

شیخ‌احمد احسائی متوفی در۱۲۴۱ کتابی دراصول عقاید پرداخته است بنام **حیاةالنفس فی‌حظیرةالقدس**(۱) . (فهرست دانشکدهٔ ادبیات ۲۱۵ ، ذریعه ج ۷ ـ ۱۲۲) .نسخه‌ای که‌در زمان زندگی **شیخ احمد** نوشته‌شده‌ودر **کتابخانهٔ سید محمد پسر سید نعمةالله جزائری**در **نجف** موجود است.

حیاةالنفس‌دوترجمه‌داردیکی‌از **میرزا حسن عظیم‌آبادی** متوفی در حدود ۱۲۶۰ ودیگری **ازسیدکاظم رشتی** شاگرد معروف **شیخ احسائی** .(نگاه کنید به ذریعه ج ۴ـ ۹۸ و فهرست مشار ج ۱ ـ ۳۹۹) .

حیاة النفس (۱) مشتمل است بر یك مقدمه ، خاتمه و پنج باب و هر یك از بابهای این کتاب خود دارای فصولی چنداست .

فهرست اجمالی مطالب کتاب حیاة النفس :

باب اول در اصل اول . (مقصود از اصل اول توحید است) دارای ۱۷ فصل دربارهٔ ذات و صفات خداوند.

باب دوم در اصل دوم ـ عدل ـ .

باب سوم در اصل سوم ـ نبوت ـ .

باب چهارم دراصل چهارم ـ امامت ـ .مطالب این باب رادرضمن یك فصل بیان داشته.

باب پنجم در اصل پنجم ـ معاد ـ . در این باب ده فصل است .

خاتمه دربارهٔ رجعت .

آغاز : الحمدلله ... و بعد فیقول العبدالمسکین احمدبن زین الدین .. اعنی التوحید والعدل والنبوة والامامه والمعاد ..

پایان : فرغ من تسویدها مؤلفها العبد المسکین احمدبن زین الدین الاحسائی لیلة الخامسة عشر من شهرربیع الثانی سنة الحادیة والثلاثین بعدا لمأتین والالف من الهجرة علی مهاجر ها السلام .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۶۹۰ :

این نسخه نخستین رسالهٔ دفتر است (ص ۱ ـ ۶۸) ودراین دفتر نسخه‌ای از رسالهٔ سیروسلوك **سید کاظم رشتی** است (ازنیمهٔ ص ۶۸ تا ۱۳۴)

تمام این دفتر بخط **فرج الله پسر آقا کل محمد کلا رستاقی** است . وی در ذیل هر دورساله نوشته که در ۱۲۵۹ درقریهٔ **بالورودنور** نوشته است .

کاتب، این نسخه رابرای شادی روح پدرش «**کل محمد**» نوشته و وقف کرده و بالای نخستین صفحه و در ذیل کتاب **حیاة النفس** وقف‌نامه‌ای نوشته است .

در آغاز دفتر، ۱۲ برگ اضافی است واشعار فارسی وعربی ویادداشتهای گـوناگون و از

۱ـ درنسخه‌ای که درکار معرفی آن هستیم نام کتاب، «حیاة النفوس فی حظیر القدس» نوشته شده نگارنده نسخه‌ای دیگر ازاین کتاب ندیده است اما گذشته ازصراحت ذریعه ودیگر مدارك ، هم سجع نبودن «حیاة النفوس» با «حظیرة القدس» خود قرینه‌ایست براینکه صواب «حیاة النفس» است. درنسخهٔ ما وهمچنین درفهرست مشارحظیره ، « باضاد » نوشته شده و مسلماً غلط است

آن جمله یادداشت **محمدطاهرطبرسی** که مالك نسخه بوده است روی آنها دیده میشود. در پایان‌دفتر نیز ۱۰ برگ اضافی است وقسمتی از **نان وحلوای شیخ بهائی** وبرخی دعاها ویادداشتهای مختلف روی آنها نوشته شده.

قطع :رقعی‌مستطیل ۲۱ × ۱۲/۵ س.جلد:تیماج‌قرمز.شمارهٔ صفحات دفتر باستثناء برگهای اضافی : ۱۳۴. خط : نستعلیق. سطورهرصفحه:۱۴.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۳۷

شرح انوار الیقین **۳۶۹۱**

شرحی مبسوط برمنظومهٔ (ارجوزه)**انوارالیقین** درامامت**علی‌بن‌ابیطالب** (ع) واثبات خلافت بلافصل وفضائل وی ، تألیف ونظم **حسن المنصور بالله** .

در این شرح،وقائع تاریخی وجنگها و حوادثی که در زندگی‌آن حضرت رخ داده است درچهارقسمت‌آورده شده‌است :

۱ ـ اختلاف مردم پس ازپیغمبر .

۲ ـ شرح اجمالی زندگانی و روش **حضرت علی** (ع) و **خلفاءراشدین**.

۳ ـ فضائل **علی** (ع) واین قسمت خود شامل ۳ فصل است .

٤ ـ نقض براعتراضات‌وبیان اشتباهات مخالفین .

بطوریکه دردیباچهٔ کتاب تصریح گردیده ، **انوارالیقین** ، تنهانام ارجوزه است و ناظم خود بمنظور توضیح مشکلات آن ، این شرح مبسوط را برآن نگاشته است .

شیوهٔ این شرح بدینگونه است که قسمتی ازاشعار منظومه ، با افزودن جملهٔ « قولنافی‌الاجوزه » نقل وسپس شرح شروع شده است .

منظومه بااین ابیات شروع میشود :

الحمدللمهیمن الجبار / مکورالليل علی‌النهار
ومنشیء الغمام بالامطار / علی‌جمیع‌النعم الغزار

وبا ابیات ذیل خاتمه می‌یابد :

فهذه ارجوزة الانوار	کانها غزالة النهار
قد فصلت بالآی والاثار	وعقد اجماع بنی‌المختار
. . . .	. . . .
وآله‌الشم ذوی‌الاحساب	ینابع‌الحکمة والصواب

آغاز : الحمدلله الذی دلنا علی ذاته بغرائب مصنوعاته فنطق لسان‌الکفرة معرباعن حالها بعجزالعبادکافة عن امثالها بل‌علموا ان‌لوتعاونوا و تظاهروا وتعاضدوا وتوازروا لمـااستطاعوا ان یأتوا با مثالها ...

پایان : وهذا حین اتینا علی‌الفراغ من‌هذه‌الارجوزة وشرحها ونحن نسأل‌الله‌العظیم‌ان‌ینفعنا بها والمسلمین . . . الی‌قوله . . . هو کتاب‌الله عزوجل‌الفرقان العظیم‌ونستغفرالله التواب‌الرحیم.

مؤلف : **منصور بالله حسن فرزند محمدبن احمد داعی** ازسلسلهٔ **داعیان زیدیه** است و نسب او به **یحیی هادی** متوفی ۲۹۸ ـ ه میرسد .

جد مؤلف ، **داعی یحیی** است که‌پس‌ازدر گذشت **عبدالله‌بن حمزه** ملقب **به‌المنصور بالله** بسال ٦۱٤ ـ ه قیام کرد ودر٦۳٦ وفات‌یافت .

مؤلف درارجوزهٔ **انوارالیقین** خلفاءِ **پیغمبر**(ص) را برطبق مذهب **زیدیه: علی بن ابیطالب** و **حسن‌بن علی** و **حسن‌بن علی** (ع) وسپس دیگر ائمهٔ**زیدیه** تا **عبدالله‌بن حمزه** بترتیب‌شمرده واز **داعی‌بالله یحیی** جد پدرخود متوفی در ٦۳٦ و**المهدی‌احمد** نامی نبرده است .

وی در **یمن**‌پس ازمرگ **المهدی‌احمد** درسال **٦٥٦** قیام کردودر٦۷۰ ـ ه مقتول گردید .رجوع به ذریعه ج ۲ ص ٤٤۸ ـ ٤٤۹ شود .

مشخصات‌نسخهٔ‌شمارهٔ ۱٦۷۱:

نسخهٔ شمارهٔ یك دفتریست که علاوه براین نسخه، جزو ٤ **مروج‌الذهب مسعودی** را نیزدربردارد(ص۱تا۱۲۲ **شرح‌انوارالیقین** است).این‌دفتر بطوریکه نوشتهٔ‌پایان‌آن‌نشان‌میدهد در ۱۱۲۷ بدست **محمدبن عبدالله‌بن شیخ عطیهٔ جزائری** نوشته شده . نخستین برگ دفتر مندرس وتعمیر شده‌است . برپشت همین برگ مهریست که نقش‌آن **محمدعلی بن**

محمد باقرموسوی است . بر کتیبهٔ برگ اول،این سطور با قلم قرمز نوشته شده است :

کتاب انوارالیقین فی‌امامة امیرالمؤمنین علی‌بن ابیطالب علیه‌السلام تصنیف‌السعید الفاضل الکامل سیف‌الدین‌المنصورباللّه حسن‌بن‌الداعی الی‌اللّه‌تعالی بدرالدین محمدبن یحیی‌بن یحیی‌بن‌الحسن ابن‌الناصر بن الحسن بن عبداللّه بن محمد بن المختار بن النـاصر بن الهادی ، عفی‌اللّه عنهم وعن جمیع‌المؤمنین .

قطع مجموعه : رحلی۲۱ × ۳۱س .جلد:تیماجی مشکی و شمارهٔ مجموع صفحات : ٦٦١: شمارهٔ‌صفحات‌انوارالیقین:٦٢٢:سطورهرصفحه :۲۳.کاغذ:ایرانی متوسطواهاردار وضخیم.خط :نسخ متوسط .تاریخ کتابت:۱۱۲۷.کاتب (بطوریکه ذیل مجموعه‌ضبط گردیده) محمدبن عبداللّه‌بن‌الشیخ عطیة‌بن عبدالرحمن جزائری.

شمارهٔ دفترثبت :١٤١٩٥

شرح جمل‌العلم والعمل ۱٦۹۳

کتاب« **جمل‌العلم والعمل** » یا « **جمل‌الاعتقاد** »ازمصنفات **سید مرتضی علم‌الهدی.** شامل دوقسمت است : اصول عقائد وفقه وقسمت اصول عقائد خود متضمن٥ باب است .

فهرست ٥ باب اصول را مصنف خود در دیباچه چنین‌آورده است :

اولها : باب بیان ما یجب اعتقاده فی‌ابواب التوحید . ثانیها: باب مایجب اعتقاده فی‌ابواب العدل کلها ومایتصل به . ثالثها : الکلام فـی‌النبوة . و رابعها : الکلام فی‌الامامه . وخـامسها : الکلام فی‌الاجال والارزاق والاسعار .

عبارت‌متن باجملهٔ: «قال سیدنا المرتضی » یا«قال السید المرتضی »وشرح باجملهٔ : «وشرح ذلك» شروع میشود.

مؤلف متن **سید مرتضی** مشهور به **علم‌الهدی** متوفی ٤٣٦است وبطوریکه یادآورشدیم وی در کتاب **جمل** ، اصول و فروع دین را بطوراجمال بیان کرده ودرپایان (قسمت فروع) چنین گفته است :

ومن ارادالمزید فی‌اصول‌الدین فعلیه بکتابناالموسوم بالذخیره وابسط منه«الملخص» ومن ارادالتفریع واستیفاءِ الشرع وابوابه فعلیه بکتابنا المعروف بالمصباح . انتهی ...

شیخ الطائفه محمدبن حسن طوسی متوفی ٤٦۰ـ ه برقسمت اصول کتاب **جمل** ، شرحی نوشته که **نجاشی** آنرا «**تمهید الاصول**» نام داده، و آغاز آن چنین است :

الحمد لله کما هو اهله (۱)...

قاضی عبدالعزیز بن البراج از شاگردان بنام **سید مرتضی** نیز شرحی بر کتاب « **جمل** » نگاشته که تنها قسمت فروع آن بدست مارسیده ویا جز آن تألیف نشده‌است .

ابوالفتح محمدبن علی بن عثمان کراچکی متوفی‌در٤٤۹ وازشاگردان **سید مرتضی** نیز شرحی بر قسمت اصول این کتاب نگاشته که در **معالم ابن شهرآشوب** و **امل الامل** و بسیاری از کتب تذکره و فهرستها ازآن نام برده شده است .

ترجمهٔ **کراچکی** در ج ٤ این فهرست ، **معالم ابن شهر آشوب** چاپ‌اقبال ص۱۰٥،اعلام زرکلی‌چاپ۲ج۷ـ۱٦۲و **امل الامل** آمده

درنسخه‌ای که اینك در کارمعرفـی آن هستیم نام مؤلف‌نیست‌و آن چه از مطالعهٔ کتاب میتوان دریافت آنست که : مؤلف شرح ، از شاگردان سید مرتضی (مؤلف کتاب جمل) بوده ویکبار قسمت اصول «الجمل والعقود» را نزد استاد خود قرائت واز وی درخواست کرده که ، دربارهٔ مشکلات‌آن کتاب توضیحاتی بدهد . سیدمرتضی این پیشنهاد را پذیرفته وسخنانی برسم تفسیر و توضیح املاء کرده واونوشته‌است بنابراین این‌شرح اگرخود تألیف سیدمرتضی

۱ ـ برطبق نوشتهٔ **الذریعه** نسخهٔ از شرح **شیخ طوسی** در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی است . (الذریعه ج ٤ ص ٤۳۳) ونسخهٔ از **شرح ابن براج** بر قسمت فروع **الجمل** درفهرست کتب‌اهدائی استاد مشکوةبدانشگاه‌معرفی‌شده(فهرست کتب خطی‌اهدائی‌ج٥ص ۱۹۳٤)

بشمار نیاید ، املاءِ او است و اگر فرض کنیم که (برطبق نوشتهٔ کتب ترجمه و فهرست) جز سه‌تن مذکور کسی دیگر جمل را شرح نکرده ناچار این شرح از **کراچکی** خواهد بود .

اینك قسمتی از دیباچهٔ این کتاب: لماقرأت علی سیدنا الشریف الاجل المرتضی علم‌الهدی ذی‌المجدین قدس‌الله روحه کتابة الموسوم بجمل العلم والعمل ... الی: وکان مااملی فیهذاالکتاب من ذکر اصول‌الدین جملا یتعذر علی المبتدی فهمها ولایحصل له علمها الامع شرح واضح یقرب الی فهمه وینتفع معه بعلمه سالته ان یملی علی لذلك شرحاً جلیا اقف علیه واتصوره وانظرفیه واتدبره لتکون المنفعة بذلك شاملة والمعرفة به کاملة فاجابنی الی ذلك و انعم علی به واملی علی شرح ما یتعلق منه بالعلم فی‌اصول الدین ...

آغاز : الحمدلله الواحد الاحدالفرد الصمدالذی لم‌یتخذ صاحبة ولاولدا ... اما بعد فانی لماقرأت علی سیدنا الشریف الاجل المرتضی علم‌الهدی ذی المجدین قدس‌الله روحه کتابه‌الموسوم بجمل العلم و العمل الذی جعله للمبتدی تبصرة یعول علیه ... و کان ما املی فی هذاالکتاب من‌ذکر اصول الدین جملا ...

رجوع‌شودبه ذریعه ج٤ص٤٣٣وج٥ص١٤٤،فهرست‌دانشگاه ج ٥ ص١٨٤٣– و١٩٣٤و١٩٣٦و٢٠٧٧ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ٢٦٩٢:

کتاب شمارهٔ ٢ دفتریست بی‌تاریخ شامل این نسخه ونسخه‌ای ازقضاء وقدربسطامی که معرفی خواهد شد . این نسخه ازشرح جمل فاقد قسمتی ازباب ٤ وهمهٔ باب ٥ است

کنار برخی‌ازصفحات حاشیه‌هایی متضمن توضیح پارهٔ ازلغات بنقل از صحاح‌اللغه نوشته‌شده است . درکنار چندین برگ نیز «بلغ» وهمچنین چند فقره تعلیقهٔ ، بدون امضاء دیده میشود.

پایان : لان من سبق من‌الامة اجمعوا علی‌انه لم یکن مقطوعاً عصمته و یبطله ایضاً انه لوکان .

مشخصات مجموعه :

خط رسالهٔ قضاء وقدر (ص ۱ تا ۷۸) بقلمی ریزتر از رسالهٔ شرح جمل ، وازنظر اسلوب شبیه‌بآن است، بطوریکه میتوان کتابت هردو نسخه‌را بخط یك کاتب دانست. تاریخ کتابت‌درنسخه ضبط‌نشده ولی‌قدیم‌نیست . درآغاز بیشترمطالب‌درهر دو رساله‌یك‌کلمه باقلم قرمز نوشته‌شده است .

قطع : رقعی۲۰ × ۱۲ جلد: تیماج قرمز دارای عطف‌دامن.شمارهٔصفحات:۱۹۰ . سطور هرصفحه : ۱۷ . کاغذ : فرنگی آهارمهره شده . خط : نسخ.کاتب محمد هاشم آقاسی یا قائنی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۳۰

شرح طوالع ۱۶۹۳

یا

مطالع الانظار

شرح است بر **طوالع بیضاوی** (شمارهٔ ۱۶۹۶ این فهرست) تألیف **شمس الدین محمود اصفهانی متوفی** ۷۴۹ـ صاحب شرح قدیم بر **تجرید** .

(معجم المطبوعات ـ ٤٥٤ فهرست آستان قدس رضوی ج٤ شماره ۸۱۷، فهرست دانشکدهٔ حقوق ۹۶۹، فهرست خطی برلین شماره‌های 1772-1778 ، کشف الظنون: طوالع الانوار).

اصفهانی این کتاب را برای **محمد بن قلاوون** ملقب به **الملك الناصر** پرداخته و گویا در آغاز کتاب از او نام آورده (نسخهٔ شماره 1777 برلین) اما در نسخی که تا کنون بنظر نگارنده رسیده موجود نیست .

در فهرست برلین شمارهٔ مزبور آغاز کتاب چنین است :

الحمد لله الذی توحد بوجوب الوجود و دوام البقاء اما بعد فان ارباب العقل متطابقون و اصحاب النقل متوافقون ... قال الحمد لمن وجب وجوده

و نسخه‌های مابدین گونه آغاز میشود :

« الحمدلله رب العالمین والصلوة علی سیدنا محمد و آله و صحبه الطاهرین قال الحمد لمن وجب الوجوه اقول ضمن هذه الخطبه...»

چلپی اول کتاب را از: «قال الحمد لمن وجب وجود... » نقل کرده است .

پایان : وبعثنا مع الذین انعم الله علیهم ... وحسن اولائك رفیقا.

اصفهانی چند سطر پایان کتاب طوالع الانوار را عیناً در ذیل کتاب خود گذارده است .

دربارهٔ **شمس‌الدین محمود** مؤلف این کتاب رجوع به **اعلام‌زرکلی** چاپ ۲ ج ۸ ص ۵۲–۵۳ شود .

بجز **اصفهانی** چندتن دیگر از دانشمندان نیز **طوالع بیضاوی** را شرح کرده‌اندو بیشتر آنهادر کشف‌الظنون یادشده وما ازمیان شرحهای **طوالع** ازاین نسخه‌ها اطلاع داریم .

۱ – شرح **فرغانی ، برهان الدین عبیدالله محمد شافعی** که آغازش چنین است : احمدالله حمدا یتقاصرعن ادراك غایته عقول العقلاء

(فلوگل‌فهرست کتابخانهٔ کوپریلی‌اوغلوص۱۲۳،لاله‌لی‌ص۳۶۶،٤۵۳،فهرست نسخ عربی کتابخانهٔ برلین شمارهٔ 1775،1776، 1770، کشف‌الظنون،فهرست‌دانشگاه ج۳ ، ۵۹۲–۵۹۳،فهرست‌مجلس ج۲شمارهٔ۹۲).نسخهٔ‌مجلس رامؤلف فهرست مزبور نشناخته و در فهرست دانشگاه نیز همچنان ناشناس نقل شده‌است .

۲ – **نشرالطوالع** تألیف **ساچقلی زادهٔ مرعشی** .

آغاز : خیرالکلام حمدلمن خلق‌الانام ... وبعد فیقول‌محمدالمرعشی ...ان‌علم‌الکلام مع‌انه حافظ لعقائدالاسلام.(برلین‌شمارهٔ 1790،فلوگل ص۵۱۱و۱۰۲) .در کشف الظنون نام این کتاب نیامده .

۳ – شرح طوالع تألیف **زین‌الدین ابوالحسن علی موصلی** معروف بـه **ابن‌شیخ العربیه** ملقب بـه **حدیثی یادارالحدیثی** . (نسخه‌ای از آن در این فهرست‌معرفی میگردد) ونگاه کنید به‌فلوگل، ذیل کشف‌الظنون ص٥٦،۲۳۸، ۳۰۸ ، ۵۰۹ .

۴– شرح **قاضی میرحسین میبدی** (دانشگاه ج ۳ ص۵۹۳ فلوگل۱٦٦)

۵ – شرح بدرالدین **تستری** .(فلوگل ٥٦ ، ۱۲٤ ، ۲۳۸ ، ۳۰۸ و۵۰۹) .

٦ – شرح **طالشی**. (فلوگل ٥٦ ، ۲۳۸ ، ۳۰۸ و ۵۰۹) .

۷ – شرح **حاجی پاشا** . (فلوگل ۱٦۷) .

۸ – شرح **لاری** . (فلوگل ۳۰۹) .

۹ – شرح **مبارکشاه** . (فلوگل ۳۰۲) ۱۰ - **تفتیح‌الافکار**. (فلوگل ٥٦ و ۵۱۱).

۱۱– شرح **نظام شامی** .(فلوگل ۳۳۹) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۶۹۳:

نسخه‌ایست کامل وقدیم که‌در تاریخ ۸۰۸ نوشته شده وکاتب در ذیل آن چنین نوشته : تمت هذه‌النسخه .. علی یدالضعیف‌الحقیر اعنی ابوالفضل‌بن جاوید (یا خاوند) زاده بن محمدبن محمودالصدیقی ...

تعدادی‌ازبرگها که‌در ۸۳٤ تجدید کتابت شده بخط کاتبی بی‌اطلاع وغلط‌نویس است .این قسمت در نیمهٔ صفحهٔ ۹۷ پایان‌یافته وکاتب برای اینکه خواننده دچار اشتباه نشود و ارتباط مطلب را باصفحهٔ بعدگسسته نپندارد نوشته است « صح‌البیاض» و سپس چنین نگاشته :

« کتبت هذه‌الاجزاء فی‌التاریخ‌ماه..؟مبارك‌الصفر بالظفر علی یدالضعیف‌النحیف علی‌بن فضلاه .:؟ (کذا) ابن‌مولاناعلی‌المعروف‌بخراسانی بلدهٔ سمرقند حماه عن‌الافات سنهٔ اربع وثلاثین‌وثمان‌مأه».

و این‌هاهمه علاوه خط و کاغذ علائم آنست که این‌قسمت تجدید کتابت‌شده.

آغاز : الحمدلله ... قال‌الحمد لمن‌وجب ...

پایان : و حسن اولئك رفیقا والله اعلم بالصواب والیه المرجع و المآب

بر کناربیشتر صفحات نسخه تعلیقات بسیاری بدون‌امضاء ویابا امضاء های : سف (شاید رمز **اسفراینی** صاحب حاشیه بر **مطالع الانظار حدیثی** یکی از شارحان **طوالع**) ، صحائف مواقف،« ه م »و« ه ح»دیده‌میشود.بسیاری‌از برگها رطوبت‌دیده ولی به‌سطرهاآسیبی‌نرسیده‌است.

قطع : وزیری ۲۷ × ۱۸ س. جلد : تیماجی قرمزرنگ . شماره صفحات : ۲۳۱ . سطور صفحه : ۳۱ خط : نسخ تحریری‌نزدیك به تعلیق . کاغذ : سمرقندی ضخیم شکری‌رنگ .

شمارهٔ‌دفتر ثبت: ۲٤۰۱۷

شرح طوالع ۱۶۹۴

نسخه‌ای دیگر است از مطالع الانظار .

این نسخه تا قسمتی از مبحث سوم (فی‌الجنة والنار) ازباب دوم ازکتاب سوم شرح طوالع است (صفحهٔ ۲۰۸) . پایان نسخه :

«وثانیاً نمنع بطلان‌اللازم. اما منع‌الملازمه فلانه لایلزم من کونها مخلوقه » .

از آن ببعدقسمتی‌از حاشیهٔ سید شریف است (ص ۲۰۹ تا ۲۲٤)که‌همان کاتب نوشته و در ذیل صفحهٔ آخر آن رقم کرده است : «تمت الحاشیةالشریفه‌الشریفیه بعون‌الله و توفیقه علی

بداضعف عبادالله جرما و اعظمهم جرما **حاجی احمدبن محمدبن الحاج** (کذا) یوم‌السبت السابع‌والعشرین من جمادی‌الاولی فی‌سنة ست وستین وثمان مأه حامداً لله»

پشت صفحهٔ اول یادداشتی است بخط رقاع بامضاء حاجی **احمدبن محمدبن حاجی محمدالخوافی** . همچنین **احمدبن یحیی بن محمدبن سعدالتفتازانی** یادداشتی دارد و ذیل آن رقم کرده است «فی‌جمادی‌الاول سنه اثنی و ثمانین و ثمانمأة) .روی‌همین‌برگ و در کنار بسیاری از برگها مهری مدور وبزرگ است که سجع آن این است : «هذا مماوقفه‌طلباللشفاعة سیدالمرسلین‌علی‌عامةالطلبة من‌المسلمین الفقیرالی‌الله‌الغنی‌احمدبن‌یحیی‌بن‌محمدبن‌سعدالتفتازانی» .

قسمتی از متن طوالع‌الانوار دراطراف صفحات ، بصورت جدول یك خطی نوشته شده و از برگ ۵۶ ـ ب کنارصفحات سفید است ومتن ناتمام مانده .

قطع : خشتی . ۱۶٫۵ × ۲۳ س . جلد : مقوای نخودی . شمارهٔ صفحه‌ها : ۲۲٤ صفحه هرصفحه : ۳۱. کاغذ : اصفهانی ضخیم . خط : تحریری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦٦۳۷

شرح طوالع‌الانوار ۱٦۹۵

یکی از شارحان **طوالع‌الانوار بیضاوی** ، **زین الدین ابوالحسن علی** موصلی‌معروف به **ابن‌شیخ‌العربیه وحدیثی** (یادارالحدیثی) است .(کشف‌الظنون : طوالع‌الانوار، فهرست نسخ عربی برلین‌شمارهٔ 1790 و 4000 وذیل کشف‌الظنون چاپ‌فلوگل‌صفحهٔ ۲۳۸ «نسخهٔ کتابخانهٔ ایاصوفیه» و ص ۳۰۸ « نسخهٔ کتابخانهٔ نورعثمانیه»وص۵۰۹ «نسخهٔ کتابخانهٔ سلطان‌عبدالحمید و ص ۵٦ «نسخهٔ کتابخانهٔ سلطان‌محمد»).

آغاز : الحمدلله الذی تفردت ذاته بالوجود والبقاء وتقدست صفاته ... و بعدفان‌کتاب طوالع (المنسوب) الی‌الامام‌العلامه . . . البیضاوی‌کتاب صغیرالحجم ،کثیرالعلم ... لکن بسبب و جازة لفظه ربما یضعف‌علی‌الناظرین فیه فهم مشکلاته .. فعن‌لی ان‌اشرحه شرحاً مشتملا علی بسط موجزه و حل معضله ...»

این‌شرح با « قال و اقول » است . ونگارنده اکنون دلیلی برای شناختن

شرح **حدیثی** ندارد جز نوشته‌ای کهن در پشت نسخهٔ جای گفتگو . درفهرست نسخ خطی برلین مشخصات آن نوشته نشده وچیزی از آن نقل نگردیده است .

حدیثی ظاهراً منسوب به **حدیثهٔ موصل** است (معجم البلدان: حدیثة الدجله) وبنظر میرسد که ازعلماء کلامی قرن ۷و۸ بوده است . از **امام فخر** متوفی ۶۰۶ **وسراج الدین ارموی** متوفی ۶۸۲ نقل کرده‌است (ص ۱۰۳ نسخهٔما)

وی **اصول ابن حاجب** را نیز شرح کرده و در این کتاب ازآن یاد میکند. درپایان مقدمه ، در ذیل بحث دربارهٔ «نظر» میگوید : این پاسخی جدلی است وما پاسخ تحقیقی آنرا درشرح **اصول ابن حاجب** آورده‌ایم» (ص۱۹ نسخه)

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۶۹۵ :

نسخه‌ایست بی‌تاریخ و کهن وچنان مینماید که ازاواخر قرن ۷ واوائل قرن ۸ است . چند سطری ازآخرین قسمت کتاب (مبحث ۵ ازباب ۳ ازکتاب سوم ـ فی فضل الصحابه) ازاین نسخه افتاده . برپشت نخستین برگ باخطی قدیم نوشته شده «کتاب شرح طوالع الانوار حدیثی» . وزیر آن نوشته « الشارح الشیخ الامام زین الدین ابوالحسن علی المعروف بابن شیخ العربیه الموصلی وهذا الشارح یسمی بالحدیثی علی ماذکر فی کتاب کشف الظنون» .

چنین پیداست که نویسندهٔ یادداشت، مردی اهل فضل ودانش بوده واین نسخه‌را همان **شرح حدیثی** دانسته است که **چلبی** ازآن نام می‌برد .

اما هنوزاین سؤال هست که بچه‌دلیل نسخهٔما **شرح حدیثی** است .

پایان نسخه: «قال ـ الخامس فی فضل الصحابه الی آخره . أقول یدل علی فضل الصحابه الکتاب ... ومن آذاهم فقدآذانی الی آخر الحدیث وقوله‌الله الله منصوب بفعل مقدر» .

دربرخی صفحات سطوری ازکتاب در حاشیه نوشته شده .

کنار بسیاری ازبرگها رطوبت دیده اما به نوشته‌ها آسیبی نرسیده است .

درکنار برخی صفحات ازشرح اصفهانی نیز فقراتی نقل شده .

نخستین برگ،وصالی وقسمتی ازسطور بالای صفحه محو شده است

قطع : وزیری ۲۵ × ۱۶س .جلد: تیماجی مشکی‌رنگ .شمارهٔ صفحات:۱۶۹ . سطور هر صفحه : ۲۹. کاغذ : سمرقندی ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۷۵

طوالع الانوار ۱۶۹۶

از **بیضاوی** دراصول عقائد . شامل یك مقدمه (متضمن سه باب) و۳ کتاب : طبیعیات . الهیات . نبوات (بضمیمهٔ مباحث امامت) .

آغاز : الحمد لمن وجب وجوده و بقائه و امتنع عدمه وفنائه . دل علی وجوده ارضه و سمائه وشهد بوحدانیته رصف‌العالم وبنائه ... وبعد فان اعظم‌العلوم موضوعاً واقربها اصولا وفروعاً واقربها حجة ودلیلا و اجلاهـا محجة و سبیلا هوالعلم الکافل بابداء اسرار اللاهـوت عن استار الجبروت المطلع علی شاهدات الملك ومغیبات الملکوت ...

پایان : ومانقل من‌المطاعن فله محامل وتأویلات ومع ذلك فلا تعادل ماورد فی مناقبهم وحکی من ایادیهم نفعنا الله بمحبتهم اجمعین .... بفضله العظیم و فیضه‌العمیم انه سمیع مجیب .

مؤلف: **ابوالخیر عبدالله بن عمر بیضاوی** (شیرازی) ملقب به **ناصرالدین** از دانشمندان نامی **شافعیه** است . وی همزمان **خواجه نصیرالدین طوسی** و **محقق حلی** وصاحب تألیفات چندیست که پارهٔ ازآنها بسیار مشهور ومورد نظر واستفادهٔ دانشمندان قرار گرفته .

درج ٤ این فهرست نسخه‌ای ازمؤلفات اوبنام **منهاج‌الوصول** معرفی شده (ص ۱۱۹-۱۲۰) .

بر **طوالع‌الانوار** شروح بسیاری نوشته شده است . رجـوع شود بـه **کشف الظنون** و فهرست دانشگاه ج۳ص۵۹۲-۵۹۳ وص۱۸-۱۱۹این‌فهرست .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ : ۱۶۹۶

نخستین برگ نسخه ، تجدید شده ودوسطر ازمتن‌آن درحاشیه نوشته شده است. چندین برگ ازمبحث امامت افتاده وکنارآخرین برگ نسخه.یك فقره حاشیه بفارسی متضمن اعتراض برسخن مصنف (دربارهٔ اثبات فضیلت ابی‌بکر) ، نوشته شده است .

قطع : خشتی باریك ۷ × ۹ س . جلد تیماجی قرمز شمارهٔ صفحات : ۱۰۳ . سطور هرصفحه : ۲۸ .کاغذ : ایرانی‌آهارمهره.خط: نسخ. تاریخ کتابت : ۶۹۹ ـ هـ : کاتب : ابوالقاسم احمدبن فضل‌بن علی اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤۳۹۹

قضاء وقدر ۱۶۹۲

تألیف **ابومحمد بسطامی** معروف به **بایزید ثانی** رساله‌ای است مبسوط دربارهٔ مسئلهٔ قضاء وقدر (یکی‌ازمعروفترین مباحث علم کلام) وبطوریکه مؤلف درپایان دیباچه توضیح داده‌است ، ازنظرارتباطی که موضوع‌این کتاب با مبحث «اختیاری بودن افعال خلق» وهمچنین مسئلهٔ «تأثیر ارادهٔ خداوند در کائنات» دارد ، تألیف خودرا در۳ قسمت (مسئله) پرداخته است :

مسئلهٔ۱ـ بحث‌دربارهٔ اختیاری‌ویا اجباری بودن کارهاو بویژه‌کارهای بشر.

مسئلهٔ۲ ـ بحث دربارهٔ تأثیر ارادهٔ خدا در موجودات و نقطهٔ ارتباط موجودات با ارادهٔ آفریدگار .

۳ـبحث درموضوع اصلی کتاب«قضاءِ وقدر» که‌طبعاًمحصول بحثهای گذشتهٔ کتاب است .

آغاز : الحمدلله‌الذی اوضح البینات والهدی والزم‌الحجة البالغة علی‌سائرالوری . .

پایان : و استنارفیها الاعلام فلنقطع الکلام حامدین ... والتجنب عن اعتقاد المذاهب الزائغه .

ابومحمد علی بن عنایةالله یا **ابوعنایةالله‌بسطامی** مشهوربه**بایزید ثانی** ازشاگردان**علی بن‌عبدالعال‌محقق کرکی**متوفی۹۴۰ـهـ و **مولی‌عبدالله شوشتری** متوفی ۱۰۲۱ ـ هـ بوده و تاریخ در گذشت وی بطور مشخص در دست نیست .

اجازهٔ روایت حدیث برای **سید حسین مجتهد کرکی** نوشته که‌تاریخش ۱۰۰۴ ـ هـ است . (ذریعه ج ۲ ص ۳۹ فهرست دانشگاه ج ۳ ص۳۱۸)

وی‌تألیفاتی درامامت وفقه داشته ویکی‌ازمؤلفاتش در فقه ، **معارج‌التحقیق** نام دارد که نسخهٔ ازآن درجلد۳ این فهرست‌بشمارهٔ ۱۳۲۱ (ص ۹۳ـ۹۴)معرفی گردیده است.

در **ذریعه** کتابی بنام **الانصاف** «في الامامه وتعيين الفرقة الناجيه» ازمؤلفات **بسطامی** یاد شده ومرحوم **مدرس خیابانی** در **ریحانة الادب** آنرا دو کتاب پنداشته یکی بنام الانصاف ودیگری بنام تعيين الفرقة الناجيه .

مشخصات نسخه:

نسخهٔ شمارهٔ یکم دفتر است (ص ۱ ـ ۷۸) وشرح جمل العلم والعمل که قبلا درص ۱۵ـ ۱۷ معرفی گردید ضمیمهٔ آنست . (مشخصات دفتر در ذیل شرح جمل ذکر گردید) . بر کنار برخی از صفحات **قضاء وقدر** تعلیقه‌هایی بامضاء **محمد هاشم** کاتب نسخه دیده میشود . پس ازص ٤٥ یك برگ ازنسخه ساقط شده است .

قواعد ابن میثم بحرانی ۱۶۹۷

تألیف **ابن میثم**، از کتب کلامیهٔ **شیعه** است که بر اصول مبانی **حکماء** و **فلاسفه** نوشته‌شده ومشتمل است بر مقدمه‌ای متضمن خلاصهٔ مباحث منطقی واشاره به‌پاره‌ای از مبادی فلسفی .

هریك از مباحث این کتاب ، زیرعنوان «قاعده» شروع شده و هر قاعـده مشتمل برچندین رکن وهر رکنی خود متضمن چندین بحث است .

آغاز : الحمدلله الولي الحميد ذي العرش المجيد الفعال لمايريد عالم الغيب والشهاده والمتفرد باستحقاق العباده ... وبعدفلما كان المعلوم اجل واعلى ...

پایان : فلم لايجوز في الواسطه اعنى طبقة الاولياء و بالله التوفيق والعصمة ومنه الحول والقوة والحمدلله رب العالمين .

مؤلف **کمال الدین میثم بن علی بن میثم** مشهور به **ابن میثم بحرانی** از دانشمندان **شیعه** متوفی ٦٩٩ ـ‍ﻫ است . وی یکی از اساتید **علامهٔ حلی** و **خواجه نصیر الدین طوسی** بوده است .

ابن میثم ازفرزندان **میثم تمار** (ازیاران بنام ودلاور **حضرت علی** ع)وعلاوه بر این ، نام‌پدر پدرش نیز **میثم** بوده است . (مختصری از ترجمه و فهرستی از

مؤلفاتش در ج ۳ این فهرست نگارش یافته است) .

نگاه کنید به فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۵۹۹ ـ ۶۰۰ و کشف الحجب کنتوری.

مشخصات نسخهٔ شماره ۱۶۹۷ :

این رساله نسخهٔ یکم دفتر است و در این دفتر رسالهٔ مناظره **مأمون** نیز هست که درجای خود معرفی میگردد . **قواعد** از ص ۱ تا نیمهٔ ص ۹۲ دفتر است . در پشت نخستین برگ دفتر یادداشتهایی بخط کاتب رساله ها دیده میشود که کلماتی از **ذوالنون** ودیگر عارفان نقل کرده . از نیمهٔ ص ۹۲ تاچند سطر از ص ۹۴ نیز نظیر همان یاد داشت ها دیده میشود . روی بقیهٔ این صفحه صورت جلسهٔ مناظره‌ای است که میان **حضرت رضا(ع)** ویکی دیگراز علماء بنام **یحیی بن ضحاك** رخداده و این مناظره جزآن مناظرهٔ **مأمون** است که گفتیم دراین دفتر هست. این مناظره یك صفحه بیش نیست و آغاز آن چنین است :

قیل انه اجتمع العلماء عندالمأمون فامرهم بمناظرة الرضا (ع)...فرضوا برجل یعرف به **یحیی بن الضحاك السمرقندی** ولم یکن **بخراسان** مثله ..

رسالهٔ مناظرهٔ معروف مأمون از ص ۹۵ آغاز میگردد .

از نیمهٔ ص ۱۲ (پس ازپایان مناظره) تاپایان صفحه داستان گرد آمدن **ابن ابی العوجاء** و **شاکر دیصانی زندیق** و **عبدالملك بصری** و **ابن المقفع** بعربی نوشته شده وآغاز آن چنین است :

قیل اجتمع لنقض القرآن الکریم اربعه..

قطع : خشتی ۱۲ × ۱۴ س . جلد : تیماجی قرمز. شمارهٔ صفحات :۱۰۳. سطورهرصفحه : ۲۶ .کاغذ : شکری آهار مهره . خط:نسخ ریز. تاریخ کتابت : ۱۰۸۷ـ ه . کاتب: یوسف بن محمدبن ابراهیم بن یوسف المیسی الشامی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۴۰۲

المطالب العالیه ۱۶۹۸

شامل قسمتی اندك ازنخستین مقالهٔ کتاب وقسمت بیشتر کتاب هفتم و کتاب هشتم .
کتاب ۷ از کتاب **المطالب العالیه** در «ارواح» و شامل ۵ مقاله است دربارهٔ این ۵ موضوع:مقالهٔ ۱ـ اثبات روح مجرد . مقالهٔ ۲ـ نفس انسان وتجرد آن . مقالهٔ ۳ـ

صفات نفس . مقالۀ ٤ ـ ارواح سافله «خبیثه» . مقالۀ ٥ ـ ارواح عالیه وملائکه .

کتاب ۸ دربارۀ نبوات و مسائل مربوط بدانست .

آغاز : فقداتفق الاکثرون علی ان النفوس الناطقة البشریه جواهر مجرده عن الجسمیه وعن الحلول فی الجسم الا انها متعلقة بهذه الا بدان علی سبیل التدبیر والتصرف و اما نفوس سائر الحیوانات فالاکثرون ...

آغاز مقالۀ ۲ ـ فی بیان ان النفس الانسانیه هل هی جوهر مجرد عن الحجمیه والحلول فی الحجمیه ام لا وفیها فصول ...

آغاز مقالۀ ٥ ـ فی تفاصیل الکلام فی الارواح العالیة الفلکیه وفیه فصول الفصل الاول فی اقامة الدلالة علی ان الافلاك والکواکب احیاء ناطقه ..

آغاز کتاب هشتم ـ الکتاب الثامن من الهیات کتاب المطالب العالیه فی النبوات ومایتعلق بها والکلام فیه مرتب علی اقسام . . . اعلم ان منکری النبوات فرق ، الفرقة الاولـی الذین قالوا العالم موجب بالذات لافاعل مختار ..

پایان : الفصل الرابع فی تحقیق الکلام فی السحر المرتب علی الصور اعلم ان تنکلوشا قد اکثر فی کتابه هذا النوع ولابد من تحقیق الکلام فیه .

مؤلف **محمد بن عمر** ملقب به **فخر الدین** ومکنی به **ابوعبدالله** مشهور به **فخر رازی** (٥٤٤ ـ ٦٠٦ ـ ﻫ) است [۱]

کتاب **المطالب العالیه** از کتب مبسوطۀ علم کلام ، شامل مباحث بسیار جالب و از تألیفات گرانبهای **فخر رازی** است . نسخۀ کاملی از آن درفهرست کتب خطی **کتابخانۀ برلین** چاپ (۱۸۸۹) بشمارۀ ۱۷۹٥) معرفی گردیده و نگارنده ،فهرست اجمالی ابواب ورؤس مطالب آنرا اینك از آن فهرست نقل میکند:

کتاب ۱ فی معرفة ذات الله تعالی .(شامل یك مقدمه درارزش علم کلام وبحث از دلائل قطعی وبراهین و دلائل اقناعی وجدلی

کتاب ۲ فی صفات الجلال وهی الصفات السلبیه (شامل ۲ قسم)

کتاب ۳ فی الصفات الایجابیه المسماة بصفات الاکرام .

کتاب ٤ فی القدم والحدوث

کتاب ٥ فی تلخیص مباحث الزمان والمکان .

---

۱ ـ معجم المطبوعات بنقل از اخبار الحکماء ،کامل ابن اثیر .تاریخ ابن خلکان ،طبقات سبکی طبقات اسدی وروضات الجنات .

کتاب ۶ فی‌الهیول (شامل مقدمه وچندین فصل)

کتاب۷ فی‌الارواح (شامل چندین مقاله وفصل)

کتاب۸ فی‌النبوات

کتاب ۱۰ فی‌الجبر والقدر (شامل ۳ مسئله)

نام‌این کتاب‌در فهرست مزبور: تلخیص المطالب‌العالیه‌و درفهرست کتابخانهٔ مصرو و همچنین در آغاز کتاب ۸ (چنانچه ملاحظه گردید) المطالب‌العالیه ضبط گردیده‌وهمچنین‌درفهرست فلوگل (ذیل کشف‌الظنون)ص ۵٦، ۱۹۷، ۲۷۲، ۲۷۱، ۲۳۸، ۵۰۹ مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱٦۹۸:

برگهای نسخه، بدون جدول ودارای کناره‌هایی وسیع است.

برکنار چند برگ، تعلیقات کوچکی بدون امضاء و یك تعلیقه بامضای «وحید» نوشته شده است. برپشت برگ نخستین به خط زیبای ثلث‌نوشته شده: اثولوجیاالمحمدبن حسین‌الرازی.

قطع: رحلی بسانتیمتر: ۲۰ × ٤۰ جلد: مقوا. شمارهٔ صفحات: ۱۹۱. سطور هرصفحه: ۳۰. کاغذ: فرنگی آهار مهرد. خط: نسخ. تاریخ کتابت: ۱۹۰۱ - ه. کاتب: شاپور.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۱٦۵۲٤

مفتاح‌الغرر ۱٦۹۹

نجم‌الدین خضر پسر شمس‌الدین محمد حبله‌رودی در شرح **باب حادی عشر** کتابی‌پرداخته‌بنام **جامع‌الدرر**، سپس مختصری ازآن‌ترتیب داده‌و دراین مختصر نکته‌هایی نیز افزوده (دیباچهٔ مفتاح‌الغرر) وآنرا **مفتاح‌الغرر** نام داده.

حبله‌رودی در آغاز دوران **سلاطین‌صفوی** میزیست و کتاب **التوضیح‌الانور** (در ردشبه اعور) را در ۸۳۹ و کتاب **جامع‌الاصول** را در ۸۳٤ پرداخته است.

(نگاه کنید به ذریعه ج ۳ص ٦، ج ٤ ص ٤۹۱، ج۵ ص٤۰ وج۳ص۱۲۰)

میرفندرسکی میگوید:

«**حبله‌رود** با حاءِ مهمله از نـواحی **ری** است واقع در میان راه **ری** بـه

مازندران ومن خود نسخه‌ای از **توضیح**را دیده‌ام . این کتاب در **حله** بتاریخ ۸۳۹ تألیف شده »

در **ذریعه** تألیفات بسیار بدو منسوب آمده .

در ج ۱۳ **ذریعه** که شروح **باب حادی عشر** ، احصاء شده نام **مفتاح الغرر** از قلم افتاده . اما در دیگر مجلدات ذریعه (ج ۳ ، ٤ و ٥) آمده و مختصر کتاب **جامع الدرر** دانسته شده. ولی از نوشتهٔ دیباچهٔ **مفتاح** پیداست که تنها مختصر **جامع الدرر** نیست بلکه اضافاتی نیز بر آن کتاب دارد [۱] .

آغاز : الحمدلله القدیم الواحد . . . امابعد فیقول العبدالمفتقر . . . خضربن محمد علی الرازی الحبله رودی .. المجاور بالغری . قال الشیخ العلامه الاعرف .. الباب الحادیعشر...

پایان : و یجوز استناد الفعل الی الکل فی الواجب علی الکفایه ایضاً و یحتمل التخصیص توفیقا بینها وبین الآیة الاولی . والحمدلله علی حسن التوفیق .

در **کتابخانهٔ الفت اصفهان** نسخه‌ای از کتاب **مفتاح** است (مجلهٔ معهد المخطوطات العربیه ج ۳ ص ۲۰) [۲]. در کناره های نسخه شمارهٔ ۱۷۰۰ فقراتی از شرح **خضر** نقل شده است و ما در ذیل معرفی آن نسخه ازاین کتاب نام بردیم .

صاحب روضات (ص ۲٦٥) ترجمهٔ **خضر حبله رودی** و فهرست مؤلفات اورا بنقل از **ریاض العلماء** آورده و **مدرس خیابانی** آنرا بنقل از **روضات** و **ذریعه** در ذیل : **نجم الدین** نگاشته است . نگاه کنید به کشف الحجب والاستار ص ٥٤٠

---

۱ ـ عبارت دیباچه این است :

« مختصر شرحنا الکبیر المسمی **بجامع الدرر** لانطوائه علی خلاصة مباحث کلامیة شریفه وزبد نکت حکمیة لطیفه واجوبة شبه من خالفنا ومن کفر اعتراضا کانت علی ادلتنا اواثباتاً لمعتقده» .

۲ ـ در مجلهٔ مزبور ، جبلرودی (بجای حبله رودی) چاپ شده و مسلماً اشتباه است . حبله رود ، رودیست که از فیروزکوه سرچشمه میگیرد از زرین دشت و سیمین دشت میگذرد و گرمسار و بلوك خوار را مشروب میسازد . میرزا محمد صاحب جامع التمثیل نیز بدانجا منسوب است .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۶۹۹ :

دومین رسالهٔ مجموعه ایست (ص۱۶ تا ۱۸۷) که در ۱۰۸۵ بخط **عبدالغنی بن خلیل کازرونی** پایان یافته است .

درکناربسیاری ازصفحات کتاب ،حاشیه هایی ازمؤلف‌شرح‌دیده‌میشود که زیرآن نوشته شده «منه» یا«منه رحمه‌الله». تعلیقاتی‌بی‌امضاء ونیز تعلیقاتی از**حنفی**(ظاهراً صاحب **اثبات‌الواجب**) و از**شرح مواقف** ، **صحاح** و **قاموس** دیده میشود .

قطع مجموعه : رقعی باریك وبلند ۱۹ X ۱۱ س.شمارهٔ صفحات : ۲۴۹ .

سطور هرصفحه : ۱۹ . خط : نسخ ریز.کاغذ: نازك‌آهار مهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۱۱۳

مناظرة **۱۶۹۷**

این رساله دربارهٔ گفتگویی است که **مأمون** خلیفهٔ **عباسی** باجمعی از **اهل سنت وجماعت** بر سر موضوع امامت و خلافت بلا فصل **حضرت‌علی** (ع) داشته و داستان آن در کتب تاریخ و اخبار بطور مبسوط نقل‌شده‌است .این‌داستان بوسیلهٔ چندتن روایت شده و در نسخهٔ جای گفتگو صورت بحث بوسیلهٔ **یحیی بن اکثم** قاضی وفقیه معروف دربار **مأمون** ، نقل گردیده است .

نسخ این داستان ازلحاظ کمیت ، متفاوت ویك‌نسخهٔ کامل آن در مجموعهٔ شمارهٔ ۱۲۲۰ (ج ٤ این‌فهرست) معرفی گردیده است .

نگاه کنید بفهرست دانشگاه ج ۳ ص ۶۲۹ و فهرست این کتابخانه ج ٤ ص ۱۳۱-۱۳۲ .

آغاز: حد ثنا اسحق بن‌حمادبن‌زید قال جمعنا یحیی‌بن‌اکثم القاضی‌فقال‌امرنی‌المأمون‌باحضار جماعة من اهل‌الحدیث‌والفقهاء ...

پایان : ثم نظر المأمون .. فقال هذا اقصی ما عندالقوم فلایظن ظان ان جلالتی منعهم من‌النقض علی .

مشخصات نسخه :

نسخهٔ جای گفتگو در دفتریست که به شمارهٔ ۱۶۹۷ معرفی گردید (از نیمهٔ ص ۹۵ تا ۱۰۳ دفتر). مشخصات دفتر در ذیل قواعد ابن میثم (نخستین نسخه این دفتر) یاد گردید.

النافع لیوم الحشر ۱۷۰۰

شرح «**الباب الحادیعشر**» **علامهٔ حلی** تألیف **فاضل مقداد** «**ابوعبدالله**» **سیوری حلی**.

الباب الحادیعشر گزیده ایست از باب یازدهم **مصباح المتهجد شیخ طوسی** (ذریعه ج ۱۳: ۱۱۷-۱۲۷، فهرست دانشکدهٔ حقوق ۴۹۱ - ۴۹۲، فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۵۸ و فهرست آستان قدس ج ۱ ص ۸۹ - ۹۰). در ذریعه و فهرست دانشگاه چند شرح دیگر برای **الباب الحادیعشر**، معرفی گردیده است.

آغاز : الحمدلله الذی دل علی وجوب وجوده افتقار الممکنات ... بتقرر مقدمات ذات افهام. فمن تلك المقدمات المقدمة الموسومه بالباب الحاد یعشر من تصانیف شیخنا و امامنا ... جمال الملة والدین ابی منصور الحسن بن یوسف بن المطهر.

پایان : فهذا ماتهیأ لی جمعه وترتیبه .. وان یجعله خالصاً لوجه الله انه سمیع مجیب.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۰۰ :

این نسخه را محمدشریف در ۱۰۶۰ از روی نسخه‌ای که در ۱۰۵۸ نوشته شده بود، رونویس کرده و در کنار آخرین صفحهٔ نسخه با عبارتی پرغلط نوشته است که این نسخه تصحیح ومقابله گردیده است. این نسخه جزء **کتابخانهٔ آقاعلی مدرس** حکیم مؤسس شهیر بوده ویادداشت فرزندش **آقاحسن** برپشت نخستین برگ آن دیده میشود. برهامش بسیاری از صفحات، حاشیه‌هایی ازحکیم مزبور باامضای مدرس، موجود است. تعلیقاتی نیز بدون امضاء است. بیشتر این تعلیقات فارسی است و زیر برخی از آنها نوشته شده: «سمع - یا - کذا سمع عن استادی رحمه‌الله تعالی» و بنظر نگارنده، این تعلیقات نیز ازحکیم مزبور است وازاین نظر نسخه‌ای نفیس بشمار است. ازشرح تجرید علامه، از جامی وبرخی از کتب لغت نیز بر کنار صفحات فقراتی نقل گردیده، حاشیه‌هایی نیز با امضاء هدایةالله حسینی، شرح مولانا خضر وحاشیه هلی بارمز «م ح ق ر» در نسخه دیده میشود.

قطع : رقعی بلند ۲۰ × ۱۲ س. جلد : مقوا. شمارهٔ صفحات : ۱۹۹. سطور هر صفحه: ۹

صفحات بدون جدول و آرایش . خط : نستعلیق . «قال و اقول» با مرکب قرمز نوشته شده . کاغذ :آهارمهره شکری اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۷۳

النافع لیوم الحشر ۱۷۰۱

نسخه‌ای دیگراست ازشرح **باب حاد یعشر فاضل مقداد** که‌ذیل شمارهٔ ۱۷۰۰

مشخصات این نسخه :

این نسخه ، نخستین رسالهٔ دفتریست شامل ۱۶ رساله درفلسفه (ص۲-۶۵) قسمت .بالای صفحه‌های این رساله رطوبت دیده و برخی نیز وصالی شده ولی‌به‌نوشته‌هاجزاندکی از کنار کلمات دوصفحهٔ‌نخست ،آسیبی نرسیده .آغاز این نسخه تاقسمتی ازباب اول (دراثبات واجب) افتاده واز اینجـاشروع میشود :

« من‌الموجودات و [انما] قیدناالواجب بکونه لذاته [احترازا] من‌الواجب لغیره...»

مشخصات مجموعه :

همه رساله‌های مجموعه بجز آخرین رساله بخط نستعلیق و خط آخرین‌رساله نسخ‌است.در ذیل رسالهٔ ۱۳ (ص۵۵۵ دفتر)تاریخ کتابت،۱۰۷۶ رسم شده .

صفحه‌ها چلیپا نوشته شده باستثناء۲۳۲ و ۲۳٤ و۲٤۰ و۲٤۱و۲٤٥ و۲٤٦و۲٦۷ و۱٤ صفحه ازآخرین رسالهٔ کتاب .ص- ٦٦ تا ٦۹ و ٤۲۳ - ٤۲۹ سفید است .

مرحوم میرزا طاهر **تنکابنی** درصفحهٔ ۱۲۹ باخط نسخ نوشته « رسائل متعدده درمباحث حکمت از**ملاشمسای گیلانی**» ودر زیر آن نام ۱۲ رساله از **ملاشمسا** را فهرست وار ذکر کرده است و در آخر رسالهٔ «فی‌الامانة والامامة» (ص٤۱۷) نوشته‌است : «این رساله‌راهم درشهر رمضان ۱٤٥٦ من‌اولها الی آخرها مطالعه نمودم محمدطاهرالطبرسی» . اسامی رسالات دربالای هررساله با خط مرحوم **تنکابنی** نوشته شده است .

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۰ س . جلد : تیماج قرمز. شمارهٔ صفحه‌ها :٦۰۲ . سطورهرصفحه: ۲۰ .کاغذ : فرنگی آهارمهرشده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰۱۷

النافع لیوم الحشر ۱۷۰۲

نسخه‌ای دیگراست از شرح **سیوری بر باب حادی عشر** .

ص۷ – ۱۱ این نسخه‌روی دو صفحه‌بقطعی کوچکتر از قطع نسخه‌تجدید کتابت‌شده . چندبرگ از اول و آخر نسخه وصالی شده . ازص۱۲٤ تا ۱۳۷ رساله سوم **اثنا عشریات شیخ بهائی** (در مسائل خمس) نوشته شده . در کنار برخی از برگهای این‌نسخه عشر تعلیقاتی بدون امضاء یابنقل از کتب لغت دیده میشود . تاریخ کتابت ونام کاتب درنسخه نیست اما بقرینهٔ خط و کاغذ میتوان گفت بیش‌از ۲۸۰ سال از عمرنسخه‌نگذشته است .

قطع : ربعی ، ۱۷ × ۱۲/۵ س . جلد : تیماج کهنه سیاه . شمارهٔ صفحات:۱۳۷سطور هرصفحه : ۱٤. خط : نسخ .

شمارهٔ دفترثبت:۳۹۳۰٦

نفحات اللاهوت ۱۷۰۳

رساله ایست از **علی بن عبدالعال کرکی** (م ۹٤۵) از علماءنامدار شیعه و شیخ‌الاسلام دوران **شاه طهماسب صفوی** در اثبـات‌جواز لعن برشیخین« **جبت و طاغوت** » و دشمنان عترت **پیغمبر** (ص) و کسانی که‌خلافت‌را بدون نص تصدی کرده‌اند ، باستناد روایات **اهل سنت** و کتب‌صحاح و مسانید ایشان‌واستنادبشواهد تاریخی . مشتمل بریك‌مقدمه وچندین‌فصل .

(نسخهٔ دیگری‌ازاین کتاب‌درضمن‌مجموعهٔ‌شمارهٔ۱۲۲۰درجلد٤این‌فهرست معرفی گردیده است) .

---

(۱) نگاه کنید به روضات الجنات و مستدرك الوسائل ج ۳ و ج ٤ این فهرست و فهرست دانشگاه‌ج۵ص۱٤۱۷ ۱۹٦٤ – ۱۹٦۵ . وکشف‌الحجب‌ص۵۸٤.

آغاز: اللهم فاطر السموات والارض عالم الغیب والشهاده انت تحکم بین عبادك فیما کانوا فیه یختلفون . . اثنی علیك کما انت اهله لفعلك الجمیل و اقدسك و انزهك جزیلا بما یلیق بجلال قدسك . . .

پایان: و اشتملنا من قبیح العیوب فرغ من تسوید ها مؤلفها العبد المفتقر الی جود الله و کرمه المعترف بذنوبه وعیوبه فی سره وعلنه علی بن عبدالعال بلغه الله مایتمناه . . . . بمشهد مولی ومولی الثقلین الامام المرتضی علی بن موسی الرضا علیه و علی آبائه واولاده المعصومین افضل الصلوات والتسلیمات حامداً مصلیاً .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۰۳ :

این نسخه در ۱۰۰۹ بدست **شرف الدین علی تبریزی** کتابت شده . . .

یادداشتهایی متفرقه با امضاء برپشت نخستین برگ نسخه دیده میشود . در کنار بیشتر صفحات فقراتی بنقل از کتب لغت وحاشیه‌هایی بدون امضاء متضمن توضیح برخی لغات کتاب موجوداست .

قطع : وزیری کوچك : ۱۰ × ۱۹ س . جلد مقوائی شمارهٔ صفحات : ۱۵۵ . سطور هر صفحه : ۱۷ . خط : نسخ . کاغذ : ایرانی آهار مهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤۲۸۸

بخش دوم

فلسفهٔ الهی و طبیعی

فلسفهٔ اشراق ـ رسائل فلسفی و منطقی ـ دوره های فلسفی

دوانی دورساله بنام «**اثبات واجب**» نگاشته : «قدیم» و«جدید» ودرهردو رساله باادلهٔ فلسفی به‌اثبات **خدا** پرداخته .

صاحب ذریعه نوشته‌اند (ج ۱ ص ۱۰۶) که **دوانی،اثبات الواجب قدیم** (کتابی که مادربارهٔ آن گفتگو داریم) را بنام **سلطان بایزید** معروف به **سلطان محمد فاتح** تألیف کرده است . درفهرست دانشگاه (ج ۳ص ۱۲۲) نیزاین‌سخن آمده اما مدرکی یاد نگردیده .

آنچه دوانی در دیباچهٔ این کتاب گفته‌این‌است که «به‌اشارهٔمقامی‌به‌تکمیل آن‌پرداخته،زیراقبلاهمه‌رساله جزبرهان‌تطبیق‌را دردوروز کوتاه‌تابستانی‌نگاشته سپس اینکاربتعویق افتاده وتارنسیان‌برآن تنیده‌تاآنگاه که‌بمدداشارتی قدسی به اتمام رساله پرداخته» .

ازاین سخن برمیآید که رسالهٔ **اثبات‌الواجب قدیم** را به فرمان یکی از بزرگان ، با افزودن برهان تطبیق‌کامل کرده است .

درآغـاز « **اثبات‌الواجب** » جدید میگوید :

ده‌سال‌پیش درجوانی بدرخواست‌یکی ازبزرگان‌**گیلان** رساله‌ای دراثبات

واجب نوشته‌ام . (کشف الظنون معجم المطبوعات ۸۹۱ فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۱۲۲) .

بنابراین، رسالهٔ **اثبات الواجب قدیم** را برای یکی از بزرگان **گیلان** نگاشته نه **سلطان بایزید**

چلبی پیش از این که سخن **دوانی** را از دیباچهٔ **اثبات‌الواجب جدید** نقل کند گوید :

دوانی دو **اثبات‌الواجب** دارد .... وقدیم را به بعضی از سلاطین هدیه کرده است .

اهلورث درفهرست نسخ خطی عربی برلین، سه نسخه از **اثبات الواجب قدیم** **دوانی** معرفی کرده و دربارهٔ اینکه **دوانی** آن را بنام **سلطان بایزید** کرده سخنی نگفته است .

آغاز : سبحانك سبحانك مااعظم شانك .

پایان : ولهذه المباحث مزید تفصیل ربما یعثر علیه فی تصنیفاتنا ولیکن هذا اخرما قصدت الیه فی هذه الرساله فی تفرق البال وتشتت الحال ووقوعی فی زمان اضحی الهمم متقاصرة والجهلة متناصرة... ولکنی هوالله ربی یحق الحق ... بیده الحسنی والیه الرجعی .

دراین رساله برای اثبات واجب دو «مسلك» یادشده، در« مسلك » نخست چهار «طریق» ودر« مسلك » دوم سه « طریق» بیان گردیده . به فهرست نسخ خطی عربی برلین شمارهٔ ۴۴۲۸ ـ ۴۴۴۰ وفهرست سپهسالار ج ۳ ص ۴۰ رجوع شود .

مشخصات نسخه :

نسخه ایست از اثبات الواجب قدیم ص ۱۹۲ـ۲۴۹ مجموعهٔ شمارهٔ ۱۶۹۹ (ضمیمهٔ مفتاح الغرر وحاشیهٔ خفری) درحواشی نسخه تعلیقاتی ازمؤلف که زیر آن نوشته شده «منه رحمه‌الله» ازحنفی (گویا از کتاب اثبات الواجب) واز کتب لغت مانند صحاح ، دستور اللغه ، قاموس ونیز تعلیقاتی بدون امضاء دیده میشود .

اثولوجیا

۱۷۰۴

ثئولوجیا (۱) از کتبی است که به خطا (۲) از تألیفات **ارسطو** دانسته شده است .

عبدالمسیح بن عبدالله بن ناعمة الحمصی که آن را در ۲۲۶ از سریانی بعربی بر گردانده و یعقوب کندی که ترجمهٔ **عبدالمسیح** را برای **المستعین بالله** خلیفهٔ ۱۲ **عباسی** تحریر و اصلاح کرده و **فارابی** و مؤلفان رسالهٔ ریاضیات از **رسائل اخوان الصفا** ، **میر داماد** در **قبسات**، **صدرالمتالهین** و همچنین **قاضی سعیدقمی** در **تعلیقات اثولوجیا** آنرا از ارسطو دانسته‌اند .

ولی حقیقت آنست که، **اثولوجیا** مختصر و یاقسمتی از **انئاد**(۳)٤،۵و۶ **پلوتن**(٤) (افلوطن) مؤسس مکتب افلاطونی نو (۲۰۵ ـ ۲۷۰) بدین معنی که یکی از شاگردان وی بنام **فرفوریوس صوری** که ٥٤ تألیف استاد خویش را بصورت

۱ـ علم الهیات ـ معرفة الربوبیات. اثولوجیا را بنام **میامر** نیز میشناسند. مرحوم **اعتصام الملک** نسخه‌ای از آنرا (ج۲ص ۷۶ـ۷۸ بنام **میامر** معرفی کرده ودرذیل آن نوشته : چنانکه درفهرست نسخ عربیهٔ کتابخانه ملی پاریس ضبط و تفسیر شده : در زبان سوری قدیم بمعنی محاوره و مخاطبه بوده است . مرحوم میر داماد آنرا از ریشهٔ عربی گرفته و برخی نیز سریانی و بمعنی پند و اندرز دانسته اندوماساس آنرا نیافتیم .

۲ ـ بدوی (ارسطو عندالعرب ج ۱ ص۶) میکوشد ثابت کند نسبت این کتاب به ارسطو هرچند نابجاست اما نمیتوان آنرا خطا دانست . زیرا نسبت اثولوجیا به ارسطو نتیجهٔ طرز تفکریست که علماء اسلام دربارهٔ ارسطو داشته‌اند . و با اینکه محققان دریافته‌اند که از ارسطو نیست باز از نظر علماءِ عرب و اسلام مشتمل بر آراءِ ارسطو است و ارسطو ناچار است این جبرفکری را بپذیرد و همین جبری است که دانشمندانی بزرگ را وادار ساخته است اثولوجیا را از ارسطو بدانند نه تصادف و اشتباه .. ورجوع شود به دائرة المعارف اسلام : ارسطو

۳ ـ Enneades ٤ ـ Plotin .

شش مجموعه هریك مشتمل بر ۹ کتاب بنام **تاسوعات** (انئاد) درآورده ومیامر را از تاسوعات استخراج کرده است .

رجوع شود بفهرست دانشگاه ج ۳ ص۲۱۶-۲۱۸، فهرست کتب چاپی عربی بریتیش موزیوم تألیف الیس، مقدمهٔ علم الاخلاق ارسطو (ترجمهٔ بارتلمی) بقلم احمد لطفی سید ص ٥٤ - ٥٥، دکتر عبدالرحمان بدوی مجلهٔ معهدالمخطوطات العربیه ۲ : ۸ ٥-٥۹ تاریخ الفکر اسماعیل مظهر ص٥٥-٥٦ ارسطوعندالعرب ج ۱ ص٦ -۸ دائرةالمعارف اسلام ترجمهٔ عربی : ارسطو ، ذریعه (۱) ۱ ج ۱ ص۱۲۰ اکتفاءالقنوع ص ۱۷۳ و ۲۰۷ ، فهرست کتابخانه سپهسالار ج ۳ ص ٤٦ کتابخانهٔ آستان قدس ج٤ ص ۸-۹ وج۹ ص۱٤-۱٥ دانشکدهٔ ادبیات ۱۱-۱۲ معجم المطبوعات ٤۲٥ فهرست مجلس ج ۲:۷٦-۷۸ (اعتصام الملك درجلد ۳ فهرست ، مطالب میامر راآورده‌است) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱٦۰۰ :

نسخه ایست از کتاب « اثولوجیا» دارای ۱۰ « میمر » . در آغاز کتاب پیش از میمر نخستین ، دیباچه‌ای متضمن نام مفسر و مترجم و اصلاح کنندهٔ کتاب ، معرفی موضوع بحث وهدف (غایت) این تألیف و فهرست کلی مسائل آن گذارده شده است . بر پشت نخستین برگ یادداشتی از «ابوالحسن طباطبائی» و چندین مهر است که نقش آن خوانده نمیشود. پس از پایان نسخه ، روی چندین برگ اضافی ، قطعات مختلفی ازغرر و درر **سید مرتضی** و سخنان پاره‌ای ازحکما نقل گردیده است .

آغاز نسخه :المیمرالاول من کتاب ارسطوطالیس الفیفلوس (:خ و ظ : الفیلسوف)وهوالقول علی الربوبیه تفسیر فرفوریوس الصوری ونقله علی (کذا) العربیه عبدالمسیح ...

آغاز (دیباجه) : اول البغیه آخرالدرك و اول الدرك آخرالبغیه فالذی انتهینا الیه من الفن الذی تضمنه کتابنا هو اقصی ...

---

۱ - در ذریعه آمده و چند نسخه که نگارنده دیده که کندی بفرمان معتصم بهٔ اصلاح اثولوجیا پرداخت و این مسلماً غلط است به‌فهرست دانشگاه ج ۲ ص ۲۱٦ آستان قدس، اکتفاءالقنوع و معجم المطبوعات رجوع شود .

آغاز : شروع در میامر : المیمر الاول من کتاب اثولوجیا و اذقدبان وصح ان النفس لیست بجرم و انها لاتموت ولاتفسد ولاتفنی بل هی باقیه .

پایان : فهی خفیة تحتها لاینالها شیٔ من الحواس البته. هذا آخر کتاب اثولوجیا .

پایان نسخه : والثانی الی مشاهدة المجنون تلك الصور انتهی کلامه .

قطع : رقعی ۱۶ × ۱۷ س. جلد: تیماجی مشکی . شمارهٔ صفحات ۲۵۶ با برگهای اضافی: ۲۷۹ . سطور هرصفحه : ۱۷. کاغذ : فرنگی. متوسط خط : نسخ . تاریخ کتابت : ۱۰۰۸ـ هـ

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۵۶

اثولوجیا

۱۷۰۵

نسخه‌ای دیگر است ازرسالهٔ تئولوجیا که دربالامعرفی گردید.

این نسخه ناقص است و چند برگ از آخر میمر دهم را ندارد .

آغاز : الحمدلله هذا من کتاب ارسطوطالیس المسمی بالیونانیه اثولوجیا وهوالقول علی الربوبیه واصلحه لاجل المعتصم بالله (کذا) ابویوسف ...

پایان : و هذه الصورة هی العالم الاعلی اعنی العقول والانفس .

روی سه صفحهٔ اضافی آغاز نسخه چندرباعی وقطعهٔ فارسی وعربی نوشته شده. صفحهٔ ۱۶ـ۲۹۱ تجدید کتابت شده و کاغذ آن تازه‌تر است . نسخه تاریخ کتابت ندارد و در حدود ۲۰۰ سال از عمرش میگذرد .

قطع : رقعی ۱۷/۵ × ۱۱ س . جلد : تیماجی مشکی . شمارهٔ صفحات : ۱۸۵ . سطورهر صفحه : ۱۸ . خط نسخ تحریری . کاغذ : اصفهانی آهار و مهره‌شده .

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۵۹۶۳

اسفار اربعه

۱۷۰۶

تألیف **صدرالدین شیرازی** (متوفی ۱۰۵۰ ـ هـ) .

صدرالمتالهین فلسفه را با ذوق حکماء اشراق و عرفاء و متصوفه آمیخته و سبکی خاص بوجـود آورده و کتاب **الحکمة المتعالیه فی الاسفار العقلیه** را

که‌خود در **«رساله ماهیة و وجود»** آنرا **اسفاراربعه** نام داده وبدین نام نیز مشهور است، بزرگترین وجامع ترین تألیف فلسفی او است.

وی موضوع حرکت جوهریه را بصورت اساسی‌ترین مسائل فلسفه‌درآورده و بسیاری از مباحث را بر آن استوار ساخته.

(فهرست دانشگاه ۳ ص ۲۲۵، دانشکدهٔ حقوق ۲۳۱ ذریعه ج ۱ ص ۶۰ کشف‌الحجب ۱۹۸ - ۱۹۹، مقدمهٔ کسرالاصنام‌الجاهلیه چاپ دانشگاه بقلم آقای دانش پژوه، صدر المتالهین وعقایدفلسفی تالیف آقای‌سیدجلال آشتیانی).

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۰۶:

جلد ۲ و ۳ اسفار است. برگهای این نسخه بدون جدول و کنار برخی از آنها رطوبت دیده است. عناوین و آغاز فصول بقلم‌قرمز نگاشته شده و درکنار برخی از صفحات «بلغ‌المقابله» بقلم قرمز دیده میشود.

در ذیل آخرین برگ‌نسخه، یادداشتی‌مفصل بخط‌نسخ وثلث‌دیده میشود که آغازآن‌چنین‌است: استکتبت هذاالکتاب‌المسمی‌بالحکمة‌المتعالیه .. و تاریخ‌این‌یادداشت‌مطابق‌تاریخ کتابت‌نسخه‌است و نویسنده آن: محمد مشهور بقوام‌الدین تونی، پس‌ازآنکه از مؤلف با احترام وستایش‌فراوان‌نام برده، یادآور شده است که این‌نسخه اولین نسخهٔ کاملی‌است از اسفارکه از روی‌نسخهٔ اصل، کتابت و با کوشش فراوان وی (کاتب یادداشت) با نسخهٔ اصل مقابله و تصحیح شده است.

از این نوشته استفاده میشودکه ج ۱ و ۲ اسفار نیز بدست کاتب این نسخه نگارش یافته و بوسیلهٔ مصحح این نسخه تصحیح و مقابله شده است. و از آنجاکه نویسندهٔ یادداشت در آغاز یادداشت خویش (بطوریکه قبلا نقل کردیم) نوشته است: استکتبت هذا الکتاب، احتمال میرودکه وی کتابت رابرعهدهٔدیگری گذارده وخود متصدی تصحیح ومقابلهٔ نسخه‌بوده است‌بخصوص که‌یادداشت بخط نسخ وکتاب بخط نستعلیق نوشته شده است. بهرحال این‌نسخه‌در۱۰۵۱ (کمتر از یکسال پس‌از درگذشت مؤلف) کتابت‌شده و خود ازاین‌نظر وهم از نظر آنکه تصحیح وبانسخه اصل مقابله‌گردیده نسخه‌ای‌نفیس است.

بر کنار صفحهٔ ٤ یك حاشیه بقلمی‌کم‌رنگ متضمن اعتراض بر سخنان مؤلف در«الموقف-

الاول» بامضاء «عباسقلی گمنام» دیده‌میشود . بر پشت نخستین برگ نسخه ، صورت یادداشتی (۱) دیده میشود که مؤلف بخط خویش برپشت جلد نسخه‌ای دیگر (گویا نسخهٔ اصل) نگاشته بوده‌است . یادداشت دیگری نیز که امضاء آن خوانده نمیشود وهمچنین سخنانی دربارهٔ علم حکمت بنقل از رسائل اخوان‌الصفا براین برگ موجود است .

آغاز: الحمدلله الذی انار بوجوب وجوده وجوه‌الکائنات ...

پایان: وصفاتها فی‌طرفة عین هان علیه‌التصدیق .

قطع:رحلی ۲۱ × ۳۲/۵ س . شمارهٔ‌صفحات : ۷۰۵ . سطورهرصفحه : ۲۵. کاغذ: فرنگی خط : نستعلیق .

اسفار اربعه ۱۷۰۷

نسخه‌ای دیگر است از کتاب‌الحکمة .المتعالیه فی‌الاسفار العقلیه‌ج ۱ ـ ٤

این نسخه بخط میرزاعبدالله زنوزی پدرآقاعلی‌مدرس زنوزی‌حکیم‌معروف‌مشتمل بر حواشی ملا علی‌نوری (۲) ازآغاز تامبحث ٤ از علم النفس و حواشی بسیاری از مصنف و یك حاشیه از

۱ ـ متن یادداشت مذکور این است :

و اعلم ایهاالاخوان ایدکم‌الله تعالی و وفقکم لمرضاته من‌مجانبة‌الهوی والزهد فی‌الدنیا ان‌علومناهذه محرمة علی‌علماء الدنیاالراغبون‌فیهاوهی علوم ذوقیه ومعارف کشفیه مبناهاعلی‌الذوق والوجدان‌و ان‌اقمناثانیاً علیهاالبرهان ، لکنهایتعذرتحصیلها مع‌محبة‌الجاه والترفع‌والاخلال‌بالتقوی الحقیقیة‌بخلاف‌سائرالعلوم فانهاتجمع مع‌محبة‌الجاه‌بل‌ربما کانت‌معینة‌علی‌اکتسابهالمانری‌من‌المشتغلین بها تحمل‌المشاق و سهرالليالی والتكرار فی آناءالليل و اطراف‌النهار والصبر علی‌الغربة والاسفار وتحذرالملاذ و الشهوات‌کل ذلك‌للجاه‌الوهمی والترفع‌الخیالی ، و اما علوم‌الاخرة‌فلاتحصیل‌الابرفض محبة‌الدنیا عن‌القلب و مجانبة‌الهوی فلا تدرس الا فی مدرسة التقوی کما قال‌الله تعالی واتقواالله و یعلمکم‌الله .فجعل‌العلم میراث‌التقوی و ظاهر ان العلوم‌المتعارفه میسرة من‌غیرذلك‌بل‌مع‌شدة‌الحرص علی‌الترفعات‌الدنیاویه والریاسات‌الحیوانیه ، والترفع‌علی‌العباد والتبسط فی‌البلاد والاهتمام بالشهرة عندالناس مع غایة‌التعری والافلاس . فعلم من ذالك فضل علم‌الحقائق و سلوك طریق‌الاخره حیث لم یکشف الا لاولی‌الالباب و اولو الالباب حقیقة هم‌الزاهدون فی‌الدنیا و لهذا فقد افتی بعض‌ـ الفقهاء « اذا اوصی رجل بماله لا عقل‌الناس‌یصرف‌الی‌الزهاد لانهم‌اعقل الخلق .نقل من‌خط‌المصنف .

۲ ـ بیشترحواشی ملاعلی‌نوری بامضاء «نوری دام‌ظله» وقسمتی نیزبامضاء «محقق‌نوری» یا «الاستادنوری دام‌ظله»است‌وگویا یکی ازمطالعه کنندگان‌نسخه،نوری را زنوزی‌خوانده ویادداشت ذیل رابرپشت برگ نخستین نسخه نوشته‌است :

بقیه حاشیه در صفحه بعد

« ملااولیا » و چند فقره حاشیه ازمیرزا عبدالله زنوزی «کاتب نسخه» . چندین فقره حاشیه نیز بامضای « ه ش ن » و «م ح ق » و«۰ ۱۱عفیعنه» بر کنار برخیصفحات دیدهمیشود .فقراتی از «شواهدالربوبیه » «مشاعر» «برهان قاطع» ، «صحاح اللغه» و«کنز اللغه» بر کنار برخی از برگهای نسخه نقلشده است . درذیل صفحه ۳۵۲ (پس ازپایان جلد ۳ اسفار) سخنانی از صدر المتالهین (مؤلف کتاب) نقل گردیده که درنسخ چاپ شدهنیست . درحاشیهٔ همین برگ اینعبارت دیده میشود :

بلغمقابلةهذاالمجلداعنی مباحثالجواهر والاعراض مع نسخة قوبلتمعنسخةالاصل الامازاغ عنهالبصرمطالعة ومباحثةفی۹ ربیعالاخره ۱۲۴۵ . برطبقمفاداینحاشیه، ایننسخه ازآغاز تاآخر مباحثجواهرواعراضدر۱۲۴۵(۲۲سالپسازکتابت)بدستمیراعبدالله مقابلهوتصحیح گردیدهاست. حاشیهٔنخستین برگ نسخهوهمچنین دوطرفازبرگ۲وآخرین برگ نسخهوصالحیشدهاست. گوشهٔبرگ ۴۲۹ نیزتعمیر گردیده وچند کلمه زیروصلهقرار گرفتهومحوشده. برپشتنخستین برگ، کاتبنسخه : میرزا عبدالله زنوزی ، فهرست کتب کتابخانهٔ خود و کنارآن یادداشتی نگاشته است متضمنآنکه این کتاب را دراصفهان بسال ۱۲۲۲ کتابت کرده است .

پایان : وصفاتها فی طرفة عین هان علیهالتصدیق .

قطع : رحلی ۶۰ × ۳۱ س . جلد قرمز و منگنه شده . شمارهٔ صفحات : ۹۱۴ : سطور هر صفحه : ۲۹ .کاغذ فرنگیآهار مهره . خط . نستعلیق ، تاریخ کتابت ۱۲۲۲

شمارهٔ دفتر ثبت : ۳۷۹۹۸

بقیه حاشیه از صفحهقبل

اسفار اربعه بخط شریف آخوند ملاعبدالله متناًوهامشاً دارای حواشیازخود ایشان وحکیم مؤسس آقاعلی مدرس پسرشان وغیرها کهدرتدریس وتدرس مورد استفاده شانبوده است انتهی .

نگارندهپساز بررسیکاملنسخه،ازحکیم مؤسس آقاعلیزنوزیحاشیهاینديد جز چند فقره که ازآنجملهیکی بر کنار ص۲۴ و امضاء آن «۰ ۱۱ عفیعنه» است ومیتوان گفتصاحب امضاءآقاعلی حکیم است زیراعدد : علی بحساب جمل ۱۱۰ است واینحاشیه راوی بههنگام مطالعه یا قرائت برپدر خویش نوشته و نام خودرا صریحاًننوشته است . من خود دربسیاری ازنسخههایی که متعلق به کتابخانهٔ حکیم مزبوربوده واکنون دراین کتابخانه است حاشیههای اورا با این امضاء دیدهام ، و برخیاز آننسخدرهمین فهرست معرفیشده.رجوع کنید به «حاشیه شفا »تألیفصدرالمتالهین که

اسفار اربعه ۱۷۰۸

ج ۱و۲ ازآن کتاب .

این‌نسخه شامل جلد ۱ تا قسمتی از « الموقف‌العاشر » از جلد ۳ . موقف عاشرتاقسمتی از«حجة هفتم متکلمین‌برانقطاع فیض» درنسخهٔ موجود وبقیه جلد۳ وتمام جلد ٤ ازآن ساقط شده است . دوکتیبهٔ نقاشی شده باآب طلا و لاجورد دارد ، که یکی : بالای برگ نخستین و دیگری درآغازجلد ۳ (ص۵۷۹) است . گوشهٔ همین‌صفحه (۵۷۹) وهمچنین کنار، وگوشه‌های برخی برگهای نسخه‌وصالی وتعمیر گردیده است . عناوین وآغازفصول بقلم قرمزوبخط ثلث درشت نوشته‌شده است . ذیل‌صفحهٔ ۵۷۰ (پایان جلد۲) مهری است که نقش‌آن عبده محمدباقرالحسنی ـ الحسینی است وکنارآن عبارت (بلغت‌مقابلة) دیده میشود وپس‌ازاین صفحه سفید است . درصفحه ۷۵۱ حاشیهٔ مفصلی که سه‌طرف صفحه را فراگرفته‌است‌بامضای : سیدحسین عفی‌عنه ، موجوداست، درص ۲۹۶ مقداری ازمتن درحاشیه بالای صفحه نوشته شده است . فهرست‌کامل اسفاراربعه وابواب وفصول هریك ازمجلدات کتاب ، بطورتفصیل در۱٤ صفحه درآغازنسخه بقلم‌نستعلیق نگارش‌یافته، وبرپشت نخستین برگ چندین یادداشت ومهربامضا ها ونامهای مختلف دیده‌میشود . همهٔ صفحات نسخه باآب طلا ولاجورد جدول بندی‌شده وبرکنارنخستین صفحات‌آن ، حاشیه‌هایی ازمصنف‌وچند فقره منقول ازکتب لغت‌نقل گردیده‌است . برپشت یك‌برگ اضافی درآغازنسخه نوشته شده است : «انتقل‌الی‌العبد علی‌المدرس» .

آغاز : الحمدلله فاعل کل محسوب ...

پایان : فقد اقمناالبرهان علی ان‌الوجود فی کل موجود عین حقیقته‌والمهیة .

قطع : رحلی ۲۰ × ۲۹ س .جلد : تیماجی مشکی منگنه شده . شمارهٔ صفحات : ۹۱٤.
سطور هرصفحه : ۲۹ .کاغذ فرنگی نازك خط : نسخ

شمارهٔ دفترثبت : ۲۸۰۲۸

اصل‌الاصول ۱۷۰۹

کتابی است‌از ملانعیمای‌طالقانی از علماء پایان **عصرصفوی** ، شامل یك

مقدمه، سه‌فصل، خاتمه وخاتمهٔ خاتمه .

مقدمه ـ درتحقیق معنی وجود .

فصل نخست ـ در بارهٔ صفات و خواص وجود و تحقیق اینکه وجـود عین واجب‌الوجود وزائد برماهیت است در ممکنات .

فصل دوم ـ ایجاد وجعل واحداث وابداع (دراین‌فصل بحث اصالت وجودرا بتفصیل پرداخته ودر خاتمه‌این‌فصل درباب قـاعده مشهور « امتناع صدور کثیراز واحد» سخن گفته است)

فصل سوم ـ تحقیق توحید وجودی و توحیدالوهی (دراین فصل‌بخصوص‌در توحید وجودی به‌سبك عرفاسخن گفته است)

خاتمه درتفسیر بعضی ازآیات قرآنی که‌مناسب مطالب کتاب و بخصوص در بارهٔ اقسام توحیداست (شامل‌تفسیر **سوره توحید** وآیه‌نور)

خاتمهٔ خاتمه ـ نصایح مؤلف مشتمل بر تقسیمات علـوم و معـارف .

آغاز : الحمدلله ... اما بعد فیقول العبدالمذنب الخاطی .. محمد نعیم الطالقانی .. لقد سألنی‌اخ روحـانی من‌الاخـوان وصدیق ایمانی من‌الخلان الذی‌کان مولعـا بالتحصیل والطلب . متحلیا بحلیة حسن الادب محموداسیرته وزکیا سریرته ولایسعنی التقاعدعن انجاح‌ماموله . . . ان اکتب رسالةمشتملة علی خلاصة القدر الضروری ممآانتهی‌الیه نظری القاصر و فکری الفاترفی تحقیق مسئلة الوجود وتوحیده تعالی وعینیةالصفات وکیفیة الجعل والابداع مع بعض مایتعلق بها ممالم تکن مکشوفة القناع حق الکشف الی الآن ولم یطمثهن انس قبلهم ولا جان وکنت معتذرا بان الامرخطب صعب...

پایان : نعم کل من العلمین المذکورین حق علی حیاله لکن الجامع بینهما و بین‌الکل اکمل من الکل فکن ایهـا الاخ الایمانی مستویـاعلی شارع النجاه فتکون مستقیما علی طریق السداد . . . . اگر دریافتی‌بر دانشت بوس وگر غافل شدی افسوس افسوس

هذا آخر ما اردنا ایراده فی خاتمةالخاتمه و الحمدلله والصلوة علی نبیه و علی‌ولیه اولا وآخرا ... قد و قع‌الفراغ من تالیف هذه الرساله علی‌طریق الاستعجال ضحوة یوم‌الثلثـاء الخامس عشر من شهر جمادی الثانی من شهورسنة۱۱۳۵ماة و خمس وثلثین من هجرةخیرالبریه علیه وعلی‌آله‌الف سلام‌وتحیه .

محمد نعیم طـالقانی فرزند محمد تقی و معروف به **عرفی طالقانی** (اعیان‌الشیعه ج ٤٧ ص١٠١) این رساله را در١١٣٥ پس ازفتنهٔ **افغان** (١١٣٥-١١٤١) وظاهرا در **قم** نگاشته است. در دیباچهٔ این کتاب‌چنین گوید:

«وقتی ازمن تألیف این کتاب‌را خواستند که گردش روزگار تیغ خصومت آخته وبرمردم تاخته‌بود. لشکریان **افغان،اصفهان** و اطراف‌آنرا ویران‌وبیشتر مردم وبخصوص نزدیکان مرا نابودساخته بودند. ومن خود بقم مهاجرت کرده وغربت گزیده وسخت پریشان‌خاطر بودم ..»

نام این کتاب برطبق نوشتهٔ مـؤلف دردیبـاچه ، **اصل‌الاصول** است امـا **صاحب‌ذریعه** بنقل از **کبودرآهنگی** آنرابنام : **رسالةالاصول‌الاصلیه** معرفی کندو گوید بعنوان کتاب اصل‌الاصول (درحرف ك) خواهدآمد .

کبودرآهنگی درمرآة الحق (نسخهٔ خطی شماره ٢١١٦ مجلس و نسخهٔ چاپی که بامر مرشد بزرگ مرحوم **میرزا عبدالحسین ذوالریاستین** بطبع رسیده ص٢٤) گوید:مولی‌نعیم صاحب‌اصول‌الاصلیه ...

مولی‌نعیم‌جز اصل‌الاصول تصانیفی‌دیگرداشته‌درمقدمهٔ این کتاب ازتعلیقاتی که **شرح‌اشارات خواجه نصیر** (حل ـ مشکلات‌الاشارات)وهمچنین‌ازرساله‌ای که در بارهٔتشکیك در وجود نگاشته یاد میکند و در اواخر فصل دوم میگوید «قصددارد رساله‌ای دربارهٔ قاعدهٔصدور کثیر از واحد تألیف کند» . و در اواخر فصل توحیدوجودی تألیف رساله‌ای رادرجبر و تفویض و قضا و قدرنوید میدهد.

مرحوم **امین عاملی** میگوید : «محمد نعیم‌طالقانی‌برحاشیهٔ جلالیهٔحواشی میرسید شریف بر شرح مطالع تعلیقاتی نگاشته و در١١٢٣ از آن فراغت‌یافته و من خود نسخه‌ای از این حاشیه در کرمانشاه دیده‌ام» (اعیـان‌الشیعه ج٤٧ ص١٠١) .

در مقدمهٔ **اصل‌الاصول** مؤلف از «بعضی تعلیقـات» خود یاد کرده و شاید

اشارتی بهمین حاشیه باشد که مرحوم **امین عاملی** دیده‌است . در **ذریعه** و همچنین در فهرست های خصوصی و عمومی تا آنجا که تتبع دست داد از دیگر مؤلفات وی یاد نشده و نسخه‌ای معرفی نگردیده. **مؤلف ذریعه** (ج۶ ص۱۳۴) گوید: « نسخه‌ای از حاشیهٔ دوانی بر **شرح مطالع و حواشی شریفیه** در **کتابخانهٔ مجدالدین** موجود است بخط **ملانعیمای طالقانی** از علماءِ عصر **صفوی** که تاریخ کتابت آن ۱۱۱۵ است » .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۰۷۹ :

این نسخه (۱) دفتریست شامل این کتاب (ص ۱ـ۱۶۶) و نسخه‌ای از الاصول الاصفیه **ملارجبعلی تبریزی** و هر دو نسخه بخط **علی طالقانی** است اما سبك خط و تاریخ کتابت هر یك جدا است . **اصل الاصول** بخط نسخ ریز و سطور نزدیك بیکدیگر و در ۱۲۷۴ و آن رسالهٔ دیگر با قلم وخطی درشت تر و سطوری مرتب و جدا از هم و در تاریخ ۱۲۷۵ نوشته شده . این دفتر از کتب خریداری شده ازمرحوم **میرزا طاهر تنکابنی** است و یادداشت ها و اشعاری بخط او بر صفحات اضافی آغاز و وسط دفتر دیده میشود . بر کنار بسیاری از برگهای **اصل الاصول** تعلیقاتی از مؤلف کتاب موجود است و ظاهراً کاتب آنرا از روی نسخهٔ اصل برداشته زیرا زیر این تعلیقات نوشته شده «منه عفی عنه». حاشیه‌هایی نیز بدون امضاء است و برخی از آنها مطالبی است منقول از ملاصدرا. حاشیه هایی نیز بفارسی ، باخط بسیار بد واملائی غلط در کنار برخی از برگهای هر دو رساله نوشته‌شده و بنظر میرسد از آن یکی از دارندگان این نسخه‌است که مدعی فضل بوده‌اند . در پشت نخستین برگ اضافی اول دفتر نیز یادداشتی با همین خط بفارسی دیده میشود که مطلبی را دربارهٔ وجود کلی درخارج ، از **صدرای شیرازی** بغلط نقل و سپس ازخود ابراز نظر کرده‌است .

در برخی از صفحات، متن در حاشیه نوشته‌شده . برخی ازعناوین و رؤس مطالب را مرحوم **میرزا طاهر تنکابنی** در کنار صفحات نوشته‌است .

کاتب قسمتی از پایان کتاب اصل الاصول را از «قد وقع الفراغ ...» تا آخر بطور چلیپا زیر صفحهٔ (ص۱۱۶) نوشته . در صفحهٔ ۲۹ کاتب مرتکب اشتباه‌شده و سطور را مقدم ومؤخر کرده‌و در حاشیه تذکر داده شده .

---

۱ ـ نسخه‌ای دیگر از اصل الاصول جزء کتب اهدائی طباطبائی در این کتابخانه‌است .

بین رسالهٔ اول ودوم ۸ صفحه اضافی است که مرحوم **میرزاطاهر** یادداشت‌هایی روی آنها نوشته واشعاری ازعماد کاتب اصفهانی نیزآورده.
قطع دفتر: نیم‌خشتی ۲۳ × ۱۴ س. جلد: تیماجی‌ماشی‌منگنه. مجموع صفحات: (باصفحات اضافی میان دو رساله) ۱۸۲. سطوررسالهٔ اصل‌الاصول: ۲۱ وسطور رسالهٔ مولی‌رجبعلی: ۱۶. کاغذ: آهارومهرهٔ شد لیمویی رنگ.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۶۰۳۴

اصل‌الاصول ۱۷۱۰

نسخه‌ای دیگر است از کتاب اصل‌الاصول **محمدنعیم طالقانی**.
بر کنارص ۸۳ و۲۴۵ این نسخه اشعاری‌ازشبستری نقل گردیده.
قطع: رقعی ۱۶/۵ × ۱۱ س. جلد: تیماج قهوه‌ای. شمارهٔ صفحات: ۲۴۶. سطور هرصفحه: ۱۸. خط نسخ‌تبریزی. کاغذ: آبی وضخیم. تاریخ کتابت: ۱۲۳۲. کاتب: نصرالله‌بن حسن استرابادی.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۱۹۹۰

الاصول‌الآصفیه ۱۱۷۱

ملارجبعلی تبریزی (متوفی ۱۰۸۰) و استاد **قاضی سعید قمی** رساله ای نگاشته است در مسائل مهم فلسفه بنام **الاصول‌الآصفیه** (بنام **آصف میرزا** از ارکان **دولت صفوی**).

(اعیان‌الشیعه ج ۳۱ص۱۹۲بنقل ازتتمهٔ‌امل‌الآمل، ذریعه ج۱ص۳۵وج۲ص ۱۷۷) **میرزامحمد حسن‌شیروانی** متوفی در ۱۰۹۹ یا۱۰۹۸ نیز **رسالهٔ آصفیه** را بنام‌همین **آصف‌میرزاصفوی** پرداخته است.

در بعضی از کتابها نام این کتاب بخطا **الاصول‌اللاحقه** ضبط گردیده.
(ذریعه‌ج۲ص۱۷۷ و ج ۱ ص ۳۵)

نگارنده نسخه ای بنام **اصول آصفیهٔ مولی رجبعلی تبریزی** ندیده و به معرفی آن در فهرست‌ها دست نیافته است و کتابیکه درکارمعرفی آن هستیم‌بنظر میرسد نسخه‌ای ازهمین **اصول آصفیهٔ مولی رجبعلی** باشدزیرا :

الف‌ـدر هردونسخهٔ ما که قرائن‌موجودنشان‌میدهددردست دارندگانی‌اهل دانش و مطلع‌بوده، مرحوم تنکابنی بخط خود برپشت‌نخستین برگ یکی‌ازآن دو نسخه‌نوشته :

«الاصل الاصیل از تصانیف فـاضل نبیل وحکیم جلیل ملا رجبعلی تبریزی رحمةالله علیه میبـاشد » .

در نسخهٔ دیگر که آن‌نیز از کتب مرحوم تنکابنی بوده بر بالای نخستین صفحه نوشته شده :

«رسالهٔ موسومه بالاصل‌الاصیل للمولی ... رجب‌التبریزی رحـمةالله علیه »

شاید این‌نوشته نیز از **تنکابنی** باشد .

نگارنده گمان دارد که مرحوم **میرزاطاهر** درمورداین کتاب‌دچاراشتباه‌شده،زیرا علاوه‌براینکه‌در**ریاض**و**تتمهٔ‌امل‌الآمل**ودیگرمراجع تألیفی‌بنام **الاصل‌الاصیل**در شمار مؤلفات **مولی رجبعلی**نیامده،با مطالعهٔ خود کتاب ،این‌نام بیمناسبت بنظر میرسد زیرا مؤلف،مسائلی راکه بنظر وی از اصول مسائل فلسفه بشمار مـیروند در این کتاب گردآورده و بفروع هریك اشارت کرده و نخست‌قاعدهٔ«الواحدلایصدر عنه‌الاالواحد » و فروع آن‌را بیان داشته وآنرا اصل اصیل نام‌داده تاازسایراصول مذکور در این کتاب ممتاز گردد .

عبارت وی در این‌باره چنین است :

(و سمیناالا صل‌الاول اصلا اصیلا لیحصل التمیزبینه و بین سائر الاصول عندالذکر » .

وبازچنین گوید :

اماالاصل‌الاول‌وهوالذی‌سمیناه‌اصلااصیلافی‌بیان ان‌الواحدالمحض‌البسیط من‌جمیع‌الجهات...

وپس از فراغت از بیان اصل نخستین به بیان اصولی دیگر پرداخته بدین گونه :

اصل‌آخر ـ ینبغی ان‌یعلم ان‌الموجود بماهوموجود ...

اصل‌آخر ـ قلیل‌المؤنة‌کثیرالمعونه انا نعلم‌بالضرورة ان کل طبیعة‌محتاجه ...

اصل‌آخر ـ اعلم ان‌الماهیه من‌حیث‌هی‌لیست‌الاهی ...

کلام ـ فی‌ابطال الوجودالذهنی ...

مجمل ـ فی‌بیان وضع‌اللغات ...

تفهیم ـ فی‌جعل‌الماهیه ...

اصل‌آخر ـ فی‌بیان وجودالجنس والفصل فی‌الخارج...

اصل‌آخر ـ یجب‌ان‌یعلم‌ان‌المعلول لایمکن ان‌یکون من‌نوع علته ...

اصل‌آخر ـ ینبغی ان‌یعلم ان‌العدد لایمکن ان‌یکون غیرمتناه ...

تکمیل ـ فی‌ذکر بعض الآراء الحقة‌المعتمد علیها (در تجرد نفس وبرخی مسائل و فروع علم‌النفس) .

باتوجه به مطالب و مباحثی که عنوانهای آنها نقل گردید روشن میگردد که این کتاب تنها دربارهٔ قاعده‌ای نیست که آنرا **اصل اصیل** نام داده بلکه دربارهٔ اصول‌مهم فلسفه‌است وازمیان‌آنها اصل مذکوررا «اصیل» نام داده وفروع آنرا با تفصیل بیشتری آورده .

گمان‌دارم چون‌درآغازدیباچه(دردونسخهٔ‌ماباقلم‌درشت‌تر)نوشته‌شده‌است : «وسمیناه بالاصل‌الاصیل» توهم شده که مؤلف رساله را این نام داده‌است .

ب ـ نظرها وطرزاستدلالهایی‌خاص‌وبرخلاف‌متعارف‌دراین‌رساله ابرازشده وما میدانیم که **مولی رجبعلی تبریزی** درفلسفه دارای آرائی شاذ و برخلاف متعارف است وبگفتهٔ **صاحب ریاض‌العلماء** (اعیان‌الشیعه ۳۱ ص ۱۹۰) :

«له‌آراء ومقالات فی‌المسائل‌الحکمیه تفردبها » . اوخود نیزدرخاتمه گفته

است : آنچه‌ما دراین‌مقاله گفتیم نظیرآن دردیگر کتب متداول یافت نمیشود .

باتوجه باین‌مقدمات بنظرمیرسد که این رساله همان **اصول آصفیهٔ مولی رجبعلی تبریزی** است اما از آنجا که از مشخصات **اصول‌آصفیه** آگاه نیستم جزاینکه برای‌آصف میرزا نوشته (ولی البته نمیدانیم که دردیباچهٔ‌اصول‌آصفیه ازاویادشده‌یانه) ، وازآنجا که مؤلف ازاین رساله بعنوان مقاله یادمیکند(۱) وازطرفی در میان مؤلفات **تبریزی** کتابی که با کتاب حاضرقابل‌تطبیق باشد جز **اصول آصفیه** نیست، سخن‌قاطع دربارهٔاین کتاب ومؤلف‌آن، نیازمندتحقیق بیشتر وبدست‌آوردن مدارك‌دیگر است .

آغاز : ولاحول ولاقوة الا بالله ...: وبعدفا نااردنا فی هذه‌المقاله اولا ذکر الاصل‌المشهور من‌الحکماء وهوان‌الواحد لایصدرعنه‌الاالواحد وذکربعض‌الفروع المتفرعةعلیه‌وهی‌ایضا اصول‌لفروع آخروبیان ان‌اکثرالمسائل‌الحکمیه یمکن‌ان یتفرع علیه ثم ذکـر بعض‌الاصول والآراء الحقه‌التی اعتمد علیها ارسطوطالیس‌وسائرالقدماء ...

پایان : غیرمشوش بشبهات اهل‌الحکمة والکلام بعون‌الله وحسن توفیقه انـاقدفصلنا‌الایات لقوم یذکرون وما یذکرالاالوالالباب . هذا آخـرمااردنا بیانه فـی‌هذه‌المقاله والحمدلله وحده واهب‌العقل والحیوة وصلی‌الله علی‌محمد واله وسائل‌النجاة .

تاریخ درگذشت **مولی‌رجبعلی تبریزی** بطور دقیق معلوم نیست . **امین عاملی** که ترجمهٔ او را از **ریاض‌العلماء** و **تتمهٔ امل‌الامل قزوینی** نقل کرده نوشته :

«وی همزمـان **شاه‌عباس‌دوم** متوفی در ۱۰۷۷ و **شاه سلیمان** متـوفی در ۱۱۰۵ بوده» .

---

(۱)مؤلف درچندجاازخاتمهٔ کتاب عنوان‌مقاله‌را ذکرمیکند، اینك‌برخی‌ازآن‌فقرات که نام مقاله‌درآن آمده نقل‌میگردد :

خاتمة فی‌التنبیه علی‌منافع هذه‌المقاله وفوائدها ومنهایعلم مرتبة هذه‌المقاله ایضا ... اناقد اودعنا فی‌هذه‌المقاله اصلا وفرعا .. مسائل کثیره ... انا ماترکنا فی مقالتنا هذه مسئلة ... ثم‌اتفق له‌الاطلاع علی‌هذه‌المقاله وتفکرفیها ...فان‌هذاالرجل‌ان‌ظفربهذه‌المقاله شهد بصدق ماقلنافی‌شأنها...

صاحب ذریعه با اینکه‌خود نیز درچندجا که‌ازوی نام برد گوید : همزمان **شاه‌عباس** متوفی در۱۰۷۸ بوده ،دریکجا(ج ۱ ص ۳۵) دچار اشتباه شده‌وتاریخ وفات **شاه‌عباس** راتاریخ درگذشت **مولی رجبعلی** پنداشته‌وبدون ذکرهمزمانی وی با **شاه‌عباس** گوید :

«**مولی رجبعلی تبریزی** متوفی ۱۰۷۸ ، **آصفیه** را بنام **آصف میرزا** نگاشته است».

مرحوم **رضاقلی‌هدایت** دراین مورد دچاراشتباهی عجیب گردیده است . وی‌تاریخ‌وفات **مولی‌رجبعلی** را۱۰۰۸ضبط کرده‌و**اسماعیل پاشا**در**هدیةالعارفین وذیل کشف‌الظنون** ، **تربیت** دردانشمندان‌آذربایجان و**مدرس خیابانی** نیزازاین اشتباه‌بدون‌توجه‌پیروی کرده‌اند.آنچه‌مسلم‌است **تبریزی** سلطنت **شاه‌عباس**(۱۰۵۰-۱۰۷۸)و**شاه سلیمان** (متوفی۱۱۰۵) را درك کرده واحتمال‌درگذشتن‌اودر۱۰۰۸ بهیچوجه‌درست‌نیست.در**فهرست دانشگاه** دربرخی‌مواضع۱۰۸۰ ، گاه ۱۰۶۵و گاه باتردیدبین‌این‌دو یاد شده و نگارنده ۱۰۶۵ را درجای دیگرندید . نگاه کنید به‌اعیان‌الشیعه ج ۳۱ ص ۱۸۸ - ۱۹۳ ، ذریعه ج ۱ ص ۳۵ و ۱۰۴ - ۱۰۵ و ج ۲ ص ۱۷۶ - ۱۷۷ ،ریاض‌العارفین‌چاپ۱۳۱۶ ص۴۰۹ - ۴۱۰ ، هدیةالعارفین(۱) ج ۱ ص ۳۶۵، اسماءالمؤلفین (۲)ج ۳۸۱:۲، دانشمندان آذربایجان ص۳۹۰، ریحانة الادب ج ٤ ص ۲۶۵ ، فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۱۳۲ و ۲۰۷ و ج ٦

۱ـ اسماعیل پاشادراینجاترجمهٔ‌حافظ رجب‌برسی‌را نیزازریاض‌العارفین‌نقل کرده درصورتی که درریاض‌العارفین ترجمهٔ‌مولی رجبعلی تبریزی‌متخلص‌به‌واحدآمده‌نه رجب‌برسی .گویاوی‌به‌مدرکی استناد کرده که‌از«ریاض» نقل کرده واوآنرا «ریاض‌العارفین» پنداشته .

۲ ـ دراین کتاب ترجمهٔ وی‌را درذیل «کلیدبهشت»آورده براساس این‌تصور که کلیدبهشت تالیف اواست . رجوع به‌مقدمهٔ‌آقای مشکوة بر کلید بهشت (چاپ تهران)شود .

ص ۲۱۲٤ و ۲۳۱۵و فهرست مجلدات فهرست مزبور در ذیل ج٦.

مشخصات این نسخه :

نسخه‌ایست که با رسالهٔ اصل‌الاصول محمدنعیم طالقانی ضمیمهٔ دفتریست که‌قبلا‌معرفی گردید وازص ۱۲۵ ـ ۱۸۲آن دفتررا گرفته . این‌نسخه بخط نسخ‌است وبرپشت نخستین‌برگ‌آن مرحوم میرزاطاهر نوشته‌است : کتاب‌اصل‌الاصیل ازتصانیف فاضل‌نبیل وحکیم‌جلیل ملا رجبعلی تبریزی رحمة‌الله علیه‌میباشد حرره‌الاثم‌القاصرمحمد طاهرالطبرسی . همچنانکه درذیل اصل‌الاصول گفتیم کاتب‌هر دونسخه‌یکی‌است اما تاریخ کتابت‌این‌نسخه ۱۲۷۵ است‌وکاتب این‌بیت‌رادر کنارصفحه‌نوشته:

یلوح‌الخط فی‌القرطاس دهرا — وکاتبه‌رمیم فی‌التراب

پس‌ازپایان رساله ،۳صفحه اضافی وسفید است .

الاصول‌الآصفیه ۱۷۱۱

نسخه‌ای دیگر است از کتاب بالا

این نسخه ص۱ ـ ۷۳ دفتریست شامل این‌رساله‌ها :

۱ ـ اصول آصفیه

۲ ـ رساله‌ای در منطق از **صدرالمتالهین**.

۳ ـ رسالهٔ اشتراك وجودفارسی‌از مولی رجبعلی تبریزی رسالهٔ سوم با خطی دیگر است اما کاغذ همه رساله‌ها یکیست .

بالای رسالهٔ اصول آصفیه با قلم قرمز نوشته‌شده :

رسالهٔ موسومه بالاصل‌الاصیل للمولی الفاضل والعارف‌الکامل رجب‌التبریزی رحمة‌الله علیه.

در برخی صفحات حاشیه‌هایی از مؤلف و در دوصفحهٔ ٦۸-٦۹ حاشیه‌هایی‌باامضای «فقیر نوری» دیده میشود . مرحوم محمدعنقا سقطات و برخی از اغلاط این‌نسخه را در کنـار صفحات یادداشت‌کرده وشایدبا نسخهٔ بالا مقابله‌کرده است . برپشت نخستین برگ‌نسخه‌نیز ابیاتی بخطاو یادداشت شده . یادداشتهایی دیگرنیزبا خطوطی دیگربرچندبرگ اضافی آغاز نسخه دیده میشود. حاشیه‌هایی نیزبدون‌امضاء درکناربرخی‌صفحات‌رساله‌هست.این‌نسخه‌تاریخ کتابت نداردولی‌قبل‌ازنسخهٔ

پیش نوشته شده وتقریباً ۲۰۰ سال از عمر آن میگذرد . منتهی خط رسالهٔسوم (اشتراك وجود) تازه‌تر است .

قطع مجموعه : رقعی۱۷ × ۱۱/۵ س . جلد: تیماج تریاکی رنگ : صفحات : ۱۲۳ . سطورهر صفحه : ۱۴ .خط: نسخ تحریری . کاغذ : اصفهانی آهار مهره شده .

شمارهٔ ثبت دفتر : ۲۶۰۵۳

اصول المعارف ۱۷۱۲

فیض کاشانی (م-۱۰۹۱)ازمطالب اصولی و بسیارمهم فلسفی **عین‌الیقین** خود گزیده‌ای ساختــه وآن‌را **اصول‌المعارف** نـام داده وردردیباچهٔ آن اغراض‌خود را از تألیف این کتاب بیان داشتد است .

مؤلف دانشمند **ذریعه** نوشته‌اند : **فیض** در این کتاب کـوشیده‌است آراء حکیمان را با مفاد اخبار موافقت دهد .

ولی این گفته خالی از مسامحه نیست ، زیرا بطوری که **فیض** خود در دیباچه گوید : مقصود وی بطورکلی تطبیق آراء فلاسفه است باشرائع ، واز کتاب **عین‌الیقین** اصولی را بر گزیده است که‌برای‌این هدف سودمند باشد .

این کتاب شامل ده‌باب وهریك از بابها شامل‌چنداصل‌وچندفصل‌یاوصل‌است بدینگونه که مطالب‌اصولی هرباب را زیرعنوان«اصل»ومطالب متفرعه براصل‌هارا باعنوان «فصل» و «وصل» یاد کرده است،چنانکه‌درباب اول (وجود وعدم)نخست مباحث‌اصلی‌وجودوماهیت‌مانند:وجود واجب الوجود و ممکن ، هریك راباعنوان «اصل»وسپس‌مسائل فرعی‌همچون‌تشکیك ومانندآن‌رابا عنوان « وصل » و «فصل» یاد کرده ،باردیگر قوس صعود و نزول را با عنوان «اصل» و سپس در ذیل‌عنوان

یك «وصل» و یك «فصل» سخن از مراتب سلسله وجود گفته، آنگاه در یك «اصل» در بارهٔ عدم (مقابل وجود) سخن گفته و باب نخستین را پایان بخشیده‌است.

وی خود در دیباچه، روش خود را در تألیف بدرستی روشن نکرده و به اشارتی اکتفا کرده‌است.

اینك فهرست بابها را از آن روی که جالب و نشان‌دهندهٔ سبك تألیف است در اینجا باجمال میآوریم:

الباب الاول ـ فی الوجود والعدم وفیه معرفة الذات.

الباب الثانی ـ فی العلم والجهل ومافی معنا هما وفیه معرفة الصفات.

الباب الثالث ـ فی الغنی والفقر. وفیه معرفة الاسماء.

الباب الرابع ـ فی الماهیات وتعیناتها وفیه معرفة ماسوی الله.

الباب الخامس ـ فی المسبب والسبب وفیه معرفة الغایات.

الباب السادس ـ فی الطبایع و تجدد ارواحها[۱] وفیه معرفة حدوث العالم.

الباب السابع ـ فی الحرکة والزمان والمکان ومایتبعهما وفیه معرفة الازل والابد وان الله سبحانه منزه عن الحرکة والزمان والمکان و کذا العالم من حیث المجموع.

الباب الثامن ـ فی السماوات والارض ومابینهما ـ وفیه معرفة النفوس والعقول والقوی والملائکة والجنة والشیاطین.

الباب التاسع ـ فی الخیر والشر واللذة والالم. وفیه معرفة الثواب والعقاب والجنة والنار.

---

۱. در وصل سوم از این باب دربارهٔ حرکت جوهری گوید: «این رای را حکماء الهی همه به تصریح بیان داشته اند و فلاسفهٔ یونان آنرا گفته‌اند اما متأخران آنرا درنیافته‌اند و استاد ما صدرالمحققین شیرازی طاب‌ثراه برای اثبات حرکت جوهری برهانهایی تازه آورده وما خلاصهٔ آنرا درضمن چند اصل میآوریم». درضمن باب هفتم نیز دربارهٔ حرکت جوهری سخن گفته‌است.

الباب العاشر ــ فی اصول النشآت و حقایق الموجودات و ارواحها وصورهــا و قوالبها وفیه معرفة تأویل المتشابه و تعبیر الاحلام .

آغاز : نحمدالله علی حسن توفیقه .. امابعد فیقول محمدبن مرتضی..هذه رموزربانیه اوتیتها من فضل‌الله و کنوزعرفانیه انتقذتها من نفائس خزائن اهل‌الله.

پایان : من غیردلالة لهاعلی خصوص معانیهاالاعلی الامثلة البعیده کمااخبرالله سبحانه عنه بقوله فلاتعلم نفس مااخفی لهم من قرة اعین وقوله عزوجل وننشئکم فیمالاتعلمون .تم اصول المعارف یوم الاحد وصار هذاالکلام تاریخ عام الاتمام . وکان فی سادس شهـرجمادی الاولی من ذلك العام و الحمدلله رب العالمین .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۱۳ :

نسخه‌ایست که با خط نسخ خوب برای **علم‌الهدی** فرزند **فیض** و یاخودبخط او و در زمان حیاة مؤلف نوشته‌شده . **علم‌الهدی** پس‌ازپایان کتاب در صفحهٔ ۱۲۶ نوشته است :

این نسخدراازروی نسخه مسوده‌ای استکتاب کردم که‌بدست‌والداستادمتعنی‌الله بدوام الاستفادة منه نوشته شده بود ..کتب هذه الاحرف من ثبت له التصرف محمد المدعو علم الهدی عفاالله عما اجترح و جنی .

بنابر این نوشته،مسلم است که این نسخهٔ **اصول‌المعارف** بین سال ۱۰۸۹ کـه تاریخ فراغت از تألیف است و۱۰۹۱ که سال درگذشت **فیض کاشانی** است کتابت‌شده .

پس‌از صفحهٔ ۲۵۳ (پایان اصول المعارف)،تفسیرآیهٔ عرض امانت که‌بفارسی واز**فیض**است ضمیمه شده (ص۲۵۴-۲۵۶)

آغاز : اما بعد،از تفسیرآیهٔ کریمه عرض امانت سئوال کرده بودند جواب‌آن موقوفست بر تمهید مقدمه‌ای چند .

پایان : هذا ماعندی فی تفسیرالآیه علی ما یستفاد من الاخبار والجمع بینها و التوفیق بینها وبین ما یقتضیه الاصول الحکمیه والمعارف الیقینیه و الاشارات الفرقانیه والتنبیهات النبویه‌والعلم عندالله .

درنسخهٔ **سپهسالار** ج ۳ ص ۱۲۹ شمارهٔ ۶۳۲۷ نیز این تفسیر فارسی ضمیمه‌است و فهرست نگاران ،آنرا جزئی از اصول المعارف پنداشته‌و سطرآخر آنرا بجای انجام آن کتاب آورده‌اند.این ضمیمه دربرخی دیگرازنسخه‌های **اصول‌المعارف** نیزموجوداست.ولی دربسیاری‌ازنسخ آن موجود نیست. این نسخهٔ ماضمیمه‌ای دیگر نیزدارد که باهمان‌خط‌نوشته‌شده.این‌ضمیمه‌عبارتست

ازچندبرگ دربارهٔ اثبات حرکت جوهری (ص۲۵۷ـ۲۶۲) وگویا این‌نیزاز آثار پراکندهٔفیض بوده است که‌فرزند او علم‌الهدی دراین دفترگذارده است .

همه صفحات دفتر دارای جدول‌آب طلائی ولاجورد اند ومهرآقاعلی مدرس‌برپشت نسخه و حاشیه‌هایی باامضاء «محمد حسن» درکنار برخی از صفحات اصول‌المعارف دیده میشود.

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۱ س . جلد : تیماجی قرمز . شمارهٔ صفحات: ۲۶۲ : سطور هرصفحه : ۱۷ .

شمـارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۹۳

اصول‌المعارف ۱۷۱۳

نسخه‌ای دیگر است ازکتابی که به شمارهٔ بالا معرفی گردید .

این نسخه در۱۰۹۰ بخط‌نسخ **محمد تقی** نوشته شده . تفسیر آیهٔ عرض امانت دراین نسخه نیزضمیمه است (ص ۲۵۱ ـ ۲۵٤)اما باخط ثلث زیباکه ظاهرا ازکاتبی‌دیگر است . پایان تفسیر چنین است :

«والتنبیهات‌النبویه والعلم عندالله .نقل‌من‌اصله بخطه‌ادام‌الله فیضه بمحمدوآله».

این نسخه‌نیز مانند نسخهٔ قبل‌در زندگی فیض کتابت شده . دربیشترصفحات‌آن‌تصحیحاتی در حاشیه انجام‌شده ودرکنارآخرین صفحه (۲٤۸) نوشته‌شده «بلغ‌بحمدالله‌والمنه». برپشت نخستین برگ‌دفتر، یادداشت معصوم بن‌رضی‌حسینی که این نسخه رااز‌مرحوم تنکابنی گرفته ونسخه‌ای‌برای خود ازآن برداشته دیده میشود . همهٔ‌صفحات دارای جدول آب طلا ولاجورد است .

قطع: رقعی ۱۸ × ۱۱س . جلد : تیماجی مشکی‌رنگ. شمارهٔصفحات :۲۵٤.سطور هر صفحه : ۱۷. کاغذ :اصفهانی‌آهار مهره‌زده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۹۹

الافق المبین ۱۷۱۴

ازتألیفات دانشمند **محمدباقرداماد** متوفی ۱۰۴۱ (۱) در فلسفه.
(رجوع شود به فهرست دانشگاه ج۳ ص۱۵۲ ـ ۱۵۴ وذریعه ج۲ ص۲۶۱).

آغاز: سبحانك اللهم جل حمدك و عز مجدك یا رب العاقلات العالیه والسافلات البالیه ..

داماد دردیباچه میگوید: این کتاب را در دو «صرحة» هریك مشتمل بر «مساقه‌ها» یا «سیاقه‌ها» و «فصل ها» پرداخته و «صرحهٔ یکم» درحکمت‌مافوق الطبیعه و نخستین «مساقه» ازاین «صرحة» شامل مقدمات ومبادی فن مزبور وفصل اول این «مساقه» دربیان تعریف فن مزبور یعنی «حکمت مافوق طبیعت» است.

آغاز این فصل (تعریف حکمت): فصل فیه تحدید الحکمة التی هی فوق الطبیعة وتحصیل موضوعها ... تلویح استناری عسیت ان ابتك علی التفطن.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۱۵:

نسخه‌ای ناقص است وتنها قسمتی است از «صرحهٔ اولی» تاوجود رابطی واین نسخه ص تا ۱۴۱ دفتری است شامل دو کتاب.

جای عنوانها: (= فصل، مساقه یا سیاقه، و عناوین دیگر) درمیان سطور سفید است ودر برخی از صفحات در کنار صفحه نگاشته شده.

پایان: بل انما قطع حمل ب علی ا و رفع هوعنه ولیس یصدق بحسب ذلك لیس ب علی شئی الااذا رجع وحکم به علی شئی.

۱ـ درمعجم المطبوعات وشاید به تبع آن در ذریعه و ریحانة الادب تاریخ درگذشت میرداماد ۱۲۴۰ ضبط گردیده. برای سرگذشت میرداماد در فهرست دانشگاه (ج ۳ ص ۱۵۳) مراجعی مفید یاد شده. رجوع شود بآن کتاب ونیز به معجم المطبوعات: ۶۸۰، اعلام زرکلی چاپ ۲ ج ۶ ص ۲۷۲، معجم المؤلفین عمررضا کحاله وهدیة العارفین ج ۲ ص ۲۷۷ ـ ۲۸۸.

ضمیمهٔ الافق المبین نسخه‌ایست از کتاب **نص النصوص فی شرح الفصوص** (گویا از آملی) که با قلمی دیگر وسبکی دیگر نوشته شده است. نسخهٔ اول باقلمی درشت تر ودارای حواشی وسیع و . نسخهٔ دوم دارای سطور بلندتر ونزدیك بهم وحاشیه های باریك است .

قطع دفتر : وزیری عریض ۲۵ X ۲۰ س . جلد : تیماج قرمز. شمارهٔ صفحات :۲۷۷ . سطور نسخهٔ نخست :۱۹ ونسخه دوم ۲۱.خط: نسخ. کاغذ :اصفهانی.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۷۸٤

التحصیل ۱۷۱۵

تألیف **بهمنیار** (۱) **پسر مرزبان آذربایجانی** ، مکنی به **ابوالحسن** ومتوفی در ٤۵۸ ـ ه . **بهمنیار** این کتاب را بترتیب **دانش نامهٔ علائی** استاد خود **ابن سینا** پرداخته بدین گونه که نخست منطق وسپس علم مابعدالطبیعه (= الهیات بمعنی اعم)، وجود واجب (= الهیات بمعنی اخص) ودر آخر، طبیعیات را نوشته. از میان کتب **شیخ** تنها **دانشنامه** بدین ترتیب است دیگر تألیفات **شیخ الرئیس** وهمچنین دیگر کتب فلسفی که قبل از **دانشنامه** تألیف شده ترتیبی دیگر دارد .

---

۱ ـ دربیشتر مراجع کهن ونو وکتب فهرست وکتب فلسفه یکی از آثار بهمنیار را التحصیل یاد کرده‌اند و آنچه مسلم است این نام را دیگران به کتاب بهمنیار داده‌اند. بروکلمن گویا تردید داشته واینگونه نوشته :[Tahsil [at (ذیل ۱ ص ۸۲۸). ودکتر بدوی گویا بپیروی از بروکلمن تحصیل [ات] نوشته . اما قنواتی ودکتر مهدوی «تحصیلات» ضبط کرده‌اند و دکتر صفا این تردید را بصراحت ابراز کرده ونوشته‌اند «تحصیل یا تحصیلات» .

آقای دکتر مهدوی نقل کرده‌اند که در فهرست کتب عربی بریتانیا کتاب المباحثات شیخ بنام تحصیلات ضبط شده . نگارنده احتمال میدهد که نام «تحصیلات» از آن فهرست درذهن بروکلمن راه یافته ودراینجا آنرا به تحصیل بهمنیار داده .

و از این پس نیز کتب فلسفه غالباً به ترتیب همین کتاب پرداخته شده [۱].

کتاب « **التحصیل** » بر طبق نوشتهٔ **بهمنیار** در دیباچه، دارای سه کتاب است:

کتاب اول ـ منطق شامل ۳ مقاله (مقالهٔ اول ۳ باب ، مقالهٔ دوم یك باب و مقالهٔ سوم دو باب دارد) .

کتاب دوم ـ علم مابعدالطبیعه شامل ۶ مقاله .

کتاب سوم ـ اعیان موجودات شامل دو مقاله :

مقالهٔ اول ـ در موجود بی سبب (اثبات واجب الوجود) .

مقالهٔ دوم ـ معلولات (ممکنات) (این مقاله خود شامل ٤ باب است) .

فهرست مندرجات کتاب ۲ و کتاب ۳ باملاحظهٔ نسخ مختلف از اینقرار است:

الکتاب الثانی ـ فی المقدمات التی یحتاج الیها فی جمیع العلوم والعلم الموسوم بعلم مابعدالطبیعه، شامل ۶ مقاله :

المقالة الاولی ـ فصل فی الوجود .

المقالة الثانیه ـ فی الکمیه . (در برخی نسخه‌ها : فی المقولات التسع) .

المقالة الثالثه ـ فی التقدیم والتأخیر.

المقالة الرابعه ـ فی الادراك ومایتعلق به .

المقالة الخامسه ـ فی الدلالة علی عدد العلل .

المقالة السادسه ـ فصل فی لواحق الکثرة .

---

۱ ـ رجوع شود به مقدمهٔ دانش‌نامهٔ علائی چاپ بقلم آقای مشکوة ص ٤ . نکته‌ای که در نوشتهٔ ایشان جای خرده گیری ومسلماً سهوالقلم است آنست که تحصیل بهمنیار را جزء کتابهایی به شمار آورده‌اند که مطابق ترتیب کتاب شفا و دیگر تألیفات فلسفی شیخ (بجز دانشنامه) تألیف شده درصورتی که مسلم وروشن است که کتاب تحصیل در ترتیب ، پیرو دانشنامه است .

الکتاب الثالث ـ فی‌الاشارة الی اعیان الموجودات . شامل۲مقاله :

المقالةالاولی ـ فی معرفة واجب‌الوجود بذاته .

المقالة الثانیه ـ فی‌الطبیعیات .

الباب الاول ـ فی‌المقدمات التی یحتاج الیها فی‌الامورالطبیعیه.

الباب‌الثانی ـ فی‌الکلام علی‌السماء .

الباب‌الثالث ـ فی‌بسایط‌الامورالکائنةالفاسدة . .

الباب‌الرابع ـ فی‌علم‌النفس .

آغاز (منطق) : الحمدلله رب‌العالمین .. قال بهمنیاربن المرزبـان و بعد فانی محصل فی‌هذه‌الرساله ...

پایان (منطق) : فهذا القدرکاف فی‌المعانی‌المنطقیه . . . مبتدئین بعلم مـا بعدالطبیعه تم‌الکتاب‌الاول فی‌المنطق .

پایان کتاب سوم (طبیعیات ـ علم‌النفس) : فهذا القدر من‌الحکمة اذا احکم‌سهل‌السبیل... والبسط و التحقیق .

رجوع کنیدبه‌بروکلمن ذیل۱ ص ۸۲۸ وبیهقی تاریخ‌الحکما ص ۹۷ ـ ۹۹ و تتمهٔ صوان ۹۱ ـ ۹۲ و چهار مقالهٔ عروضی مصحح دکتر معین ص ٤٤٤ ـ ٤٤٩ تاریخ‌ادبیات‌دکترصفا ج۱: ۳۲۰ـ۳۲۱قنواتی[1]ص۱۸-۱۹،دکترمهدوی‌ـمؤلفات

---

۱ ـ قنواتی التحصیلات بهمنیاررا به شمارهٔ ۷ ازتألیفات ابن‌سینا آورده ودکترمهدوی‌نیز بشمارهٔ ۱٤۳ آنرا ثبت‌کرده ونوشته‌اند : «معلوم نیست قنواتی بچه دلیل مصنفات بهمنیار را در فهرست آثارشیخ بشمارهٔ ۷ ثبت کرده‌اند».

درخصوص«تحصیل»شایدبتوان‌ازجانب‌قنواتی عذرخواست‌زیرا که‌بهمنیارخوددردیباچه گفته‌است مطالب آنرا ازدانش‌نامه‌ودیگرآثارشیخ‌و مذاکرات شفاهی خود با شیخ گردآوری کرده . بنابرین تحصیل هرچند به روش مباحثه وسؤال وجواب نیست . باکتاب «المباحثات» که جزء فهرست‌آثار شیخ‌آمده نزدیکی‌های زیاد دارد .

ابن‌سینا.ص ۲۶۳ ، کشف‌الظنون ج۱ : تحصیل فی ... (حاجی خلیفه توضیح در بارهٔ این کتاب نداده و گویا پنداشته اسم کتاب دنبـاله‌ای دارد زیرا چنین نوشته «التحصیل فی...لبهمنیار)،ارسطوعندالعرب ج۱ص۳۷،هدیة العارفین ج۱ـستون ۲۴٤، دانشمندان آذربـایجان ص ۷۳ ـ ۷٤ ، فهـرست سپهسالار ج ۳ـ ص ۳۵۰ دانشگاه ج ۳ ص۱۹۵ـ۱۹۶ ، فهرست مجلس ج ۲ ص ۵۶ ذریعه ۳٤ ص ۳۹۵ روضات‌الجنات ص ۱۳۹ـ۱٤۰(۱)

صاحب روضات نوشته که «تحصیل بفارسی ترجمه شده ومسلماً این ترجمه بنظربهمنیاررسیده وشاید ترجمه ازخود اوباشد » .

درذریعه ودانشمندان آذربایجان (بنقل از روضات) ذکر این ترجمه رفته اما بوجود نسخه‌ای ازآن اشاره نشده است .

در کتابخانهٔ مجلس ازتحصیل بهمنیارسه نسخه‌داریم .

الف ـ نسخه‌ایست که در ج ۲ بشمارهٔ ۱۱۱ ص ۵۶معرفی شده و بروکلمن (ذیل ۱ص ۸۲۸) و قنواتی (ص ۱۸ـ۱۹)ازآن یاد کرده‌اند . این نسخه شامل منطق و کتاب دوم است تاقسمتی از هشتمین فصل مقالهٔ دوم که عنوان این فصل «اثبات‌الکیفیة الانفعالیه ... ». این نسخه‌برای‌بهاءالدین اصفهانی مشهور بفاضل هندی کتابت شده وخط اوبرپشت نخستین برگ آن دیده میشود .

ب ـ نسخهٔ طباطبائی (از کتب اهدائی مرحوم‌سید محمد صادق طباطبائی).

---

۱ ـ قنواتی از بروکلمن نقل کرده که تحصیل بهمنیار درقاهره بسال ۱۳۲۹ ـ ه چاپ شده . وعبدالرحمن بدوی ودکترصفا درتاریخ ادبیات بدون نقل مدرك نوشته‌اند درقاهره چاپ‌شده . وشاید ازبروکلمان ویا قنواتی گرفته‌اند . اما درمعجم‌المطبوعات که مطبوعات عربی تا ۱۳۳۹ را شامل است از تحصیل یادنشده و ازبهمنیار تنها دورساله یاد گردیده که با ترجمهٔ آلمانی در لایپزیك، چاپ شده (ج ۱ ص ۵۹۸).

این نسخه با قطع وزیری باریك ، خط نسخ خوب و شامل هرسه کتاب است و شیخ بهائی پشت آخرین برگ آن نوشته است که قسمتی از این نسخه نزد او خوانده وتصحیح‌شده وبه خواننده (که‌نام اورانیاورده) اجازه‌روایت کتاب را داده. تاریخ این نوشته ۱۰۲۱ است وعلائم تصحیح‌ومقابله درکنار بیشترصفحات بخش های فلسفه دیده میشود ودر کنار بعضی از صفحات‌اضافات و تصحیحات‌خط خود شیخ بهائی‌موجوداست‌وهمچنین در کنارآخرین صفحه،خود اونوشته است « بلغ بلغ بلغ » .

با این حال نسخهٔ ب غلط ها و نقص های بسیار دارد . بخصوص باب دوم از مقالهٔ دوم از طبیعیات و همچنین پایان علم‌النفس آن که با مقایسه با نسخهٔ ج (نسخهٔ جای گفتگوی ما) بسیار ناقص است و ما در ضمن معرفی نسخهٔ ج بدان اشارت خواهیم کرد .

ج ـ نسخه ایست که اینك درکار معرفی آن هستیم .

مشخصات نسخهٔ شماره ۱۷۱۶ :

نسخه‌ایست‌کامل وبنظرمیرسد که اقدم از نسخهٔ ب (نسخهٔ مصحح شیخ بهائی) است . اضافاتی که درنسخهٔ مزبورشده همه دراین نسخهٔ موجود است وبازآن‌نسخه نسبت به‌این نسخه نقص‌فراوان دارد . باب۲ ازطبیعیات (مقالهٔ دوم ازکتاب سوم) دراین نسخه چندبرابربزرگتر ومبسوط‌تراز نسخهٔ طباطبائی است .

درپایان کتاب سوم (پایان علم‌النفس) این‌دونسخه تفاوت فاحش‌دارند ونسخهٔ حاضریکصفحه ونیم بیش‌ازنسخهٔ طباطبائی دارد.سطور آخر در نسخهٔ طباطبائی چنین است :

وان‌النفوس‌المعرضه عنه لیس‌لهانصیب من‌ذلك‌النعیم یعتد به ثم بین‌الطرفین عرض لایتناهی فهذا القدرمن‌الحکمة ...

ودرنسخهٔ جای گفتگو چنین است :

فقد عرفنا حال النفوس‌العالمةفی معادها بالبرهان واماسایرالنفوس فلاسبیل الی‌معرفةاحوالها بالبرهان وهذا القدر من‌الحکمة ...

بنابراین نسخهٔ جای گفتگوشاید کامل‌ترین نسخهٔ تحصیل‌باشد. عنوان های‌مقاله ها و فصل

ها وبابها بقلم قرمز، گاه‌درمتن وگاه در کنارصفحه نوشته شده . مقالهٔ ۵ و۶ از کتاب دوم را کاتب سهوا باعنوان فصل‌شروع کرده ودرنتیجه دراین نسخه مقالهٔ ۶ و۵ عنوان‌ندارند .

همچنین کتاب سوم را مانند کتابی مستقل آغاز کرده وبه ارتباط آن با قسمت های پیش اشاره نکرده وعنوان مخصوص خودآنرا ننوشته . وشگفت‌آورترآنکه مقاله دوم کتاب سوم را نیز که‌آغاز طبیعیات است چنان‌آغاز کرده که بینندهٔ ناآگاه آنرا بخشی‌ازشفا می‌پندارد .

آغازمقاله دوم : بسمله ـ الفن‌الثالث من‌الکتاب‌الثالث‌وفیه‌معانی کتاب‌السماع‌الطبیعی... وچنانکه میدانیم در«تحصیل» عنوان «فن» وجود ندارد .

قطع : وزیری باریك ۲۵ × ۱۲ س . جلد : تیماجی قرمز رنگ . شمارهٔ صفحات : ۵۲۹ . سطورهرصفحه : ۲۳ .کاغذ : آهارمهر دار ضخیم وشکری‌رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۸۰۰۷

تعلیقات

۱۷۱۶

در بسیاری از کتب فیلسوفان پس از **شیخ‌الرئیس** ، از «**تعلیقات**» او یاد شده ودرفهرست آثاراو که **بیهقی** ، **ابن‌ابی‌اصیبعه**و **قفطی** نوشته‌اندبطورصریح کتابی‌بدین نام دیده‌نمیشود جز در **تتمهٔ صوان‌الحکمه** .ولی‌چندرساله‌و کتاب‌یاد شده که میتواندهمین **تعلیقات** یا قسمتی از آن‌باشد .

۱ ـ تعالیق فی‌المنطق (بیهقی تتمهٔ صوان‌الحکمه ص۱۸۹) (۱)

۲ ـ تعالیق علقه عنه تلمیذه ابومنصوربن زیلا (ابن‌ابی‌اصیبعه ج۲ص۱۹)

۳ ـ تعلیقات استفادها ابوالفرج‌الطبیب‌الهمدانی من‌مجلسه وجوابات له(ابن ابی‌اصیبعه ج ۲ص۲۰) . تعلیقات‌اخیررا بیکی از دو وجه ، می‌توان‌با تعلیقات‌جای گفتگو پیوند داد.

۱ ـ بیهقی درتاریخ حکماء اسلام « تعلیقات » و «تعالیق فی‌المنطق » هیچکدام را نیاورد امادرتتمهٔ صوان‌الحکمه هردورایاد کرده وذکرهردو قرینهٔ غیرقطعی‌آن است که « تعلیقات » اثر مستقل دیگریست وبا «تعالیق» یکی‌نیست .

الف ـ اینکه ابوالفرج خود یکی از راویان تعلیقات باشد.

ب ـ اینکه **تعلیقات** روایة **بهمنیار**، خود همین جوابها باشد که شیخ به سؤالات **ابوالفرج** داده‌است. البته‌این‌وجه‌بعید است‌زیرا ظاهر آنست که **تعلیقات** مزبور متضمن پرسش وپاسخ است.

آقای دکترمهدوی و **قنواتی** دربارهٔ **تعلیقات شیخ** بتفصیل سخن گفته‌اند و بخصوص **دکتر مهدوی** نسخ مختلف آن را به سه دسته (هیئت) تقسیم و با **تعلیقات فارابی** تطبیق کرده و گفته‌اند: «تمام این تعلیقه‌ها (ی فارابی) بطور متفرق و گاهی بسیار مفصل‌تر درنسخه‌های **تعلیقات** منسوب به **شیخ‌الرئیس** دیده میشود. مثلا تعلیق اول تعلیقات فارابی، تعلیق دوم از تعلیقات **ابن‌سینا** است و ...» (۱)

باحتمال بسیار قوی (وبگفتهٔ آقای **دکترمهدوی** مستبعد نیست) این تعلیقات یادداشتهایی است که **بهمنیار** یا یکی دیگر از شاگردان، در مجلس درس از گفته‌های استاد برداشته است.

در صدر یا ذیل بسیاری از نسخه‌های تعلیقات نوشته‌شده: «بروایة **بهمنیار**» وکلمهٔ روایت میتواند هم‌بمعنی گردآوری باشد وهم‌بمعنی انشاء. درصورت نخست تعلیقات بقلم و انشاء شیخ است و گردآورنده **بهمنیار** یا شاگردی دیگر است وبنابراین، نسخ وصورتهای مختلف **تعلیقات** فقط از نظر ترتیب اختلاف خواهند داشت نه ازنظر مطالب وعبارات. و درصورت دوم تنها مطلب از استاد است وانشاء

---

۱ ـ علت این‌امتزاج مکشوف نیست. وآقای دکترمهدوی نوشته‌اند با توجه‌به نسخه‌ای که مصدراست به‌این سطر: «فهرست کتاب‌التعلیقات عن‌الشیخ‌الحکیم ابی‌نصرالفارابی والشیخ‌الرئیس‌ابی علی‌بن سینا بروایة بهمنیار» علت این امتزاج روشن میگردد.

ولی برنگارنده هنوزعلت این امتزاج روشن نیست.

مطالب و نیز کمیت و کیفیت از شاگردان . در این صورت دائرهٔ احتمـالات وسیع است و **مباحثات** شیخ نیز که در نسخهٔ نورعثمانیه بنام «تعلیقات علی روایة اخری» ضبط شده نیز از این دائره بیرون نیست، و احتمال میرود صورت و روایتی دیگر از این تعلیقات باشد . البته داوری در این باب منوط است به تطبیق کامل نسخ **تعلیقات** با یکدیگر و با یکایك **مباحثات** و همچنین با سایر کتابهایی که در دائرهٔ محتملات قرار دادند.

رجوع شود به ذریعه ج ٤ ص ٢٢٤ ـ ٢٢٥ ، قنواتی ص ٢١٩ـ٢٢١ دکتر مهدوی ص ٦٠ ـ ٦٤ بیهقی ، تتمهٔ صوان الحکمه ص ١٨٧ ابن ابی اصیبعه ج ٢ ص ١٩ـ٢٠، بدوی ، ارسطو عندالعرب ج ١ ص ٣٥ فهـرست دانشگـاه ج ٣ ص : ٢٠٥ - ٢٠٧ سپهسالار ٣ : ٤٥٢ دارالکتب ج ١ ص ٢٤٥ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٧١٦ :

نسخه‌ایست تازه که بیش از صدسال از عمر آن نمیگذرد و گوشهٔ بسیاری از حاشیه‌های آن رطوبت دیده. این نسخه در ملك **عبد العلی میرزا معتمدالدوله قاجار** بوده که «**عبدی**» تخلص داشته و یادداشت او بر پشت نخستین برگ نسخه دیده میشود و هم بر کنار ص ١٠٨ نیز حاشیه‌ای نگاشته (دربارهٔ علم باری) . در کنار ص ١٦١ حاشیه‌ای از **ملاعلی نوری** نوشته شده . تعلیقه ها در این نسخه تقریباً بدین ترتیب اند : نخست (پس از برگ ١ و ٢) مسائل علم طبیعی وقسمت بیشتر مسائل علم نفس ، سپس مسائل مربوط به علم ماوراءالطبیعه (الهیات بمعنی اعم) ودر آخر، مسائل الهی بمعنی اخص (وجود باری تعالی) نوشته شده. نکتهٔ جالب در این نسخه آنست که در کنار ص ٤٦ که پایان تعلیقات مربوط به علم النفس است بعربی چنین نوشته شده: «در اینجا تعلیقات شیخ بر طبیعیات شفا بپایان رسید . پس از این، تعلیقات بر الهیات شفا آغاز میگردد » .

این حاشیه بهمان خطی است که حاشیهٔ **ملاعلی نوری** (ص ١٦١) بدان خط نوشته شده وداوری در درستی ونادرستی این سخن، منوط به تطبیق دقیق تعلیقات است با طبیعیات والهیات **شفا**(١).

در کنار صفحهٔ ١٢١ فقره‌ای از **اسفار ملا صدرا** دربارهٔ اتحاد عاقل و معقول بخط و

---

١ ـ آقای دکتر مهدوی نوشته‌اند که برخی این تعلیقات را وابسته دانسته‌اند به «نجات» (خلاصهٔ شفا) ولی‌خود این سخن را درست ندانسته‌اند و درهرحال نوشتهٔ کنار ص ٤٦ نسخهٔ ما قول مذکور را تأیید میکند .

امضاء محمدبن علی موسوی تهرانی بتاریخ ۱۳۲۷ نوشته شده . این نسخه شامل ۷۵۰ تعلیقه وپایان آن افتاده است .

آغاز این تعلیقات تقریباً مانندبیشترنسخه‌هااست‌اماصفحهٔ اول مربوط به‌صفحه دوم نیست . پنج سطرپائین ص نخست‌را خط زده‌اند . وتمام قسمتی که خط خورده درتعلیقه‌ای دیگر (ص ۱۹ـ ۲۰ نسخه) با تفاوتی اندک دربرخی ازکلمات،آمده . درص نخست جای عنوان «تعلیقه» سفیداست.

آغاز (ص اول پس‌ازبسمله) : تعلیقات لابی علی‌الحسین‌بن علی‌بن‌عبدالله‌بن سینا . ان‌العالم انما یصیرمضافا الی‌الشیٔ المعلوم بهیئة تحصل فی ذاته و لیس‌الحال فی‌العالمیة کالحال فی‌التیامن والتیاسرالذی اذاتغیرالامرالذی‌کان سببا للتیامن تغیرهیئته . (تعلیقه) هذه الموجودات کلهاصادرة عن‌ذاته وهی مقتضی ذاته فهی‌غیرمنافیه‌له ... (تعلیقه) المعنی‌البسیط هوالذی لایمکن ان یعتبر ... (تعلیقه) الجسم‌لافعل له‌بذاته ...

تعلیقهٔ اخیر تاپایان‌صفحهٔ اول‌ادامه‌دارد وبپایان نمیرسد و روی تمام‌آن خط‌کشیده‌اند .

آغازص ۲ : الطبیعی وهومن‌الامورالعامة للطبیعیات والکلام فی‌الجسم هل هومؤلف من اجزاء لاتتجزی هوالکلام فی‌نحو وجوده وکذالك الکلام فی‌انه هل هومؤلف من‌هیولی‌وصورة ...

پایان : تعلیق بیان‌ان واجب‌الوجود بذاته لاکثرة فیه . واجب‌الوجود لایصح ان یکون فیه‌کثرة حتی‌یکون ذاته مجتمعة من‌اجزاء مثل بدن‌الانسان او من اجزاءکل‌واحد منها غیرقائم بذاته کالمادة و الصورة ... ولایصح ایضا ان یکون فیهاصفات مختلفه فانه لوکانت تلك الصفات اجزاء لذاته .

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۲/۵ س . صفحات : ۲۲۵ . سطور: ۱۶ . خط : نسخ تحریری .
کاغذ : آهارمهره شدهٔ ضخیم .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۲۹۲۷

تعلیقات ۱۷۱۷

همان **تعلیقات شیخ‌الرئیس** است اما در ترتیب با نسخهٔ بالا یکی نیست . ترتیب این تعلیقات مطابق است باهیئت سوم(ازسه هیئتی که **دکترمهدوی** برای **تعلیقات** ضبط کرده‌اند) بدین گونه که «تا اندازه‌ای بترتیب مباحث کتب فلسفی

مرتب‌شده ، نخست تعلیقه‌های منطق وسپس تعلیقه‌های مربوط به‌طبیعیات والهیات... امااین ترتیب کامل نیست» . درآغاز تعلیقه‌ها شماره وجود ندارد وپیش ازنخستین تعلیق بجز خطبه، نوشته‌ای نیست.

تعلیق اول : موضوع المنطق هوالمعقولات الثانیةالمستندة الی‌المعقولات الاولی .....

تعلیق آخر : لیس علوالاول ومجده هوتعقله‌الاشیاء بل‌علوه ومجده‌بان یفیض عنه‌الاشیاء ... فان علوه ومجده بحیث یخلق ، لابان‌الاشیاء خلقه . فعلوه و مجده اذن بذاته .

رجوع شودبه شمارهٔ۱۷۱٦این فهرست وفهرست نسخه‌های‌ابن سینا تألیف دکترمهدوی ص ٦٣ ـ ٦٤ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۱۷ :

این نسخه ص ١٤٤ ـ ٣٩٦ دفتریست شامل نسخ زیر :

۱ ـ مصارع‌المصارع خواجه نصیرالدین طوسی .

۲ ـ تعلیقات (نسخه مورد معرفی) .

۳ ـ شرح دوانی بررسالهٔ اثبات عقل‌مجرد .

٤ ـ شرح رسالهٔ علم خواجه نصیر .

همه این‌نسخه ها بخط نسخ وثلث یك‌کاتب است وگویا درقرن یازدهم کتابت شده . این نسخه جزء کتب مرحوم تنکابنی بوده ویادداشت های اوبرپشت برگهای اضافی آغاز و میان نسخه دیده میشود .برپشت نخستین‌برگ چندسطر یادداشت بوده که سیاه کرده اند. مهربزرگ‌و مدوری نیزدیده میشودکه نقش‌آن بدرستی خوانا نیست . بر کناربرخی‌صفحات تعلیقات،عنوان های‌متناسب باموضوع تعلیقه‌های‌همان‌صفحه‌نوشته‌شده و«تعلیق» ها با قلم قرمزاست . برخی ازسطورنیزدرحاشیه اصلاح ویا تصحیح‌شده. گوشهٔ بالای چندبرگ‌ازاول وآخرنسخه وصالی‌شده ورطوبت دیده‌ولی‌بسطور آسیبی نرسیده .

قطع : وزیری کوچك ۲۲ × ۱۴/۵ س . جلد : تیماجی قرمز روشن . صفحات : ۴۵۴ . سطور : ۲۱ . کاغذ : آهارمهره شکری رنگ وضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۲۳

تعلیقات اثولوجیا ۱۷۱۸

قاضی سعیدقمی متوفی در۱۱۰۳ ـ ﻫ بر کتاب اثولوجیا(ثئولوجیا=میامر) منسوب به ارسطو تعلیقاتی نگاشته . این تعلیقات تا پایان میمر چهارم است و قاضی سعید دردیباچه اش نوشته ، که اثولوجیا تألیف **ارسطو** است و حدیثی از پیغمبر (ص) آورده که **ارسطو** از پیامبران بوده و سپس بمدح و تقریظ کتاب پرداخته . (درذریعه جلد ۶ ذیل : حاشیه ، ازاین کتاب نام آمده) .

قاضی سعید اثولوجیارا دراین کتاب بروش فلسفهٔ آمیخته به عرفان ومشتمل براشارات و رموز شرح کرده و درآغاز فقرات آن کتاب « قوله » آورده .

آغاز : نحمدك یا مغیث النفوس اغثنا ونشکرك یا مبدع العقول وخالق المحسوس فنجنا ... فیقول کاسد رأس المال ... محمدالمدعو بسعید . هذه تعلیقات اجترأت فی تنمیقها علی الرسالة الموزونة من معلم الحکمة ومؤسس قوانین الفلسفة العظیم ارسطا طالیس الذی نقل اهل العلم الموثوق بروایتهم ان نبینا سیدالمرسلین صلی الله علیه وآله قال فیه انه کان نبیاً قدجهله قومه وایضاً نقلوا عن النبی(ص) انه سئل عن ارسطا طالیس فقال «لوادرکنی لاستفادمنی» ویستفاد منه غایة علمه ...

پایان : فلیس فی الانوارالعالیة اختلاف قوی ولافیه مواضع قوی و یحتمل ان یکون تعلیلا لکون السموات التی فوق تلك الجسمانیة شأنها ذلك وهوظاهر. الی هناتم بیان المیمرالرابع .

نگاه کنید به مقدمهٔ **آقای مشکوة** بر **کلید بهشت** ، بخصوص ص یح ـ یط وفهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲۰۸ ـ ۲۰۹ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۱۸ :

نسخه‌ایست که‌متعلق به **آقاعلی‌مدرس** بوده و خط و مهراو برپشت نخستین برگ‌آن موجود است .بر کنارچندبرگ ، تعلیقه‌هایی بدون‌امضاء دیده میشود . درآخر کتاب ،چندین‌برگ اضافی است ، متن بوسیلهٔ « قوله » و خط قرمزی که روی آن کشیده شده ممتاز گردیده است . نسخه‌ای(۱) دیگرازاین کتاب در**فهرست** کتب اهدایی **آقای‌مشکوة** (ج ۳ بخش ۱) معرفی گردیده که‌آغاز وانجام‌آن بااین نسخه اختلاف دارد .

آغاز نسخهٔ دانشگاه : ــ هوملتقطات نحمدك یامغیث النفوس ونشكرك یامبدع‌العقول وخالق المحسوس .

وپایان آن: اذان‌الكل فی‌الكل والنفس‌المحیط بالمقولات مركزمحیط لیس فیهااختلاف فعل ومراتب ذو قوی . الی هناتم‌المیمر‌الرابع.

قطع : رقعی ، ۱۸ × ۱۲ س . جلد : تیماج مشکی . صفحات : ۱٦۷ ؛ سطور: ۱۷ . خط : نستعلیق کاغذ : آهارمهرهٔ ضخیم . کاتب : ابوطالب‌بن محمدرضی .

شمارهٔ دفتر : ۲۷۸۲۷

التنقیح ۱۷۱۹

رساله‌ای‌است مختصر درمنطق از**صدرالمتألهین** دارای ۹ اشراق :

اشراق ۱ ــ ایساغوجی ، شامل‌یك مقدمه وچندین لمعه .

---

۱ ــ نسخهٔ دانشگاه بتاریخ ۱۱۷۷ نوشته‌شده (درذریعه ۱۰۷۷ ثبت‌شده).نکته‌ای که‌درباب این کتاب جلب نظرمیکند آنست که نام آن درشمار مصنفات قاضی کمتر دیده میشود . این بنده ریاض العلماء را تتبع‌نکرده اما گویا درآن کتاب نیزنام این تعلیقات نیامده زیرا صاحب روضات و اعیان‌الشیعه که معمولاازآن کتاب نقل میکنند نام این کتاب را جزء مؤلفات قاضی ثبت نکرده‌اند وخود قاضی نیز بگفتهٔ آقای‌مشکوة : « از کتاب اثولوجیا ... در تصانیف خود از قبیل کتاب ... کلید بهشت و شرح اربعین و اربعینیات ... نقل‌کلام کرده ولی تا حدی که اطلاع حاصل است از حاشیهٔ خود بر اثولوجیا نامی بمیان نیاورده . (مقدمهٔ کلید بهشت صفحهٔ یح) .

اشراق ۲ ـ اقوال شارحه (شامل دولمعه و یك خاتمه) .

» ۳ ـ باری ارمیناس (قضیه، شامل ٦ لمعه) .

» ٤ ـ جهات قضایا (شامل ۷ لمعه) .

» ٥ ـ ترکیب دوم (= تشکیل قیاس وبیان اشکال، شامل ۷ لمعه) .

» ٦ ـ قیاس خلف (شامل ۳ لمعه) .

» ۷ ـ اقسام مواد درقیاس .

» ۸ ـ برهان (شامل یك «تمهید» و ٤ لمعه) .

» ۹ ـ مغالطه (سوفسطیقا شامل یك «تمهید» و یك لمعه) .

دراین رساله هیچیك از آثار ملاصدرا یادنشده .

صدرالمتالهین این رساله را به روشی خاص نزدیك به روش منطق حکمة الاشراق نگاشته و برمنطقیین خاصه متأخران اعتراضاتی دارد وآراءِ وی دراین رساله خلاصه‌ایست ازآراءِ او در تعلیقات منطق حکمة‌الاشراق و همانگونه که نام‌این‌رساله برپشت یکی از نسخ این‌رساله نوشته شده میتوان‌آنرا «رساله‌ای‌در نقد منطق» بشمار آورد .

ملا صدرا دراین رساله قضیهٔ سالبة‌المحمول (۱) را(که بگفتهٔ‌خود او در تعلیقات ، از ابداعات متاخرانست) از موجبهٔ معدوله و یـا سالبهٔ محصله جدا نمیداند (۲) .

---

۱ ـ درتعلیقات‌نوشته‌است که‌سالبة‌المحمول‌رامتاخران‌بدلیلی ابداع کرده وازموجبهٔ معدوله وسالبهٔ‌بسیطه‌جداداشته‌اند وخود دلیل‌آنانرا یاد میکند .رجوع‌شود به حواشی منطق‌حکمة‌الاشراق ص ۷٦ و نیز رجوع‌شود به شرح منظومهٔ منطق .

۲ ـ عبارت صدرا درتنقیح چنین است «وماسموها سالبة المحمول و حکمـوا بـانفصالها عن‌المعدوله فی‌الاعتبار وعدم اقتضاء موجبتها کالسالبةلوجود الموضوع ، منفسخ» .

دیگر ازآراء صدرا دراین رساله که پیرو شیخ اشراق است الغاء جهات قضایا و برگردانیدن همه قضایاء موجهه است به موجبهٔ کلیهٔ حملیهٔ ضروریه. **شیخ اشراق** دراین باره باختصار سخن گفته و **صدرالمتالهین** بتوجیه‌واستدلال آن پرداخته. سبزواری درمنظومه‌این نظر شیخ اشراق را نقل کرده :

والشیخ‌الاشراقی‌ذوالفطانه قدقصرالقضیه فی‌البتانه

شرح‌منظومه (منطق) ص۵۷، شرح حکمةالاشراق‌منطق:۸۴. صدرالمتالهین دراین رساله . پس‌ازبیان جهات قضایا برطبق مشهور ،نظرخود را درذیل عنوان « لمعةاشراقیه» بیان داشته ودرآغاز این‌لمعه چنین گوید: « الامتیازبین‌القضایا بالعوارض دون‌الفصول» واین عبارت‌خودداشارت‌است بدلیلی برای‌اثبات‌نظر او .

دریادنامه درفهرست نگارشهای‌ملاصدرا،این رساله بنام «تنقیه» ثبت‌شده . ما دراین کتابخانه‌سه‌نسخه ازاین رساله‌داریم که‌دوتای آنها متعلق است‌به‌تنکابنی و در صدر و ذیل هر سه نسخه نام‌رساله، **تنقیح** ضبط شده و خود مؤلف نیزدر مقدمه گوید: انی ...هادایاک من‌المنطق‌الی‌اصول منقحا فصولها ...»

آغاز : (بسمله) الحمدلله‌الذی رفع سماءالعقل‌الهادی الی‌اصول‌الرای و فروع‌النقل ... وبعد فانی‌مهدالیک‌وها د ایاك من‌المنطق الی‌اصول منقحا فصولها من (ن ل :عن) فضول فان اخذت‌الفطانة بیدك سهل علیك‌السبیل الی‌البسط والتحقیق والبحث و التفصیل ...

پایان : وبعد مراعات ماذکرناه سهل‌التحرزعن الاغالیط ولولاالقصور وعدم التمییز لماتمت للمغالطه صناعةبل‌هی صناعةکاذبه ینتفع بالعرض بان صاحبها لایغلطه ولایغالط ویقدر ان‌یغالط‌المغالط والعصمة من‌الله فی کل‌الامور ومن لم‌یجعل‌الله له نورا فماله من‌نور .

رجوع‌شود به یاد نامهٔ ملاصدرا ص ۱۰۹ وآراءِ فلسفی ملاصدرا تألیف‌آقای سیدجلال آشتیانی ص ۲۱۲.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۱۹ :

این‌نسخه‌ازص ۷۳ ـ ۱۰۳ مجموعه ایست که با نخستین رسالهٔ آن « **اصول آصفیه** » با

همین‌شماره معرفی گردید . حواشی مؤلف با امضای «منه» بر کنار بسیاری از صفحات آن دیده‌میشود. بالای نسخه با قلم قرمز بخط ثلث نوشته شده «رسالة موجزة موسومة بالتنقیح فی المنطق لصدرالمتالهین» عنوانهای «اشراق» و «لمعه» با قلم قرمز نوشته شده . در کنار دومین صفحه (ص ۷٤ نسخه) حاشیه ایست که زیر آن نوشته‌شده «کذا افاد».وچند حاشیه نیز با امضاء رمز «ش ح ن » در کنار برخی صفحات دیده میشود .

این نسخه پس از نوشته شدن تصحیح ومقابله شده وبر کنار بسیاری از صفحات آن،اصلاحات ونسخه‌بدل ها ودر کنار آخرین صفحه نیز «بلغ» دیده‌میشود .

التنقیح ۱۷۲۰

نسخه‌ای دیگر از رسالهٔ منطق **صدرالمتالهین** است .

این نسخه ص ۳۲۳ ـ ۳۳٤ مجموعه ایست شامل ۱۹ رساله . رسائل این مجموعه همه بخط نسخ تحریری یك کاتب وروی یك نوع کاغذ نازك اصفهانی است . تاریخ کتابت ، زیر هیچ یك از رساله‌ها نوشته‌نشده و بنظر میرسد در اواخر قرن ۱۲ یا در نیمهٔ اول قرن ۱۳ کتابت شده . این مجموعه متعلق به کتابخانهٔ مرحوم **تنکابنی** بوده وبر پشت نخستین برگ آن، فهرست رساله های موجود در آن نوشته‌شده . در این فهرست،رسالهٔ مورد معرفی، بنام «رسالهٔ نقدالمنطق للصدرقدس سره » یاد شده . بالای نخستین برگ این رساله، بخطی که نظیر آن در بسیاری از نسخ متعلق به مرحوم تنکابنی وازجمله درصدر نسخهٔ قبل دیده‌میشود نوشته‌شده « رسالة موجزة موسومة بالتنقیح لصدرالمتالهین الشیرازی ».

همان حاشیه هایی که بر کنار صفحات نسخهٔ قبل ، از مؤلف و با امضاء منه نوشته شده‌بود در این نسخه نیز هست وزیر بیشتر آنها نوشته شده «منه اعلی‌الله مقامه» . در آخر نسخه ، پس از پایان عبارت مؤلف نوشته شده « تم‌الکتاب الشریف الموسوم بالتنقیح لصدرالافاضل » . و دانشمندان پس از صدرا ازوی بدین لقب «صدرالافاضل» نام‌میبرند .

دیگر رساله‌های این مجموعه ازاینقرار است :

۱ ـ اسرارالآیات تألیف صدرالمتالهین

۲ ـ رسالة‌القضاء والقدر از همو .

۳ ـ شرح حدیث رأس‌الجالوت از قاضی سعید قمی .

٤ ـ رسالهٔ اتصاف ماهیه به وجود ، ازملاصدرا .

۵ ـ رساله درتفسیر «تکفیر» ورروا نبودن تکفیرمسلمان .

٦ ـ تفسیر سورهٔ واقعه ازصدرا .

۷ ـ رسالهٔ حشر ازصدرا .

۸ ـ اکسیرالعارفین از صدرا .

۹ ـ رساله درتشخص ازصدرا .

۱۰ـ تحقیق درمعنی تاویل قرآن ازصدرا .

۱۱ ـ جواب صدرالمتالهین به سئوالات‌شمسای گیلانی .

۱۲ ـ پاسخ صدرا به‌پرسش برخی ازشاگردان .

۱۳ ـ رساله ازملاعلی نوری درشرح حدیث ما رایت رجلا .

۱٤ ـ پاسخ نوری به برخی ازمسائل‌مشکل ـ فارسی .

۱۵ ـ رساله‌ای ازحکیم نوری .

۱٦ ـ بسیط‌الحقیقه کل‌الاشیاء ـ رساله‌ای ازصدرا .

۱۷ ـ رساله‌ای درتوضیح مسئلهٔ فلسفی مزبور ازیکی از شاگردان صدرا .

۱۸ ـ تفسیر سورهٔ توحید ازصدرالمتالهین .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۵/۵ س . ج : تیماج تریاکی سیر . صفحات : ٤۵٤ سطور هر صفحه مختلف وسطور رسالهٔ‌تنقیح : ۲۳ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۵۱

التنقیح ۱۷۲۱

نسخه‌ای دیگرازهمان کتاب‌است که به شمارهٔ ۱۷۱۹ معرفی گردید .

این نسخه بتاریخ ۱۰۹۱ نوشته شد وص ۱ ـ ۱۰۰دفتریست که علاوه بر رسالهٔ تنقیح شامل این رساله ها است :

۱ ـ مشاعر ازملاصدرا .

۲ ـ رساله‌ای ازصدرالمتالهین دربارهٔ تعیین‌منطقهٔ فلك .

۳ ـ کلمات مکنونهٔ فیض .

این سه رساله ورسالهٔ قبل ، بخط نسخ محمدباقر پسر اسماعیل است و روی‌کاغذ اصفهانی .

٤ ـ مرآة الاخرة تألیف فیض . این رساله بخط نسخ‌کاتبی دیگراست که نام خودرا ننوشته وروی کاغذ اصفهانی نازکتریست .

این دفتر در ملك مهدیقلی بیك نوهٔ قرچقای خان سپهسالار ایران در زمان شاه‌عباس اول و مقتول در ۱۳۰٤ بوده و رساله های این مجموعه و یا همه بجزرسالهٔ مرآةالآخرة برای وی نوشته شده .

در صفحات نخستین مجموعه تاریخچهٔ ولادت ، زایچه ، طالع ومحل ولادت مهدیقلی‌بیگ و عده‌ای از فرزندان و اعضاءِ خانوادهٔ او نوشته شده و بیشتر بخط خود مهدیقلی بیك است .

وی درکنار صفحه،فهرست مشاغل دیوانی خودرا نیزنوشته و در پشت نخستین‌برگ ، این یادداشت بخط اودیده میشود : «الحمدلله ... فقد تشرفت‌بتملك هذه‌المجموعةالمحتویة علی‌لوامع‌ـ التوحید و مواردالتحمید والتمجید واستکتبته بحسن سعیی علی نظم سدید و اناالفقیرالی‌الله . . . مهدیقلی حافدالمرحوم قرچقای خان‌الملقب بسپه سالار.حرره فی‌شهر جمیدی الاولی . من شهور سنه سبع وثمانین والف» زیر این یادداشت مهر او نیز دیده میشود.

ظاهراً تاریخ ۱۰۸۷ که در این یادداشت ذکر شده متعلق به آغاز شروع کتابت رسائل این مجموعه است زیرا همانگونه که قبلا نوشتم تاریخ کتابت آخرین رساله‌هایی‌که همه بیك خط نوشته شده ۱۰۹۱ و تاریخ رسالهٔ مرآة الاخرة‌که بخطی دیگر است « ۱۱۰۰ » است و نمیتوان گفت این‌رساله‌هاهمان نسخه‌هایی‌نیست که‌مهدیقلی بیك نویسانیده ، زیرا ، زیر یکی‌ازهمین رساله‌ها خط مهدیقلی بیك دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۱/۵ س . جلد : تیماجی قهوه‌ای روشن عطف دامن دار. صفحات: ۳۰۸ .سطور بجز رسالهٔ آخر : ۱۷ و رساله آخرین : ۱۸ . صفحات ، دارای کناره های وسیع و سفید اند .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۶۵۸

حاشیهٔ اسفار ١٧٢٢

تألیف **ملاهادی سبزواری** متوفی١٢٨٩ (١) . این حواشی متعلق است به‌سه جزء اول اسفار و بر کنار اسفار چاپ تهران بطبع رسیده (٢) .

نگاه کنیدبه(ذریعه ج٦ ص ٢٠ ، فهرست آستان قدس ج ٤ ص ٦٧ ،مجلس ، ٢ ص اعلام زرکلی چاپ ٢ ج ٩ ص ٣٨ و معجم المطبوعات : ١٠٠٠ و اعیان الشیعه ج ٥٠ ص ٤٨ ـ ٥١ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٧٢٢:

نسخه‌ایست که در ١٢٧٨ بدست محمد حسین زرندی نوشته شده و نیمی از برگهای آن (تاص٣٠٩) برنگ آبی ونیمهٔ دیگر آن (تا ص ٦٤٧) برنگ لیمویی و تمام‌بدون جدول است .

کاتب نسخه ، درپایان جزء اول نوشته است : نخستین جلد ازحواشی براموعامه را در دربند شمیران بتاریخ ٢٥ صفرالمظفر بدستور زبدة‌الحکماء والمتالهین کتابت کردم . درپایان نسخه‌تصریح کرده است که کتابت نسخه برای «حکیم الهی آقا علی» انجام شده است وبنظرمیرسد مقصودآقاعلی مدرس دانشمند معروف صاحب بدایع‌الحکم است . درفاصلهٔ جزء ١و٢ و همچنین درآغاز و انجام نسخه ، چندین برگ اضافی موجود است .

درتمام نسخه جای «قوله» درآغاز فقرات متن ، سفید گذارده شده .

آغاز جزء اول : نحمدك یامن لااله‌الاهو ویا من‌لا یعلم ماهوالاهو توحدت‌بالدیمومة‌ـ السرمدیه ... (قوله) واعلم ان‌للسلاك الی آخره قال‌الشیخ المحقق کمال‌الدین عبدالرزاق الکاشی السفرهوتوجه‌القلب الی‌الحق .

---

١ ـ درحاشیهٔ اعلام زرکلی چاپ ٢ ج ٩ ص ٣٨) نقل شده‌که بروکلمن تاریخ وفات‌اورا ١٢٩٥ ضبط کرده .

٢ ـ مؤلف ذریعه نوشته‌اند: نسخه‌ای ازاین حواشی که از روی نسخهٔ اصل و بخط مولی ابراهیم تهرانی (شاگرد مؤلف) نوشته‌شده ،درسبزوار موجود است .

پایان جزء اول : (قوله) الثالث ان ماذکره ، ای من الشقوق فی دلیله ، تم الجزء الاول من حاشیة الامور العامة ویتلوه الجزء الثانی من اول العلة والمعلول فی قریة دربند من قراء الشمیران ... محمدحسین اللهم اجعل عاقبة امورنا خیرا بحق الخمسه... سنه۱۲۷۸ .

آغاز جزء دوم : (بسمله) هوالشیٔ یحصل من وجوده وجودشیٔ آخر ...

پایان : و منتخبة له کمالا یخفی تمت بالخیر للنحریر الفاضل والادیب الکامل . . . الحکیم الالهی آقایی آقاعلی دام مجده العالی وانا الجانی محمدحسین الزرندی ۱۲۷۸ .

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۳ . جلد : تیماج قرمز صفحات : ٦٤٧ : سطور: ۱۲ . خط : نسخ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۰٤

حاشیهٔ اشارات ۱۷۲۳

از **عبدالرزاق لاهیجی**(۱) **بر اشارات خواجه و محاکمات**. وی بر طبق نوشتهٔ خود او در دیباچه ، قصد آن داشته کتابی در بیان مشکلات قسمت طبیعی و الهی شرح **خواجه نصیر طوسی** بر **اشارات** بنگارد . اما نسخه‌هایی که تاکنون دیده شده ناتمام اند و **صاحب ذریعه** از **ریاض العلماء** نقل کرده که **لاهیجی** این کتاب را بپایان نرسانده (اما امین عاملی که فهرست مؤلفات **لاهیجی** را از **ریاض** نقل کرده این نکته را دربارهٔ این حاشیه نگفته) .

---

۱ ــ مولی عبدالرزاق پسرعلی پسرحسین لاهیجی وملقب به فیاض شاگرد مولی صدراو ساننند فیض، داماد استاد خودبوده . صاحب روضات، تاریخ درگذشت اورا ضبط نکرده و صاحب ذریعه و اعیان الشیعه که از ریاض العلماء نقل کرده‌اند ، تاریخ درگذشت لاهیجی را در ۱۰۵۱ نوشته‌اند اما این ضبط درست نتواندبود زیرا لاهیجی گوهرمراد را بنام شاه عباس ثانی ۱۰۵۲ ـ ۱۰۷۷ کرده و کتاب دیگرخود سرمایهٔ ایمان‌را پس‌از او نگاشته. مرحوم مدرس خیابانی (درریحانة‌الادب : فیاض، متوجه‌این مشکل شده وضبط دیگر (۱۰۷۲) را ترجیح داده است . درفهرست دانشگاه جایی ۱۰۵۱ وجایی ۱۰۷۲ نوشته شده است .

لاهیجی در دیباچه ، از **خواجه نصیر طوسی** با تجلیل فراوان یاد کند و گوید «تاکنون هیچ یك ازدانشمندان برعمق مطالب این کتاب دست نیافته‌اند و **قطب رازی** جز آنکه خصومت و جدال را افزوده واز پس پردهٔ خیال به‌اسرار این کتاب نگریسته ودیگران را بهیچ نشمرده ، کاری نکرده است تاچه رسدبه پیروان **قطب** که هرچه دارند ازاو دارند» وی هرچند بنوشتهٔ دیباچه ، قصد حل مشکلات شرح **خواجه** دراین کتاب داشته اما، گاه سخن شیخ (متن **اشارات**) ، گاه عبارت **خواجه** و گاه نوشته های **محاکمات** و یا **شرح امام فخررازی** را عنوان سخن وبحث خود ساخته وآنرا با « قوله » ویا « قال »آغاز کرده . ازاینرو بهترآنست این تألیف را حاشیهٔ اشارات وشرح خواجه وامام ومحاکمات نام نهاد.

آغاز: یامن کل زمرة العقول عن وصف جلاله . . . قوله الشیخ (کذا) هذه اشارات الی اصول وتنبیهات علی جمل. نقل الشارح المحقق عن الفاضل الشارح فی اوایل قسم المنطق ...

نگاه کنید به ذریعه ٦ : ١١١ هدیة العارفین ١ : ٥٦٧ ، اعیان الشیعه ٣٧ : ١٩٣ - ١٩٤ ، ریحانة الادب : فیاض : فهرست آستان قدس ٤ : ٧٦ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٧٢٣ :

نسخهٔ تازه‌ایست بخط نسخ واز آغازطبیعیات است تا قسمتی از مسئلهٔ هشتم (کیفیت تعلق هیولی بصورت) ازنمط اول .

آغازمسئله ٨ (ص ٢٤٤) : قال الشیخ واعلم ان الهیولی مفتقرة فی ان تقوم بالفعل الی مقارنة الصورة . اعلم ان هذا الکلام لایخلوعن انغلاق شدید .

پایان نسخه : وهوتلازم بالعرض لابالنظر الی انفسها مع قطع النظر عن الامور الخارجه وهذا تلازم (نسخه : یلازم) بالذات لابالتبع و هوالتلازم بالحقیقه لا ذاك . ثم لایخفی ان الایجاب المعتبر فی العلة فی القسمین لیس علی وتیرة واحده فانه فی القسم الاول معتبر فی العله ... بل بالقیاس الی - الربط بینها کما اشرنا الیه ثم . فرع .

آخرین کلمه «فرع» گوشهٔ پائین زیرصفحه نوشته شده واین نشان آنست که مطلب دنباله داشته . نسخهٔ آستان‌قدس بطوریکه فهرست‌آن کتابخانه نشان میدهد (٤ : ٧٦) تا قسمتی از مسئلهٔ تناهی ابعاد است و تناهی ابعاد مسئلهٔ چهارم از نمط اول اشارات است . وصاحب ذریعه‌آنرا تمام قسمت تألیف‌شده ازاین حاشیه دانسته‌اند .امابطوری که‌ملاحظه گردید نسخهٔ ما بااینکه نزدیك به دوبرابر نسخهٔ مذکوراست باز نمیتوان‌آنرا تمام قسمت تألیف شده دانست .

این نسخه ازآن آقاعلی مدرس بوده وبرکنارصفحات : ۲۹، ۳۰، ۵۰ ، ۱۱۱،۱۱٦(۱) و۳۳۰ حاشیه‌هایی است با امضای رمز«۱۱۰ عفی‌عنه» که نزد نگارنده مسلم شده که از آقا علی مدرس زنوزی وبخط اواست .

(رجوع شود به اسفار شمارهٔ ۱۷۰۷ و تعلیقات ملا صدرا برشرح‌حکمة‌الاشراق‌درهمین فهرست) . و نیزمهر فرزند اوکه نقش آن (حسن‌بن علی‌الحکیم) است بر پشت نخستین برگ موجود است .

بالای‌سخنان‌خواجه‌نصیر(متن)، خط‌قرمز کشیده‌شده ودرآغازآن «قوله» با قلم قرمز نوشته شده است .

برپشت نخستین برگ ، چندین یادداشت دیده میشود وتاریخ یکی‌ازآنها که خوانده‌میشود ۱۱۱۸ است. برگهای نسخه فاقد جدول بندی است و کنار بسیاری از آنها رطوبت دیده ولی بسطورآسیبی نرسیده است . برگ نخستین ، مندرس وکنارچندین برگ ازآغاز نسخه، وصالی شده است .

---

(۱) اینك حاشیهٔ صفحهٔ ۱۱٦ برای نمونه نقل میگردد . این حاشیه مربوط به گفتهٔ ذیل است ازمؤلف دربارهٔ جسم : لما فرض کون‌الجسم موضوعا للاتصال والموضوع متقدم بالوجود علی‌العرض یلزم کونه فی وجوده‌المتقدم علی‌الاتصال غیرمتصل البته وهوموجودفی نفس‌الامرفتفطن .

نگارندهٔ‌حاشیهٔ بالا خود دربارهٔ‌توجیه کلمهٔ «فتفطن » چنین نوشته است : اشارة الی انه‌یلزم علی‌ذلك کون‌الجسم‌مجرداً فی‌ذاته‌عن‌الاحیازو کونه من‌الامورالمجردة‌التی لایمکن حلول‌سنخ‌الامتداد فیه فاذن حلول‌الاتصال فیه فی‌مرتبة من‌المراتب‌النفس و لامریة یوجب کوناً فی‌مرتبة ذاته متصلا و هذا بخلاف مالوفرض کون‌الهیولی فی‌ذاته خالیة عن‌الاتصال والانفصال اذلیس لهامرتبة وجود متقدم علی‌الصورة الاتصالیه اذالصورة بطبیعتها شریکة لعلة‌الهیولی لانها فعلیه وکل فعلیه متقدم بذاتها علی‌القوة.فافهم ذلك ۱۱۰ عفی‌عنه .

قطع : رقعی ۲۰ × ۱٤ س . جلد : تیماج قرمز . صفحات : ۲۵۸ سطور : ۱۹ کاغذ : آهار مهره دار .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۷۹

حاشیهٔ حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۲۴

از **احمد اردکانی** بر حاشیهٔ **آقاجمال** بر **خفری** . **محمد خفری** (۹٤۲) بر الهیات **شرح قوشجی بر تجرید** (مقصد سوم = اثبات واجب وصفات واجب) تعلیقاتی نگاشته و **آقاجمال خوانساری** بر **تعلیقات خفری** حاشیه نوشته و **مولی احمد اردکانی پسر محمد ابراهیم**(۱) **اردکانی یزدی** بر **حاشیهٔ آقاجمال** حاشیه‌ای نوشته از آغاز (الهیات) تا مبحث قدرت (= نخستین مبحث از فصل دوم تجرید = اثبات صفات واجب) ودرشعبان ۱۲۲۵ ازآن فراغت یافته ومعلوم نیست که بیش از این (که در نسخهٔ جای گفتگو موجود است) از دست تألیف بیرون آمده باشد . مؤلف ذریعه از این کتاب نام برد و گوید، نسخه‌ای از آن را در کتابخانهٔ **سلطان المتکلمین (حاج شیخ محمد واعظ)** در **تهران** دیده‌ام (اعلام‌الشیعه ج ص . ذریعه ٦ : ٦٤) وننوشته‌اند که نسخهٔ مزبور تا کجا ادامه یافته .

مولی احمد اردکانی حاشیه ای نیز بر **مشاعر** نگاشته بنام **نور البصائر** و در کتاب حاضر از آن نام برده (ص ١٦٦ نسخهٔ ما) . در دیباچه و جای های بسیاری از آن کتاب از استاد خود **مصطفی العلماء** نام برده وعجب آنست که در این حاشیه (کتاب جای گفتگو) تا آنجا که من تتبع کردم از استاد خود یادی نکرده است .

---

۱ ــ دراعلام‌الشیعه احمدبن ابراهیم وهمچنین در«سخن سرایان» ومؤلفین کتب چاپی . اما مؤلف خود درمقدمهٔ این کتاب و کتاب نور البصائر احمدبن محمد ابراهیم نوشته ودرذریعه هم چنین آمده .

از **فاضل قزوینی** ، و **حواشی فخری** (ظاهراً **فخرالدین حسینی سماکی** صاحب حاشیه بر **شرح قوشچی**)و بخصوص از **اسفار** بسیار نقل کرده و**حاشیهٔ آقا جمال** را با ذکر«قوله» ممتاز ساخته (۱) .

آغاز : الحمدلله‌رب‌العالمين ... اما بعد فيقول‌العبدالفقير الی‌الله‌الغنی ... احمد بن‌محمد ابراهيم‌الشهير باليزدی الاردكانی عفی‌الله عن سياتهما هذه تعليقات اتفقت منی‌علی‌الحاشية المنسوبه الی ... جمال‌الملة والدين الخوانساری المعلقه علی‌الحاشيه المشهوره للعلامة‌الخفری علی‌الهيات ـ الشرح‌الجديد للتجريد ... قوله اعلی‌الله مقامه فی‌العليين‌وانت خبير(۲)بان‌دعوی الی‌آخره‌يمكن ان‌يقال‌ان بعض‌المحققين همعنا...لطريقتهم‌فلاشیٔ عليه علی‌انه‌لم يجعل‌الدعوی‌المذكورة مبنية علی مقدمة ان علة لحاجة هی‌الحدوث .

پایان : ثم‌التمس من اخوانی ان يصلحوا مايعثروا عليه‌من هفواتی وزلاتی ولكن بعدالتامل ...وقدوقع‌الفراغ منه فی‌عصرالاثنين‌العاشر من‌شهرشعبان من سنة‌خمس وعشرين‌ومأتين‌بعدالالف... فی‌دارالعلم شيراز صينت عن‌الآفات والبليات .

نگارنده پس از تتبع در کتب ترجمه وتاریخ و فهارس ، دربارهٔ زندگی وتاریخ تولد ودرگذشت **مولی‌احمد اردکانی** اطلاعی بدست نیاورد و مأخذش منحصراست به فهرست کتب او که دراعلام‌الشیعه آمده ویاآنچه‌خود از مطالعهٔ کتابهای اوبدست‌آورده است .

---

۱ ـ در ص ۶۳ نسخهٔ ما نکته ایست که نگارنده تا کنون توضیحی برای آن نیافته . اردکانی‌پس‌ازعنوان «قوله»، جمله‌ای را نقل‌کرده وسپس به‌تعلیق‌و توضیح پرداخته وجملهٔ‌مزبور میبایست ازحاشیهٔ آقا جمال‌باشد اما درضمن تعلیقه این‌عبارت اردکانی شگفت آوراست«ولعل امره بالتدبر الاشاره الی ماذكرنا وتفصيله يطلب من كتب والده‌العلامة صدرالافاضل . . .» مقصوددوی از صدرالافاضل چنانکه ازدیگر موارد فهمیده میشود،صدرالمتالهین‌است وبنابرین عبارت‌مزبور منقول است ازمیرزا ابراهیم فرزند صدرا . وهیچ گونه شاهد وقرینه ای که درحل این نکته یاری کند نیافتم .

۲ ـ این‌عبارت درسطور نخستین حاشیهٔ آقاجمال ودنبالهٔ این حاشیه است :

قوله او امكانه بشرط الحدوث اشارة الی طريقة طائفة اخری منهم‌الذين قالوا علة‌الحاجه هی‌الامكان بشرط‌الحدوث وتقريرهم ايضاقريب‌من‌السابق هكذا افاد بعض‌المحققين و انت خبيربان دعوی ان‌المحدث‌الغير‌الحادث واجب‌البته فاسد علی‌تقدير جعل علة‌الحاجه هی‌الحدوث .

در اعلام‌الشیعه این کتابها ازمؤلفات او یادشده :

۱ - **شرح اربعین** ۲ - **حاشیه** بر **خفری** و **نورالبصائر** .

ازنورالبصائر چند نسخه دراین کتابخانه و نسخه‌ای در کتابخانهٔ دانشگاه (فهرست ۳ : ۲٤٤) موجود است، ازحاشیهٔ او برخفری نیزیك نسخه دیده‌ام (نسخهٔ جای گفتگو) .

و بتازگی نیز بر نسخه ای از شرح چهل حدیث او که خود آنرا **لمعات قدسیه** (۱) نام‌داده دراین کتابخانه دست یافته‌ام . دراین کتاب بیشتر به سخن عرفا تمایل دارد هرچند در دیباچه و خاتمه خود را تبرئه میکند ومطالب کتاب راعین‌معتقدات‌خودنمیداند. آنچه‌ازمطالعهٔ‌این ۳ کتاب بدست‌میآیدآنست که **اردکانی** درسالهای ۱۲۲۲. تا۱۲۲۹ در**شیراز** توطن داشته در روزگاری که **نورالبصائر** و حاشیـهٔ حواشی خفری را می‌نگاشته بر آستـان حاکمان روی داشته ، اثرِ خود را به وکیل‌الدوله یا دیگری هدیه میکرده از غم و بیماری و درماندگی شکایت نداشته . اما در حدود ۱۲۲۹ که **لمعات قدسیه** را نوشته چنان دل شکسته ونومید و دچار زاری روح ونزاری‌جسم‌بوده که‌بجای هدیه کردن‌تألیف خود بهوکیل‌الدوله یادیگری «روی‌امیدبقبلهٔ‌حاجات‌آورده... درنظرآورد که چنانچه نجاتی از این ناخوشی حـاصل شود بشکرانهٔ این نعمت عظمی ... اربعینی‌بزبان‌فارسی نوشته باشد» . (دیباچه لمعات قدسیه ص ۲) .

بیش‌ازاین براحوال اواطلاع نیافتم و دربارهٔ استادان و شاگردان و تاریخ مهاجرت اوبه **شیراز** ، تولد وفوت اواطلاعاتی بدست نیاوردم .

---

(۱) آقای آقا شیخ آقا بزرگ گویـا لمعات قدسیهٔ را ندیده بـودند و لـذا درضمن ذریعه بعنوان اربعین ، یا شرح اربعین آنرا یادنکرده وتاریخ درگذشت اورا پس‌از ۱۲۲۵ (تاریخ فراغت‌وی‌ازحاشیه‌برخفری) نوشته‌اند . اردکانی دردیباچهٔ لمعات ازحاشیهٔ خود براسفار یاد میکند واین حاشیه نیز درذریعه و اعلام‌الشیعه ودیگر مدارك یاد نشده .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۲۳:

نسخه‌ایست بغایت پرغلط از ص ۱ - ۳۱۲ دفتری که علاوه بر حاشیهٔ اردکانی یك رسالهٔ عرفانی نیزدرآن‌هست که‌با خطی دیگروبرکاغذی ضخیم تر نگاشته شده . دیباچهٔ حاشیهٔ اردکانی آنجاکه مؤلف القاب کسی راکه کتاب خود رابدو اهداء کرده‌یاد میکند(۱)بسیار مشوش است و نام آن شخص از قلم افتاده واصولا قسمت بیشتر تجلیلهای مؤلف را از شخص مذکور کاتب جزء کتاب‌پنداشته‌وپس‌ازهردویاسه سطرباقلم‌قرمز ، «قوله» گذاشته ودیباچه کتاب بصورتی درآمده که علاوه براغلاط وتشویش فراوان معلوم نمیداردکه‌مؤلف ، کتاب خودرا بهٔ‌کدام‌کس ویاکدام‌مقام هدیه کرده است .

---

۱ ـ آقای شیخ‌آقا بزرگ تهرانی درذریعه واعلام‌الشیعه نوشته‌اند اردکانی این‌کتاب رابنام امین‌الدوله حاج محمدحسین خان صدراعظم اصفهانی متوفی پس‌از۱۲۳۹ کرده است . در نسخهٔ ما نامی‌از صدراعظم مزبورنیامده و چون دیباچه‌اش مغشوش است معلوم نمیشود که آنرا بچه‌کسی هدیه ساخته . اما مؤلف تألیف دیگرخود (حاشیه مشاعر) را به‌چراغعلی خان هدیه‌کرده وعجب آنست‌که قسمتی از دیباچه های این دوکتاب از آنجا که به اهداء می‌پردازد و القاب‌آنکس‌را یاد میکند ، باا‌ندکی اختلاف شبیه یکدیگرند وبخصوص لقب « مقرب‌الحضرة‌الخاقانیه » در هردو دیباچه برای آن شخص یاد شده وگمان میرود‌که هردوکتاب به‌یك تن اهدا شده همانگونه‌که پیداست‌که هردو دیباچه انشاء یك تن‌است .

غلط فاحشی دیگر‌که دراین نسخه‌هست تاریخ‌کتابت‌آنست .کاتب درپایان حاشیهٔ ص ۳۱۲ نوشته : « قدتم هذا الکتاب بعون‌الله‌الملك‌الوهاب‌فی‌یوم شهرربیع‌الثانی سنهٔ ۱۲۰۶» .

درصورتی که مؤلف خود ، در ۱۲۲۵ ازتألیف آن فراغت یافته . بنابراین شاید صواب ۱۳۰۶ باشد .

قطع‌مجموعه : رقعی ۱۷/۵ × ۱۱ س . جلد : تیماجی قرمزرنگ . صفحات : ۳۷۷.سطور تا ص ۳۱۲ : ۱۵ وبقیه : ۱٤ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۷۶۹

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۲۴

از **آقاجمال خوانساری** متوفی در ۱۱۲۵ بر **حاشیهٔ خفری** بر **شرح قوشچی** بر **تجرید طوسی** . **خفری** متوفی در ۹٤۲، بر الهیات **شرح تجرید** (المقصد الثالث فی اثبات الصانع) تا مسئلهٔ نفی شریك (از فصل دوم = درصفات صانع) تعلیقاتی نگاشته و **آقاجمال خوانساری** فرزند آقا حسین خوانساری (دانشمند شیعی مشهور عصر صفوی ومتوفی در ۱۰۹۸) برقسمتی ازحواشی **خفری** (= ازآغاز الهیات تا اواخر مسئلهٔ علم (= دومین مسئله ازفصل دوم) حاشیه نگاشته و درمسائل اثبات صانع وقدرت تاآنجا که هست بتفصیل سخن گفته[۱] . وی کتاب **اسرار الخفیه علامهٔ حلی** را دردست داشته و ازآن نقل کرده است .

همچنین از حواشی پدرخود آقاحسین برحواشی شرح تجرید واز حاشیهٔ میرزا ابراهیم فرزند صدر المتالهین نقل کرده و اصولا گویی کتاب خود را برای رد و نقض

---

۱ ـ درفهرست آستان قدس (ج ۱ ص ۳٤) نسخه‌ای بنام حاشیهٔ شرح تجرید تألیف آقاجمال خوانساری معرفی گردیده وباآنکه اشاره شده که اول آن افتاده، نخستین سطور موجود درآن که نقل گردیده نشان میدهد درآغاز کتاب دیباچه‌ای مفصل بوده ومؤلف دربارهٔ روش خود در تألیف سخن گفته ، درصورتی که حاشیهٔ آقا جمال (نسخه های موجود دراین کتابخانه و نسخهٔ دانشکدهٔ ادبیات ـ فهرست : ۱۹۸ ـ ونسخهٔ دانشگاه ـ فهرست ۳ : ۲۳۰) قبل از شروع مطلب چیزی ندارد جز خطبه‌ای که ازیك سطر تجاوز نمیکند .

سطرپایان نسخهٔ مشهد نیز (اگر تمام باشد) بانسخه‌های ما تطبیق نمیکند . بنابراین، نسخهٔ کتابخانهٔ طوس برای نگارنده محل تردید است ونمیتواند آنرا نسخه‌ای ازهمین حاشیهٔ آقا جمال بر حاشیهٔ خفری بداند . درج ٤ ازفهرست مزبور یك نسخه ازحاشیهٔ آقاجمال معرفی گردیده (ص ۷۰ شمارهٔ ٤۷۱) .

حاشیهٔ اخیر که خود در یك جا آنرا «حواشی فخریه» نام داده نوشته . ازحدوث دهری نیز یاد کرده وآنرا نپذیرفته و گوید : قابل درك و فهم نیست

آغاز : (پس از حمد وصلوات) : (قوله) اعتبرفیه حدوث الخلق الی آخره . هذا اشارة الی طریقة جماعة من المتکلمین الذین قالوا علة الحاجة الی المؤثر انما هی الحدوث و لذلك احالوا تعدد القدماء لزعمهم انه یوجب تعدد الواجب وتقریر طریقتهم ان یقال ان العالم حادث للدلائل الداله علیه فلابدله من محدث ویجب الانتهاء الی محدث غیرحادث دفعا للدوراوالتسلسل وهوالواجب

پایان : کان ممنوعا ای یکون ح المقدمة القائلة بان العلم بالعلة یستلزم العلم بالمعلول ممنوعة وح فلااشکال فی علم الواجب . اذبناء الاشکال علیها اوالمراد منع کون ذلك ای العلم التفصیلی هو مرادهم فلایرد الاشکال علیهم فافهم (۱) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۲٤:

نسخه‌ایست بی‌تاریخ دارای حاشیه‌هایی ازمصنف که زیربیشتر آن‌ها نوشته‌شده «منه‌دام‌ظله» یا «منه‌مدظله‌العالی» . کاتب گویا ازاهل فضل بوده وبر کنار بسیاری از برگها (وبخصوص نخستین برگهای نسخه) تعلیقاتی از «استاد محقق ملا احمد» یا «استاد» ثبت کرده و گاه پس ازذکر نام استاد جملهٔ «دام‌ظله‌العالی» افزوده که نشان‌میدهد همزمان استاد خودنوشته. درمیان صفحهٔ ۹۱ ـ۹۲ برپشت وروی یك برگ کوچك حاشیه‌ای باهمین امضاء اخیرنوشته شده .(درمیان حاشیه نگاران‌برشروح وحواشی تجرید چندتن میشناسیم که احمد نام داشته‌اند: سید احمد علوی‌شاگرد میر داماد که در ۱۰۱۷ ازاواجازه‌داشته ،مولی‌احمداردبیلی متوفی در۹۹۳واحمداردکانی متوفی‌پس‌از۱۲۲۵ ـ ﻫ . واستاد کاتب این نسخه هیچیك ازآنان نیست).حاشیه‌هایی‌نیزبنقل ازمبدء و معاد صدراء،حواشی ملامیرزا شیروانی و « استاد محقق میرزا ابراهیم » (که شاید میرزا ابراهیم پسر صدرالمتالهین است) درکناربعضی ازبرگها دیده میشود . برگوشهٔ بالای نخستین صفحه نسخه ،رموز کتاب‌را بدین گونه‌شرح داده‌اند : بعض‌المحققین : ملاعبدالرزاق‌لاهیجی،فاضل‌المعاصر:میرزا ابراهیم‌بن‌ملاصدرا شیرازی .بعض‌الفضلاء : سلطان‌العلماء ، بعض‌الحواشی : ملا محمد قاسم اصفهانی .بعضهم (یا) بعض‌المحشین : ملاشمساء جیلانی ، بعض‌الافاضل : شیخ‌حسین تنکابنی .

جای « قوله » که درآغازفقرات‌منقول‌ازحاشیهٔ‌خفری‌بوده‌دراین‌نسخه سفیداست . کاتب‌درپایان کتاب نوشته : تمت‌الحاشیه بعون‌الله الملك‌الوهاب .

---

۱ - این‌حاشیه در ذریعه‌یکبار باعنوان حاشیه برشرح‌قوشچی (ج ٦ ص۱۱٤) ویکبار در ضمن حاشیه های حاشیهٔ خفری (ج ٦ ص٦٥) آمده .

قطع : نیم‌خشتی ۲۰/۵ × ۱۳ س . جلد : تیماج مشکی بدون مقوا. صفحات : ۱۶۳ . سطور : ۲۰. کاغذ : آهار مهره دار سفید رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۵۲

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۲۵

نسخه‌ای دیگر از حاشیهٔ **آقا جمال** برخفری .

این نسخه باخط شکسته نستعلیق وبسیار روشن وبدون غلط است وپیداست بدست یکی ازاهل فضل کتابت شده .

برکنار برخی ازبرگها حاشیه هایی ازمؤلف ونیز بنقل ازملا شمسا ، ملا صدرا در اسفار و درحاشیهٔ شفا ، ازملامهدی هراتی ،ازآقا رضی ، محمد اسماعیل . وبنقل ازحکمة‌العین ونیزحاشیه هایی با امضای «م ن علی‌الاشارات» که ظاهراً مقصودازآن ملاعلی نوری، است موجود است .

چند فقره حاشیه نیزدیده میشود که زیرآن نوشته شده ؛ کذا افاد الاستادالمحقق‌النوری. واین نشان میدهد که مؤلف از شاگردان ملاعلی نوری متوفی ۱۲۴۶ بوده واین نسخه را پس‌از درگذشت اونوشته زیرا هرجا ازاو نام برده «رحمه‌الله» گفته . تاریخ پایان‌نسخه بدینصورت۱۲۵ نوشته‌شده‌وصفری زیرشماره «ه» قرارگرفته وباملاحظهٔ مقدمه‌ای که نوشتیم مسلم میگردد تاریخ کتابت ۱۲۵۰ است .

حاشیه‌هایی که ازآن سخن گفتیم همه ازص ۱ تا ۴۱ و اندکی نیز در صفحات ۱۲۵ تا ۱۴۸ نوشته‌شده و کنارهٔ دیگر برگها سفید است .

پایان : قد فرغت من تسوید هذه‌الحاشیة الشریفة الجمالیه باعانةالله الخفیه والجلیه فی‌یوم الاربعاء الثانی‌والعشر (کذا) شهرجمادی الثانی من شهور ۱۲۵۰ .

قطع : خشتی کوچك ۱۹ × ۱۳/۵ س . ج : تیماج مشکی بدون مقوا . صفحات : ۱۵۹. سطور : ۱۷ . کاغذ : آهارمهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۲۶

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۶

نسخه‌ای دیگر ازحاشیهٔ **آقا جمال خوانساری برخفری** .

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتریست (ص ۱ ــ ۱۳۰) مشتمل‌بردونسخه. نسخهٔ دیگر حاشیهٔ ملا میرزا شیروانی است برشرح تجرید قوشچی .

هردونسخه بایك خط است وتاریخ کتابت که در ذیل حاشیهٔ آقا جمال نوشته شده ۱۲۲۷ است . دراین نسخه حاشیه هایی ازمؤلف وچندفقره‌بنقل از «م ــ ابراهیم» که ظاهراً مقصود حاشیهٔ میرزا ابراهیم پسرصدرای شیرازیست بر کنار برگها موجود است.این نسخه در اصفهان بخط نسخ ریز وبدست محمدحسین پسرعلیرضا عاشق‌آبادی اصفهانی نوشته شده .

کاتب درذیل نسخه چنین نوشته :

«تمت‌الرسالةالشریفه عصریوم‌الخمیس ثامن عشرشهر شوال‌المکرم من‌سنة مأة وعشرین وسبع بعدالالف من‌الهجرةالمبارکة علی یدی‌الرضا بالقضا (کذا) محمد حسین بن علیرضا العاشقا بادی الاصفهانی فی دارالسلطنه‌صفاهان‌لازال من‌الامن‌والامان یلتمس ناظره‌الفاتحه » .

درفاصلهٔ میان حاشیهٔ آقاجمال‌وحاشیه شیروانی ۲ صفحه سفید است .

«قوله» درآغاز فقرات متن گاه با قلم قرمزنوشته شده وگاه نوشته نشده .

قطع : نیم‌خشتی ۱۸/۵ × ۱۲ س . صفحات : ۲۷۷.سطور : ۲۱.کاغذ : آهار مهره شده شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۵۵

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۷

نسخه‌ای دیگر ازحاشیهٔ **آقاجمال خوانساری** .

این نسخه ناقص است ونزدیك به یك‌صفحه ازآغاز وچندین صفحه ازپایان را ندارد .

آغاز : للدور اوالتسلسل فافهم . فالحق فی‌طریقتهم ان‌یقال‌ان‌العالم بمعنی‌ماسوی‌الواجب حادث‌للدلائل الدالة علیه فلابدله من‌محدث غیرحادث دفعا للدور .

پایان: (قوله) علم‌الواجب بالذات بذاته ... کمااحتمله فی‌بعض‌الحواشی بان یکون‌المعنی انه لم‌ینف احد علم‌الواجب بالاشیاء باعتبارحضور ذاته الذی هوبمنزلة حضورالاشیاء .

این نسخه متعلق به‌کتابخانهٔ آقا علی حکیم بوده و مهر فرزند اوآقا حسن برپشت برگ اول دیده میشود . حاشیه‌هایی ازمصنف‌وحاشیه هایی‌نیزبدون امضا و با امضاء « میرزا سلمه‌الله » ویا ازحواشی تجرید دارد .

« قوله » درآغاز فقرات با قلم قرمز نوشته شده وگاه نیزجای‌آن سفید است . بالای‌فقرات متن بیشتر خط قرمز کشیده شده .

قطع : رقعی ۲۰ × ۱۳ س . جلد : تیماج قرمز بدون مقوا . صفحات : ۱۲۶.سطور : ۲۲ . خط : نسخ ونستعلیق و شکسته .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۴۹۳۴۳

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۲۸

نسخه‌ای دیگر از **حاشیهٔ آقاجمال** بر **حواشی خفری** .

براین نسخه نیز مهرآقا حسن پسرآقا علی حکیم دیده میشود و برخلاف بسیاری از نسخ ، حاشیه‌ای‌ازآقاجمال‌ویادیگران‌برکناربرگهای این نسخه نیست . کنارهای صفحات همه‌سفیداند جزاینکه‌دربرخی‌ازصفحات افتادگی متن درحاشیه جبران شده ویا نام برخی ازعلماء (که درمتن باکنایه تعبیرشده) درحاشیه تصریح گردیده .

قطع : خشتی ۱۹ × ۱۴ س . جلد : تیماج قرمزتیره بدون مقوا.صفحات :۲۰۰. سطور: ۱۸ . کاغذ : سفیدآهار مهره‌شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۷۷

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۲۹

همان حاشیه است که پنج نسخه از آن بشماره های بالا معرفی شد .

این نسخه (ص ۱۸۶ - ۴۰۴) مجموعه‌ایست شامل این حاشیه وحاشیهٔ لاهیجی‌برالهیات

خفری . این مجموعه در۱۲۰۷ بخط نسخ تحریری خلیل پسر سبزعلی هزارجریبی نوشته شده .
این نسخه ازحاشیهٔ آقاجمال ، نیزفاقد بیشتر تعلیقاتی است که خوداوبر کنار حواشی خود نگاشته وجزچند حاشیهٔ کوچك بامضاء منه که در کنار صفحات نخستین است ، حاشیه‌ای ازاو دیده نمیشود .
عبارات متن (حاشیهٔ خفری) با خط قرمزمشخص شده .

کاتب درپایان نسخه نوشته :

تمت الحاشیة الموسومه بحاشیهٔ آقاجمال علی الحاشیة الخفری علی یداقل ... الهزارجریبی فی یوم الاثنین من شهرذی القعدة الحرام ... درقریهٔ بیدهند سنه سبع ومائتان (کذا) والف .

قطع : رقعی ۱۵/۵ × ۱۰ س . جلد : تیماج مشکی. صفحات: ۴۰۵ . سطور : حاشیهٔ لاهیجی بین ۱۵ و۱۶ وسطور حاشیه آقا جمال : ۱۵ . کاغذ : اصفهانی آهار مهره شده سفید. بجز چند برگ ازآغاز مجموعه که برنگ زرد ویا گلی است .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۷۷۹۵

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۰

آقا رضی قزوینی متوفی در۱۰۹۶ بر **حواشی خفری** تعلیقاتی نگاشته و آنرا **کحل الابصار** نام داده . هر چنداز نوشتهٔ وی در دیباچه پیداست که خواسته است بر **تعلیقات خفری** حاشیه نویسد اما در قسمت بزرگی از کتاب بویژه اواخر آن ، عبارات **شرح قوشچی** را عنوان قرار داده و در یکی از دو نسخهٔ ما سطور مورد نظر **قزوینی** از **شرح قوشچی** در حاشیه نقل گردیده . درآغاز عبارات **خفری** «قال المصنف» ودرآغاز عبارات **قوشچی** «قال الشارح» آورده .
این تعلیقات (درنسخه‌هایی که تاکنون دیده‌ام) از آغاز الهیات **شرح تجرید** است تا پایان مسئلهٔ قدرت (= نخستین مسئله ازفصل دوم درصفات صانع) وقسمت اعظم این حواشی متعلق به مسئلهٔ قدرت است . **آقا رضی قزوینی** = **محمدپسر**

حسن از علماء **اخباری** (۱) و شاگرد مولی **خلیل غازی قزوینی** متوفی ۱۰۸۹ بوده ودرین کتاب ازوی بسیارنام می‌برد . ازمیان شارحان تجرید و نگارندگان حواشی **تجرید** وشروح آن کم‌ترنام برده ودر دیباچه کتاب چنین گوید :

« گروهی‌ازمشاهیرزمان به شرح وتوضیح دربارهٔ تحقیقات خفری‌پرداختند اما انصاف کم وتعصب فراوان نشان دادند و تاکنون تعلیقات جامع شرائط دقت وامعان برحواشی خفری نوشته نشده ودربارهٔ مطالب آن به‌حق داوری نکرده‌اند وهمه کوشش من‌آنست که جزباقتضاء ضرورت،مطلبی را بعاریت نگیرم و اگر گرفتم نام گوینده را صریحاً یاد کنم» .

از **فاضل سماکی** (۲) **محقق‌دوانی** ، **سعید شریف** ، **رسالهٔ کلیات فخر رازی** نقل کرده است .

از تـألیفات **آقارضی قزوینی** کتابی است در تـاریخ علماء **قزوین** بنام **ضیافة الاخوان** که **قمی** آنرا دیده وازآن‌بهره‌برده (فوائدالرضویه : ٤٦٤) .

حرعاملی و **خوانساری** فهرست مؤلفات اورا یاد کرده‌اند .

۱ ـ صاحب روضات‌الجنات ترجمهٔ قزوینی و برخی از عبارات اورا (درلسان الخواص در ابطال طریقهٔ مجتهدین) ، ازمنیة‌المرتاد فی‌نفاة الاجتهاد نقل کرده وپیداست که‌قزوینی ازمخالفان افتاء‌واجتهاد بوده ولی خوانساری خود ازبعضی ازحواشی امل‌الآمل چنین نقل کرده : از صاحب محافل‌المؤمنین نقل است که آقارضی درعلم حدیث وفقه ازتلامذهٔ مرحوم ملاخلیل قزوینی بوده‌اما درحدیث فهمی بطریق دیگران رفته .

میرزا محمداخباری درج ۲ صحیفةالصفافی ذکراهل‌الاجتباء دانشمندانی را که برمتأخران تاختند که چرا ازروش اخباری متقدمان اعراض کرده‌اند نام برده ویکی از آنان همین آقا رضی قزوینی درلسان‌الخواص وهفتمین اشان خودرا شمرده‌است .

رجوع کنید به فهرست دانشگاه ج ۵ : ۱۶۷۸

۲ ـ فخرالدین محمد حسین‌استرآبادی‌صاحب‌حاشیه برشرح تجرید .رجوع به «حاشیه شرح تجرید» تألیف وی دراین فهرست شود .

رجوع‌شود به ذریعه ج ۱ : ٦٦ ج ٦ : ٦٦ . ج ۳ : ۲٦۷ . روضات‌الجنات : ٥٥٠-٥٥۱ امل‌الامل قسمت ۲ : ٦۲ (۱) ریحانة‌الادب ج ۱ : ۲٥ - فوائدالرضویه: ٤٦٤ .

آغاز : الهی کیف ادعوك وانا انا ... وبعد فیقول المستکین . . المدعو رضی‌الدین محمد القزوینی . . ان‌الحاشیة‌المشهورة للعلامة‌الخفری علی شرح الهیات تجریدالکلام کتاب مرغوب ... قال‌المصنف قدس سره‌المقصدالثالث .

پایان : قوله وان یفعل فلایستمر. هذا بالنظر الی فعل‌القادر کما ان الاول اعنی ان لایفعل فیستمرالعدم بالنظرالی ترکه ولیس کلاهما ... فباعتبار الاستمرار و عدم الاستمراریصلح ان یکون الانتفاء والعدم متعلق‌القدرة .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۳۰ :

این نسخه بطوری که درپایان‌آخرین صفحهٔ آن نوشته شده « در ۱۱۰۱ پس از درگذشت مؤلف ، وبدست یکی ازشاگردان قزوینی بنام محمد پسرمحمد جعفر گیلانی ، دراصفهان ، کتابت شده » . اما کاغذ وخط تازه تر مینماید . گمان میرود که‌کاتبی‌دیگر که نام خود و تاریخ کتابت را ضبط نکرده ،ازروی‌نسخه‌ای که به خط شاگرد قزوینی بوده این نسخه را کتابت کرده .
شاگردمزبور نوشته است که این کتاب جلداول کحل‌الابصاراست .

پایان نسخه : تمت کتابة هذه‌النسخة‌الشریفه اعنی‌المجلدالاول من کتاب کحل‌الابصار من مؤلفات الفاضل‌النحریر... استاد اولی‌الالباب والافکار . . . آقا رضی‌الدین محمد قزوینی‌طاب ثراه علی‌ید ... محمدبن محمد جعفر فی‌السنة الاولی من العشرالاول من‌المأه الثانیه من‌الالف الثانی فی‌دارالفضل ... اصفهان فی‌سنه ۱۱۰۱ والحمدلله رب‌العالمین .

در ص۱۸٤ درضمن‌بحث ازاختیاری بودن افعال پس‌ازپایان سطر ٥ مجدداً بسمله‌نوشته شده وپس‌ازبسمله چنین‌آمده :

قال‌الشارح عن‌ادلة‌المخالفین . المخالفون هنا کما صرح سابقا ...

ظاهراً این‌قسمت دوم که اندك نیست بدست مصنف الحاق شده .درنسخه‌ای‌دیگر که‌پس‌ازاین نسخه‌معرفی‌میگردد این قسمت دوم وجودندارد .

---

۱ - حرعاملی قسمت دوم امل‌الامل را مجزا کرده و تذکرة‌المتبحرین فی‌علماءالمتأخرین نام داده است .

این نسخه در کتابخانهٔ آقا علی مدرس بوده ومهر و امضاء او برپشت نخستین برگ نسخه دیده میشود . در کناربرخی ازصفحات نخستین ، سطوری ازحاشیهٔ خفری وشرح قوشچی وهمچنین حاشیه‌هایی ازمصنف نقل گردیده . روی دوصفحهٔاضافی آخرنسخه یك قصیدهٔ فارسی از « میرمحمد سعید تبریزی متخلص به‌محیط‌درمدح‌امیرالمؤمنین-ع» نوشته‌شده . روی دوصفحهٔ،اضافی آغازنسخه یادداشت ها وشعرهای مختلف ثبت شده . یکی ازیادداشت نویسان‌نوشته : دراین کتاب‌بعض‌الافاضل خلیفهٔ سلطان ، بعض‌الناظرین : ملاشمساءجیلانی . بعض‌الفضلاء : شیخ‌حسین‌تنکابنی وبعض‌المحشین: ملاعبدالرزاق جیلانی است .

قطع : نیم‌خشتی ۲۲ × ۱۳/۵ . جلد : تیماجی متن مشکی حاشیه کرم دارای عطف‌دامن. صفحات : ۲۵۵سطور : ۲۰ کاغذ : اصفهانی سفید .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۵۱

۱۷۳۱ حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید

نسخه‌ای دیگراز **کحل‌الابصار آقا رضی قزوینی .**

این نسخه ص ۱۹۱ ـ ۳۵۰ دفتریست شامل کحل‌الابصار و حاشیهٔ خفری و در زندگی قزوینی کتابت شده .

قسمت دوم که در نسخهٔسابق بود ، دراین نسخه وجود ندارد .

پایان : وهذا هوسرمایقضی به‌الضرورة من صدورالافعال‌الاختیاریه عن‌العباد مع ان وجود العبد مع جمیع ما یتقدم علی فعله‌الاختیاری من‌القدرة والداعی و غیر هما صادر من غیره فانقدح وانحلت‌الشبهه المبنیة علیه .

درنسخهٔ قبل قسمت اول بهمین‌جا انجام یافته و کاتب ، پایان این نسخه را پایان جلد اول کحل‌الابصار خوانده . عبارت کاتب نسخه چنین است :

قدتمت کتابة هذا المجلد من کحل‌الابصاربعون‌الله الملك‌الجبار فی‌یوم‌الثلثا۲۶ شهرالرمضان المبارك۱۰۶۹فی‌دارالفضل‌اصفهان‌صینت‌عن‌الحدثان‌فی‌مدرسه‌الملاجلالیه‌وانا‌العبدابن‌حسین،محمدرضا

با توجه به‌تاریخ کتابت‌نسخه که در۱۰۶۹ و۲۷سال‌قبل‌ازدرگذشت مؤلف نوشته‌شده ، این گمان که قسمت دوم را بعدا مصنف‌خود افزوده تقویت میگردد .

کاغذ هردونسخه یکی‌است ولی با دوخط وشاید بدست یك کاتب نوشته‌شده .

حاشیهٔ خفری بخط نسخ وثلث روشن وپاکیزه وحاشیهٔ قزوینی با خط نسخ تحریری درهم وسطوری پیوسته ونزدیك نوشته شده .

درآغاز ومیان وپایان نسخه، برگهای اضافی سفید موجود است وبرپشت نخستین برگ دفتر خط مرحوم میرزا طاهرتنکابنی دیده میشود .

بر کنار برخی‌ازصفحات ، حاشیه‌هایی از«حاشیهٔ عدهٔ» استاد مصنف مولی‌خلیل قزوینی ونیز حاشیه‌هایی ازمصنف که زیرآن «منه‌سلمه‌الله» نوشته شده دیده میشود .

قطع مجموعه : رقعی... س . جلد : تیماجی قرمز. صفحات (بدون برگهای اضافی‌آغازومیان وپایان) : ۳۵۰ . سطورحاشیهٔ خفری:۲۰ وسطورحاشیهٔ‌قزوینی : ۲۱ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۷۷

حاشیهٔ‌حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۲

از **سلطان‌العلماء** برحاشیهٔ **خفری** . **سیدحسین مرعشی** متوفی در ۱۰۶٤ ومعروف به سلطان یا خلیفهٔ سلطان فرزند **میر رفیع‌الدین** صدراعظم **شاه‌عباس صفوی** . دانشمندی بزرگ و سرداری دلیربود ودرزمان **شاه‌عباس** اول،**شاه‌صفی وشاه عباس‌دوم** عهده دار وزارت گردید. وی برحاشیهٔ قدیم دوانی بر شرح تجرید وهمچنین برحاشیهٔ خفری تعلیقاتی نگاشته و کتابی که درکار معرفی آن هستیم تعلیقات اواست برحاشیهٔ خفری . صاحب ذریعه‌نسخه‌ای ازآن رادرنجف دیده‌اند .

سلطان‌العلماء بیشتر ، عبارات حاشیهٔ خفری وگاه نیز عبارات شارح رابا ذکر «قوله» یا«قال الشارح» عنوان بحث خود قرارداده و بشیوهٔ خودمطالبی دقیق درقالب عباراتی کوتاه ومفید بیان داشته .

آغاز : الحمد لله رب‌العالمین ... وبعدفهذه تعلیقات کتبها‌العبدالغریق‌فی‌بحرالعصیان‌خلیفة

سلطان ... حین مطالعتها تذکرة لنفسه ولمن ارادان یذکر... قوله و اوثق لان صورةالطرق الاخر شبیهة بصورةالان لانه بظاهره انتقال من‌الممکن الی‌الواجب .. وهو بظاهره ایضالیس بشبیه‌بالان.. وان کان جمیع هذه‌الطرق‌عندالتحقیق برهان لم .

پایان : قوله وحیث مهیةالجنس . ای‌حیث یکون مهیةالجنس اومهیةالنوع .

رجوع شود به ذریعه ٦ : ٦٥ ، کشف‌الحجب : ۱۷۳ ، اعیان‌الشیعه ۲۷ : ۲۳۵ - ۲٤۵ و ۵ : ۱۵۹ - ۱٦۱و ۳۰ : ٤٦ ، اعلام‌زرکلی‌چاپ دوم ج ۲ : ۲۸۱.

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷۳۲ :

این نسخه در۱۰۸۳ (نزدیک ۲۰ سال پس‌از درگذشت مؤلف) بدست سید احمد حسینی پسر محمدمحسن نوشته‌شده‌وکاتب‌درپایان‌نسخه‌نوشته : قدوقع‌الفراغ‌من‌تسوید هذه‌الحاشیة‌الشریفه‌لکاتبه وانا اقل‌الخلیقه‌ابن‌محمدمحسن سیداحمدالحسینی فی‌غرة شهر ربیع‌الاول سنه ۱۰۸۳ تمت . چند برگ‌ازاول وآخر نسخه‌رطوبت دیده وبه سطورآسیبی نرسیده . «قوله»باقلم قرمزاست .

قطع : رقعی ۸۰×۱۵ س . جلد : تیماجی قرمز . صفحات : ۱۱۲ . سطور: ۱٦ . کاغذ : بدون‌آهار اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٤۰۲۰

۱۷۳۳ حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ سلطان‌العلماء** .

این نسخه ص۱۱٤-۲۰۱ دفتریست شامل نسخه‌های زیر :

۱ - اثبات‌الواجب خفری .

۲ - حاشیهٔ سلطان‌العلماء(نسخه که‌ای درکارمعرفی‌آن‌هستیم) .

۳ - تعلیقات فارابی .

رسالهٔ‌اثبات‌الواجب بخط‌نسخ‌وباقلم‌درشت‌ودیگر رساله‌ها بخطی‌دیگروقلمی‌ریز تراست‌حاشیهٔ‌سلطان وتعلیقات فارابی بخط نسخ تحریری وریزمحمد، درکاشان بتاریخ ۱۱۱٦ کتابت شده ، اما رسالهٔ اثبات‌الواجب با قلم درشت تراست وتاریخ کتابت و نام کاتب درذیل آن یاد نشده . این نسخه از حاشیهٔ سلطان‌العلماء فاقد حاشیه‌هایی است که از مؤلف درنسخهٔ پیشین‌بود. بر کناربرخی‌ازصفحات

نسخه حاشیه‌هایی با امضای ع ـ ن مدظله دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۲ س . جلد : تیماج قرمز روشن . صفحات : ۲۲۳ . سطور : ۱۹ کاغذ : اصفهانی آهار مهره شده شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۵۳

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۹

از **مولی عبدالرزاق لاهیجی** (م ـ ۱۰۸۰) بر **حاشیهٔ خفری** .

فیاض **لاهیجی** ، برجواهر واعراض **شرح تجرید قوشجی** و برقسمتی از حاشیهٔ **خفری** حاشیه نگاشته ونسخه‌هایی از حاشیهٔ وی برجواهر واعراض در فهرست آستان‌قدس ص۱۷۸ ودانشکدهٔ ادبیات ص ۱۹۹ و درهمین‌فهرست‌بعنوان حاشیهٔ شرح تجرید معرفی گردیده .

کتابی که اکنون درکار معرفی آن هستیم حاشیهٔ **لاهیجی** است برحاشیهٔ خفری تا اوائل مبحث کلام باری (بسیاری ازنسخه ها وازجمله نسخهٔ دانشگاه ونسخه‌های آستان قدس فقط تا اواخرمسئلهٔ علم باری را دارا هستند) .

لاهیجی درین‌حاشیه ازاستاد خود **صدرالمتالهین** واز **شیخ اشراق** واز حاشیهٔ **فخرالدین‌حسینی‌سماکی** برشرح **تجرید** بسیار یاد کرده و ازدانشمند اخیر باعنوان‌محقق فخری وازحواشی اوباعنوان «حواشی فخریه» یادمیکند .

ازشفا و تعلیقات ابن سینا ، شرح اشارات وشرح رسالهٔ علم خواجه نصیر نیز نقل کرده .

درمبحث خیر وشر نوشته حکمه الاشراق و شرح آنرا نقل کرده و سخن مانویان و مجوسیـان راکه شیخ اشراق ایشان را کافر خوانده و از دانشمندان پارس جدا دانسته ، تأویل کرده است . (ص ۶۱ ـ ۶۲ نسخهٔ ما) .

آغاز : الحمد لصانع السموات العلی وخالق الارضین السفلی ـ المقصد الثالث فی اثبات الصانع. اقول ای صانع العالم علی ان اللام للعهد او للعوض اولانه المتبادر عند الاطلاق وانما عدل عن الواجب الیه...

پایان : فیکون فائدة قوله الثابت بالشرع لیس الا المعنی اللغوی فتدبر. لکن مراد المحشی هو الاول کما سیظهر ـ لمبحیُ الکلام بمعنی التکلم فی اللغة والعرف کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم.

رجوع کنید به فهرست دانشگاه ج۳ : ۳۳۰، دانشکدهٔ ادبیات: ۱۹۹، حقوق: ۳۲۱-۳۲۲ و کتابخانهٔ آستان قدس ٤ : ٦۹ ـ ۷۰ .

مشخصات نسخه :

این نسخه ضمیمه حاشیه آقا جمال خوانساری است در دفتری که بشماره ۱۷۲۹ معرفی گردید (ص ۱ ـ ۱۸٤ دفتر) . بر کنار نخستین صفحات این نسخه، حاشیه‌هایی از مؤلف دیده میشود . دیباچهٔ این نسخه ناقص وفاقد خطبه است .

آغاز : .،. الله و سلامه الی یوم الطامة الکبری اما بعد فیقول العبد الراجی . . . . الملتجی عبدالرزاق بن علی بن حسین ...

کاتب پس از پایان سخن مصنف نوشته :

قد تمت الرساله الموسومه بحاشیة ملا عبدالرزاق ... علی یداقل الخلیقه خلیل بن المرحوم سبزعلی هزارجریبی . . درقریهٔ بیدهند بیست وپنجم شهر رجب المرجب سنهٔ ۱۲۰۷ .

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۴

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ لاهیجی** بر **حاشیهٔ خفری** ومانند نسخهٔ بالا تا قسمتی ازمسئلهٔ کلام باری ادامه یافته .

این نسخه ص ۷٤ ـ ۱۸۱ دفتریست شامل چندین رسالهٔ فلسفی و همه رساله های این مجموعه بخط شکسته نستعلیق ملا عبدالله زنوزی پدر آقا علی مدرس است .

وی زیریکی از رساله ها تاریخ ۱۲۲٥ و زیررساله‌ای دیگر ۱۲۲۹ گذارده . کاغذ این مجموعه اصفهانی سفیدرنگ وآهارمهره شده‌است جز برگ ۱٤۹ تاآخر که کاغذ آبی فرنگی است.

رساله‌های این مجموعه بترتیب بدینقرار است :

۱ ـ حاشیهٔ خفری برشرح تجرید قوشچی (ص ۱ ـ ۷۰) .

۲ ـ حاشیهٔ لاهیجی (۷۴ ـ ۱۸۱) .

۳ ـ ابطال‌الزمان الموهوم تألیف خواجویی(۱۸۱ ـ ۲۰۰) .

٤ ـ حاشیهٔ لاهیجی برجواهر شرح تجرید (۲۰۱ ـ ۳۳۰) .

حاشیه هایی ازمؤلف (بیش ازآنچه در نسخه‌قبل‌است) ونیزازملاعبدالله زنوزی کاتب‌نسخه وازآقا جمال‌ونیز حاشیه‌های بدون امضاء برکنار صفحات این نسخه دیده میشود . این دفتر جزو کتابخانهٔ آقاعلی مدرس بوده وبرپشت نخستین برگ‌آن مهر فرزند اوکه نقش آن « حسن بن علی الحکیم» است موجود است .

کاتب پس‌از پایان تعلیقات نوشته : تم‌ُبعون‌الله وقوته لیلة‌الخمیس تاسع‌شهرالصفرالمظفر .

قطع : رقعی ۱۹/۵ × ۱۲ س . جلد : تیماج قهوه‌ای . صفحات : ۳۳۰ . سطور : ۲۰ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۹۷

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۵

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ‌لاهیجی** بر **خفری** .

این نسخه تقریباً مانند نسخهٔ دانشگاه و آستان قدس وتنها تا اواخرمبحث علم باری را شامل است وبقیهٔ مبحث علم وقسمتی ازمبحث کلام را که دردونسخهٔ قبل‌هست‌فاقد است .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۳۵:

این نسخه بسیار تازه وبا قلم درشت تراست ودر ۱۲۳۶ بخط نسخ و پرغلط محمد حسن پسرملا محمدتقی بیدگلی نایینی‌الاصل روی کاغذ فرنگی آهاردار نوشته شده . صفحات دارای کناره‌هایی وسیع استاما برخلاف نسخ سابق حاشیه‌ای برآن نوشته نشده . این نسخه نیز متعلق به‌کتابخانهٔ مرحوم آقا علی حکیم بوده ومهروی وفرزندش برپشت نخستین برگ آن دیده‌میشود. درآخر نسخه ۱۹ برگ اضافی وسفید است .

پایان : فاثبات اصل العلم الحضوری لایغنی عن اثبات الاحساس ـ الزائدة علی اصل الوجود(۱) قوله هذا التخصیص لایناسب عموم عبارة المتن قدعرفت ان التحقیق هو ثبوت الادراك المسمی بالاحساس بلاآلة . تمت تسوید هذه النسخة الکامله من یداقل الطلبه محمدحسن ولد مرحمت وغفران پناه . . ، آخند ملا محمدتقی بیدگلی المسکن نایینی الاصل فی یوم اربع عشر شهر محرم الحرام من شهور سنه ۱۲۳۶ .

قطع : خشتی ۲۰ × ۱٤/٥ س . جلد : تیماج قرمز عنابی. صفحات (بدون صفحات اضافی آخر): ۱۸۳ ۰ سطور : ۱۸ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۷۱

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳٦

از **محمد قاسم اصفهانی** بر حواشی **خفری** . از آغاز الهیات تا پایان مبحث علم . در **کتابخانهٔ آستان قدس** نیز نسخه‌ای ازاین کتاب هست وبیش از این نسخه ندارد .

نویسندهٔ این حواشی ، از **صدر المتألهین** ، **میرداماد** ، **صدر دشتکی** و«حواشی متفرق» **فاضل سبزواری** بر شرح تجرید ، حاشیهٔ تجرید استاد خود و **محقق فخری** (فخرالدین حسینی سماکی) یاد کرده واز دوتن اخیر فراوان نقل کرده . در فهرست آستان قدس نسخه‌ای از این کتاب معرفی شده که بخط مؤلف ودر تاریخ ۱۱۰٤ نوشته‌شده واگراین درست باشد(۲) مؤلف تا ۱۱۰٤ زنده‌بوده .

۱ ـ نسخهٔ دانشگاه بدینجا ختم میشود و سطر بعد را ندارد . نسخهٔ آستان قدس نیز مانند این نسخهٔ ماست . کاتب نسخهٔ ما علاوه بر اغلاطی که درکتاب دارد در نوشتهٔ خود در اینجا نیز دچار اشتباه شد واین نسخه‌را کامل پنداشته .

(۲) آقاجمال حاشیهٔ خود را در زندگی پدرش (قبل از ۱۰۹۸ که تاریخ وفات اواست) نوشته وچون ازاین حاشیه نقل کرده‌ناچار محمدقاسم حاشیهٔ بر خفری راچند سال پیش از ۱۰۹۸ نگاشته ونسخهٔ آستان قدس نسخهٔ اول نیست. اگر نوشتهٔ فهرست مزبور درست باشد مؤلف در ۱۱۰٤ نیز نسخه‌ای دیگر ازکتاب خود نوشته .

آقا جمال خوانساری (م ـ ۱۱۲۵) در حاشیهٔ خود بر خفری از این حاشیه با عنوان « بعض‌الحواشی » مکرر نقل کرده .

آغاز : الحمدلله رب‌العالمین والصلوة والسلام علی .. وآله‌الهداة .. اما بعد فیقول‌الفقیر الی‌الله محمد قاسم‌بن محمد صالح .. قال‌المصنف قدس سره المقصدالثالث فی اثبات‌الصانع انما قال فی اثبات الصانع ولم یقل فی‌اثبات الواجب اشارة الی ان‌المسئلة التی هی مقصد المتکلم بالاثبات هی ان للعالم صانعا .

پایان : فدفع هذاالاستدلال مامر . یعنی ان دفع هذاالاستدلال ما ذکره‌القائل غیر تمام بل دفعه مامر بقوله و ضعفه ظاهر لان ذلك‌الفرق لایمنع.هذا غایة ما تیسر ... و اسأل الله التوفیق علی‌الکلام فی‌مبحث‌الکلام اذ هو المفضل‌والمنعام .

رجوع شود به ذریعه ج۶:۶۶ وفهرست آستان قدس ج ۱: ۸۷ و ج ۲ : ۳۱.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۳۶:

نسخه ایست به خط شکسته نستعلیق محمد صالح پسرمحمد مؤمن که در ۱۰۹۵ نوشته‌شده نویسندهٔ نسخه اهل دانش بوده وبسیار صحیح نوشته و بر پشت نخستین برگ نسخه یادداشتی‌است که مهر « محمد مؤمن» زیرآن‌نقش شده ومتن یادداشت این است : « انتقل الی من بعد والدی العلامه طاب ثراه » بنظرمیرسد که یادداشت از فرزندکاتب باشد که نام پدر اورا داشته . کاتب در پایان کتاب نوشته : تمت الحاشیة المبارکه علی‌ید ... محمد صالح .. سنة خمس‌وتسعین بعدالالف فی‌مشهدالرضا علیه .. التحیة والثناء .

قطع:رقعی ۱۹٫۰ ٪ ۱۱/۵ س.جلد: تیماج‌قهوه‌ای صفحات:۱۴۵ . سطور: ۱۸.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۵۲

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۷

از **محمد مسیح فسایی (مسیحا)** (م ـ ۱۱۲۷)[1] بر **حاشیهٔ خفری** .

۱ ـ نصر آبادی تاریخ درگذشت اورا ۱۱۱۵ و صاحب فارس نامهٔ ناصری (بنقل مؤلف

بقیه حاشیه درصفحه بعد

ملا مسیحا پسر مولی اسماعیل فد شکویی (از دهستان شیبکوه زاهدان فسا)

بقیه حاشیه از صفحه قبل

سخن سرایان فارس) ۱۱۲۷ ثبت کرده ولی نوشتهٔ نصرآبادی دوراز صواب بنظرمیرسد ،زیرا مؤلف تذکرهٔ حزین که بنوشتهٔ خود او (تذکرهٔحزین چاپ دوم) در ۱۱۰۳ تولد یافتهوپس از رفتن مسیحا با سمت شیخ‌الاسلامی به شیراز، اونیز به شیرازرفته ودرشیراز ٤ سال‌از اواستفاده کرده و منطق و هیئت و فلسفه را نزد وی آموخته و در نظر استاد بدان پایه بوده که استاد از غیبتش ابراز ملالت میکرده .حال اگر درگذشت‌مسیحا رادر ۱۱۱۵ فرض کنیم لازمه‌اش آنست که‌مؤلف تذکرهٔ حزین که در ۱۱۱۵ پسری ۱۲ ساله بوده ، درسن ۸ سالگی یا کمتربرای تکمیل تحصیلات ، از اصفهان به شیراز رفته ودرآنجا نیزکمتر از ۱۲ سالگی به مقامی بلند از دانش‌رسیده‌بوده‌که استاد را « بدون حضور او سخن گفتن بی‌حلاوت بوده » (تذکرهٔ حزین چاپ ۲ ص ۱۳) و این نـه تنها مستبعداست مخالف‌است با سرگذشتی که حزین خود در تاریخ خود نگاشته. وی‌درضمن‌ترجمهٔ خویش آرد :

«در سن ۸ سالگی والد مرحوم اشارت به تجوید قرائت قرآن نمود و دو سال قرائت نموده پس والد علامه خود بتعلیم‌من پرداخت شرح جامی‌برکافیه درخدمت ایشان خواندم »

پس‌وی در ۱۰ سالگی از تجوید قرآن فراغت یـافته و در خدمت پـدر به فراگرفتن مقدمات آغاز کرده .

آنچه از بقیهٔ سرگذشت او که خود در تاریخ حزین‌آورده (از ص ۹-۵۸) فهمیده میشود آنست که «وی‌پس‌از ۱۰ سالگی که مطابق‌است با ۱۱۱۳ وپس‌ازمدتی تحصیل‌دراصفهان بهمراهی‌پدر به‌گیلان رفته و پیش‌از بازگشت از گیلان باز چندی دیگر در اصفهان توقف و سپس به شیراز رفته (وپس از عزیمت به شیراز به درجات عالی دانش رسیده و تدریس میکرده) و در شیـراز سالها درخدمت ملامسیحا درس‌خوانده وپس‌از درگذشت او وپس‌از سفرهای مکرر به اطراف فارس و فسا ، درزمان حیات پدر به اصفهان بازگشته .. ».پس این‌نکته‌مسلم است که مسیحا سالهاپس‌از ۱۱۱۵ زنده بوده ، و از این لحاظ حق با مؤلف فارس نامه است نه نصر آبادی . اما نکتهٔ آنست که نمیتوان کاملا با مؤلف فارس‌نامه موافقت کرد و نمیتوان تاریخ درگذشت او را ۱۱۲۷ دانست‌زیراوی (بگواهی‌سرگذشت) درزندگی‌پدربه‌اصفهان‌مراجعت کرده‌وپدرش در ۱۱۲۷ درگذشته (تاریخ‌حزین‌چاپ‌سوم ص ۸ و ٤۹) . نتیجهٔ همه این‌مقدمات آنست که : مسیحای‌فسایی‌قبل‌از ۱۱۲۷ و سالهاپس‌از ۱۱۱۵ درگذشته . در این‌میان تاریخ ۱۱۳۰ که مؤلف محترم الـذریعه بنقل از تذکره و تاریخ حزین نقل کرده‌اند ، بسیارشگفت‌انگیزاست،زیرا حزین،اساساً‌تاریخی ثبت نکرده‌و ۱۱۳۰ خود دلیلی‌ندارد.

دانشمند کلامی پایان عهد صفوی و از شاگـردان بنام **آقاحسین خوانساری** (م ـ ۱۰۷٦) بوده است .

شیخ علی حزین که خود یکی از شاگردان او بوده و ترجمـهٔ اورا در تذکره‌آورده واو را بسیار ستوده ، از آثار او جز رساله‌ای درقصر و اتمام ، اشعار عربی و فارسی و نامه‌ها و منشآت او یاد نکرده. دردیگر مراجع نیز که ترجمه مسیحا آمده مؤلفات دیگر او یـاد نشده ، تنها در اعیان‌الشیعه ازحاشیهٔ او بر حواشی خفری و در ذریعه، فهرست آستان قدس ، ٤ : ٥ و دانشگاه ، ۳ : ۱۳۳ رسالهٔ اثبات الواجب او یادشده .

حاشیهٔ **مسیحا** بر **شرح تجرید قوشچی** (جواهر واعراض) بجزحاشیه‌ایست که‌برحاشیهٔ **خفری** برالهیات‌آن‌شرح‌دارد وازحاشیهٔ‌جواهرواعراض اونسخه‌ای دراین فهرست معرفی میگردد .

کتابی که اکنون درکار معرفی آن هستیم تعلیقات **مسیحا** ست برحواشی خفری این حواشی ازآغاز مقصد ثالث (الهیات) است تا اواخرمبحث قدرة (= نخستین مسئله ازفصل دوم) ونزدیك به روش تعلیقات آقا جمال خوانساری‌تألیف شده وهمانند او دربیشتر مسائل، عبارات **میرزا ابراهیم** فرزند **صدرالمتالهین** را نقل ورد کرده با این فرق که برخلاف آقاجمال که باتجلیل از او یاد میکند وپس‌ازذکراوبعنوان‌الفاضل‌المعاصر، جملهٔ «دام ظله‌العالی» یا«سلمه‌الله» میاورد، فسایی اورا با عنوان بعض‌الفضلاء یاد میکند بدون هیچ گونه تجلیل یااحترام و گاه نیز اورا به «نفهمیدن» منسوب میدارد .

درمسئلهٔ‌حدوث وقدم،در ردحدوث دهری کوشیده‌وخودقایل‌به زمان موهوم شده . مسئلهٔ مزبور را بتفصیل نگاشته ودرپایان آن گفته است : « این‌قسمت را میتوان رساله‌ای جداگانه قرارداد» .

از **صدرالمتألهین** وحواشی فخری (**فخرالدین سماکی حسینی**) و **لاهیجی** نقل کرده است .

آغاز : نحمدك يا من هولسلوك مقاصدالتجريد نصير ـ قال المصنف ان المقصدالثالث فى اثبات الصانع ... انما عنونه به دون اثبات الواجب كماهوالشايع لان البرهان انما يقام على وجـوده تعالى من حيث هومبداء وعلة لسلسلة المصنوعات وبالجمله وجوده الرابطى لاالحقيقى .

پایان : ويرد على الدفع ايضاما اوردناه على ذلك الجواب من عدم كفاية . . . فبعدالتامل في المقام والاحاطة باطراف الكلام يظهران الدست للمعتزله فتامل .

رجوع کنید به اعیان الشیعه ، ٤٥ : ٣٤٤ ،تاریخ حزین چاپ سوم ٣٣ ـ ٣٤ تذکرهٔ حزین چاپ ۲ ؛ ۱۳ ، نجوم السماء ۱۹۵ ـ ۲۰۱ ریحـانة الادب ج ٤ : ۲۷ سخن سرایان فارس ، ٤ : ۱۰۱۸ ـ ۱۰۲۲ ، فهرست دانشگاه ج ٤ : ٥ وج ٣ : ۱۳۳ ، ذریعه ج ۱ : ۱۰۹ ، فرهنگ سخنوران : معنی فسایی،تذکرهٔ نصرآبادی ص ۱۷٤ ، سفینهٔ خوشگو وشمع انجمن .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۳۷ :

نسخه‌ایست که درزندگی مؤلف وبخط نسخ وثلث کتابت شده وبر کنارنخستین برگهای آن تعلیقاتی ازمصنف دیده میشود که زیرآن نوشته شده «منه مد ظله السامی» . در کنارص ۲٤ حاشیه ایست ازمصنف با امضاء «منه عفی عنه» که بخط کتاب نیست وبطوری که زیرآن نوشته اند خط مصنف است . در ص ٦٠ ـ ٦١ حاشیه ایست بدون امضاء . برگوشهٔ برخی از صفحات علامت تصحیح دیده میشود . نخستین برگ سرلوحی دارد که با شنگرف وزنگار نقاشی ساده و متوسطی دارد . بین ص اول ودوم یك برگ (۲صفحه) افتاده است .

پایان ص اول : التى علقها العلامة الخفرى على المقصدالثالث من الشرح الجديد للتجريد

آغاز ص دوم : هى سلسلة المصنوعات .. قوله و صفاته عطف على الصانع اى وفـى اثبات صفاته ...

روی یك برگ اضافی آغازنسخه یك قطعه ازاشعار عربی مسیحا ثبت وبالای آن نوشته‌شده: «للعالم الكامل والفاضل الباذل والعلامة المحقق آخندمسيحا ادام‌الله ظلـه » . بریشت نخستین برگ نسخه یادداشتی است بعربی از «شفیع بن اسماعیل محمدفسوی» که نسخه‌را نویسانیده و از مؤلف

پس‌ازتجلیل چنین یاد کرده «مولانا مسیحا محدداء فسوی مدظله‌السامی» . زیرهمین یاد داشت این نوشته‌دیده‌میشود «من‌الفقیرالی‌عفوربه‌الباری ابن جمال‌الدین محمدطاب‌ثراه‌محمدانیس‌الخوانساری» روی همین برگ رباعیی ازمحمد قلی سلیم دیده‌میشود .

قطع : رقعی ۱۷ × ۹/۵ س . جلد : تیماجی قرمز عطف دامن‌دار . صفحات : ۳۴۴ . سطور : ۱٤ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۸۸

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۸

نسخه‌ای دیگراز حاشیهٔ **مسیحای فسایی** است .

این نسخه ص ۱۲٤ ـ ۳٤٤ دفتریست شامل این نسخه و نسخه‌ای از حاشیهٔ خفری بر شرح تجرید قوشجی . این مجموعه دارای دوسرلوح مذهب ومرصع گل و بوته‌کاری با لاجورد وطلا است : یکی درآغاز حاشیهٔ خفری ودیگری درآغاز حاشیهٔ فسایی . تمام صفحات دارای‌جدول چند خطی ازطلا وشنگرف وکمندسه خطی هستند . همهٔ دفتر بخط نسخ زیبای یك کاتب نوشته شده ونام کاتب وتاریخ کتابت درپایان حاشیهٔ خفری (ص۱۲۰) چنین‌آمده : محمد زمان موسوی حسینی‌گلپایگانی در۱۱۳۱ . کاتب خود اهل فضل بوده وبرحواشی برخی از صفحات تعلیقه‌ای با امضای « زمان » نگاشته . برکنار این نسخه ازحاشیهٔ مسیحا حاشیه‌ای ازخوداو دیده نمیشود جز ۲ فقره درص۱٥٤. زیراین ۲ تعلیقه که درنسخهٔ قبل‌نیست نوشته شده : «منه‌ادام‌الله‌ایام افاداته» . شاید این تعلیقه را کاتب عیناً باآنچه درزیرآن نوشته شده از نسخه‌ای دیگرنقل کرده‌واگرچنین نباشد لازمه‌اش آنست که مصنف درتاریخ ۱۱۳۱ زنده بوده‌واین مخالف با نتیجه‌ایست که‌ازمقدمات مذکور درذیل‌معرفی نسخهٔ بالاگرفته شد .کنار ومتن بسیاری ازبرگهای اول وآخراین مجموعه بخصوص برگهای‌آخرحاشیهٔ مسیحا را موریانه‌خورده وچند برگ‌آخر وصالی‌شده .

مرحوم تنکابنی‌که مالك قبلی این نسخه‌بوده برپشت نخستین برگ حاشیهٔ خفری و حاشیهٔ مسیحا یادداشت هایی دارد .

قطع : رقعی بزرگ ۱۹ × ۱۱/۵ س . جلد : تیماجی قرمز . صفحات : ۳٤٤.سطور : ۱۷.کاغذ : آهار مهره شکری رنگ ونازك .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۰۷

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۹

از **آقاحسین خوانساری** بر **حاشیهٔ قدیم دوانی** بر **شرح تجرید قوشچی**.

آقا حسین خوانساری متوفی ۱۰۹۹ دو حاشیه برحواشی دوانی برشرح قوشچی نوشته :

۱ ـ یکی حاشیه‌ای بزرگ که بنوشتهٔ **میرزا عبدالله افندی** سودمندترین ودقیق ترین حواشی شرح تجرید است و در ۱۵ ع ۲ ـ ۱۰٦٤ از آن فارغ شده (ذریعه، ٦ : ٦٨) .

۲ ـ حاشیه‌ای دیگر که آنرا نا تمام گذارده و (بنوشتهٔ ریاض العلماء) تنهابراوائل‌شرح تجریدوبرخی‌دیگرازمواضع پراکنده‌آنست .

کتابی که در دست معرفی است حاشیه ایست از آقا حسین خوانساری بر حاشیهٔ قدیم دوانی وحواشی فاضل با غنوی برحاشیهٔ دوانی تاپایان مقصداول . از حاشیهٔ جدید دوانی‌نیز نقل کرده است و مؤلف در۱۰٦٤ ازتألیف‌آن فراغت‌یافته.

این حاشیه از نظر تاریخ تألیف با حاشیهٔ اول آقا حسین تطبیق‌میکند زیرا آقای شیخ آقا بزرگ که حاشیهٔ بزرگ را در کتابخانهٔ تقوی ، صدر وسبط حجة‌الاسلام‌شفتی‌دیده نوشته‌اند تاریخ آن ۱۵ ـ ع ۲ ـ ۱۰٦٤ است(ذریعه ٦٨) ولی‌سطراول‌حاشیهٔ بزرگ که درذریعه‌نقل‌شده با کتاب‌حاضر‌تطبیق‌نمیکند بلکه با حاشیه‌ای دیگر تطبیق میکند که در ذریعه درضمن حاشیه های شروح تجرید (ص ۱۱٤)آمده وصاحب ذریعه درص مذکور اشاره‌نکرده‌اند که‌این حاشیهٔ دوم است یا حاشیه ای دیگر،اما درص ٦٨ نوشته‌اند حاشیهٔ دوم‌متعلق‌به‌اوائل‌وبرخی متفرقات تجرید است درصورتی که کتاب حاضر که با همان سطر شروع میشود

بطور مرتب تا پایان مقصد اولست و در ۱۰۶٤ از آن فراغت یافته. و شاید اول نسخه‌ای که‌صاحب ذریعه از حاشیه بزرگ دیده‌اند افتاده بوده و به‌این دلیل با نسخه ما مطابق ندارد.

بهر حال اشتباهی مسلم که در ذریعه هست آنست که کتابی‌را که تاریخ فراغت از تألیف آن ۱۵ ـ ع ۲ ـ ۱۰٦٤ است و کتابی که با این سطر: «قوله لایبعدان یقال فی ترك‌الموصوف ایماء لطیف الی آخرالحاشیه» شروع میشود، دو کتاب مختلف دانسته‌شده: نخستین را درص٦۸ بعنوان حاشیه برحاشیهٔ شرح تجرید وبعنوان حاشیهٔ بزرگ ونخستین خوانساری شناخته‌اند و دومین را درص ۱۱٤ بعنوان حاشیه برشرح تجرید.

اما درواقع این هردو کتاب یکی است وهمان کتابی که با سطرمذکور آغاز میگردد همانست که درتاریخ مذکور پایان یافته.

درهرحال بنظر میرسد که کتاب حاضر که در ۱۰٦٤ پایان یافته حاشیهٔ اول **خوانساری** باشد و تنها نکته‌ای که مانع حکم قطعی دراین بابست مفهوم نوشتهٔ **ریاض‌العلماء** است. زیرا بطوری که مؤلف ذریعه نقل کرده‌اند وی پس‌از ذکر حاشیهٔ نخست آقا حسین، گوید: «وی حاشیه‌ای دیگر نیز دارد که‌متعلق به اوائل و بعضی از مواضع شرح تجرید است».

مفهوم این سخن آنست که حاشیهٔ نخستین **خوانساری** تمام بوده است، و حال آنکه کتاب حاضر تمام نیست بلکه تا پایان مقصد اول است. در فهرست آستانهٔ قدس نیز نسخه ای از این کتاب معرفی شده بدون اشاره بدینکه حاشیهٔ اولست‌یا دوم.

آقاجمال خوانساری در حاشیهٔ خود بر **حواشی خفری** که چند نسخه ازآن معرفی گردید ازحاشیهٔ پدر نقل بسیار کرده و بدان حالت داده است.

آغاز: الحمدلله رب‌العالمین ـ قوله اما بعد حمد واجب‌الوجود. لایبعدان یقال فی ترك الموصوف ایماء لطیف، الی‌آخر الحاشیه. یمکن توجیه هذه الحاشیه بوجوه. اذ یمکن ان

یکون‌المراد بترك‌الموصوف ترکه‌مطلقا سواء کان معذکرالصفه او بانواده وحینئذ یمکن ان یکون ما ذکره الی آخرالحاشیه ادلة ثلثه علی هذا المدعی .

پایان : قال‌الشارح فالفعل‌الصادر عن‌الاجزاء ... هذا ناظرالی‌الاعتبار الاول من الاعتبارین الذین ذکرهما ویمکن ... بان یقال البرودة مقارنة لمعلول‌السقمونیا الذی هواسهال‌الصفراء فیثبت علیها بالعرض .

نگاه کنید به ذریعه ، ۶ : ۶۸ و۱۱۴ ، فهرست‌آستان قدس . ٤ : ۷۸

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ۱۷۳۹:

نسخه‌ایست بدون تاریخ که بخط نستعلیق روی کاغذ اصفهانی آهار مهره دار و گویا درزمان مؤلف نوشته شده زیرا علاوه براینکه برکنار برخی ازصفحات حاشیه‌هایی‌است ازمؤلف با نشان منه مدظله‌العالی، قرائن خط و کاغذ نشان میدهد که عمرنسخه کم از ۲۰۰ سال نیست .

صفحات‌نسخه‌بدون‌جدول است وکنار بسیاری ازبرگها بیکدیگر چسبیده ورطوبت یافته.پس از پایان نسخه دو صفحه مکرر نوشته و روی آن خط کشیده‌اند و درکنار برگ آخر درآخر قسمتی‌که خط زده‌اند صورت خط مؤلف دیده میشودکه مشتمل است براینکه تاریخ فراغت از تألیف ۱۵ ربیع‌الاول ۱۰٦٤ است‌این صورت‌خط مصنف درذیل بیشترنسخه‌های این کتاب موجود است . (فهرست آستان‌قدس ص ۷۳) .

قطع : وزیری ، ۲٦ × ۱۷ س . جلد : تیماجی قرمز صفحات : ۸٤۸ سطور : ۲۰ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۱٦٦

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۰

نسخه ای دیگر است از **حاشیهٔ آقا حسین خوانساری** بر حاشیهٔ قدیم **دوانی** که بشمارهٔ۱۷۳۹معرفی گردید .

این نسخه بخط نسخ ودر۱۱۱۹ نوشته شده .عبدالله خان زنوری پدر آقا علی‌مدرس مالك نسخه بوده ودرپشت نخستین برگ نسخه یادداشت‌زیرازاو دیده میشود :

مالك هذا المملوك مالك‌الملوك اقل‌الطلاب عبدالله‌بن بیرمقلی‌الملقب‌بخان‌بابای الزنوزی من

محال مرندمن توابع التبریز نقل الی من عواری الدهر فی ۲۹ شهرربیع الاول ۱۲۲٤» .

مهر آقا علی مدرس که نقش آن «هوالعلی» ومهر فرزند او آقا حسن ویادداشتی متضمن فهرست کتب مؤلف که بامانت نزد میرزا عبدالوهاب معتمدالدوله بوده برهمین برگ موجود است .

محمد حسن فانی پسر عبدالرسول زنوزی نیز روی همین برگ یاد داشتی نوشته است . حاشیه هایی که ازمؤلف درکنار صفحات نسخهٔ پیش نوشته شده دراین نسخه وجود ندارد کنارههای صفحات سفید وبدون جدول است.صورت خط مصنف که دربیشتر نسخه های این کتاب هست ، در این نسخه برکنار آخرین برگ پس از پایان کتاب نوشته شده .

کاتب پس‌از پایان کتاب نوشته :

تمت بعون‌الله شهرربیع‌الاول سنه ۱۱۱۹ بمحروسة قزوین صینت‌عن کیدالحاسدین . الحمدلله رب‌العالمین .

قطع : وزیری ، ۲۵ × ۱۹ . جلد : تیماجی مشکی . صفحات : ۶۲۹ سطور : ۲۳ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹٤۵

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح‌تجرید ۱۷۴۱

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ آقا حسین خوانساری** کتابی که به شمارهٔ ۱۷۳۹ معرفی گردید .

این نسخه ص ۱ ـ ۲۰۰ دفتریست که همه رسائل آن جزاین حاشیه، به خط نستعلیق‌ودر ۱۰۹۱ (درزندگی مؤلف) نوشته شده . وحاشیهٔ خوانساری بخط نسخ و نستعلیق ناپخته است امـا کاغذ همه یکی است .

دراین دفتر رساله‌ای‌چند درحل شبههٔ استلزام است از **آقاحسین خوانساری** ویکی از معاصران او واین دودانشمند دراین رساله ها با ادبی تمام سخن یکدیگر را نقل و ردکرده‌اند . تاریخ یکی از رساله آقای‌خوانساری ۱۰۷۹ است. رساله‌ای نیز درتشکیک از مولی **رفیع** وچند نامهٔ کوچك از مولی عبدالله یزدی ویك رساله مبسوط درهندسه جزء این مجموعه است . این‌نسخهٔ حاشیه ، بسیارناقص است و نیمی از کتاب از آخرآن افتاده .

پایان نسخه : نقول طبیعةالانسان مالم یکن موجوده لم‌یمکن اتصافها بالکلیه بناء علی قاعدةالفرعیه ... اتصفت بها باعتبارهافی نفسها لکن باعتبار انها موجوده .

در پشت نخستین برگ مجموعه وقف نامهٔ کتاب نوشته شده که‌تاریخ آن ۱۲۳۶است .

قطع : خشتی ، ۱۹ × ۱۳ س . صفحات ۲۸۲ . سطور حاشیهٔ خوانساری : ۲۰ و دیگر صفحات : ۱۷ . کاغذ : آهار مهرهٔ شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۸۲

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۲

از **میرزا حبیب باغنوی** معروف‌به **میرزاجان**-یا- **ملامیرزا** (م-۹۹۴) بر حاشیهٔ قدیم **دوانی** . این‌حاشیه‌تاپایان مقصد اول (= امورعامه) است و **باغنوی** متعرض حواشی **سید شریف** ، و **صدرالدین دشتکی** نیز شده و گاه‌سخنان‌دوانی را بعنوان « استاد » آورده‌است .

آغاز : قال‌المصنف اما بعد حمد واجب‌الوجـود علی نعمائه اقول لایبعد ان یقـال فی ترک‌الموصوف هیهنا ایماء لطیف الی ماسیجیء من‌ان صفاته عین ذاته ففیه‌نوع من‌براعةالاستهلال و ایضا لایمکن تصور ذاته تعالی بذاته و انما یصیر معقولا لنا بالصفات .

پایان : اللهم الاان‌یقال المراد ان‌القرب سبب‌لاشتدادالحرکه - الطبیعیه ولاینافی ذلک کون‌الطول ایضاسبباله و ح فیلزم فی حجرین ساقطین متساویین فی‌الثقل احدهمامن‌مکان‌مرتفع ... ان یکون‌الحرکة فی‌الاول اشد من‌الحرکه فی‌الثانی .

رجوع کنید به ذریعه ، ۶ : ۶۷ فهرست آستان قدس ج ۱: ۲۷ و۳۳ وج٤ : ۸۱ ، فهرست دانشگاه ج ۳ : ۲۲۹و ۶ : ۲۱۹۲-۲۱۹۳، کشف‌الظنون : تجرید ، فهرست‌دارالکتب-۱:۷۷۶،هدیةالعارفین‌ج،۱:۲۶۲اعلام‌زرکلی‌چاپ۲ج ۲ : ۱۷۲.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۴۲ :

نسخه ایست که در ۱۱۵۶ بخط نسخ نوشته شده . بر کنار صفحات نسخه حاشیه هایی از

مؤلف با امضاء «منه» و فتراتی بنقل از سلطان‌العلماء، ملا میرزا، آقا رحمه‌الله، «استاد» آقا حسین و نیز حاشیه‌هایی بانشان م ـ ح ـ ق، نوشته‌شده. این نسخه‌مصحح‌است و علائم‌تصحیح با نسخه‌بدل ها درکنار برخی صفحات نقل شده. برپشت نخستین برگ یادداشت‌هایی که امضاء و مهر آنهامحوشده و نقش یکی از آنهاکه خوانده میشود، «العبدالمؤید السید احمد» است. مهرمذکور روی‌برگ‌آخر و برگوشه وکنار برخی ازصفحات‌موجود است.

قطع : خشتی کوچك ۱۸/۵ × ۱۲/۵ × ۳ س . ج : تیماجی مشکی عطف دامن دار .
صفحات : ۵۶٦ . سطور : ۲٤ . کاغذ : اصفهانی نازك .

شمارهٔ دفترثبت : ۲٦۱۳۲

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۳

نسخه‌ای دیگر است ازحاشیهٔ **میرزاجان** (**حبیب‌الله‌بن عبدالله دهلوی**) برحاشیهٔ قدیم **دوانی** .

این نسخه بخط نستعلیق ریز و روی کاغذ اصفهانی ضخیم شکری رنگ نوشته شده و چند برگ از آخر آن افتاده. حاشیه‌هایی از مصنف و نیز حاشیه هایی با نشان «عب ره» «ع» «ط» و از «افضل» «فتح» «غیاث» و جز اینها برکنار صفحات‌نسخه نوشته شده. دربعضی‌ازصفحات نیز نسخه بدل‌هاضبط شده. کناره های صفحهٔ‌نخست وچند برگ از آخر نسخه،وصالی شده‌وقسمتی از سطور (صفحات اخیر) محو شده است.

کناربرگ‌اول‌دومهرزده‌شده که‌نقش‌آنها «المتوکل‌علی‌الله‌عبده‌ابوطالب» است. این نسخه نیزکهن و شاید همزمان نسخهٔ سابق است.

پایان نسخه : والحاصل ان‌الشارح جعل‌المهیة واسطة فی عروض‌العلیة للاشخاص و قد جعلها واسطة فی ثبوت‌العلیه للافراد حقیقة و بالذات و ایضاالشارح جعل‌المعلول شخصاً معینا ... ولم‌یحمل‌المهیه علی انها مستقله فی کونها .

قطع : رقعی مستطیل، ۱۸/۵ × ۹/۵ × ۳/۵ س . ج : تیماجی نارنجی . صفحات : ٤۲۸ . سطور : ۲۳ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۹۳۷

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۴

نسخه‌ای ازحاشیهٔ **ملامیرزاجان باغنوی** برحاشیهٔ قدیم **دوانی** .

این نسخه بخط شکستهٔ ریزو کهن‌تر از دو نسخهٔ سابق است وگویا درزندگی **آقا حسین** (متوفی ۱۰۹۹) نوشته شده . برکنار صفحات ، بجای حاشیه‌های مختلفی که در دو نسخهٔ سابق وجود دارد تنها حاشیه‌های مؤلف وحواشی آقا حسین‌خوانساری نقل‌شده ودنبال نام اخیر همه جا مدظله آمده . همه صفحات دارای جدول آب طلا ولاجورد است .حاشیهٔ برگ ۱و۲ وصالی‌شده ولی به سطور متن وحاشیه آسیبی‌نرسیده . بریشت نخستین برگ‌یادداشتی است‌بخط ثلث‌زیباوبا قلم قرمز از عبد الباقی‌بن زین‌العابدین یزدی نام و امضای «مدرس‌رضوی» نیزبرهمین برگ‌دیده‌میشود

قطع : رقعی بزرگ ۱۹/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیماجی قرمز رنگ . صفحات : ۲۸۱ . سطور : ۲۱ . کاغذ:دولت آبادی آهارشده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۶۳۵

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۵

از**محمد بن ابراهیم**معروف به **خطیب زاده**(م-۹۰۱)حاشیهٔ **میرسید شریف** برشرح **قدیم تجرید** (= شرح شمس‌الدین‌محمود م - ۷۴۶) تا اوایل بحث جواهر (= قسمت اول‌ازمقصددوم) .

خطیب زاده در دیباچهٔ مبسوط این کتاب از سلطان بایزید خان (فرزند سلطان مراد خان) یاد کرده .

حاجی‌خلیفه از حاشیهٔ‌ابن‌خطیب‌نام‌برده ولی آغاز خطبهٔ آن را که اونقل

کرده با نسخه‌ای که در دست ماست مطابق نیست. آغاز خطبه در کشف‌الظنون چنین نقل شده :

اما بعد حمد من استحق الحمد لذاته وصفاته .

ودر نسخهٔ ما چنین است :

یا من لاتدرکه‌الاعین بالحاظها و لاتحده‌الالسن بالفاظها .(۱)

حاشیهٔ **خطیب‌زاده** را **طاش‌کوپری‌زاده** تلخیص کرده ودر فهرست نسخ عربی کتابخانهٔ اسکوریال مادرید نسخه‌ای از ملخص خطیب‌زاده با عنوان « تلخیص الحواشی التجریدیة الخطیبیه » (۲) معرفی شده وسطور آغاز آن‌نقل گردیده .

در فهرست کتابخانهٔ آستان قدس نسخه‌ای ازاین کتاب معرفی گردیده .

آغاز : یامن لاتدرکه الاعین بالحاظها ... قوله خص‌بالذکرمن‌صفاته‌العلی ماهو احق به تعالی اقول المراد بالاخصیة الاظهریة فی‌الاختصاص دون‌المعنی‌الظاهر منـها فان‌الوجوب اظهـرها فی‌الاختصاص ... ولیس هوازید فی‌الاختصاص‌المطلق من‌سایرصفاته ... ولایتصورالزیاده بالنسبه‌الیه. ثم انه او می بهذاالتعبیر الی وجه آخر ..

پایان : بل‌یکفی فیه‌التغایر الاعتباری و ماذکره لایدل علی‌تغایر وجودالعرض... فلایبطل بما ذکره قطعاً قول ذلك‌الزاعم اذیحتمل ان یکون مراده هوالاتحاد بالذات وهو لاینافی‌التغایر الاعتباری المصحح للتفریع .

۱ ـ نسخه‌ای دیگر که جزء کتب‌سید محمد صـادق طباطبائی در این کتابخانه است فاقد خطبه و دیـباچه‌مفصل‌خطیب زاده است و از آغاز مطلب سید شریف شروع شده .

۲ ـ درکشف‌الظنون آمده که ابن معید حاشیهٔ خطیب‌زاده را ملخص کرده وطاش‌کوپری زاده حاشیه‌ای برشرح قدیم تجرید نگاشته تا مباحث ماهیت و سخنان‌دوانی ، میرصدر ، قوشجی و خطیب‌زاده را باختصار نقل‌کرده وسپس خود سخن‌گفته . معلوم نیست این همان باشد که در فهرست اسکوریال بنام «تلخیص‌حواشی تجریدیهٔ‌خطیبیه»تألیف‌طاش کوپری‌زاده،آمده . درفهرست مزبور نسخه‌ای ازحاشیهٔ معیدزاده بنام حاشیه بر حاشیهٔ سید شریف معرفی گردیده .

رجوع کنید به کشف‌الظنون : تجرید ، فهرست آستان قدس ج ۱ : ۳۱

فهرست‌اسکوریال ج ۱ : 453 ـ 452 ش : 644 (دارالکتب ج۱ : ۱۷۲

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۴۵ :

نسخه ایست از قرن ۱۰ هجری و یادداشت محمدبن خاتون عاملی را که بتاریخ ۱۰۴۶ نوشته شده برپشت خود دارد . متن یادداشت ابن‌خاتون این‌است :

«من مواهب مولانا الفاضل الالمعی قاضی حقوق‌الصدق والوداد احسن‌الله احواله‌نائلاللمراد عبده‌الواثق برب‌العباد محمدبن علی‌الشهیر بابن خاتون‌العاملی عفی عنه‌فی شهورالعام‌السادس‌واربعین بعدالالف من‌الهجرة».

زیر این یادداشت امضاء مخصوص **ابن‌خاتون** نیزدیده میشود .

روی همین برگ یادداشت تازه‌تریست از محمدعلی رضائی . دو فقره نوشته نیز بخط‌کاتب نسخه برهمین برگ نوشته شده .

در حواشی این نسخه فقراتی از تلخیص خطیب‌زاده (گویا همان ملخص‌طاش کوپری‌زاده)، حسن حلی ، اصفهانی،شرح مواقف، ملاجلال دوانی ونیز حاشیه‌هایی بدون امضاء دیده میشود . پس از پایان کتاب و پس از دوصفحه سفید،دوصفحه از آغاز کتابی دیگر نوشته شده که گویا در حسن وفعل‌قبح بوده است .

قطع : رقعی۱۷/۵ × ۱۳ × ۳ س . صفحات : ۴۴۱ سطور : ۲۳ خط : نستعلیق . کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۸۳۱

حاشیهٔ حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۹

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ خطیب‌زاده** بر **حاشیهٔ میر سید شریف گرگانی** بر **شرح تجرید قوشچی** .

این نسخه در۸۹۶ (هنگامی که مؤلف زنده بوده)بخط نستعلیق (سبك ترکی) بسیارریز

و نزدیك بهم درقسطنطنیه نوشته شده وکاتب که محمد شهیر بابن صفر نام داشته درپایان کتاب نوشته :

قدتم تنمیق هذا الکتاب ... خصوصاً منهم علی من اشتهر بحبر الانام... علی ید الاضعف الاحقر محمد المشتهر بابن صفر (..؟) یوم الثلثاء الثالث عشر من صفر .. سنة ست و تسعین و ثمانماة فی دار الفتح قسطنطنیه .. یا کریم و یا رحیم .

از حواشی فراوانی که بر کنار نسخهٔ سابق است در این نسخه اثری نیست جز چند فقره حاشیه از مؤلف . در برخی صفحات نیز سطور افتاده از متن در هامش نوشته شده . بر پشت نخستین برگ نسخه ، نوشتهٔ کهن و بدون امضائی است متضمن اینکه «ابن الخطیب رومی مؤلف این حاشیه ، معاصر قوشجی و دوانی بوده و بعضی از اهل فضل و ذکاوت عقیده دارند که بسیاری ازمطالب حواشی جلالیه ازاین حاشیه گرفته شده» .

قطع : خشتی ۱۸ × ۱٤ س . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ۳۱۷ . سطور: ۲۷ و یا ۲۸ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۸٤۳

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۷

شریف گرگانی (م ۸۱٦) بر **شرح قدیم تجرید**[۱] تألیف **شمس الدین محمود اصفهانی** (متوفی در ۷٤۹) [۲]

این حاشیه از آغاز (= مقصد اول) شرح **اصفهانی** است تا پایان جواهر و اعراض (= مقصد دوم). بنوشتهٔ مؤلف **ذریعه** بنقل از ریاض العلماء ، **گرگانی** در تألیف این حاشیه ، ازحاشیهٔ **نصیر الدین کاشی** (م ـ ۷۷۵) مایه گرفته .

۱ ـ نام شرح قدیم با اختلاف ثبت شده. درکشف الظنون در ذیل تجرید: تشیید القواعد و بعد تسدید ضبط شده. درفهرست آستان قدس(ج ۱ : ۱٦٦)دار الکتب مصر ج ۱: ۱٦۹ ، کتابخانهٔ مجلس ص ٤۲ اعلام زرکلی، فهرست نسخ عربی برلین 1148: تشیید و درفهرست دانشگاه و دانشکدهٔ حقوق: تسدید آمده. در ذریعه (ج٦ : ۱۱۵) : تسدید یا تشیید (باتردید) .

۲ ـ درحاشیهٔ اعلام زرکلی (چاپ ۲ ج ۸ ص ۵۳) آمده که در مفتاح السعاده تاریخ درگذشت اصفهانی ۷٤۷ ثبت شده از باب تصحیف تسع به سبع (در مآخذ عربی)

علی بن‌محمد معروف به **نصیرالدین**، تعلیقاتی بر شرح **اصفهانی** نوشته است در نهایت دقت واستواری و بهمه اعتراضات اصفهانی بر **خواجه** پاسخ گفته و **قوشجی** از آنجا که‌پاسخهای کاشی را قانع کننده یافته وتوانایی رد آن رادر خود ندیده، از نقل سخنان او صرف نظر کرده .

بر تعلیقات **شریف‌گرگانی** بسیاری از کلامیان و فیلسوفان حاشیه نگاشته‌اند وازآن جمله **ابن‌الخطیب** (محمدبن ابراهیم) است که نسخه‌ای از حاشیهٔ او دراین فهرست معرفی گردید .

آغاز : قوله امابعد حمد واجب‌الوجود .. خص‌بالذکر من بین صفاته‌العلی ماهو احق به تعالی اعنی‌الوجوب الذاتی لانطوائه علی‌سائرها اذهو معدن لکل کمال .. قوله لماکان‌علم‌الکلام باحثا عن اموریعلم منها المعاد اعترض علیه بان ماذکره ...

پایان : فیکون هناك مؤثریة اخری فننقل‌الکلام الیها ... اذکانت صفة موجودةفی‌المتأثر فیکون هناك متأثریةاخری وهکذا ویلزم‌التسلسل.

نگاه کنید به ذریعه ، ٦ : ۱۱۸، کشف‌الظنون : تجرید ، فهرست دانشگاه ۳: ۲۳۱_۲۳۲،فهرست آستان قدس ج ۱ص ۳۳ (ش ۹۲ _ کلام حکمت) وص ۲۷ (ش_٦٦) و ج ٤ص۸۲_۸۳وفهرست‌اسکوریال ج۱ص 428 _427 (ش : 618)

مشخصات‌نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷٤۷:

نسخه‌ایست که پیش از۹۰٦ (شایداواخرقرن ۹)وبخط معمول‌درترکیه نوشته شده‌ودر کنار آخرین صفحه یادداشتی است بخط ثلث و با مرکب و قلمی دیگر بتاریخ ۹۰٦ . مقصد اول درص ۳٤۸ پایان می‌پذیرد

پایان مقصد اول : بالقیاس الی ذلك‌الشئ المقترن بالمعلول یسمی علة عرضیه . تم‌المقصد الاولی .

بر کنار صفحات،حاشیه هایی از مصنف (با نشان منه) وحاشیه هایی بدون نشان ونیز فقراتی بنقل از شرح مواقف ، شرح مقاصد ، حکمة‌العین ، حلی (گویا شرح علامهٔ حلی بر تجرید) حدیثی (گویا شرح‌حدیثی‌برطوالع _ همین فهرست ص۲۱_۲۲) خواجه‌زاده ،علی‌قوشچی (کاتب همه جا قوشی نوشته) ، خیالی، «عبدزاده سلمه‌الله» (شایدهمان‌معیدزاده‌صاحب‌تلخیص‌خطیب زاده

است) و «لاستادی سلمه‌الله». از وجود حاشیه های اخیر استفاده میشود که کاتب اهل فضل بوده وشاید استاد مذکور، همان معید زاده است که خود پس‌از ذکر نام اوهمه جا « سلمه‌الله » آورده .

برپشت نخستین برگ، یاد داشتهای مختلف با خطهایی مختلف است ازجمله یادداشت شاه‌محمدبن زین‌العابدین سرکانی است که زیرآن مهر اونیز دیده میشود ونقش آن « الواثق بالله الاحد عبده شاه محمد » است . برهمین برگ مهریست که در وسط آن «الفقیه ابوبکر» وبرکنارهای آن این بیت نقش شده :

بار خدایا زره داوری عاقبت بنده بخیرآوری

یادداشت ومهری دیگر نیز هست که قسمت بالای آن محو شده و آنچه از نقش این مهر میتوان خواند این است : «عبده‌الراجی عبدالرزاق». کتیبهٔ برگ اول با آب‌طلا و شنگرف‌وزنگار نقاشی متوسطی ودروسط کتیبه بسمله بزر نوشته شده . دو صفحهٔ اول دارای جدول سه خطی ازآب طلا ولاجورد است ودیگرصفحات جدول یك خطی ازطلا .

قطع : وزیری ۲۵ × ۱٦ ش . جلد : تیماجی قرمز روشن که وسط آن ترنجی باآب طلا کوبیده‌اند . صفحات : ٦۲۹ . سطور ، ۲۵ .کاغذ : آهارمهرهٔ ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤۱۵۲

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۴۸

از **سید شریف گرگانی** برشرح **تجرید قوشچی**. نسخه‌ای‌دیگراز کتاب بالا.

نسخه‌ایست ناقص که چند برگ از آخرکتاب را ندارد و بقـرینهٔ اینکه کاتب هرجا از حاشیهٔ خطیب‌زاده نقل‌کرده « سلمه‌الله » آورده قبل‌از ۹۰۱ نوشته شده ، زیرا خطیب زاده خود در ۹۰۱ وفات یافته.

برکنار صفحات ، فقراتی بنقل از برخی‌ازصاحبان حواشی شروح تجرید و دیگر کتب کلام نوشته شده واین نامها مکرردیده میشود :

حاشیهٔ شمس‌الدین یا ش ـ م ، نـورالله ، قـویمی ، ع ـ ق ، شرح اشارات ، صدرالـدین ترکانی . قوشچی ، هاشم، ش، شرح عضد ، شرح مقاصد ، خطیب‌زاده ، خضـرشاه افندی، شرح حکمة‌العین ، محاکمات ، خیالی ، شرح صحائف ، مولانا علی سمرقندی ، بهـاءالدین خلیفه ،

صامصونی (کذا)، اخوین (۱). حاشیه‌هایی ازمصنف وبدون امضاء نیز درنسخه هست وکاتب که خود اهل فضل بوده تعلیقاتی ازخود ویا ازاستاد خود آورده وزیرآن «لکاتبه» ویا «سمعا من الاستاد» نوشته.

پایان نسخه : فان قیل الکون فی المکان یعنی ان مفهوم الکون کلی وکذا مفهوم المکان والآن والقبل والبعد فاذا تقیدالکون بهذه القیود الکلیه کان ...

صفحات تا ص ۲٤ دارای جدول یك خطی با مرکب قرمز ودیگر صفحات بدون جدول اند «قوله» درآغازمتن (= شرح قدیم) درهمه صفحات نسخه با قلم قرمزاست . کاغذصفحات اول شکری رنگ وبقیه سفید وهمه آهارمهره شده و ضخیم‌اند. بـرپشت نخستین برگ ، یـاد داشت هایی از عثمان‌بن مصلی ، صلح‌الدین ونیزیك یادداشت دیده‌میشود که زیر آن نوشته شده : « من الحواشی الواحدیه لمولانازاده» .

قطع : خشتی کوچك ۱۸ × ۱۳/٥ س . جلد : تیماجی قرمز کوبیده دارای گل و بوته درحواشی وترنج وسط . صفحات : ٤۷۹ . سطور : ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤۹۳۱۱

۱۷٤۹ حاشیهٔ شرح تجرید

نسخه‌ای دیگراست ازحاشیهٔ **میرسید شریف** برشرح قدیم تجرید .

این نسخه درترکیه و با خط و کاغذمعمول درآن سرزمین نوشته شده در حدود ٥٥٠ سال از عمر نسخه میگذرد ویاد داشت هایی بر پشت نخستین برگ و یك برگ اضافی آغاز نسخه هست که تاریخ یکی ازآنها ۸۹۲ ودیگری ۹۱۰ است. بعضی ازصفحات نسخه باقلمی ریزتر نوشته شده ونیمهٔ دوم نسخه بتدریج ریزترمیگردد وازص ٤۲۳ تاآخر بقلمی بسیار ریز وسطور نزدیك بهم نوشته شده. برکنار صفحات این نسخه حاشیه هایی ازمصنف وچند فقره حاشیه ازشرح حکمة العین وشرح اشارات خواجه ومانند آنها دیده میشود . در برخی صفحات نیز سطور افتاده ازمتن در حاشیه نوشته شده . این نسخه در ملك آقاعلی مدرس بوده ویادداشت و مهر او در اول وآخر نسخه دیده میشود .

۱ ـ محمدبن قاسم شهیر به اخوین م ۹۰٤ صاحب حاشیه‌ای برحاشیهٔ سید شریف است ودر کشف الظنون ازاو یادشده . دراین نسخه پس ازذکرنام اخوین ، گاه «رحمه‌الله» وگاه «سلمه‌الله» آمده است .

در آخر دفتر روی سه صفحه اضافی نوشته‌ای در بارهٔ ترکیب وتجزیهٔ کلمهٔ« اما بعد » موجود است .

پایان نوشتهٔ مزبور: فعلیك بمطالعة...فلعل من له تخیل صحیح یکفی بما اشرنا الیه ملخصاً محررا .

چند برگ اول نسخه دراثر استعمال فرسوده و برخی از یادداشت های آن محو یا پاره شده .

قطع : خشتی کوچك ۱۷/۵ × ۱۲/۵ × ٤ س . ج : تیماجی صفحات (با نوشتهٔ اضافی) : ٦۱۳ . سطور مختلف از ۱۹ تا ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۱۸

۱۷۵۰ حاشیهٔ شرح تجرید

نسخه ای دیگراست ازحاشیهٔ میر سید شریف بر شرح قدیم تجرید .

این نسخه در۸۹۳ ومانند نسخ قبل گویا در ترکیه نوشته شده .

ازشرح اشارات خواجه نصیر طوسی، سیف‌الدین ، خضر شاه ، خیالی،حلی، شمس‌الدین ، نورالله ، علاءالدین قوشچی ، شروح مقاصد ، شرح مواقف وحاشیه هایی از مصنف ویا بدون نام برکنار برگهای نسخه نوشته شده . نکته‌ای که بر ارزش این نسخه میافزاید فقراتی است از « نصیرالدین» برکنار برخی از صفحات . گویا این همان نصیر کاشی است که گرگانی در تألیف حاشیهٔ خود از حاشیهٔ او بر شرح قدیم مایه گرفته است . حاشیه‌ای نیز هست که زیرآن نوشته‌شده : « الاستاد صاحب‌النسخه » .

برخی ازصفحات ، در اثر فرسودگی پاره و خرد شده ویکی ازمطالعه کنندگان اخیر روی کاغذ فرنگی سفید براق سطورافتاده را بازنویس کرده .

پایان نسخه : الحمدلله علی وصول‌الکلام .. وبه‌الاستعانه فی‌التوفیق ... وقع‌الفراغ عن اتمام کتابة هذه‌النسخة‌الشریفه‌الشریفه علی یدصاحبها افقر العباد محمدبن محمدبن اصفیاعفی عنهم وعن جمیع‌المؤمنین والمؤمنات وقت‌الظهر من یوم‌الاثنین ... ثلث و تسعین وثمانماة ...

مرحوم تنکابنی مالك قبلی این نسخه ، بریشت نخستین برگ یادداشتی نوشته .

قطع : خشتی ۱۸ × ۱٤ × ٥/٥ س . ج : مقوایی عطف دامن‌دار . صفحات : ۷۲۱ . سطور : ۲۱.

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۹۳۰

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۱

نسخه‌ای دیگر است ازحاشیهٔ **گرگانی** بر شرح **اصفهانی** .

این نسخه ناقص و تا اوایل مبحث علم است .

در کنارصفحات این نسخه کمترازدیگرنسخ معرفی‌شده حاشیه نوشته‌اند و حاشیه هایی بانشان منه و خطیب‌زاده ویا رمز های گوناگون درنیمهٔ نخستین موجود است ، در نیمهٔ دوم جز اندکی ازصفحات حاشیه ندارند .

پایان نسخه : و اذ کان احد جزئی‌النظر اوکلاهما غیر صحیح لایحصل‌العلم به ... وقد تکلف فی دخله بان ... الانسان جسم ...

قطع : خشتی ۱۷/۵ × ۱۱/۵ × ۳/۵ س . ج : تیماجی سیاه رنگ عطف دامن‌دار .

صفحات : ۶۷۷سطور : ۱۹ .

شمارهٔ ثبت دفتر : ۱۶۰۳۷

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۲

علاءالدین علی قوشچی متوفی در ۸۷۹ شرحی مزجی بر **تجرید العقاید خواجه نصیر طوسی** نگاشته که دربرابر شرح **شمس‌الدین محمود اصفهانی** (متوفی ۷۴۹) **شرح جدید** نام گرفته و حاشیه های بسیار برآن نگاشته شده . **جلال دوانی** (متوفی۹۰۸) خود سه حاشیه برشرح **قوشچی** نگاشته که بترتیب، **حاشیهٔ قدیم** (۱) ،**جدید و اجد** نام‌یافته .

---

۱ ـجمعی برحاشیهٔ قدیم‌دوانی‌حاشیه نگاشته‌اند وبیشتراین‌حواشی در ذریعه‌یادشده‌وچون در کنار بسیاری‌از نسخه‌های این کتاب نام آنها‌آمده وفقراتی‌ازآنهانقل‌شده دراینجابدانهااشاره‌میکنم :

۱ ـ جمال‌الدین محمود سبزواری شاگرد دوانی . مؤلف دانشمند ذریعه نوشته‌اند که

کتابی که اینك درکار معرفی آن هستیم حاشیهٔ قدیم دوانی است . در فهرست نسخ عربی برلین و فهرست آستان قدس و دانشگاه ، این حاشیه ؛ حاشیهٔ قدیم دوانی شناخته شده و در نخستین برگ یکی از نسخ ما که متعلق به کتابخانهٔ مجلسی دوم

وی حاشیه‌ای برحاشیهٔ قدیم دوانی تألیف کرده وخود مطابق گفتهٔ قزوینی درتتمهٔ امل‌الآمل وی را شیرازی دانسته‌اند نه سبزواری . (ذریعه ۶ :۱۱۶)

۲ ـ محمدباقر حسینی معاصر حرعاملی .

۳ ـ سیدحسین آملی مرعشی متوفی ۱۰۶۴ ـ ه مشهوربه سلطان‌العلماء .

٤ - عبدالغفار گیلانی شاگرد میرداماد . برطبق نوشتهٔ‌الذریعه، مؤلف ریاض‌العلماء نسخه‌ای ازآن را بخط مصنف نزد خاندان وی در رشت دیده است . مولی عبدالغفار بر الهیات شفا نیز حاشیه نگاشته است .

۵ ـ میرزا عبدالله اصفهانی (افندی) مؤلف ریاض‌العلماء ومتوفی‌درحدود ۱۱۳۰ .

۶ ـ مولی عطاءالله رودسری پدر محمد سعید معاصر میرزا عبدالله افندی .

۷ ـ عبدالله یزدی متوفی در ۹۸۱ . (نسخه‌ای از آن در فهرست کتابخانهٔ آستان قدس رضوی ج ۱ ش‌معرفی گردیده است) .

۸ ـ شاه فتح‌الله شیرازی مؤلف حاشیه برحاشیهٔ فیاضیه،جد خاندان سادات شاهی شیراز .

۹ ـ شمس‌الدین گیلانی‌مشهور به مقدس .

۱۰ ـ محمدبن‌حسن‌شیروانی(مولی‌میرزا)متوفی۱۰۹۹ ـ ه .درجامع‌الروات ۲حاشیه‌از او یاد شده .

۱۱ ـ میرمعزالدین مشهدی (اوائل قرن ۱۲ ـ ه) .

۱۲ ـ میرمحمد معصوم حسینی قزوینی متوفی ۱۰۹۱ ـ ه .

۱۳ ـ قاضی نورالله تستری متوفی ۱۰۱۹ ـ ه (این حاشیه تنها متعلق به مباحث جواهر شرح تجرید است) .

۱٤ ـ حاشیهٔ کمال‌الدین حسین لاری شاگرد ملاجلال دوانی .

درذریعه این حاشیه یادنشده اما حاشیهٔ کمال‌الدین حسین‌بن عبدالحق اردبیلی‌جزء حواشی برحاشیهٔ دوانی بنقل از کشف‌الظنون یادشده درصورتی که‌حاشیهٔ‌اردبیلی تنها برشرح تجریداست وحاجی خلیفه نیز بدین تصریح کرده (چند نسخه ازحاشیهٔ اردبیلی دراین فهرست معرفی میگردد) ورجوع شود به ذریعه ج ۶ : ۶۷ - ۶۹ و کشف‌الظنون : تجرید و همین فهرست در ذیل معرفی حاشیهٔ اردبیلی برشرح تجرید .

بوده و مهر آن کتابخانه را دارد بدین نکته تصریح شده .

وعلاوه‌براینها وجودحاشیه‌هایی که متعلق به‌حاشیهٔقدیم اندمانندحاشیهٔجلال استرابادی ، جمال‌الدین محمود شیرازی (یا سبزواری) ،قاضی نورالله شوشتری وکمال لاری‌بر کنار نسخ ما خود قرینه ای دیگر است .

در فهرست آستان قدس ج ۱ ش ۱۱۲ نسخه‌ای‌از این کتاب بعنوان‌حاشیهٔ دوم دوانی معرفی گردیده‌اما در ج ٤ چندنسخهٔ‌دیگر بعنوان حاشیهٔ قدیم‌معرفی و یادآوری شده است که در ج۱، این کتاب باشتباه حاشیهٔ دوم معرفی گردیده.

در فهرست کتابخانهٔ برلین نیزنسخه‌ای ازاین کتاب معرفی شده .

حواشی دوانی تا فصل اول از مقصد دوم (= اجسام) بیشتر نیست . کمال لاری که شاگرددوانی بوده تعلیقات استاد راتامبحث‌مزاج‌ادامه‌داده‌و تعلیقات‌خود را متمم اثر استادساخته . این متمم دربرخی از نسخ و از جمله نسخهٔ براین ، آستان قدس ، ودانشگاه،وجوددارد.

آغاز : (بسمله) قوله فی‌الحاشیه قیل لم‌یرد به معینا ، اقول مراده بالزیاده فی‌الجمله الزیاده بوجه ما وذلك لیس معنی ثالثاً کماظننه بل هوجار فی‌المعنیین‌الحاصلین بالاضافة اذالزیاده بوجه ما اما علی جمیع من‌اضیف‌الیه او مطلقا فذلك تحقیق للزیادة المعتبره فی‌مفهوم الصیغه مع قطع‌النظر عن‌الاضافة ...

رجوع کنید به کشف‌الظنون : تجرید ، ذریعه ج ٦ : ٦۷ - ٦۹،فهرست نسخ عربی برلین ش : 1727 - 1729 ، دانشگاه ج ۳ : ۲۳۲ - ۲۳۳ کتابخانهٔ‌آستان قدس ج ۱ ش : ۱۱۲ کلام‌وحکمت‌و ج ٤ ش : ۵۰۳ و ۵۰٤ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۵۲ :

این نسخه بخط نسخ زیبای محمد رحیم قمی متخلص به هجری پسرحاجی فتح‌الله قاری در ۱۱۰۳ نوشته شده و تا قسمتی ازفلکیات است .

پایان نسخه : نعم لویجعل‌الکرة . . . لولم یعد تلك‌الکرة فی عدادالافلاك ... بان‌یتعلق نفس‌بمجموع الافلاك ... واخری بمجموع‌الجوزهروالمایل یحرکهاالحرکةالشرقیه .

کاتب درپایان نسخه نوشته است : قدفرغ من تسوید هذا الکتاب المستطاب المسمی‌بالحاشیه

القدیمه عصریوم السبت من‌الاسبوع الثالث من‌الشهرالخامس فی‌شهر محرم‌الحرام فی‌سنة ثلث ومأة فوق‌الالف من‌الهجرة ...ابن حاجی‌فتح‌الله قاری محمد رحیم قمی متخلص‌بهجری ..

بر کنار صفحات نیمهٔ اول نسخه حاشیه هایی است با نشان ج ـ ل (مخفف جلال‌یاجمال)، نور (گویا مقصود قاضی نورالله است) میرم (شاهد رمز میرداماد) جمالك محمود (یا) خواجه جمال‌الدین محمود وملا جلال استرآبادی ونیز حاشیه‌هایی ازمؤلف.

کنار چند برگ از اول وآخر وصالی شده ولی به سطور آسیبی نرسیده. یادداشت ومهر فرهاد میرزا ویاد داشتهایی دیگر برپشت نخستین برگ موجود است.

قطع: رقعی ۲۱ × ۱٤ . صفحات ٤٥۱ . سطور: ۱۷ .

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۲٦٤۳

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۳

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ قدیم دوانی** بر **شرح قوشچی**.

این نسخه بخط نسخ سید محمد حسین شهیر بلنکری در ۱۰۱۱ نوشته شده و بیشترحاشیه های جلال ثانی رادارد. ازمؤلف‌وصدر ودیگران نیزحاشیه هایی بر کنار صفحات نیمهٔ‌نخستین‌نسخه دیده میشود، کنار صفحات نیمهٔ دوم نسخه سفید است و چیزی برآن‌ها نوشته نشده. دراطراف برخی ازصفحات قطعاتی از خیام یا دیگران بخط دیگر نوشته شده. مهرآقا علی مدرس و مهر فرزندش آقا حسن برپشت نخستین برگ موجود است.

پایان: واخری بمجموع الجوهر والمایل‌یحرکها بالحرکة‌الشرقیه.تمت‌الحاشیة‌الموسومة بالقدیم فی‌یوم‌الخمیس شهرربیع‌الثانی من‌شهور سنه ۱۰۱۱ علی یداقل عبادالله واحوجهم الی‌رحمة ربه‌الغنی سید محمدالحسینی الشهیر بلنکری.

قطع: وزیری باریك ۲٦ × ۱٤ س. جلد: تیماج سبز. صفحات: ۳۸۱ . سطور:۱۹. کاغذ: اصفهانی.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۷۸۱۱

۱۷۵۴ حاشیهٔ شرح تجرید

نسخه‌ای دیگر است از**حاشیهٔ دوانی** بر **شرح تجرید** .

نسخه‌ایست بخط نسخ وناقص و قسمتی ازآخرآن افتاده .

پایان : انما اعتبرفی‌الدلیل فی هذا الشق فمنع التماثل انما یکون بعد اختیار هذا الشق وح یمکن منع تشابه‌الامثال فی حکم‌الوجود والعدم اذلا .

بر کنار برخی ازصفحات حاشیه هایی بانشان منه ویا «علی تهرانی» و حاشیه‌هایی نیزبدون نشان دیده میشود . دربرخی ازصفحات سطورافتاده در حاشیه نوشته شده . برگ ۱ و ۲ وصالی شده وقسمتی ازحاشیهٔ پایین برگ ازمیان رفته .

قطع : رقعی بزرگ ۱۸/۵ × ۱۲/۵ س . جلد : تیماجی قرمز . صفحات : ۲۸٤ . سطور : ۱۸ : کاغذ : آهار مهره ضخیم شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷٤۷

۱۷۵۵ حاشیهٔ شرح تجرید

صدرالدین محمد دشتکی (م - ۹۰۳) معروف به **صدر کبیر** ، پدر **غیاث‌الدین منصور** پس‌از اینکه **حاشیهٔ قدیم دوانی‌را** (که نسخ‌آن‌پیش‌ازاین حاشیه معرفی گردید) را دید ، حاشیه‌ای بر **شرح تجرید** نوشت ودرآن سخنان **دوانی** را (بدون تصریح بنام او) نقل وگاه نیز رد کرد . این‌حاشیه تا پایان مقصددوم‌است وگویندآنرابه **سلطان بایزید** هدیه کرده[۱] . وی‌دردیباچه گفته است که «برخی از مطالب‌این کتاب را از کتب قوم بخصوص شفا گرفته و بیشتر

---

۱ - حاجی خلیفه نوشته است‌که صدر دشتکی حاشیهٔ اول خودرا به‌سلطان بایزید خان و مولی ابن‌المؤید هدیه ساخته . کشف‌الظنون : تجرید،فهرست‌دانشگاه ج ۳ : ۲۲۳ .

نام مآخذ را آورده وبرخی ازمطالب از ابتکارات‌خود او است ».

آغاز : صدر کلام ارباب التجرید و ختم مقال اصحاب التوحید حمد فرد تفرد بالابتداء و الانتهاء وتنزه عن مشارکةالامثال...قوله‌هوالعلم باحوال‌المبدأ والمعاد . اراد بالمبدأ مبدأ کل مایوجد اوله ویقابله منتهاه وآخره کما ان‌الاول بهذا المعنی منحصر فی‌الباری تعالی .

پایان : قوله ویلزم ان یکون‌السهمان...فیه نظر اذغایة مالزم ان یکون موقع السهمین فی‌احدالمرتبتین واحدا...وذلك‌لان اتحادالموضعین وتعدد هما لیسا بالقیاس الی شیئ‌واحد و کذا الحال اذاکان المراد باتحادالسهمین اتصالهما اذلامحذر فی‌ان یتصل‌السهمان علی مرئی وینفصلا علی مرآی آخر .

رجوع کنید به‌ذریعه‌ج۶ . ۱۱۷، کشف‌الظنون : تجرید ، فهرست دانشگاه ج۳ ص ۲۳۲-۲۳۴ ، احوال وآثار خواجه نصیر ازمدرس رضوی : ۲۴۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ : ۱۷۵۵

نسخه ایست بخط نستعلیق که بنظر میرسد درخاك ترکیه و درحدود قرن ۱۰ نوشته شده . برپشت نخستین برگ وروی‌آخرین صفحه چندمهردیده میشود که نقش یکی‌ازآنها «معتمدالدوله» و نقش دیگری «الواثق بالله الغنی عبده محمد ابراهیم» است .

قطع : رقعی مستطیل۱۹ × ۱۰ س . جلد : تیماجی قرمزرنگ‌عطف دامن دار . شمارهٔ صفحات : ۲۸۴ . سطور هر صفحه : ۱۸ .

شمارهٔ دفتر ثبت:۲۲۶۵۵

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۶

صدرالدین کبیر پس از حاشیهٔ نخست (شمارهٔ ۱۷۵۶ این فهرست) حاشیه‌ای دیگر بر **شرح تجرید قوشچی** نوشت . واین حاشیهٔ دوم پس‌ازجوابی است که دوانی به حاشیهٔ نخستین او داد . زیرا ملا جلال دوانی حاشیهٔ جدید (= دوم) خود را بر شرح تجرید درپاسخ باعتراضات صدر دشتکی بر حاشیهٔ

قدیم نگاشت، وصدر دشتکی بمنظور پاسخ گفتن به پاسخ‌های دوانی درحاشیهٔ جدید، حاشیه‌ای دیگر برشرح تجرید نگاشت و آن همین کتاب است که در دست معرفی است.

در فهرست آستان قدس (ج ا ص ۳۵) و ذریعه ۶۰ : ۱۱۷ این کتاب به اشتباه تألیف صدرالدین دشتکی فرزند «منصور» دانسته‌شده و گویا اشتباه مؤلف ذریعه نیز ناشی از اشتباه فهرست مزبور است.

صدرالدین در دیباچهٔ این حاشیه گوید:

قد کنت کتبت اولا علی الشرح الجدید للتجرید ماسنح لی فی اثناء المطالعه واوان المباحثة والمناظرة. ثم لاح لی انه قد یقع ببعض اجلة الناس فیه اشتباه والتباس یحرف الکلم عن مواضعها .. وان بعضا من ضعفاء الطلبه عن صوب الاستقامه تحول فنظر الی من یقول لجلالة شانه ولا ینظر الی ما یقول... وبلغنی ما کتب بعض من عظماء فضلاء الطلاب ... فحدانی ذلك الی ان اکتب ثانیاً حاشیة محققة لما فی الشرح وحواشیه بما لامزید علیه(۱).

صدر دشتکی در دنبال سخنان بالا در دیباچه گوید که : تدقیقات فرزند خود منصور را بخصوص در مبحث جواهر در این حاشیه گنجانیده‌ام. دشتکی در همین حاشیه است که مدعی اطباق اهل سنت بر افضلیت ابوبکر شده(۲) (ص۳ نسخهٔ ما).

---

۱ ــ نقل قسمتی از دیباچه ازآن نظر است که در برخی از فهرستها این حاشیه به اشتباه از صدرالمتالهین دانسته شده و در برخی دیگر باحاشیهٔ نخست صدر اشتباه شده.

۲ ــ قاضی نورالله درذیل ترجمهٔ ملاجلال دوانی (برای اثبات تشیع او) گوید : دوانی برصدرالدین دشتکی سخت خرده گیری کرده که « عجب از فرزند علی (ع) است که مدعی اتفاق اهل سنت شود براینکه همه فضائل علی درابوبکر حاصل است بازیادت واین سخن اهانت است به مقام بزرگ علی (ع) (مجالس المؤمنین ص ۱۱۰) عبارتی که دشتکی

بقیه حاشیه درصفحهٔ بعد

آغاز : صدر کلام ارباب‌التجرید وختم مقال اصحاب‌التوحید حمد احد منه الابتداء والیه الانتهاء ... قوله‌ای علی‌آله واصحابه الذین هم موصوفون بزیادةالکرم ... قال‌الشارح فیما کتب علی‌الحاشیه قیل لم یردبه معینا بل‌ما یتناول متعددا ...وفیه نظر لان افعل‌التفضیل اذا اضیف فله معنیان ...

رجوع کنید به‌ذریعه ج ۶ :۱۱۷ هدیةالعارفین ج۲ : ۲۰۱، کشف‌الظنون : تجرید ، مجالس‌المومنین۱۰۰فهرست دانشگاه : ج ۲۳۱۳ و ۶ : ۲۱۹۱،فهرست آستان‌قدس ج ٤ :۷۶ وج ۱ ش ۱۰۲ و کتابخانه فاضلیهٔ ش ۱۲ و ۸ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۵۶ :

نسخه‌ای‌است جدید که بیش از ۱۵۰ سال ازعمرآن نمیگذرد وبا قلم نسخ تحریر بسیار ریز نوشته شده جز ص ۲ ـ ۳ که با قلمی دیگراست .

بر کنار بسیاری ازصفحات نسخه حاشیه هایی است بدون امضاء ونشان بخط کتاب.بر پشت نخستین برگ خط و امضاء مولی عبدالله زنوزی ملقب به خان بابا پدر آقا علی مدرس زنوزی ونیز مهرمدرس زنوزی وفرزند اوموجود است .

این حاشیه تا پایان مقصد دوم است ودرپایان نسخهٔ ما چیزی که نشان پایان یافتن باشد دیده نمیشود .

پایان : [قوله] وعند آخرین . فی‌نسبة هذا الکلام الی آخرین ایماء الی ضعفه فان اختلاف الاعتبار بالجنس عند اختلاف الجهة غیربین و لامبین وکذا قوله‌الاشیاء المذکورة من الاعتبار غیربین ولامبین (۱) .

پس‌ازسطرمذکور یك بحث لفظی روی یك صفحه نوشته وزیرآن‌افزوده‌اند :« من فوائده».
و شاید ازافادات صدرالدین دشتکی مؤلف حاشیه باشد .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۵ س . جلد : تیماجی قرمز . صفحات ۳۹۶۱ سطور : ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۳۷۸۶۵

بقیه حاشیه‌ازصفحه قبل:
ـدراین حاشیه دربارهٔ افضلیت ابوبکر گفته چنین‌است : «ثم اختلف‌المسلمون فی‌افضلیةبعض‌الصحابه علی بعض . فذهب اهل‌السنه الی ان ابابکر افضلهم و اثبتوا ذلك بوجوه مذکوره فی‌موضعها و بنوا علی اثبات ذلك ان غیره من‌الصحابه لیس افضل منه ومنعوا اطلاق‌الافضل علی‌احد غیره ...

وذهب‌الشیعه الی ان علیا افضلهم واثبتوا ذلك ... وبنوا علی اثبات ذلك‌ان غیره‌من‌الصحابة لیس افضل منه .».

۱ ـ نسخه‌ای دیگر ازاین کتاب جزء کتب اهدایی طباطبائی در این کتابخانه محفوظ است که دوسه سطر ازاین نسخه کمتر دارد وسطرآخرآن پایان نیافته .

۱۷۵۷ حاشیهٔ شرح تجرید

حاشیهٔ جدید (یا اجد) **جلال دوانی** است بر **شرح تجرید قوشچی**. پس از اینکه **صدرالدین دشتکی** حاشیهٔ دوم (= جدید) **دوانی** را دید و حاشیهٔ دوم خود را در رد بر اعتراضها و پاسخ های او نوشت، **دوانی** حاشیه ای دیگر بر **شرح تجرید قوشچی** نوشت ودر این حاشیه به پاسخ گویی **صدر** پرداخت. این حاشیه که به حاشیهٔ سوم یا اجد شهرت یافت، آخرین کتاب طبقات **صدریه** و یا **طبقات صدریه** و یا **طبقات جلالیه** است(۱) زیرا **صدر دشتکی** فرصت ادامهٔ این جدال علمی را نیافت ودر ۹۰۳ بدست **ترکمانان** بقتل رسید.(۲)

کتاب حاضر بگواهی قرائنی که درپایان این بحث یاد میشوند همان حاشیهٔ سوم **دوانی** است.

دوانی در این حاشیه سخنان حاشیهٔ دوم **صدرالدین دشتکی** را (که به شمارهٔ قبل معرفی گردید) باعنوان قیل و گاه بتفصیل آرد واز حاشیه های جدید و قدیم خود بعنوان «فی الحواشی» یا «قلت فی الحواشی» یاد کند.

دوانی همچنین از کتاب تجریدالغواشی خود یاد کرده و گویا حاشیهٔ جدید خود را **تجرید الغواشی**(۳) نام داده.

---

۱ ـ مجموع حاشیه هایی که این دو فیلسوف درپاسخ یکدگر بر شرح تجرید نوشته‌اند طبقات صدریه ویا طبقات جلالیه میخوانند (ذریعه ج ۶ ۱۱۷ کشف الظنون : تجرید).

۲ـ وپس ازصدر دشتکی فرزند وی غیاث الدین منصور حاشیه‌ای برشرح تجرید نگاشت ودر آن به پاسخ اعتراضات دوانی پرداخت.

۳ـ در کشف الظنون دیباچهٔ حاشیهٔ غیاث الدین منصور برشرح تجرید که پس از درگذشت پدر وبرای یاری او وپاسخ به سخنان دوانی درحاشیهٔ سوم نوشته، نقل شده واز دیباچهٔ مذکور استفاده میشود که غیاث منصور حاشیهٔ خودرا تجریدالغواشی نام داده. درذریعه نیز (ج۳:۳۵۲) تجریدالغواشی ازتألیفات غیاث یاد شده. از دیباچهٔ یك نسخه خطی از حاشیهٔ غیاث که هنوزهویت کامل آن براین بنده مکشوف نیست بدست میآید که دوانی حاشیهٔ دوم خود را تجرید یا تجریدات الغواشی نام داده اماغیاث این نام را شایستهٔ اثر خود دانسته.

دوانی دراین حاشیه(ص٤ـ نسخهٔما) پس از نقل عباراتی ازحاشیهٔ دوم **صدر دشتکی** دربارهٔ اتفاق اهل‌سنت برافضلیت ابوبکر (همان‌عباراتی که در ذیل معرفی حاشیهٔ صدرنقل کردیم) گوید:

(انما اختلفوا فی‌الافضلیه بمعنی الثواب کما هوالشایع فی کتب العقاید لاالافضلیه با لمعنی‌الذی‌توهم‌فانه‌لاینکراحد من‌اهل‌السنه رجحان‌علی(ع)فی کثیر من‌الفضائل علی غیره ... والعجب من ولد علی رضی‌الله عنه انه کیف یدعی اطباق اهل‌السنه وهم اعلام الاسلام المقتدی بهم‌جمهورالانام علی ان جمیع‌الفضائل‌التی لعلی (ع) حاصلة لابی‌بکر مع‌الزیاده فان ذلك مع کونه افتراء علی هؤلاء الاعلام ازراء بجلالة قدر علی (ع) » .

این‌عبارت‌همانست که **قاضی نورالله** در **مجالس‌المؤمنین** ازحاشیهٔ«جدید» دوانی بر شرح تجرید نقل کرده وآنرا گواهی تشیع وی دانسته .

دوانی در این حاشیه(و همچنین درحاشیهٔ قدیم) در بارهٔ قضیهٔ موجبه سالبةالحمول که از ساخته های متأخران است بتفصیل سخن گفته و از کتاب نقدالتنزیل خواجه نیز انکار آنرا نقل کرده .

در فهرست نسخ عربی برلین این کتاب حاشیهٔدوم‌دوانی‌معرفی‌شده . ونیز برخی از نشانیهایی که قاضی نورالله برای حاشیهٔ جدید یادکرده مانند عبارت مذکور، بر کتاب حاضر تطبیق‌دارد.بااین‌احوال‌نگارنده‌تصورمیکند که‌این‌کتاب حاشیهٔ‌سوم **دوانی** است و خلاصهٔ قرائنی که بدست دارد ازین قرار است :

الف ـ نقل‌دوانی‌دراین کتاب‌ازحاشیهٔ دوم **صدر دشتکی** (همان‌کتابی که‌به شمارهٔ۱۷۵۷دراین‌فهرست‌معرفی گردید).البته‌این‌دلیل‌ازیك‌نظرمبنی‌است‌بر نوشتهٔ کشف‌الظنون که«نخستین حاشیهٔ طبقات جلالیه یا صدریه از دوانی است وصدر

پس از انتشار نخستین حاشیهٔ دوانی بر شرح تجرید، نخستین حاشیهٔ خود را وپس از دومین حاشیهٔ دوانی (حاشیهٔ جدید) دومین حاشیهٔ خود را تألیف کرد» . وچون در کتاب حاضر مطالب حاشیهٔ دوم صدر عیناً نقل گردیده (همانگونه که نمونهٔ آن را آوردم) ناچار کتاب حاضر حاشیهٔ سوم دوانی خواهد بود .

ب - نوشتهٔ **غیاث‌الدین منصور** فرزند دشتکی درحاشیهٔ شرح تجرید که نسخه‌ای از آن را اخیراً دیده‌ام .

غیاث‌الدین منصور در دیباچهٔ این کتاب که هنوز برای نگارنده معلوم نیست همان تجریدالغواشی است یا کتابی دیگر از او ولی مسلم است پس از درگذشت پدر خود صدرالدین دشتکی بزرگ نوشته - میگوید : « پس از درگذشت پدرم ، ملا جلال دوانی باز بحث دیرین را از سر گرفت و به اعتراض ونقل و رد سخنـان او در حواشی شرح تجرید پرداخت ومن برای پاسخ گفتن و رد اعتراضات او بتألیف این کتاب دست زدم » .

منصور در کتاب مزبور سخنان دوانی رااز همین کتاب که جای سخن ماست، جزء بجزء نقل ورد کرده وازجمله عباراتی که ازاین کتاب نقل کرده همان اعتراض دوانی است برصدر که « چگونه فرزند علی مدعی اجماع اهل سنت بر افضلیت ابوبکر برعلی میگردد . . » وخود در پاسخ این سخن گوید :

واماماانتسبه الی ولد علی فمنشأه سوء فهم المراد فان معنی «قوله احدالشیئین لایصیر فی معنی الفعل زائداعلی الاخر الا اذاکان لههذاالمعنی الاخروزیاده ، ان یکون لهمایکون موازیاالاآخر سواء کان من جنس الآخر او یکون من جنس آخر ... »

با توجه و مطالعهٔ کتاب مزبور یقین حاصل میگردد که کتاب حاضر همان حاشیهٔ سوم دوانی است و بعبارتی دیگر حاشیه ای است که پس از آخـرین حاشیهٔ صدر نگاشته ودر هرحال حاشیهٔ جدید او نیست .

رجوع کنیدبه کشف‌الظنون: تجرید ، ذریعه ج۶:۱۱۶ ، ج۴ :۳۵۲ ،فهرست کتابخانهٔ آستان قدس ج۱ (حکمت و کلام) ص۳۸ ش : ۱۱۳(۱)

مشخصات شمارهٔ ۱۷۵۷ :

نسخه‌ایست کهن که بنظر میرسد در حدود ۳۰۰ سال عمر دارد وبخط نستعلیق معمول ترکیه وروی همان کاغذ ها نوشته شده .

ازانجام نسخه‌صفحاتی افتاده وازآغاز نیزاندکی ازحواشی‌شرح دیباچه‌افتاده وچون ازآغاز ص دوم برگ اول شروع شده پیداست که نسخه‌ای که‌کاتب این نسخه،آن را رونویس کرده بیش ازاین نداشته .

نسخهٔ آستان قدس (اگرهمین کتاب باشد) بطوری که فهرست آن کتابخانه نشان میدهد دارای دیباچه است ودر مبحث سالبةالمحمول پایان یافته ونسبت‌به‌نسخهٔما بسیار ناقص است . عدهٔ اوراق‌آن نیزنشان‌میدهد که اوراق‌بسیاری ازآن افتاده است .

آغاز : فی‌ان قوله و ذلك لیس معنا ثالثا غیر مسلم ۰ اذفی کلا المعنیین یعتبرالزیـادة فی مدلول‌اللفظ فکما ان‌الضارب یدل علی‌الموصوف بالضرب‌لاعلی‌الموصوف بقسم منه کذالك الاضرب یدل علی‌الموصوف بزیادةالضرب لاعلی‌الموصوف بزیادة قسم منه اذالعام لایدل علی‌الخـاص... و ذلك‌لماعرف من ان ذلك تحقیق للصیغة‌بای طریق استعمل فلوکان معنی آخر لکان معنی ثانیاللصیغه مثل ان‌یقول احد معنی العالم من ثبت‌له‌العلم فی‌الجمله فیعترض علیه انه معنی آخر للعالم وذلك ممالایفوه به محصل . هذا مع فساد صورة الایراد حیث قابل‌المنع بالمنع . و قال‌الشارح ادعی انه معنی ثالث ...وفی کلام الاستاد (۲) قدس سره ماینادی علی ما وجهته به ...

پایان : والریاح اذا هبت علی بعض اجزاءالشجر وحرك بعضها دون‌بعض احدبت السطوح لامحاله فقد خرج تلك‌الاجزاء عن‌الوحدة الاتصالیه وکذا السفینه اذا جرت علی شطه من‌البحر و اختلاف اجزائها المفروضه سرعة وبطوء بتشبث‌اضطراری کتشبث‌الغریق‌بالحشیش .

این نسخه درملك آقا علی حکیم بوده و مهر او و فرزندش برپشت نخستین برگ موجود است . روی همین برگ این یاد داشت بخطی که مسلماً از آقا علی مدرس نیست دیده میشود : «حاشیهٔ جدید ملا جلال برشرح‌تجرید . حقیرنظر کردم ازملا جلال است بر شرح تجرید

---

۱ ـ کتاب غیاث‌الدین منصورنیز (که‌نسخه‌ای‌ازآن‌رادرضمن‌کتب‌اهدائی‌آقای جمال‌امامی به‌کتابخانهٔ مجلس‌دیده‌ام) دارای دیباچه‌ایست‌باارزش ودربارهٔ حواشی‌دوانی‌وصدر اطلاعاتی سودمند بدست میدهدواز چند نظر درخور دقت وتأمل است وهنگام معرفی آن ازآن سخن خواهد رفت .

۲ ـ دوانی دراین حاشیه ، ازقوشچی ، با عنوان استاد یاد میکند .

ملاعلی دراصفهان » .

(بقیهٔ یادداشت و تاریخ و امضاء آنرا پاك کرده‌اند) پیداست نویسندهٔ این یادداشت اهل دانش بوده و کتاب را مطالعه کرده و شاید درلفظ «جدید»مسامحه کرده زیرا برطبق قرائنی که یادشد این نسخه‌حاشیهٔ‌اجد است

قطع:وزیری باریك۲٤/٥ × ۱۳/٥س . ج :تیماجی قرمز . صفحات : ٦٦٦سطور:۲٤ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۸۰۲۲

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۸

از **فخرالدین محمد حسینی** استرابادی دانشمند معاصر **شاه تهماسب صفوی** (۹۱۸ـ ۹۸٤) برالهیات **شرح تجرید قوشچی** .

میرفخرالدین‌سماکی که‌درمقابل **محقق‌خفری** ،اورا **محقق‌فخری** نیزنام داده اند ، بنوشتهٔ **اسکندربیك** ازبزرگان **سماك استراباد** بود وازعلماءِ دربارشاه تهماسب. ازعبارت‌اسکندربیك‌استفاده‌میشود که **میر داماد** مجلس‌درس‌اورادریافته وازلحاظ‌زمان‌هم‌طرازاو نبوده و**قمی** نیزدر **کنی** و **القاب** و**هدیةالاجباب** وی‌رااستاد میرداماد‌خوانده . عین‌عبارت اسکندربیك‌باختصاراین‌است:«میرفخرالدین‌سماکی از عظام‌موضع سماك دارالمؤمنین استراباد و از افاضل علماء و دانشمندان عصر و از تلامذهٔ فخرالسادات والعلماء امیر غیاث‌الدین منصور شیرازی‌بود.دردرگاه معلی شاهی بسر برده و منظور نظررحمت‌گستر حضرت شاه جنت مکان بود و همه‌روزه جمعی کثیر از طلبهٔ علوم‌معقول‌ومنقول بمدرس آن‌جناب حاضر گشته

---

۱ ــ نام وی در کشف‌الحجب ودرذریعه ج ٤ و ۱ ص ۱۱۷ ج ۳:محمدبن حسین‌ودرج ۳ ص ۱۳۷ : محمدالحسین،در کنی‌والقاب و کشف‌الظنون محمدبن الحسن ، درچند نسخه از کتاب‌حاضر ویك‌نسخه‌ازحاشیهٔ‌شرح‌هدایه که‌دیده‌ام محمدبن حسین‌ثبت‌شده.درریحانةالادب آمده که‌بنوشتهٔ‌بعضی نام او فخرالدین و محمد بن‌حسن نام پدر اوست .

استفاده علوم مینمودند و از افادات علیه‌اش مستفید و بهره‌مند میگشتند. حاشیه بر الهیات تجرید نوشته سخنانش موثق بر طلبهٔ علوم است».

(عالم آرا چاپ امیر کبیر ص ۱۴۶).

و در همین صفحه پس از چند سطر، در ترجمهٔ میرداماد گوید: «درصغر سن در مشهد مقدس معلی‌بوده در زمان نواب سکندرشان باردوی‌معلی آمده بصحبت علماء و افاضل درگاه معلی مشرف گشته مدتی با میر فخرالدین سماك (ظ:سماکی) و سایر دانشمندان مباحثات نموده . . . سرامد روزگار خود گشت».

چنانکه ملاحظه میگردد ملاقات داماد را با سماکی جزء مفاخر او بشمار آورده.

آنچه از مجموع نوشته های اسکندر بیك استفاده میشود این است که: میر فخرالدین سماکی استرابادی از دانشمندان دربار **شاه تهماسب**، شاگرد **امیر غیاث‌الدین منصور** مؤلف‌حاشیه الهیات‌تجرید است ونیزهمو است که‌میر داماد مجلس بحث اورا درك کرده.

مؤلف دانشمند ذریعه نظر بدینکه غیاث‌الدین منصور استاد او در ۹۴۸ درگذشته ونیز نسخه‌ای از **حاشیهٔ فخرالدین** بر **شرح هدایهٔ میبدی** دیده‌اند که تاریخ فراغت از تألیف آن ۹۲۸ ضبط شده بوده نوشته‌اند:

«فخرالدین محمدبن حسین حسینی استرابادی مؤلف حاشیه های شرح تجرید و شرح هدایه و تفسیر آیة‌الکرسی بجز فخرالدین سماکی است که با میرداماد متوفی ۱۰۴۱ گفتگو و بحث داشته». علت‌این توهم مؤلف‌ذریعه‌بطوری که در ج ۶ ص ۱۳۹ اشارت کرده‌اند، آنست که اگر قایل به تعدد این دوتن نشویم لازمه‌اش آنست فخرالدین شاگرد غیاث منصور عمری دراز (در حدود ۱۰۰ سال) داشته است.

و اگر فرض کنیم که سماکی در ۱۰۲۵ (سال تألیف عالم آراء) زنده بوده این اشکال افزون میشود وعمر فخرالدین را کم از ۱۲۰ نتوان فرض کرد. ولی در هرحال نوشتهٔ اسکندربیك ، سندیست که نمیتوان ازآن صرفنظر کرد. و**فخرالدین حسینی** شاگرد **غیاث منصور** که درعهد **شاه تهماسب** بوده وچند کتاب خود را بنام او کرده نمیتوان دانشمندی جز فخرالدین محمدبن حسین سماکی دانست. علاوه بردلیل بالا در کنارهای یکی ازنسخ خطی حاشیهٔ خفری که درهمین فهرست معرفی میگردد فقراتی از حاشیهٔ فخرالدین با نشان فخرالدین «سماکی» نوشته شده . و نیز یکی از صاحبان حاشیهٔ شرح تجرید ، از او با عنوان سماکی یاد کرده . در کشف الحجب نیز این حاشیه از سماکی دانسته شده .

اسماعیل پاشا از دانشمندی بنام محمدبن حسن استرابادی سمناکی ملقب به رضی الدین که نزیل نجف بوده و در ٦٨٤ درگذشته وحاشیه بر شرح جدید تجرید ، برحاشیهٔ قدیم دوانی ، برمنطق ونیز کلام شرح تهذیب و شرح برکافیهٔ ابن حاجب نوشته، یاد میکند . (هدیة العارفین ج ۲ ص ۱۳٤) .

بنظر میرسد که **اسماعیل پاشا** میان **فخرالدین سماکی** و **رضی الدین استرابادی** ملقب به نجم الائمه و شارح کافیه که در٦٨٧ درگذشته اشتباه کرده یا شاید اشتباهی دیگر واقع شده است .

فخرالدین حسینی استرابادی صاحب حاشیه برالهیات شرح قوشجی ، حاشیه‌ای نیز بر جواهر واعراض شرح تجریددارد که تاریخ اتمامش (حاشیة ـ الجواهر = ۹٦۵) وحاشیه‌ای برشرح هدایهٔ اثیریه و کتابی درتفسیر آیة الکرسی دارد که در ۹۵۲ از آن فراغت یافته وآنرا بنام شاه تهماسب کرده‌است .

کتاب حاضر را که حاشیهٔ او برشرح الهیات است تامبحث نبوت نیز بنام شاه

تهماسب و در ۹۴۱ ساخته وبگفتهٔ خود او درپایان کتاب، چون تاریخ اتمام آن با جملهٔ «اثبات‌الله» که حاکی از موضوع کتاب نیزهست مطابقت دارد، نام کتاب خودرا اثبات‌الله گذارده.

وی دراین حاشیه ازحاشیهٔ خود برهدایهٔ‌اثیریه نام‌آورده وازصدرالمدقین ودیگران یادکرده است.

آغاز (پس از بسمله وخطبه) : اما بعد فیقول‌الفقیرالی رحمة ربه‌الغنی محمدبن حسین الشهیر به فخرالدین حسینی ان هذه تعلیقات متعلقه بالمقصدالاقصی والمطلب‌الاسنی‌من شرح‌الجدید لکتاب‌التجرید قدحققت فیها الکلام بتوفیق‌الحکیم العلام ... واردت ان اوشح صدره ... بذکرمن اعتلی‌فرق‌الفراقد ... ابوالمظفر شاه‌طهماس(کذا) بن‌شاه‌اسماعیل‌الموسوی‌بهادرخان... قال طاب‌ثراه المقصدالثالث فی‌اثبات‌الصانع‌اشار رحمه‌الله ..؟بقوله‌اثبات‌الصانع علی ان‌المسئلة هی ان‌الصانع‌موجود لاما تقررمن..ان‌الواجب موجود.

پایان : ومنهاان‌مقدورات‌الله . انت خبیربانه‌لاسبیل للخلق‌الی ضبط قدر فی‌الاصلح‌لایتصور المزید علیه.. ولماکان‌المقصد الاقصی اثبات‌الواجب تعالی لایبعد ان‌یقال فی تاریخ‌التالیف اثبات‌الله الدال علیه.

نگاه کنید به کشف‌الظنون : تجرید، کشف‌الحجب ص ۱۷۷، ذریعه ج ۱ ص ۹۹، ج ٤ ص ۳۳۰، ج ٦ ص ۱۱۹ و۱۳۷، فهرست‌دانشگاه ج ۳ ص ۲۳۹، فهرست آستان قدس ج ۱ ص ۳۷ و۳۸،فهرست مجلس ج ۲ص ٤٤، الکنی والالقاب، هدیةالاحباب وریحانةالادب : سماکی، عالم آرای عباسی چاپ امیر کبیرص١٤٤ - ١٤٥، ١٤٩ - ١٥٠ و١٨٦.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۵۸ :

این نسخه (۱) در۱۰۱۹ بخط نسخ تحریری حسن‌بن‌علی گیلانی دراصفهان نوشته شده. پس‌از صفحهٔ اول صفحاتی چند افتاده وقسمت بیشتر فصل اول (از مقصد سوم) را ندارد، برکنار برخی ازصفحات حاشیه‌هایی ازمصنف بخط کاتب متن نوشته شده.

---

۱ - نسخه‌ای دیگراز این حاشیه درضمن مجموعه‌ایست حاوی سه رساله از کتب اهدائی آقای جمال امامی به کتابخانهٔ مجلس.

پایان صفحهٔ اول : ان اوشح صدره وارفع قدره بذکر من اعتلی فرق الفراقد .

پایان کتاب : قدصمدت الفراغ من تسوید هذه النسخة الشریفه بعون الله تعالی وحسن توفیقه وقت الظهر یوم السبت من شهر ذی الحجه سنة تسع عشرالف فی بلدة صفاهان صانها الله عن الحدثان حسن بن علی الجیلانی .

قطع : نیم خشتی باریك ۱۹/٥ × ۸/٥ س . ج : مقوائی عطف دامن دار باعطف ازتیماج .
صفحات : ۳٦۸ . سطور : ۱٦ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٥۹۰۱

۱۷۳۴ حاشیهٔ شرح تجرید

مولی **عبدالرزاق فیاض لاهیجی** مؤلف حاشیه بر **حاشیهٔ خفری** (ص۹٦ این فهرست) حاشیه‌ای نیز برجواهرشرح تجرید قوشچی (= مقصددوم) نوشته.. برطبق نوشتهٔ خود او دردیباچه،وی نخست حاشیه‌ای مبسوط و محققانه برمبحث جواهرنگاشته وچون طباع را باختصار راغب دیده برآن‌شده است که‌حاشیه‌ای موجز برهمان مباحث بنویسد واین همان حاشیهٔ موجز است .

این حاشیه ازفصل ۱ ـ ٤ مقصد دوم است وبرفصل پنجم که دربارهٔ اعراض است حاشیه ننوشته .

آغاز: یامن‌تقدس‌ذاته عن مشاهدةالجوهر والعرض وتنزه فعله عن مقابلةالغرض والعوض... قال المصنف... وفیه‌فصول الاول فی‌الجواهر اقول ای فی تقسیم‌الجواهر الی الاقسام‌الخمسه و بیان بعض احواله من حیث‌العموم فانه ذکر فی‌هذا المقصد خمس‌فصول...

نگاه کنید به ذریعه ج ٦ : ۱۱٥،فهرست‌آستان قدس ج ٤ : ۷۸ ـ ۷۹ ، فهرست دانشگاه ج۳ : ۲۳٦وهمین فهرست :ص۹٥-۹۸.

مشخصات نسخه :

این نسخه ص ۲۰۲ ـ ۳۳۰ دفتریست که بشمارهٔ ۱۷۳٤درا‌ین‌فهرست معرفی گردیده ،

وهمه‌رساله های‌آن بخط عبدالله زنوزی است . وی بر کنارصفحات حاشیهٔلاهیجی تعلیقاتی‌نگاشته و فرزندش حکیم معروف آقا علی مدرس نیز بر کتاب وبرحاشیه های پدرخود مولی عبدالله تعلیقاتی با نشان « علی عفی عنه وعن والدیه» نگاشته . حاشیهٔ هایی ازلاهیجی مؤلف کتاب نیز با نشانهٔ « منه » وبا «منه فی‌الشرح » نوشته شده و نیز یك فقره حاشیهٔ مبسوط از مولی حمزهٔ گیلانی دیده‌میشود که. کنارهای‌ص ۲۱۲ ـ ۲۱٤ راگرفته‌است . این نسخه‌ناقص‌است‌وقسمت‌بیشترفصل سوم وتمام فصل چهارم ازآخرآن افتاده یا شاید زنوزی فرصت نوشتن نیافته .

پایان‌نسخه : وبمثل ذلك يتبين ان‌الصورة النوعيه للجسم... يومی الی ان‌الصورة النوعيه والنفس والاعراض فی مرتبة واحدة باعتبـار لزوم‌الخلف مع .

بالای‌فقرات منقول ازشرح قوشچی خط قرمز کشیده و درآغازآن «قوله» نوشته شده .

۱۷۳۴ حاشیهٔ شرح تجرید

از **شمس‌الدین محمد خفری** (م ـ ۹۵۷) برشرح **تجرید قوشچی** . این حاشیه برمقصد سوم شرح تجرید است که‌به «الهیات» معروف شده و دارای ۳ فصل است :

فصل اول ـ اثبات واجب .

فصل دوم ـ صفات واجب .

فصل سوم ـ افعال واجب .

خفری برتمام مباحث مقصد سوم حاشیه نگاشته وجمعی از دانشمندان بر تعلیقات خفری حاشیه نوشته اند و من بسیاری از آن حـاشیه هـا را در این مجلد از فهرست گرد آورده و معرفی کرده‌ام .

خفری فیلسوفی باذوق و از متألهان بودو **مولی صدرای شیرازی** از آثار اوبسیار بهره برده و در **اسفار،مبدء ومعاد** ازاوبا عنوان«بعض‌المحققين‌من‌فارس» یاد میکنند .

حاج خلیفه گوید : خفری در این حاشیهٔ خود میان‌حواشی **دوانی وصدر** (طبقات جلالیه) محاکمه کرده .

آغاز : الحمدلله رب‌العالمین ... فیقول الفقیر الی‌الله الغنی محمدبن‌احمد الخفری هذه تعلیقات اتفقت منی علی شرح الهیات التجرید ... استدل علی وجودالواجب...اختارالمصنف منهج الحکماء الالهیین وهوالذی یستدل فیه بالنظر .

پایان : وقال فی‌الالهیات ان واجب‌الوجود بذاته لایجوز ان یکون فیه کثرة... و کان شرطافیه ان یکون مثلا واجب‌الوجود بذاته واجب‌الوجود لغیره .

نگاه کنید به ذریعه ج ٦ : ١١٦ و کشف‌الظنون : تجرید، کشف‌الحجب، فهرست کتابخانهٔ آستان قدس ج ١ ص٢٧ ش ٦٩ ، ص ٢٩ ش ٧٧ ، ص ٣١ ش ٨٢، ص ٤ ش ١٢٢ و ١٢٤ ، ج ٤ ص ٧٦ ش ٤٩٠ ، فهرست دانشگاه ج ٣ : ٢٣٢ و ج ٦ : ٢٢٦٢ ، فهرست مجلس ج ٢ ص ٤٣ ، ٤٤، فهرست‌تیموری ج ٤ : ٣٤، فهرست‌دانشکدهٔ‌ادبیات‌ص١٩٩،فهرست کتب‌اهدائی آقای‌حکمت‌بدانشکدهٔ ادبیات تهران ص ٧٧ .

مشخصات نسخه :

این نسخه‌ص١ــ ٧٠ دفترشمارهٔ١٧٣٤است.ازشرح‌هدایهٔ‌ملاصدرا ،آقاجمال،مدقق‌شیروانی، شرح ، ملامیرزا ، شیخ حسین و سلطان،فقراتی بر کنار صفحات نسخه بخط کاتب (زنوزی) نقل شده .

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳۸

نسخه‌ای دیگراز **حاشیهٔ خفری** برالهیات شرح **تجرید قوشچی** (کتاب بالا) .

این نسخه ص١ ــ ١٢٠ دفترشمارهٔ ١٧٣٨است وتعلیقاتی از سلطان (به‌نشان:سلط)، از میرفخرالدین استرآبادی ، سیداحمد (شاید ــ علوی صاحب‌مفتاح‌الشفاء) و نیز حاشیه هایی با

نشان م د ق و ـ ع ر ق ـ و م ح ق ـ و تعلیقاتی که زیر آن نوشته شده «کذا افید» و ظاهراً از کاتب حاشیه است ، برکنار صفحات این نسخه دیده میشود . کاتب در پایان نسخه نوشته است « قد کتب الحواشی وفرغ من تسویده محمد زمان الموسوی الحسنی الکلپایگانی تذکرة لی حین الانتفاع شوال سنة ۱۱۳۱ .

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۶۹۹

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ خفری** برشرح الهیات **تجرید قوشچی** .

این نسخه ص ۱ ـ ۱۰۴ دفترشمارهٔ ۱۶۹۹ است بضمیمهٔ مفتاح الغرر واثبات الواجب دوانی ، که در ۱۰۸۵ بخط عبدالغنی کازرونی نوشته شد وکاتب در پایان نسخه نوشته «تمت هذه الرسالة الوجیزه فی شهر ربیع الاول سنه ۱۰۸۵ نمقه العبد الفقیر المحتاج ... عبدالغنی الکازرونی بن خلیل» .

برکنار صفحات این نسخه حاشیه هایی ازملا شمساء گیلانی وسلطان ونیز حاشیه‌هایی بنشان ع ـ ر ـ ق دیده میشود. میان ص ۲ ـ ۳ و ص ۶ ـ ۷ یك برگ کوچك گذاشته و روی آن حاشیه‌هایی با «نشان ع ر ق» نوشته‌اند .

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۵۹

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ خفری** برالهیات **شرح تجرید قوشچی** .

این نسخه ص ۱ ـ ۱۱۱ دفتریست شامل دو رساله از خفری .

۱ ـ حاشیهٔ خفری برالهیات شرح تجرید قوشچی (کتاب حاضر) .

۲ ـ رسالهٔ اثبات الواجب خفری .

نسخه‌ای تازه است با خط شکستهٔ زیبا وروی کاغذ فرنگی طوسی رنگ .

درهامش این نسخه برخلاف نسخ پیشین ، چیزی نوشته نشده .

قطع : وزیری کوچك ۲۱/۵ × ۱۳/۵ . صفحات: ۲۰۰ . سطور : ۱٤ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۱۲٤

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۰

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ خفری** برالهیات **شرح جدید تجرید** .

این نسخه ص ۱ ـ ۱۰٤ دفتریست شامل این‌نسخه وقسمتی ازشرح تجرید قوشچی (مقصد سوم تا پایان) . چند فقره حاشیه ازسلطان‌العلماء ومیبدی بر کنار برخی ازصفحات‌اول نسخه‌دیده میشود . همه صفحات جدول یك خطی با قلم قرمزدارد (جز صفحهٔ اول و دوم که دارای جدول سه خطی هستند) .

درپایان‌نسخه یك جملهٔ اضافی‌ازمؤلف هست که دردیگرنسخه ها ندیدم .

پایان : کان واجب‌الوجود بذاته واجب‌الوجود لغیره . ولیکن هذا آخر ما اوردناه فی هذه‌الحاشیه والحمدلله علی توفیقه للاتمام وعلی‌النبی وآله‌السلام .

تاریخ کتابت درنسخه ثبت‌نشده اما بنظرمیرسد که درقرن ۱۱ نوشته شده . برپشت یك‌برگ اضافی که درآغاز نسخه هست نوشته‌اند « ملاشمسا برخفری» . واین مسلم اشتباه‌یك مطالعه کنندهٔ ناآگاه است .

قطع : وزیری کوچك ۱۹/٥ × ۱۳ س . ج: تیماج قرمز روشن . صفحات : ۲۹٤ . سطور : ۲۱ . خط : نسخ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥۰٥۰۱

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۱

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیهٔ خفری** برالهیات **شرح تجرید** .

نسخه‌ایست که بخط نستعلیق سلیمان فیروزآبادی پسر محمدعلی در ۱۰۸۰ نوشته شده واز نظر داشتن حاشیه های مختلف بسیار ممتاز است .

ازجمله دانشمندانی که نامشان زیر تعلیقات موجود در اطراف ایـن نسخه دیده میشود : سلطان ، محمدباقرداماد ، کشمیری (گاه‌بانشان : کش) ملا شمسا گیلانی ، قاسم(نشان محمد قاسم‌بن محمد صالح ازصاحبان حاشیه برخفری) ، احمد، شیخ حسین (گویا حسین‌بن عبدالحق اردبیلی

از نویسندگان حاشیه برشرح تجرید)، فاضل‌سماکی (۱) (میر فخرالدین حسینی) میرغیاث‌الدین منصور (از شرح میرغیاث‌الدین منصور براثبات واجب)، میرنظام‌الدین‌احمد دشتکی، خفری (در اثبات‌الواجب). بین ص۳ - ٤ و ۱۸ - ۱۹ و بین دو صفحهٔ آخریك برگ کوچك الحاق شده وبر پشت و روی آن، تعلیقاتی از ملا شمساء گیلانی و دیگران نقل گردیده . بین ص ۵۲ - ۵۳ و ٦۸ - ٦۹ هریك دو برگ کوچك تر از برگهای نسخه و مشتمل برحاشیه های مختلف اضافه شده . دراول وآخر دفتر چند برگ اضافی است و برپشت و روی‌همه آنها تعلیقاتی ازکشمیری، سلطان، میرزا رفیعا ونیزفقراتی با نشان م ح ق ، م ح ب ، ا ه م ، عط و نیز چند یاد داشت دیده میشود . دریکی از یادداشت ها نوشته شده « فاضل تبریزی حاج محمود شارح تجرید تلمیذ صدرالمدققین». ویادداشت دیگر ازمحمد صالح خفری است که نوشتهٔ پایان کتاب نشان میدهد کاتب ، نسخه را برای برادر او نوشته ، یاد داشت محمد صالح خفری‌این است: «من جملة کتب الفقیرالی‌الله الغنی محمد صالح بن حاجی عرب بن امیر احمد الخفری .»

کاتب پس ازپایان کتاب نوشته «قدوقع‌الفراغ من‌تسوید هذه الحاشیه الشریفه فی‌یوم‌الثلثاء غرة شهر ربیع‌الثانی سنة‌ثمانین بعدالالف من‌الهجرة فی دارالفضل شیرازفی‌المدرسه العلیه‌الشریفیه علی‌یداقل الخلیقه ... سلیمان‌بن محمد علی فیروز آبادی ... بحسب فرمودهٔ حضرت فضیلت وافادت وافاضت پناه اخوی مولانا محمد صالح خفری نوشته شد امیدکه بخیر وخوبی مطالعه‌نمایند» .

قطع : نیم‌خشتی ۲۰/۵ × ۱۲ س . ج : تیماجی سیاه . صفحات (با صفحات اضافی اول وآخر) : ۱۲۹ . سطور : ۱۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲٤۷۳

۱۷۳٦ حاشیهٔ شرح تجرید

شمس‌الدین محمد خفری متوفی در۹٤۲ یا ۹۵۷ ، مؤلف حاشیه برالهیات **شرح تجرید قوشچی** حاشیه‌ای دیگر بر امور عامهٔ **شرح** مذکور نوشته .

در فهرست های عمومی مانند کشف‌الظنون ، کشف‌الحجب وذریعه ونیز در فهرست کتابخانه ها حاشیه ای بر امور عامهٔ شرح تجرید قوشچی از خفری

۱ - این‌خود قرینه ایست براینکه فخرالدین‌صاحب حاشیهٔ برشرح تجرید ، همان‌فخرالدین سماکی است نه‌فخرالدین دیگر . رجوع کنید به ص ۱۳۰ - ۱۳٤ این فهرست .

ندیده‌ام . تنها در فهرست مجلس (ج ۲ص ٤٤) نسخه‌ای از آن بدون معرفی کامل یاد شده . در کتب تراجم آورده‌اند که بر اوائل شرح تجرید حاشیه نگاشته .

اسماعیل پاشا در هدیة‌العارفین ازتألیفات خفری یکی حاشیه برحاشیه‌قدیم دوانی یاد کرده است و گویا همین کتاب است که درکار معرفی آن هستم . زیرا خفری در این حاشیه به حاشیهٔ قدیم نظر داشته و غـالباً همان عـبارات قوشچی راکه دوانی عنوان کرده ، او نیز عنوان بحث خود قرار داده و سپس عبارات دوانی را عیناًمیاورد و درآغازآن«قیل»یا «ان قیل» میگوید .

این حاشیه متعلق است به‌اوائل امورعامهٔ شرح‌تجرید،وخفری‌دراین‌حاشیه از «استادمحقق درحواشی شرح مختصر » ، یاد کرده .

نگاه کنید به هدیة‌العارفین ج ۲ : ۲۲۹ . روضات‌الجنات ، هدیة‌الاحباب ، الکنی و الالقاب ، فوائدالرضویه وفهرست کتابخانهٔ مجلس ج۲ ص ٤٤

مشخصات نسخه .

این نسخه ص ۱ ـ ۱۸۳ ـ دفتر شمارهٔ ۱۷۳٤ است .

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷٦۳

کمال‌الدین حسین‌بن عبدالحق الهی اردبیلی متوفی در۹٤۰یا ۹۵۰ (۱) حاشیه‌ای برشرح تجرید قوشچی نوشت تا مبحث علت و معلول (از امور عامه) وبنوشتهٔ **حاجی خلیفه** و **کنتوری** ، **الهی** نخستین کسی است که بر شرح تجرید حاشیه نوشته . درآغاز دیباچهٔ این کتاب گوید :

۱ ـ تاریخ‌در گذشت الهی‌در کشف‌الظنون که اکنون تنها مدرک‌ماست ۹٤۰ ودرذریعه ۹۵۰ ودرفهرست آستان‌قدس ۸٤۰ ثبت شده . نوشتهٔ‌فهرست آستان قدس مسلماً غلط وشاید غلط مطبعی است و نوشتهٔ ذریعه نیز(اگرهمانگونه که ظواهر نشان‌میدهند مأخوذاز کشف‌الظنون‌باشد) نیزغلط چاپی است .

«دراین کتاب افکار خود وخلاصهٔافکار وتحقیقاتمتأخران بخصوص تحقیقات «استادالاقاصی والادانیجلال‌دوانی»راگردآورده ، و اشکالاتی که بردوانی داشته‌ام با اشاره یاد کرده‌ام » .

آغاز : احسن کلام نزل من‌سماءالتوحید علی جنان ارباب‌التجرید حمدالواجب ...فیقول الفقیر الی عفوربه‌العلی‌حسین‌بن عبدالحق‌الهی اردبیلی ... (قوله) الذین هم موصوفون‌بزیادةالکرم علی من عداهم من‌محبوبیه . هذا الوصف امالتخصیص فیکون‌المراد بالآل والاصحاب البعض اعنی امیرالمؤمنین (ع) وفاطمه و اولادهما ...

رجوع کنید به کشف‌الظنون : تجرید ، ذریعه ج ٦ : ١١٤ ، فهرست آستان قدس ج ۱ ص ۳۰ ش ۸۰ (کتب حکمت و کلام) ، کشف‌الحجب‌ص ۱۷۸.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۶۲ :

نسخه‌ایست ناقص بخط نستعلیق ریز وسطور نزدیك بیکدیگر که درقرن ۱۱ نوشته شده . صفحاتی ازآخر نسخه افتاده وپایان نسخه چنین است :

واما الاجزاء المفروضة الغیرالمتمایزه بالعوارض فهی غیر موجودة لعدم التناهی و جریان برهان‌التطبیق فیها مع کفایةالترتیب‌الوضعی فی‌ذلك الخامس...انه ان‌اراد بالوجودالمستقل فی‌قوله ... الحکم بالتحیز یقتضی‌الوجودالمستقل ... الوجودالمخصوص بالمتحیز فیر د علیه‌المنع ... و ان اراد به‌المستقل بالمفهومیه فیتوجه ان‌لافرق بین‌العرض المستقل وبین‌الذی یکون‌آلةللملاحظه وان اراد به‌الوجود الجوهری فمع ان‌اللفظ لایدل علیه .

کلمهٔ « علیه » گوشهٔ پائین صفحه ومربوط به‌صفحهٔ بعد است که افتاده .

نسخهٔ آستان قدس ازآغاز ناقص است وپایان آن با این‌نسخه تفاوت دارد .

آغازنسخهٔ آستان قدس : قال‌الشارح فی‌الحاشیه ... اعنی من اتصف من محبوبیه بزیادة الکرم فی‌الجمله .

پایان آن نسخه : ولاشك ان‌احداً لایقول ببطلان صدق المشتق مثل‌الضاحك والکاتب وغیرهما علی موجود ات خارجیه کزید وعمر .

بر کناربرخی ازصفحات‌نسخهٔ ما حاشیه هایی با نشان «منه» ویا «منه مد ظله»موجود است . وپیداست نسخه درزمان مؤلف تحریرشده .

برپشت نخستین برگ چند مهرویادداشت است . یکی ازمطالعه‌کنندگان این نسخه را حاشیهٔ ملاقاسم اصفهانی برشرح تجرید پنداشته ویادداشت کرده .

قطع : نیم‌خشتی ۲۱/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیمـاج قرمز بدون مقوا . صفحات: ۲۰۰ . سطور : ۲۶ . کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۳۲

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۳

نسخه‌ای دیگر است از حاشیهٔ **الهی اردبیلی** (کتابی که به شمارهٔ قبل معرفی گردید) .

این نسخه نیز درقرن ۱۱ وگویا در عصر مؤلف و بخط نسخ تحریری ریز و سطور در هم نوشته شده .

برپشت نخستین برگ یادداشت ها و مهرهایی مختلف دیده میشود و ازآن جمله مهریست که نقش‌آن «افوض امری الی‌الله عبده ابراهیم» وتاریخ آن ۱۰۷۰ است .

بر کنار بسیاری ازبرگها حاشیه هایی با نشان «منه» یا «منه مد ظله» ونیز حاشیهٔ هایی بنقل ازحاشیهٔ ملا جلال دوانی و شرح اشارات آقاحسین ونیز حاشیه هایی بدون نشان نقل شده . روی یك برگ‌اضافی آخر نسخه نیز چند فقره ازحاشیهٔ آقاحسین درشرح اشارات نقل گردیده .

این نسخه نیزناقص است اماگویا بیش‌از یك برگ از آخرآن نیفتاده .

پایان : و امتناع حمل‌الجزوالمغایر فی‌الوجود الخارجی علی کله ظاهر فان‌الموجودات الخارجیه المتغایرەا ذا اجتمت لم‌یمکن ان یقال ان‌هذا المجموع بواحد ها ولا بالعکس بل‌لابدفی صحةالحمل من‌الاتحاد فی‌الوجود الخارجی مع‌التغایر فی‌المفهوم ثم بماذکرنا فی‌تحقیق معنی‌الماده العقلیه والجنس ، یظهرسایر .

پس‌از این کلمه یك سطر چلیپا زیر صفحه نوشته شده که درست خوانده نمیشود وارتباط آن با مطالب بالا روشن نیست .

یك برگ پس‌ازاین صفحه بریده شده وگویا برگ پایان کتاب بوده است . کنار آخرین برگ ودو برگ اول نسخه ، وصالی شده اما به سطور متن‌آسیبی نرسیده .

این نسخه تصحیح ومقابله شده وسطور افتاده درکنار صفحات نوشته شده .

قطع : وزیری باریك ۲۳ × ۱۵ س . جلد : تیماج بدون‌مقوا زرشکی‌رنگ . صفحات : ۱۷۹ . سطور ، ۲۷ کاغذ : اصفهانی ضخیم آهار مهره‌شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۷۴۴

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۴

از **مولی میرزای شیروانی یا شروانی (محمدپسرحسن)** م - ۱۰۹۸ بر الهیات **شرح تجرید** وحواشی **خفری**. مولی میرزا یکی ازچهار داماد معـروف **مجلسی** اول‌متوفی۱۰۷۰است و **مولی‌حیدرعلی**حفیدمعروف **مجلسی‌اول** وداماد **مجلسی‌ثانی** است . وی استاد **صاحب ریاض‌العلماء** و **مولی‌محمداکمل** (پدر **آقا باقر بهبهانی**) بوده .

مولی میرزا بنوشتهٔ **صاحب روضات** حاشیه ای بر**حاشیهٔ خفری** بر شرح تجرید ، حاشیه‌ای بر حاشیهٔ قدیم دوانی (۱) و حاشیه‌ای بر شرح تجریدقوشچی نگاشته اماصاحب جامع‌الرواة حاشیهٔ اورا برشرح تجرید ثبت نکرده ودیگران نیز دراین باره باختلاف سخن گفته‌اند .

در ذریعه در ذیل حواشی حاشیهٔ خفری ، از **حاشیهٔشیروانی** یاد کند و گوید : **بحرالعلوم** در **فوائد رجالیه** دو حاشیه بر حاشیهٔ خفری از او نوشته (ذریعه ، ۶ : ۶۶ - ۶۷) و در ذیل « حواشی‌شرح تجرید قوشچی»نیز از حاشیهٔ **شیروانی** یاد کرده و به ص ۶۶ ارجاع کـرده‌است . درنجوم‌السماء دو حاشیه از او یاد شده .

کتابی که درکار معرفی آن‌هستیم تعلیقات او است بر شرح تجریدقوشچی و بر حواشی خفری ، و مؤلف‌به سخنان دوانی‌نیز نگریسته . از سخنان وی در آغاز دیباچه نیز پیداست که به شرح تجرید و حاشیهٔ خفری هردو نظردارد ودر

---

۱ - در فهرست آستان قدس نسخه‌ای که اول و آخر آن افتاده بعنوان حاشیهٔ ملامیرزا بر حاشیهٔ شرح تجرید معرفی شده و از سطر اول و آخر آن‌استفاده میشود مربوط بمسائل الهیات نیست .

خود کتاب نیز گاه عبارت شرح قوشچی و گاه فقره‌ای ازعبارات‌خفری راعنوان سخن قرار داده است .

شیروانی در دیباچهٔ مفصل این حاشیه که در برخی از نسخه‌ها موجوداست (برخی دیگر از نسخ مانند یکی از نسخه‌های ما و نسخهٔ کتابخانهٔ آستان قدس از مسئله صدق (یکی از مسائل کلام باری) شروع‌شده‌است تا اواسط مبحث جبر و اختیار و فاقد دیباچه است) از شاه‌سلیمان صفوی با تجلیل فراوانی که چندصفحه راگرفته یاد و کتاب خودرابدواهداء کرده. شیروانی کمتراز دیگران نام برده و تعلیقات خودرا تا مبحث‌جبرو اختیار (اوائل فصل سوم = افعال باری) ادامه داده.

آغاز: خیر ما یوشح به معاقدالکلام و یحلی به مخانق‌المحابروالاقلام ، حلی‌الحمدلله‌الذی تفرد بالتجریدالتام وتوحد بالتقدیس فوق‌التمام...فجمعت هذاالحواشی عصمهاالله من طعن‌الذم والواشی والبه من جلابیب صونه‌الغواشی علی‌الهیات‌التجریدمن‌مصنفات .. نصیرالملةوالدین‌الطوسی و شرحه‌الجدید ... وهوالذی‌لایشق‌غباره ... ولم یتفوله من الاذکیاء غیر تعلیق بقضاء حق‌التبیان ماطل (۱) فبقی ذلک‌المقصد من‌الکتاب کجید عاطل وکانت‌الحواشی الخفریه علیه‌کشنف لایجاوز تعلیقه الاذان وهی مع ذلک معلق مغلق ... فاظهرت ماخفی من‌اسرارها تحت‌استارها.

قال‌الشارح‌لاشک فی‌وجود موجود ... قیل علیه‌هذاالتردید قبیح اذالموجودالغیر المشکوک فیه ممکن بلاشبهه فلایحتمل ان‌یکون واجبا .

پایان: و ان الثواب والعقاب لماکان فعل‌الله تعالی (۲) قد تقرر عندالاشاعره و تکرر فی هذاالکتاب...ولواستقرت آیات‌الکتاب وجدت ما یدل علی بطلان هذاالتفسیر لکتاب‌الله تعالی‌فویل للذین یفترون علی‌الله‌الکذب و قد سبق فی‌اوائل‌هذاالمبحث نبذ ممایدل علی‌بطلان‌القول بان‌المالک لایقبل شیء من‌التصرفات فی ملکه .

---

۱ . معلوم نیست مقصود شیروانی اشاره بکدام تعلیق است و شاید همان تعلیقات‌خفری است و بهرحال پیداست که از تعلیقات فراوانی که بر تجرید و شروح آن نوشته شده هیچکدام را شایستهٔ ذکر ندانسته جزتعلیقات خفری و آنراهم مغلق و دور از اذهان شمرده است .

۲ ـ این فقره از شرح قوشچی و آخرین جمله ایست که شیروانی به‌حاشیه برآن پرداخته (ص۵۳۸ نسخه سطر آخر) .

رجوع کنید به جامع‌الرواة ج ۲ ص ۹۲ ، روضات‌الجنات ۵٤۳ - ۵٤٤ فوائدالرضویه : ٤٦۷ - ٤٦۸ ، کنی والقاب : ۱۸۵ ، تذکرهٔ نصرآبادی : ۱۷۳ - نجوم‌السماء : ۲۹۳ ، ذریعه ٦ : ٦۵ - ٦٦ و ۱۱۷ ، ج ۱ : ۱۰۷ . وفهرست آستان‌قدس ج ٤ : ۷۹ وج ۱ ص : ۳۱ ش ۸۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷٦٤ :

نسخه ایست بخط نستعلیق ودرحدود ۲۰۰ سال عمردارد .

بر کنار برخی ازصفحات بخصوص نیمهٔ اول نسخه حاشیه هایی ازمؤلف با نشان « منه » یا «منه رحمه‌الله» با قلمی دیگر نوشته‌اند .

برپشت نخستین برگ نوشته‌شده : «ملك‌الاقل جعفر بن‌الشیخ‌خضر» وگویا این‌همان کاشف‌الغطاء است . روی همین برگ مهریست که نقش آن محمد باقر بن محمد مهدی حسینی است و روی یك برگ اضافی نام محمد مهدی بن‌محمد حسین حسینی دیده میشود .

یکی ازمالکان نسخه نام خودرا چنین نوشته «محمد رضا نجل مرحوم آقاباقر ». این نسخه درملك آقاعلی مدرس بوده ومهر وامضاء او برپشت نخستین برگ دیده میشود .

قطع : خشتی : ۱۸ × ۱۲ × ۳ س . ج : تیماجی قرمز روشن عطف دامن دار . صفحات: ۵٤۵ . سطور : ۱٦ . کاغذ : اصفهانی . آهارمهره‌دار .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۹۰

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۳٦

نسخه‌ای دیگراست ازحاشیهٔ **مولی میرزا شیروانی**-همان کتاب که بشمارهٔ ۱۷٦۵ معرفی گردید.

این‌نسخه ص ۱۳۳ - ۲۷۷ دفتریست که‌در ۱۱۲۷ نوشته شده‌وبشمارهٔ ۱۷۲٦ دراین فهرست معرفی گردید . این نسخه ناقص است وقسمت بیشتر علم را تاپایان‌حاشیه ندارد .

پایان : ولوفرضنا ان احدهم ربی فی‌بحرالعلم و نشاء فی‌البحث عن‌الاشیاء الدقیقه و واظب الکشف والتنقیر عن‌الاسرارالخفیه ولم یتفق له سوی هذه المقدمات التی تذکر فی‌مبحث‌الوجود الذهنی وشبهه لم یعرض به‌الاستنکاف عن هذه‌العقیده ... اویقول بثبوت له علی نحو من‌الانحاء فی موطن‌من...

بر کنار برخی از صفحات این نسخه حاشیه هایی ازمصنف با نشان منه نوشته شده.

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۵

نسخه‌ای دیگر است ازحاشیهٔ **مولی میرزا** برشرح جدید تجرید.

این نسخه بخط نسخ تحریری است و مانند نسخهٔ کتابخانهٔ آستان قدس از مبحث صدق شروع میگردد و پیش ازآن را ندارد.

آغاز : قال‌المصنف قدس سره و انتفاءالقبح یدل علی صدقه اقول یمکن‌ان یکون مراده ان انتفاءالقبح من‌افعاله تعالی یدل علی صدقه فی کل موضع یحکم‌العقل بقبح‌الکذب و هو کل موضع لایتصور فی‌الکذب فائدة تعارض قبحه اوتزید علیه.

بر کنار نخستین صفحات چند فقره حاشیه با نشان رض (شاید رمز آقا رضی) وچند فقره حاشیه ازمصنف با نشان «منه طاب مرقده» با خط نستعلیق زیبا نوشته شده.

قطع : خشتی ۱۹ × ۱۲/۵ س.ج: تیماج قرمز بدون مقوا. صفحات:۲۴۹. سطور:۱۸.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۸۷

حاشیهٔ شرح تجرید ۱۷۶۶

حاشیهٔ **محمد مسیح فسوی** بر **شرح تجرید** تا قسمتی از امور عامه. در قرن ۱۲ چند تن از دانشمندان بنام **مسیحا** یا **مسیح‌الدین** یا **محمد مسیحا** شهرت‌داشته‌اندوهمه‌تقریباازنظرعصر، پادشاهان‌وعلماءِ معاصر، مشترکند حتی‌چند تن از ایشان، در استاد و در داشتن پیشهٔ‌شاعری ودر ممدوح شرکت داشته‌اند.

در نجوم‌السماءِ ترجمهٔ سه تن از علماءِ قرن خود را بهمین نام آورده :

۱- **محمد مسیح کاشانی** که‌درشعر«صاحب» تخلص میکرده وازشاگردان آقاحسین خوانساری بوده.درجوانی درگذشته وشیخ علی حزین صاحب‌تذکرهٔ حزین اورا درک کرده(نجوم‌السماءِ ۱۹۴) وهمواست که تحفهٔ‌سلیمانیه برای شاه

سلیمان صفوی نوشته‌است (ذریعه ، اعیان‌الشیعه) .

۲ - **محمد مسیح بن اسماعیل** معروف به مسیحافسایی از شاگردان آقاحسین خوانساری بوده و حزین مزبور خود شاگردی او کرده .. وی در اشعار عربی «مسیح» و درفارسی «معنی» تخلص میکرده (رجوع به ص۹۹ ـ ۱۰۳ این فهرست شود .

۳ - **مسیح‌الدین محمد شیرازی** که از **مجلسی دوم** اجازه داشته .

اشتراك اینان در تمام خصوصیات باعث شده که دربارهٔ ضبط تاریخ درگذشت و فهرست‌مؤلفات مسیحای کلامی و فیلسوف ، صاحب اثبات‌الواجب و حاشیه بر حاشیهٔ خفری اشتباهات و اشکالاتی رخ‌دهد .

کتابی که‌درکار معرفی آن‌هستیم (بطوری که‌درنسخه نوشته‌شده) ازمولامحمد مسیحا فسایی است وبنظر میرسد که از تألیفات مسیحای‌فسایی صاحب حاشیه‌بر حاشیهٔ خفری است ، زیراتاآنجا که‌نگارنده‌تتبع کرده‌برای آن‌دیگران ،درفلسفه تألیفی یادنشده‌است .

این‌حاشیه (درنسخهٔ ما) تا مبحث‌وجود ذهنی از امور عامه نوشته شده .

آغاز : قال‌الشارح ای علی آله و اصحابه الموصوفون اعلم ان موصوف‌الاکرام امامتعدد فیتعین کونه‌محذوفاو کون اسم‌التفضیل‌المضاف بالمعنی‌الاول الذی لایعتبر فیه‌المطالبته و اما مفرد فاما متناول‌للمتعددفیتعین کونه محذوفا .. نظرا الی انه ترد علی جعل‌الموصوف معینا ان‌استحقاق الصلوة بعدالنبی لاینحصر فی واحد مع انه مخالف شریعة‌المصنفین ... و اما ... الباقیان فهما مستنبطان مما ذکره‌السیدالشریف .

رجوع کنید به اعیان‌الشیعه ج ٤۷ ص۲۹ و ج٤۸ - ٦۷ - ٦۸،شمع‌انجمن: ٤۳۹،روزروشن:۳۷٤ ، خوشگو:۳۳۰، ٤۲٥ ، و۲٥۲ ، ذریعه۳:٤٤۲،ریحانة‌الادب، نصرآبادی:۱۷٤ ، نجوم‌السماء ۱۹٤ و ۱۹٥ - ۲۰۱ و ۲۰٦ ـ ۲۰۷ همین فهرست .

مشخصات‌نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷٦٦:

نسخه ایست بخط نسخ پاکیزه دارای جداول آب طلا ولاجورد که درزمان زندگی مؤلف کتابت شده . ازمسیحا دیباچه‌ای در این نسخه نیست و تعلیقات از شرح قسمتی از خطبه شروع میگردد .

بر پشت نخستین برگ با خطی که بی شباهت به خط نسخه نیست نوشته شده : حاشیهٔ عالیحضرت علامی فهامی استادالمدقفین مولا محمد مسیحا فسایی دام ظله بر متعلقات امور عامهٔ تجرید .

پایان : ثم اعلم ان ما نقله‌المحشی فی تلك‌المبحث عن حاشیة المطالع و جعل هذاالکلام اشارة الیه فالظاهر انه غیر واقع موقعه بل‌الظاهر من هذاالکلام ... ان‌العلوم‌المدونه قد یوجد فی‌الذهن بکنهها‌الذی‌هوالتصدیق‌بجمیع مسایلها ...ولاالتفات فی‌هذاالکلام الی ان‌الاول وجودذهنی لها بنفسها والثانی وجود لها بصورتها و ان امکن تطبیقه علی ذلك‌المرام بتکلف فتدبر .

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۹/۵ س . ج : ساغری سبز . صفحات : ۲۳۰ . سطور ۱۴ . کاغذ : دولت آبادی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۵۱۱

۱۷۹۷ حاشیهٔ شرح حکمة الاشراق

از **صدرالمتألهین** (م ـ ۱۰۵۰) بر **شرح قطب‌الدین شیرازی** (م ـ ۶۷۹) بر**حکمة الاشراق شیخ شهاب‌الدین سهروردی** . این حاشیه از آغاز منطق است تا فصل اقسام‌مکاشفات(اواخر کتاب شرح‌حکمة‌الاشراق) ودرحاشیهٔ آن کتاب چاپ شده.

آغاز : قال‌الشارح دلالةاللفظ .. الدلالة مطلقا کون‌الشیء بحیث‌یعلم...

پایان : فهوملکی لان‌الجن لایقدرعلی‌ذلك و امثاله.

رجوع‌شود به ذریعه ۶ : ۱۱۴ وفهرست دانشگاه ۳ : ۲۳۷-۲۳۸ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۶۸:

نسخه ایست که در۱۲۶۰ بخط نسخ برای آقا علی مدرس نوشته شده . آقا علی بر پشت نخستین برگهای اضافی و سفید آغازنسخه نوشته : من این نسخه را دراصفهان‌برای‌خودنویسانیدم. مهر مدرس و فرزندش آقاحسن نیز بر این‌برگ دیده میشود .

مدرس تعلیقه‌های ارزنده‌ای برکنار برخی ازصفحات این نسخه (بین صفحه ۱۱۲و۱۸۴)

بخط خود نوشته و بر طبق معمول خویش بجای امضاء چنین نوشته «۱۱۶ عفی‌عنــه» . برخی از این تعلیقات مفصل و مبسوط است (۱) .

قطع : وزیری کوچك ۲۳ X ۱۶ . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ۴۵۴ . سطور : ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۵۸

حاشیهٔ شرح حکمة العین ۱۷۶۸

از **میرزا جان باغنوی** بر شرح **شمس‌الدین مبارك شاه** .

شمس‌الدین میرك بخارایی کتاب **حکمة‌العین کاتبی قزوینی** (م -۶۷۵) راشرح کرده وجمعی ازدانشمندان وازآن جمله **میرزا جان باغنوی** (م - ۹۹۴) برشرح **میرك** حاشیه نگاشته‌اند .

---

۱ - یکی از تعلیقات آقاعلی راکه دربارهٔ وحدة و بساطت و از مسائلی است که مرحوم مدرس در بدایع الحکم نیز دربارهٔ آن داد سخن داده و تحقیق کرده از ص ۱۶۰ نسخهٔ حاضر نقل میگردد :

وحدة کل شی غیر وجوده لانها من عوارض‌الوجود فمایکون له وحدات فله وجودات‌فالکثیر لا وجود له غیر وجودات‌الاحاد ولولم یعتبر فی‌الموجودات الخارجیه الوحدة‌الشخصیه التی تقابـل الکثرة‌الشخصیه لم ینضبط شیء من‌التقاسیم ولم ینحصر المقولات فیما ذکروه اذ المرکب من‌الجوهر والکیف مثلا قسم آخر وهکذا یرتقی عدد‌الاقسام ولا ینتهی الی حد لایجاوزه و کذلك‌الکلام فی سائر‌التقسیمات کالجنس الی‌الانواع‌والنوع الی‌الاصناف‌اوالاشخاص‌و ماعتبروه فی‌المرکبات‌الحقیقیه التی لیس تحققها بجعل جاعل وصنعة صانع‌من‌الخلق کالانسان والحیوان فان‌الاحتیاج‌بین‌الاجزا‌بوجه غیر دائر کماقرروه فی‌الهیولی والصورة غیرمجد اذالفرق بین‌الاجزاء العقلیه والاجزاء الخارجــیه باعتبار‌اللا بشرط لاعلی ما هوالمقرر فی مدارکهم والشیء اذاکان مبائناً لشیءآخرفی‌الوجودلایتحد معه بای اعتبار اخذ والاجزاء‌العقلیه تحمل کل‌واحدمنها علی‌الاخر وعلی‌النوع وذلك دلیل اتحادها فی‌الخارج والجنس فی‌الخارج نفس‌الهیولی اذالفصل عین‌الصورة‌فالهیولی متحد مع‌الصورة فی‌الخارج وجوداً فوحدة‌الهیولی جنسیه کیف لاولوکان لها وحدة شخصیه لایقبل‌الانفصالات الکلیه ولا یــکون واحداً مع‌الواحد کثیراً مع‌الکثیر اذالوحدة‌الشخصیه یقابل‌الکثرة الشخصیه فتــأمل لکی‌تعلم ان اول بیانه قدس‌الله سره برهان علی آخره ۱۱۰ عفی‌عنه .

کتاب حاضر **حاشیهٔ میرزا جان** است بر شرح مزبور . وی به حاشیهٔ سید شریف گرگانی نیز نگریسته و کمال الدین مسعود (م ـ ۹۹۵) همه این حواشی را در تعلیقات خود وارد ساخته (۱) (نسخه‌ای از حاشیهٔ کمال الدین مسعود دراین فهرست معرفی میگردد) .

مؤلف ذریعه دربارهٔ مؤلف این حاشیه به اشتباه رفته و آنرا تالیف **محمدبن حسن شیروانی** (مولی میرزا شیروانی) دانسته .

آغاز : قال الشارح الحکمة استکمال النفس الانسانیه الی آخره الاستکمال مصدر والمصادر قدیطلق و یرادبها معانیها النسبیه وقد یطاق ویرادبها الاسم الحاصل منه .

پایان : (نسخهٔ چاپ شده) : قوله و انما یتحقق بالتحدی . ای بالتحدی مع عدم المعارض واراد بهذاالقید هذا ایضا .

رجوع کنیدبه ذریعه ج ۶ : ۱۲۲ ، کشف الظنون:حکمة العین ، فهرست کتابخانه آستان قدس ج۴ : ۸۳-۸۴

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۶۸:

نسخه‌ایست ناقص که چند صفحه از آخر آن افتاده و ص۱ـ۲۰۱ دفتریست بضمیمهٔ حاشیه‌ای دیگر بر شرح میرك .

پایان : لاشاك فی کون الانسانیة انسانیة هذاالایرادمن الشارح مبنی علی کون المراد .

دیباچهٔ کتاب«حکمة العین» وهمچنین دیباچهٔ مفصلی که میرك بخارایی درآغاز شرح خویش نگاشته ، دراین تعلیقات نیامده است .

بر پشت نخستین برگ ، یادداشتی بامضاء و مهر جعفربن محمد باقر حسینی و همچنین یادداشتی بامضاء ومهر محمد حسین مازندرانی فرزند میرزا بابای مازندرانی دیده میشود . حواشی بسیاری ازمؤلف بامضاء رمز « منه » وبامضاء صریح « ملامیرزا » و همچنین چندین حاشیه بدون امضاء و بامضاء فخرالدین ، برکنار صفحات نسخه نوشته شده است . چندین برگ وسط نسخه تیره رنگ وکنار برخی ازآن برگها رطوبت یافته است .

۱ ـ شرح مبارك شاه بر حکمة العین بضمیمهٔ حواشی ، سید شریف و میرزا جان باغنوی درپترزبورك روسیه سال ۱۹۵۲ چاپ شده.دانشگاه تهران شرح علامه حلی‌را برحکمة العین نیز با تصحیح و مقدمه و تعلیقات آقای منزوی منتشر ساخت .

درآغاز نسخه، روی دو صفحه، قسمتی از حاشیهٔ «محاذیات» بامضاء غیاث‌الدین دیده میشود که چنین آغاز شده: ولقائل ان یقول‌الاول ایضاً بالنسبة الی‌المعلولات . . . وپس از پایان‌آن، سطوری بانشان (ع ل) درتفسیر و توضیح نوشتهٔ مزبور نگاشته شده است. در آغاز این سطور چنین آمده: یخطر بالبال فی توجیه الحاشیة المسماة بحاشیة المحاذیات المنسوبة الی السیدالشریف (۱).

قطع: رقعی ۱۹ × ۱۲ س. ج: تیماج قرمز. صفحات ۲۱٤. سطور صفحات: ۱۵. سطور رسالهٔ دیگر: ۲۵. کاغذ: نستعلیق.

شمارهٔ دفترثبت: ۲۲۵۲۶

حاشیهٔ شرح حکمة‌العین ۱۷٦۹

نسخه‌ای دیگراست ازحاشیهٔ **باغنوی** بر «**شرح حکمة‌العین**».

این نسخه تازه وبخط نسخ تحریری وبقلم ریز است وسطوردرهم دارد. وتنها امورعامه است تا پایان مقالهٔ دوم. در پایان این نسخه نوشته ایست که دردیگر نسخ در پایان امور عامه‌نیست.

پایان: فیلزم ان‌لایقدرالعقل علی تعلقها هف هذا ماتیسر لی فی‌الابحاث المتعلقه بمباحث الامورالعامة والحمدلله المفیض‌للخیروالکرامة.

قطع: نیم خشتی ۲۰ × ۱۳ س. ج: تیماج سیاه. ص: ۳٦٦ سطور: ۲۳.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۵۰۵٦۹

حاشیهٔ شرح حکمة العین ۱۷٦۸

حاشیه ایست برشرح **میرك بخاری** و **حکمة‌العین** وحواشی **سید**.

---

۱ ـ از یادداشتهای فوق استفاده میشود که نام حاشیهٔ سید شریف گرگانی «برحکمة‌العین» «المحاذیات» است این نام در یادداشتی دیگر که در نسخه‌ای دیگر نقل گردیده نیز دیده میشود. در «کشف‌الظنون» ودیگر مراجع. ازاین نام، نشانی نیست.

این‌حاشیه (درنسخهٔ ما) متعلق به‌اوائل مقالهٔ اولی است ونسخه‌ای دیگراز آن ندیده ونگارنده آنرا نشناخته‌ام .

آغاز : قوله ان‌الطالب‌السالك . اعلم‌ان‌العارف بـالله علی‌قسمين : الاول ساير الی‌الله و هو مبتدء فی‌السلوك . والثانی سارفی‌الله ای‌فی‌صفة الله و هو منته فی‌السلوك . . . والسمات جمع‌السمت بمعنی‌العلامة،وصفات‌الجلال صفات سلبية والكمال صفات ثبوتية . . . يا مفيض‌الخيروالجود والافاضة الاعطاء والخيرمايؤثره‌الشخص لنفسه والجود فی‌اللغةالعطية بلاعوض و غرض .

مشخصات نسخه :

این نسخه ۲۰۲ ـ ۲۱٤ دفتریست که حاشیهٔ میرزاجان شمارهٔ ... ۱۷٦۸

پایان : لايخفی انه‌ح يكون‌الدليل الزاميا جدليا لابرهانيا والمقصود فی‌الحكمة البرهان (قوله) جميع‌الاحتمالات علی هذا التقدير.اعلم ان‌الاحتمالات .

حاشیهٔ شرح حکمة‌العین ۱۷۷۰

از **کمال‌الدین مسعود شروانی** (م ـ ۹۰۵) برشرح **میرك بخارایی** بر **حکمة‌العین. کمال‌الدین مسعود** دراین کتاب ، از حاشیهٔ خودبر **شرح مواقف** و حاشیهٔ شارح بر **شرح تجرید** یاد کرده . این حاشیه تـا اواسط بحث ماهیة ، (= بحث سوم از مقالهٔ اولی) است و بطوری که از سخن مؤلف درپایان کتاب بدست می‌آیدخودبیش‌ازاین ننوشته است .

آغاز : قال‌الشارح اذا لاحظه بماله من صفات الجلال‌ای مع ماله من تلك‌الصفات ويحتمل جعل تلك‌الصفات آلة للملاحظة ولكل وجه .

پایان : بان يكون مدار الكلام كون‌الخواص المذكوره قائمة بالنوع علی قيام مبـاديها بالنوع وقد بلغ ماالتزمته من‌التعليقات علی‌الشرح والحاشية الی هذا المقام ومن‌الله الاستعانة .

نگاه کنیدبه:(کشف‌الظنون‌ج۱:حکمة‌العین).(حبیب‌السیرچاپ‌خیام ج ٤ ص۳٤۳) . (هدیة‌العارفین ج ۲ : ٤۳۰) . (فهرست دانشگاه ج ۳ص : ۲۳۸) .

معجم المؤلفین، ۱۲ : ۲۲۷.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۷۰ :

نسخه‌ایست که بنظر میرسد درقرن ۱۰ و یا اوائل ۱۱ نوشته شده . ومهری کوچك که نقش آن « محمد باقرالعلوم » است برپشت نخستین برگ آن دیده میشود . روی‌همین برگ‌یادداشت دیگری بخط زیبای ثلث وبامضا ومهر محمد طاهر حسینی طباطبائی نوشته شده و این خط نیز کهنه است . این نسخه جزء کتابخانه مجدالدین بوده و برپشت نخستین برگ آن بچند خط نوشته‌اند : «حاشیهٔ‌مولی میرزای شیروانی برحکمة‌العین» واین گویااشتباهی‌است ازمطالعه کنندگان نسخه. برکناربیشتر صفحات،آثار موریانه دیده میشود ولی به سطورنسخه آسیبی‌نرسیده .

قطع : نیم خشتی ۲۳ X ۱۵ س . جلد . تیماجی قرمز رنگ عطف دامن‌دار . عطف : تیماجی‌قهوه‌ای رنگ . شمارهٔ صفحات : ۲۳۹ . سطور : ۲۱ خط . نستعلیق . کاغذ : آهار مهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۶۲۸۸

حاشیهٔ شرح حکمة العین ۱۷۷۱

از **میرسید شریف گرگانی** (م - ۸۱۲) بر شرح **میرك بخارایی** بر **حکمة‌العین** . حاشیهٔ **گرگانی** در کنار **شرح حکمة‌العین** چاپ **پترزبورگ** (۱۳۲۱ = ۱۹۵۲ - م) چاپ شده ودرآغاز مبحث احکام‌عناصر که بحث‌چهارم‌از مقالهٔ چهارم قسمت طبیعیات(= جلد دوم) است،پایان یافته .

آغاز : (مطابق نسخهٔ چاپی) : بسمله ـ الحمدلله الحکیم‌الخیر العلیم‌القدیر الذی تفرد بوجوب‌الوجود لذاته وتخصص باسمائه‌الحسنی . . . وافضل من‌اوتی‌الحکمة و فصل‌الخطاب . . . انما قال فاطر ذوات‌العقول ولم یقل فاطرالعقول لئلایتوهم ان‌للعقول صفات زائدة علی‌نفس‌العقول ...

پایان : قوله کری ـ الا انه لیس بتام الاستدارة بل هوعلی هیئة کرة مجوفة قطع بعض منها وملئت الارض... واما المقعر فلتضاریس مافیه من‌الارض کذا فی‌شرح چغمینی .

نگاه کنیدبه (کشف‌الظنون : حکمة‌العین) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۷۱:

نسخه‌ایست که درحدود قرن ۱۲ نوشته شده واز آخرآن مقداری افتاده . آغاز این نسخه

بانسخهٔ چاپی تفاوتهایی دارد، چند فقره از حاشیه های نسخهٔ چاپی را فاقد است و یك فقره حاشیه دارد که در چاپی نیست و آن این فقره است که بلافاصله پس از خطبه آمده :

«قوله احداها مرتبة عین‌الیقین‌اه. حاصل ماذکروه فی بعض رسائلهم فی‌الفرق بین علم‌الیقین وعین‌الیقین و حق‌الیقین.هوان‌شاهدنا کل مایری بتوسط نورالنار هی بمثابةعلم‌الیقین‌ومعاینةجرم‌النار التی تفیض ذلك‌النور علی ما یقبل‌الاضائة بمثابة عین‌الیقین و تاثیر النار فیمایصل الیه لیمحو هویته ویصیرنارا صرفا بمثابة حق‌الیقین» .

نسخهٔ ما فقرات پیش‌ازاین را ندارد. ودرنسخه‌چاپی این فقره موجود نیست ونسخهٔ‌ماپس‌از فقرهٔ بالا بانسخهٔ چاپی مطابق است واین است فقرهٔ پس‌ازآن :

قوله الحکمة استکمال النفس (الی‌آخـره) هذا التعریف یدل علی ان علم الحکمة علم لانفس الحکمة .

این نسخه بسیار پرغلط است ونیز بسیاری از اغلاط چاپی را ندارد وتا مقداری از مبحث «محرکات سماوی» (= مبحث دوم از مقالهٔ سوم ازبخش طبیعی)را دارد وپس‌ازآن افتاده .

پایان : (قوله) وفیه نظر (۱) ـ بل انظار اما اولا فلانه کلام علی‌السند واما ثانیا فلانه لایجور ان یترك شیئ بالحرکةالمستقیمة . . . و قدیقال المحقق قدتکلم علیه بناء علی ان صـورة نقض بمحصل ..: (۲) .

برپشت نخستین برگ نسخه نوشته‌ای ازآقای مدرس رضوی‌ونیز نوشته‌ای دیگراست ازیکی ازمطالعه‌کنندگان نسخه که باشتباه آنرا حاشیهٔ‌ملامیرزا برشرح‌مزبور پنداشته سپس روی آن خط کشیده . برکنار ص ۲ ـ ۳ حاشیه‌هایی بخط نستعلیق زیبا وبانشان « س » دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۲ س . صفحات : ۳۰۸. سطور : ۱۹ . کاغذ : اصفهـانی نازك شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۴۵۱

۱۷۷۳ حاشیهٔ شرح حکمة‌العین

حاشیه ایست بر **شرح میرك بخارائی** بر **حکمة‌العین** و بر حواشی **سید شریف** و **میرزاجان باغنوی** و متن **حکمة‌العین** .

---

۱ ـ ص ۹۱ ج ۲ ازنسخهٔ چاپ پترزبورگ .

۲ ـ دنباله این حاشیه چنین است : الدلیل لاعلی انه مستند .

(نسخهٔ چاپی‌ج ۲ ص ۹۱).

از آغاز (خطبهٔ متن حکمة‌العین) تاپایان مقالهٔ سوم (امورعامه) .

در آغاز حاشیهٔ سید ، حاشیهٔ باغنوی ، و متن حکمة‌العین بترتیب چنین گوید : «قال السید ، قال الشارح ، قال المصنف» و در آغاز شرح‌میرك (درنسخهٔ حاضر) عنوانی یاد نشده .

برخی از فقرات حاشیهٔ سید که در این حاشیه نقل شده،در نسخهٔ چاپی نیست و مؤلف این حاشیه خود در یکجا(ص۱۳۰ نسخهٔما) دربارهٔ یکی ازفقرات مذکور که در مبحث وحدت و کثرت است و چنین آغاز میشود : المدعی ان الشرطیتین غیرواجبی‌الصدق والدلیل ، گوید :«این فقره‌در بیشتر نسخه‌ها نیست و مسموع افتاده که از محقق شریف نیست. استادمن نیز گفته‌است که این‌سخن لایق سید نیست» .

مؤلف در بسیاری ازصفحات از «استادمحقق»ویا «استاد دام‌ظله»یاد کند و گاه بدون ذکر استاد از افادات او بدینگونه «افاد دام ظله» نقل کرده ونیز از دوانی ، صدرالمحققین (گویا صدر دشتکی) وعلامه (گویا علامهٔ حلی در شرح حکمة‌العین)یادمیکند.رجوع کنید به : (ذریعه و کشف‌الظنون) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۷۲:

نسخهٔ ش ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۲۰۶) شامل ٤رساله :

۱ ـ حاشیهٔ شرح حکمة‌العین (نسخهٔ جای گفتگو) .

۲ ـ نورالهدایة ملا جلال دوانی(فارسی ـ ص۲۱۰ ـ ۲۲۷) .

۳ ـ حاشیهٔ ملاجلال دوانی برحاشیهٔ شریف گرگانی،برشرح مطالع (ص۲۲۵ ـ ۲٦۷) .

٤ ـ حاشیهٔ قدیم دوانی برشرح جدید تجرید (ص ۲۸٤ ـ ٦۱۳) .

همه رساله‌های این‌مجموعه‌بخط نستعلیق و گویادراوائل‌قرن ۱۲ کتابت‌شده‌است.حاشیهٔشرح حکمة‌العین (نسخهٔجای گفتگو) ازآغاز خطبهٔ حکمة‌العین وبدون هیچ دیباچه و خطبه‌ای شروع میگردد، و بنظر میرسد آغازی داشته که دراین نسخه نیست .

آغاز : واعلم ان‌الباء اذاکان فی(بماله) بمعنی مع فح‌آلة‌الملاحظه اعم من ان‌یکـون هی

هذه‌الصفات الحقیقیة المحضة اوغیرها من‌الاضافیة المحضة ... انما سمیت‌الصفات‌السلبیة‌صفات‌الجلال لان کون هذه‌الصفات مسلوبة عنه‌تعالی یستلزم عظمته‌تعالی ... [قال‌المصنف] سبحانك . لماکان معنی سبحانك تنزیه الذات عمالایلیق بهایدل صریحا علی صفات‌الجلال کان‌الله علما للذات‌الواجب المستجمع‌لصفات‌الکمال یدل صریحا علی صفات‌الکمال و ضمنایدل علی صفات‌الجلال ،لانه لمادل علی‌انه‌تعالی متصف بصفات‌الکمال .. ولماکان وجوب‌الوجود مستتبعاً‌بصفات‌الکمال ، علی‌ماذهب‌الیه المحقق‌الطوسی ...

پایان : س (نشان قال‌السید) وح لایتسق‌النظام ، فان‌قیل یمکن اجراء برهان‌التطبیق فیه بان یوضع اعداد حرکات نصف‌الجسم بازاء اعداد حرکات‌الکل ، قلنا اجراءه مشروط عندهم باجتماع‌الاجزاء وههنالیس،کذلك،لکنه‌عندالمتکلمین... یجب‌ان‌یکون بازاء خطوط احدهماخطوط الاخر دوش بدوش روند ... فانه یجوزان‌یحکم بزیادة امتداد فی‌الخیال‌علی‌الآخر کما،قاله‌العلامة. تمت‌التعلیقات .

پس‌از سطر فوق که پایان حاشیهٔ شرح حکمة‌العین است ، کاتب چندفقره حاشیه از «اثبات‌ـ الواجب»(گویا اثبات‌الواجب دوانی) روی ۳ صفحه نقل کرده ودرآغاز آن نوشته :

« متعلقات(ظ : تعلیقات) علی‌بعض مواضع‌اثبات‌الواجب . (قوله)وان‌لم‌یکن موجودة یلزم المطلوب، فلهاعلة وهی استحالة ان‌یکون‌نفسه.الی آخره . فیه بحث اذلایلزم من عدم فردمن‌السلسلة الغیرالمتناهیة عدماًلسلسلة وانما یلزم ان لوعدم من‌الطرف الغیرالمتناهیة وهو ممنوع ...» .

کاتب درپایان این فقرات نوشته :

« تمت‌الحاشیة‌الشریفیة علی شرح حکمة‌العین» .

چنانکه ملاحظه میگردد کاتب این نسخه ازحاشیهٔ شرح حکمة‌العین را باشتباه تألیف میر سید شریف دانسته‌وهمین‌اشتباه‌کاتب موجب اشتباه یکی‌ازمطالعه کنندگان کتاب که‌فهرست‌رساله‌های این دفتر را برپشت نخستین برگ نسخه نوشته است .

قطع : رقعی: ۱۲ × ۲۰ س . ج : تیماجی‌لیمویی رنگ . صفحات : ۶۰۶ سطور : ۱۹. کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٤۰۰۸

حاشیهٔ شرح عرشیه ۱۷۷۳

حاشیهٔ **محمد پسر مقیم پسر شریف مازندرانی** بر شرح **احسائی** بر **عرشیهٔ صدر المتألهین**. وی در دیباچهٔ این کتاب گوید:

«در روزگاری که در **اصفهان** اقامت داشتم شیخ احسائی (صاحب شرح عرشیه) مرا نصیحت میکرد که مطالعات خودرا درعلوم عقلی ونقلی به کتب او اختصاص دهم. نامه‌ای نیز برای من فرستاد ودر آن نوشت: بجای هر کتاب، درشرح زیارت، شرح مشاعر، شرح عرشیه ودیگر مؤلفات من بنگر زیرا مؤلفات من حجة الهی است بر دیگران. شنیده‌ام که برخی از علماء اصفهان، بر شرح مشاعر خرده گیریهای بسیار کرده‌اند، امابدان که سخنان اینان ازاهل ضلالت و سخنان من از پیشوایان گرفته‌شده، بیشتر کسانی که بر نوشتتها و کتابهای من خرده گیری کرده‌اند، سخنان جعفربن محمد(ع) راشکسته‌اند. من تاکنون چون بر هیچ یك از مؤلفات شیخ دست نیافته بودم نتوانستم نصیحت او را بکاربندم و اکنون که نسخه‌ای مغلوط ازجزء یکم شرح عرشیهٔ شیخ بدست آوردم باهمه گرفتاریها که داشتم ودرعین اشتغال به تألیف «لوامع» وتدریس فقه‌واصول‌فقه واصول معارف و نیز به تفسیرقرآن ووعظ وتذکیر، برآن شدم که‌فرمان شیخ رابکاربندم، تدریس خودرا بدین کتاب اختصاص دادم وتعلیقاتی بمثابت شرح برآن نگاشتم».

مازندرانی دراین حواشی بتفصیل سخن رانده و تا قاعدهٔ چهارم از مشرق اول (= صفاته تعالی عین ذاته . . .) رسانده واز مؤلفات خویش «اسرارالمکارم»، «اللوامع»، «الکشکول» که‌دیگر نامش «الاصل والفصل» است «تفسیرالقرآن» الدرر الغیبیة «الواردات العتیقة والجدیدة» «بوارق» «اللمعان» «روضات حظوظ الایام»، «الانوار اللامعة» رایاد کرده است.

دربارهٔ مؤلف این حاشیه ومؤلفات او تاکنون بیش ازآنچه یاد شد آگاهی ندارم . مسلم آنست که این کتاب راپس ازدرگذشت احسائی(۱۲۲۸) نگاشته .

آغاز : الحمدلله وان الدهر بالخطب القادح والحدث الجليل . . قوله کلامه هذه کله مقتبس اه ففی‌الانعام فمن یردالله ان یهدیه یشرح صدره‌للاسلام . روی انه‌لمانزلت هذه الآیة سئل رسول‌الله (ص) عن شرح‌الصدر ماهو، فقال نور یقذفه الله فی‌قلب من یشاء ... الی ان ما یخوض فیه من‌الابحاث‌اه . وجه الاشارة ان حقیقة کل شیئ وجوده العینی الخاص به و حقیقةالوجود عین حقیقةالعلم . اذهوالانکشاف والظهور والنور . فحقیقةالعالم ورتبته‌وشانه،علمه‌لاجسمه ...

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷۷۳ :

نسخه‌ایست بخط نستعلیق کهروی‌کاغذ آهار مهرهٔ شکری رنگ نوشته شده وناتمامست .

پایان : قال قاعدة،صفاته تعالی عین ذاته لاکما یقوله الاشاعرة من اثبات تعدده... بل‌علی نحو یعلمه الراسخون فی‌العلم من‌الامةالوسطالذین لا یلهیهم الغالی ولایفوتهم‌المقصر.اقول .

تا ص ۳۳ فقراتی ازشرح عرشیهٔ احسایی بربالا ویا برکنارصفحه نوشته شده .

قطع . رحلی ٤/٥ × ۲۲/٥ س . ج : پارچه با زمینه سرمه‌ای وبوته‌های جقه‌ای زرد رنگ وکنارهای تیماج قرمز . صفحات : ۲۳٦ . سطور : ۲٦ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۸۰۳۹

حاشیهٔ شرح منظومه ۱۷۷۴

حاج ملاهادی‌سبزواری (م ـ ۱۲۸۹) تعلیقاتی بر **شرح منظومهٔ** خود درفلسفه نگاشته که در کنار آن کتاب درتهران چاپ شده، کتاب حاضر نسخه‌ای کامل وصحیح است ازحاشیهٔ مزبور (۱) .

آغاز : قولنا کصورة للعالم‌الطبیعی له اربعة معان ...

---

۱ ـ برشرح منظومهٔ سبزواری دیگران نیز حاشیه نوشته‌اند و از آنجمله ملامحمد هیدجی متوفی در۱۳۳۹ وشاگرد حاج میرزا حسین سبزواری وجلوه و دیگری شیخ محمد تقی آملی از دانشمندان معاصر نزیل تهران .

پایان : (قولنا) کل‌الامانات اقتباس من‌الکتاب الالهی،ان‌الله یامرکم ان تؤدوا الامانات و فی‌الفقرات متناوشرحا حسن‌الخاتمة .

نگاه کنید به فهرست دانشگاه ج ۳ : ۲۳۹ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ۱۷۷٤:

نسخه‌ایست بخط نسخ که درملك احمدبن محمدرضا طبیب سمنانی بوده ویادداشت ومهراو درپشت نخستین برگ دیده میشود . این نسخه درزندگی مؤلف بسال ۱۲۸۱ نوشته شده . نسخهٔ دانشگاه خطبه‌ای دارد که نسخهٔ ما فاقدآنست وازآغاز مطلب شروع میشود .

قطع : نیم‌خشتی ۲۲ X ۱٤ س . ج . تیماجی قرمز روشن . صفحات : ۲٦۷ . سطور:۲۱ کاغذ : شکری رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ۵۰۹۰٦

حاشیهٔ شرح هدایه ۱۷۷۵

حاشیهٔ شرح **ملازادهٔ هروی** بر **هدایهٔ اثیریه** . **احمد بن محمود خرزیانی** [خ ر] [1] **هروی** ازدانشمندان‌قرن ۸ ـ هـ و معروف به ملازاده (یا

۱ ـ این ضبطدر « کشف‌الظنون»طبع فلوگل با حروف لاتین‌آمده ،در« کشف‌الظنون» چاپ ترکیه ، خزربانی ودر «ذریعه» خزبانی ضبط شده .

در«معجم‌البلدان»آمده:جرزوان‌شهریست از توابع گوزگانان که خراسانیان آنرا گرزوان خوانند .

در روضات‌الجنات فی اوصاف مدینة هرات (چاپ مصحح سید محمد کاظم امام ص ٤۳۵) آمده : «وملك فخرالدین ایشانرا (یاران امیر نکودر را) در محلات هرات وطن داد وایشان‌قوم سفاك بودند چند نوبت درقهستان ... وسجستان و خرزوان خرابیها کردند» .

و درص ۵۱۱ کتاب مذکور آمده :

بقیه حاشیه درصفحه ۱٦۰

منلازاده) و استاد **قاضی زادهٔ رومی** متوفی میان ۸۱۵ ـ ۸۴۰، بر قسمت طبیعیات والهیات (۱) **هدایة اثیرالدین ابهری** (م-۶۶۲) شرحی نگاشته و نسخه هایی از این شرح در فهرست دارالکتب بنام شرح هدایه تألیف ملااحمد هروی معرفی شده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه ملك تهران موجود است و در «کشف الظنون» و «ذریعه» نیز از آن یادشده. قاضی زادهٔ رومی (موسی پسر محمد پسر محمود) که برطبق اجازهٔ موجود در ص ۱۳۰ نسخهٔ ملك، شاگرد هروی بوده و کتاب را از او روایت کرده، حاشیه‌ای بر این شرح نگاشته (۲). (کشف الظنون: هدایه و ذریعه ج ۱۴ : ۱۷۳ ـ ۱۷۴. کتابی که جای سخن ماست حاشیه‌ای دیگر است بر طبیعیات شرح ملا زادهٔ هروی وتااین زمان نگارنده آنرا نشناختم.

۱ ـ ظاهر نوشته «کشف الظنون» آنست که هروی تمام قسمت فلسفه (طبیعی والهی) هدایه را شرح کرده.

۲ ـ قسمتی ازحاشیه قاضی‌زاده از نسخه کتابخانه ملك نقل میگردد:
قوله کل جسم و ... یلیه جواهرالخ.
اقول فیه نظر و وجهه ان الصورة النوعیة لیست جزءاً لجمیع الاجسام فان المعنی بها جوهریة به تختلف الجسم نوعان ولاشك ان ذلك الجوهر فی الانسان لیس الا النفس الناطقة کما یظهر ذلك من مطالعة فصل الحیوان والانسان علی من له مسکة و لهذا قال المصنف کل جسم فهومرکب من جزئین و ایضاً قال بعد اثبات الاول وعدم تجرد الصورة عنها وعدم تجردها عن الصوره.
فصل فی اثبات الصورة النوعیة. اعلم ان کل واحد من الاجسام صورة اخری غیر الصورة الجسمیة ولم نقل فی کل واحدالخ مدبر فان هذا مما صادفته.

بقیه حاشیه ازصفحه ۱۵۹:

«چون هرات مسخر گردد اکثر ولایات را تا حدود خرزوان و وسط غور بدو مسلم دارد».
در «معجم البلدان» خزوان و خزار نیز از قراء بخارا وبلخ یاد شده‌اند. و بعید نیست همه این اسماء صورتهای مختلف یك نام یا نامهای مختلف یك موضع باشند و درهرحال بنظر میرسد که جرزوان وخرزوان مصحف یکدیگر و یا خود لغتهای مختلف نام یك شهرباشند وبا احتمال قوی ملازاده منسوب بدین موضع است زیرا هیچ دورنیست که خروان درنسبت با اندکی تصحیف خزیانی وخرزوان خرزیانی گردد. اما مصحح محترم روضات متوجه احتمال اتحاد اسماء مذکور خاصه جرزوان وخرزوان نشده‌اند. رجوع شود به روضات ج ۱ ص ۴۳۵ و ۱۱ وج ۲ ص ۲۰۲ و ۴۱۶.

در «کشف الظنون» و «ذریعه» بجز حاشیهٔ قاضی زاده، حاشیه‌ای بر شرح مذکور یاد نشده .

درکنار شرح هدایهٔ هروی نسخهٔ کتابخانهٔ ملك حاشیه هایی است بانشان م (١) وهمانگونه که صاحب «ذریعه» نوشته‌اند ظاهراً ازقاضی زاده‌است و بانسخهٔ ما مطابقت ندارد . علاوه براینکه درکنار برخی ازصفحات نسخهٔ ما حاشیه‌ای بانشان «موسی» دیده میشود واین خود مؤیدآنست که کتاب از وی نیست .

آغاز : حمدالاله عم آلاه . شکراًلمن لاآله سواه . . وبعد فقدقال رحمه‌الله تیمناباسم‌الله. قالوا التقدیر الفت باسمه لیدل علی تلبس‌التالیف باسمه الی ان یتم ولو قدرت بدأت کما قیل لدل علی تلبس‌الابتداء فقط والاول اولی .. . قوله والله اسم مستجمع لجمیع‌الصفات و لیس معنی الاستجماع استلزامه ایا ها خارجا والالشارکه فی ذلك سایرالاعلام . . . قوله نحمدك.آثرالجملة الاستقبالیة من بین‌الجمل فی‌الحمد والشکر والصلوة دلالة علی‌الاستمرارالتجددی ... و لهذاقالوا الزاهد یشرب ابلغ‌من‌الزاهدشارب ...

پایان : قوله بل‌المراد ان کون‌الامکان صفة سلبیة اه . هذا التوجیه یستلزم ان لایکون للحادث قبل وجوده امکانا وجودیا کان اوعدمیا ولواکتفی فی‌الامکان‌الوجودی‌بتحقق‌مادةالموصوف قبله،فلیکف ذلك فی‌تحقق‌الامکان العدمی ... واثبات الامکان‌الوجودی .

نگاه کنید به:(ذریعه ج ١٤ : ١٧٣-١٧٤)،(کشف‌الظنون: هدایة)،(فهرست دارالکتب ج١ : ٢٥٣) ، (اعلام‌زرکلی‌چاپ٢ج٨ : ٢٨٢) .

مشخصات‌نسخهٔ‌شمارهٔ ١٧٧٥:

نسخه‌ایست بخط نستعلیق که ظاهراً درقرن ١٢ ـ هـ کتابت شده . و کاتب نسخه پس از پایان حاشیهٔ شرح هدایة چهارصفحه دربارهٔ قوس وقزح بنقل ازمولانا حسام‌الدین نوشته .

آغاز : بسمله . اعلم ان‌الاحساس بقوس وقزح علی ماقالوا متوقف‌علی امورکوقوع‌الاجزاء الرسیة‌الشفافة فوق‌الافق .

---

١ ـ در این کتابخانه نیز نسخه‌ای از این شرح موجود است که بضمیمهٔ حاشیهٔ خفری وشرح تجرید دریك مجموعه است .

پایان : هذا ماقاله الحکماء واما نحن فالاولی بنا .. المتشرعة ان(۱) نضرب عن ذلك صفحا مع انهم قالوا الاینبغی ان یقال لقوس السماء قوس قزح،لان قزح اسم الشیطان.والله الهادی الی سواء السبیل. لمولانا حسام الدین.تمت بعون الله .

درپشت نخستین برگ نسخه ونیز درکنار برخی از صفحات،فقراتی بنقل از شرح مواقف جرجانی ، شرح مفتاح للسید ، چلبی ، حاشیهٔ شرح مطالع ، سیدعلی، سمنانی (درنسخه:سیمنانی) ونیز حاشیه هایی با نشان « منه » ، « سماع » و یا بدون نشان ، بخط کاتب موجود است . یك فقره حاشیه نیز با امضاء « موسی » برکنار نخستین برگ دیده میشود که گویا مقصود قاضی زادهٔ رومی (موسی بن محمدبن محمود) صاحب حاشیه برشرح هروی است . این نسخه متعلق به کتابخانهٔ آقاعلی مدرس زنوزی بوده ومهراو برپشت نخستین برگ دیده میشود .

قطع : خشتی کوچك ۲۰ × ۱۴/۵ س . ج : مقوائی ، دارای دامن ازمقوا وعطف تیماج ، صفحات (بعلاوهٔ چهار صفحهٔ اضافی) : ۷۷ . سطور : ۲۲ .کاغذ : آهار مهره

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۵۷

حاشیهٔ شرح هدایة

۱۷۷۶

از **فخرالدین محمد سماکی حسینی** برشرح **میبدی** بر **هدایهٔ اثیریه**.مؤلف دردیباچه نوشته است که این حاشیهٔ دوم ومبسوط او است .

این حاشیه تا فلکیات (پایان فن دوم طبیعی) است و نسخهٔ کتابخانهٔ آستان قدس نیز همین قدر دارد .

سماکی این حاشیه را پیش از **حاشیهٔ شرح تجرید** پرداخته و در آن ازاین حاشیه یادکرده . دربارهٔ اینکه **فخرالدین حسینی** مؤلف این کتاب و حاشیهٔ الهیات **تجرید** ،همان **فخرالدین سماکی** است یا دیگری،بحثی است که درذیل معرفی حاشیهٔ تجرید آورده شد . نکته‌ای که دراینجا میافزائیم تعیین تاریخ درگذشت او است .

---

۱ ـ درنسخه بغلط : لن نضرب .

بنا بنوشتهٔ پشت حاشیهٔ شرح هدایه (نسخهٔ حاضر) در۹۸۴ مطابق مصراع «زبدهٔ سروران دانشمند» در گذشته رجوع شود به ص۱۳۰ ـ ۱۳۴ این فهرست.

آغاز : الحمدلله العليم الحكيم . . . قال الشارح اعلم ان الحكمة علم . . عرف الحكمة اولا تحصيلا للبصيرة للشارع وتوطئة لذكر التقسم لتبيين الاقسام حتى يتمهد لعذر ما فعله المصنف من ترك البعض وقدافادبهذا التعريف بيان ماهية العلم ...

پایان : قوله من القوة الجسمانية ابتداء . اقول. قدعرفت ان البرهان لوتم . . . حتى يكون طريان الانفعالات الغير المتناهية واسطة فى صدورالتحريكات الغير المتناهية عن النفس المنطبعة. الحمدلله على التوفيق لاتمام الفلكيات .

نگاه کنید به: (ذریعه ج ۶ : ۱۲۲)،(کشف الظنون ج ۲ : هداية الحكمة) (فهرست آستان قدس ج ۱ ص ۳۶ ـ ۳۷ وج ۴ ص۷۷) ،(فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲۳۹ـ ۲۴۰).

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۷۶:

نسخه‌ایست که در ۱۰۵۱ بخط نستعلیق نوشته شده و بر کنار صفحات آن حاشیه‌هایی است از مصنف با نشان «منه» یا «فخر».

کاتب نسخه درذیل صفحهٔ آخر نوشته :

قدوقع الفراغ من كتابة هذه الحاشية الشريفة الفخرية فى غرة شهر جمادى الثانية سنة احدى وخمسين و الف هجرى .

امتیاز بزرگی که دراین نسخه وجود دارد آنست که مادهٔ تاریخ درگذشت مؤلف درپشت آخرین برگ آن بخطی کهنه نوشته شده. متن نوشته این است :

تاریخ فوت میرفخرالدین مؤلف کتاب :

عالم عهد میر فخرالدین	سرفـراز سران دانشمنـد
پیش اوروز درس میکردند	کهتری مهتران دانشمند
وزپی استفاده میبودند	همـه دانشوران دانشمنـد
وه که تا که نماندوشدتاریك	روز نیك اختران دانشمند
بهر تاریخ اورقم کردند	«زبدهٔ سـروران دانشمند»

برطبق یادداشت وشعرهای بالا مصراع «زبدهٔ سروران دانشمند» که مطابق است با ۹۸۴ (۱).

۱ ـ درفهرست آستان قدس از منتظم ناصری نقل شده که فخرالدین سماکی جزء مشاهیر واعلام متوفی در ۹۷۰ و ۹۸۴ یاد شده . (ج ۴ ص ۸۷) .

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۰/۵ ج : تیماج کوبیده سبز رنگ . صفحـات : ۲۰۵ . سطور : ۱۹ . کاغذ : اصفهانی آهار مهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۷۲

حاشیهٔ شفا ۱۷۷۷

از **صدر المتالهین** (م ـ ۱۰۵۰) بر امور عامهٔ **شفا** (= الهیات بمعنی اعم) این حاشیه که تا مبحث علت غائی است و بیش از این از خامهٔ او تـراوش نکرده ، در تهران چاپ شده .

از نوشتهٔ کنتوری استفاده میشود که برخی این حاشیه را از آن **میرزا ابراهیم** فـرزند صدرا دانسته‌اند و نگارنده این سخن را درجایی ندید.

آغاز : ان العلوم الفلسفية كماقداشيراليه . . . ذكرالشيخ في الفصل الثاني من الفن الاول من الجملة الاولى وهي في المنطق . . .

پایان : وعن اقسامها الاولية ... يكون النظر في احوال العلل الغائية افضلها .

رجوع کنید به : (کشف الحجب) . (فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲٤۰)، (ذریعه ج ٦ ص ۱۲۰) ، (فهرست آستان قدس ج ٤ ص ۸۷ ـ ۸۸) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۷۷:

نسخه‌ایست که در ۱۰۵٦ بخط نسخ عبدالله شوشتری نوشته شده . از آغاز نسخه تا ص ۳۳۵ با قلمی ریز تراست . درآغاز فقرات منقول ازشفا، گاه قوله وگاه قال نوشته شده وگاه نیز بالای آن خط قرمز کشیده اند .

قطع : وزیری ۲۸ × ۱۸ س . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ٦۲٤ . سطور : ۲۲ . کاغذ : آهارمهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۳۸۵

حاشیهٔ شفا ۱۷۷۸

نسخهٔ دیگریست از آن کتاب به خط نسخ زیبا دارای صفحات جدول بندی شده وبر کنار برخی از برگهای آن حاشیه هایی از مصنف بانشان «منه» و حاشیه‌هایی بامضاء « خ ، س ، ن» دیده میشود . درپارهٔ ازصفحات نیز قسمتی از متن درحاشیه نوشته شده‌است . این نسخه ، تاریخ کتابت ندارد اما مسلماً جدید تر از نسخهٔ بالا است . آغاز وانجام این دو ، اختلافی ندارند . بالای عبارات متن درسراسر نسخه قلم قرمز کشیده شده و درآغاز آن گاه « قوله » وگاه « قال » دیده میشود .

قطع : وزیری . ۱۶ × ۲۲ س . جلد تیماجی قرمز تیره (عطف دامن دار) . شمارهٔ صفحات : ۵٤۳ . سطور هرصفحه : ۲۵ . خط : نسخ‌زیبا .کاغذ آهارمهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۳۲۳۲

حاشیهٔ شفا ۱۷۷۹

نسخه‌ای دیگر وناقصی است از تعلیقات **ملاصدرا** .

این نسخه ناقسمتی‌از «منهج‌رابع»است‌وامتیازی‌بزرگ‌برسائر نسخ‌دارد . زیراحواشی‌بسیاری ازآقاعلی‌مدرس زنوزی بر کنار بیشتر صفحات آن موجود ، و به‌گواهی یاد داشت موجود برپشت نخستین برگ نسخه ، بخط خود او است . یاد داشت دیگری نیز برهمین برگ دیده میشود متضمن آنکه:« این نسخه به استاد اکرم آقا علی سلمه‌الله تعالی بتاریخ ۱۲۶۵ ـ ه انتقال یافته است » . زیراین یاد داشت مهری است که نقش آن : « محمدبن احمدالحسینی » است . حاشیه هایی که ازآن نام بردیم ، همه با نشان : ۱۱۰ عفی عنه‌است . بر کنار صفحه ۱۵ «بلغ» دیده میشود . در صفحهٔ ۱٤۰ نگارندهٔ حاشیه ها « آقا علی » ، حاشیهٔ کوچکی برحاشیهٔ خود

نگاشته و زیر آن را با رمز « منه » امضاء کرده است . بیشتر حواشی آقا علی متضمن نقل و نقد سخنان آقا حسین خوانساری است در تعلیقات خود بر کتاب شفاء . آغاز این نسخه مانند دونسخهٔ معرفی شده درفوق است .

پایان : وکتقدم الانسان الذی هوالاب علی الانسان الذی هوالابن لافی انسانیته بل فی .

قطع : وزیری ۲۴ × ۱۵ . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ۱۴۴ . سطور : ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۱۴

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۰

نسخه‌ای دیگر است ازحاشیهٔ صدرالمتالهین برشفا .

این نسخه فاقد چندین صفحه ازاولست و در ۱۲۰۵ بخط شکسته نستعلیق کاظم صفاری نوشته شده .

آغاز نسخه : بالمعنی الذی هوالکم لایعرض المفارقات المختصة والذی یعرض النفوس فهو من جهة الابدان اما الطرف المذکورة فی بیان الحصر . . . مااختاره الرازی فی المباحث المشرقیه ..

پایان : قداتفقت الفراغ من تسوید وتضییع هذه الاوراق فی ثالث عشر من شهر ربیع الاول سنه ۱۲۰۵ وانا... کاظم صفاری.. ساکن قمشه والله اعلم بالصواب .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۶ ج : تیماج قرمز روشن . سطور : ۲۵ .

شمارهٔ دفتر : ۴۹۳۴۴

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۱

آقاحسین خوانساری (م - ۱۰۹۹) (۱) نخست حاشیه‌ای برالهیات **شفا**

---

۱ - درضبط تاریخ درگذشت آقاحسین خوانساری تشویش و اختلافی عجیب دیده میشود و از ۱۰۵۸ تا ۱۱۳۱ نوشته شده . همه اقوال و اختلافات را عاملی در(اعیان الشیعة ج ۲۷ :

بقیه حاشیه درصفحه ۱۶۷

نگاشت ، اما هیچ گاه مراجعه بدین حاشیه نکـرد و بدان نظر نداشت ، **محقق سبزواری** صاحب **ذخیره** این حاشیه را دید و در تعلیقات برالهیات **شفا** ، از آن نقل کرد و بسیاری از ایرادات او را به **صدرالمتالهین** و **شیخ‌الرئیس** پاسخ گفت . **آقاحسین** ، دیگر بار و درآخر هـای عمر خویش برالهیات **شفا** تعلیقاتی نگاشت و پاسخ هایی که سبزواری به سخنان وی (درحاشیهٔ نخستین) داده بود پاسخ گفت .

کتابی که اکنون درکار معرفی آن هستیم حاشیه ایست ازآقـا حسین بر الهیات«شفا» تا اواخر فصل۳ وپیش ازحاشیهٔ سبزواری (نسخهٔ ش : ۱۷۸٤ این فهرست)تألیف شده وسبزواری ازاین حاشیه نقل کرده است .

خوانساری دراین حاشیه ، دربیشترمباحث‌بنقل ونقد سخنان **غیاث الدین منصور** و **صدرالمتالهین** پرداخته وسخنان **صدرا** را با عنوان « قیل » آورده و معمولا خرد گیریهای اورا برشیخ پاسخ گفته . درآغاز سخنـان **غیاث الدین منصور** نام او یا نام کتاب او « **ریاض‌الرضوان** » [1] را یاد کرده .

در اوائل کتاب (ص ۲ نسخهٔ ۱۷۸۱) فقره ای منقول از « بعض‌العلماء » دیده میشود وگویا مقصود همان غیاث‌الدین منصور است . درحاشیهٔ سید احمد علوی برشفا (مفتاح‌الشفاء) نیز همین فقره‌نقل شده .

---

۱ ـ رجوع شودبه(ذریعه ج ٦ : ۱٤۲و ج ۱۱ ۳۲۵)

بقیه‌حاشیه ازصفحه۱٦٦ :

۱٦٤ ـ ۱٦۵)یاد کرده است و شاید علت اختلافات بنوشته عاملی آن است که لوح قبروی که از سنگ یشم بود درفتنه‌افغان خرد گردیده . امین عاملی میگوید در مسودهٔ این کتاب تاریخ ۱۱۳۱ نیز نوشته‌ام اما مدرك آن‌را اکنون دریاد ندارم .

نگارنده گوید : این تاریخ‌مکرردر«کشف‌الحجب» کنتوری آمده‌ودرهرحال تاریخ ۱۰۹۹ ظاهراً اصوب از دیگرضبطهاست .

نتیجه مقدمات یاد شده آنست که کتاب حاضر (نسخه های یاد شده در فهرست دانشگاه ، آستان قدس و مجلس و ذریعه) حاشیهٔ نخستین آقا حسین خوانساریست بر«شفا» نه حاشیهٔ دوم . اما نوشتهٔ «ذریعه» نشان میدهد که حاشیهٔ دوم است و حاشیهٔ اول خوانساری از میان رفته. در«ذریعه» بنقل از«ریاض» آمده: خوانساری دراین حاشیهٔ دوم که پس از سبزواری نوشته ، ازسخنان او یاد کرده و همه خرده گیری‌های اورا برشیخ پاسخ داده .

سپس از **انموزج‌العلوم** نقل کرده که «حاشیهٔ نخستین خوانساری ، درراه سفرحج ضایع گردیده .»

مسلما نوشتهٔ «ریاض‌العلماء» در«ذریعه» تحریف شده وخصوصیاتی که‌درآن کتاب برای‌حاشیهٔ دوم‌یادشده،صاحب «ذریعه»خودبر کتاب‌حاضر منطبق‌ساخته‌اند درصورتی که مشخصات حاشیهٔ دوم هیچیك در کتاب حاضر وجود نداردوبعلاوه قرائن قطعی دیگری هست براینکه این کتاب حاشیهٔ دوم نیست ومن آنرا قبلا یاد کردم . ادله وشواهدی که‌اثبات‌میکند کتاب حاضر حاشیهٔ نخستین‌خوانساری است بدینقرار است :

۱ ـ در حاشیهٔ دوم خوانساری سخنانی از حاشیهٔ محقق سبزواری نقل گردیده اما کتاب حاضر ، فاقد این خصوصیت است .

۲ ـ محقق سبزواری درحاشیهٔ خود از این کتاب نقل کرده بنابراین ، خوانساری این حاشیه را پیش از حاشیهٔ سبزواری برالهیات نگاشته و چگونه دراین کتاب ازحاشیه‌ای که پس‌ازآن نوشته نقل تواند کرد ؟ و این خود دلیلی قاطع وتردید ناپذیر است .

۳ ـ **سبزواری** همانگونه که خود در دیباچهٔ **حاشیهٔ شفا** تصریح کرده ، برشیخ هیچ گونه خرده گیری نکرده و از ابرازنظر مخالف بکلی احترازمیورزد وتنها بنقل و رد اعتراضات دیگرشارحان می‌پردازد .

بنابرین چگونه خوانساری « همهٔ اعتراضات سبزواری را برشیخ ، پاسخ گفته‌است؟ ».مقصود صاحب ریاض مسلما ردود سبزواریست برخوانساری درحاشیهٔ نخستین که خوانساری درحاشیهٔ دوم خود آنرا پاسخ گفته‌است. این نکته در «ذریعه» تحریف شده و این تحریف درفهرست دانشگاه نیز وارد گردیده . در «اعیان الشیعة» سخن ریاض بدرستی نقل شده .

آقا حسین خوانساری براین حاشیهٔ خود ، دیباچه‌ای مبسوط نگاشته و تألیف خودرا به **شاه‌سلیمان صفوی** هدیه ساخته . این دیباچه دربرخی نسخ همچون نسخه‌شمارهٔ ۱۲۰ مجلس و نسخه ش : . . . دانشگاه ونسخهٔ ش. . . آستان قدس وجود دارد .

آقا حسین دراین حاشیه از حواشی خود برشرح اشارات و برمحاکمات ، بسیار نقل میکند .

آغاز دیباچه : الحمد لله الذی نزل القرآن ماهوشفاء و رحمة للمؤمنین و جعلنا من تنبیهات اشاراته علی نجات من شفا جرف الاوهام .

آغاز کتاب : قوله فی ابتداء طلب موضوع الفلسفة . الاولی اقحام لفظ الابتداء بناء علی ان الفصل الثانی ایضا فی ذالك الطلب .

پایان : قوله لان المحدث هوالذی کان بعدمالم یکن (الی آخره) لایخفی ان مرادالشیخ ههنا غیر معلوم لان مراده ان کان بیان ان الاحداث فی الاصطلاح هو ایجادالشیء ... ولعل مراده الرد علی من یزعم ان الایجاد والاحداث هواخراج الشیء من العدم السابق . . . اولی بان یکون ایجادا وهوایضا کماتری .

رجوع کنید به:(ذریعه ج ٦ :١٤٢) ، (اعیان الشیعه ج ٢٧ : ١٦٤– ١٧١) (جامع الرواة ج ١) (فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲٤۱ - ۲٤۳) ، (فهرست کتابخانهٔ آستان قدس ج ٤ ص۸۷ - ۸۸)، (فهرست مجلس۲ ش ۱۲۱).

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۸۱ :

نسخه‌ایست که در ۱۰۹۰ بدستور مؤلف نوشته و به کتابخانهٔ شاه سلیمان اهداء شده . بر پشت نخستین برگ نسخه نوشته‌ایست (گویا از کتابدار و صاحب جمع کتابخانهٔ شاه سلیمان) حاکی از اینکه این نسخه مذهب را آقا حسین خوانساری خود در ۱۰۹۰ به خزانهٔ عامره پیشکش کرده وجزءابواب جمع قرار گرفت.

و نیز روی همین برگ نوشته شده که« بتاریخ رمضان ۱۰۹۵ و جمادی‌الاولی ۱۱۰۵ ، وربیع‌الثانی ۱۱۶۲ داخل عرض شد یاداخل عرض خزانهٔ عامره شد». روی‌یك برگ اضافی آغاز نسخه نیز نوشته شده که درصفر ۱۱۶۰ داخل عرض شد . زیر گواهی عرضهایی که ذکر شده دو گونه مهردیده میشود : یکی مهری مربع وبزرگ که نقش آن : « المتوکل علی‌الله‌الغنی عبده سید مرتضی‌الحسینی » است.و دیگری مهری‌بیضی و کوچك که‌نقش‌آن «عبده احمد »است. بر گوشهٔ پشت برگ اول ودرپایان نسخه نیز مهری بیضی و درشت است که نقش آن:« لااله‌الاالله الملك الحق‌المبین عبده محمد رضا » و تاریخ کندن آن ۱۱۴۰است . صفحهٔ اول (دیباچه) دارای سرلوح زیبایی است که با طلا ولاجورد و شنگرف نقاشی و گل و بوته‌کاری شده . همهٔ صفحات دارای جدول های طلایی ولاجوردی هستند . روی صفحه ۱ ـ ٤ نسخه،دیباچهٔ مبسوط خوانساری نوشته و نام شاه سلیمان با قلم ثلث درشتتر و آب طلا مشخص شده .

پایان دیباچه : ثم رزقه البلوغ الی اقصی ما انطوی علیه بضمیره‌الانور‌من‌صحابة‌الصاحب الموعود المنتظر خلیفةالله وحجته وبذل المهجة فی‌تقویم محجته صلی‌الله علیه و علی‌آبائه‌الطاهرین بحرمة محمد سیدالمرسلین وآله الاطهارالمعصومین والحمدلله رب‌العالمین .

ص ٥ (نخستین صفحهٔ کتاب) نیز دارای‌کتیبه‌ای کوچك است که متن آن طلا و گوشه های آن لاجورد وحواشی آن شنگرف است . دربرخی ازصفحات پاره‌ای از سطرها که هنگام کتابت از قلم افتاده درحاشیه بقلم خود کاتب افزوده شده .

قطع : وزیری ۲٤/٥ × ۱٥/٥ س . ج : تیماجی لیمویی رنگ دارای ترنج در وسط وبر گردان.صفحات : ـ سطور : ۲۱ . کاغذ : سمرقندی آهارشده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۳۲۲۸

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۳

نسخه‌ای دیگراست ازحاشیهٔ خوانساری که در بالا معرفی گردید .

این نسخه در ۱۱۹۰ بخط شکسته نستعلیق نظرعلی گیلانی پسر محمد حسن ، دراصفهان درمدرسهٔ شاهزاده‌ها کتابت شده . کاتب این نسخه را بهنگام‌خواندن کتاب می‌نوشته‌ودرنوشتن آن شتاب داشته وسخنان صدرالمتالهین را (که خوانساری با عنوان قیل‌نقل‌کند) ننوشته، جـز چند کلمه ویا سطری ازآغاز آن وپایان آنرا باکلمهٔ الی. . نشان‌داده . البته همهٔ پاسخ‌های خوانساری را به صدرا ، کاملا در نسخه ضبط کرده .

کاتب درپایان نسخه،خود چنین نویسد :

قدتمت هذه‌الحاشية الغاشية بيدى الجاثية عند قرائةالكتاب الجليل ذوالاساس النبيل‌والمرام الجميل‌الذى فيه شفاءالعليل ونجاةالغليل للحبرالذى ليس‌له‌عديل ... مع غايةالتعجيل حتى اسقطت ماتعرض‌له فى‌اثناء كلماته التامة من كلمة من‌له‌الرياسةالتامةالعالية على عامةمتاخريه‌وتامة معاصريه و اكثر متقدميه الذى نصب على‌ارؤس‌الاقران رايات الصدارة . . . مولانا صدراى الشيرازى قدس رمسه فى محروسة اصفهان . . . فى مدرسه شاهزاده‌ها فى‌العشرالاول من‌المحرم ... سنة ۱۱۹۰ واناالعبدالاقل ، ابن محمد محسن،نظرعلى‌الجيلانى غفرله ٠

کاتب پس‌ازپایان سطور بالا ، درپائین صفحه‌بطور چلیپا چنین نوشته:وهـذه‌الحاشية منسوبة الى ذوى‌الذهن‌الدقيق والفكرالانيق ... والفاضل‌المدقق الكامل المحقق مولانا آقاحسين‌الخوانسارى عليه رحمةالملك البارى غفرله . معلوم نیست چرا کاتب این حاشیه را« منسوب » به خـوانساری داشته وشاید مسامحهٔ درتعبیر باشد.

پس‌ازبرگ ۱٤ کاتب نزدیك به ۳ صفحه ازکتاب را (با سنجش با نسخه ش۱۷۸۱) ننوشته و جای آن را ٥ صفحه‌سفید گذارده ، پایان برگ ۱٤ :

واما ثانيافلانه‌قد خلطالبحث عن‌العوارض الذاتيةلنوع موضوع‌العلم وعوارضه‌الذاتيةبالبحث.

آغاز برگ ۱۷ : قوله وبعض هذه‌الامور هى‌كالانواع. انماقال كالانواع ... کاتب‌کدنوشتهٔ او درپایان نسخه نشان میدهدکه اهل دانش بوده بر کنار برخی از صفحات تعلیقاتی بـا نشان « لمحرره » نگاشته .

زين‌العابدين ازاستاد ، منه ، صدرالافاضل ، كذا افيد ، م ح ق ر ح ق خراسانی ، نظرعلی.

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۰ س . ج : تیماجی قرمز .صفحـات (با٥ صفحه اضافی) ۳۲۷ . سطور : ۲٤ . کاغذ : شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۷۹۷۸

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۳

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ آقاحسین خوانساری** برالهیات شفا .

این نسخه شمارهٔ ۲ مجموعه‌ایست (ص ٦٥ ـ ۲۸۵) که درحدود ۱۰۰ سال ازعمر آن میگذرد و درذیل یکی از رساله ها (ص ۹۰۷) تاریخ کتابت ۱۲٤۰ ثبت شده وهمهٔ مجموعه‌بجز قصائد سبعه‌علویه (ص ۵۱۷ ـ ۵٦۰) بخط شکسته نستعلیق محمدحسین بن اسماعیل بن حسین تفرشی وقصائد سبعهٔ مذکور بخط نستعلیق همین کاتب نگاشته شده .

این مجموعه شامل کتابهای زیراست :

۱ ـ شرح قیصری بر فصوص ابن‌العربی ـ مطلع فصوص الحکم فی‌شرح فصوص‌الحکم ـ تـا شرح فص آدمی (ص ۱ ـ ٦۳) .

۲ ـ حاشیهٔ خوانساری کتاب جای گفتگو ـ (ص ٦٥ ـ ۱۰۷ و ۱۵۰ ـ ۲۸۵) .

۳ ـ قسمتی ازآغاز الهیات شفا (ص ۱۰۹ ـ ۱٤۳) .

٤ ـ جامع‌البحار یا مجمع‌البحار مظفر علیشاه کرمانی ـ فارسی (ص ۲۸۷ ـ ٤۵٤) .

۵ ـ رساله‌ای کوچك دربیان طرق تصوف وانشعاب همهٔ سلسله ها ازطریقت علویه (ع) فارسی (ص ٤۵۵ ـ ٤۵۷) .

٦ ـ شرح قصیدهٔ بانت سعاد . (ص ٤۵۹ ـ ۵۱۷) .

۷ ـ قصائد علویهٔ ابن ابی‌الحدید بابیان برخی از لغات و توضیح مشکلات آنها درکنار و لابلای سطور . (۵۱۷ ـ ۵٦۱) .

۸ ـ مقدمه‌ای بر کتاب اثبات نبوت خاصه، تألیف حاج‌آقا رضا همدانی، فارسی (ص۵۹۸ ـ ٦۱۰) .

۹ ـ نامه‌ای بعربی دارای صنایع بدیعی (٦۱۲ ـ ٦۱۳) .

۱۰ ـ رساله درمراتب سبعهٔ قلب فارسی (ص ٦۱۳ ـ ٦۱۷) .

از حاشیهٔ خوانساری سه‌قطعه‌بطور پس‌وپیش‌نوشته شده . قطعهٔ اول از آغازکتاب تااوائل فصل دوم از مقالهٔ اولی میباشد .

آغاز : الحمدلله ... فی‌ابتداء طلب موضوع‌الفلسفة ...

پایان قطعهٔ نخست (ص ۱۰۷) : ولاحاجة الی ماذکروه فی‌الجواب مع مافیه‌من‌التکلف

ورابعها ان ما ذكروه في‌الجواب الاول ليس بمستقيم اذيدخل في‌المقام لان‌يتعرض‌الشيخ لان‌الانقسام الى الاجناس عرض اولى مع كون .

آخرین جمله‌ای که دراین قطعه ازشفا نقل‌شده این است :

قوله ومطالبه‌الامور التى تلحقه بماهو موجود ..

درفاصلهٔ بین این دو قطعه کاتب تا فصل ۸ از نخستین مقالهٔ الهی شفا بجای بقیهٔ فصل‌دوم نوشته وقسمت بیشتر حواشی فصل دوم را ننوشته .

قطعهٔ دوم (ص ۱۵۰ – ۲۵۳) وقطعهٔ سوم (۲۵٦ – ۲۸۵) حواشی فصل سوم از مقـالهٔ اولی است تا اواخر فصل ۷ ازمقالهٔ مزبور (فی‌ان واجب‌الوجود واحد) و پس و پیش صحافی شده قسمت اول دنبالهٔ قسمت دوم است .

پایان قطعهٔ سوم : فجوابه مامرمرارا من ان افراد هذه‌العلوم بعضها من بعض باعتبار ان‌بعض افرادالموجود قداتفق .

وآغاز قسمت دوم : ان له مباحث كثيرة بحيث يصلح ان يجعل عليحدة والعدد من هذا القبيل .

این سطور که یادشد قسمتی ازآخرقطعهٔ سوم وقسمتی ازآغاز قطعهٔ دوم وبهم پیوسته‌است .

آغاز قطعه ۲ (فصل ۳ از مقالهٔ اولی) . فيجب ان يكون قدوقعت في‌العلوم التى قبل هذا . قال غياث‌الحكماء كتب بعض‌المعاصرين .

قطع ، خشتی ۱٦ × ۱۲ س . ج : تیماجی مشکی . صفحات : ۶۲۳ سطور : ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۲٤

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۴

از **مولی محمدباقر سبزواری** (م - ۱۰۹۰) بـرالهیـات **شفا** تـا قسمتی از فصل ۷ مقالهٔ ۸ الهیات (درعلم باری). روش وی دراین تعلیقات بطوری که‌خود دردیباچه گفته (۱) آنست که پس ازآوردن‌فقره‌ای از«شفا»نخست بتوضیح‌وتفسیر

۱ـ وقد علق عليه غيرواحد من‌الفضلاء والاذكياء شروحاً و تعليقات مع‌الاهتمام شرحاً اوجرحاً فرأيت ان ارتب حواشي و تعليقات عليه قاصداً بذلك تبيين اغراض مباحث الكتاب ان

بقیه حاشیه درصفحه ۱۷٤

سخن شیخ وسپس بنقل ونقد اعتراضات شارحان پرداخته‌وخودازابراز نظر وایراد و اشکال برشیخ خودداری کرده . محقق سبزواری این حاشیه را پس از حاشیهٔ نخستین آقا حسین خوانساری ، نگاشته و سخنان اورا درحاشیهٔ مذکور باعنوان « قال بعض الاعلام ایده‌الله » آورده وبدان پاسخ گفته .

نگارنده‌پس‌ازمقایسهٔدقیق این‌حاشیه باحاشیه‌ای که‌باشمارهٔ۱۷۸۱ شناسانده شد دریافت که مقصود **محقق‌سبزواری** از «بعض‌الاعلام» دراین حاشیه، **آقاحسین خوانساری** است وعباراتی که بااین عنوان نقل کرده عیناً عبارات همان حاشیهٔ معرفی شده‌است. سبزواری از **صدرالمتالهین** نیز با عنوان « بعض‌الفضلاء » یاد کند وخرده گیریهای اورا برشیخ ، پاسخ گوید. پاسخهای خـوانساری را به صدرا نیز نقل و نقد کرده ص ۲ ـ ٤ نسخهٔ شمـارهٔ ۱۷۸۱ و ص ۲ نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۷٤وبیشتر صفحات این‌دوشماره دیده شود .

آغاز : الحمدلله رب‌العالمین ..فان کتاب‌الالهیات‌من«الشفا» مماقد کثرت‌مراجعة‌المحصلین الیه و طال نظرالعلماء فی‌المباحثة والاشتغال بمطالبه . . . ابینه . . . فی بعض‌النسخ انیته بالنون یعنی حقیقته او وجوده وفی بعضها بالیا یعنی یتبین ای علم هو . . . ذکر فی اوائل‌المنطق حیث قال ان الغرض فی‌الفلسفة ان یوقف علی حقائق‌الاشیاء کلها علی قدرمایمکن للانسان ،

پایان : حتی یکون لەفیها عنه غرض (آخرین فقره است ازشفاکه‌دراین تعلیقات‌آمده).

بقیه حاشیه از صفحه ۱۷۳

مست‌الحاجة الی تفسیر و تبیین والزمت علی نفسی انه ان وصل الی اعتراض من صاحب شرح او تعلیق‌اتدبرفیه،قاصداطلب‌الحق،ساعیاًفی ازالةالهوی‌عن‌النفس،مراعیاللانصاف‌مجانباًللاعتساف‌فان‌الی‌الله الرجعی والیه المنتهی،فان وجدته حقاً وصواباً اعترفت بذلك تصریحاً وان کان لنفسی فیه نظروتأمل اشرت الی‌ذلك وشرطت علی نفسی انه اذا کان بعض مافی‌الکتاب مخالفاً لما اعتقده‌لم اتعرض‌لبیان ذلك وتحقیقه فان‌الغرض بیان اغراض صاحب‌الکتاب وتفسیر مقاصده،والشرح غیرالجرح والتفسیر غیرالردوالنقد فان عثر بعض‌الناظرین فی‌هذاالتعلیق علی عثرة وهفوة فلیعذرنی‌ولیغفرلی فـانی معترف بقلةالبضاعة . . .

اعلم ان فعل الشیء بغرض یتصورفیه . . . بحسب نفس ذاته الاحدیة الحقة علی الحقیقة و کل جزء من اجزاء النظام له غایة والمرجع اخیرا الی العنایة الاولی ویرجع الی نفس الذات الاحدیة .

نگاه کنیدبه : (ذریعه ج ٦ ص ۱۴۱)، (کشف الحجب) (فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲۴۱).

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۸٤:

این نسخه ص ۱ ـ ۲۲۲ دفتریست که در ۱۰۹٦ بخط نستعلیق محمد صفی بهبهانی پسر سلیمان ، درمدرسهٔ مولی عبدالله نوشته‌شده .

ضمیمهٔ این نسخه قسمت هایی است ازنسخهٔ اصل همین تعلیقات بخط مؤلف . ازمیان این نسخه صفحاتی چند افتاده وبجای آن صفحات سفید گذارده شده و مـانده . قسمت اول درصفحهٔ ۱۴۳ بدین سطر پایان یافته :

ولبعض الاعلام بعض المناقشات علی کلامه الذی سبق نقله کله ترکناه خوفا من الاطالة (قوله) واما المفارق فقدا ثبتناه بالقوة القریبة . افاد بعض (کلمهٔ بعض گوشهٔ صفحه نوشته شده و کلمهٔ آغاز صفحه بعد است .

فقرهٔ مذکور مربوط به‌آغاز مقالهٔ سوم است .

پس‌ازاین صفحه چند صفحه سفید است و صفحهٔ ۱٦۰ با این سطرآغاز میگردد :

«والمتطبب المسمی بابی البرکات لما اراد ان یقول شیئا فی مسئلة الزمان ... لیت شعری ان الوجود ای مقدارله وکم ذراع عنه او علی کم ذراع ینطبق...بالای این صفحه نوشته شده :

« این جزو متعلق است بفصل دوم از مقالهٔ ششم درعنوان: قوله و لکن الاشکال انها فی شیء » واز ابتداء مقالهٔ سوم تا اینجا ازاین رساله افتاده » .

بنابراین نوشته . صفحات سفید بجای مقالهٔ سوم است تا فصل ۲ ازمقالهٔ ٦ کاتب در پایان نسخه نوشته است :

« هذا آخرما وجد من هذه الحاشیة المنسوبة الی استادنا ومولانا محمد بـاقر الخراسانی رحمه‌الله بخط الفقیر الی الله الغنی ابن سلیمان محمد صفی بهبهانی سنة ست و تسعین بعد الالف، اوقات جلوسی فی المدرسة الرفیعة المبارکة الشهیرة بمولانا عبدالله رحمه‌الله » .

برپشت نخستین برگ دفتر چند یاد داشت دیده میشود ویکی ازآنها که بخطی است شبیه بخطی که برکنار ص ۱٦۰ نوشته شده چنین است : حاشیهٔ نواب مرحوم مغفور المحقق النحریر علامة العلماء محمد باقر خراسانی برالهیات شفا .

قطع دفتر نیم خشتی : ۲۱ × ۱۵ س . ج : تیماج لیموئی بدون مقوا . صفحات باصفحات اضافی وسط : ۲۲۵ سطور : ۱۸ . کاغذ : آهار مهره زده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۰٦۳

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۵

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ سبزواری** ، کتابی که‌در بالامعرفی گردید .

این نسخه‌ص ۲۲۸ - ۳۲٦دفترو برطبق چند نوشته‌ای که در صفحهٔ ۲۲۸ و ۲۳۲دفتر موجود است ونیز بقرینهٔ خط خورده گیها و تغییراتی که دربسیاری ازصفحات موجود است نسخهٔ اصل وبخط مصنف است اما متأسفانه کامل نیست . و از آغاز و میان مقداری از کتاب را ندارد . ولی پایان آن مانند دیگر نسخه هاست وافتاده ندارد .

بین صفحه ۲۲۲ (آخرین صفحهٔ نسخهٔ قبل) و نخستین صفحهٔ این نسخه، ۵ صفحه سفید است .

آغاز : فی‌الجواب ان‌المراد‌ان اثبات الله تعالی وبحسب وجوده فی‌نفسه لیس مطلوبا فی‌غیر هذا العلم وانما یبحث‌الطبیعی عن‌اثبات‌ان‌مبدأ الحرکة‌غیرمتناه ... و هذااولی فی‌الاعتذار من‌الذی سیذکره‌الشیخ . والحاصل ان‌وجود الواجب فی‌نفسه لیس مطلوبا فی‌شیٔ من‌العلوم الا هذاالعلم انتهی . وقال بعض‌الاعلام ، ایده‌الله فیه نظر ،امافی‌السؤال فلان اثبات ان‌المتحرکات لا بدلها من الانتهاءِ الی محرك غیرمتناه التاثیر ...

این قسمت بدین سطور پایان یافته :

وقال بعض شارحی‌الکتاب یعنی ان‌ذاته تعالی می حیث الذات یظهر مرة اخری‌بتلك‌الکثرة التی هی‌آیات دالة علی وجودها . . . انتهی و فیه بعد ، والوجه جعل‌الخبر . . . اشارة الی‌العلم التفصیلی‌والی انه لایقتضی ذلك کثرة فی‌عین ذاته علی‌الوجه‌الذی ذکرنا » پس از ۳ صفحه سفید قسمت ، دیگری (از صفحهٔ ۳۰۲) شروع میگردد وآغاز این قسمت چنین است :

[قوله] فالاول باعتبار ان‌له ماهیة مجردة [الی آخره] العاقل هوالذی عنده صورة مجردة لشیٔ . سواءکان ذالك‌الشیٔ ذاته‌اوغیره . . . ولایجوزان یکون عاقلا لهذه المبصرات [الی‌آخره] الغرض من هذا الکلام . . . بیان ان علم‌الباری تعالی بالمحسوسات‌الجزئیة ...

پایان : والمرجع اخیرا الی العنایة .. و یرجع الی نفس الذات الاحدیة .

بربالای برخی از صفحات بسمله و صلوات واین جمله نوشته شده : « ربنا سهل وارشد الی الحق » یادعائی نظیر آن.واین خود ازقرائن آنست که نسخهٔ اصل است ، زیرا ازدانشمندان وفقهاء متاخراین سنت بسیاردیده شده که هنگام تألیف کتابی بالای صفحات بسمله و ثنارا تکرار کرده‌اند .

پایان صفحهٔ پنجم این نسخه (ص ۲۳۲ دفتر) این نوشته دیده میشود :

«قدری ازحاشیهٔ مرحوم ملامحمدباقر سبزواری بخط شریف مرحوم مصنف برالهیات «شفا» ازفصل دوم ازمقالهٔ پنجم تاآخر آنچه نوشته ».

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۵

از **آقاجمال خوانساری** (م -۱۱۲۵) برطبیعیات **شفاء** ازآغاز تافصل اول از مقالهٔ سوم فن سماع طبیعی. درفهرست کتابخانهٔ آستان قدس ونیز در«ذریعه» (گویا به استناد نوشتهٔ فهرست مزبور) این کتاب تألیف آقا حسین خوانساری پدر آقا جمال دانسته شده ولی این نظر مسلماً اشتباهست زیرا درچندین جای متن وحواشی این کتاب وازآن جملەص۱۱ و۵۱ نسخه ش۲ : ۱۲۲وحاشیهٔ صفحه‌ای دیگر ازنسخهٔ ش ۱۲۰ مؤلف از حاشیهٔ پدر خودبرشرح اشارات بدین گونه‌یاد کرده :
قال والدی طاب ثراه فی‌حواشیه علی شرح‌الاشارات یا « کما افادوالدی ...»

نسخه‌ای دیگرازاین کتاب دراین کتابخانه است (ش ۱۲۰ فهرست ج ۲) که درزندگی آقا جمال وبسال ۱۱۲۲ کتابت و دراصفهان بدست یکـی‌از اهل دانش با نسخهٔ اصل مقابله وتصحیح شده وبرپشت نخستین برگ آن چندین تن که گویا ازعلماء اصفهان ومعاصر مؤلف بوده‌اند گواهی کـرده‌اند که حاشیهٔ آقا جمال است .

آقا جمال خوانساری دراین کتاب ازحاشیهٔ شریف گرگانی برمحاکمات،

حاشیهٔ باغنوی برشرح اشارات ، شرح مطالع قطب رازی ، شرح اشارات طوسی ومحاکمات واز بعض‌السادةالمحققین یادکرده است .

آغاز : قوله‌الفن الاول فی‌السماع الطبیعی قال بعض سادةالمحققین طاب ثراه هوما یذکر فیه‌المبادی العامة لابواب‌العلم التی انما یتبین غیرالمستبین منها فی‌علم آخر اعلی من علم‌الطبیعی وانما یسمع فیهذا العلم سماعا مجردا عن‌البرهان ... قوله فحری بنا بالتخفیف مصدر ...

پایان : وان یجعل قوله « والاحوال التی تعتبرللاجسام من کمیتها »ابتداء الکلام فی‌بیان الاحوال‌العارضة باعتبارالکمیة وتفصیلها الی اقسامها کما ذکرنا.ثم لایخفی مافی حمله قوله‌اومعها علی ماذکره من‌التکلف بخلاف ماذکرنا فتدبر

نگاه کنیدبه : (ذریعه ج ٦ : ١٤٢ و ١٤٣) ، (هدیةالعارفین ج ۲ : ۳۱۲) (فهرست مجلس ج ۲ : ٦١ ، ش : ۱۲۰) ؛(آستان قدس ج ۱ ـ حکمت و کلام ـ ش ۷۵)، (فهرست دانشگاه ج ۳ : ٢٤٣ ، ٢٤٤) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۸۵ :

این نسخه ص ۱ ـ ۲٦۸ دفتریست شامل ۲ کتاب :

۱ ـ حاشیهٔ آقا جمال برالهیات شفا (نسخهٔ جای گفتگو) .

٦ ـ رساله‌ای دربدا ازمیرداماد ص ۲۷۳ ـ ۳٦۵ .

درفاصلهٔ بین دوکتاب ٤ صفحه اضافی و سفید است . این مجموعه بخط نستعلیق و گـویا دراواخر قرن ۱۲ کتابت شده جز ص ۳۲۸ تاآخر که کتابت‌آن نواست،بالای جملات منقول از «شفا»خط‌قرمز کشیده و درآغاز آن « قوله » با شنگرف نوشته شده .این نسخه‌ازحاشیهٔ‌خوانساری برخلاف نسخهٔ ش ۱۲۰ هیچ حاشیه‌ای ازمؤلف یا دیگران ندارد .

قطع : خشتی ۲۱/۵ × ١٤س. ج . صفحات : ۳٦۵ (با صفحات اضافی‌میان‌نسخه) کاغذ: اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸٦۷

حاشیهٔ شفا ۱۷۸٦

حاشیه ایست از **محمد** ملقب، به **جمال‌رضوی** بر**الهیات شفا** . مؤلف در

دیباچهٔ کتاب گوید: «ازمیان شروح وحاشیه‌های شفا، تنها حاشیهٔ صدرالمتالهین است که برای تنقیح مقاصد و کشف مطالب شفا سودمند است وآن حاشیه نیز بیشتر عبارات‌دشوارشفارافرو گذارده. من هنگامیکه سرگرم‌مطالعهٔ شفابودم، با یاری حاشیهٔ صدرالمتألهین‌ودیگر مصنفات شیخ،بحل همهٔ معضلات شفا نائل آمدم و اکنون قسمتی از آنچه درخاطر اندوخته بودم فراموشم شده و از بیم آنکه بقیه نیز دچار نسیان گردد بنوشتن این حواشی پرداختم و باخود عهد کردم که بتفسیر و توضیح سخنان شیخ بسنده کنم و درهرمورد ایراد ویانظری مخالف نظر او داشتم ایراد و نظر خود را فروگذارم و دربرخی مباحث دربارهٔ سخنان شیخ بتفصیل سخن گفته‌ام».

مؤلف از صدرالمتالهین بیشتر با عنوان صدرالمحققین واز محقق خراسانی صاحب حاشیهٔ برشفا (نسخه ش: ۱۷۸۳ این‌فهرست) با عنوان فاضل خراسانی یاد کند.

نگارنده درسراسر کتاب تاآنجا که تتبع دست داد، ازآقا حسین‌خوانساری وحاشیهٔ او ذکری ندید.

مؤلف‌از **تعلیقات شیخ** بسیار یاد کرده‌ودریکجا (برگ۵۸۹ نسخهٔش۱۷۸۷) دراینکه همهٔ تعلیقات ازشیخ باشد تردید کرده است.

معمولا درنقل عبارات شفا اکتفا بجمله‌ای کوتاه نکرده وبسا که‌یك سطر یا بیشترازآنرانقل و عنوان‌ساخته.

آغاز: افتتح و اقول الحمدلله فاتق ظلمة العدم بنورالوجود ... فیقول الراجی الی‌عفو ربه‌الغنی‌محمد جمال‌الرضوی عامله‌الله بلطفه‌الخفی، ان کتاب‌الشفا کتاب لایخفی علوشانه . . . لم یطلع علی شرح له یکشف عن وجوه فوائده ... غیر حواش کتبها العلامة‌المحقق . . . العقل الحادیعشر صدرالملة‌والدین‌محمدالشیرازی ... قال‌الشیخ‌الرئیس ابوعلی . . الغرض من هذه‌المقالة

بیان موضوع هذا العلم ومنفعته واسمه وایراد فهرست ما سیورده فی‌هذا الکتاب و بعض ما هو للمباحث الآتیة کالمبادی فی‌ابتدا وطلب موضوع الفلسفة الاولی . للشیخ فی‌هذا الفصل مطلبان ...

پایان : وبالجملة کل مرکب من‌المبادی المختلفة و انقسامه الیها انقسا ما فی الکمیة بل فی‌الوجود والله الموفق للصواب فی کل باب وعلیه قصدالسبیل .

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷۸۷ :

نسخه‌ایست که در ۱۲۱۶ بخط شکسته نستعلیق ابراهیم بن محمد حسین نوشته شده . کناره‌های صفحات سفید است وحاشیه‌ای ندارد .

قطع : خشتی ۲۱/۵ × ۱۵ س . ج : تیماجی مشکی . صفحات : ۸٤٦. سطور: ۱۷ . کاغذ : اصفهانی آهارمهره شدهٔ نازك .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۸٦۲

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۷

مفتاح‌الشفاء والعروةالوثقی حاشیهٔ **سید احمد علوی عاملی** بر الهیات **شفا** . سید احمد پسر زین‌العابدین علوی (زنده در ۱۰٤٤) (۱) داماد وشاگرد **میر داماد** ، بر الهیات شفای ابن‌سینا حاشیه‌ای مبسوط نگاشت و در ۱۰۳٦ آنرا تمام کرد . در دیباچهٔ مفصل کتاب نام‌آنرا « مفتاح‌الشفاوالعروةالوثقی » نوشته. در حاشیهٔ قبسات و کحل‌الابصار (حاشیه بر شرح اشارات) ، ازشرح خودبرالهیات

۱ ــ نسخه‌ای ازحظیرةالقدس مؤلف که بتاریخ ۱۰۵٤ کتابت شده دردانشگاه موجوداست و بنوشتهٔ فهرست آن کتابخانه در برگ ۲۱ ــ ب نسخهٔ مذکور حاشیه‌ایست بانشان « منه‌مدظله العالی» و با اتکاء بر این قرینه در فهرست مذکور و درذریعه تاریخ درگذشت سید احمد پس‌از ۱۰۵٤ ثبت‌شده . اما این قرینه‌کافی بنظر نمیرسد وممکن است کاتب آنراعینا از نسخهٔ‌قبل نقل کرده باشد .

شفا» و گاه از «عروة‌الوثقی شرح بر الهیات شفا» (۱) یاد میکند . وچنین بنظر میرسد که مقصود وی همین کتاب است، نه کتابی جداگانه،اما در ترجمهٔ وی «مفتاح‌الشفا» کتابی و «عروة‌الوثقی»تألیفی دیگروجداگانه بشمارآمده‌وموضوع کتاب «عروة‌الوثقی» نیز یاد نشده . در ذریعه نیز ذیل «حاشیهٔ شفاء» از «مفتاح‌الشفا»یاد و بحرف میم احالت شده و در حرف عین در«عروة‌الوثقی»بدون اشاره بموضوع آن وهم چون کتابی‌جداگانه معرفی گردیده .

سید احمد تألیفاتی دارد که برخی از آنها در ترجمهٔ او یاد شده و برخی از مؤلفات اورا تاکنون ندیده‌ام که در ترجمه یا فهرستی یادشود،از آن‌جمله است «حاشیهٔ قبسات» و «کحل‌الابصار=حاشیهٔ شرح اشارات»،این‌دوکتاب‌را من دیده‌ام اما درهیچ یك‌ازکتب فهرست و ترجمه،بنام آنها بر نخورده‌ام . وی «کحل‌الابصار» را در۱۰۳۶ بپایان‌رسانده و«حاشیهٔ قبسات» را پس از درگذشت میرداماد(م - ۱۰٤۰) شروع کرده و در دیباچهٔ آن نوشته است که :

«استاد چون از احاطهٔ من به آثار و کتب خود آگاه بود مرامأمورساخت تاشرحی بر«قبسات» بنویسم‌ولی درحیات او موفق بدینکارنشدم»

در حاشیهٔ «قبسات» دربارهٔ حدوث و وجود وعدم دهری استادخودبتفصیل سخن گفته وآنرا توجیه کرده . و بطورکلی درهمهٔ‌مؤلفاتش که‌این‌بنده تاکنون دیده از میر داماد با احترام یاد و از افکار او حمایت کرده است. بنابرین، نوشتهٔ **قزوینی** درذیل **امل‌الآمل** که«مؤلفات‌سیداحمد عاملی‌ازآنجاکه‌مشتمل‌اند بر مخالفتهای تعصب آمیز بامیرداماد ، هیچ‌یك مورد توجه مردم‌قرارنگرفته و خود اونیزازچشم‌مردم افتاده» عجیب‌است خاصه که‌قزوینی برای‌اثبات سخن‌خود از تألیف دیگر سیداحمد بنام «النفحات‌اللاهوتیة فی‌العثرات‌البهائیة» یاد کند وگوید : «سخنان بارد وی دراین کتاب دعوی مارا اثبات میکند» وحال آنکه

بگواهی نام کتاب ، **سیداحمد** در کتاب مذکور با **شیخ بهائی** در افتاده است نه با **داماد** .

مؤلف در دیباچهٔ این حاشیه (که خود آنرا شرح شفا خوانده) از استاد خود میرداماد بدون تصریح یاد کرده واورا ستوده و بدو بالیده‌است.وی تصریح میکند که درشرح معضلات الهیات شفا از استفاده‌هائی که از محضر استاد خود برده ونیز از دقت دردیگر مقالات ومباحث شفا ومطالعهٔ کتاب«الحکمة المشرقیة» یاری گرفته . از داماد اینگونه نام برده :

شرحت معضلاتها بمجاهدات قبسیة .. بریاضیات قدسیة بما آنست من دوحة الشجر الاخضر الطوریة واقتبست عن فوحة الشجر الازهر النوریة نارا ها انا آتیکم بشهاب قبس منها لعلکم تصطلون و ذا انا ناجیکم(؟) عن ظلمات اللبس فعسی فیه تتاملون ولعمرك هذا اقتباس یزول معه الالتباس ..».

وچه بسا از فقرات بالا استفاده شود که از «قبسات» نیز اقتباس کرده. وی در دیباچه ملتزم شده سخنان دانشمندان و فلاسفهٔ اهل تحقیق مانند شیخ اشراق ودوانی و غیاث الدین منصور را در این کتاب یاد کند ودراین باره چنین گوید:

«برخی از این دانشمندان ، در شرح سخنان شیخ ، از تفسیر روشن روی تافته و به تعمیه و تأویل پرداخته و برخی در مقام تفسیر برآمده اما بسیار کوتاهی ورزیده‌اند.برخی دیگر نیز کاررا باایجاز بلکه الغاز گذارده ویاپس از تفسیر ، به ایراد وخرده گیری پرداخته‌اند».

وی بنوشتهٔ خود در دیباچه، فوائدی را که بهنگام « مدارسة » بدست آورده در اینجا باعنوان (افید» میآرد و بنظر این بنده مقصودوی از « مدارسة» هنگام استفاده از درس میرداماد بوده ولذا در حاشیهٔ قبسات نیز فقراتی راباعنوان «افید» آورده .

دربارهٔ روش خود درشرح کلام شیخ گوید:

همهٔ سخنـان شیخ را بطور خلاصه و با تفسیری روشن بدون اطالهٔ کلام آورده و عناوین را حذف کرده‌ام و کوشیده‌ام تانکته ای از فوائد ولطائف او ناگفته نماند».

سیداحمد این حاشیه را پس‌ازپایان دوران جوانی‌و بگفتهٔ‌خود او (دراوان خضاب)نوشته‌وتاریخ تمام‌شدن‌آن «مفتاح کل‌الهیات»است واین جمله‌بدون‌حساب تضعیف یاء و الف الاه ۱۰۲۶ وبا بحساب‌آوردن تضعیف، با ۱۰۳۶مطابقت دارد.

نسخه‌ای از این کتاب که بخط مصنف وگویا نسخهٔ اصل‌است‌تاریخ کتابت آن ۱۰۳۶ و تاریخ‌پایان«کحل‌الابصار» نیز ۱۰۳۶ است.

نکته‌ای‌دیگر که دراینجاجلب‌نظر‌میکندآنست که‌مصنف‌در« کحل‌الابصار» کراراً از «عروةالوثقی فی شرح‌الشفاء» خودیاد‌کرده و در کتاب حاضر نیز از «کحل‌الابصار»مکرر نام‌برده. بنابرین یا وی هردو کتاب‌را باهم دردست داشته و در یك زمان تألیف‌میکرده و گاه بدین و گاه بدان‌میپرداخته‌ویا«عروةالوثقی» خود کتابی دیگر است از مصنف در شرح شفا بجز این کتـاب « مفتاح‌الشفـا والعروةالوثقی». هرچند نوشتهٔ مؤلفان تراجم و صاحب ذریعه‌وجه دوم را تـأیید میکنند زیراهمانگونه که‌قبلا اشارت رفت. «مفتاح‌الشفا»و«عروةالوثقی»را (بدون ذکر موضوع دراخیر) دو تألیف جداگانه بشمار آورده اند اما بنظر این بنده وجه‌نخستین پسندیده تر است زیرا علاوه برآنکه درآغازمعرفی‌این کتاب گفتم مؤلف در حاشیهٔ قبسات که‌مسلماپس از این هردو کتاب‌نوشته تنهااز«عروةالوثقی فی شرح‌الشفا» یادکرده و اگر جزآن نیز شرحی بر «شفا» داشت مسلماًاز آن یادمیکرد.

سید احمد از **شاه‌عباس بهادرخان** نام‌برده و اورا دعا گفته . در مباحث کتاب ازغیاث‌الدین بیشتربا تعریض وعناوین موهن یاد میکندتاآنجا که مطالعه کننده گمان میبرد که این کتاب را برای جنگ و ستیز و خرده گیری ازوی تالیف کرده . از جمله‌کلماتی که در بارهٔ غیاث‌الدین منصور بکاربرده این است : « التی سلکه غیاث‌الحکماء و المنصور بزعمه علی‌الاعداء » « واما ارکان کتابه ریاض‌الرضوان فهی خاویة علی عروشها »«فیلزم ان‌لایکون‌صاحب‌الرضوان‌محصلا بمسئلة من مسائل هذه‌الصناعة‌بطریق‌البرهان» (برگ۱۶ نسخه‌ش:۱۷۸۹) .

در برگ مذکور پس از نقل مباحثهٔ غیاث‌الدین منصور و ملا جلال‌دوانی دربارهٔ این جمله ازالهیات‌شفا:« قال والذی لاح لك من ذلك فی‌الطبیعیات کان غریبا » که منصور داستان‌آن را درحاشیهٔ خود بر«شفا»نقل میکند چنین گوید: «وقد جری بینهما من‌المناقشات التی لاتجدی للعاقل‌نفعا» .

و شاید این ازآن رو است که‌این کتاب از نخستین تألیفات مؤلف است زیرا دیگر مؤلفات او بخصوص‌حاشیهٔ «قبسات» تقریباً خالی از اینگونه‌تعریضات شدید است .

این حاشیه‌بهمراه«شفاء» چاپ سنگی ایران تماماً بچاپ رسیده .

آغاز : الحمدلمن‌رفع سرادقات اللاهوت عن‌سمات‌القوة و النقصان‌وزین‌سموات الملکوت بکواکب المعرفة و العرفان حمدا یوازی جسیم احسانه ... قال بحصول العقل بالفعل الی آخره اقول یشیر بذلك الی تمیز الحکمة النظریة عن العملیة بمالها من العلة الغائیة علی مایلوح مما ذکره فی اوائل طبیعیات هذا الکتاب ..

پایان : فان اضعت هذا العلم .. فالله‌بینی و بینك وکفی بالله وکیلا .

رجوع کنید به(ذریعه ج ۶:۷۰) (اعیان الشیعه‌ج ۸ ص ۱۰۰) ، (فهرست دانشگاه‌ج۳ : ۳۰۰)(مجلس ج ۲

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ۱۷۸۸:

نسخه ایست بی تاریخ و جدید که با خط نسخ نوشته شده و اغلاط بسیار دارد .

قطع : رحلی ۳۰ × ۲۰ س. ج : تیماجی قرمز. صفحات : ۵۸۰ . سطور : ۲۵. کاغذ : اصفهانی نازك آهارمهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۵۲۵۶

حاشیهٔ شفا ۱۷۸۹

نسخه‌ای دیگراست‌از «مفتاح الشفا والعروة‌الوثقی» که با شمارهٔ قبل‌معرفی گردید .

نسخهٔ اصل بخط نسخ تحریری‌مؤلف ودارای خط خوردگیهای فراوان وتاریخ آن‌۱۰۳۶ است.دربسیاری ازصفحات قسمتی از کتاب درحاشیه و گاه روی قطعه کاغذی کوچك ترازقطع کتاب نوشته شده و در برخی از صفحات نیز حاشیه‌ای از مصنف با نشان « منه » دیده میشود . در کنار برخی‌صفحات واز جمله صفحه ٥ حاشیه‌ای بخطی دیگروبانشان «منه دام ظله‌العالی» نوشته شده. «قال واقول» با شنگرف است . امتیاز دیگر این نسخه آنست که برپشت نخستین برگ آن یك رباعی است بخط مصنف مشتمل بر ماده تاریخ شروع بتألیف کتاب ، رباعی‌مذکوراین است :

مفتاح شفاست نام نامیم — زین نام همیشه رو سفیدم
تاریخ مرا اگر بخوانی — مفتاح شفای بوعلی یم

مصنف بربالای رباعی نوشته : تاریخ افتتاحه فی‌هذه المنظومة الفارسیة . در زیر مصراع اخیر تاریخ ۱۰۰۸ ضبط و کمی پایین تراز آن بهمین خط نوشته شده : تاریخ مفتاح شفای بوعلی آمده .

جملهٔ « مفتاح شفای بوعلی» با حساب ابجد مطابق ۱۰۳۸ است و این نتواند بود زیرا تاریخ کتابت این نسخه خود ۱۰۳٦ است ،بنابرین شاید اشتباهی رخ داده و تاریخ شروع همان ۱۰۰۸ باشد .

درگوشهٔ پایین همین صفحه یاد داشتی است از محمد رحیم سبط مصنف و متن آن چنین است : « هذا من مصنفات جدی المرحوم ودخل فی نوبتی سنة ۱۱٦٤ العبدالحقیرمحمدرحیم‌بن سید مرتضی الحسینی» .

زیر این یادداشت مهریست چهارگوش که «بسمله» برآن نقش شده . بالای این صفحه یادداشت‌زیر که بخط شکسته نستعلیق‌یکی‌ازفضلاءوبچلیپانوشته شده ومشتمل براظهار نظر دربارهٔ کتاب است‌دیده میشود :

« شرح الهی شفاء شیخ ابوعلی سینا غفرالله له ورفع الله قدره نسخهٔ اصل است خط شارح میر سید احمد است . پر مشهور نیست . چه وقتی تمام شد که طالبین علوم حکمة و اصول دین کم شده و الا بعداز شروح دیگرنوشته فائده‌اش بیشتر است . با تقد سی که داشت خوب نوشت والسلام علی من اتبع الهدی » . دروسط این صفحه یادداشت ومهری است از محمدباقر بن احمد بتاریخ ۱۲۰۳ . درپایان نسخه ، مؤلف نوشته‌ای دارد که درنسخهٔ شمارهٔ ۱۷۸۸ نبود پایان نسخه :

« فالله بینی وبینك وكفی بالله وكیلا والحمدلله القهارالقیوم وحده ابدا وصلی الله علی محمد و اله تمت هذه الرشحات القدسیه وهوشر حنا علی الهیات كتاب الشفا الموسوم بمفتاح الشفا بیدشارحها احمدبن زین العابدین العلوی . حامدا مصلیا مستغفرا ». فی سنة ۱۰۳۶ من الهجرة النبویة» .

قطع : رحلی کوچك ۳۰ × ۲۱ س ، ج : تیماجی قرمز روشن . صفحات : ۶۹۲ . سطور: ۲۲ . کاغذ : اصفهانی نازك برنگهای : سفید ، کرم روشن و کرم سیر .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۷۸۲

حاشیهٔ شواهد الربوبیة

۱۷۸۹

حاشیهٔ **حاج ملاهادی سبزواری** بر « **شواهدالربوبیة** » **صدرالمتالهین** با شواهد چاپ‌شده وبنوشتهٔ «ذریعه» نسخه‌ای از آن بخط یکی از شاگردان سبزواری در کتابخانهٔ شوشتری مضبوط است . ملاعلی نوری نیز بر «شواهدالربوبیهٔ» حاشیه نگاشته و نسخه‌ای از آن در کتابخانهٔ دانشگاه موجود است .

آغاز : الحمدلله الذی اعیان الممکنات مشاهد تجلیات ذاته ...

پایان : فان البیاض المعین المدرك للباصرة مجردة عن المادة لاعن الوضع المعین .

رجوع کنید به:(ذریعه ج ۶ :۱۴۴ و ج۱۴:۱۴۴) ، (کشف الحجب والاستار) (فهرست کتابخانه آستان قدس ج ٤ : ۸۸ وج ۱ ـ حکمت و کلام ـ ۱۷) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ **۱۷۸۹** :

نسخه‌ایست بخط نسخ و شمارهٔ ۲ دفتریست (ص ٤۲۱ ـ ٦۲٤) شامل ۲ کتاب :

۱ ـ نسخه‌ای از حاشیهٔ سبزواری برالهیات اسفار (۱) (ص ۱ ـ ۴۲۰) .
۲ ـ حاشیهٔ «شواهدالربوبیه» (کتاب جای گفتگو) .
نسخهٔ نخستین روی کاغذ شکری و با خط شکسته نستعلیق (شاید ازآقا علی مدرس‌زنوزی) وحاشیه هایی‌فراوانی از اوبا امضای صریح ویانشان «۱۱۰ عفی‌عنه» بر کنار نسخه دیده میشود .
اما حاشیهٔ شواهد روی کاغذ سفید وبخط نسخ است وبرحواشی وسیع آن‌چیزی نوشته نشده .
قطع : خشتی ۲۲ × ۱۸ × ۵ س . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ۶۲۴ سطور: ۱۳ .
شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۳۹

حاشیهٔ محاکمات ۱۷۹۰

از **میرزاجان باغنوی شیرازی** (م ـ ۹۹۴) بر **محاکمات قطب رازی** (م ـ ۷۷۶) با عنوانهای « قال‌المحاکم » و « اقول » ، ازآغاز طبیعیات تا اوائل نمط هشتم (۲) میرزاجان دراین حاشیه ، نخست قسمتی ازعبارت«محاکمات»را نقل کرده وسپس به توضیح دربارهٔ سخنان **خواجه** (در شرح اشارات) و بگفتهٔ خود به جرح وتعدیل آن می‌پردازد . وی برخی‌ازداوریهای صاحب«محاکمات» را نمی‌پذیرد وبرآن خرده گیری میکند ، وخود در دیباچه میگوید :

« پس‌از اینکه به‌مطالعهٔدقیق شرح خواجه بر«اشارات»توفیق‌یافتم وباافکار عالی وبکراو آشنا شدم ودرصفحات کتاب «محاکمات» خوب‌دقت کردم ودریافتم که برخی از نوشته های قطب نا استوار وقابل جرح وتعدیل است ، برآن‌شدم که برای جدا کردن خطاء و صواب «محاکمات»این‌حاشیه را بنگارم» .

۱ ـ نسخه‌ای از حاشیهٔ سبزواری برالهیات‌اسفار درفهرست آستان قدس (ج ۱ ص) بنام « شرح الابحاث‌المفیدة» معرفی گردیده .
۲ ـ درهیچ یك از نسخ ، حاشیهٔ منطق محاکمات دیده نشد و از دیباچه استفاده میشود که اساساً به منطق نپرداخته .

باغنوی این حاشیه را بنام **شاه اسماعیل** پرداخته و در دیباچهٔ کتاب (که درهمهٔ نسخها موجود نیست) از او با مدح بسیار یاد و کتاب را بدو اهداء کرده.

در **ذریعه** این حاشیه جداگانه یاد نشده و درضمن معرفی حاشیهٔ آقاحسین خوانساری بر« محاکمات » نام آن آمده . خوانساری درحاشیهٔ خود از حاشیهٔ باغنوی یاد کرده وبدان نظر داشته . درفهرست کتابخانهٔ رضوی نسخه‌ای فاقد دیباچه معرفی گردیده است .

آغاز دیباچه: الحمدلله الحکیم الذی شفا علیل الحکمة باشارات فائقة وروی غلیل العلم والمعرفة بتنبیهات رائقة و وفقنا النظر التحقیق فی حکمته البالغة ...

آغاز کتاب : قال المحاکم بل یکفی فی اثباته اما مجرد ملاحظة تصوراته اوالنظر السابق . اقول لایذهب علی من تتبع فصول الکتاب ان کثیرا من الاحکام المصدرة بالتنبیه یستنبط عن النظر فی الفصل السابق ... ثم المصدر بالتنبیه کما جاز اثباته وبیانه بتصور اطرافه کماهوالمشهور فقد یکون بالتمثیل المزیل للخفاء...

پایان : وهو حال موت صاحب الجهل المرکب . هذا ما تیسر لنا فی نقد شرح الشرح وبیان ما وقع فیه من الجرح بتفصیل مجملات ماافید فی الشرح من التحقیق وتوضیح مرموزات ماافیض فیها من التدقیق .

رجوع کنید: (به کشف الظنون : اشارات) ، (ذریعه ج ٦ (هدیة العارفین ج۱ ص ۲٦٥ (۱)) ، (فهرست آستان قدس رضوی ج٤).

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۹۱:

نسخه‌ایست که در ۱۰ ربیع الاول ۱۱۱٤ بخط نسخ سید محمد پسر حاج مراد قایینی نوشته شده . همه جا بجای قال المحاکم «المح» نوشته شده ، قلم خوردگی و بحاشیه رفتن درنسخه زیاد بچشم میخورد . بریشت نخستین برگ یادداشت و مهربست از محمد سمیع رادکانی . تاریخ یادداشت مزبور ۱۱٤۹ ونقش مهر «لااله‌الاالله الملك الحق المبین محمد سمیع »است. برکنار بسیاری از صفحات نسخه حاشیه هایی از مؤلف بانشان «منه» وحاشیه‌های بدون امضاء ویا بانشان « حخ »

۱ ــ «درهدیة العارفین » این کتاب بنام حاشیهٔ شرح اشارات یاد شده .

یا« ح خ ر ن » یا « آقا رحمه‌الله »یا«آقاطاب ثراه» یا «آقا حسین‌رحمه‌الله» دیده میشود . میان ص الف وب(برگ ۱۵۲)یك برگ بقطعی کوچك‌تر از قطع کتاب الصاق شده‌و بر پشت وروی آن با خط شکسته نستعلیق بسیار ریز یك فقره‌حاشیه بانشان «آقا دام‌ظل الله علیه و رحمته خیر ما یجمعون » نوشته شده.حاشیه های مذکور نیز برخی‌بخط‌کتاب وبرخی بخط شکسته نستعلیق است برخی از برگهای نسخه نازکتر از دیگر برگها اما همه بخط یك‌کاتب است .

عنوان‌نمط ها از النمط‌الاول تا النمط‌السابع در کنار صفحات نوشته شده .

کاتب نیمی از صفحهٔ ۱۹۱ را سفید گذارده اما افتاده ندارد .

نمط اول در نیمهٔ صفحه ۱۴۳ تمام میگردد و پایان آن چنین است :

لان الکلام مخصص‌بالحرکة الاینیة حتی یکون مقدرة فی نظم الکلام والله‌اعلم بحقایق‌المقام وجلیة‌المرام . (۱) تمت النمط الاول من الکتاب بعون‌الملك الوهاب وسیتلوه‌النمط‌الثانی .

نمط دوم از صفحه (۱۹٤) با این سطرآغازمیگردد :

المح (رمز قال‌المحاکم) والاجسام باعتبار الجهات اما محدد الجهات ـ (۲) اعلم ان ههنا جهات‌مطلقة...

پایان نمطدوم (ص ۲۰۲) : وانکان الظاهر من عباراتهم ان‌المزاج کیفیةواحدة بین‌الاربع. هذا آخرماتیسر لنافی‌النمط الثانی .

آغاز نمط سوم (همین صفحه) : المح لکن لیس معنـی النفس والالـزم ان یکون صور المعدنیات والبسائط نفوسا . . .

پایان نمط سوم = طبیعیات(ص ۲٦۱) : (قال المحاکم) ولا یخفی ضعف هذا الجواب . اقول لعل‌وجه الضعف ان الارادة الکلیة قد یکون غیر قار ... کمافی الارادةالجزئیة المندرجة تحت نوع بعینهافتامل ... لعله المستندالی الحرکة الفلکیة و تمام تحقیق هذاالکلام مذکور فی حواشینا علی حاشیةالتجرید .

آغاز نمط چهارم (همین صفحه) :المح فیکون هذا النمط فی‌الوجود المطلق والوجودات الخاصة التی هی علله...

---

۱ ـ از این تمت تا آخر در دیگر نسخی که در دست داریم نیست وگویا افزودهٔ کاتب است .

۲ ـ از جمله موارد نادریست که محشی ویا کاتب‌پس از نقل فقره‌ای از سخن‌محاکمات «اقول» نیاورده .

پایان نمط چهارم (ص ۲۹۷) . برهان من العلةعلیالمعلول اولی منعکسه .

آغاز نمط پنجم (همین صفحه): (قال المحاکم) بلالبناء یحدث میولاقسریة ...

پایان نمط پنجم (ص۳۲۵) :.لم یکن راجعاالیالشق الثانی واللهاعلم بالصواب .

آغاز نمط ششم (همین صفحه) : (قالالمحاکم) لماببین فیالنمط السابق...

پایان : نمط ششم (ص ۳۶۵): باذکر ذلکعلیسبیل الاولی والاخلق و قدمر نظیره (در نسخه : یظهره) مرارا واللهاعلمبالصواب .

آغاز نمط هفتم (همین صفحه) النمطالسابع قوله المح ایالاشرف فی مراتبالبدو بازاء الاحسنفیمراتب العود . اقول ...

پایان (ص ۳۸۵) : ولعمری ان تحقیق هذاالبعد ممالم یحم حوله احد وذلك فضلالله یؤتیه منیشاء والله اعلم بحقیقة الحال وحقیقة المقال .

آغاز نمط هشتم (همین صفحه): المح فنقول نحنلانلنتذبل تتخیل الالتذاذ ...(اینجمله (آخرین فقرهایستازمحاکمات کهبا غنوی برآن حاشیه نگاشته) .

قطع : وزیری باریك ۲۴/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیماج قرمز (بدون مقوا) .صفحات : ۳۸۶ .سطور :۲۸.

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۹۷۳

حاشیهٔ محاکمات

۱۷۹۱

نسخهای دیگر از حاشیهٔ **میرزاجان باغنوی** بر**محاکمات**، (طبیعیات = سه نمط اول) و مانند نسخهٔ ش ۱۸۹۱ دارای دیباچه است .

این نسخه در ۱۳۰۱ بخط نسخ شیخ محمد ولدشیخ رضا واعظ بروجرد گویا برایمرحوم میرزا طاهر تنکابنی نوشته شده .کاتبدر پایان نسخه چنین رقم کرده :

حسب الفرمودهٔ جناب مستطاب قدسیالقاب آقا میرزا محمد طاهر صورت اتمام پذیرفت حرره العبدالمذنب شیخ محمدولدمرحمت پناه آقا شیخ رضا واعظ بروجرد فی شهر جمادی الاولی سه ۱۳۰۱ .

خط وامضا و مهر مرحوم تنکابنی به نخستین و آخرین برگ دیده میشود.این نسخه فاقد حواشی مؤلف است و برخلاف نسخ قبل برکنارهای وسیع آن چیزی نوشته نشده جز یك فقره حاشیه ازمرحوم تنکابنی در ص ۳۰۸ .

قطع : خشتی ۲۲ × ۱۸ . س . ج:تیماجی سبزرنگ . صفحات : ۳۰۱.سطور : ۲۲ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۲۳۱

حاشیهٔ محاکمات ۱۷۹۳

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ باغنوی** بر **محاکمات رازی** ، فاقد دیباچه.

این نسخه در ۱۰۸۸ بخط شکسته نستعلیق محمد مؤمن ولد سلطانعلی بیك نیاری (کذا) نوشته شده . حاشیهٔ «منه» برکنار برخی صفحات نسخه دیده میشود . دربرخی ازصفحات نیزکاتب متن رابحاشیه برده . چند فقره حاشیه بانشان « س قدس سره» «ح م د » و یا« ح ح » نیز دیده میشود .

نمط اول در صفحهٔ ۱۹۵ (بدون جملهٔ اضافی موجود در نسخهٔ اول) پایان پذیرفته ، نمط دوم در ۲۷۳ ، نمط سوم در ۳۴۳ ، نمط چهارم در ۳۸۹ ، نمط پنجم در ۴۲۸ ، نمط ششم در۴۷۳ ونمط هفتم در۴۹۷ .

نیمی از آخرین برگ نسخه بریده شده ولی کتاب نقصی نیافته .

قطع : رقعی بزرگ ۱۹/۵ × ۱۲/۵ . ج : تیماجی قرمز ومندرس.صفحات : ۴۹۸. سطور : ۲۰ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۵۶۳

حاشیهٔ محاکمات ۱۷۹۳

نسخه‌ای دیگر از حاشیهٔ **میرزاجان** ومانندنسخهٔ ۱۷۹۱ دارای‌دیباچه‌است .

نسخه‌ایست مصحح که درقرن ۱۱ وبخط نسخ تحریری نوشته شده و (گ ۱۲۷ الف = النمط الرابع) وجایهایی ازآن، «بلغ» بتاریخ۱۱۱۰ ، ۱۱۱۱ دیده‌میشود دراین‌نسخه حاشیه‌های

«منه» بیش از دیگر نسخ‌دیده میشود وازآنجمله درآخرین برگ حاشیه‌ایست که در نسخ‌پیشین نیست . حاشیه‌هایی نیز بانشان ع ب ق ادام‌الله‌ظله، وگاه «ع ب ق تغمده‌الله‌بغفرانه» دیده میشودکه شاید از حاشیهٔ شرح اشارات محمد باقر سبزواری وقسمتی ازآن در زندگی او نوشته شده است . (فهرست رضوی ج ۱ و ذریعه ٦) برپشت نخستین برگ، یادداشت و مهریست از عبدالله الرضوی بن عبدالرزاق و پایین صفحه یادداشت و مهریست از محمد حسین‌الرضوی (شاید فرزند عبدالله رضوی مذکور) .

در این نسخه نمط اول در ص ۱٤۷ پایان یافته ونمط دوم در ۲۰۲ ونمط سوم در۲٤٦ نمط چهارم در ۲۸٤ و نمط پنجم در ۳۱۳ نمط ششم. ۳٥۰ و نمط هفتم در ۳٦۸ . بیشتر ص ۳۰٤ (گ ۱٥۲ ص ب) سفید است و روی آن چند بار نوشته شده «صح البیاض» و مسلماً سطر اول صفحهٔ بعد دنبالهٔ سطریست که در صفحهٔ مذکور نوشته شده. این نسخه درکتابخانهٔ آقا علی مدرس بوده و مهروی و فرزندش آقا حسن برپشت نخستین برگ دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۸ × ۱۲/٥ س . ج : مقوای سفید . صفحات ۳٦۹. سطور : ۲۰ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۳۸

حاشیهٔ محاکمات ۱۷۹۴

آقاحسین خوانساری (م-۱۰۹۹) برشرح **اشارات طوسی و المحاکمات** بین‌شرحی‌الاشارات **قطب رازی** (م-۷٦٦) دوحاشیه نگاشته،حاشیهٔ نخست‌ناظر شرح **خواجه نصیرطوسی** و **محاکمات قطب‌رازی** و **حاشیهٔ باغنوی** بر محاکمات است وچون **محقق سبزواری** این حاشیه را دیده و خرده گیریها کرده خوانساری حاشیه‌ای دیگر بر محاکمات نگاشته و خرده گیریهای سبزواری راپاسخ گفته . این حاشیهٔ دوم ریاض‌العلماء یاد کرده و در «ذریعه» بنام حاشیهٔ شرح اشارات آمده و به نسخه‌ای ازآن اشارت نرفته . «جامع‌الروات» از

این دو حاشیهٔ خوانساری بدین گونه یاد کرده : یکی حاشیه برشرح اشارات و دیگری حاشیه برحاشیهٔ سبزواری برشرح اشارات (۱) .

کتابی که جای سخن ماست حاشیهٔ نخستین خوانساری است زیـرا دراین حاشیه نظری به‌حاشیهٔ سبزواری نداشته و دردیباچهٔ آن نیز ازحاشیه‌ای دیگر سخن نرفته وحال آنکه اگرحاشیهٔ دوم بود درآن ازنخستین یادمیکرد .

خوانساری دراین کتاب دیباچه‌ای نوشته که بیشتر نسخه ها فاقد آنست و در «ذریعه» نیزبدان اشاره نشده وحتی نسخه‌ای که در زندگـی خوانساری نوشته‌اند و اکنون درجمله کتب اهدائی طباطبائی بکتابخانهٔ مجلس مـوجود است نیزفاقدآنست . تنها یکی از نسخه‌های آن دراین کتابخانه دیباچه‌ای دارد نظیردیباچهٔ حاشیهٔ نخستین خوانساری برالهیات شفا وخوانساری این تألیف خود را نیزبه شاه صفوی (که در نسخه جای نام او سفید مـانده ومسلماً شاه سلیمان صفویست) هدیه واز او با القاب وستایش فراوان یاد کرده . و در ۱۰۷۱ تألیف این کتاب را بپایان رسانیده .

درریاض و روضات و ذریعه و دیگر کتب تراجم تصریح نشده است کـه خوانساری بر تمام بخشهای محاکمات و شرح اشارات حاشیه نگاشته ویا تنها بر الهیات و طبیعیات.وبرمنطق حاشیه ننوشته . نسخه هایی که من دیده‌ام طبیعیات

(۱) ـ اردبیلی دربارهٔ حاشیهٔ اول و دوم خوانساری بر الهیات شفا نیز همین گونه سخن گفته و دومین را حاشیه برحاشیهٔ سبزواری نام داده. رجوع به صفحهٔ۱۶۶ـ۱۷۰این فهرست‌شود.

مؤلف دانشمند «الذریعه‌الی تصانیف‌الشیعة » این‌کتاب را دوبار معرفی کرده است یکبار بعنوان : حاشیه برشرح اشارات و بار دیگر بعنوان : حاشیه بر محاکمات . نگارنده عنوان دوم را ازآن رو ترجیح دادکه مؤلف خود درآغاز کتاب عبارت کتاب محاکمات را متن و موضوع سخن قرار داده است .

در«الذریعه» آمده‌است : چندین‌نسخه ازاین‌کتاب درکتابخانه های شیخ علی‌کاشف الغطاء، استامبول و تقوی (تهران) کتابخانه تستریهٔ (نجف) و یك نسخه درکتابخانهٔ صدر (کاظمین) موجود است ونسخهٔاخیردارای حاشیه هایی از فرزند مؤلف ـآقا جمال خوانساریـاست .

و الهیات است تا آخر نمط هشتم و نمط نهم و دهم و منطق را ندارد . از دیباچهٔ مذکور نیز استفاده میشود که به منطق محاکمات نظر نداشته‌است. خوانساری خود براین کتاب حاشیه هایی نوشته که در کنار برخی نسخ با نشان «منه» آمده و فرزند وی آقا جمال نیز تعلیقاتی بر کتاب پدر خود نوشته که در کنار برخی از نسخه‌هایی که تاکنون دیده‌ام موجود است و درذریعه نیز بدان اشارت رفته . خوانساری عبارت محاکمات را با عنوان «قال المحاکم» وعبارت خواجه نصیررا با «قال الشارح» و حاشیهٔ میرزاجان را با «قوله فی الحاشیة» مشخص ساخته . ازمتن اشارات نیز گاه فقراتی نقل کرده .

آغاز دیباچه : الحمدلله واهب جمیع النعم و معلم المعارف والحکم . خلق فاتقن و صور فاحسن ابدع خلق الاشیاء واحکم . . .

پایان : و کواکب مخالفته مقرونة بالهبوط متحیرة والمرجو من‌الله ان یجعلها ذخراً لیوم الدین و ینفع بها الطالبین وها انا اشرع فی المقصود واتوکل علی الملك المعبود .

آغاز طبیعیات : قال المحاکم قدعرفت فیماسبق ان الاشارة الی آخره . ای الحکم المصدر بها فلااشکال ح فی تعدیتها بالی فی قول الشیخ هذه اشارات الی اصول ... قوله فی الحاشیة ان فی تعریف احدالمتضایفین لابدان یذکر الآخر . هذا فی تعریفه الحدی مسلم واما فی التعریف الرسمی فلا ...

پایان : قال الشارح وههنا قدصرح بکون التذکرة . لاادری این هذا التصریح اذلیس فی کلام الشیخ ما یتعلق بهذاالامرسوی قوله ... وقد تعارف التعبیر من الخاطر والذهن بالذکر کما یقولون فی الفارسیة «بیاد داشتم و بیاد مانده بود» .. ولوسلم ان الذکر فی کلام الشیخ هوالتذکر المصطلح فلا یخفی انه ح یدل الکلام علی ان التذکر هوالحفظ فقط لا انه مرکب من حفظ و ادراك فتثبت .

آغاز الهیات: لا یخفی علی الناظر ان المذکور ... لایخفی ان کلام المحاکم لایدل علی ان هذا النمط فی الوجود المطلق وفی بیان ان الوجودات الخاصه علل له.. قوله لان المقول بالتشکیک.. هذا وان کان کذلك لکن الظاهران زعمهم ان الوجود مقول بالتشکیك....

پایان : قال المحاکم اویتدافع فلایتعلق به فلاتناسخ فیه اذیجوزان یدفع بعضها بعضا ویتعلق هی دونها فان قلت هذا لماکان مستلزماللتعطیل البعض وهومناف لما علیه بناءالکلام .. قلت تدافع الجمیع ایضا مستلزم للتعطیل .. هذا آخر ماتیسرلنا من الکلام علی الشرح و شرح الشرح و حاشیة المحقق الشیرازی الباغنوی .

رجوع کنید به (ذریعه ۶ : ۱۱۰ - ۱۱۱ و ۱۹۲) ، (روضات الجنات ص) (ریاض العلماء). (اعیان الشیعه ج ۲۷-۱٦٤) (کشف الحجب والاستار)،(جامع الروات (نجوم السماء ص۱۱۱-۱۱۳) (همین فهرست ص ۱٦٦-۱٦۹) (نسخه‌های مصنفات ابن‌سیناص۳٦) (آثار ومؤلفات خواجه نصیر ازمدرس رضوی ص۲٤۷)

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ۱۷۹٤

نسخه‌ای کامل است که در ۱۱۰۵ بخط نستعلیق نوشته شده .
برگ های نسخه دارای جدول و کمند لاجورد و آب طلایی است . صفحه اول دارای سرلوحی است مرصع ومذهب وگل وبوته‌کاری.. بر کنار برخی ازصفحات حاشیه هایی از مؤلف با نشان «منه» دیده میشود . دربرخی ازصفحات کتاب سقطات متن در حاشیه بخط کاتب یا با خطی دیگر جبران گردیده . برگ ۱۷۵ ازمیان پاره شده واما ناقص نگردیده . عنوانهای «قال» و «قوله» باشنگرف نوشته شده . این نسخه دیباچهٔ خوانساری وحواشی آقا جمال را ندارد . نمطاول درص ۲۵۵ پایان یافته ونمط دوم در ص ۳٦۱ و نمط سوم در نیمه ٤٦۵ درص ٤٦٤ و ٤٦۵ سطرها کوچك تر ودروسط قرارگرفته نمط چهارم (= الهیات) پس از ۲ ص - ٤٦۸ - آغاز میگردد ودراین فاصله ۲ صفحه سفید گذارده شده . نمط چهارم در ۵۲۷ نمط پنجم در ٦۰۲ نمط ششم در ٦۹۱ ونمط هفتم درص۷٤۹ پایان یافته است . درپایان نمطها خاتمه یافتن آن و شمارهٔ نمط بعد ذکرشده .

کاتب درپایان نسخه چنین نوشته :

وقع الفراغ من تسویده یوم الخمیس احدی عشر شهر رمضان المبارك سنةماة وخمس بعدالف من الهجرة النبویه علیه الف الثناء والتحیة .

برپشت نخستین برگ چند یادداشت و مهر موجود است و ازآنجمله یـاد داشتی است از عطاءالله حسینی ونقش مهرآن «محمد عطاءالله الحسینی» است . چند مهر کوچك ومربع نیزهست که نقش‌آنها بدرستی خوانده نمیشود .

قطع : وزیری ۲٤/۵ × ۱۵ س . ج : تیماجی قرمز با حاشیهٔ مشکی که در وسط آن یك ترنج دوگل وبوته کوبیده و سوخته کرده‌اند . صفحات : ۷۵۵ . سطور: ۲۳ . کاغذ شبیه‌ترمه .

شمـارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۲۳

حاشیهٔ محاکمات

۱۷۹۵

نسخه‌ای دیگر است از حاشیهٔ **آقاحسین خوانساری** بر **محاکمات قطب رازی.**

این نسخه که در ۱۱۰۱ بخط شکسته نستعلیق نوشته شده ، تنها نسخهٔ دارای دیباچه‌ایست که‌بدست ما رسیده ودیگر نسخ حاشیهٔ خوانساری که دراین‌جا معرفی شده‌فاقد دیباچهٔ‌مؤلف است .

باپایان‌نمطسوم (آخر طبیعیات) نسخه نیز بدینگونه پایان یافته :

لانه مرکب من حفظ و ادراك فتثبت. تمت‌الکتاب بعون‌الله الملك‌الوهاب فی‌تاریخ سنةاحدی وماة بعدالالف سنه ۱۱۰۱ .

نمط اول درص ۳۱۳ ونمط دوم در ٤٤۹ پایان یافته . از حاشیه ها جز چند فقره دراین نسخه نیست.امتیاز بزرگ این نسخه آنست که ۲ سال پس‌از وفات مؤلف نوشته شده وحـاشیه های بسیاری ازفرزند وی آقا جمال با نشان «آقاجمال سلمه‌الله» بخط کاتبی دیگر بر کنار صفحات آن نوشته‌اند .

حواشی آقاجمال درنمط اول است و در بقیهٔ کتاب حاشیه‌ای‌ازاونوشته نشده . دیباچهٔ‌صفحهٔ ۱ ـ ۳ را فراگرفته و ص ٤ سفید مانده . بربالای صفحه ٥ (ص اول کتاب پس‌ازدیباچه) مهری بیضی دیده میشود که نقش‌آن «عبده‌الراجی احمدالحسینی» است .

برپشت نخستین‌صفحهٔ نسخه‌نیز مهری کوچك تر با نقش «محمد ابراهیم‌الحسینی»دیده‌میشود.
قطع : وزیری باریك ۲٥ × ۱۳ س .ج : تیماجی‌قهوه‌ای رنك . صفحات ٥۸٦. سطور:۲٥ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٥۹۲۳

حاشیهٔ محاکمات

۱۷۹٦

نسخه‌ای دیگر است از **حاشیهٔ خوانساری** بر **محاکمات**.

این نسخه بخط نسخ قرن ۱۲ وتا اواسط نمط ثالث است وعلاوه براین تفاوتهای بسیار نیز

با دیگر نسخه‌های حاشیهٔ خوانساری دارد وبسیاری ازفقرات حواشی که در دیگرنسخه ها هست دراین نسخه نیست وهمچنین درآغاز نمط دوم با پایان نمط اول خلط شده و بهم پیوسته،علاوه براینکه چندین‌فقره‌حاشیه را نیزندارد . دربعضی ازصفحات آنچه ازمتن افتاده در کنار صفحات بخطی دیگر جبران گردیده ازآنجمله درنخستین صفحه.این نسخه دیباچه ندارد ودراوائل قرن ۱۲ نوشته شده . نمط اول درص ۱۵۱ (گ ۷۹ ـ الف) ونمط دوم در۲۲۸ پایان یافته و نمط سوم نیمه کاره مانده . مهرآقا علی حکیم وفرزندش آقاحسن برپشت نسخه دیده میشود.درنیمهٔ نخستین‌نسخه « قوله » باشنگرف نوشته شده و در بقیهٔ نسخه کاتب جای آن را سفید گذارده .

پایان : واقول فیمکن ان یقال قد تقررعندهم انه بشرط .. فیه نظر اما اولا فلانهم یقولون ان فی‌صدق‌التأثیر ... فما الذی یقتضیها ان‌کان مقتضیها النفس علی‌آلات .

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۳ س . ج : تیماج قهوه‌ای . صفحات : ۲۷۰ : سطور : ۲۰

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۹۱

۱۷۹۷ حاشیهٔ محاکمات

نسخه‌ای دیگراز **حاشیهٔ خوانساری** بر **محاکمات** .

این نسخه درزندگی مؤلف بسال ۱۰۹۱ نوشته شده و ظهیر پسر معصوم برحسب اشارت میرزامحمد نصیرا آنرا نوشته . برپشت نخستین برگ این یادداشت دیده میشود :

« من‌مواهب‌الله علی عبده محمد نصیربن عبدالله عفی‌عنهما» . عناوین موضوعات و مباحث درکنار وبیشتر باشنگرف وبخط نستعلیق زیبا نوشته شده .چند فقره حاشیه بدون امضاء برکنار صفحات نسخه هست که بنظر میرسد بخط محمد نصیراست که نسخه را نویسانیده . این نسخه شامل الهیات است وطبیعیات را ندارد وبنظر میرسد که کاتب حاشیهٔ خوانساری را برای محمدنصیرا در ۲ جلد « الهیات » و « طبیعیات » نوشته واین جلد دوم است .

آغاز : (نمط چهارم) : قوله لایخفی عفی‌الناظر ان‌المذکور ...

پایان (اوائل نمط هشتم) **:** هذا آخرما تیسرلنا من‌الکلام .. واتفق‌الفراغ منه بحمدالله وحسن توفیقه‌یوم‌الاثنین رابع شهرشعبان‌المعظم سنة احدی وسبعین بعدالالف من‌الهجرة‌النبویة علی یدمؤلفه‌المذنب الراجی لمغفرة‌الباری ابن جمال‌الدین محمد حسین‌الخوانساری اوتیا کتابهما

یمینا وحوسبا حسابا یسیرا والحمدلله رب العالمین قد فرغ من تسوید هذا الکتاب بعون الله فی عشر الثانی من شهر شوال من شهور سنة احدی وتسعین والف من الهجرة ... علی ید المذنب الراجی ... ابن المعصوم ظهیر .. علی حسب الاشارة المخدوم والملاذ میرزا محمد نصیرا .. وارجو .. ان یطالع فی احسن الاحوال ویعفو عن کاتبه ... لان الانسان جایز السهو والنقصان .

نمط چهارم در ص ۹٤، نمط پنجم در ۲۲۲ و نمط ششم در ۳۷۰ و نمط هفتم در ٤٦٤ پایان یافته است.

قطع : خشتی ۱۸ × ۱۲ س . ج : تیماجی قهوه‌ای رنگ . صفحات : ٤۷٤ .سطور: ۲۰.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲٤۸۳

حاشیهٔ مشاعر

۱۷۹۸

نور البصائر – حاشیه بر **مشاعر صدر المتالهین** از **احمد اردکانی** پسر **محمد بن ابراهیم اردکانی** مؤلف حاشیه بر حاشیهٔ آقاجمال بر حاشیه خفری بر شرح الهیات تجرید (همین فهرست ش: ۱۷۲۳)، بر مشاعر صدر المتالهین دو بار حاشیه نگاشته ، حاشیهٔ نخستین او دارای دیباچه‌ای کوتاهست و در زندگی استاد خود مصطفی العلماء نوشته خود و تعلیقاتی بر آن افزوده که بر کنار صفحات نسخه های آن دیده میشود . پس از مرگ استاد در حاشیهٔ خود بر مشاعر تجدید نظر کرده و مباحث آن را گسترش داده و تمام تعلیقات خود را برحاشیهٔ نخستین نیز در متن وارد ساخته ، و برای آن دیباچه‌ای گسترده نگاشته. دراین دیباچه نیز وی ازاستاد خود **مصطفی العلماء** باستایش فراوان یاد و تألیف خود را به **وکیل الدوله چراغعلی خان** (همین فهرست ص ۸۳) هدیه کرده .

اردکانی حاشیه بر حاشیهٔ آقاجمال را پس از نورالبصائر نوشته و درآن این کتاب را یاد کرده . کتاب حاضر حاشیهٔ نخستین اواست .

آغاز : احمدك اللهم یا مفیض الخیر و الجود .

پایان : ولیس شیٔ منها رافعا للاخر فلیس وجودالحادث رافعا بعدمه السابق الذی هوامر واقعی فلایلزم الخلف ... تامل حق التامل حتی یظهرلك حقایق ماقلناه ولاتکن من الغافلین.

رجوع شود به ذریعه ۶ : ... ۲ فهرست دانشگاه ج ۳ ص۲۴۵ وهمین فهرست ص۸۱-۸۳.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۷۹۸:

نسخه‌ایست بخط شکسته‌نستعلیق بدون تاریخ . عنوانهابشنگرف وبخط نسخ برکنارصفحات نوشته‌شده . برکنار بسیاری از صفحات ویک صفحه‌اضافی آخرحاشیه‌هایی‌بانشان «منه» دیده میشود وهمین تعلیقاتست که اردکانی بعدها در متن حاشیهٔ دوم خویش وارد وآنرا تکمیل کرده.

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۱ س.ج: تیماج قهوه‌ای بدون مقوا . صفحات : ۳۵ . سطور :۱۷ کاغذ آبی‌ضخیم . شماره دفتر ثبت:۲۷۸۲۵

حاشیهٔ مشاعر ۱۷۹۹

نورالبصائر از **مولی احمد اردکانی** . این کتاب حاشیهٔ دوم **اردکانی** است آنرا پس ازمرگ استاد نوشته ودردیباچهٔ آن ازوکیل‌الدوله **چراغعلی‌خان** یاد وکتاب را بدوتقدیم کرده .

خطبهٔ این کتاب با حاشیهٔ نخستین (ش۱۷۹۸) یکی است اما دیباچهٔ این با آن متفاوت است.این کتاب درحاشیهٔ **مشاعر** در تهران چاپ شده .

آغاز :احمدك اللهم‌يا مفيض الخير ..

پایان : وتراكم بلبالى الموجب لتشتت بالى مع عدم مساعدة الزمان وقلة معاونة اهل الدوران ولكن على‌الله فى‌كل الامور اتكالى واليه توجهى فى جميع احوالى فله‌الحمد اولاوآخرا و ظاهرا و باطنا .

رجوع به فهرست‌دانشگاه‌ج ۳ ص ۲۴۵ و همین فهرست ص ۱۹۸ تا۱۹۹ و شمارهٔ زیرشود .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۷۹۹:

نسخه‌ایست که‌بخط نسخ‌زیبای‌محمدکاظم فرزندمحمدتقی‌ودر۱۲۲۱ نوشته‌شده برگ نخستین

آن دارای سرلوحه‌ایست مذهب و مرصع که خطوطی با آب طلا ولاجورد در آن ترسیم شده و نام کتاب نیز درمیان آن با آب طلا نوشته شده. تمامی صفحات دارای جدول چندخطی طلا و کمند آب طلائی است. عنوانها نیز همه بقلم آب طلاست . در پایان نسخه دو صفحه بصورتی ممتاز نوشته شده بدینگونه که کاتب در وسط هر صفحه ۸ سطر با فواصل زیاد نوشته و درمیان آنها خطوطی با آب طلا ترسیم کرده . نوشته کاتب در این دو صفحه مشوش است در آغاز نام کاتب محمد کاظم بن محمد تقی یاد و سپس توضیح داده شده که این نسخه را بامر وکیل الدوله چراغعلی خان نوشته. در آخر این نوشته نام احمد بن محمد ابراهیم دیده میشود (۱) وظاهر مندرجات این سطور آنست که این خاتمة الحاقی انشاء «احمد بن محمد ابراهیم» است وشاید وی بجز مؤلف باشد .

بر کنار صفحات این نسخه نیز حاشیه هایی بانشان منه دیده میشود . در برخی از صفحات نیز افتادگی های متن در حاشیه جبران گردیده .

قطع: رقعی ۱۷/۵ × ۱۲ س. ج : تیماجی تریاکی ضربی . صفحات : ۲۵۸ سطور : ۱۷.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۳۲۳۱

حاشیهٔ مشاعر ۱۸۰۰

نسخه‌ای دیگر است از **نورالبصائر**، حاشیهٔ دوم **اردکانی** بر **مشاعر** .

۱ ـ کاتب چنین نوشته :

وقد کتبها بیمناه الداثره العبد الاثم ابن محمدتقی محمدکاظم للامرالمطاع الصادر من مصدر الفضل والافضال الذی یتلالامن جماله انوارالکمال ویتشعشع من وجنات احواله آثارالعظمه والجلال الزکی الالمعی والسراج المضی والکوکب الدری الحری بان یقال فی شانه العالی ماقاله المولوی المعنوی ..... مدح توحیف است مازندانیان ـ گویم اندر مجمع روحانیون ـ شرح توعیب است بااهل جهان ـ همچوراز عشق دارم من نهان ، والمتحلی بالفضائل جلا المتخلی من الرزائل کلا کیف لاوقد رباه من رباه‌الله اعنی صاحب السلطنه‌العظمی و الخلافة الکبری جعل ایام خلافة ماتعاقب الیل والنهار نایب الحکومة العلیه و کیل‌الدوله الابدیه مقرب‌الحضرة الخاقانیه اعنی من شرف باسمه‌السامی هذه‌الحاشیه زاده الله شرفا ومجدا .. وقد وقع الفراغ من تنمیقها فی یوم الاحد من العشرالاول من‌الشهر المکرم الشوال سنه احدی وعشرین ومائتین بعدالالف . . . وقد سود هذه المسوده احوج المربوبین الی الرب‌الصمد ابن محمدابراهیم احمد غفرالله‌لهما وللمؤمنین بالواحدالاحد.

این نسخه ش ۱ دفتر یست (ص ۱ ـ ۱۲۵ دفتـر)بخط شکسته نستعلیق بدون تاریخ شامل دو رساله:

۱ ـ نورالبصائر ـ حاشیه مشاعر ـ (نسخه جای گفتگو).

۲ ـ حاشیهٔ هرندی برحاشیهٔ آقا جمال خوانساری بر شرح تجرید (= مسئلهٔ قدرت) محمدبن‌محمدعلی‌هرندی در دیباچهٔ رسالهٔ مذکور ازاستاد خودسیدابوالقاسم مدرس که زنده‌بوده یادکرده . خط نسخهٔ نورالبصائراردکانی با حاشیه هرندی تفاوت دارد واز دوکاتب است. کنارهای این نسخه سفیدند وحاشیه‌ای از مؤلف برآنها نوشته نشده .

قطع : رقعی ۱۵ × ۱۰/۵ س . ج تیماج مشکی، صفحات :۱۵۶ سطور ۲۲و۱۳

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۹۵

حدوث عالم ۱۸۰۱

از **صدرالمتالهین شیرازی** (م ـ ۱۰۵۰) . وی‌دراین‌رساله خودرااین گونه معرفی کرده : محمد المعروف بصدرالدین بن ابراهیم قوامی .این رساله درضمن مجموعه رسائل‌ملاصدرا در تهران بچاپ رسیده .

آغاز: سجانك اللهم من قديم قد تفرد بالقدم والسر مديه ...

پایان: ان فی هذا لبلاغا لقوم عابدين ... محمد المعروف بصدرالدين الشيرازی حامدا مصليا علی نبيه .

رجوع کنید به ذریعه‌ج ۲۹۵:۶ فهرست دانشگاه‌ص۲٤٦ یاد نـامه،فهرست تالیفات‌ملاصدرا ـ‌ص۱۱۰

مشخصات‌نسخهٔ شمارهٔ۱۸۰۱:

نسخه‌ایست بخط نسخ که در ۱۰۸۳ نوشته شده و کاتب برکنار برخی از صفحات آن فقراتی بنقل از کتبت لغت ونوشته است . در پایان نسخه سطری چند منقول از دستخط مؤلف نقل گردیده وچنین آغاز میکرد :

ایهاالمتامل فی هذه‌الكلمات المتدبرلمعانی هذه‌النكات الواردة من الحضرة العاليه علی وقلب هذا الكسير الفقير اياك وان تلحظهابعين التحقير .

پایان . صورة خط مصنف و پایان نسخه :

وما یجحد بآیاتنا الا الکافرون . تمت بعنایةالله وحسن توفیقه فی ۱۰۸۳.

قطع : رفعی ۱۷ × ۱۲ س . جلد : تیماجی قرمز دارای عطف دامن‌صفحات ۱۵ و ۲ سطور: ۱۵.کاغذ فرنگی آهارمهره.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۰۳

حدوث عالم ۱۸۰۲

نسخه‌ای دیگراست از **حدوث عالم** تألیف **صدرالمتالهین.**

این نسخه ش۳ (ص ۱۰۶ ـ ۱۶۹) دفتریست شامل‌رسائل زیر:

۱ ـ الحکمةالعرشیة ص٤ ـ ٥٠.

۲ ـ رسالهٔ قضا و قدر ٥١ ـ ١٠٥

۳ ـ حدوث عالم (جای‌گفتگو) ۱۰٦ ـ ١٦٩

٤ ـ رسالهٔ تصور وتصدیق ۱۷۰ ـ ۱۸۰

٥ ـ حشریه ۱۹۰ ـ ۲۰۲

همه رساله‌های این مجموعه بخط نسخ توفیق پسر کربلائی حسین لاهیجانی ودریك تاریخ نوشته شده است. کاتب‌تاریخ کتابت رازیر رسالهٔ حدوث عالم‌ورسالهٔ قضا وقدر ١٢٤٤ نوشته‌ودرپایان رسالهٔ حدوث عالم نام‌خود را ضبط کرده .

در آغاز مجموعه ۳ صفحه اضافی موجود است که در شماره‌گذاری مسلسل صفحات منظور گردیده و روی آنها تعلیقاتی از «صدرالافاضل» که ظاهراً مقصود همان صدرالمتالهین است بر مشاعر نوشته شده . در کنار ص۳ چند فقره‌حاشیه از « استادمحمدجعفرلاهیجی‌مدظله»موجوداست وظاهراً منقول از شرح‌محمد جعفر لاهیجی است برمشاعر (۱).کاتب نسخه‌خود اهل فضل‌بوده‌ویك فقره حاشیه بر کنارص ۱۷۱ ـ ۱۷۲ (رساله تصور وتصدیق) نگاشته . در ذیل رساله مذکور (ص ۱۸٦) سخنانی دربارهٔ ماهیت علم بنقل از صدرا ، قسمتی از رساله حشریه واربعین‌قاضی‌سعیدقمی ونیز فقراتی بنقل از کتب صحاح اهل سنت ، روی پنج صفحهٔ اضافی نوشته . بر روی آخرین برگ دفتر سخنانی از محی‌الدین عربی در بارهٔ«حیوة ازلی » آورده .

۱ ـ نسخه‌ای از شرح مشاعر محمد جعفرلاهیجانی دراین کتابخانه است و در ذریعه نیز از شرح وی یادشده .

قطع : خشتی ۱۶ × ۱۵ س.جلد:مشکی . صفحات : ۲۰۲ . سطور :۲۳

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۶۰۵۵

حدوث عالم ۱۸۰۳

از **شیخ حسین تنکابنی** یکی ازشاگردان **صدرالمتالهین** (م - ۱۵۰) . وی زمان موهوم را از بعض افاضل نقل کرده وآنرا باطل دانسته . این کتاب بامشاعر چاپ شده .

آغاز : الحمدلله المتفرد بوجوب وجوده ...

پایان : کلماکان صالحا لانتزاع المکان لایکون الاجسماتعالی عن ذلك علوا

ذریعه ۸۹:۱ ،اعیان الشیعه ۲۵ : ۱۶ ـ ۲۰ ، معجم المؤلفین عمر رضا کحاله .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۰۳:

این نسخه ش۰۲ دفتریست (ص ۳۷٤ ـ ۲۸۰) شامل این رساله ها :

۱ ـ الاصول الاصفیه تبریزی (۱ ـ ۱۳) .

۲ ـ تعلیقات ـ فارسی ـ (۶۳ ـ ۱۰۶) .

۳ ـ رساله‌ای بفارسی دربارهٔ عالم مثال دارای عنوانهای نور ، اشراق لمعه ـ چهار نور ـ خاتمه و خاتمة الخاتمه(ص ۱۰۷ ـ ۱۹۷).

٤ ـ انوار حکمت ـ فارسی ـ (۱۹۸ ـ ۲۰۸) .

۵ ـ شرح حدیث «من عرف نفسه ... » از عمادالدین مازندرانی پنجهزاری ـ فارسی ـ (ص ۲۰ ـ ۸۲۲۰) .

۶ ـ من کلام الا فاضل فی تحقیق الاقوال الحقه ـ عربی ـ (ص ۲۲۰ ـ ۲۲٤) .

۷ ـ مسئلة علم الباری ـ عربی ـ ازآقا حسین خوانساری (ص ۲۲٤ ـ ۲۲۶) .

۸ ـ توجیه کلام الشیخ الرئیس فی اثبات الواحد لایصدرعنه الاالواحد ـ عربی ـ ازسیدابراهیم حسین همدانی . (ص ۲۲۶ ـ ۲۲۸).

۹ ـ اعتقادیه سید محمد نوربخش ـ عربی ـ (ص ۲۲۸ ـ ۲۳٤) .

۱۰ ـ رساله‌ای درتوحید ـ عربی ـ از میرداماد . (ص ۲۳٤ ـ ۲۳۷) .

۱۱ ـ تفسیر آیهٔ نور و چند فقره مطلب دیگر ـ عربی ـ (ص۲۳۷ ـ ۲٤۸) .

۱۲ ـ رساله در فرق صغیره و کبیرة ـ عربی ـ از محمد ابراهیم‌بن محمد معصوم حسینی (ص ۲٤۸ ـ ۲۵۳).

۱۳ ـ خلسة‌الملکوت داماد (۲۵۳ ـ ۲۵۵).

۱٤ ـ نامه‌ای از حکیم رشدی بمیرزا ابراهیم همدانی (۲۵۵).

۱۵ ـ واردات قلبهٔ‌صدرا ـ عربی ـ (ص ۲۵۵ ـ ۲۵۷).

۱٦ ـ ایضا من کلام صدرالمحققین (۲۵۷ ـ ۲٦۱).

۱۷ ـ فقراتی ازآخر شرح ارشاد مقدس اردبیلی ـ (۲٦۱ ـ ۲٦۵).

۱۸ ـ رساله‌ای درباره زمان (ص ۲٦ ـ ۲۷۲).

۱۹ کلام فی‌ان‌الله خلق آدم علی صورته ـ فصل ـ (ص ۲۷۳ ـ ۲۷٤).

۲۰ ـ حدوث‌العالم (نسخه جای سخن) (۲۷٤ ـ ۲۸۰).

۲۱ ـ طریق‌السلوك نجم‌الدین کبری ـ عربی ـ (۲۸۰ ـ ۲۸۵).

۲۲ ـ رساله فی‌صنوف‌الناس ـ عربی ـ ازشیخ حسین تنکابنی (ص ۲۸۵ ـ ۲۸۸).

۲۳ ـ علم لدنی و کسبی ـ از خواجه نصیر ـ عربی ـ) (۲۸۸ ـ ۲۹۰).

۲٤ ـ رساله محبت ازملامحسن فیض ـ فارسی ـ (ص ۲۹۰ ـ ۳۰۱).

۲۵ ـ سلوکیه ملامحسن کاشی ـ فارسی ـ (۳۰۱ ـ ۳۱۲).

۲٦ ـ شبهات ترکیب کلمهٔ‌توحید ـ عربی ـ ازسیف‌الدین علی‌شریفی‌جابری (ص ۳۱۳ ـ ۳۱٤)

۲۷ ـ عضدیه دراخلاق ـ عربی (ص ۳۱٤ ـ ۳۲۱).

۲۸ ـ آیینهٔ حکمت ـ فارسی ـ ازحسن‌لاهیجی فرزند عبدالرزاق لاهیجی (ص ۳۲۲ ـ ۳٦۵)

۲۹ ـ شرح حدیث کمیل ـ فارسی ـ (ص ۳٦۵ ـ ۳۷۰).

۳۰ ـ احادیث مسلسل بالا باء از صدرالدین شیرازی فرزند نظام‌الدین احمد ـ عربی ـ (ص ۳۷۰ ـ ۳۷٦).

۳۱ ـ اصطلاح الصوفیه (یا) مصطلحات الصوفیه الموحده ـ فارسی ـ ۱۲ فصل (ص ۳۷٦ ـ ۳۸۸).

۳۲ ـ شرح رباعیات ابوسعید ابوالخیر ـ فارسی ـ (۳۸۸ ـ ٤۰۷).

سراسر این دفتر به خط نسخ یك کاتب و در ۱۲٦۷ نوشته شده. در ذیل اغلب رساله‌ها تاریخ مذکور ضبط شده. نخستین صفحه دفتر با قلمی دیگر و از نویسنده‌ای دیگر است و گویا افتاده وسپس تجدید کتابت شده.

برپشت نخستین برگ، فهرست رساله ها را نوشته‌اند ولی ناقص است. این دفتر از کتابخانهٔ مرحوم تنکابنی بوده و برکنار برخی از رساله ها حاشیه هایی از او با امضای صریح او یا بانشان «ط ط» دیده میشود. برپشت آخرین برگ‌نیزیادداشتی ازو موجوداست که‌تاریخ آن ۱۳۰٤ است.

قطع : رقعی۱۷/۵ × ۱۱ س . ج : تیماج قهوه‌ای بدون‌مقوا . صفحات : ۴۰۷ . سطور : ۱۷، کاغذ : شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۵۸

حدوث عالم ۱۸۰۴

از **شمساء گیلانی (شمس‌الدین محمد)** شاگرد **میرداماد** . **شمساء** رساله هایی چند درفلسفه دارد که برخی بپارسی است ومعروف‌ترین آنها «**تحقیقات**» است . «**حدوث عـالم**» یا ــ **اثبات حدوث‌العالم** یکی‌ازرساله های فلسفی‌او است. وی دراین رساله ، بطرفداری از عقیدهٔ استاد خود در بارهٔ حدوث‌دهری برخاسته و در دیباچه گوید : « اثبات حدوث عالم مبتنی برمقدمـاتی است که هریك درهمه‌جا بکار میرود اما ترتیب دادن بدانگونه که حدوث عالم را ثابت کند ، ویژهٔ این رساله است».

آغاز : الحمدلله‌الذی تفرد بالقدم والازلیه ... هذه رسالة فی‌اثبات حدوث‌العـالم مشتمل علی مقدمات حقه ...

ذریعه ج ٦ : ۲۹۵ ، فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲٤۷ ، ۱۳٦ ، ۱۳۷ .

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ۱۸۰٤:

ش ۲ دفتریست (ص ۱۰ ــ ۸۱ دفتر) شامل این رساله ها :

۱ ــ رسالهٔ قبله ص ۱ ــ ۷ .

۲ ــ حدوث‌العالم (جای سخن) .

۳ ــ نخبة البیان‌نراقی ـ فارسی ـ (ص ۸٤ ـ ۱۱۵) کتابت ۱۲۳۸ .

٤ ــ رساله درشرح مسألهٔ حیلهٔ شرعی رفع ربا(رد محاباتیه بهبهانی)ازمیرزا محمد مهدی خراسانی)ص ۱۲۰-۱۹۳ ، کتابت : ۱۲۲٦ .

۵ - تحقیق درسالهٔ استعمال اوانی ذهن وفضه (ص ۱۹۳ ـ ۱۹۸) .

٦ ـ رساله‌ای درشرح مسئلهٔ متعه از محمد مهدی حسینی‌بن هدایت‌الله (ص ۱۹۸ـ ۲۰۸) (۱۲۸٦) .

۷ ـ رسالهای دربارهٔ قبور ائمه ازهمو . (ص ۲۰۸ ـ ۲۱۱) .

۸ ـ رد رساله فیروزیه ملا اسماعیل خواجویی‌از سید محمدمهدی موسوی مؤلف‌رساله‌های بالا ـ فارسی ـ (ص ۲۱۱ ـ ۲٦٤) (کتابت ۱۲۰۰) .

۹ ـ رسالهٔ قبله از رضی‌الدین قزوینی ـ فارسی ـ (ص ۲٦٥ ـ ۳٤۷) .

۱۰ ـ حل شبهه اشاعرة ... از آقا باقر بهبهانی (ص ۳٤۷ ـ ۳٦۱) .

۱۱ ـ رد شبهات ابلیسیه . منسوب به‌صدرالمتالهین . (ص ۳٦٤ـ ۳۷۰ .

۱۲ ـ سخنی درباره تلازم جزیی میان اشیاء ـ گفته قطب رازی ـ (ص ۳۷۲) .

۱۳ ـ رساله‌ای شامل ۷ مسئله ازمسائل کلامی وفلسفی (ص ۳۷۳ ـ ٤۰۰) .

۱٤ ـ رساله درباره «علم» (ص ٤۰۲ ـ ٤۰۹) .

۱٥ ـ رساله‌ای درباره تصور وتصدیق (٤۱۰ ـ ٤۱۱) .

۱٦ ـ قسمت آخر رساله‌ای درقبله که اول آن از نسخه افتاده و برطبق فهرستی که‌برپشت نخستین برگ است رساله است‌درقبله ازشیخ بهاءالدین عاملی .

۱۷ ـ فوائد احسائی (ص ٤۱٤ ـ ٤٥۲) .

رساله‌های این دفتر بدست چند کاتب نوشته شده خط برخی به نستعلیق وبرخی دیگر نسخ است . چند رساله بخط سید محمد موسوی فرزند سید هدایت‌الله است و برخی از آنها نیز تألیف خود او است . برپشت نخستین برگ دفتر یکی ازکاتبان فهرست رساله‌های دفتر را نوشته ومطابق فهرست مذکور دو رساله(رساله قبلهٔ خواجه نصیرالدین طوسی ویك منظومه درعلم حروف) و نیز قسمت بیشترازرساله شیخ بهائی درقبله ازدفتر برداشته شده ، زیرا نام رساله‌های مذکور، درفهرست آمده اما دردفتر نیست.این نسخه حدوث‌العالم ناقص است .

پایان : وکذا العقل لیس حقیقه کلیه بحیث یکون الواجب بالذات مندرجا تحتها یتصور اتحاد فی‌الوجود واذا لم یکن احدهما کلیا و الاخر جزئی ذلك الکلی فکیف .

قطع : خشتی ۲۲×۱٦س. صفحات : ٤٥۲ سطور مختلف (از ۱٥ تا ۲۳) . کاغذ : برنگهای مختلف آبی وسفید وشکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲٥۹۰٥

حدودالاشیاء ۱۸۰٥

از **شیخ الرئیس بن‌سینا** فرهنگ اصطلاحات‌فلسفی‌است بدون‌رعایت‌ترتیب

الفبايي .در فهرست رضوی با نام « رسالة فی العقول » و در فهرست قنواتی «فی الحدود» معرفی شده و در برخی نسخه‌ها نیز نام آن « المباحث الصدیقیه » یاد گردیده .

آغاز: (پس از خطبه): اما بعدفان اصدقائی سألونی ان املی علیهم حدود اشیاء یطالبوننی بتحدید ها ...

پایان: واما القدیم المطلق فهوایضا علی و جهین القدیم بحسب الذات فهوالذی لیس له مبدأ ا:لی وهوالواحدالحق تعالی عما یقول الظالمون علواً کبیراً .

رجوع کنید به فهرست مصنفات شیخ الرئیس تالیف قنواتی و نسخه های مصنفات ابن سینا از دکتر مهدوی ،ص ۷۲ ، ذریعه ج ٦ : ۳۰۰ ، ج۱۱ ص ۲۷٤ ، فهرست کتابخانهٔ مجلس ج ٤: ۱۵۵ . فهرست کتابخانهٔ آستان قدس ج ٤ . ش : ٦٦۷ و۱۳۰ وفهرست دانشگاه :۳ : ٤۲ و ٦ : ۲۳۹۵ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ : ۱۸۰۵

این نسخه ش ۵۱ دفتر بیست (ص ۳۸٦ ـ ۳۹۳ دفتر) شامل ۷۳ رساله بدین ترتیب:

۱ ـ رسالة فی تحقیق یوم النیروز والشهور :۱ ـ ۱۵	عربی
۲ ـ اختیارات : ۱۵ ـ ۱۷	عربی
۳ ـ بخشی از ثمرهٔ بطلیموس ومسائل دیگر (۱۷ ـ۳۱)	عربی وفارسی
٤ ـمنتخب السامی فی الاسامی : ۳۲ ـ ۳٤	عربی بفارسی
۵ ـ تفسیر سورهٔ الحمدوچند نکتهٔ ادبی :۳۵ـ ۳۹	عربی
٦ ـ نامه‌ای از شیخ بهائی به میرداماد:۳۹ـ٦۸	عربی
۷ ـ رسالهٔ فی البیان :٦۸ ـ ۷۰	عربی
۸ ـ رسالة فی التوحید وبعضی فواید :۷۰ ـ۸۰	عربی
۹ ـ رسالهٔ فی انواع المجاز والاستعارات :۸۰ـ۸۲	عربی
۱۰ـ رساله فی المغالطات :۸۲ ـ ۸٤	عربی
۱۱ ـ رساله فی العروض :۸٤ ـ ۸۸	عربی
۱۲ ـ مدارج النمل فی علم الرمل ابن جوزی :۸۸ـ۱۰۱	عربی
۱۳ ـ سئوالاتی چند از غزالی : ۱۰۱ـ۱۰۸	عربی
۱٤ ـ انموذج العلوم دوانی :۱۰۸ ـ ۱۳٤	عربی
۱۵ ـ تفسیر وتعلیقه دوانی برسورهٔ اخلاص:۱۳۵ـ۱٤٤	عربی

۱۶ ـ شرح یکی ازسخنان از علی (ع) (علامه حلی) :۱۴۵ـ ۱۵۶ عربی
۱۷ ـ المنقذ من الضلال غزالی: ۱۴۷ـ ۱۶۶ عربی
۱۸ـ الاسرار غزالی :۱۶۷ ـ ۱۸۵ عربی
۱۹ ـ رسالة فی حل التناقض .۱۸۵ ـ ۱۸۶ عربی
۲۰ ـ اسماء الرجال غزالی :۱۸۶ ـ ۲۰۴ عربی
۲۱ ـ شرح صفی الدین حلی برقصیدهٔ سیمونه :۲۰۴ ـ۲۳۵ عربی
۲۲ ـ شرح بر مقالهٔ سوم اقلیدس .۲۳۵ ـ ۲۳۹ عربی
۲۳ ـ شرح بر گفتار خواجه نصیر. ۲۳۹ ـ ۲۴۰ عربی
۲۴ ـ اصول اعتقادات عضدالدین :۲۴۰ـ۲۴۲ عربی
۲۵ ـ احکام الکتف ازخواجه نصیر :۲۴۲ ـ ۲۴۳ عربی
۲۶ ـ لغز شیخ بهائی : ۲۴۳ ـ ۲۴۴ عربی
۲۷ تفسیر سورهٔ اخلاص دوانی :۲۴۴ ـ ۲۵۶ عربی
۲۸ ـ رسالة فی الصلوة والاقرار حسین بن عبدالصمد : ۲۵۶ـ ۲۷۱ عربی
۲۹ ـ رساله فی القصر والا تمام شیخ بهائی :۲۷۱ـ۲۷۷ عربی
۳۰ ـ رساله فی احکام الزوج والزوجة شیخ بهائی :۲۷۷ـ ۲۷۹ عربی
۳۱ ـ حل کلام بیضاوی ازشیخ بهائی : ۲۷۹ـ۲۸۱ عربی
۳۲ـ جواب شیخ بهائی به حاکم گیلان:۲۸۱ـ۲۸۲ عربی
۳۳ ـ الرسالة الکریة شیخ بهائی:۲۸۲ ـ۲۸۹ عربی
۳۴ ـ رسالة فی الطهارة شیخ بهائی :۲۸۹ـ۲۹۲ عربی
۳۵ ـ رساله فی تحقیق القبلة شیخ بهائی: ۲۹۲ ـ ۲۹۴ عربی
۳۶ ـ رساله اسطرلاب بهائی:۲۹۴ ـ ۲۹۸ عربی
۳۷ ـ لغز شیخ بهائی :۲۹۸ ـ ۳۰۴ عربی
۳۸ ـ تواریخ الائمه:۳۰۴ ـ ۳۰۷ عربی
۳۹ ـ رسالة فی الناسخ والمنسوخ :۳۰۷ ـ ۳۱۵ عربی
۴۰ ـ نسیم السحر : ۳۱۵ ـ ۳۱۹ عربی
۴۱ ـ منتخباتی ازکلمات بزرگان:۳۱۹ ـ ۳۳۵ عربی
۴۲ ـ معرفة التقاویم :۳۳۶ـ۳۴۴ عربی
۴۳ ـ رساله فی علم الاخلاق ۳۴۵ ـ ۳۴۸ عربی
۴۴ رساله وفق الاعداد :۳۴۸ ـ ۳۵۳ عربی

۴۵ - العزلة والخمول : ۳۵۳ ـ ۳۶۱ عربی
۴۶ ـ مختصر فی النحو : ۳۶۱ - ۳۶۳ عربی
۴۷ ـ شرح دوانی براثبات العقل خواجه نصیر : ۳۶۳ ـ ۳۶۶ عربی
۴۸ ـ زوراء دوانی : ۳۶۶ ـ ۳۸۱ عربی
۴۹ ـ تفسیر معقولات ثانیه : ۳۸۱ ـ ۳۸۵ عربی
۵۰ ـ خطبهٔ ابن‌سینا : ۳۸۵-۳۸۶ عربی
۵۱ ـ الحدود ابن سینا : ۳۸۶ - ۳۹۳ عربی
۵۲ ـ رسائلی ازابن سینا: ۳۹۲ ـ ۴۰۰ عربی
۵۳ ـ منتخبات کلمات ابن‌جوزی : ۴۰۰ ـ ۴۱۶ عربی
۵۴ ـ منتخب کتاب‌المغیث فی‌علم‌الحدیث: ۴۱۶-۴۲۱ عربی
۵۵ ـ کتاب‌قضایای امیرالمؤمنین(ع). ۴۲۱ ـ ۴۴۲ عربی
۵۶ ـ مسائل‌العریض شیخ مفید: ۴۴۲ ـ ۴۴۴ عربی
۵۷ ـ منتخب کتاب الرجعه استرآبادی : ۴۴۴ ـ ۴۵۶ عربی
۵۸ ـ منتخب شرح‌هیاکل‌النور: ۴۵۶-۴۵۹ عربی
۵۹ ـ مسائلی ازحکمت‌اشراق: ۴۵۹ ـ ۴۶۹ عربی
۶۰ ـ فایدهٔ از افضل الدین: ۴۶۹-۴۷۰ عربی
۶۱ ـ اعتراض بر محقق دوانی : ۴۷۰ - ۴۷۲ عربی
۶۲ ـ منتخب غرر ودر : ۴۷۲ ـ ۵۱۲ عربی
۶۳ ـ السبعیات همدانی: ۵۱۲ ـ ۵۵۳ عربی
۶۴ ـ الاعراب عن قواعد الاعراب ابن هشام : ۴۵۳ ـ ۵۵۸ عربی
۶۵ ـ کتاب التصریف زمخشری : ۵۵۸-۵۷۰ عربی
۶۶ ـ اختلاجات اعضاء ۵۷۰-۵۷۱ عربی
۶۷ ـ تفسیر سورهٔ فاتحه فناری : ۵۷۱-۵۷۴ عربی
۶۸ ـ تحریم شرب توتون: ۵۷۴-۵۸۵ عربی
۶۹ ـ مناجات شیخ بهائی: ۵۸۵ ـ ۵۸۷ فارسی-عربی
۷۰ ـ فایده‌ای‌منقول از واجب الاعتقادشهید: ۵۸۷-۵۸۸ عربی
۷۱ ـ وصیت نبی (ص) به‌علی (ع): ۵۸۸ ـ ۵۹۶ عربی
۷۲ ـ نامه واعظ الانام وجواب‌آن: ۵۹۶-۶۰۱ عربی
۷۳ ـ تقویم البلدان: ۶۰۱ - ۶۰۴ عربی

دفتریست نونویس که همه رساله های آن باخط نسخ یک‌کاتب و بسیار پاکیزه نوشته‌شده. عناوین با جوهر قرمز ومتن کتاب با جوهر مشکی است . درآغاز نسخه روی۳ صفحه ، فهرست

رساله‌های موجود در نسخه با جدول هایی بخط قرمز نوشته‌شده‌و شمارهٔ رساله‌ها راتا۱۴۰ نشان داده ولی با مراجعه معلوم میگردد از این تعداد تنها ۷۳رساله وبقیه‌فقراتی‌است برگزیده‌ازکتب ورسائل دانشمندان ویاکتب احادیث وتفاسیر .

قطع : رحلی ۳۴ × ۲۱ س . جلد : تیماجی قرمزضربی که دروسط آن ترنجی کوبیده‌اند. صفحات:۶۰۶ . سطور : ۲۵ .کاغذ : فرنگی سفید .

شمارهٔ دفتر ثبت :۳۹۶۰۱

حدود الاشیاء ۱۸۰۶

نسخه‌ای دیگر است از حدودابن‌سینا .

این‌نسخه ش ۶ دفترست وازص۳۱۶ - ۳۲۵ دفتر راگرفته . همه رساله های دفتربخط‌های گوناگون شکسته‌نستعلیق ونسخ ودرپایان آن‌تاریخ ۹۷۳ضبط شده . عنوانهاشنگرف وکنار برخی از برگها وصالی شده است. در برخی از صفحات افتادگیهای متن در حاشیه جبران گردیده.

این دفتر شامل۱۲ رساله وکتابست بدین ترتیب:

۱ ـ تقدیسات میرداماد ص۳ تا ۱۱۹.

۲ ـ رساله ای از ملاصدرا درمسائل مختلف فلسفی‌وعرفانی . (۱۲۱ ـ۱۷۸) .

۳ ـ حکمت عرشیه ملاصدرا .ازصفحهٔ۱۸۱ تا۲۶۱.

۴ ـ اثبات الواجب خفری . از صفحه ۲۶۳ تا۳۰۶.

۵ ـ حکمة عرشیه ابن سینا ، ازصفحه۳۰۷ تا۳۱۵.

۶ - رسالة الحدود(کتاب مورد گفتگوی ما) از صفحه ۳۱۶تا۳۲۵.

۷ ـ رسالة فی کیفیة الموجودات، از ابن سینا (۳۲۶ ـ ۳۲۸) .

۸ ـ رساله فی معنی‌النفس ،ظاهراً دو فصل است ازیك‌رساله در نفس . آغاز فصل‌فی‌ان‌للبدن نفساًتغیر مع‌البدن .قال‌الفیلسوف‌اذاکانت‌قوةمن‌قوی‌البدن . این‌رساله‌دردوفصل‌ازصفحه۳۲۸تا۳۳۰ .

۹ ـ رساله ای در اصول الدین با عنوانهای اصل و فائده وهدایه . آغاز : الفصل الاول‌فی‌التوحید . اصل کل‌من‌ادرك شیأ لابدان‌یدرك وجوده، لانه‌لا یعلم‌بالضرورة . ص ۳۳۱ ـ۳۳۹

۱۰ - الحسنی : از ابوالحسن بن احمد قائنی ، (ذریعه‌ج ۱۱ ص ۲۷۴) از صفحهٔ ۳۴۱ تا ۳۷۸ .

۱۱ ـ فواید مولاناابوالحسن ، در دوصفحه ـفارسی ـ

۱۲ ـ رساله ای در وجود ذهنی از ابوالحسن بن‌احمد. از ۳۸۵تا۴۲۱.

قطع :خشتی ،۱۸ × ۱۲ س .ج: تیماج قهوه‌ای تیره بدون‌مقوا . صفحات:۲۲۱.سطور:۱۶

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۹۷۵

الحدود **۱۸۰۷**

نسخه‌ای دیگر است از **رسالة فی حدودالاشیاء** (۱) **ابن‌سینا** .

ش ۸ دفترست (۱۱٤ - ۱٤۸) همه این دفتر بخط نستعلیق است و نیمهٔ نخستین آن کهنه‌تر و بقلمی دیگر و درحدود ۱۱۰۲ نوشته شده . نیمهٔ دوم (ص ۲۹۸ - ۵۷٦) بخطزمان پسرمحمد طاهر اصفهانی ودر ۱۱۰۷ تحریریافته و در۱۱۰۸ (گویا بوسیلهٔ خودکاتب) مقابله و تصحیح گردیده . درگوشهٔ آخرین صفحه بخطی نزدیك بخط کاتب‌نوشته‌شده « تمت مقابلته نظرا بقدرالطاقةالاماز اغ عنه‌البصروزلق منه‌النظربعون‌الملك‌الغنی فی‌شهر شوال‌المکرم سنه ۱۱۰۸.در کنار ص۳۰۷ نیز علامت تصحیح با امضاء«حاتم»دیده میشود .

این دفتر شامل این رساله‌هاست که جز رساله سرگذشت (۵۷۰ - ۵۷٦) و حاشیهٔ عینیه (ص۱۵۲ - ۱۵۹) از ابن‌سینا است :

۱ ـ الحکمةالعرشیه (ص ۱- ۳۷) .

۲ ـ تفسیر سورهٔ توحید (ص ٤۰ ـ ٥٤)

۳ـ تفسیر سورهٔ خلق (ص ٥٤ ـ ٦۱)

٤ـ » » ناس (ص ٦۲ - ٦٦)

۵ـ رسالهٔ سرالقدر (ص ٤۸ ـ ۷۳)

٦ـ اقسام العلوم العقلیه (رساله‌فی ...) ص ۷٦ - ۹٦

۷ـ رسالة العروس (ص ۹۸ - ۱۰٦)

۸ـ الحدود (جای گفتگو)

۹ـ حاشیهٔ قصیدهٔ عینیه ازشمس‌الدین سمرقندی (ص ۱۵۲ - ۱۵۹)

۱۰ ـ پاسخ شیخ به سؤالات ابوریحان بیرونی (مطابق باش ۵ دکترمهدوی‌ص۱۱ - ۱۵ فهرست)(۱٦۲ -۲۵)

---

۱ ـ بهنگام معرفی این رساله در ضمن کتابشناسی نکته‌ای از نظر دور افتاد که در اینجا یادآورمیشوم‌وآن‌اینست که‌آقای دکترمهدوی‌نوشته‌اند : قنواتی‌این‌رساله رابنام (الفصول = تعریف اسم‌الله وشرحه) معرفی کرده و حال اینکه قنواتی رساله‌ای‌راکه‌جای سخن‌است‌بنام «فی‌الحدود»ـ شناسانده،ش۹ ص ۲۱ ـ و در ص ۲٤۵ رساله‌ای دیگر را بنام « الفصول ... » و با شماره ۱۸٦ یاد کرده .

۱۱ ـ نوشته‌ای ازمؤلفی ناشناس ص ـ ۲۱۸ ـ ۲۱۹

۱۲ ـ معراجیهٔ ابن سینا (ص‌ص ۲۲۲ ـ ۲۵۵)

۱۳ فی‌النبوه (رساله ...) فارسی (ص ۲۵۸ ـ ۲۷۲)

۱٤ الفیض الالهی (ص ۲۷٤ ـ ۲۹٦)

۱۵ ـ الحکومه فی حجج‌المثبتین(ص ۲۹۸ ـ ۳۳۲)

۱٦ ـ الباه (رسالة فی ...) ـ ص ۳۳۳ ـ ۳۳٦)

۱۸ ـ تدبیر المسافر (دکتر مهدوی: تدبیرالمسافرین) ص ٤۰۲ ـ ٤۱٤

۱۹ ـ الافعال والانفعالات (رساله فی ...) این‌همان رساله الفیض الالهی است وکاتب گویا دو رساله پنداشته ودردوجا با دونام‌آورده. ص ٤۵ ـ ٤۳۰

۲۰ ـ قوام‌الارض فی‌حیزها (= علةقیام الارض فی‌حیزها ،قیام‌الارض فی وسط‌السماء.دکتر مهدوی ۱۸۱ ـ ۱۸۲ .) ص ٤۳۱ ـ ٤٤٤

۲۱ ـ فصول فی‌الالهی) قسمتی است از تعلیقات (دکتر مهدوی ص ۲۸٦) ص ٤٤٦ ـ ٤۷۷)

۲۲ ـ بقاءالنفس (رسالة فی ... دکترمهدوی: النفس علی‌طریق الدلیل والبرهان‌ص۲٤٤) (ص ٤۸۸ ـ ۵٦۵)

۲۳ ـ احوال‌الشیخ الرئیس (رسالة فی ...) بجز رساله سرگذشت جوزجانی (۵٦٦ ـ ۵۷٦)

درکنار برخی ازرسائل دفتر وازآنجمله رسالهٔ حدود، حاشیه‌هایی نوشته شده باخطی‌نزدیک به تعلیق وزیر آنها «عبدالله» ویا این‌نشان «عاً» دیده میشود. روی چند برگ اضافی‌اول‌نسخه یادداشتهایی ازهمین‌کاتب دیده میشود کاتب دریکی از حاشیه‌های خود بررساله حدود (ص۱۱۵) نوشته: «شیخ درسه‌جا از تعلیقات خود برمنطق و طبیعی شفا از دشواری حدحقیقی سخن‌گفته» واین نشان میدهد که نویسنده حاشیه،تعلیقات شیخ را تعلیقات شفا دانسته.

پایان رسالهٔ حدود:

و اما القدیم بحسب الذات فهوالشیٔ الذی لیس لوجوده مبدأ والقدیم بحسب‌الزمان هوالذی لیس له‌مبدأ زمانی‌والقدیم الذی‌بحسب الذات هوالذی لیس له‌مبدأ وهوالحق جل‌ذکره وله‌الحمدتم الحدود للشیخ الرئیس‌فی شهور سنة الاثنین و مأه بعدالالف علی یدی الراجی ابن کامل الدین نورالدین‌غفرالله لهما

قطع: نیم خشتی ۲۰ × ۱۱ س . ج: تیماجی قهوه‌ای . صفحات: ۵۷٦.سطور نیم ۱: ۱٤ ونیمهٔ ۲: ۱۵

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲٦۰۸٤

الحدود ۱۸۰۸

نسخه‌ای دیگر از حدود ابن‌سینا .

ش ۲ دفتر (ص ۵۰ - ۶۷) . این‌دفتر تازه نویس‌است و بدست‌چند کاتب نوشته شده، قسمتی از آن بخط ثلث ونسخ وقسمتی دیگر به‌خط نسخ است .

رسالةالحدود بخط محمد رضا پسر محمد مهدی حسینی و در ۱۲۳۵ نوشته شده . در پایان مجموعه نیز تاریخ ۱۳۰۲ ثبت‌شده . کاتب زواهرالحکم (ص ۷۴ - ۲۶۹ دفتر) صادق‌طالقانی پسر ملاقاسم نیز همین تاریخ را در ذیل آن آورده. رساله‌های این دفتر بدین ترتیب است:

۱ - خصائص الاعلام فی شرح شرائع الاسلام (= مقدمه، ترجمهٔ جمعی از اعلام) (ص ۲ - ۵۰)

۲- حدود (جای سخن)

۳- مقداریهٔ محمد مؤمن (ص ۶۶ - ۷۱) - درحاشیه ص۶۶ آغاز شده تمام حواشی۶۷ را فرا گرفته ودرص۶۸ - ۷۲ بصورت چلیپا نوشته .

٤- زواهرالحکم-یك‌مقدمه و۳ باب - (۷٤ - ۲۶۹)

٥- آداب البحث (رساله فی...) برای ملك‌الصدور عبدالرحمان نوشته (ص۲۷٤- ۲۷۹)

۶- تحقیق الکلیات (رسالةفی...) ازقطب رازی (ص ۲۸۲ - ۲۸۹)

این مجموعه از کتب اهدائی محمد مرتضائی است به‌کتابخانه و متعلق به‌کتابخانهٔ مرحوم حاج سید عبدالجواد بوده است .

پایان الحدود :

والقدیم بحسب الذات هوالذی‌لیس‌له مبدأ اعلی و هوالواحدالحق تعالی عما یقول الظالمون علوا کبیرا . تمت‌الکتاب بعون‌الملك الوهاب والحمدلله حق حمده وعلیه اتوکل وبه‌استعین‌قدسودت هذه الصفحات بخطی‌الضایع وفرغت من تسوید هذه الرساله و اناالاثم الجانی محمد رضا بن محمد مهدی حسینی فی‌الیوم‌الثالث فی شهر شوال‌المکرم من شهور سنته - ۱۲۰۵ رب اغفرلی‌ولوالدی وارحمهما کمار بیانی صغیرا . الحمدلله اولا وآخرا و ظاهرا وباطنا

قطع : خشتی ۲۱/۵ × ۱۷ س . ج. تیماجی قرمز روشن. صفحات ! ۲۸۹. سطور : گوناگون از ۱٤ تا ۱۶، ص ٤۸ - ۷۲ نیز چلیپا است .

شمارهٔ دفتر ثبت ٥٥۸۱٤

الحدود

۱۸۰۹

نسخه‌ای دیگر از **حدودالاشیاء ابن‌سینا** .

این نسخه ش ۲ دفتراست (ص ۱۱۷ - ۱۳۰).این دفتر شامل این رساله‌هاست :

۱ــ مبدأ ومعاد ابن سینا (ص ۱ - ۹۹)

۲- رسالة الحدود (جای سخن) (ص ۱۱۰ - ۱۳۰)

۳- العشق (رسالة فی ...) (ص ۱۲۵ - ۱٤۱)

٤- گزیده‌هایی از رسائل اخوان الصفا و از آن جمله رساله‌ای ازقسم ۳ : فی‌ماهیته‌العشق (ص ۱٤۲ - ۱۸۲)

این‌دفتر با ۳ قلم اما ظاهراًباخط یك كاتب ودریك تاریخ نوشته شده :

(قسمت اول با قلم شکسته نستعلیق - (ص۱ - ۹۹ = رساله مبدء ومعاد) در پایان این رساله محمد مهدی‌کاتب نسخه . تاریخ ۱۲۸۵ را ثبت کرده .

قسمت دوم - ص ۱۱۱ - ۱٤۲ - بخط نسخ .

قسمت سوم ص ۱٤۳ تا پایان دفتر (بخط نسخ و ثلث بسیار ریز با سطور بهم پیوسته . درکنار یکی ازفقرات گزیده از رسائل‌اخوان الصفا (ص۱٤۲) کاتب سطوری نوشته وتاریخ۱۲۸۵ را در آخر سطور ثبت کرده .

این مجموعه‌متعلق به کتابخانهٔ مرحوم تنکابنی بوده ودر کنار یکی از صفحات رسالهٔ«حدود» حاشیه‌ای با امضاء خود دارد . یك فقره نیز از برهان شفا بر کنار این رسالة دیده میشود . پایان رسالة الحدود :

هوالذی لیس له‌مبدء فاعلی یتعلق به وهوالحق تعالی عمایقول الظالمون علواً کبیرا.

قطع : رقعی ۱۷٫۵ × ۱۱٫۵ س . ج : تیماج قرمز روشن بدون مقوا . صفحات با ۱۰ صفحه اضافی وسط نسخه (۱۰۰ تا ۱۱۰) : ۱۸۲. سطور : ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰۹۲

الحسنی **۱۸۰۶**

از **مولی ابوالحسن** پسر **احمد کاشانی ابیوردی** (م -۹۶۶).

صاحب ذریعه درهمه جا او را **قائینی** نوشته است ولی **صاحب اعیان الشیعه** و **صاحب روضات** ، **کاشانی** نوشته‌اند.

نگارندهٔ **الحسنی** همان مؤلف(**روض الجنان**)است که نسخه‌هایی از آن در کتابخانه های دانشگاه ورضوی واین کتابخانه هست. وچنانکه خوداودردیباچهٔ«الحسنی» گوید آنرا از « روض الجنان» خود التقاط کرده و«الحسنی» نامیده است : هذه عجالة نافعه ورسالة رائقة لضبط قواعدالحکمة التقطتها من کتابی المسمی بروض الجنان تذکرة للمنتهی وتبصرة للمبتدی و سمیتها بالحسنی وعلیه‌التکلان . . .

ابوالحسن قاینی بجز **الحسنی** دارای آثاری دیگر است :

۱ ـ ترادف لفظ مفرد و مرکب ـ نسخه‌ای از این رساله در مجموعه ش ۴۱۲۳ این کتابخانه موجود است ـ .

۲ ـ الحسنی (کتاب مورد گفتگوی ما).

۳ ـ روض‌الجنان .

۴ ـ فواید ، فارسی در مبحث وجود ذهنی وعینی . (نسخه‌ای از آن در این کتابخانه هست).

۵ ـ لمعات (فهرست رضوی ج۴ص۱۵۶).

۶ ـ شرح الفرائض النصیریة خواجهٔ طوسی ، که چند نسخهٔ آنرا صاحب «ذریعه» دیده است.

۷ ـ رساله ای فارسی در دیات واحکام آن (اعیان‌الشیعه).

۸ ـ اثبات الواجب، که نسخه هایی ازآن را صاحب ذریعه دیده‌است.

۹ ـ رساله‌ای در منطق (اعیان الشعة).

۱۰ ـ الشوارق در کلام.

۱۱ ـ رساله‌ای درحل شکل پانزده‌هم مقالهٔ سوم تحریر اقلیدس.

۱۲ ـ رساله‌ای در وجود ذهنی. ازاین رساله نسخه‌ای چند دراین کتابخانه موجود است (۱).

رسالهٔ **الحسنی** چنانکه در دیباچهٔ آن‌آمده. مرتب‌است برسه‌بخش که هر بخشی‌را «اسم» خوانده:

اسم اول در مباحث عامة (= اجسام) ودرآن یك فاتحه است و دوازده اشراق:

اشراق اول حقیقت جسم.

اشراق دوم هیولی.

اشراق سوم متناهی بودن عالم جسمانی.

اشراق چهارم عدم امکان جدایی صورت جسمیة ازهیولی.

اشراق پنجم اینکه هیولی ازجسم جدایی پذیر نیست.

اشراق ششم اثبات صورت نوعیة.

اشراق هفتم مکان‌وملحقاتش.

اشراق هشتم خلاء وامتناع آن.

اشراق نهم شکل وهیئت اجسام.

اشراق دهم حرکت.

---

(۱) صاحب «روضات» در ضمن‌سرگذشت‌غیاث‌الدین منصور دشتکی ازمؤلف یادکرده‌استو گوید او ومولامیرزا جان باغنوی رساله های غیر متداول دشتکی را برداشته‌وبنام خود در می‌آورده‌اند.

اشراق یازدهم میل .

اشراق دوازدهم زمان .

اسم دوم ، فلکیات ، دارای ٦ اشراق:

اشراق اول هیئت جهان جسمانی .

اشراق دوم اینکه جسم کروی شکل و حرکت است .

اشراق سوم اینکه جسم‌محدود قابلیت خرق والتیام‌ندارد .

اشراق چهارم اینکه محدود نه‌سنگین و نه سبک است .

اشراق پنجم اینکه فلك محدود متحرك است باراده .

اشراق ششم اینکه محدد را دو نفس است مجرد وغیر مجرد .

اسم سوم : شامل یك لمعة وهفت اشراق :

اشراق اول انقلاب عناصر .

اشراق دوم ترتیب کرات.

اشراق سوم کائنات جو.

اشراق چهارام امزجهٔ چهارگانه.

اشراق پنجم معادن ...

اشراق ششم نباتات .

اشراق هفتم جانوران.

آغاز: لااله هوله الاسماء الحسنی القدسیه تقدست کبریائه ... و بعد یقول اذل‌العبد عند رب‌الجلیل الصمد ابوالحسن بن احمد... هذه عجاله ...

پایان: وانها یظهر ذلك سرمامر فی‌فاتحة‌الکتاب من ان‌الحکمة علم یکمل النفس من‌حیث اکتساب‌النظریات واقتناء الملکات .والحمدلله‌معطی البرکات وعلی نبیه وآله‌الصلوة تم فی شهر شعبان سنة ثلث و سبعین وتسعمائه .

رجوع شود به:«ذریعه ج ۱۱ ۲۷۷۴» و«فهرست رضوی ج۱ص۴۲وج۴ ص۱۵٦ »
و «اعیان الشیعه ج ٦ص ۲۸۸» و « روضات ص۵٦۹ »

مشخصات نسخه :

این نسخه دهمین رسالهٔ مجموعه‌است (۴۴۱ - ۳۷۸ دفتر) .

درذیل این رساله تاریخ کتابت نسخه ۹۷۳ ضبط شده .

حشر الاشیاء ۱۷۱۹

تألیف **صدرالمتالهین شیرازی** (متوفی ۱۰۵۰ ـ ه).این کتاب بادو نام معرفی گردیده :

۱ـ حشر العوام فی معاد الاشیاء وحشرها . ۲ ـ طرح الکونین ورفض العالمین .

اما صدرا خود برای آن نامی نیاورده . این رساله مرتب شده در هشت فصل که اینک فصول آنرا اجمالاً ذکر میکنیم :

۱ ـ حشر عقول ۲ ـ حشر نفوس ۳ ـ حشر نفوس حیوانیه ٤ ـ حشر قوای نباتیه ٥ ـ حشر جمادات ٦ ـ بازگشت جمیع اشیاء ۷ـ معاد هیولای اولی ۸ عات تعمیم بازگشت بجمیع اشیاء .

مؤلف دراین رساله تحقیق در مسئلهٔ عقول وتفصیل آنرا بکتاب خود «الاسفارالاربعة » باب عقل ومعقول ارجاع داده است .

این رساله درکنار « کشف الفوائد حلی » درسال ۱۳۰۵ و نیز کنار « مبدء ومعاد» مؤلف درسال ۱۳۱٤ بچاپ رسیده‌است .

آغاز: بسمله ، یارب الاخرة والا ولی ومبدء الوجود والمنتهی . . فقد سئلت یااخی اطال الله ... اماالبیان التفصیلی فلنورده فی فصول...

انجام : فیحصل تسعة واربعون فالکل مع کسور ها . . . .

تمت الرسالة بعون خاتم الرسالة نسئل‌الله‌الغفران ...من نفس‌الرحمان بحق سیدالانس والجان .

رجوع کنید به:(الذریعة ج ۷ ـ ۲۲) و(فهرست رضویه ج ٤ ـ ۳۱۲، ۳٤٦ و(یادنامهٔ ملاصدرا ـ ۱۱۰) و(فهرست دانشگاه ج ۳ بخش یك ـ۲۹۸).

مشخصات نسخه :

این رساله ش۷ دفتر (ازصفحه ۲۵۹ ـ تا ۲۷۱) است .

حشریه ۱۸۰۳

از **صدرالمتالهین شیرازی** دارای فصولی چند در بـارهٔ مسائل فلسفی مربوط به عذاب قبر زندگی مجدد یـافتن ، میزان ، صحیفهٔ عمل واقسام خلایق درباز پسین وبهشت ودوزخ ، عرصات . بالای نسخه‌ای که دردست‌معرفی‌است نوشته شده : « رسالهٔ حشریه تألیف ملاصدرا » ولی مسلماً رسالهٔ **حشرالاشیاء** یا **طرح الکونین صدرا** (ش۷/۱۷۱۹)نیست.وباآن‌تفاوت‌فاحش‌دارد . شاید رسالهٔ‌حشریه‌ای دیگریست ازاو .

آغاز (بسمله) : فصل فی‌ان عذاب القبر حق بقول مجمل . کل من‌شاهد بنورالبصیرة باطنه فی‌الدنیا ... واما البعث فهو خروج النفس عن‌غبار هذه الهیآت ..

پایان: من هول مشاهدتها علی عدمهم وفنائهم فی‌السماوات‌والارض .

مشخصات نسخه :

این نسخه‌ش ٥ دفتریست (ص۱۹۰ـ۲۰۲) که با شمارهٔ۱۸۰۲معرفی گردید .

حکمة الاشرق ۱۸۱۰

تألیف **شیخ اشراق ابوالفتوح یحیی بن ابی حبش سهروردی**. پروفسور کربن این کتاب را در مجموعهٔ دوم مصنفات شیخ اشراق با مقدمه‌ای مبسوط بچاپ رسانیده (سال ۱۳۳۱) (۱).

آغاز: جل ذکرک اللهم و عظم قدسک وجلت سبحانک...

پایان: ان تذکر الموت ابداً من المهمات وا ذکروا الله کثیرا ولاتموتن الاوانتم مسلمون.

دیده شود: ذریعه ج ۲۱۱:۱۳ مقدمهٔ پروفسور کربن، فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲۱۲.

---

(۱) دراین مجموعه متن کتاب حکمة الاشراق با تصحیح کامل وذکر اختلاف نسخ و تفسیر برخی مشکلات آن مستخرج از دوشرح حکمة الاشراق بضمیمهٔ رسالة الغربة الغریبة با ترجمه قدیم فارسی ورسالهٔ اعتقاد الحکماء ومقدمهٔ بسیار مبسوط وممتعی دربارهٔ شیخ اشراق ونسخ مؤلفات وی بفرانسه بقلم آقای کربین چاپ شده‌است. نگارنده در هنگام تهیه ج ٤ این فهرست این مجموعه را در دست نداشت واز چاپ رسالهٔ اعتقاد الحکماء درضمن آن بی‌اطلاع بود وبهمین دلیل درذیل معرفی نسخه‌ای از رسالهٔ اعتقادالحکماء آنرا از مؤلفات چاپ نشدهٔ شیخ اشراق شمرد.

ازمقدمهٔ مجموعه استفاده میشود که نسخه‌ای از اعتقادالحکماء بخط میرداماد دردست آقای کربین بوده‌است.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۱۰ :

نسخه ایست که در۱۰۳٦ بخط نسخ مرتضی بن محمد مؤمن کاشانی کتابت شده وش یکم دفتریست شامل ۲ رساله:

۱ ـ حکمة الاشراق (نسخهٔ جای گفتگو) ص۱ ـ ۱۲۸ .

۲ ـ هیاکل النور عراقی (ص ۱۳۰ ـ ۱٤٤) .

فقراتی از شرح قطب شیرازی برحکمة الاشراق در کنار صفحات نوشته شده خط ومهر آقا علی زنوزی مدرس برپشت نخستین برك دیده میشود . روی همین برگ چندین مهرویادداشت دیگر نیز وجود دارد . ص۲۹ (فاصلهٔ میان حکمة الاشراق و هیاکل)چند سطر دربارهٔحقیقت بنقل از صدرالمتالهین نوشته شده پس از آخرین برگ نسخه(ص۱٤٤) یك برگ اضافی است که روی آن افاداتی از صدرای شیرازی در موضوع صور ذهنی ووجود ذهنی نقل گردیده (۱) .

قطع . وزیری ۲۵ × ۱۵ س .جلد مقوا . صفحات : ۱٤٤ سطور ۲۱ .کاغذ:آهار مهره.

شمارهٔدفتر ثبت :۲۷۹٤۱

الحکمة الصادقیة ۱۸۱۱

نگارش **مولی حمزهٔ گیلانی**،ازشاگردان بنام **مولی محمدصادق اردستانی** (م۱۱۳٤ـق) . **شیخ عبدالنبی قزوینی** در «تتمیم الامل» از او به فیلسوف الاعظم و حکیم الافخم نام برده است،آثار حمزهٔ گیلانی :

۱ ـ من افادات صدر المحققین الشیرازی : تمهید اعلم ان للنفس الانسانیة اقتداراًعلی ایجاد الصور العلمیة الحاصلة لها سواءکانت تلك الصحیفة (نسخه صحیح .الصورة) قایمة بها اوحاصلة فی ذاتها اوآلاتها،لیس کل حصول شیءلشیءٍ قیامه به بل الحصول اتم من القیام فربماکان الشیءحاصلا لشیء حصولا اتم فی کونه حصولا من الحلول کحصول صورالموجودات الخارجیة للباری تعالی من غیران یحل فیها . .

۱ ـ رسالة التشکیك : که نسخه‌ای از آن را صاحب ذریعه در کتابخانهٔ (حفید یزدی) در نجف همراه «قوی‌النفس» تألیف دیگر نگارنده دیده که تاریخ کتابت آن ۱۱٤۹ق شده است .

۲ ـ قوی‌النفس : عربی ، قزوینی در «تتمیم‌الامل» مینویسد : له رسالة فی تحقیق‌مطالب‌النفس . صاحب «ذریعه» مینویسد که نسخه‌ای ازاین رساله‌را درنجف دیده ومعتقداست که‌منظورقزوینی همین «قوی‌النفس» است.درفهرست (رضوی ۱: ٦۷) نیز نسخه‌ای از قوی‌النفس معرفی گردیده .

۳ ـ **الحکمة الصادقیة** کتاب‌جای گفتگو.حمزه‌دراین کتاب‌تقریرات درس استاد خود محمدصادق اردستانی (متوفی در۱۱۳٤) را گرد آورده و دربرابرفصل ٦ الهیات **شفاء شیخ الرئیس** قرارداده و بنام او کرده است . بنوشتهٔ ذریعه مؤلف این کتاب را بخاطر مصادف شدن بافتنهٔ **افغان** بپایان نرسانده وپس‌ازدرگذشت وی ، **مولی‌اسماعیل** (شاید **خواجوئی** صاحب ابطال الزمان الموهوم) از **مولی‌محمدعلی‌بن محمد رضا** (گویا محمد علی تونی ساکن اصفهان) خواست تاآنرا باتمام رساند وبرآن دیباچه‌ای نویسد . وهمواست که کتاب را بمناسبت نام اردستانی استاد مؤلف (**حکمة صادقیة**) نام‌داده .

دراین دیباچه که بقلم مولی محمدعلی است نوشته‌شده که«استاد اردستانی، از شاگرد خود حمزهٔ گیلانی خواسته تقریرات درس او را در مورد نفس و قوای نفس‌تدوین کند».فهرست۲۸ فصل کتاب رابدینگونه آمده:

١ ـ فی تحقیق القوی المنسوبه الی النفس النباتیة.

٢ ـ فی تحقیق القوی الحیوانیة .

٣ ـ فی تحقیق ان القوة اللامسة واحدة اومتعدده .

٤ ـ فی تحقیق ان القوة اللمسیه هل لهافی لمسها لذة والم.

٥ ـ فی ان آله اللمس عصب اولحم .

٦ ـ فی بیان ان قوه اللمس لیس وجود ها وجود امرحال فی المادة .

٧ـ فی ان القوة اللمسیة تحتاج الی الوسط املا.

٨ ـ فی الذوق .

٩ ـ فی الشم .

١٠ ـ فی السمع .

١١ ـ فی البصر والکلام فی الابصار .

١٢ ـ فی ذکر حجج الحکماء علی مذاهبهم فی الشعاع والضوء والظلمة.

١٣ ـ فی تحقیق کیفیة حدوث اللون .

١٤ ـ فی تحقیق کون اللون ...

١٥ ـ فی ان اللون لیس هوما هو بالفعل الابوجود الضوء.

١٦ ـ فی تحقیق ان الشفاف بالضوء شفاف بالفعل .

١٧ ـ فی اختلاف المذاهب فی الرؤیه وتحقیق الحق فیها.

١٨ ـ فی ان الحواس الظاهره فی الحیوان هوهذه المذکورة لاغیر.

۱۹ ـ فی القول علی الحواش الباطنة ... فی الحس المشترك .

۲۰ ـ فی القول علی سایر القوی .

۲۱ ـ فی ان القوی حدود الشیٔ الذی یقال له النفس وانها خوادم لها.

۲۲ ـ فی ان القوی الحیوانیه لا تدرك الا بآلة .

۲۳ ـ فی احوال القوی المحرکه و ضرب من النبوة المتعلقه بها .

۲٤ ـ فی الافعال والانفعالات الخاصه بالانسان .

۲۵ ـ فی بیان قوة النظر و العمل للنفس الانسانیه .

۲٦ ـ فی ان النفس الناطقه لیست جسماً ومنطبعة فی جسم.

۲۷ ـ فی کیفیه انتفاع النفس بالحواس.

۲۸ ـ فی ان النفس حادثه او قدیمة .

آغاز: بسمله . یامن خصت الوحدانیه بذاته واشرقت متلالئة من هیاکل آیاته

پایان: فان الابداع اذا لم یکن فعلا لحم یصر المبدع متعدداً بالذات فی مرتبةٔ واحدة ، وهذا الدلیل مبنی علی اصولنا لایفهمه الاالعقالون. تمت فی جمعة عشر الاول من شهر الصفر من سنه التاسع من عشر الثامن من مائه الثانی من الالف الثانی(۱) .

۱ـ صاحب «ذریعه» مینویسد : محمدصالح پسر محمد سعید خلخالی معاصر مولف ، وشاگرد دیگر محمد صادق اردستانی ، بر «الحکمه الصادقیة» حاشیه‌ای دارد ، ومن دونسخه از آن حاشیه را یکی در کتابخانه قدس ودیگری را در نجف دیده‌ام (ذریعه ٦: ۸۱) صاحب ذریعه از خلخالی، کتابی بنام «التاملات العشره» درج ۳ ص ۳۱۰ یاد کرده است ولی درجلد چهارم فهرست رضویه این حاشیه را علی زنگنه دانسته شده .

رجوع شودبه «ذریعه‌ج۳ص ۳۰۱» ج ۷ ص ۵۷ وج ۶ ص ۸۱ وج۱۱ : ۱۴۸ وفهرست کتابخانهٔ آستان قدس ج ۶۷:۱ وج۴ .ص ۷۳ و ۹۴ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ . . .

نسخه‌ایست بخط نستعلیق زیبا اوائل سده۱۳ عنوانها و سر فصلها باشنگرف. برخی‌از صفحات حاشیه هایی بدون امضاء

قطع. ۲۱ × ۱۴۵ س . ج: چرمی بدون‌مقوا قهوه‌ای. صفحات : ۱۲۸ سطور :۲۲

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۸۶

حکمة‌العارفین ۱۸۱۳

کتابی است درردآراء فلاسفه و عقاید عرفاء وصوفیه از **ملا محمد طاهرقمی** م ۱۰۹۸ ه(۱) دارای یك مقدمه وچند فصل وخاتمه .

مقدمهٔ این کتاب مشتمل است برچهار فایده ، در اواسط فایدهٔ اولی این رباعی آمده :

ای طالب حکمت تو زمن گیر خبر تاچند دوی در بدرای خسته جگر
خود را برسان بشهر حکمت اما شو داخل آن شهر معظم از در

در فایدهٔچهارم کلمات **غزالی** راکه در کتاب« **المنقذ من‌الضلال**» است آورده .

درمسئله‌احباط وتکفیر بر**شیخ بهائی** و **ملاصدرا** و **فیض کاشانی** اعتراضاتی کرده وتفصیل مطلب رابه کتاب دیگرش «**فرحة‌الدارین** » احاله نموده‌است.

نسخه‌ای ازاین کتاب در **کتابخانهٔ شوشتری** و نسخهٔ دیگری در کتابخانهٔ رضویه موجوداست .

---

(۱) در کتاب«المآثر والاثار» وفات‌مؤلف‌را در۱۳۰۳ آمده است .

آغاز: الحمدلله الذی جعلنا بمعرفته و معرفة دینه علماء و بمعرفة نبیه ... اما بعد فلما رایت الناس قدترکوا الحق..... وسمیته«حکمة العارفین»فی دفع شبه المخالفین ...

رجوع شود به(الذریعة ج۴ـ ۴۹۷ ج۷ ص۵۸) و (فهرست مجلس ج۴ ـ ۵۶) و(فهرست رضویه ج ۴ : ۵۹) و (فوایدالرضویه قمی ج۲ ـ ۵۴۸)

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۱۲:

نسخه‌ایست کامل و بخط نسخ،نام‌کاتب وتاریخ کتابت راندارد ،عنوانها در حاشیه هاباشنگرف نوشته شده . درکتابخانهٔ آستان قدس نسخه‌ای ازاین‌کتاب معرفی‌شده که بانسخهٔ ماتفاوت‌فراوان دارد زیرانسخهٔ رضویه دارای۱۹ فصل‌است . پایان‌نسخه رضویه :

ونبذة من فضایل خاتم‌الاولیاء وقطب‌الاقطاب و غوث الاعظم اشکرالله علی ماهدایکم الیه من محبة الاولیاء الصادقین المطهرین المعصومین صلوات‌الله علیهم اجمعین و متابعتهم و اقتفاء آثارهم .

پایان نسخهٔ ما : وان کنت جالساکان جالسا معی انتهی ایهاالمؤمنون المهتدون‌انظروا‌الی هؤلاء الکفرة . . .من محبة اهل‌البیت الصادقین...ومتابعتهم واقتفاءآثار هم والحمدلله رب‌العالمین.

درپشت صفحه اول فایدهٔ در توضیح حدیث(خلق‌العقل)است .

قطع وزیری : بسانتیمتر ۲۱ × ۱۱/۱ .ج: تیماجی تریاکی دارای برگردان (لولادار).

صفحات :۲۹۸ . سطور : ۲۳ کاغذ : فرنگی‌سفید.

شمارهٔ دفتر ثبت:۱۴۴۳۵

الحکمة العرشیه **۱۸۰۶**

= **حقائق علم التوحید** از **شیخ‌الرئیس ابن سینا** . این رساله درنسخه‌های آن ونیز در کتب تراجم وفهرست بانامهای مختلف یادشده .

شیخ خود در دیباچه گوید : «رسالة مشتملة علی حقائق علم التوحید » و **دکتر مهدوی** آنرا بهمین نام یاد کرده.

رجوع کنید به فهرست مصنفات ابن‌سینا ص۷۵ ، قنواتی‌ش و۱۷–۱۸۳،ذریعه ۱۶ :۲۴٤.

مشخصات نسخه :

این نسخه پنجمین رساله دفتراست (ص –۳۰۷ – ۳۱۵)

آغاز : هذه رسالة الحکمةالعرشیه للشیخ‌الرئیس الحمدلله والحمد من‌نعمه فقدسالنی‌بعض من‌ینتمی الی...

الحکمةالعرشیه

۱۸۰۷

نسخه‌ای دیگر از **حقائق علم‌التوحید** –یا– **الحکمةالعرشیه** تألیف **ابن‌سینا**

این نسخه ش ۱ دفتر است (ص ٤ – ۳۵) . در کنار برخی از صفحات این رساله حاشیه‌هایی با نشان « حاتم » دیده میشود . درگوشهٔ آخرین صفحه این رساله نیز همین شخص نوشته : « بلغ مقابلة مع‌نسخ سقیم بقدرالوسع والحمدلله رب‌العالمین . حرره‌العبدالاقل حاتم »

پایان رساله : وبالعرض وبالقصدالثانی وان‌کان کل بقدر . الحمدلله واهب‌العقل وملهم‌الصواب والصلوة والسلام علی محمد سیدالابراروآله‌الاطهار.

الحکمةالعرشیه

۱۸۰۶

تألیف **صدرالمتالهین محمدبن ابراهیم شیرازی** –دردومشرق - این کتاب بامشاعر درتهران چاپ شده .

آغاز : الحمدلله الذی‌جعلنا ممن شرح صدره‌للاسلام ...

پایان : ونورقلوبنا بانوارالحکمة والیقین محمد وآله.

رجوع کنید به ذریعه ج۸ص ۵۸وج۱۳ ص ۲۶۸ یادنامه ملاصدرا ص۱۱۰.
فهرست مجلس ج ٤ ص ۱۵۷ ، فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۳۰۰ . فهرست رضوی ج ٤ ص ۹۵ - ٦۵ و کشف‌الحجب .

مشخصات نسخه :

این نسخه شمارهٔ ۳ دفتراست (ص ۱۸۱ – ۲۶۱ دفتر) . درکنار برخی از صفحات چاشیه‌هایی بانشان «منه قدس سره» دیده میشود .

۱۸۱۳ الحکمة العرشیه

نسخه‌ای دیگر از **عرشیهٔ صدرالمتالهین** .

این نسخه ش ۲ دفتریست که بخط شکسته نستعلیق علی پسرملا رجبعلی در ۱۲۷۵–۱۲۷۶ نوشته شده این دفترشامل دو کتابست :

۱ – شرح هدایهٔ اثیریه ازصدرالمتالهین (ص ۱ – ۸۷) .

۲ – الحکمة العرشیه – کتابی که جای سخن است – (ص ۸۷–۱۲۷) .

قطع : ربعی . ۱۶ × ۱۰ س . ج : تیماج بدون مقوا مشکی ، مندرس . صفحات : ۲۵٤ سطور: ۱۷ .کاغذ : فرنگی نباتی رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : **۱۶۱۵۱**

۱۸۱۴ الحکمة العرشیه

نسخه‌ای دیگراست از **عرشیهٔ ملاصدرا** .

این نسخه بخط نستعلیق محمدابراهیم پسرحاج محمد علی اصفهانی . در ۱۲۳۷ نوشته‌شده . عنوانها بشنگرف است . برکناربرخی ازبرگها حاشیه هایی بانشان «۳۵۱» دیده میشود .

پس از پایان عرشیه ، روی ص ۱۳٤ – ۱۳۵ سطوری در تفسیر حدیث « العبودیة جوهرة کنهها الربوبیه» نوشته شده وزیرآن همان نشان «۳۵۱» دیده میشود .

قطع : رقعی ۱٤/۵ × ۹ . س . ج . تیماج . صفحات : ۱۳۰ . سطور: ۱٤ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۳۹٤

الحکمة العرشیه ۱۸۰۲

نسخه‌ای دیگر از **عرشیهٔ صدرالمتألهین** .

این نسخه به خط شکسته نستعلیق است . وش ۲ دفتریست (ص۴ـ۵۰ دفتر) . این دفتر شامل ۵ کتابست :

۱ ـ الحکمة العرشیه (نسخهٔ جای سخن) . ۲ ـ قضاء وقدر .

۳ ـ حدوث عالم ازصدرا ص ۶۱ ـ ۸۲ . ۴ـ تصور و تصدیق . ۵ ـ حشریه .

بربالای عنوانهای الحکمة العرشیه خط سیاه کشیده شده. کاتب که نام خود وتاریخ کتابت را ضبط نکرده ، درپایان این نسخه نوشته :

«تمت الرسالة الشریفه الموسومة بالحکمة العرشیه» .

دربرخی ازصفحات ، افتادگیها درکنارصفحه نوشته شده .

قطع : خشتی ۲۰/۵ × ۱۵ س . ج تیماجی صفحات ۹۲ ، سطور: ۲۳ .

شماره دفتر ثبت : ۱۶۲۵۵

الحکمة العرشیه ۱۸۱۵

نسخه‌ای دیگر از **عرشیهٔ صدرا** .

این نسخه ش ۱ دفتریست شامل ۲ کتاب :

۱ ـ الحکمة العرشیه (جای گفتگو) . ص ۱ـ۸۵ .

۲ ـ شرح محمدجعفر پسر محمد صفی بر اصول کافی . ص۸۶ـ۳۱۴ .

درفاصلهٔ میان ۲ نسخه دوصفحه سفید است .

این نسخه بخط نسخ تحریری محمدکاظم پسر ملا میرزا محمد در ۱۲۳۶ کتابت‌شده وکاتب در پایان الحکمة العرشیه نوشته‌است :

تمت الرسالة الشریفه الموسومه بالحکمة العرشیه ... محمدکاظم بن المرحوم ... ملا میرزا محمد

فی‌المدرسةالجدیدة فی‌دارالسلطنه اصفهان فی‌تاسع عشر شهر رمضان‌المبارك‌من‌شهورسنه ۱۲۳۶ .
قطع : خشتی ۲۲ × ۱۶ س . ج : تیماجی مشکی رنگ منگنه شده .صفحات : ۳۱۴ .
سطور: نسخهٔ ۱۸۱ و نسخه۲ : ۱۸ . کاغذ :آهارمهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۷۸۱۷

الحکمة العرشیه ۱۸۱۶

نسخه‌ای دیگر از آنکتاب .

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتریست‌شامل ۲ کتاب :

۱ ـ همین نسخه جای سخن(ص۱ـ۱۱۹) .

۲ ـ قضاء وقدراز صدرالمتالهین(ص۱۲۲ـ۲۷۴) .

همهٔ دفتربخط نستعلیق یك‌کاتب است . درفاصلهٔ میان دونسخه چندصفحه سفید است وروی یکی ازآنها۷ رباعی ازمولوی(۱)نقل گردیده.بر کنارصفحات : ۲۷، ۲۹و۳۸ (عرشیه)حاشیه‌هایی ازمصنف بانشان «منه» موجود است . فقراتی نیزبنقل ازصحاح ، درتوضیح لغات دشوار کتاب(نسخهٔ عرشیه) درکناربرخی از صفحات نوشته شده . این دفتر متعلق به‌کتابخانهٔ آقا علی مدرس بوده و مهر او وفرزندش‌آقا حسن برپشت آخرین برگ دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۶ × ۱۲ . ج تیماج قرمز. صفحات : ۲۷۴ . سطور: ۱۳.

شمارهٔ‌دفتر ثبت : ۲۷۸۸۵

---

۱ ـ این چند قطعه از آن رباعیات‌است .

پرورد بناز و نعمت آندوست مرا
بر دوخت مرقع به‌رگ‌وپوست مرا
تن خرقه و اندر او دل من صوفیست
عالم همه‌صومعه است‌وشیخ اواست‌مرا

با نا محرم حدیث اسرار مگوی
با مرده دلان حکایت یار مگوی
با مردم غیر جز زاغیار مگوی
با اشتر خارخوار جز خار مگوی

از سایهٔ عاشقان اگر دور شوی
برتو زند آفتاب و رنجور شوی
پیش و پس عاشقان چو سایه میرو
تا چون مه ازآفتاب پر نورشوی

الحكمة العرشيه ۱۸۰۲

نسخهٔای دیگر از **عرشیهٔ صدرا** که نسخه هایی از آن در ص ۲۲۶ - ۲۳۰ معرفی گردید.

این نسخه ش ۱ دفتر است و ص ٤-٥ دفتر را گرفته است.

الحكومة فی حجج المثبتین ۱۸۰۷

از **ابن‌سینا** دارای یازده فصل. **قنواتی** این رساله را با نام **النهایة واللانهایة = حجج المثبتین للماضی مبدأ زمانیاً** آورده و **دکتر مهدوی** نام **الحكومة فی حجج المثبتین** را ترجیح نهاده.

آغاز: قال ابوعلی ... هذه رسالة عملتها فیماتقرر عندی فی الحكومة.

پایان: اذكان المسئول شرح وایضاحه هو هذاالنمط ... والحمدلله رب‌العالمین.

قنواتی ص ۱۳۹ - ۱٤۰، دکتر مهدوی ۹۳ - ۹٤

مشخصات نسخه:

ش ۱٤ دفتر است (۲۹۸ - ۳۳۲). رجوع به ص ۲۱۱-۲۱۲ این فهرست شود.

حل مشكلات الاشارات ۱۸۱۷

شرح بر **اشارات ابن سینا** تألیف **خواجه نصیر الدین طوسی** (م-٦۷۲). خواجه بر تمام اشارات (منطق طبیعیات و الهیات) شرح نوشته.

آغاز منطق: الحمدلله الذی وفقنا لافتتاح المقال بتحمیده...

پایان : فهولیس بمستعد لادراك العلوم النظریه و لتعلمها والله اعلم بالصواب .

آغاز فلسفه **:** قال‌الشیخ هذه اشارات الی اصول وتنبیهات‌علی جمل یستبصربها ...

پایان : قدصرح بکون‌التذکر مرکبا من‌حفظ وادراك علی‌مااوضحناه .

نگاه کنید به‌فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا از دکتر مهدوی‌ص۱۳۵، یاد نامه خواجه نصیر از مدرس رضوی ص ۲۴۶ ، ذریعه ۷ : ۷۵، کشف‌الحجب ، فهـرست دانشگاه : ۳ ـ ۲۵۵ ، فهرست دانشکدهٔ ادبیات ص ۲۱۲ ونشریه ش۳ کتابخانهٔ مرکزی ص ٤٦٤ ـ ٤٦٥ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۱۷ :

نسخه‌ایست که بخط‌نسخ محمد سعید در۱۰۸۸ نوشته شده نام‌کاتب وتاریخ کتابت‌درص۱۰۱ ضبط شده وشامل منطق وطبیعیات است.بیشترصفحات مندرس‌است. درکناربرخی‌ازصفحات حاشیه‌هایی‌بدون نشان دیده میشود .

قطع : وزیری۲۵×۱۸ س.ج:تیماج قرمز . صفحات:۳۷۷ . سطور: ۲٤.

شمارهٔ دفترثبت : ۱۶۲۶۵

حل مشکلات الاشارات **۱۸۱۸**

نسخه‌ای دیگراست از **شرح اشارات خواجه نصیرالدین .**

این نسخه بخط نسخ عبدالله پسر عبدالرزاق رضوی در ۱۱۱۱ کتابت شده ، شامل منطق ، الهیات وطبیعیات ودارای سه سرلوحهٔ نقاشی‌شده بالاجورد وآب طلاست (ص ۱ـ ۱۲۳ = آغازنمط اول فلسفه و ص ٤۲۸ = آغاز نمط چهارم ـ قسمت طبیعی) . همه صفحات دارای جدول بقلم‌آب طلا ولاجورد است. این نسخه دردست عبدالعلی میرزا قاجار احتشام‌الدوله بوده و او بر بیشتر صفحات قسمت فلسفه حاشیه هایی نوشته. حاشیه هایی بنقل از کتاب محاکمات وشرب ملامیرزاجان برشرح اشارات دیده میشود که پاره‌ای از آن بخط مرحوم احتشام السلطنه است .

وی برپشت نخستین برگ نسخه ، ۳ یادداشت مفصل نوشته ویکی از آنها متضمن آنست که این کتاب را نزد آقا محمد رضای قمشه‌ای درس خوانده و این تعلیقات را درهمان اوقات قید کرده است . یادداشت دیگر متضمن تاریخ درگذشت استاد مزبور و نیز تاریخ درگذشت پدرش فرهاد میرزا قاجار : «۱۳۰٦ ـ ه » است .

دریادداشت سوم نوشته است که این نسخه اهدائی میرزا محمود وزیر است و بدینگونه امضاء کرده است : وانا العبد عاشق الحکمة المتعالیه وخادم الفقراء السلسة العلیة النعمة اللهیه عبدالعلی میرزا المتخلص بعبدی احتشام الملك وکان ذلك فی سنة ۱۲۹۸ ، براین برگ یادداشت دیگری است ازکاتب نسخه.درذیل ص ۱۲۰ (پس ازپایان شرح نمط ٤) نیزکاتب نسخه ومرحوم عبدالعلی میرزا یادداشتی نوشته‌اند برکنار نخستین برگ ازنمط چهارم (ص ٤۲۸) یادداشتی دیگر بخط عبدالعلی میرزا نوشته شده‌متضمن آنکه نسخه تا اینجا در نزد استاد آقامحمد رضا مباحثه‌ومقابله وتصحیح شده است ودر ذیل آن بدینگونه امضاء شده است : حرره‌الاقل عاشق‌الحکمة‌المتعالیه .. الملقب‌باحتشام‌الملك فی‌الدوله‌العلیه ... ودرکنار این یادداشت بقلمی دیگر (ازخودآن‌نویسنده) اضافه شده است « ثم باحتشام‌الدوله والان بمعتمدالدوله » .عناوین‌وسرآغاز مباحث کتاب باقلم‌قرمز درکنار صفحات نوشته شده است .

پایان : وانا اتوقع ممن‌یقع الیه‌کتابی ..ویتجنب طریق العناد والله ولی‌السداد والرشاد . ومنه‌المبدء والیه المعاد .

قطع : وزیری ، ۱٦ × ۲۷ س ، جلد : تیماجی کوبیده و مندرس دارای عطف دامن . صفحات : ٦٦۰ . سطور : ۲۳ .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۳۰٦٥

حل مشکلات الاشارات ۱۸۱۹

نسخه‌ای دیگر است از کتاب بالا

این نسخه ش۱دفتریست کهنه(۱) شامل ۲ کتاب:

۱ـ نسخهٔ قدیمتری که بتاریخ ج۱ـ ٦۷۲ ـ ه (یعنی روزهای‌آخرحیات مؤلف) کتابت شده درفهرست کتب اهدائی آقای مشکوة تألیف آقای دانش پژوه (ج ۳ بخش‌یك ص ۲٥٦) معرفی شده ونسخه‌ای که اینك‌درکار معرفی آن هستیم ٦۱ سال پس از آن ونیز ٦۱ سال پس از درگذشت مؤلف نگارش یافته است .

۱ــ شرح اشارات (جای سخن)
۲ــ رسالهٔ نفس (ص۱۰٤ ــ ۱۰۷)

این نسخه‌ازشرح اشارات شامل تمام‌منطق‌ونمط دهم‌ازقسمت فلسفه.ازآغازنمط‌دهم‌نزدیك‌بدو برگ(ازبرگهای‌نسخه)وبقیه‌قسمت فلسفه‌افتاده است .هردونسخه‌بخط‌نسخ‌در۷۳۳ ــه نوشته‌شده‌است بنابراین از قدیم ترین نسخ شرح اشارات خواجه نصیرالدین و بسیار نفیس است و کم غلط نوشته شده‌است ، رسالهٔ نفس (برگ ۱۰٤ تا ۱۰۸ مجموعه) بقلمی ریزتر وروی‌کاغذی دیگر نوشته‌شده است . از برگ ۹ مجموعه برگ شرح اشارات تا ٤۰ بخطی تازه ، و قلمی ریزتر نوشته شده است .

بر کنار بسیاری از برگهای نخستین مجموعه (برگ ۱ تا ۲۹) حاشیه‌هایی بهمان خط تازه در توضیح برخی لغات ، بنقل از کتب لغت وبانشان «ق» یابدون امضاء دیده میشود . بر کنار بیشتر برگهائی که بخط‌کاتب اصلی نسخه (شرح اشارات) است تصحیحات و استدراکاتی بخط کاتب متن موجود است . پشت نخستین برگ نسخه قسمتی‌ازآغازشرح‌امام فخربراشارات بهمان خط تازه ونیز یادداشتی بامضاء ومهر«محمدصادق بن‌عبدالنبی تمامی امامی » که مالك نسخه بوده موجود است . مهر وی که مربع وبزرگ‌است برکناربرگ دوم نیزدیده میشود .

کناربرگهای ۱ تا ۸ مندرس است وکناره‌های نخستین برگ وهمچنین ذیل برگهای۷۵ تا ۷۹ تعمیرشده ولکن بسطورمتن‌آسیبی نرسیده است . دربرگ ۸٤ (ص ۱٦۸ شرح اشارات) پس ازسطر ۲۳ مقداری ساقط شده و روی ۲ برگ‌کوچك‌تر ازقطع‌کتاب ، بخطی نزدیك بخط کاتب اصلی نوشته شده ومیان برگ ۸٤ و۸۵ الصاق‌گردیده است . چند فقره ازمتن نمط عاشر اشارات بخط اصلی نسخه ، روی برگی کوچکترازبرگهای نسخه میان برگهای ۹۷ و۹۸ الصاق شده است .

دراین نسخه ، برخلاف شرح اشارات طبع تهران ازمتن اشارات جزاندکی (قبل از شرح) نقل نشده وتنها برکنارچندین برگ تمام متن مربوط بشرح خواجه نگاشته شده است . ازسطر یك دربرگ ۸۹ (ص ۲) ونیز ازسطرهای ۱ تا ٤ برگ ۸۸ چندین کلمه محو شده است و خوانده نمیشود .

آغاز: نمط دهم : ینظرفیه‌بعین‌الرضا ویتجنب طریق العناد والله ولی‌السداد والرشاد منه المبدء والیه‌المعاد .

قطع : وزیری ۲٤/٥ × ۱۷ جلد : تیماجی مشکی . صفحات مجموعه (باستثناء ٦ صفحه اضافی) ۲۱۰ . سطورشرح اشارات : ۲۷ ورساله نفس ١٤ .کاغذ : پنبه‌ای سمرقندی :
شمارهٔ دفتر ثبت : ١٤٧٥١

حل المشکلات فی بیان المعضلات ۱۸۲۰

مغالطات متداول را مصنف دراین کتاب گرد آورده و طرق حل آن را یاد کرده ، نخست به حل مغالطات شکل اول ، دوم وسوم . وسپس به مغالطات قضایا ومسائل گوناگون منطق وفلسفه پرداخته ، مغالطهٔ معروف به جذراصم (کل کلامی کاذب) را نقل کرده و پاسخ گفت (۱) برخی از مغالطاتی که از **نجم‌الدین کاتبی** نقل شده آورد و گوید « کاتبی خود این مغالطهٔ ها را پاسخ گفته ومن دربرخی ازآنها نظردارم - ص ۲۱ نسخه - » . پنج مغالطهٔ منطقی را نیز با پاسخ‌ها وطرق حل آنها آورده و سپس پاسخ های علامه حلی و پاسخ های خود را بـه **علامه** نویسد .

عنوانهای رساله بدینگونه است : «هذه مغالطات من المغالطات التی یتعلق بالشکل الاول ... حلها» «مغاطد اخری ... حلها » «هذه مغالطات متفرقه» «هذه مغالطات خمس» . از **علامهٔ حلی** . بدینگونه : «افضل العلماء المحققین جمال الملة والدین الحلی ضاعف الله جلاله» یاد میکند ، از کتاب الاسرار واز **شمس‌الدین سمرقندی و نجم‌الدین** کاتبی نام آورده .

---

۱ - درپاسخ شبههٔ مزبوربه نقل سخن نجم‌الدین کاتبی وشمس‌الدین سمرقندی بسنده کرده .

در دیباچهٔ کتاب از یکی ازعلماء که ظاهراً ازفرمان روایان نیز بوده بدینگونه یاد کرده:

وهوالملك الاعظم والمخدوم المعظم مجمع الفضائل والشیم کهف کافة الامم المفتخر به لزمان المدعو بکل لسان الحبر الکبیر العالم النحریر ملجأ ائمه سلطان علماء الدین شافعی الثانی بحر المعانی ... شمس الحق والدولة والدنیا والدین جمال الاسلام والمسلمین لازال رافع الکعب علی الفراقد، جامع شمل المناقب والمحامد ... » (۱).

آغاز دیباچه ازنسخهٔ ما افتاده تاکنون نسخه‌ای دیگر ازاین کتاب بنظر نگارنده نرسیده ونامی ازآن درفهرست‌ها ندیده‌ام.

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۲۰:

ش ۱ دفتریست (ص ۱–۳۳ دفتر) شامل چندرساله که بخطهان گوناگون ودرزمانهای مختلف نوشته شده. رساله‌های این مجموعه ازاینقرارند:

۱ – حل المشکلات (جای گفتگو).

۲ – در البیان (۴۳–۵۳).

۳ – شرح دیباچه شرح تصریف – فارسی – (ص ۵۳–۵۹).

۴ – شرح معنی هدایه ازمحمد حکیم شهیربه عماد (ص ۶۳–۶۸).

۵ – قانون العصمه – منطق – (ص ۷۹–۹۲).

۶ – عین الحکمه – منطق – (ص ۹۵–۱۳۴).

کاتب رساله درالبیان وقانون العصمه محمد شریف پسرمحمد طالقانی است و درپایان رساله دوم تاریخ ۱۰۸۹ گذارده.

شرح دیباچه شرح تصریف و حل المشکلات بخط نستعلیق و با دو قلم نوشته شده. درفاصله ص ۳۱-۴۲ وص ۵۹–۲۲ وص ۶۸–۷۹ وص ۹۲–۹۴ یادداشت‌هایی باخطها وقلم‌های مختلف موجود است.

---

۱ – ازجمله « ضاعف الله جلاله » که مؤلف دربارهٔ علامه حلی آورده بنظرمیرسد که این رساله درزندگی علامه تألیف شده واحتمال میرود که دردیباچه نیزازهمو یاد کرده است.

حل المشکلات (نسخه جای گفتگو) بخط نستعلیق روشنی است تاریخ کتابت آن ازقرن ۱۱ تجاوزنمیکند. بالای عنوانهای «مغالطه» و«حلها» خط قرمز کشیده شده. درکنار برخی ازصفحات سقطات متن بخط کاتب نوشته شد ازاول وآخرنسخه مقداری افتاده.

آغاز: واصبح مشکوراًبکل لسان وهوالملك الاعظم والمخدوم المعظم... وسمیت حل المشکلات فی بیان المعضلات وارجوممن ینظرفی هذه الاوراق بطریق الانصاف لابالبغی والاعتساف ویتامل فیها ... ویبحث فیها بحثا شافیا ان لایبادرفی انکارماقرع سمعه... هذه مغالطات من المغالطات التی یتعلق بالشکل الاول وهی انه یصدق قولنا کلماکان الاثنان عدداکان زوجاینتج کلماکان الاثنان فرداکان زوجا، حلها ان الکبری انکانت لزومیه ممنوعةوان کانت اتفافیه فلاینتج الشکل الاول والکبری اتفاقیه ...

پایان: مغلطةاخری الجزئیه والمهلة غیرمتلازمین لانه یصدق قولنا بعض الحیوان غیرمشترك فیه ولایصدق الحیوان غیرمشترك فیه لانه طبیعة جنسیه فلایلزم من صدق الجزئیه صدق المهمله ...حلها ان نقول ان ارادان بعض الحیوان غیرمشترك فیه اشتراکاشخصیا.

قطع ۰ رقعی ۱۸/۵ × ۱۲ س.ج: تیماجی قهوه‌ای‌سیر، دارای‌عطف دامن. صفحات: ۱۳۵. سطور: کوناگون(از ۹ تا ۱۵ کاغذ): آهارمهره شکری.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۵۸۵۷

۱۸۳۱ حیرة الفضلاء

شمس الدین محمدخفری (۹۵۷-۳۰) دورساله درحل مغالطه« کل کلامی کاذب »که‌درمیان دانشمندان « شبههٔ جذراصم » نام یافته نوشته بنام: ۱ - **حیرةالفضلاء** ۲ - **عبرةالفضلاء**. کتاب‌حاضرهمان **حیرةالفضلاء خفری**ودارای ۲ مقصد است.درذریعه و دریایان نسخهٔ حاضر نام این رساله«حسرةالفضلاء»یادشده اما در نسخه دانشگاه و درفهرست « حیرةالفضلاء » آمده.

آغاز: الحمدلله...امابعدفیقول الفقیر..محمدالخفری هذه رساله فی بیان حل المعضلة المشهورة.. مشتمله علی مقدمه و مقصدین اما المقدمه ففی تقریر الشبهه واعلم ان لهاتقریرات اربعه ...

پایان: فلایلزم اجتماع النقیضین ولااجتماع الصدق والکذب فیهماولایخفی علیك الاجراءفی باقی التقریرات.

رجوع شود به ذریعه ج ۷ : ۱۴-۱۳ فهرست دانشگاه . ۳ : ۴۵ - ۴۷ و۳

مشخصات نسخه شماره ۱۸۲۱:

نسخه ش ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۶۱) شامل ۲ رساله :

۱ - حیرةالفضلاء (جـای سخن) .

۲ ـ رد زوراء (ناقص) ازغیاث‌الدین منصور (ص۶۴ ـ ۹۸) .

صفحات مجموعه دارای جداول است بقلم‌لاجوردوطلا . اولین صفحه هردو رساله ۱ و ۶۴ دارای سرلوح کوچك آب طلایی است . رساله رد زوراء بـا قلم نسخ وثلث زیبا وکهنه‌تراست . حیرةالفضلاء بقلم نستعلیق است و در پایان آن رقم ۱۲۵ که‌گویا ۱۰۲۵ است دیده میشودپایان رساله: فلنختم‌الرساله‌السماةبحسرت(..؟) الفضلابالحمدوالصلوة فالحمدلله علی‌افضاله‌والصلوةعلی‌محمد و آله . امین یارب‌العالمین ۱۲۵ .

قطع : رقعی‌کوچك ۲۳ X ۸ س . صفحات : ۹۸ . سطور : ۱۴ . کاغذ: آهار مهره زده شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۸۰۴۳

خلق‌الاعمال ۱۸۲۲

از **جلال الدین محمد دوانی**(۹۰۸۲) .صاحب« ذریعه » از دوانی دورساله بنام (**افعال‌العباد**) نام برده ، که یکی ازآندو ضمن مجموعه (کلمات‌المحققین) در سال ۱۳۱۵ ق بچـاپ رسیده است و دیگری بزرگتر که نسخه‌های خطی آن را نشان‌داده است ولی حقیقت اینست که نسخه‌های خطی این رساله با اختلاف عنوانها و نامها همگی یکی هستند و اختلاف آنها تنها در این است که درموقع چاپ دیباچهٔ آن را حذف کرده‌اند و حسب‌المعمول نسخه نویسان در عبارتها نیز دست برده‌اند و دگرگونی جزئی درآنها دیده میشود .

در جلد چهارم این فهرست (ص ۱۸۹) نسخه‌ای از همین رساله را بنام « رسالة‌الجلالیه) شناساندیم ودر انتساب آن به دوانی تردید داشتم ، درصورتیکه جای تردید نیست .

از این رساله نسخه‌هایی در کتابخانهٔ دانشگاه ورضوی و سه نسخه در این کتابخانه هست .

آغاز : امابعد حمدالله الفتاح للقلوب... فقدسئلنی‌الاخ فی‌الدین ...

پایان : فلینظر المتبصرفیه بنظر دقیق و یتفکرفیه‌بفکرعمیق‌یتجلی‌علیه‌انوارالتحقیق‌والله‌ولی التوفیق .

رجوع شود به « الذریعه ج ۲ ص ۲۶۰ و ج ۷ ص ۲۴۳ و ج ۵ ص ۸۲ » و « فهرست دانشگاه ج ۳ ص ۲۵۸ وج ٦ ص ۲۲۴۳ و۲٦۱۷ » و « فهرست رضوی، ج ٤ : ۱۲۷» و «فهرست دانشکده‌حقوق ص ۲۳۵ » و « فهرست‌سپهسالار ۳ : ۱۷۷ ».

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۲۲ :

این نسخه شمارهٔ ۲۹دفترست (ص ۲۳۹ ـ ۲٤٦) شامل این رساله‌ها :

۱ ـ قسمت آخر شرح رساله‌ای است در کلام باعناوین « قال‌سلمه‌الله » یا « قال‌ایده‌الله » و « اقول » (ص ۱ ـ ۱۵) .

۲ ـ مابال ازارسطو (از ۱٦ تا ۲۲) ،

۳ ـ رسالهٔ‌ابطال الزمان‌الموهوم ، محمد اسماعیل مازندرانی (از ۲٤ تا ٦۲) .

٤ قصیده‌عینیه‌از ابوعلی سینا (از٦٤ تا ٦٥) :

٥ ـ المنهج‌المستقیم علی‌طریقة‌الحکیم کمال‌الدین میثم بحرانی (از ٦٦ تا ۹۲) این رساله شرحی است برقصیده عینیهٔ ابن‌سینا .

٦ ـ مطالبی دربارهٔ عایشه گفته ، تجملت تبغلت ولوعشت تفیلت (از ۹۲ تا ۹۳) .

۷ ـ افاده‌ای از آقاحسین دربارهٔ علم‌الهی (از ۹٦ تا ۹۷) .

۸ ـ گزیده‌ای ازسفرسوم « ازاسفار » ملاصدرا (از ۹۸ تا ۱۱۱) .

۹ ـ شرح ابیاتی ازانوری و خاقانی و دیگران (از ۱۱۳ تا ۱۲٦) .

۱۰ ـ سئوال کمیل بن زیاد وجواب علی (ع) ، شرح ماالحقیقة . از عبدالرزاق کاشانی (از ۱۲۸ تا ۱۳۳) .

۱۱ ـ تجوید . (از ۱۳۴ تا ۱۳۵) .

۱۲ ـ رقعه‌ای از میر داماد به ملا عبدالله شوشتری (فارسی) صفحه ۱۴۱ .

۱۳ ـ افاده‌ای ازمحمدبن محمد صدرالدین رضوی صاحب « شرح وافیه » صفحه ۱۴۳ .

۱۴ ـ بخشی از « اسفار » (از ۱۴۴ ـ ۱۴۶) .

۱۵ ـ سئوال سعدالدین اسعد از پدرش علامهٔ دوانی ، در مورد (وهومعکم‌اینما کنتم) (از ۱۴۶ تا ۱۴۷) .

۱۶ ـ تأویلات عبدالرزاق کاشی درتفسیر آیهٔ : و اضرب لهم‌مثل‌اصحاب‌القریةاذجاءها‌المرسلون (از ۱۴۸ تا ۱۴۹) .

۱۷ ـ رساله‌ای درقیافه شناسی ، فارسی (از ۱۶۰ تا ۱۶۳) .

۱۸ ـ رساله‌ای منظوم و منثور دربیان معنی نی وحکایت و شکایت وی که در مفتتح‌مثنوی مولوی آمده است ، فارسی (از ۱۶۴ تا ۱۷۰) .

۱۹ ـ رساله‌ای درباره اتحاد وجود واجب با حقیقتش، فارسی (از ۱۷۲ تا ۱۷۳) .

۲۰ ـ شرح ملاجان بربیت : پیرما گفت خطابرقلم صنع نرفت . آفرین برنظر پاك خطا پوشش‌باد. (از۱۷۷ تا ۱۷۹)

۲۱ ـ مجاز ومرسل ، گزیده از «انوارالبدیع » « از ۱۸۳ تا۱۸٤ » .

۲۲ ـ تاریخ مختصرحکماء یونان ، فارسی (از ۱۹۱ تا ۱۹۴) .

۲۳ ـ مقالات رأس‌الجالوت مع‌مولانا‌الرضا ع ـ .(از ۲۰۲ تا۲۰۳) .

۲۴ ـ رسالهٔ « مظاهرالانوار » در تقسیم عوالم ، فارسی (از ۲۰۷ تا ۲۱۷).

۲۵ ـ شرح وتأویل عرفانی من‌عرف نفسه فقد عرف ربه ، فارسی (از ۲۱۷ تا ۲۲۱) .

۲۶ ـ « درباب آنکه روح با جسد چگونه است ومفارقت برچه وجه است . ازسیدشریف فارسی (از ۲۲۳ تا ۲۲۵) .

۲۷ ـ تاریخ عالم در یك صفحه که درحاشیه‌آن تاریخ کتابت آمده است (۱۲۳۶ هـ ق) در کنار همین برگ از حسین رشتی فرزند محمد شهیر بمطبب حاشیه ای نوشته شده است بی تاریخ .

۲۸ ـ رساله‌ای عرفانی فارسی در شرح بیت : بدریای شهادت چون‌نهنگ لابرآردهو . . . . (از ۲۳۱ تا ۲۳۴) .

۲۹ ـ رسالهٔ « خلق‌الاعمال » دوانی (کتاب‌جای گفتگوی ما) (از ۲۳۹ تا۲٤٦) .

۳۰ - اسرارالحج (از ۲٤٦ تا ۲۵۰) .

۳۱ ـ خلق‌الاعمال ازمحقق داماد ـ میرمحمد باقر استرآبادی ـ(از۲۵۰ تا۲۵٤) .

۳۲ ـ جبر و اختیار از محمد دهدار (از ۲۵٤ تا ۲٦۵) .

۳۳ ـ تأویل و تفسیر احادیثی چند ، بشیوهٔ عرفانی (از ۲٦٦ تا ۲۸۳) .

۳٤ـ رساله‌ای‌درقضاءوقدر، که در آخر امضای خلیل قزوینی دارد (از۲۸۵ تا ۳۰۱) .

۳۵ ـ شرح‌حدیث قدسی : کنت کنزاً مخفیاً ... از افادات ملاصدرالدین‌شیرازی (از۳۰٤ تا ۳۰۵)

۳٦ ـ « فائدة » دراشتراك وجود . (از ۳۰٦ تا ۳۰۷) .

۳۷ ـ رساله‌ای دربیان خطوط مرموزه و اقسام‌مشهورآن . (ص ۳۱۵ـ۳۲۸)

۳۸ ـ حکایت وجدان جزیرهٔ معمورة وسیعةجداً فی سنه‌ثمانین وتسعمایة هجریة ، مشتمله علی‌المعادن والغرایب (از۳۵۰تا۳۵۱) .

۳۹ ـ رساله وجودیهٔ‌ـفارسی‌ازسید شریف (از۳۵۲ تا ۳۵۵) .

علاوه‌بررساله‌هایی که شمرده شد یادداشت‌ها وقطعات نظم ونثروفقراتی‌منقول‌ازدانشمندانی مانند حاجی‌ملا هادی سبزواری وتاج‌الدین منجم خوارزمی ونسب‌نامه مولوی(۳۰٦ـ۳۰۵) خلیل قزوینی‌ویادداشت‌هایی بدون تصریح بنام منقول عنه،موجوداست . در۳۵۷سطوری‌ازمحبوب‌القلوب از تصنیفات قطب‌الدین محمدبن شیخعلی‌الشریف‌الدیلمی‌اللاهیجی‌ودر کنارص ۱۰ حاشیه‌ای بانشان «احمدبن علی محمدالرشتی عفی‌عنه» دیده میشود .

آغازنسخه : نقیالکثرة ترابه وقدیکون‌التراب بقدرنصف نطفةالرجل .

روی‌آخرین صفحه نسخه یك نسخه طبی وچندسطورختم است که ازآنجمله یکی منقول از شیخ بهائی است دربارهٔ خواص سورهٔ توحید .

قطع رقعی ۱۵×۱۰ ج : تیماج قهوه‌ای . صفحات : ۳٦۰ . سطور: ۲۰

شمارهٔ دفتر ثبت :۲٤۰۲۳

خلق‌الاعمال ۱۸۲۳

نسخه‌ای دیگر از **خلق‌الاعمال دوانی** .

این نسخه شماره ۲ مجموعه‌ایست (ص۱۲۶تا۱۳۴) بخط شکسته نستعلیق یك‌کاتب . دراین مجموعه سه‌جاتاریخ ۱۶۷۴ ق (ذیل‌نسخهٔ شماره ۱و۳و۴) دیده میشود .

این مجموعه شامل رسائل زیراست :

۱ ـ رساله وجودواجب‌ازشمسای گیلانی. (ص۱تا۱۱) .

۲ ـ شرح‌اثبات‌العقل‌خواجه،ازدوانی (از۱۲تا۲۰) .

۳ ـ حاشیهٔ‌اثبات‌العقل محقق طوسی، ازشمسا . (از۲۱تا۳۲) .

۴ ـ رسالهٔ مراتب وجود (از۳۳تا۹۲) .

۵ ـ بیان‌لزوم‌الفسادعلی تقدیرتعددالواجب بالذات ازشمسای گیلانی (از۹۳تا۱۲۵) .

۶ ـ خلق‌الاعمال دوانی(کتاب جای گفتگو) .

۷ ـ رساله‌ای درباره «لایصدرعن‌الواحدالاالواحد» ازابراهیم حسینی(۱۳۵تا۱۳۸) .

قطع : رقعی ۱۹/۵ × ۱۲ ج تیماج قهوه‌ای بدون مقوا ۱۷ ص ۱۳۹ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۸۸۲

خلق‌الاعمال ۱۸۲۴

از **صدرالمتالهین شیرازی** . وی در دیباچهٔ این رساله گوید : « چون رخصت نداشتم از اسرار مسئلهٔ قدر سخن گویم وراز های نهفته فاش سازم به باز گو کردن سخنـان دانشمندان اسلام و شمه‌ای از روش اهل الله ، بسنده کنم » .

آغاز : سجان من‌تنزه عن‌الفحشاء ولایجری فی‌ملکه‌الامایشاء ... اعلم‌ایها‌الخائض فی‌لجج هذاالبحرالعمیق بقوةالایمان ...

پایان : لایخلومنه‌ارض‌ولاسماءهومعکم‌این‌ما کنتم مامن‌نجوی ثلثةالا وهورابعهم ولاخمسة الاوهوسادسهم .

رجوع شود به یادنامهٔ ملاصدرا ص ۱۱۲ ، ذریعه ۷ : ۲۴۳ ، فهرست‌دانشگاه ج ۳ : ۲۵۹ و ج ۱٤ : ۳۵۹۳ .

مشخصات‌نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۲٤ :

رسالهٔ شمارهٔ ۷ دفتراست (ص۲٤٤ـ۲۵۰) شامل رساله‌هایی از باباافضل بدین ترتیب :

۱ ـ رسالهٔ نفس ارسطو (۳ ـ ۷۷) .

۲ ـ جاودان نامه از همو (ص ۷۸ ـ ۱٤۳) .

۳ ـ مدارج‌الکمال (ص ۱٤٦ ـ ۱۹۲) ،

٤ ـ ایمنی ازبطلان نفس درپناه خرد (۱۹٦ ـ ۲۰۵) .

۵ ـ تقریرات وفصول مقطعه (۲۰۵ ـ ۲۲۷) . این نسخه دارای ۱۵ فصل وقطعه‌وفصل اول آن مطابق با فصل ٦ نسخه چاپی مصنفات بابا افضل چاپ دانشگاه ج ۲ (ص ۱ ۶۰ـ ٦۷۳) ، فصل ۲ با فصل ۱۵ وفصل ۳ با ۲٤ نسخه‌مذکور مطابقت‌است‌دارد . فصل۱۵ این نسخه نیز درچاپ دانشگاه نیست . آغاز این فصل : « خواجه نصیرالدین روایت کرده است ازشیخی .. که گفت اول پنداشتم که خودرامیشناسم » .

فصل ۱۰ در این نسخه « از سخنان خواجه زین‌الدین ...» است (ص٦٦٦ مصفات ج ۲) .

٦ ـ مبادی موجودات‌نفسانی (۲۳۰ ـ ۲٤۳) .

۷ ـ خلق‌الاعمال (نسخه‌جای گفتگو) .

۸ ـ اوصاف‌الاشراف خواجه‌نصیرالدین طوسی (۲۵٤ ـ ۲۹۲) .

۹ ـ فصول مقطعه و قطعات در اخلاق ونصایح که بیشتربا جـمله « ای‌نفس » آغاز میگردد ۲۹٤ ـ ۳۵٤ . ۱۰ رساله‌ای دیگر (ص۳۵ ، ۳٦)

۱۱ ـ رساله درحقیقت و کیفیت سلسله موجودات و تسلسل اسباب ومسببات بصورت سؤال و جواب ۳٦۱ ـ ۳۷۷ .

همه رساله‌های موجود در این دفتر بخط نستعلیق یك‌کاتب است (نام کاتب ضبط نشده) ودر سدهٔ۱۱ ویا آغاز ۱۲ نوشته شده . صفحهٔ اول سرلوحی زرین باحاشیه های نقاشی شده بالا جورد شنگرف وسیماب دارد . همه صفحات دارای جدول با قلم آب‌طلایی و لاجوردند .

درفاصله میان رساله‌ها صفحاتی سفید است که در شماره گذاری بحساب آمده . صفحه پشت آخرین برگ دفتر نیزجدول کشی با قلم زرد ولاجورد شده .

قطع : رقعی ۱۷/۵ × ۱۱ س . ج : تیماجی قهـوه‌ای رنگ . صفحات ۳۷۷ .

سطور : ۱۵ . کاغذ : آهارمهره زده شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۶۹۳

خلق الاعمال ۱۸۲۳

از میرمحمد باقرداماد (م ۱۰٤۰).نسخه‌هایی ازآن در دانشگاه و رضوی هست ودرسال ۱۳۱۵ق، ضمن «کلمات المحققین» ص ۱٦۵ وهمچنین همراه «مسارالشیعه» بچاپ‌رسیده‌است . **میرداماد** دررساله‌دیگری‌بنام « **قضا وقدر** » (نسخه‌ای‌ازآن‌در این کتابخانه هست) این بحث فلسفی را بصورت مبسوطی موردبحث‌قرارداده‌است.

آغاز : الحمدلله‌رب‌العالمین حق‌حمده . . سألتنی افاض‌الله علیك سحاب فیوض‌اسراره....

پایان : فهذا النظرمن جزیل‌القول . وحق‌البسط فیه‌علی ذمةمابسرناالله بعظیم فضله وکبیر طوله .

رجوع شود به ذریعه ج ۷ : ۲٤۳و ج ۲ص ۵۰۷،فهرست رضوی : ٤:۱۲۷

مشخصات نسخه :

این نسخه شماره ۳۱ دفتریست (ص ۲۵۰ تا ۲۵٤) بدون تاریخ و ذکر نام کاتب تنها (۱۲۳٦ ق) درذیل‌شماره (۲۷) هست .کناربرگها سفید است جزدرمواردیکه‌افتاده گیها جبران شده است . ص . . . مراجعه شود .

خلق الاعمال (رسالة في...) ۱۷۰۱

در مجموعه‌ای که قبلا در کتابخانهٔ تنکابنی بوده ۱۲ رساله از **شمساء**

گیلانی دانسته‌شده ویکی ازاین‌رساله‌ها **خلق‌الاعمال** است . مؤلف در دیباچه نویسد : «هنگامی که در یکی ازسفرها از کاشان میگذشتم **سعیدالدین محمد استرآبادی** خواست که‌این‌رساله بنگارم و نظرات خود را و نه افکاردیگران را . درآن‌بیاورم.» ازشفاء ابن‌سینا ، تحصیل بهمنیار ورساله عمرخیام یاد کرده (۱) .

آغاز: (بسمله) امابعدحمدالله فتاح‌القلوب مناخ‌الغیوب ... فقدسالنی‌الاخ فی‌الدین‌والحنی علی‌الیقین‌المولی‌الفاضل ... سعیدالدین محمداسترآبادی ... ان‌اکتب‌له‌ماحضرفی‌الوقت‌من‌الدقایق المتعلقة بخلق‌الاعمال حسب‌ماتقررلدی وتبین علی غیرناسج علی منوال‌مسطورالکتب المتداولة ... فاخذت فیه غیرمراجع الی کتاب مقتصرا علی‌مجرد مخزونات‌الخاطرومفتوحات‌القریحه ...

پایان : فی‌جواب‌کمیل بن‌زیاد صاحب سره و قابل وجوده وبره فلینظرالمتبصر فیه بنظر دقیق ویتفکرفیه بفکرعمیق یتحلل علیه انوارالتحقیق والله‌ولی‌التوفیق .

مشخصات نسخه :

نسخه ش ۱۲ دفتراست (ص۵۰۹ـ۵۱۵).مشخصات‌این دفتر درذیل کتاب‌النافع‌لیوم‌الحشر (ش۱۷۰۱ ص۳۲ این فهرست)آمده وچون فهرست‌کامل رساله‌های این دفتررا درآنجانیاوردیم دراینجا استدارك میگردد :

۱ ـ النافع‌لیوم‌الحشر (ص ۱ ـ ۶۹)

۲ ـ الفوائدالضیائیه ناقص (ص ۷۰ ـ ۱۲۸) .

۳ ـ رساله برهانیه فی‌تحقیق علم‌الواجب ازشمساء گیلانی (ص ۱۳۰ ـ ۱۵۵) .

۴ ـ رساله‌ای از شمساء فی تحقیق عینیة‌الوجود للواجب ووحدته (۱۵۶ ـ ۱۸۸) .

۵ ـ رساله فی‌ان‌الواحد الحقیقی لایصدر عنه‌الاالواحد ازشمساء (۱۹۰ ـ ۲۳۱) .

۶ ـ رساله فی‌تحقیق معنی‌الکلی ازشمساء (۲۳۲ ـ ۲۴۰) .

۷ ـ رساله فی تقریرالدیان علی‌التوحید ازاو (۲۴۱ ـ ۲۴۸) .

۸ ـ رساله فی‌الفرق بین‌الموجبه والسالبه ومعنی نفس‌الامر ازشمساء (ص۲۴۹ ـ ۳۰۹) .

۱ـدرص ۵۱۴ به طرفداری‌اشعری‌برخاسته‌ومیگوید « حکماء جمله‌براینند که‌فاعل حقیقی همهٔ ممکنات خداوند است و دیگرعلل از قبیل شرائط و آلات‌اند اما این برخلاف مشهور بین متاخرانست که سخنان حکماء را دگرگون ساخته‌اند. ابن‌سینا وشاگردان اوعمرخیام وبهمنیاردر تحصیل‌هم چنین گفته‌اند» .

(مرحوم تنکابنی درزیر این رساله نوشته « این رساله که درتحقیق معنی نفس الامر است در شهر رمضان ۱۳۵٦ بدقت مطالعه کردم وبعضی مواردآن محل اشکال واعتراض است واشکالات را در کراسهٔ علیحده نگاشتم» .

۹ ـ رسالة فی معنی‌الامانة والامامة (۳۱۰ ـ ۳۱۷) .

۱۰ ـ رساله استدلال به‌آیهٔ «لوکان فیها الهه الاالله لفسدتا» برتوحید (۳۱۷ ـ ۳۲۲) .

۱۱ ـ رساله فی‌تحقیق معنی صدورالکثیر عن‌الواحد (۳۳۰ ـ ٤۰۸) .

۱۲ ـ خلق‌الافعال (نسخه جای‌سخن) . ۱۳ ـ فی‌برهان‌التوحید (٤۱٦ ـ ٤۲٥) .

۱٤ ـ حل شبههٔ ابن‌کمونه (٤۲٦ ـ ٤۳۱) . ۱٥ ـ رساله‌ای دیگر از شمساء درتوحید (ص٤۳۲ ـ ٤٥٥) .

۱٦ ـ الحبل المتین بهائی باب ۳ از منهج ٤ (ص ٤٥٦ـ٤٦۰) .

۱۷ ـ احق‌الیقین‌ـناقص ـ (٤٦۸ ـ ٥۰۲)

خلق‌الافعال ۱۸۲٥

تألیف **سید محمد حسین حسینی پسرعبدالباقی** . وی ظاهراً همان **سید محمد حسین خواتون آبادی** (م‌ـ۱۲۳۳یا۱۲۳۲) امام جمعهٔ‌اصفهان وازنیاکان خاندان امام جمعهٔ تهران‌است.پدرمیرعبدالباقی ، میرمحمدحسین پسرمیرمحمد صالح **خاتون‌آبادی** ، داماد **محمد باقرمجلسی** بوده وهمین‌یکی‌بودن‌نام‌مؤلف وجدش موجب‌آن‌شده است که برخی‌تألیفات ، بهردونسبت داده شود از آنجمله ردپادری که دراعیان‌الشیعه به جد منسوب‌شده . برای میر محمد حسین مؤلف این کتاب،این چند تألیف یاد شده : **جهادیه** (ذریعه ٥ : ۲۹٦) ، **ردپاددی** ، **منجرات مریض** و **رساله عملیه** ، اما کتاب‌حاضردرشمارمؤلفات وی‌یادنشده . در این کتابخانه رساله‌ای دیگرنیزازسیدمحمدحسین بن عبدالباقی‌موجود است که درشمارمؤلفات‌ی درروضات ودیگرمراجع‌یادنشده .

نام رساله مذکور « توحیدیه »ومسلماً ازهمین مؤلف‌است (رساله‌شمارهٔ ۷ دفترش۱۸۲٥این فهرست) .

مصنف این کتاب‌را در۱۱۸۸پرداخته وخوددرسنه ۱۲۱۱(که نسخه‌ش۱۸۲۵ ازروی نسخه اصلی نوشته شده) زنده‌بوده . دراین رساله ازفیض کاشانی‌ومحمد اسماعیل مازندرانی ودوانی‌یاد کرده وآراء متصوفه ومتالهان را درمسئلهٔ حدوث مردود دانسته وبر فیض و دوانی خرده گیری کرده . درپایان رساله گوید:«این رساله را باشتاب تمام بهنگام مطالعه وخواندن مقالهٔ دهم کتاب شفاء نوشتم».

آغاز: (بسمله) لایخفی ان‌الظاهر من مذهب کثیر من‌الحکماء والموافق عندهم وقوانیهم ان‌الحوادث مطلقا اعم من‌ان‌یکون ذاتا اوصفة اوفعلا والفعل‌اعم من‌ان‌یکون من‌الله‌تعالی‌اومن‌العبد مستندة الی سلسلة من‌الموجودات التی تکون بمنزلة الآلات و الشرائط ... و بهذالنحو یرتبطون الحوادث بالقدیم ... و آخـرون منهم یقولون ان‌الخصوصیه والقابلیة والاستعداد الذاتی من جملة الشروط ...

پایان : وعلی کلاالتقدیرین یکون‌السعی‌فی‌الاعمال والمشاق‌عبثا کمالایخفی‌علی‌الناقدالبصیر والمتامل‌الخبیر . . . هذاماسنح‌لی فی نهایةالسرعه ... و قلةالبال وتوزع الاوقات ... حین مطالعه المقالةالعاشره من‌کتاب‌الشفا وقرائتها ... کتب بیمناه الجانیه العبد الذلیل الملتجی الی ربه‌الهادی والدلیل ... محمدحسین بن عبدالباقی . . في ظهریوم‌الخمیس‌الثانی من شهر صفرفی سنه ثمانیه وثمانین‌ومأةبعدالالف ... سنه ۱۱۸۸ .

رجوع شودبه اعلام الشیعه ج ۲ ص ۳۹۶ - ۳۹۷ . اعیان الشیعه ج۴۴ص۲۷۰ وج۴۵ص۲۳۶ ، روضات‌الجنات ۱۹۹ - ۲۰۰ ، ذریعه ج۵ : ۲۹۶ و ج ۱۰ ص ۲۱۵ .

مشخصات‌نسخهٔ شماره ۱۸۲۵ :

رساله ش ۸ دفتریست شامل ۸ رساله وچندین قطعه یادداشت منظوم و منثور در موضوعات پراکنده . همهٔ این رساله‌ها ویادداشت‌ها بجز رسالهٔ ۵ (طالعنامه) ورسالهٔ (فقه ازغزالی)ودوبرگ یادداشت بین دورسالهٔ یادشده ، بخط نسخ محمد جعفر پسرمحمدحسین‌است ودر۱۲۱۱نوشته‌شده. ۲ رسالهٔ یاد شده بخط نستعلیق وگویا از همو است که باقلمی دیگروریزتر وروی برگهای‌بزرگتر ازقطع دیگر برگها نوشته . رساله‌های این دفتر بدین ترتیب‌اند :

۱ـ منظومه‌ای منسوب به ابن‌سینا دراحکام‌نجوم (ص ۳۲ ـ ۱۴۱)

۲ـ خیرالوصیه = وصیت منظوم محمدبن عبدالله بن‌رمضان احسائی به‌فرزند خود عبدالله درذم دنیا (٤٤ـ ٥۹)

۳ـ ارجوزه‌ای درمعانی و بیان (۷۰ - ۷۸).

٤ـ نظم‌الاصول = منظومه‌ای بعربی در اصول فقه‌ازشیخ‌بهاءالدین در ۱۱۰٤ دراصفهان‌نظم شده ،شامل ٥ منهج (۷۸ - ۱۰۰)

٥ـ طالعنامه بفارسی (۱۰۸ ـ ۱۲٤)

٦ـ رساله بفارسی از امام محمد غزالی دراحکام وفروع‌دین برای مبتدیان (۱۳۳ ـ ٤۰)

۷ـ رسالة فی‌التوحید علی‌طریقةالمتکلمین از محمد حسین بن‌عبدالباقی بن محمد حسین بن‌محمد صالح‌بن‌عبدالواسع (۱) بن‌محمد صالح بن اسماعیل بن‌عمادالدین علوی حسینی دارای ٥ مقدمه . (۱٤٦ - ۱۷۰)

۸ـ خلق‌الافعال (جای گفتگو)

یادداشت‌ها وفقرات نظم ونثر دفتر بدین قراراند :

۱ـ دعاوحرز (از ص ۱ تا ۱۲)

۲ـ ابیاتی از محقق طوسی درشناسایی اوقات وساعات (ص ۱۳)

۳ـ جدول الظل استخراج علاءالدین بن شاطر (ص ۱۳ تا ۱٦)

٤ـ منظومه فی‌الطالع و الغارب (۱۷ - ۲۱

٥ـ اشعاری در موضوعات‌پراکنده (از ۲۲ تا ۳۲)

٦ـ فهرست منظوم سور قرآنی از سیدمیر محمد رفیع طالقانی ۸ بیت (٤۹)

۷ـ دودائره روی دوصفحه دربارهٔ برخی ازموازین عروضی .

۸ـ نامه‌ای خصوصی است که درفقه ودربارهٔ نماز آیات سؤال شده .

درکنار صفحات « خلق الاعمال » عناوین باشنگرف نوشته شده ، چندفقره حاشیه ازمؤلف بانشان «منه» ونیزچند فقره حاشیه بدون نشان درحواشی آن موجود است .

کاتب درپایان نسخه نوشته است :

ونقل من‌خطه‌الشریف بلاواسطه العبدالاقل الاحقرابن محمد حسین‌الکاتب لکلام‌الله محمد

۱ـ این نسبت همان نسبت سیدمحمد حسین امام جمعه اصفهان وجدائمه جمعه تهرانست و بدون تردید این رساله ورسالهٔخلق الاعمال از همواست‌هرچند در مراجع حتی مرآة الاحوال که کەمؤلف آن معاصروی بوده یادنشده میرمحمد صالح‌بن‌عبدالواسع داماد مجلسی ثانی‌بوده

جعفر عفی عنهما عسی الله ان یجعل ذلك ذخیرة لیوم لاینفع مال ولابنون الامن اتی الله بقلب سلیم نفعنا الله به وسایر المؤمنین و سقانا من طهور کاسه من مختوم رحیقانه ولی التوفیق فی شهر ذیقعدة الحرام سنته احدعشر وماتین والف من هجرة سیدالانام ... سنه ۱۲۱۱

قطع : رقعی ۱۵/٥ × ۱۰/٥ س . ج : پارچه‌ای سبز رنگ صفحات : ۲۰۲
سطور : گوناگون .کاغذ : آهار مهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤۹۲۱٤

دانش نامهٔ جهان — فارسی — ۱۸۳٦

تألیف **غیاث‌الدین علی بن علی امیران حسینی اصفهانی** در آثار علوی و مختصری ازمباحث عامه کلیات وطب وتشریح . «مرتب برده فصل و بیست اصل وچهار نتیجه وخاتمه» .

درخاتمه که دارای ۳۰ وصله‌است تشریح قانون بوعلی را باختصار ترجمه کرده (ص۲۳۳ نسخهٔ ش۱۸۲٦) .

مسائل فلسفی ومباحث مربوط به اموعامه ونفس را مؤلف بدون اینکه نام‌برد ازشرح اشارات خواجه وگاه ازمتن اشارات ترجمه ای باختصار ونارسا کرده (ویا درتنها نسخهٔ مابدین نارسایی درآمده) .

برای نمونه،فقره‌ای‌از هردو کتاب می‌آوریم :

«فصل‌در بیان فکروحدس باید دانست که نفس درمعانی حرکت نمایدمبادی (درنسخه : مساوی) تخیل دراکثرامر بآنکه نفس آنچه مخزونست درخزینهٔ خیال وخزانهٔ ذاکره آنرا عرض دهد تاگاه باشد که ازآن معلومات مجهولی معلوم گردد وگاه بود که‌آن حرکت نفس منبت ومنقطع گردد وازوی‌مجهولی معلوم نشود وحدس عبارتست ازآنکه مطلوب وآنچه خواهند آنرابدانند باحد

اوسط ودلیل ثبوت او باوجود او بیکبار درذهنی درآید...»

(وصله پنجم از نتیجهٔ چهار ص ۱۷۷ نسخه) فقرهٔ بالا ترجمهٔ مختصر ونارسایی است ازمتن اشارات‌وشرح خواجه (برگ ۵۱ - الف چاپ سنگی).

دنبالهٔ سطوربالا دردانشنامه چنین آمده:

« وباید دانست که فکر و حدس را مراتب میباشد بآنکه بعضی ازآن زود ذهن‌را بمطلوب میرساند وبعضی دیر وبعضی ازآن چندبار ذهن‌را تأدیه مینماید ومیرساند بمطلوب وبعضی چنین نیست پس تفاوت مراتب فکروحدس هم‌در کیف بود وهم در کم ...».

این‌فقره تاپایان وصلهٔ ۵ مطابق‌است عیناً باسخن خواجه درشرح این‌فقره ازاشارات ولعلك‌تشتهی‌زیادة دلالة علی‌القوة‌القدسیه ... برگ ۵۱-ب‌سخن‌خواجه بدینگونه آغازمیگردد:

« یرید بیان امکان وجودالقوه .. و تقریره ان للحدس والفکر مراتب فی‌التادیه الی المطلوب بحسب‌الکیف والکم امابحسب‌الکیف فلسرعة التادیه و وبطؤها واما بحسب‌الکم فلکثرة عددها وقلته ...».

وصلهٔ ششم نیز در«اثبات کردن وجودعقل ...» ودنباله آن تا آخر مسائلی که مربوط به قوای نفس انسانی واسباب حدوث کرامات وخوارق‌عادات و فصول خواب ورؤیا همه ترجمه ایست سخت باختصار وبدون ذکرنام ازشرح اشارات خواجه‌و با تطبیق‌دقیق روشن میگردد.

جالب آنست که درپایان نتیجهٔ چهارم وپیش‌از خاتمه درذیل یك «تنبیه» گوید: « درذکروصیتی که حضرت شیخ‌ابوعلی‌درآخراشارات‌آورده‌اند...» سپس سخن خواجه رادرشرح وصیت شیخ‌الرئیس عیناً باکمی اختصار ترجمه کرده اینك سطوری ازآن را میآورم:

« تنبیه در ذکر وصیتی که حضرت شیخ ابوعلی در آخر اشارات آورده‌اند باید دانست که هر عاقلی که اعتبار نموده شود حال خالی نیست که او معتقد معارف حقیقی وعلوم یقین است یا معتقد اضداد ... باید دانست که حضرت‌شیخ ابوعلی براثر حکماء ما تقدم وصیت فرموده که مسائل‌حکمت الهی ونظریرا که مسائل این کتاب اکثر ازایشانست باید که صفة نموده‌شود . . . ؟ (بجای جملهٔ «والشیخ امر بصیانتها عن خمس فرق » که درچاپ سنگی حذف شده و درنسخ خطی‌موجوداست ش : ۱۸۱۸ص۲۳۲) . وبه‌پنج فرقه‌ازین‌هفت فرقه‌تعلیم ننمایید اول فرقه‌ای که نه اعتقاد به‌حقایق‌دارند ونه با ضداءآن..» .

دربارهٔ‌مؤلف کتاب تاکنون اطلاع‌کافی بدست نیاورده‌ام ، نام وی‌درفهرست رضوی ریو و بادلیان،غیاث الدین علی‌بن علی امیران حسینی یا حسنی‌اصفهانی ودر دیوان هند غیاث‌الدین علی‌امیران و درذریعه غیاث محمدبن علی امیران و یا غیاث‌الدین علی‌بن علی‌امیران با تردید یادشده.نسخه دوم بادلیان درسال ۲۳ سلطنت سلطان‌محمدشاه تحریریافته ، ودرنسخهٔ برلین،ازسلطان محمد گورکانی یادگردیده . دردیباچه نسخهٔ چاپی (بنقل ذریعه وفهرست رضوی) کتاب‌ازطرف مؤلف به‌ابوالفتح‌سلطان محمد ودردیباچهٔ نسخهٔ رضوی به‌ابوالفتح سلطان‌محمود بهادرخان اهداء شده اما درنسخهٔ ما نامی ازهیچیك نیامده واساساً مؤلف کتاب را اهداء نکرده . درفهرست رضوی وذریعه آمده که:«تألیف این کتاب در۸۷۹ دربدخشان انجام یافته» وبگفتهٔ ریو،دربارهٔ موطن‌خود به بد خشان اشاره کرده واین نگارنده تااین زمان دراین‌نسخهٔ این‌نکته را نیافته‌ام والبته با تتبع ودقت بیشتر در کتاب اطلاعات بیشتری بدست خواهدآمد .

ریو دربارهٔ عصر مؤلف گوید «چون از فخررازی بعنوان یك معاصرصحبت میکند نبایستی مدتی دراز پس ازوی درگذشته باشد» . این سخن نادرست است زیرا اولاـ مؤلف دریکجا ازفخررازی وحکیم مظفر اسفراییني‌وشیخ ابوعلی وامام فخررازی نام‌برده وبهیچ وجه همزمانی آن دو استفاده نمیشود.عین عبارت او این است :

« مقدمهٔ اول ودوم ازحکیم مظفر اسفراینی منقولست ومقدمهٔ‌سوم از شیخ ابوعلی وامام فخررازی ودیگرمتاخران» (ص ۵۷ نسخه ما) . ثانیاً ـ ازخواجه نصیرطوسی(متوفی در۶۷۲) وشرح‌اوبراشارات نیزیادکرده (ص ۱۸۷ نسخه ما) ، علاوه‌براین که‌همانگونه که گفتم بیشتر کتاب ترجمهٔ‌شرح خواجه‌است‌براشارات.

مؤلف حبیب‌السیردرج ٤ درضمن « ذکر طائفه‌ای ازسادات وعلماء واشراف که بعضی ازایشان با سلاطین آق قوینلو وزمره‌ای درایام دولت ابدپیوند شاهی (شاه‌تهاسب)اکتساب‌فضل‌نموده‌اند» ازامیرغیاث‌الدین‌محمد ولدارشدامیرمیران، ازجملهٔ سادات اصفهان یادکند وگوید «از جمله سادات اصفهان بعلو نسب ووفور حسب ممتاز ... دراوائل ایام کشورگشایی نواب ... ببعضی امورنالایق متهم‌شده دست قضا منشور حیاتش را درنوردید» . درعالم آراء عباسی (۱) نیز از خاندان میرمیران وبخصوص ازغیاث‌الدین محمد (ج ۱ ص ۱٤٤ - ۱٤۵) یادشده .

۱ ـ برطبق نقل آقای هاشمی کرمانی میرمیران طائفه‌ای بزرگ ازسادات وبزرگان واز منسوبین به صفویه بوده ودریزد واصفهان وکرمان میزیسته‌اند وشاید برخی ازافراد آنان‌در فتح هراة با شاه‌اسماعیل همراهی داشته وتاریخچه آنان دربسیاری ازتواریخ آن‌عهد مانندتاریخ‌فرشته وتاریخ یزد وروضة‌الصفویه‌آمده . بنابرین دورنیست مؤلف دانش نامهٔ جهان یکی از افراد همین خاندان باشد .

درهرحال باتوجه به اینکه کتاب پس‌ازخواجه نصیر نوشته شدوسبك کتاب نیز (که باوجود اغلاط فراوان‌نسخه بدشواری قابل تشخیص است) گواه‌آنست که بین قرن۸ تااوائل۱۰ نوشته‌شده ونیز باتوجدبه نوشته‌ای که درذیل نسخه‌ما هست‌میتوان‌نوشته فهرست‌رضوی وذریعه را تأیید کرد. کاتب درذیل‌نسخه‌نوشته:

«تاریخ‌نسخه‌ای که این نسخه‌را ازروی‌آن نوشته شده ۱۰۰۸ وتاریخ‌تألیف نسخهٔ اصل‌آن نسخه ۸۷۹ بوده» پیداست که درذیل نسخه اصل تاریخ تألیف وجود داشته.

مؤلف دردیباچهٔ مبسوط خود براین کتاب برای مسائل و فصول کتاب فهرستی نگاشته که عیناً دراینجا نقل میگردد:

فصل ۱ - دربیان پدیدآمدن عقل کل ونفس کل به‌سبیل اجمال.

فصل ۲ - دربیان پدیدآمدن افلاك وترتیب ایشان.

فصل ۳ - دربیان گردش افلاك ومدت دورهریك.

فصل ٤ - دربیان پیداشدن عناصر ومکان هریك.

فصل ۵ - دربیان تقسیم‌عناصر.

فصل ٦ - درکیفیاتی که لازم عناصرند.

فصل ۷ - دربیان طبقات عناصر.

فصل ۸ - دربیان شکل‌افلاك وعناصر وچگونگی ایستادن زمین.

فصل ۹ - دربیان معنی وحقیقت جسم.

فصل ۱۰ - درتقسیم جسم‌بسیط ومرکب.

اصل ۱ - دراستحالت عناصر.

اصل ۲ - درسبب پیداشدن بخار ودخان.

اصل ۳ - دربیان پیداشدن باد .

اصل ٤ - دربیان پیداشدن ابر .

اصل ٥ - دربیان تولد ماران .

اصل ٦ - دربیان پدیدشدن برف .

اصل ۷ - درپیداشدن تگرك .

اصل ۸ - درحدوث نژم (۱) .

اصل ۹ - درپیداشدن رعد .

اصل ۱۰ - درپیداشدن برف .

« ۱۱ - « صاعقه .

« ۱۲ - « کواکب منقصه وشهب وشهاب ثاقب ..

« ۱۳ - دربیان علامات حمره .

« ۱٤ - درپیداشدن شمسیات .

« ۱٥ - درحدوث نیازك .

« ۱٦ - درپیداشدن قوس‌وقزح .

« ۱۷ - درپدیدآمدن هاله .

« ۱۸ - درپیداشدن زلزله .

« ۱۹ - دربیان برآمدن آواز اززمین .

« ۲۰ - درپیدا شدن آب‌چشمه وکاریز وچاه .

نتیجهٔ اول درپیداشدن معادن که اقسام‌آن حجریاتست و ..

---

۱ - نژم راخود درکتاب (ص ٤٤ نسخه ما) بدین‌گونه تفسیرکرده « مردم آنرا سرما ریزکی وژاله وشبنم نیزگویند» . پیوسته فرهنگ نظام نژم [ن] دراصطلاح مردم یزد بمعنی مه ونم‌نم بارانست وبکار بردن این‌کلمه خود مؤیدآنست که مؤلف از میرمیران یزد بوده . رجوع‌به برهان قاطع‌مصحح دکترتعین شود .

« دوم « نباتات و نفس وقوای آن ..

« سوم « حیوانات .

« چهارم « انسان وبسیاری از نکات .

آغاز: سزاوار ستایش وسپاس مبدعیست که باقتضای ذاتی اوکه درلسان صاحب نوامیس...
پایان: تمام شد تشریحات تمام اعضای ظاهری و باطنی آدمی که خاتمه کتابت امید که ناظرانرا کمال فایده حاصل گردد بحق محمد وآله وصحبه اجمین .

نگاه کنید به ذریعه ۸ : ٤٦ فهرست رضوی ٤ : ۹۸ ـ ۹۹ فهرست کتب فارسی دیوان هند ش ۲۱۷۳ ـ ۲۱۷٤ ، فارسی برلین از ویلهلم فیتچ ش : ۳۵۳ ص ۳۷۲ ـ ۳۷٤ ، ریو ۲ ص ٤۳٦ ـ ٤٤۰ ، بادلیان ش : ۱٤۵٦ ، فهرست نسخ کتابخانه لغت نامه دهخدا نشریهٔ ش ۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۲٦:

این نسخه بخط نستعلیق محمد یوسف پسر غلامعلی فومنی بسال ۱۱۱۰ نوشته شده .کاتب نسخه درپایان آن نویسد :

تاریخ نسخهٔ منتسخ منه : «درحوالی دکن صورت اتمام یافت تحریراً ۱۰ شهر محرم الحرام سنه ۱۰۰۸ هجریه» و تاریخ تألیف منتسخ منه این نسخه : «این مجموعه در شهور سنهٔ ۸۷۹ در بار ..؟ بدخشان ترتیب یافت قد» فرغ من تسوید هذه الاوراق بعون قاسم الارزاق فی یداقل العباد محمدبن یوسف غلامعلی فومنی غفرلهما بحق الحق نبی المطلق سنه ۱۱۱۰

نسخه دارای رسوم وشکلهای هندسی است ودربعضی ازجایهاجای شکل سفید گذارده شده . صفحات دارای جدول با قلم شگرف و لاجوردند . عنوانها باشنگرف است .

قطع : نیم خشتی ۲۰ × ۱۳س. جلد : تیماج قهوه‌ای سیر بدون مقوا . صفحات : ۲۹۸ . سطور : ۱۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰٦٦

دانش‌نامهٔ علائی ـ فارسی ـ ۱۸۲۷

حکمت علائی تألیف **ابن سینا ، شیخ‌الرئیس** .

رجوع‌شودبه ذریعه۲٤۷۸دکترمهدوی ص۱۰۱ ـ ۱۱۳ ، قنواتی ص۱۰۰ـ۱۱۰

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۲۷ :

این نسخه منطق ، علم برین = الهیات و علم زیرین = طبیعی است و موسیقی وریاضی ندارد .

آغاز منطق (ص۱) : سپاس و ستایش مرخداوند آفریدگار بخشایندهٔ خرد را ...

آغاز : الهیات (ص ۵۹):الحمدلله ... آغاز علم برین ونخستین فصلی ...

آغاز طبیعی (ص۱٦۹):الحمدلله ... آغاز علم زیرین وعلم طبیعی .

پایان نسخه : وبیان را جایگاهی دیگر است تمت‌الرساله بعون‌الملك‌الوهاب من‌تصنیفات قدوةالمحققین شیخ ابوعلی سینا .

این نسخه در حدود نیمهٔ قرن ۱۲ به خط نسخ نوشته شده و از ص ۱۹٤ تا پایان نسخه نو نویس است : در علم زیرین ، جای شکلها سفیدگذارده شده . درکنار ص ۳۵ حاشیه‌ایست با نشان «ط» که گویا ازمرحوم تنکابنی است .

قطع ۰ وزیری باریك ۲۳/۵ × ۱۳ س.ج : تیماج مشکی بدون مقوا . صفحات : ۲۲۷ سطور : ۲۱ـ کاغذ : آهار مهره شکری وضخیم (صفحات نونویس نازکتر وسفیدند)

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۵۰

درةالتاج اغرة الدباج ـفارسی‌ـ ۱۸۲۸

از **قطب‌الدین محمود شیرازی** (م) . این دانشمند علوم متداول زمان خویش را دراین کتاب دریك فاتحه پنج جمله وخاتمه بدین‌ترتیب گردآورده :

فاتحه مقدمه‌ای درباره علم وتفاسیم آن درسه‌فصل وفهرست کتاب ودرآخر رؤس ثمانیه علم‌منطق .

جملهاول منطق - یك فن مشتمل بر هفت مقالست .

جملهٔدوم فلسفهٔ اولی مشتمل بردوفن .

جملهٔسوم علم اسفل دارای دوفن .

جملهٔچهارم علماوسط (ریاضی) ، مشتمل برچهارفن ۱ ـ هندسه ۲ـ مجسطی ۳ ـ حساب ٤ـ موسیقی .

جملهٔپنجم علماعلی ـ الهیاخص ـ دارای دوفن .

خاتمه دارای چهارقطب .

قطب اول ـ دراصول‌دین - مشتمل برچهل مسئله .

قطب دوم ـ درفروع - ۲قاعده وشامل چهارر کن .

قطب سوم ـ حکمت‌عملی ـ شامل چهارقاعده .

قطب چهارم ـ سیروسلوك ـ شامل دوباب .

نیمی ازاین کتاب در دوجلد چاپ شده ، جلد اول‌شامل مقدمه ، منطق ، فلسفه (علم الهی(جمله ٥)برخلاف ترتیب اصل کتاب درجلد اول‌وبلافاصله‌پس‌از فلسفه اولی(جملهٔ ۳)چاپ‌شده) ، با تصحیح آقای مشکوة و جلددوم شامل جملهٔ چهارم = ریاضیات باستثناء قسمتی از هندسه بوسیله سید حسن طبسی از ۱۳۱۷ ـ ۱۳۲٤ طبع شده . وخاتمه کتاب که یك دوره حکمت عملی و احکام فرعی است بکلی چاپ نشده .

آغاز : اگرچه برضمیر ارباب کیاست وخاطراصحاب فراست ....

آغاز منطق (رئوس ثمانیه) : وچون از فهرست کتاب فارغ شدیم گاه آن آمدکه شروع درمقصود کنیم ومنطق را بجهت آنکه آلت تحصیل دیگر علوم است ... تعرض باموری رساندکه قدما رؤس ثمانیه خوانند ... (ج:۱۷۲) وچون این معلوم شد ...گوئیم (بسمله) جمله اول در منطق واین جمله یك فن است .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۲۰:

این نسخه بخط نستعلیق درحدود قرن ۱۲ـ ه کتابت شده‌وچندین برگ (۸۷۲ـ۸۹۹) از آخر نسخه نو نویس‌وبمانند برگهای اصلی،متن و حاشیه است .از ص ۸۰۳تا۸۷۱ همه برگها وصالی وتعمیر شده وهرجا وصله های بزرگ زده شد و روی آن از نو نوشته شده . در پایان آخرین برگ‌که آخرین برگ خاتمه و نو نویس است نوشته شده :

بفرخی وپیروزی تمام شدکتاب درةالتاج لغرةالدباج درروز جمعهٔ دوازدهم شهر رجب سال بر هفتصد وپنج ازهجرت نبوی مصطفوی‌صلی‌الله علیه وعلی‌آله واصحابه الطاهرین . سنه۷۰۵

مسلم است که‌تاریخ‌مذکور تاریخ این نسخه نیست ولی احتمال میرود قطب الدین در همین تاریخ رجب۷۰۵ از تألیف‌این‌کتاب فراغت یافته ودر هرصورت تاریخ‌کتابت‌نسخهٔ اصل‌این نسخه (باواسطه‌یابی واسطه) اقدم از نسخهٔ تقوی است (۱) که در ذیحجه ۷۰۵ تحریر یافته و آقای مشکوة آنرا اساس چاپ درة‌التاج قرار داده‌اند . نکته‌ای‌که این احتمال‌را تقویت میکندآنست که صدر این جمله آخرین ، درپایان بخشهای مختلف‌کتاب دیده میشود ومؤلف جمله « بفرخی وپیروزی تمام شد » را درخاتمه بسیاری ازبخشها آورده است .

فهرست اجمالی بخشها بر پشت نخستین برگ نسخه نوشته شده و :

در کنار بسیاری از برگها ، نسخه بدل هایی ضبط شده.بر پشت ویك برگ اضافی در

---

۱ ـ این‌نسخه اکنون برای کتابخانه مجلس خریداری شده

آغاز نسخه چهار بیت‌شعراز آذری طوسی بخط نویسندهٔ نسخه بدلها ونویسنده فهرست اجمالی مزبور دیده میشود . برخی از عنوانها با قلم ثلث سیاه و یا شنگرف است . در آغاز بخشها چند جمله وگاه چند سطر بشنگرف نوشته شده .

قطع : رحلی ۳۵ × ۲۲/۵ س . ج : تیماجی قهوه‌ای مندرس . صفحات :۸۹۹ . سطور : ۲۹ . کاغذ : متن‌وحاشیه‌آهارمهره‌متن نخودی روشن وحاشیه نخودی سیر.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۳۵۵۲۱

رد رسالهٔ زوراء ۱۸۲۱

غیاث‌الدین منصور دشتکی(م – ۹٤۸) رساله‌ای در رد بر **زوراء دوانی** نگاشته وبراین گفتهٔ او در **زوراء** و **شرح زوراء** ودیگر مؤلفات که:«خداوندماده ممکنات‌است‌وحوادث‌این‌جهان‌دفعه‌واحدة‌حادث‌شدند ودرچشم‌مابتدریج‌مینماید» خرده گرفته . از حاشیه سید برتجرید واز شرح دوانی برهیاکل وحاشیه های او برتجرید نام برده و دریکجا **افلاطون** را **فرعون موسی** داند و گوید « علت هلاکت فرعون (افلاطون) بدعای موسی آن بود که وی معتقد بود خداوند بمنزلهٔ مادهٔ ممکنات است (گ ۳٦ الف نسخهٔ ما) . درفهرست رضوی **حاشیهٔ زوراء** از غیاث‌الدین منصور شناسانده شده که جز این کتابست‌و نسبت آن به منصور محقق نیست . (فهرست‌رضوی ج ٤ :۷٤) .

آغاز : اعوذ بالله من‌الشیطان الرجیم . . . یقول . . . منصوربن محمد حسینی الشیرازی هذه اشارات . . . قدیقاس‌الحدوث الذاتی فی‌احتیاجه الی‌الماده الی الحدوث الزمانی و یقال‌الحدوث الزمانی و یقال‌الحدوث شیٔ‌لاعن‌شی . . .

رجوع کنید به ذریعه ج ۱۰ : ۱۹۸ و فهرست دانشگاه ۱ : ۲٤٤۰-۲٤٤۱ .

مشخصات نسخه :

نسخه شمارهٔ ۲ دفتر (ص ٦۲-۹۷)است صفحه اول دارای کتیبه‌ای کوچك آب طلایی است . عنوانهای ایماض ، اشاره ، انارة ظلمه و جز اینها که درنسخهٔ دانشگاه وجود دارد در این نسخه نیست . این نسخه ناتمام است وپایان آن چنین است :

علی نه‌صرح فی‌حواشیه بل غواشیه علی‌التجرید وشرحه بل جرحه للهیا کل بان‌ذوق‌المتالمین هو ما اشارالسید فی حواشیه علی التجرید من ان الوجود واحد جزئی حقیقی والموجود کلی و موجودیة کل شی عبارة عن انتساب ذلك الشی الی حضرة الوجود القایم بذاته لابطریق‌المخالطه بل‌بطریق‌المائیه .

الرسالة الجامعه ۱۸۲۹

درمقدمهٔ **رسائل اخوان‌الصفا** ونیزدرجایهای‌بسیاری‌از متن‌رسائل،اخوان الصفااز « **الرسالةالجامعه** » یاد کرده ونوید داده‌اند که‌کلیدرازهای مگو واسرار نهانی خودرا که در ۵۱ رساله بازگو نکرده و برعایت سطح فکر عامه ازتصریح بدان خودداری ورزیده‌اند ، در رسالهٔ جامعه بدست خواهند داد .

درفهرست تفصیلی که در آغاز رسائل است از « **الرسالةالجامعه** » چنین یاد شده :

« و تلیها الرسالة الجامعه لمافی هذه الرسائل المتقدمه کلها المشتمله علی حقائقها با سرها » .

سپس در وصف آن گفته‌اند :

مقصود از رسالهٔجامعه آنست که‌حقائقی که‌دراین رسائل بدانها اشارتی‌رفته است بطورکامل و با ذکر دلائل یقینی‌واقناعی روشن گردد وتنها کسی به‌دریافت مطالب جامعه توفیق خواهد یافت که براین ۵۲ رساله احاطه کامل یابد و یا

کتابهایی مشابه آنها را فرا گیرد زیرا این رسائل همچون مدخل ومقدمه و یا خودنمونه‌ایست از مطالب جامعه، ومشکلات جامعه جز با احاطه کامل بر این رسائل حل نگردد. رساله جامعه غرض اصلی و نهایت مقصود ماست (۱) هنگامی که طالب علم با فرا گرفتن یکایك رساله ها با حکمت انس تام حاصل کرد و معانی حکمی در فکر او پای گرفت و نیك استوار گردید و برای تحصیل مراتب عالیه یقین و بصیرت آمادگی یافت، سزاوار این خواهد بود که رسالة الجامعه را که نهایة مراد و سعادت معاش و معاد است مطالعه کند و از زندگی جاوبدان برخوردار گردد (۲) .

درآغاز رساله ۹ از رسائل ناموسیه شرعیه آمده :

ما درهریك از رساله های خود فصلی شامل مغز وخلاصهٔ وزبدهٔ مطالب آن رساله یاد کردیم که درك آن موجب سعادت جاویدانست وتمام مطالب این پنجاه ویك رساله را دررساله‌ای جداگانه که آنرا «جامعه» نام‌داده‌ایم خلاصه ساخته‌ایم. در «جامعه» تاآنجا که امکان دارد خلاصه و تمام سخنان خود را ضبط میکنیم اما توصیه میکنیم که رسالة‌الجامعه را پس ازفراگرفتن این ۵۱(۳) رساله بخوانند، زیرا دراین صورت است که مشکلات این رسائل حل خواهد گشت.

در رسالة‌الاخلاق و برخی دیگر از رساله ها نیز سخن از جامعه والرسالة

---

۱ ـ رسائل اخوان‌الصفا چاپ خیرالدین زرکلی مصر ج ۱ ص ۱۹ .

۲ ـ رسائل اخوان‌الصفا همین چاپ ص ۲۰ .

۳ ـ درسراسر رسائل اخوان‌الصفا درنسخه‌های چاپی وخطی ، شماره رساله ها گاه ۵۲ وگاه ۵۱ یاد شده . تنها درنسخه کهن‌رسائل (ش۱۷۳۱این فهرست) همه‌جااحدی وخمسون آمده و در رسالةالجامعه (نسخهٔ ما) همه جا اثنان وخمسون ضبط شده .

الجامعه گفته‌اند و بهرحال هیچگاه دراین نکته تردید نبوده که **رسائل اخوان‌الصفا** دارای ذیل و متممی است که همه مطالب رسائل را بطور خلاصه داراست و نام آن« **جامعه** » یا « **الرسالة الجامعه** » است و تفاوت این با آن رسائل آنست که اخوان‌الصفا در«جامعه» پرده ازاسرارخودبرداشته و بی‌پرده سخن گفته‌اند ، ونیز برای برخی از مطالبی که‌در «رسائل» خود بصورت‌خطابی و اقناعی گفته وتوضیح و استدلالی نیاورده‌اند ، در«جامعه»برهان‌و توضیح یادشده . اما متأسفانه درهیچ یك ازنسخ رسائل، رسالةالجامعه ضمیمه‌نشده ودر کتب تراجم وفهرست‌نسخه‌ای بدین نام‌یادنشده‌وماهیت‌و مسلك‌اخوان‌الصفاهمچنان دراستتار باقی بود واهل‌تحقیق همانگونه که دربارهٔ مؤلف یامؤلفان رسائل‌اخوان‌الصفا نظرهای مختلف‌داده‌اند دربارهٔ مسلك وهدف وحقیقت منظور آنان نیز عقائد گونا گون ابراز داشته‌اند ازآن‌رو که‌از وجود رسالةالجامعه آگاه نبوده‌اند وبعبارت دیگر آنرانشناخته بوده‌اند تا آنجا که دکتر طه حسین درمقدمه رسائل‌چاپ قاهره مصحح‌زرکلی گوید :

رسالةالجامعه که غایةالغایات و هدف غائی این جمعیت است بدست ما نرسیده و اگر بدست ما میرسید ما اکنون از حقیقت جمعیت اخوان الصفا و هدف ها و روش‌های آنان آگاه بودیم (۱) .

بنابرین بطور مسلم با اینکه نسخ رسالةالجامعه در دست بوده ، تا عصر حاضر ناشناخته ماند . نگارنده فهرستی مقدم بر کشف‌الظنون ندیده است که

---

۱ ـ مقدمه چاپ مصر ص ۱۲ .

از این کتاب یاد کند، حاجی خلیفه در کشف‌الظنون این کتاب را تألیف **مجریطی** (مسلمه بن احمد مکنی به‌ابوالقاسم)و موسوم به رسائل اخوان‌الصفا دانسته و گوید: «مجریطی آنرا شبیه به رسائل اخوان‌الصفا پرداخته». پس از حاجی خلیفه نیز این کتاب همچنان ناشناخته‌مانده ودرفهرست ها هرجانسخه‌ای از آن معرفی گردیده‌بنام رسائل‌اخوان‌الصفا وتألیف‌مجریطی آمده‌است(فهرست نسخ‌عربی‌ملی‌پاریس‌ص) تاآنجا که جرجی‌زیدان درتاریخ‌آداب‌اللغه‌ج۲ص۳۴۳ دربارهٔ این کتاب چنین گفت « اخوان‌الصفا رسائل‌خودرا درتطبیق شریعت بافلسفه نگاشته‌اندومجریطی‌دراین کتاب خود کوشیده‌است‌فلسفه‌راباشریعت‌سازگارسازد» ادوار براون درفهرست کتب اسلامی کتابخانه کمبریج آنرا جزئی از رسائل اخوان‌الصفادانسته‌اماگویا کاملا آنرا نشناخته، زیرا بنام رسائل اخوان‌الصفا آورده و از رسالة‌الجامعه ذکری نکرده.

جمیل صلیبا این کتاب را بنام رسالة‌الجامعه از مجریطی چاپ کرده و در مقدمه‌اش دراین‌باره تردید کرده و باحتمال آنرا همان « جامعه » اخوان‌الصفا دانسته و برای تأیید این احتمال قرائنی یاد کرده که قطعیت و صراحت‌ندارند. اما مطالعهٔ کتاب،مسلم میدارد این‌همان « رساله‌الجامعه » است که در رسائل اخوان‌الصفا نوید آن داده شده که رازهای خود را درآن فاش سازند وحقائق را بی‌پرده گویند. دربیشترصفحات کتاب‌از«۵۲ رساله که‌درفلسفه و ریاضیات و علوم متداول نوشته و بمنزلهٔ مقدمه برای این « رسالة‌الجامعه » قرار داده‌اند» یادشده ومقایسه یکایك رساله‌های جامعه با رسائل اخوان‌الصفا صریحاً نشان میدهد که این‌**جامعه** دنبالهٔ آن **رسائل** ومتمم ومفتاح آنهااست. دررساله٤ازقسم‌اول آمده:

«واما العلوم المتقنه المحكمه التی هی موضوعات حقائق موجبات الحكمة الالهيه التی تكلم بها و اعتمد عليها الحكماء الالهيون فانا تريدان نذكر فی هذه الرسالة منها طرمن فامعانيها علی طريق الاشارة باوضح الدلالة و العبارة مما تقدم القول فيه فی رسائلنا المؤلفه و كتبنا المصنفه لماقد منافيه من الشرط لهذه الرسالة انها المفتاح لما انغلق و الفتق لما ارتتق و أعلمنا الك ما لابد لك منه و لاغناالك عنه و لايسعك جهله» (گ ۹ الف نسخه).

درجای دیگر از جامعه آمده :

در رساله های پیشین با اشارت و رمز سخن گفتیم و یاد کردیم که آنها مقدمات اند مطالبی را که دراین رساله قصد بیان داریم . این رساله بمنزلت غرض وهدف است . آنچه درآن رسائل بالقوه بود دراین رساله بالفعل است و از آن رو که تمامیت هر چیز به خروج از «قوت» به «فعل» است ، گفتیم که این رساله که رسالة البراهين است ، صورت تمام و کمال و خانمه است (۱) وهمچنانکه خاتم درپایان جای دارد ، صورت تمام وفعلیت نیز درنهایت وآخر است (گ ۲۲ الف ، نسخه ما) .

این فن دررسائل نیز آمده اما چون شرط کرده ایم که درآنچه رسائل پنهان داشته ایم دراین رساله بیان داریم ، اکنون دراین باره بتفصیل سخن گوئیم ، زیرا این رساله جامع همه مقاصد است (رساله ۹ ازبخش اول گ ٤٠ ـ ب نسخه).

---

۱ ـ اخوان الصفا دراین موضع تصریح کرده اند بدینکه رسالة الجامعه خاتمه وتمام این آثار است وبا این تصریح، صحت نسبت «جامعة الجامعه» که اخیراً عارف تامر چاپ کرده و سومین حلقه این مؤلفات قرارداده مشکوك میگردد .

این رساله منتهای سخن وجامع اغراض ومقاصد همهٔ آن رسائل است زیرا این رساله خاتمه است ورسائل پیشین یادآوریها پیست برای بیدار ساختن.(گ ٤۹ الف نسخه) .

دررسالهٔ ۲ از بخش ۱ فصلی ویژهٔ بیان وجه تسمیهٔ رسالة الجامعه گردیده :

فصل فی تسمیة الجامعه ولماسمینا هذه الرساله جامعه وجب علینا ان نجمع فیها ما اخفینا فی غیرها من الرسائل المتقدمه بین یدیها واودعنا فی کل رساله صنفناها فی معنی یختص بها من العلوم الشریفه ... وجعلنا فیها فصلا هو الغرض والمراد من الرساله کلها وهی مبنیه علیه وهو الاساس ... ونرید ان نبین فی هذه الرساله واضح الدلاله ما اشرنا الیه من الاغراض المطلوبه . . لیکون هذه الرساله موازنه لما تقدم علیها وسبق بین یدیها من الرسائل» (گ ۲۹ الف وب).همانگونه که ملاحظه گردید دربیشتر صفحات نظیر این سخنان دیده میشود و بخصوص مقایسهٔ بسیاری از رساله‌ها و فصول ، روش اخوان الصفا وتفاوت هدف آثار از این دو کتاب و سنجش بخوبی نمایان میسازد و بخصوص در رسالهٔ مسقط النطفه ورسالة الدعوة .

اخوان الصفا در رسالة الجامعه هرچند به صراحت از مذهب وعقاید اسماعیلیه یاد نکرده‌اند اما سعی کرده‌اند با اشارات وتعبیراتی نزدیك بصریح عقاید آنان را بیان دارند مثلا:

از روساء سبعه یاد کرده‌اند وآدم را رئیس ورسول اول و محمد (ص) را رئیس ورسول ٦ شمرده و گفته‌اند هر رئیس بمنزلت جسد است برای رئیس بعد. و در ذیل رسالهٔ ٦ از بخش چهار (رسالة فی الناموس الالهی . .) در بارهٔ رسول ٦ چنین گفته‌اند: «رسول ششم فرزند صلبی مذکری نداشت که وارث مقام او گردد،

مقام او ازمیان فرزندان دینی او به نخستین کسی رسید که به پذیرفتن دعوت او مبادرت ورزید . هفتم نیز هرچند فرزند داشت اما بدرجهٔ او نرسید و منزلت اورا حائز نشد».

دررساله (فی کیفیة الدعوة الی الله) از« هفتم» بدینگونه یاد کرده‌اند :

السابع المالك للنفوس سلمه الله علی ذکره العظیم ذکرنا . . . هوالمالك للنفوس فی وقت ملك السادس مالك الاجساد قبل مجیء السابع فلماجاء السابع ملك النفوس والاجساد لان من ملك النفوس فقد ملك الاجساد و من ملك الاجساد فلا یملك النفوس . .

اخوان الصفا در **رسالة الجامعه** نیز مانند **رسائل** از مدینهٔ فاضله سخن گفته‌اند اما دراین رساله آنرا «مدینهٔ رئیس هفتم» خوانده‌اند وطبقات و مراتب ومنازل مدینهٔ مذکوررا با طرزی دیگر بیان داشته وتشکیل «دولت اهل خیر» را نوید داده‌اند .

درذیل رسالهٔ ۱۱ ازآخرین قسمت، فصلی چند درتوصیه به‌مفید ومستفید آورده و ازجمله وظائفی که برای مفید ومبلغ، خطاب بدو بیان داشته‌اند این است که: «انجمنی تشکیل ده که اعضاء آن درهرجا که هستند در هر ۱۲ روز یك‌بار گردهم آیند وهیچ گونه عذری مانع اجتماع آنها نگردد آنانرا چنان تربیت کن که در راه انجام اوامر وخواسته‌های تو از بذل مال و جان‌وترك خویشان و نزدیك ترین کسان دریغ نورزند ، و چون تربیت کامل یافتند و از عهدهٔ همه آزمایش ها برآمدند ، علوم واسرار «رسالهٔ جامعه» ودیگر مؤلفات ما را که نزد تو بودیعت نهادیم مانند «**مدارس چهارگانه** و **کتب هفتگانه** و**۲جفر** و **۲۵ساله** و **۵۲ رساله**»

بدیشان بیاموز. این ۵۲ رساله ورساله جامعه وثیقهٔ ماست نزدتو زنهار ازخیانت درآن بپرهیز».

اخوان‌الصفا در رسالة‌الجامعه لغتی برای بیان اسرار ورموزخودوضع کرده‌اند وبرخی از حقائق مقاصد خودرا با حروف وعلامات خاص بیان داشته‌اند.

در رسالهٔ مسقط‌النطفه (رساله ۱۱ ازبخش دوم = جسمانیات طبیعیات) در چند مورد علامات مزبور را بکاربرده ودرمقدمهٔ آن چنین گفته‌اند:

ازآنجا که برای ما مسلم گردیده که این رساله بدست نااهلان و جاهلان خواهد افتاد ناچار ازآن شدیم که برای بیان اسرار وعلوم خود علائم مخصوصی بکاربریم که جز برای آشنایان، ناآشنا و غیر قابل فهم باشد بدین صورت که حروف وکلمات خاص را بطرزی خاص مرکب ساختیم و مفتاح آنرا درآغاز گذاردیم». سپس یك صورت ازحروف و علائم مذکور را نوشته و درفصل بعد چنین گفته‌اند:

«حروف ا ب ت ث را میتوان بصورتهای گوناگون درآورد وما این‌صورت را برای‌نمونه‌آوردیم وهمان نیاز و عاملی که لغت‌های مختلف را بوجود آورد وبهمان‌گونه که هرقومی برای مکالمات و محاورات خود اصطلاحات خاصی وضع کرده‌اند، اخوان‌الصفا نیز لغتی ویژهٔ خود دارند، که دیگران بدان آشنا نیستند وما دراینجا تنها نمونه‌ای از این لغت آوردیم وگرنه هنوز وقت افشای تمام‌آن نرسیده.اینك دراین فصل قسمتی ازمقاصد پنهانی خودرا با لغت‌خاص مینگاریم».

پس‌ازاین سخن «فصل فی‌معرفة کیفیه سریان‌النفوس الجزویه من‌النفس

الکلیه » آغاز و در چندین موضع،مطالب با حروف و علائم مخصوص بیان شده (گ ۸۸ ـ ب تا ۹٤ الف نسخه ما) . گ ۲۹ ، ۱۰٤ ، ۱۰۵ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳ ، ۱۲۸۰ ، ۱۲۹ ، ۱۳۱ و ۱٤۹ ـ ۲۰۸ نیز دیده شود . در ص اخیر از (مهدی امام ۷ یاد شده).

الرسالة الجامعه ۵۲ رساله است عیناً بهمان ترتیب **رسائل** و اولین رساله «رسالةالعدد» وآخرین رساله «رسالة فی‌ماهیة السحر والعزائم»است جز آنکه بسیاری‌ازرساله‌ها با اختصاربسیارآمده‌چنانکه گاه چهار رساله دریك ورق‌ازنسخهٔ ما جاگرفته ونیز رسالهٔ«عشرة اخوان‌الصفا»علاوه بر این که درجای خود(رساله٤ ازبخش ٤) آمده دررسالةالجامعه باردیگر درپایان کتاب وپایان رسالهٔ ۱۱ فی ماهیه‌السحر..باعنوان« شرح‌رسالة عشرةاخوان‌الصفا» تکرارشده‌ودرهمین فصل که بمنزلهٔ‌خاتمه است ، چنین آغازشده :

دربیان ختم رساله چون سخن‌ما در۵۲ رساله واین رساله جامعه ذوات ـ الفوائدالنافعه بدینجا رسید ،آنرا باشرح رساله عشرة اخوان‌الصفا و خلان‌الوفا خاتمه میدهیم» .

آغاز : الحمدلله الذی خلق فسوی والذی قدرفهدی ...

پایان : له مافی‌السماوات وما فی‌الارض وما بینهما و ماتحت‌الثری . تمت‌الرساله الجامعه ذات‌الفواید النافعه تاج‌رسائل اخوان‌الصفاوخلان‌الوفا بکمالهاوالحمدلله رب‌العالمین .

رجوع شود به تاریخ آداب‌اللغه جرجی زیدان ج ۲ ص ۳٤۲ مقدمهٔ رسائل اخوان‌الصفا چاپ مصرمصحح‌زرکلی ص۱۲و۳۲ـ٤٤بروکلمن ٦۹۵ ،G ، 11 کشف‌الظنون‌ج ۱ فهرست خدیوی و دارالکتب ۱۹٦۲ نسخ عربی کتابخانه ملی پاریس ص ٤۰٤ ، ذیل فهرست کمبریج ص۱۱۲

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۷۲۹:

نسخه‌ایست بخط نستعلیق بی‌تاریخ که بیش از ۲۵۰ سال ازعمرآن نمیگذرد و ظاهرا در اوائل قرن ۱۲ یا اواخر ۱۱ نگارش یافته. برروی دوبرگ اضافی آخرنسخه ترجمه فارابی وابو سلیمان مقدسی ودیگر مؤلفان‌معروف‌اخوان‌الصفا بخط شکسته‌ای زیبا وتازه تراز خط نسخه نوشته شده . دربرگ ۸۸ تا ۹۴ جای ثبت علائم وخط مخصوص اخوان‌الصفا بیشتر سفید گذارده شده و کمتر نوشته شده . پایان نسخه .

والحمدلله رب‌العالمین والصلوة علی سیدالمرسلین و خاتم‌النبین وعلی امام‌المتقین واشرف الوصیین . . . وسلم تسلیما کثیرا .

قطع : وزیری‌باریك ۲۶ × ۱۳ س . ج : تیماجی ضربی قرمزرنگ . صفحات : ۴۲۵ . سطور : ۲۰ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۳۲۰۸

الرسالة الزاهره ۱۷۳۰

. . . **فی فساد مقدمات مستعملة فـی‌الجدل** . دردیباچهٔ نسخهٔ ماازتألیفات **اثیرالدین بهری** یادشده . **مدرس‌رضوی** در« **احوال و آثارخواجه**»یکجاآنرا ازتألیفات **کاتبی‌دبیران قزوینی** ودیگرجاازمؤلفات‌اثیرالدین نوشته . **بروکلمن** از این رساله یاد نکرده . رساله زاهره از نه مقدمه تشکیل یافته بدینگونه:

المقدمة‌الاولی_قال‌الجدلیون الشیٔ اذاکان‌لازماللشیٔ آخر لایکون نقیضه‌لازماله

المقدمة‌الثانیه ـ قالواان ملزوم‌الملزوم ملزوم ...

المقدمة‌الثالثه_قالوا الشیٔ اذا کان لازماللشیٔ آخریکون‌عدم‌اللازم‌ملزوما لعدم‌الملزوم..

المقدمة‌الرابعه_قالوا الحکم‌الثابت علی تقدیر جازان‌یکون مقیساعلیه...

المقدمة‌الخامسه_ قالوا ان ثبوت‌الشیٔ فی‌الواقع موجب لثبوته علی‌التقدیر الفلانی قضیة للدوران...

المقدمة السادسه- قالوا ان الشیٔ ملزوم لوجود الشیٔ اولعدمه ...

المقدمة السابعه- اثبات الملازمه بدلیل واقع غیر لازم عن فرض الوجود...

المقدمة الثامنه- قالوا لو ثبت هذا منضما الی جملة الامور الواقعه لثبت هذا فاذن هذا علی التقدیر یلزم ثبوته فی نفس الامر ...

المقدمة التاسعه- اقامة الدلیل علی عدم ثبوت المدعی عند تمام المقدمات المنتجه له فاسده ...

مؤلف در هریك از مقدمات مزبور پس از نقل سخن جدلیان میگوید : «قلنا لانسلم..» و آنگاه به پاسخ و خرده گیری میپردازد .

آغاز : الحمد لواهب العقل ومفیض العدل والصلوة علی خیر البریه الطاهر عن کدورات البشریه و علی آله و عترته فانا نورد فی هذه الرساله ماظهر عندنا من فساد مقدمات مستعمله فی الجدل ونسمیها الرسالة الزاهرة و ... المقدمة الاولی قال الجدلیون الشی اذا کان لازما لشیٔ آخر لایکون نقیضه لازمه حتی اذا قلنا لو ثبت الحکم منضما الی عدم الحکم ثم یکون عدم الحکم ثم لازما لثبوت هذا المجموع واذا کان عدمه لازماله لایکون ثبوته لازماله . قلنا لانسلم ان عدمه اذا کان لازماله لایکون ثبوته لازماله ومستند المنع ان ثبوت الحکم ههنا منضما الی عدمه ثم محال عندنا ...

پایان : فاذا صحت المقدمات کان لزوم النتیجه عنها ضروریا فلا یمکن اقامة الدلیل علی عدمها ، تمت الاشارة الی فساد المقدمات التی یستند الیها اکثر المباحثات فمن احکمها سهل علیه ابطال النکت المستعملة فی زماننا والحمدلله رب العالمین والصلوة علی خیر خلقه محمد وآله اجمعین .

رجوع شود به احوال و آثار خواجه ازمدرس رضوی ص ۱۰۵ و ۱۳۱ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳۰:

نسخه شمارهٔ ۱۲ دفتریست (ص ۵۲ - ۵۶) که در ۱۰۵۸ بدست محمد میرحسین استرابادی نوشته‌شده وقسمتی ازآخرآن تازه تراز بقیه است . خط بیشتر صفحات نستعلیق است با مرکبی قرمز و قسمت نونویس (ص ۱۴۹ - ۲۶۳) بخط شکسته نستعلیق خوب و مرکبی کم رنگتر است . این دفترشامل یادداشت های زیر ورساله هاست :

۱ ـ مکتوبی که شیخ ... بهاءالملة والدین محمد رضی‌الله به . . میرزا ابراهیم همدانی نوشته (ص ۱ ـ ۲) .

۲ ـ برهان شریف فی‌اثبات الواجب موقوف علی ابطال‌الدور والتسلسل‌من‌المحقق الطوسی (ص ۲) .

۳ ـ منقول عن خط استادالبشر غیاث ... منصور بواسطة واحدة (ص۳) .

٤ ـ بدانکه این چند کلمه دربعضی ازخواص سورة یس‌است (ص ۳ ـ ٤)

٥ ـ ۱۲ امام (ص ٤ ـ ٦) .

٦ ـ منقول من کلام غیاث‌المدققین منصور (ص ٦) .

۷ ـ (بسمله) قال یعقوب بن‌اسحاق‌الکندی فی‌معرفة‌الجبال (ص ٦ ـ ۷) .

۸ ـ دوفقره ازمقصد سوم و نهم شرح مواقف میرسید شریف گرگانی (ص ۷ ـ ۹) .

۹ ـ برهان‌التوحید من‌صاحب‌الصحائف قدافادبفکره‌الصائب . قال‌الصحیفة‌الثالثه (ص ۹ ـ ۱۰) سطور تا پایان صفحه ۱۰ به چلیپا نوشته شده .

۱۰ ـ اضحویه شیخ‌الرئیس ابن سینا (ص ۱۰ ـ ٤۲) (تاریخ کتابت‌ونام‌کاتب‌دفتردر ذیل این رساله است) .

۱۱ ـ الامامة (رسالة فی ...) ازخواجه نصیر طوسی (ص ٤۲ ـ ٥۲) .

۱۲ ـ الرسالة الزاهرة (جای سخن) .

۱۳ ـ «فائده» هایی است دربرخی مسائل منطقی وفلسفی (ص ٥٦ ـ ٦٥) و در آغاز فائده اول نوشته‌شده «لعزالدوله ابن کمونه» واز همین رو مرحوم تنکابنی که مالك نسخه بوده درفهرستی‌که برای نسخه‌های دفتر نوشته همهٔ آنهارا ازابن کمونه دانسته ، درصورتی که دریکی از فائده ها از صاحب مطالع دور دیگری از نجم‌الدین نخجوانی که از معاصران ابن کمونه و شاید متأخر ازاو بوده‌اند ، یاد شده بنابراین بخصوص با توجه به روش خاص ابن کمونه نسبت فوائد بدو مشکل است فهرست « فائده »ها بدینگونه است :

فائدة لعزالدوله ابن‌کمونه . العلة‌التامه للمجموع‌المرکب من افـراد ... لابدان یکـون علة لکل واحد ...

فائدة فی‌بیان انقسام‌القضیه الی‌الشخصیه والمحصورة و .. تقسیم آخر ...

فائدة اجتماع‌النقیضین‌وارتفاعهما المحالان انما هوفی‌الصدق ...

فائدة الصدق اخبار مطابق .

فائدة قیل‌التعین وجودی .

فائدة قيل المكان هو السطح الباطن ...

فائدة اذاقلنا الانسان حيوان فمعناه اما ان الانسان نفس الحيوان ...

فائدة الانسان ناطق من حيث هو ناطق ..

فائدة قيل العلم اما تصور ان كان ادراكا ساذجا ...

فائدة قال الجمهور الجنس هو المقول ...

فائدة الكاف فی قوله ليس كمثله شیء زايده ...

فائدة اعلم ان الجوهر الروحانی ...

فائدة الحركه اما ذاتيه واما عارضه ...

فائدة قال نجم الدين النخجوانی .

۱٤ ـ حل المشكلات فی بيان المعضلات (ص ٦٥ ـ ۹۳) اين رساله بدون هيچ ديباچه و سر آغازی چنين شروع شده: هذه مغالطات يتعلق بالشكل الاول .،. و بدون شك همان رساله حل المشكلات فی بيان المعضلات است (ش ۱۸۲۰ اين فهرست) است كه در اينجا با حذف ديباچه ولی بدون نقص آمده (اين نسخهٔ چهار صفحه اضافه بر آن نسخه دارد ومطلب آن تمام است). مرحوم تنكابنی درفهرستی كه بردفتر نوشته ، قسمتی ازاين رساله را دنباله فوائد ابن كمونه وقسمتی ديگر را بنام « مغالطات منقول از نجم الدين كاتبی » ياد كرده .

۱٥ ـ رساله «مسائل» از اثير الدين ابهری شامل ۱۸ مسئله كلامی (ص ۹۳ ـ ۱۲٦) .

۱٦ ـ ان قيل لو علم الله فيهم خيراً ... ينتج لو علم الله ... (ص ۱۲٦) .

۱۷ ـ ان قيل لوجعلناه ملكا... لوصدق لصدق عكسه ... (ص ۱۲٦) .

۱۸ ـ فائدة من فوائد ابی الفتح البستی اوردها ابوالحسن البيهقی فی تتمه صوان الحكمه .. دنبالهٔ اين فائده فقراتی فلسفی بدون عنوان يادشده (ص ۱۲٦ ـ ۱۳۰) .

۱۹ ـ قدعبر المعلم الاول فی كتاب اثولوجيا عن الوجوب بالسكون (۱۳۰ ـ ۱۳۱) .

۲۰ ـ من المدخل الكبير للفارابی ... (۱۳۱)

۲۱ ـ من مباحثات الشيخ الرئيس . . النفس اذا فارقت .. (۱۳۱ ـ ۱۳۲) .

۲۲ ـ فائدة لامشترك بين شيئين ... (ص۱۳۲) .

۲۳ ـ قال الحكماء ذات الواجب ... ص ۱۳۲) .

۲٤ ـ سؤال وجواب سيد ركن الدين با خواجه طوسی شامل ۲۰ سؤال استرابادی و پاسخ خواجه بدان (ص ۱۳۲ ـ ۱۵٦) .

۲۵ ـ ومن‌فوائده .. کیفیة صدورالکثرة عن‌المبدأ الواحد .. (ص ۱۵۳ ـ ۱۵٤) .

۲٦ ـ مکتوب کتبه مولانا شمس‌الدین کیشی ... من اصفهان الیه... مع‌جوابه ـ فارسی ـ نخست سئوال کیشی وسپس سه جواب خواجه نقل‌شده . (ص ۱۵۳ ـ ۱٦۲) .

۲۷ ـ فوائد متفرقه از خواجه نصیرالدین طوسی آغاز : فصل فی‌بیان اقسام‌الحکمه علی سبیل‌الایجاز من فوائده طاب ثراه (ص ۱٦۲ ـ ۱۷۲) .

۲۸ ـ نامهٔ قونوی به خواجه (ص ۱۷۲ ـ ۲۱۱) .

۲۹ ـ عایدة .. اذا قیل شیٔ علی شیئ کان‌المقول علیه ...

کنار ۳ برگ پایان دفتر وصالی شده و بسطورآسیبی نرسیده . کاتب نسخه در ذیل رسالهٔ اضحویه (ص ٤۲)چنین نوشته :

تم بعون‌الله وحسن توفیقه بیمین اقل‌العباد محمد بن‌حسین‌العقیلی الاسترابادی سنة ثمان و خمسین بعدالالف من‌الهجرة‌النبویه . .

درکنارالرسالةالزاهرة کاتب ، این عبارات را چلیپا نوشته : « الرسالة الزاهره فی فساد مقدمات مستعمله فی‌الجدل للمولی‌الفاضل اثیرالدین‌الابهری» . و درآغاز آن نیز پس‌از (بسلمه) نوشته‌است : قال‌الفاضل العلامه اثیرالمله والدین‌الابهری.عنوانها (مقدمه‌ها) مانند عنوانهای‌دیگر رساله‌های دفتر ، بشنگرف است .

قطع : رقعی مستطیل ۱۸/۵ × ۱۰/۵ س . ج : تیماجی قرمزرنگ . صفحات : ۲۱۳ سطور (بجز ص ۱ ـ ۱۰ که بچلیپا است) : ۲۳ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۰۸

۱۸۳۱ رسائل اخوان الصفا

قسم رابع **رسائل اخوان‌الصفا** = رسائل ناموسیهٔ الهیه ، دارای ۱۱ رساله‌است.رجوع‌شود به فهرست‌دانشگاه‌ج ۳ص۳٤۵وج ٦ :۲۲۲۸،برلن ش:۵۰۳۵

مشخصات نسخهٔ : ۱۸۳۱ :

این نسخه ۵ رساله از یازده رساله «ناموسیه‌است» و نسخه نفیسی است که در ٦۲۱ ـ هـ بدست مبارك پسر عبدالله غلام نجیب‌الدین مزیدی و بخط ثلث نزدیك به تعلیق نوشته شده .

در آغاز رساله ها و برخی ازفصلها « من کلام‌الصوفیه » دیده میشود ونیز درآغاز همه رساله ها تکرار گردیده که : این رسائل ۵۱ رساله‌است.

آغازرساله اول (ص ۲ـ۱۳۹) : الرسالة‌الاولی فی‌الآراء والدیانات والمذاهب الفلسفیه من جملة احدی‌وخمسین رساله من‌رسائل اخوان‌الصفا فی‌تهذیب‌النفس واصلاح‌الاخلاق من کلام‌الصوفیه

آغاز رسالهٔ دوم (ص ۹۷ = ۲۳۶) الرسالةالثانیه من‌القسم‌الرابع .. من‌جمله احدی و خمسین رساله ... من کلام‌الصوفیه .. وهمچنین است تا آخر نسخه که پایان پنجمین رساله از قسم رابع است . نخستین صفحه نسخه که فهرست ۱۱ رساله است تازه نوشته شده . بر کنارصفحه ۲ شمارهٔ ۱۳۹ گذارده شده وتا آخرنسخه‌دنبالهٔ‌این‌شماره روی برگها دیده میشود ، بنابراین‌مسلماً برگهای نخستین نسخه ازآن جدا شده . این نسخه در ملك آقای عبدالحسین فرهاد معتمد بوده وبوسیلهٔ دکتر غنی به این کتابخانه وارد گردیده . مرحوم دکتر غنی این یاد داشت را برپشت یك برگ اضافی درآخر نسخه نوشته :

«این‌نسخه را در تاریخ ۲۶ آذر ۱۳۲۱ هجری شمسی مطابق هشتم ذی‌حجه ۱۳۶۱ هجری‌قمری درطهران ازآقای عبدالحسین فرهاد معتمد (مشیر اکرم) پسر مرحوم میرزا موسی وزیرونوهٔ دختری مرحوم فرهاد میرزا معتمدالدوله باین جانب هدیه دادند ۲۶ آذر ۱۳۲۱ » بر پشت نخستین برگ یادداشت ومهر فرهاد میرزا بتاریخ ۱۲۸۷ دیده میشود وبالای همین برگ این یادداشت که مهر احتشام الملك زیر آن نهاده شده بچشم میخورد : « جناب مجتهدالعصر سرکار شریعتمدار آقای آقا سید مهدی سلمه‌الله تعالی وابقاه این رسائل اخوان‌الصفا را باین حقیر تعارف فرموده فی شهرذی‌القعده‌الحرام ۱۲۸۶ » .میان دویادداشت مذکور یادداشت زیر در۱۲۵۶ نوشته شده :

اعلم یااخی ان اخوان‌الصفاکانوا سبعه رجل من اهل‌الطریقه وکانوا اخوان‌الطریقه .. ومهدوا ان یتفق آرائهم فی جمیع‌المسائل من‌الشریعه والطریقه و جمیع‌العلوم ان یصنفوا کتابا ففعلوا کذلك وهذه‌المسائل متفقه عندهم لم یختلف بینهم شیئاً وذلك‌لایکون‌الامع‌الاتحاد .. متحد جانهای شیران خداست ۱۲۵۹ .

آغاز: القسم‌الرابع‌من کتاب اخوان‌الصفافی‌الناموسیة‌الالهیه ویشتمل‌علی‌احدی‌عشرةرساله...

پایان : تمت‌الرسالةالخامسه من‌القسم‌الرابع ... ویتلوه الرسالةالسادسه فی‌ماهیة الناموس الالهی ... وکتب هذا الکتاب مبارك‌بن عبدالله الغلام‌نجیب‌الدین المزیدی وتم فی یوم‌الخمیس فی‌سنة احدی وعشرین وستمائه من‌الهجرةالنبویه علی صاحبها‌الصلوة والسلام .

عنوانها وسر آغاز رساله ها وفصلها با شنگرف است .

در برخی صفحات افتادگیهای سطور بخطی بسیار تازه ، در حاشیه نوشته شده . درکنار

بسیاری از صفحات نیزعلامت مقابله و تصحیح به خط کاتب متن دیده میشود. کنار برگ آخر وصالی شده و در کنار برخی ازآخرین برگها آثار رطوبت موجوداست اما هیچگونه به متن نسخه آسیبی نرسیده.

قطع: نیم خشتی ۲۲/۵ × ۱۲/۵ س.ج تیماجی مشکی رنگ. صفحات ۳۴۴. سطور: ۲۰. کاغذ: شکری رنگ ضخیم.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۵۰۸۲۲

۱۸۳۲ الروح والنفس والعقل (رسالة فی...)

رساله‌ایست‌دارای دوفصل وشانزده‌بحث، فصل اول در روح، دارای ده‌بحث:

بحث اول: اطلاقات لفظ روح.

بحث دوم: ماهیة روح وابسته به بدن.

بحث سوم: جسمانیة روح ونفی عرضیت و تجرد آن.

بحث‌چهارم: وحدت و تعدد روح.

بحث پنجم: جای تمرکز روح دربدن وراه خروج آن ازبدن.

بحث ششم: حدوث و قدم روح.

بحث هفتم: جاودان بودن روح.

بحث هشتم: ارواح دارای یك‌ماهیت‌اند یاهرروح راماهیتی‌جداگانه‌است.

بحث نهم: آغاز وانجام روح.

بحث دهم: اختلاف وتباین روح وجسد.

فصل‌دوم: ماهیت نفس وحیوة وعقل وبرخی ازمباحث‌مربوط به روح‌دارای ۶بحث، بحث اول ـ در رؤیا.

بحث دوم ـ فرق نفس وعقل و روح.

بحث سوم ـ ماهیت حیوة وعقل .

بحث چهارم ـ حقیقت مرگ و سخنان فلاسفه و متکلمان دربارهٔ مرگ زندگی .

بحث پنجم ـ اجل مقدر ومحتوم وقتل .

بحث ششم ـ انسان مخاطب بشرائع ومحکوم به تکالیف کیست .

مؤلف این رساله درمباحث بهاختصار رفته و اساساً رسالهخالی ازتحقیق است و دربسیاری از موارد به احادیث نبوی تمسك جسته . درمسئلهٔ بقاء روح درپاسخ این سؤال که «روح تاقیامت باقی است ودرقیامت بمصداق کل شیٔ هالك وکل نفس ذائقة الموت فانیمیشود گوید «کسانی که قائل بهتجرد روحند عقیده دارند که روح سرمدیست و فنا پذیر نیست و این عقیدهٔ **بعض آل الرسول** است» . مؤلف ازهیچیك از فلاسفهٔ اسلام یاد نکرده .

مؤلف ذریعه این کتاب رابا نام **رسالة فی الروح والعقل** شناساندهومؤلف آن را نشناختهاند ، درذیل نسخهٔ ما نام نورالدین فرزند مولا محمدصالح مازندرانی دیده میشود اما دور است که تألیف او باشد زیرادرترجمهٔ احوالش آثاری برای اویادنشده (مرآةالاحوال نسخهمجلس ص۵۲) وباستنباطونظر این نگارنده مؤلف ازعلماء عامه است .

آغاز : الحمدلله رب‌العالمین و بعد فهذه رسالة مشتمله علی فوائد جلیله فی‌ماهیه الروح والنفس والعقل واقسامها و توابعها وهی مرتبة علی فصلین وستة عشربحثا ... الفصل‌الاول فی‌الروح وفیه عشرة ابحاث‌الاول فی‌اطلاق لفظ‌الروح،یطلق‌الروح بحسب اللغه وبحسب‌الاستعمال فهوفی‌اللغه بمعنی‌الانبساط والانتشار کما یقال راح فلان ای‌انتشر و انبسط و قال‌النبی (ص) من راح‌الی‌الجمعه فلیغتسل وسمی‌بعض‌الملائکه بالروحانی لخفة ابدانهم وتحرکهم و انبساطهم فی کل شیٔ وکذا یقال رجل روحانی ... واما بحسب‌الاستعمال فقد جاء لمعان کثیرة ـ ۱ ـ جبرئیل کما قال ...وایدناه بروح‌القدس ۲ ـ قال امیرالمؤمنین علیه‌السلام الروح ملك . .

پایان : لان‌من‌تذکیةالنفس تحصیل تصفیةالباطن و من تصفیةالروح بالانوارالالهیه‌والوصول الی عالم‌الغیب وهذه‌التجلیه بحسب التصفیه بقدرالتزکیه والاوضاع المحمدیه و الاحکام‌الشرعیه هی معیار هذه العداله وقانونهارزقنا الله تعالی‌الفوزبها .

رجوع کنید به‌ذریعه ۱۱ : ۲۶۱ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳۲ :

این نسخه ش ۲ دفتراست (ص ۶۷ – ۸۶) و در ۱۰۶۹ بخط شکسته نستعلیق نورالدین محمد پسر ملاصالح مازندرانی (۱) دراصفهان نوشته‌شده این‌دفتر شامل دورساله است :

۱ – حاشیه کتاب من‌لایحضره الفقیه ازشیخ بهاءالدین عاملی ص ۱ – ۶۵ .

۲ – رساله روح ونفس وعقل (جای گفتگو) .

رساله شیخ بهائی بخط نسخ تحریری واز کاتبی دیگر است که نام او دردفترنیامده وتازه‌تر از رسالهٔ روح می‌نماید .

روی چند صفحهٔ اضافی آغاز دفتر یادداشتها ومهرهایی چند است ودریکی ازاین یادداشت هاکه بخط محمد قاسم پسراحمد طبرستانی است چند یادداشت و مهر از روی این صفحات دیده میشود : «هذه رسالة فی‌مبحث‌الروح من تصانیف شیخ‌البهایی نورالله مرقده » درآخردفتر چندین برگ اضافی است وتا ص ۹۰ شماره شده .

پایان نسخه رسالهٔ روح : تمت اصیل‌الجمعه بیدالعبدالجانی نورالدین محمدبن‌صالح المازندرانی اصلح الله حاله و عن ذکرالله باله وشفیع فیه وآبائه والمؤمنین محمد او عترته و آله‌صلوات‌الله علیهم اجمعین ببلدة اصفهان حمیت عن‌الحدثان غرة جمادی‌الاولی سنه ۱۰۶۹ .

قطع . نیم‌خشتی ۲۱ × ۱۱ س . ج : تیماجی قهوه‌ای سبز دارای عطف دامن . صفحات: (بدون‌صفحات اضافی) : ۸۶ . سطور . ۲۱ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۹۰۰

---

۱ – نورالدین محمد یکی از ۶ پسر مولی صالح مازندرانی و پدر مادر آقا باقر بهبهانی است ، از برادران او آقا محمدهادی وآقا محمد حسین دارای آثار و ازخوشنویسان اند اما از نورالدین محمد نامی درکتب تراجم ندیده‌ام واثری از او نشناخته‌ام . تنها درمرآت‌الاحوال ازاو چنین یاد شده : جناب فضائل مآب زبدةالاطباب عالم ربانی وفاضل صمدانی فقیه بی‌بدیل و نظیر آقانورالدین محمد ... مرآةالاحوال نسخه خطی مجلس ص ۵۲ .

روض الجنان ۱۸۳۳

ابوالحسن بن احمد کاشی مؤلف **الحسنی** (ش ۱۸۰۶/۱۰ این فهرست) نخست **روض الجنان** را نگاشت و **الحسنی** را از آن گزیده کرد. این کتاب دارای ۵ حدیقه هر حدیقه دارای عنوانهای روضه منظر ولایحه است. **حدیقه اول** در مباحث عامه ودارای ۱۵ روضه است بدین ترتیب:

۱ ـ موضوع فلسفه طبیعی.

۲ ـ حقیقت جسم و برخی مباحث مربوط به جسم دارای ۳ منظر.

۳ ـ دنبالهٔ مباحث روضهٔ دوم. وی در این «روضه» نخست ۱۴ اشکال بر نفی جزءِ لایتجزی نقل وسپس دومنظر عنوان کرده.

٤ ـ مبادی اجسام محسوسات

٥ ـ تناهی ابعاد.

٦ ـ تلازم ماده و صورة.

۷ ـ صورة نوعیه.

۸ ـ حرکت.

۹ ـ حرکت در مقولات تسع دارای چهار منظر.

۱۰ ـ میل.

۱۱ ـ تحقیق حقیقت امکان.

۱۲ ـ خلاء.

۱۳ ـ امکنهٔ طبیعی وتعریف غیر طبیعی.

۱٤ ـ شکل جسم طبیعی.

۱۵ ـ دیگر مباحث حرکت شامل ۳ منظر .

حدیقه دوم زمان و آن شامل ۷ لایحه‌است :

لایحه ۱ ـ نقل آراء دربارهٔ زمان

» ۲ ـ اثبات اینکه‌زمان موجود است .

» ۳ ـ تحقیق در بارهٔ مرتبه و محل‌زمان .

» ٤ ـ قدم و حدوث زمان .

» ٥ ـ زمان موجود واحد شخصی و ازلی و ابدی است .

» ٦ ـ در حقیقت آن .

» ۷ ـ تحقیق درمباحث بالا در ۳ منظر .

حدیقهٔسوم ـ اجرام‌علوی دارای۷ روضه :

۱ ـ چگونگی بوجود آمدن عالم جسمانی ومبهمات آن .

۲ ـ احوال جسم محدد ، دارای ٤ منظر .

۳ ـ استدارهٔفلك .

٤ ـ مباحثی در بارهٔ حرکت فلك شامل ۲ لایحه .

٥ ـ اثبات‌وجود نفس مجرد برای فلك .

٦ـ اثبات‌صورة نوعیه فلك .

۷ ـ مباحثی متعلق به‌بحث‌اخیر مشتمل بر٦ دوحه .

حدیقه‌چهارم ـ اجرام علوی‌واجسام‌فلکی‌دارای ۹ روضه:

۱ ـ کلیات مربوط به اجسام فلکی شامل ٥ منظر .

۲ ـ اختلاف حقیقت اجرام سماوی .

۳ ـ اختلاف هوا در فصول مختلف .

٤ ـ کون وفساد درعناصر .

۵ ـ ادوار گوناگون کون وفساد .

۶ ـ فعل وانفعال در عناصر وامزجه دارای ۲ منظر .

۷ ـ مولودات غیرنفسانی عناصر شامل ۵ منظر .

۸ ـ تفصیل دربارهٔ مزاج دارای ۴ منظر .

۹ ـ معادن و اقسام آن .

حدیقهٔ پنجم ـ نباتات وحیواناتی که دارای نفس اند، مشتمل بر مقدمه وهفت روضه .

۱ ـ نفوس نباتی ، دارای ۵ منظر .

۲ ـ حیوانات و تفصیل اعضاء وزندگی آنها دارای یك مقدمه و۳ منظر .

۳ ـ نیروی ذائقه ، شامه و سامعه ، ۳ منظر .

۴ ـ نیروی بینایی و ساختمان چشم وپلك . در ۶ منظر.

۵ ـ نیروهای باطنی در یك مقدمه و ۵ منظر .

۶ ـ نیروهای جنباننده و تکمیل مباحث قوی دارای ۳ منظر .

۷ ـ برخی مباحث متعلق به نفس ، دارای ۴ منظر.

مؤلف در بیشتر مباحث، نخست آراء فلاسفه بزرگ را نقل کرده و سپس نظر خویش را ابراز داشته .

آغاز : طوبی لحدیقه کلام یمطر (۱) ربیع افنانه بازهار محامدالملك العلام . . . فان اشدالناس فقرا ... ابوالحسن بن احمد ـ یعرض علی اذهان معشرالناظرین ...

پایان : یستقرفیه من غیران یکون فی شی ذالك المقدار .. وهو صریح فیما سلف منا فی نحو وجودالاطراف و لنقتصر علی هذا القدر حامدین لمقدرالقوی والقدر مصلین علی نبیه . . . وآله الطاهرین .

---

۱ ـ درنسخه ها: ینظر. ومسلما غلط است .

رجوع شود به ذریعه ۱۱ : ۲۷۴ ، اعیان‌الشیعه ۲۸۸:۶، فهرست‌رضوی‌ج ۴ : ۱۵۶ - ۱۵۷ و ج ۱ ش ۱۳۰ (کلام‌وحکمت) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳۳ :

نسخه‌ایست ناقص بخط نسخ تحریری ودرقرن ۱۱یا اول ۱۲ کتابت شده نیمی ازمنظر۲ تا آخرمنظر ۴ (از روضه ۷ ازحدیقهٔ ۵) که پایان کتابست از این‌نسخه افتاده.ازص ۱۵۶ تاآخر درچندجا کاتب درتعداد منظرها وروضه‌ها دچار اشتباه شده ودر برخی از صفحات جای عنوان‌را سفیدگذارده. عنوانها همه به‌شنگرف است . در کنار برخی ازنخستین صفحات نسخه حاشیه هایی ازمصنف بانشان «منه رحمه‌الله» دیده میشود . دربرخی ازصفحات نیز مقداری ازمتن درحاشیه رفته‌وگاه‌ونیز علامت «بلغ» گذارده شده. برپشت نخستین برگ این‌یادداشت‌دیده‌میشود : «اشتریتها من‌بنت میرزا عزیزخان فی‌سنه ۱۲۷۱ » . ودرپایان نسخه چند برگ نوتراز برگهای نسخه گذاشته‌اندگویا قصد تکمیل آن‌را داشته وتوفیق نیافته‌اند .

پایان نسخه : والمطلوب انها هوهذا واما انه لیس مقارنا لاجزاءالبدن اصلا فذلك مطلب آخر نوضح بعدهذا قال . (قال بر گوشه پائین صفحه نوشته‌شده و نشان میدهد نخستین کلمه صفحه بعد است که درنسخه نیست) .

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۲/۵ س . صفحات (به‌استثناء برگهای اضافی پایان نسخه) : ۲۳۱ . سطور : ۲۱ . کاغذ : آهارمهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۷۹۳

۱۸۳۴ روض‌الجنان

نسخه‌ای دیگراست از **روض‌الجنان ابوالحسن‌بن احمد** .

این‌نسخه ش۵دفتریست(ص۱۸۴-۴۸۱ دفتر) بخط‌نسخ قرن ۱۰ وموریانه به‌کنارهای‌آن، ودر بیشتر برگهای نیمه‌دوم نسخه به‌سطوربالا آسیب رسانیده . این دفترشامل‌این‌رساله‌هاست :

۱ - اثبات‌الواجب دوانی(ص ۱ - ۵۵) .

۲ - قسمتی ازشرح حنفی‌براثبات‌الواجب دوانی(ص۵۵- ۵۹). مرحوم‌تنکابنی که این‌نسخه را خود رونویس کرده مؤلف‌این شرح رانشناخته‌ودرپایان نسخه نویسد :

«این‌حواشی بررسالهٔ اثبات واجب کتابی مستقل بوده ولکن ازنسخه اش همین قدر یافتم که نوشتم حرره محمدطاهر» .

۳ ـ رساله‌ای از صدرالمدققین دشتکی‌دراصول عقاید (ص ٦۱ ـ ۱۱۳) .

٤ ـ شرح دوانی برتهذیب‌المنطق ناقص (ص ۱۲۱ ـ ۱۸۳) .

٥ ـ روض‌الجنان (جای‌سخن) .

اثبات‌الواجب (بجز چند برگ آخرآن) وروض‌الجنان خط نسخ یك کاتب اند ، صفحات اثبات‌الواجب وشرح اثبات (ص۱-٥۹) بخط مرحوم تنکابنی است . رساله ۳ بخطی نزدیك‌به‌خط روض‌الجنان اما بقلمی باریك تراست . رساله ٤ بخط نسخ تحریری کاتبی دیگر است . بر کنار نخستین صفحات دفتر نوشته‌هایی بخط تنکابنی ویا بخطی‌که گویا ازآقا علی‌مدرس زنوزیست دیده میشود . برپشت‌نخستین برگ،یك‌نسخه «شرف فیض» ترسیم وشرح‌آن نوشته شده .

نسخهٔ روض‌الجنان برگ هایی ازآغازکتاب را ندارد وازآغاز کتاب‌تاقسمتی ازروضه ۱۲ ازنسخه افتاده . طرف بالای هفت برگ نخستین نسخه گویا دراثر سوختگی سوراخ شده بطوری که ۳ سطرآغاز این‌صفحات‌کاملا خوانده نمیشود .

آغاز نسخه از سطر ٤ : و الجواب منع‌المقدمة الثانیه علی‌المذهبین کماسیحقق واما ان‌المکان ماهو وحقیقته ماذا والعامه یعنون به‌الجسم‌الاسفل للمتمکن اوالسطح‌الاعلی ..

قطع: رقعی ۱۸/٥ × ۱۰ س . صفحات : ٤۷۱ سطور : ۱٦ تا ۱۹ . کاغذ: شکری‌رنگ.

شمارهٔ دفترثبت : ۲٦۰۸۱

زواهرالحکم ۱۸۳٥

نگارش **میرزا حسن** فرزند **ملا عبدالرزاق لاهیجی**[۱] درگذشته ۱۱۲۱ و نگارندهٔ «آیینهٔ حکمت» و « روایع‌الکلم »و«جمال‌السالکین » و«شمع یقین» و «مصابیح‌الهدی» است .

---

۱ ـ درفهرست‌دانشکدهٔ حقوق نام این کتاب «زواهرالحکم الزاهرنجومها فی غیاهب‌الظلم» ثبت شده نگارنده مدرکی برای این‌نام نیافت آنچه مؤلف درمقدمه آورده ایـن است « سمیتها بزواهرالحکم لزهور نجومها فی‌غیاهب‌الظلم » .

زواهر الحکم دارای یك مقدمه و۳باب استومقدمهٔ آن شامل ۳مقصداست:

مقصد اول ـ تعریف حکمت .

مقصد دوم ـ موضوع و برخی تقسیمات علم حکمت .

مقصد سوم ـ مرتبت و اهمیت غرض این علم

مطالب اصلی کتاب سه قسمت کرده وهریك را بترتیب دریك باب فراهم آورده:

باب اول ـ تقاسیم وجود (مباحث عامه) ٥ مطلب .

باب دوم ـ طبیعیات دارای ۹ مطلب .

باب سوم ـ الهیات در ٦ مطلب . این باب مفصل‌تر از بابهای قبل است .

مصنف درپایان مقدمه ازمصابیح الهدی یاد کرده (صفحه ٢٢٤ نسخه‌ش : ۱۸۳٥/۳)

آغاز : بسمله . الحمدلله‌الذی انزل من‌السماء وجوبه وجوده ماء فیض فضل وجوده ، فسلکه ینابیع مسالك‌الاحسان ، فی‌ارض مهیات عالم الامکان مهداً یستدام به‌العاجل .،. اما بعدفان هذه صحیفة فصیحة ، تفصح عن‌طلبة الناهضین فی‌تحصیل اجل‌العلوم ..۰ وسمیتها زواهرالحکم‌لزهور نجومها فی‌غیاهب الظلم ، ورتبتها علی مقدمة وثلثة ابواب ... المقدمة فی تعریف الحکمة و ذکر موضوعها ونبذة من تقسیماتها ...

پایان : وورد فی‌الاخبار عن اهل بیت الاخیار صلوات‌الله علیهم اختلاف فی‌احوال هؤلاء لیس هنامقام ذکرها ولعلها تؤل جمیعا الی‌هذا. آخرما اردنا ایراده فی‌هذه‌الرسالة والحمدلله اولا وآخراً .

رجوع شود به ذریعه ۱۲ : ٦۲ و ۱ : ٥۲،اعیان‌الشیعه ۲۸ : ۸٤ - ۸٦، معجم‌المؤلفین عمر رضا کحاله ج ۳ : ۲۳٦ فهرست دانشکده حقوق ص ۲٦۳ - ۳٦٤ ، دانشگاه ۳: ٥۸۰ ، آستان قدس رضوی ٤ : ۱٥۹ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳٥:

نسخه شمارهٔ ۳ دفتریست (ص ۲۱٦ ـ ٤٤۱) بخط محمد، پسرملا بنیاد علی مراغی. وی نیمهٔ نخستین دفتررا در۱۲۰٥ بخط نستعلیق ونیمه دوم راودر۱۲۰٦ بخط نسخ نگاشته این‌دفتر شامل چند رساله است

۱ ـ تشریح الافلاك بهاءالدین عاملی ص ۲۱ - ۲٤ .

۲ ـ شرح ملخص چغمینی (ص ۲٦ - ۲۱۲) .

۳ ـ زواهرالحکم **(جای گفتگو)** .

برپشت نخستین برگ دفتر چند تاریخ تولد ویك یادداشت درتفسیر برخی از اصطلاحات عرفانی بچندخط دیده‌میشود . برپشت نخستین برگ زواهراین،یاد داشت‌بخط ثلث زیبا نوشته‌شده: هذاالکتاب المستطاب المسمی بزواهرالحکم المنسوب الی المولی الاعظم الاکرم الاعلم المدعو بمیرزا حسن‌القمی خلف خاتم‌الحکماء المتالهین مولانا عبدالرزاق اللاهیجی قدس‌الله‌سره . چند یادداشت دیگرنیز بخط کاتب یادداشت بالا وبا چند خط دیگر دیده میشود . صفحه ۳٦۹ - ۳۷۰ برنگ قرمز وی حاشیه‌های آنها سفیدند .

کاتب در ذیل نسخه رقم کرده :

الملك‌الوهاب الغافر للذنب شدیدالعقاب علی یداضعف‌الناس واقلهم عملا واکثرهم خطاء و زللا ، العبدالمذنب الطاغی محمدبن ملابنیاد علی‌المراغی هدیهما الله وجمیع‌الناس الی‌سبیل‌الرشاد وثقل‌الله میزانهما فی‌یوم‌المیعاد ، بحق‌النبی وآله الامجاد فی‌تاریخ سنةستة ومأتین بعدالف فی‌وقت العصر یوم‌الاثنین السادس والعشرین من‌شهر ذی‌العقدة الحرام والسلام علی من‌اتبع‌الهدی ۱۲۰٦.

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۵ . ج : تیماجی مشکی‌رنگ . صفحات : ٤٤۱ . سطور نیمه۱ : ۱۵ ونیمه ۲ : ۱٤ . کاغذ : فرنگی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤۹۲۹۱

زواهرالحکم ۱۸۰۸

نسخه‌ای دیگر از **زواهرالحکم حسن لاهیجی** (۱) .

نسخه‌شمارهٔ ٤ دفتریست (ص ۸۲ ـ ۲۸۷ دفتر) . دیباچه مفصل کتاب که درنسخه پیش وجود دارد دراین نسخه نیست .

---

۱ ـ عمر رضا کحاله وی‌را بنام حسن قمی یاد کرده ،

آغاز نسخه (بسمله وخطبه) **:** اکتساب (۱) الفضائل والمعانی انشاءالله العزیزالحکیم .. وسمیتها زواهرالحکم لزهور نجومها ..

پایان نسخه : قدتمت‌الکتاب فی‌یوم‌الجمعه ثامن عشر شهر محرم‌الحرام سنه ثلثون ماة واثنی بعدالالف ... من تحریر هذا الکتاب بعون‌الملك الوهاب احقرالعباد ابن غفران پناه ملاقاسم صادق الطالقانی انشاءالله خوهید (کذا) عفو فرمود هرگاه سهو و نسیان رفته‌باشد هرکه‌خاند (کذا) دعا طمع دارم گنه‌من بنده‌که کارم ۱۳۰۲. جای عنوانهارا کاتب بیشترجاها سفید گذارده و همانگونه‌که از رقم پایان نسخه پیداست‌کاتب ناآشنا بوده ودرخودکتاب نیز اغلاط فراوانست .

الزوراء ۱۸۳۶

از **جلال‌الدین محمد دوانی**(م - ۹۷۲- ه).

آغاز : الحمدلذاته لولیه بذاته ، و الصلوة منه علی مرتبته الجامعةلجمیع صفاته بعدفهذه نبذة من‌الحقایق بل زبدة من الدقایق .

پایان : ولایفلح‌الساحر حیث اتی ولاتنسمنی فی اوقاتك واشرکنی فی صوالح دعواتك والصلوة والسلام علی‌القدیسین‌خصوصاً علی سیدنا محمد سیدالکل فی‌الکل وآله و اصحابه‌اجمعین .

رجوع شود به : «ذریعه ۱۲ : ۶۳و۶ : ۱۰۳ و۴ : ۴۴۳ و۱۳ : ۳۰۳«فهرست مجلس ۴ : ۱۸۰» «فهرست دانشگاه ۳ : ۲۷۱ و ۲۷۹ و۹: ۱۴۸۳ و۱۴ : ۳۷۰۴» «فهرست‌رضوی ۱ : ۴۴ و۴ : ۱۵۹» کشف‌الظنون : «الزوراء» و«الحوراء » ۱۸۳۶

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳۶:

نسخهٔ شمارهٔ ۶ دفتریست (ص ۱۰۵ - ۱۱۶) بخط ها وقلم های گوناگون در ذیل رساله اعضالات ش ۱ نسخه ذیل ص ۶ نوشته شده‌که نسخه بدست فضل‌الله‌بن محمدبن فضل‌الله در ۱۰۶۵ رونویس‌شده اما گویا این رقم نسخه است‌که اصل این نسخه بوده زیرا این‌دفتر تازه‌ترمینماید .

---

۲ - یك سطرقبل ازاین جمله چنین‌ایست : و تکون للمبتدئین الیها من ایسرالوسائل عملتها للمترعرعین من‌الاذکیاء .. والمراهقین ... لیکون لهم وسیلة ... ومقدمه بین یدی‌اکتساب الفضائل ...

رساله‌های این دفتر بدینقرار است :

۱ ـ الاعضالات العویصات ، ازمیرداماد (۱ ـ ۱۸) .

۲ ـ انموذج العلوم ، دوانی ، (۱۹ ـ ۹۰) .

۳ ـ رساله‌ای در بارهٔ جمله‌های اسمیه مبدو به فعل (ص ۹۱ ـ ۹۴) .

٤ ـ یادداشتی دربارهٔ اقسام وشعب فلسفه (ص ۹٤ ـ ۹٦) .

٥ ـ رساله وضعیه عضدی (۹۷ ـ ۱۰۲) .

٦ ـ الزوراء (کتاب مورد گفتگوی ما) .

۷ ـ شرح زوراء ، ازدوانی نگارنده زوراء (۱۱۷ ـ ۱٤) .

۸ ـ تهلیلیة ، فارسی ، (نسخهٔ دیگری از این را صاحب « ذریعه » بشمارهٔ ۲۲۹٤ در ج ٤ : ٥۱٦ شناسانده است) (۱٤۳ ـ ۱۷۹) .

۹ ـ تحقیق قبلة عراق‌العجم وخراسان از بهائی (۱۸۱ ـ ۱۸۹) .

۱۰ ـ رساله‌ای کوچك از حسین‌بن عبدالصمد پدر شیخ‌بهائی دراجتهاد و تقلید (۱۸۹ ـ ۱۹۰) .

۱۱ ـ رسالةالجمعة ، در وجوب نمازجمعه ازعزالدین حسین‌پدربهائی (۱۹۱ ـ ۲۱٦).

۱۲ ـ رساله‌ای ازپدر شیخ‌بهائی در دو مسئله فقهی ، (۲۱۷ ـ ۲۳۰) .

۱۳ ـ مسارالشیعة ، شیخ مفید (۲۳۱ ـ ۲٥۲) .

۱٤ ـ حاشیه ملخصة من کتاب‌العروة و کتاب شذور العقود جزری و مفتاح‌التنزیل ، عربی (۲٥۳ ـ ۲٥۷) .

۱٥ ـ فهرست کتاب الفوائد المدنیه ، باخط دیگرویست (۲٥۹ ـ ۲٦۲) .

۱٦ ـ تفریظفوائد مدنیه ، ازحسین بن حسن المنسوب الی ظهیرالدین‌بن الحسام(۲٦۲ـ ۲۸۱) .

بخش اخیر نوشته ایست از یکی ازمریدان ملا محمدامین استرابادی‌دربارهٔ الفوائدالمدنیه وتقریظ آن ودر آخرآن سؤالهایی ازوی دربارهٔ مسائل فقهی‌واصولی خطاب به استرابـادی آورده بدون ذکر جواب، ونام‌خود را درآخر رساله بدینگونه یاد کرده : حسین‌بن حسن اقـل‌الخدام المنسوب الی ظهیرالدین‌بن حسام .

برپشت نخستین برگ دفتر فهرست رساله های موجود دردفتر ثبت شده . چند یادداشت وتملك‌بخط های مختلف و دومهر نیز برروی همین برگ موجود است . نام رساله ها.به شنگرف است نام رساله زوراء وهمچنین‌عنوانهای «تنبیه »«ازاحه وهم وانارة فهم» ونظائرآنها نیزبشنگرف است . درکنار برخی از صفحات ، تفسیربرخی ازلغات ، بنقل ازکنزاللغه ونیز نسخه بدل برخی ازکلمات ثبت شده .

قطع : خشتی ۲۰/۵ × ۱۵ س . ج : تیماجی قهوه‌ای دارای برگردان از تیماج قرمز . صفحات : ۲۸۱ . سطور : گوناگون از ۱۵ تا ۲۲ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۳۶

الزوراء **۱۸۳۷**

نسخه‌ای دیگر است از **زوراء دوانی** .

این نسخه شمارهٔ ۹ دفتریست (ص ۱۷۹ ـ ۱۸۸ دفتر) بخط نسخ درسدهٔ ۱۱ نوشته شده وشامل این رساله هاست :

۱ ـ فصوص فارابی (۱ ـ ۲۶) . ۲ـشرح رساله زنون (ص ۲۷ ـ ۳۶)

۳ ـ الجمع بین‌الرابین (رسالة فی . .) از فارابی (ص ۳۷ ـ ۷۲) .

٤ ـ عیون‌المسائل فارابی ص ۷۳ ـ ۸۷ .

۵ ـ مرآت الحقائق غیاث‌منصور (ص ۸۷ـ۱۲۵)

٦ ـ از لیة‌النفس گویا از ابن کمونه (ص۱۲۷ ـ ۱٤۲) .

۷ ـ ماهیه عقل (رسالة فی ...) (ص۱٤۳ـ۱۵۵) .

۸ ـ جوهرالاجسام السماوی ابن‌سینا (ص ۱۵٦ ـ ۱۷۵) .

۹ ـ الزوراء (جای سخن) .

۱۰ ـ شرح زوراء ۱۱ ـ رسالدذهبیه

قطع : خشتی ۲٤/۵ × ۱۹/۵ س . ج : تیماج‌قرمز صفحات : ۲۳۷ سطور : ۱۷ . کاغذ : شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۳٦

الزوراء **۱۸۰۵**

نسخهٔ دیگری است از **«زوراء» دوانی** .

این نسخه شمارهٔ ٤۸ دفتریست (ص ۳٦٦ ـ ۳٦۹) .

سرالقدر ۱۸۰۷

پاسخ **شیخ‌الرئیس ابن سیناست** به **ابوسعید ابوالخیر**، سؤال **شیخ‌ابوسعید** از معنی و تفسیر گفتهٔ صوفیان است که «من عرف سرالقدر فقدالحد» **قنواتی** برای این‌رساله نامی دیگر نیز یاد کرده وآن همین جمله موضوع پرسش است، وشاید این نام‌نسب باشد و بهرحال ذکرآن در دنبال نام رساله بی‌تناسب نیست زیرا مانع‌ازآنست که گمان رودموضوع رساله بحث درقضاء وقدراست وشاید هم ازاین رو دکتر مهدوی دردنبال سرالقدر، «معنی قول الصوفیه» را افزوده.

شیخ ابوسعید، درضمن یکی از سؤالات دیگر خود بدین رساله چنین اشارت کرده: «فهمت ما کتبه الولی ... فی سرالقدر ...». آغاز این رساله‌درهمه نسخه ها یکسان نیست، دربرخی نسخ «سأل بعض‌الناس ..» ودربرخی ذکرسائل نرفته، اما از صدر همان رسالهٔ «قضاءالله» که دربالا اشارت‌شد استنباط میگردد که این پرسش کننده نیز شیخ ابو سعید است. این‌رساله درتهران، لیدن، حیدرآباد، قاهره‌چاپ‌شده.

آغاز: بسمله. سأل بعض‌الناس الشیخ‌الرئیس ابی علی‌بن سینا من معنی قول‌الصوفیه من عرف سرالقدر فقدالحد فقال فی‌جوابه ان‌هذه‌المسألة فیها ادنی غموضة ..

پایان: الاتری ان‌المحلول من‌القیدین جمیعا لایطاق حمل ما یر تکبه من‌الفساد ویختل نظام احوال‌العالم بتولیة منحل عن‌القیدین. والله اعلم واحکم.

رجوع شودبه: ذریعه ۱۲ : ۱۶۹ «فهرست کتابخانه و ادبیات: ۳۱۱» «فهرست رضوی ٤ : ۱۲۸ و۱۲۹» «فهرست دانشگاه: ۱۰ : ۱۹۶۵» و فهرست کتب عربی مشار ٤٦۲ - ٤٦۳، قنواتی: ۲٤۰ - ۲٤۱ دکترمهدوی ۱۰۹.

مشخصات نسخه :

نسخهٔ شمارهٔ ۵ دفترست (ص ۴۸ ـ ۷۳ دفتر). نام رساله و نام مؤلف آن بالای نخستین صفحه نسخه بشنگرف نوشته شده .

الشجرة الالهية

۱۸۳۸

نگارش **شمس‌الدین محمدبن محمود شهرزوری** . بنوشتهٔ مرحوم **دری** :

شهر زوری در این کتاب خرده گیریهای **امام‌فخر رازی** را بـر **اشارات** و نیز پاسخ‌های **خواجه نصیرالدین** رانقل کرده اما از **خواجه** نامی‌نبرده.ازمقاومات شیخ‌الهی مکرریاد کرده‌وازرسائل‌اخوان‌الصفابدین گونه‌نقل‌میکند: «قال صاحب اخوان الصفا» .

صدرالمتالهین از این کتاب یاد کرده وآقای مشکوة درمقدمهٔ **درةالتاج** نوشته‌اند : **قطب‌الدین** مطالب فلسفی را از شجرهٔ الهیه و .. ترجمه کرده است (مقدمه ج اول درة التاج چاپ تهران) .

شجرهٔ الهیه مشتمل است برپنج رساله :

رسالهٔ یکم ـ درمقدمات وتقاسیم علوم ، در دوفصل :

فصل یکم د رتعریف علم حکمت .

فصل دوم درتاریخ حکماء وتاریخ فلسفه و اقسام فلسفه .

رسالهٔ دوم ـ درمنطق. (دارای‌سه‌فصل وفصل۳ دارای۲بخش)

رسالهٔ سوم ـ درحکمت عملی وعلم اخلاق و درسه‌بخش .

رسالهٔ چهارم ـ حکمت طبیعی ، دریك مقدمه وهشت بخش (مقدمه خود دارای ۲« مبحث » است :

مبحث یکم، موضوع علم طبیعی ومبادی آن .

مبحث دوم ، درتعریف الفاظ بکار رفته دراین علم .

بخش یکم : امور عامه هیولا ، صورت ، حرکت ، سکوت ، زمان ، مکان . درده فصل .

بخش دوم : جهان ـ آسمانها و ستارگان و عناصر چهارگانه در دوفصل (۱۵۱ ـ ۱۷۲ نسخهٔ ش: ۱۸۳۸) .

بخش سوم : استحاله، درکیف ومزاج و توابع آن .

بخش چهارم : آثارعلوی ، درپنج فصل .

بخش پنجم : کانها ، دردوفصل .

بخش ششم : گیاهان ، دردوفصل .

بخش هفتم : جانوران ، دردوفصل .

بخش هشتم : نفس ناطقهٔ انسانی ، درپنج فصل .

رسالهٔ پنجم ـ الهیات وما بعد الطبیعة ، درچهار مقدمه ودوفن :

مقدمهٔ یکم ، نظردر موجود .

مقدمهٔ دوم، درموضوع این علم .

مقدمهٔ سوم، درمزایای این علم .

مقدمهٔ چهارم، درلزوم آموختن این علم پس از طبیعی وریاضی .

فن یکم ـ علم کلی ، درچهار فصل :

فصل یکم : وجود ، واجب و ممکن و ممتنع الوجود ، و اقسام دیگر ..

فصل دوم : اقسام مقولات .

فصل سوم : تقسیمات وجود ، از متقدم ومتأخر ، واحد و کثیر ، بالفعل وبالقوة وغیره ، در نه مبحث .

فصل چهارم : درامور ذهنی واعتبارات عقلی .

فن دوم ـ علم الهی ، درهفده فصل :

فصل یکم اثبات واجب‌الوجود .

فصل دوم وحدت واجب‌الوجود ونفی شریك .

فصل سوم اسماء وصفات واجب‌الوجود .

فصل چهارم درفعل واجب‌الوجود لذاته ومعنی ابداع .

فصل پنجم ، مترتب بودن معلول برعلت .

فصل ششم ، مسئله «لایصدر عن‌الواحد الاالواحد» .

فصل هفتم ، ادامهٔ جود از مبدأ نخست .

فصل هشتم ، مبادی وغایات .

فصل نهم ، ترتیب ومراتب موجودات .

فصل دهم ، مثل افلاطونی .

فصل یازدهم ، تحقیق عالم مثال .

فصل دوازدهم ، حقیقت ادراك الواجب .

فصل سیزدهم ، بقاء نفس .

فصل چهاردهم ، شرح حال نفس پس‌ازمرگ .

فصل پانزدهم ، مباحث خیروشر .

فصل شانزدهم ، مقامات عارفان .

فصل هفدهم ، جن ودیوان .

در برخی ازمدارك ونسخها نام این کتاب **رسائل الشجرة الالهیه** ثبت شده.

آغاز فهرست : الکتاب هو المسمی برسائل الشجرة الالهیه فی علوم الحقایق وهی مشتمله خمس رسائل .

آغاز : الحمدلله علی سوابغ نعمه ومواهب حکمه وشمول احسانه و نیر برهانه ... وبعد فهذه رسائل موسومة برسائل الشجرة الالهیة فی العلوم الحقایق الربانیة . الرسالة الاولی فی المقدمات و تقاسیم العلوم ، وهی تشتمل علی فصول ، الفصل الاول فی الحکمة و شرح احوالها ...

پایان کتاب : علی اللبیب ان یسعی فی تحصیل الکمالات العلمیه ... ویستعد للرحله .. الی .. الصقع الشریف الذی لانهایة لفرحه وسروره . . . فان الوقت سیف قاطع ، وان الایام تمضی ولاتعود والعمر یذهب ولایؤب .

آغاز رسالهٔ یکم : الرسالة الاولی فی المقدمات وتقاسیم العلوم وهی تشتمل علی فصول ، الفصل الاول فی صفة الحکمة و شرح احوالها الممدوحة ، اعلم ان العلوم الحکمیة قدسها الله علی اختلاف انواعها ...

آغاز رسالهٔ سوم : بسمله . الحمدلله العزیز شأنه العظیم برهانه الفائق سلطانه ، المنزه عن وزن الاجسام ، المحرك لا بالاتصال والمماسة عالم الاجرام .. الرسالة الثالثه فی الاخلاق والتدابیر والسیاسات ، واذقد فرغنا من مباحث الاصل فلنشرع الآن فیما یفرع عن هذه الشجرة من الا جار والاغصان .. قال ابونصر الفارابی ینبغی لمن اراد ان یشرع فی الحکمة ان یکون شاباً صحیح المزاج ..

پایان رسالهٔ سوم : وینبغی ان یتشبث فی اتصال جمیع الخیرات والمنافع بمنبع - الخیر المطلق وهو الباری عز شأنه وتقدست اسماؤه . درنسخهٔ ش:۱۸۳۸ کاتب درپایان این رساله نوشته :

تمت رسالة الاخلاق بحمدالله تعالی ومنه ، والصلوة علی خیر خلقه محمد وآله وصحبه اجمعین. علی یدالفقیر الی الله الرؤف عبدالرحیم بن معروف عفی الله ولوالدیه واحسن الیهما والیه .

آغاز رسالهٔ چهارم : الرسالة الرابعة من رسایل الشجرة الالهیة فی علوم الحقایق الربانیة، فی العلوم الطبیعیة وکشف اسرار قواعدها وتشیید احکام مبانیها ومقاصدها. بسمله . اللهم یاذا الطول العظیم والامر الحکیم . ویا واهب الحیوة العقلیة ومفیض الانوار القدسیة ، ومکمل النفوس الانسیة .. الرسالة الرابعة فی العلوم الطبیعیة والنفوس الانسیة ... الرسالة الرابعة فی العلوم الطبیعیة وکشف اسرار حقایقها وقواعدها و تشیید احکام مبانیها ومقاصد ها والتنبه علی جوهرها و قلایدها علی الوجه الاتم الاکمل والرای الاصوب الافضل ، مع ایضاح المعضلات وحل المشکلات ...

پایان رسالهٔ چهارم : عن اختلاف انواع الحیوانات وخواصها والبحث عن هیأتها وافعالها وماآتاها الباری جل جلاله من العجائب و وهبها من الغرایب ، والله اعلم بالصواب ، تم الکتاب فی العشر الاول من شعبان من الله علینا بالمغفرة والرضوان . والصلاة والسلام علی افضل الانس والجان محمد المصطفی من بنی عدنان وعلی آله وعترته وولی الکرم والاحسان . سنة تسع و خمسین وثمانمئة .

آغاز رسالهٔ پنجم : الرسالة الخامسة فی العلوم الالهیة والاسرار الربانیة . بسمله . الحمدلله الذی غرقت فی بحار معرفته عقول العقلاء وتاهت فی کنه حکمته و عظمته افهام الفهما .... الرسالة الخامسة فی العلوم الالهیة والاسرار الربانیة ، وهو علم مابعدالطبیعة من کتاب «الشجرة الالهیة» ولیس ورائه فی مرتبة الشرف علم ، لان شرف العلم شرف معلومه ، والمعلوم فی هذا العلم هو ذات الذوات وحقیقة الحقایق وهو الباری ...

رجوع شود به کشف الظنون : الشجرة، مقدمهٔ کنز الحکمه ، فهرست دار الکتب ۱۹۲۴ ج ۱ ش ۲۴۹ وچاپ ۱۹۶۱ ص ۴۳۵، فهرست خدیوی مجموعه ۹۳ ازمجامیع مصطفی فاضل پاشا ونیز ج ص ۹۵ و فهرست برلین ش : ۵۰۶۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۳۸ :

نسخه ایست بخط نسخ تحریری ازآغاز قرن ۱۲ که تاریخ ونام کاتب ندارد . در ذیل نسخه، رقم کاتب نسخه‌ای که این نسخه ازروی آن (با واسطه یابدون واسطه) رونویس بچشم میخورد:

وصلی الله علی سیدنا محمد .. تمت کتابة الشجرة الالهیه فی العلوم الثلثة علی یدالمفتقر الی ربه الرؤف عبدالرحیم بن معروف و اواخر ربیع الاخر سنة ستین وثمانماه وفقنا الله للعمل بما فیه من العلوم

کاتب، فهرست رساله‌ها وابواب وفصول کتاب را روی دو صفحه اضافی آغاز نسخه نوشته و فصل ۱۶ از فن ۲ ازرساله ۵ را ازقلم انداخته و درمتن کتاب نیزازفصل نهم تاهفدهم (فن مذکور) یکجا ازنسخه ساقط گشته. رسالهٔ دوم که درمنطق است دراین نسخه نیست و پس از رسالهٔ اول ، رساله سوم آغاز میگردد. درفهرست مزبور که ظاهراً از کاتب نسخه‌است پس‌ازذکر رساله دوم آمده : رساله‌دوم‌را بعلت‌وطول‌مباحثه .:. حذف کردم». انجام رسالهٔ یکم : واما اقسام آلة الحکمة اعنی المنطق فهی تسعة اقسام . ترکناها کما ذکر .... فالان نشرع فی الرسالة الثالثة فی الاخلاق و التدابیر والسلام علی خیر الخلایق محمد وآله واصحابه اجمعین . ودرذیل فصل دوم رساله‌اول (ص ۹ نسخه) که درتقسیمات حکمت است چنین گوید : آلت‌حکمت که منطق است ۹ قسم است از نوشتن آن

صرف نظر کردم بعلتی که قبلا یادشد واکنون رساله سوم را آغاز میکنم» درص ۱۰ عنوان رساله سوم «فی‌الاخلاق و ...» نوشته شده ولی صفحه سفید مانده و درص ۱۱، رساله ۳ ازنوآغازشده .

رساله ٤ درص ۳۰۷ پایان یافته و رقم کاتب اصل درذیل آن چنین است :

تم‌الکتاب فی‌العشرالاول من شعبان .. سنه تسع وخمسین وثمانماه .

درذیل رساله سوم نیز کاتب نسخهٔ اصل رقم کرده ونام خودرا نیزآورده .

روی ص ٦٦ عنوان رسالهٔ ٤ نوشته ورساله خود ازص ٦٧ آغازشده .

سرآغاز رساله ها دارای بسمله وخطبه ودیباچه‌ای کوچك است .

روی یکی ازبرگهای اضافی‌اول نسخه قصیده‌ای ١٤ بیتی از عبدالرحیم بن معروف کاتب نسخه اصل دیده‌میشود وازآن جمله است :

علیك سلام یا من‌العلم فضله ومن اهل بیت‌المصطفی عنداهله

وماقیل‌ان‌الشرع بالوحی‌مثبت فذلك ممالیس یدفع مثله

فان امام المتقین مرجح لهذا علی ما قد تبین نقله

ومستبعد امرالکشوف و نهیه و ذا عجب ممن نسلم عقله

وماخالفت قول‌الامام من‌الکلم حرام لدینا لیس ینقل حله

وقسطاس‌اهل الکشف‌ممابه کشف لاصحابه للحق والغیر شکله

و لکنماالعینین ماکان مدرکا من‌الامر ما قدکان یدرك فحله

زیر این اشعار توضیح داده که مقصود ، اشاره بدین کلام حضرت‌علی (ع) است :

الاان ذکرالله جلاء للقلوب ...

بالای اشعار چنین نوشته :... مما انشاه الفقیر الی‌الله الرؤف عبدالرحیم‌بن معروف .

کنار این برگ بخط نستعلیق و ثلث نوشته شده : کتاب شجرة الهیه من تصانیف محرر هذا الکتاب المحتاج الی‌الرؤف عبدالرحیم‌بن معروف کاتب هذه الحروف .

عنوانها وبیشتر آغاز مطالب بخط ثلث و با قلم درشت تر است وگاه نیز بالای آنها خط قرمز کشیده شده . بریشت نخستین برگ کتاب (پایین ص ۲ فهرست مذکور) این یادداشت دیده میشود : من مواهب‌الله تعالی علی‌العبد الاذل الاحقرمحمدحسن بن احمد النطنزی فی‌اواخر ۱۲۵۷» . زیر این یادداشت ۲ مهراست که بریکی نام محمدحسن‌بن‌احمد نقش است ونقش دیگری خوانا نیست . درپشت نخستین برگ نسخه یادداشتی دربارهٔ سبعه منحوسه نوشته‌اند و بروی یك برگ اضافی آخر فقره‌ای دربارهٔ فرق فلاسفه غیراسلامی‌بنقل ازعیون‌المسائل‌بخط کاتب‌موجوداست.

بنظر نگارنده کاتب خواسته است این نسبت را جعل کند.

قطع وزیری ۲۶ × ۱۷/۵ س. ج : کاغذی سبزرنگ. صفحات : ۴۹۲ ـ سطور: ۲۷.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۹۵

الشجرة الالهیه ۱۸۳۹

نسخه‌ای دیگر است ازرسائل الشجرةالالهیه شهرزوری.

این نسخه‌رساله‌پنجم(= مابعدالطبیعه) است تاآخروفقط فصل ۱۷ وچند سطرازپایان فصل ۱۶ (= مباحث خیر وشر) راندارد وچند سطر ازآغازآن نیز افتاده.

فن‌اول ازعلم مابعدالطبیعه درص ۱۳۲ پایان یافته وفصل اول ازفن ۲ درهمین ص آغاز شده، فصل دوم درص ۱۴۴، سوم‌در ۱۵۶، چهارم‌در ۱۶۴، پنجم‌در ۱۷۱، ششم‌در ۱۸۹، هفتم‌در ۱۹۵ هشتم‌در ۲۰۸، نهم‌در ۲۲۶، دهم‌در ۲۴۶ یازدهم در ۲۶۵، دوازدهم‌در ۲۷۴ سیزدهم در ۳۱۱، چهاردهم در ۳۱۹ وپانزدهم در ۳۶۳ شانزدهم در ۳۷۷.

آغاز نسخه : هذه‌الرساله (۱) قواعد هذا العلم و نشید مبانیه ونحیی من آثار القدماء ماکان باطلا ... فاعلم ان هذاالعلم‌الذی نحن‌الآن بصدده وهوعلم مابعدالطبیعه منقسم بالقسمةالاولی الی فنین الفن‌الاولی فی‌العلم‌الکلی ...

پایان : وکذلك‌السحرفانه من جملة تأثیرات النفوس والاوهام والفرق بین نفوس العارفین والسحرة ان‌هیآت‌نفوس‌العارفین یستعمل فی‌الخیر واما الهیآت فی‌نفوس ...

دنبالهٔ آن(درنسخهٔ ش ۱۸۳۸) چنین‌است : السحرة فیستعمل‌فی‌الشر ویستعین السحرة فی وقوع ما یعملون من‌السحر بخواص طبایع‌الاشیاء .... فی‌تحصیل الآلات والادوات المحتاجة الیها فی تصحیح الاعمال (پایان فصل ۱۶ فصل ازنسخه مذکور)

این نسخه درقرن ۱۱ بخط نستعلیق نوشته شده ولی تاریخ آن ضبط نشده. سرآغاز فصول گاه یك‌سطر یابیش ازآن بشنگرف است. دراول وآخر متن ۱۳ برگ سفید است. این‌نسخه‌در کتابخانه مرحوم تنکابنی بوده اما ازوی نوشته‌ای دراین نسخه وجود ندارد وگویا بخاطر ناقص بودن ونداشتن سرآغاز، آنرا نشناخته. آقای علامه یکی‌ازهمکاران عزیز، مارامتوجه‌ماهیت این‌نسخه ساختند.

---

۱ ـ ونحن‌بعون‌الله وتأییده مریدان نقرفی‌هذه‌الرساله قواعدهذاالعلم .. (نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۸۳۸ ص ۳۱۰)

قطع : وزیری ۲٦ × ۱۲/٥ س . ج : تیماجی قرمز روشن . صفحات : ۳۹۸ سطور : ۲٤
شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٥۸۸٦

شرح اثبات العقل الکل ۱۸۰٥

اثبات العقل ازخواجه نصیرالدین طوسی ، وشرح آن از **دوانی** . **اثبات العقل خواجه** بنامهای « **اثبات جوهر مفارق** » « **رساله نصیریه** » برهان وجود، «برهان وجود جوهر مجرد که عقل کل نامند» نیز خوانده میشود . صاحب ذریعه آنرا بعنوان «**شرح اثبات الجوهر المفارق**» شناسانده. درج۲ فهرست مجلس ص ۳۱٥ بنام «رساله درتفسیر قول علماء فی نفس الامر» معرفی گردیده ودرص ٤۱۳ بنام «اثبات جوهر مفارق» و «عقل کل» . و دوانی خود در دیباچه ، از این رساله چنین یاد کرده «رسالة فی اثبات الجوهر الفاق المسمی بالعقل الکل» .

آغاز : (بسمله) بعد حمدالله مبدع الحقایق والصلوة والسلام علی ... لمااتفق لی مطالعة الرسالة التی اخترعها افضل المحققین واکمل المتبحرین الخواجه ... فی «اثبات الجوهر المفارق» المسمی بالعقل الکل ... التزمت ایراد لفظة تلك الرسالة ممزوجاً بماسنح لنا من الزواید تکثیراً للفوائد وتیسیراً للفواید وهو ولی التوفیق . قال انانشك فی کون الاحکام الیقینیة ...

انجام : اذا خطر ببال فلا یکون فی مثل المعقولات ایضاً بالعقل هذاما سنح لی من الکلام علی هذه الرسالة اثناء الملاحظه من غیر تفرغ تام ولی فی تحقیق نفس الامر کلام بعیدالغور ، ارجو من عنایةالله وحسن توفیقه تیسیر تحقیقه ، انه خیر من ایمان وهوالمستعان وعلیه التکلان .

رجوع شود به : ذریعه ۱ : ۹۸ و۱۳ : ٥۸ فهرست دانشگاه ٤ : ۷۷٦ احوال وآثار خواجه ، مدرس رضوی ص ۲٦۳ - ۲٦٤ فهرست آستان قدس ج ٤ : ش ۸۰۹-۸۱٥ ، فهرست مجلس ج ۲ ص ۲٦٥ ، فهرست فاضلیه ج ۱ ص ۲۱ .

مشخصات نسخه :

نسخهٔ شمارهٔ ٤۷ دفترست (ص ۳٦۳ - ۳٦٦دفتر). رجوع شودبه ص ۲۰۷ - ۲۱۰ این فهرست .

شرح اثبات العقل الکل ۱۷۱۷

نسخه‌ای دیگر است از **شرح اثبات العقل** یا **شرح اثبات الجوهر المفارق خواجه**، از **دوانی**.

این نسخه شمارهٔ ۲ دفترست (ص ۴۰۱ - ۴۰۹ دفتر) بخط نسخ قرن ۱۲ یا ۱۳. بر کنار صفحات این نسخه حاشیه هایی است بخطی شبیه بخط متن ولی ریزتر که در زیر همه آنها رقم ۱۲ و ۱۲۱۲ وگاه ۱۲۲۲ دیده میشود. درزیر یکی از این حاشیه ها پس از رقم ۱۲۱۲ نام «حسین‌الاردبیلی» نوشته شده. کاتب پس از پایان رساله نوشته:

تمت‌الرسالة‌المنسوبه الی‌الدوانی والحمدلله علی تمامه.

شرح اثبات العقل الکل ۱۸۲۳

نسخه‌ای دیگراست از شرح **دوانی**.

این نسخه شمارهٔ ۳ دفتریست (ص ۱ - ۲۰ دفتر). بالای عبارتهای خواجه، خط قرمز کشیده و بدین وسیله مشخص شده. طرف بالای برگها را موریانه جویده ولی به سطور نسخه آسیبی نرسیده. درکنار برخی ازصفحات، نسخه بدلها وگاه سطور افتاده ازمتن نوشته شده.

شرح اثبات الواجب ۱۸۴۰

دوانی (م - ۹۰۸) دو رساله بنام اثبات‌الواجب‌دارد: **اثبات الواجب قدیم** و**اثبات‌الواجب جدید**. **حسین‌بن عبدالحق الهی اردبیلی** (م - ۹۴۰) صاحب **حاشیه بر شرح تجرید** (ش۱۷۶۲این‌فهرست‌ص۱۴۰)، **اثبات‌الواجب جدید** را

شرح کرده و صاحب ذریعه شرح **الهی اردبیلی** را یکبار بنام «اثبات الواجب» و بار دیگر بنام « شرح اثبات الواجب » شناسانده ، **اردبیلی** در دیباچهٔ این شرح نوشته :

در برخی از نوشته های **دوانی** در رسالهٔ اثبات الواجب ، جای تامل یافتم وخرده‌هایی دیدم وبه درخواست بعضی ازدوستان، این رساله برای روشن ساختن اشکالات مزبور پرداختم». وی نخست چند سطر از دوانی پس از عنوان « قوله » نقل میکند وآنگاه به شرح وخرده گیری می‌پردازد وبیشتر درآغاز سخن خود « اقول » میآورد . بنوشتهٔ ذریعه تاریخ تألیف این کتاب ۹۱۶ ، مطابق با (اثبات واجب) است .

آغاز : بسمله . الحمدلله علی انعامه العام و اکرامه التام ، والصلوة والسلام علی سید الانام وافضل رسل‌الله ... اما بعد فیقول الفقیر الی عفور به العلی ، حسین‌الالهی الاردبیلی غفرالله له ولوالدیه واحسن الیهما والیه ، لماکان‌المقصد الاقصی والمطلب الاعلی اثبات وجودالواجب سبحانه وتعالی وصفاته‌العلی ...

پایان : موصوف بالواحدانیه ومنعوت بالفردانیه .. والآن کماکان فی‌نظر شهود اولیاءالله الابرار ... والحمدلله العزیز الغفارالکریم السیار والصلوة والسلام علی نبیه محمدالمختار ... و عترته‌الاخیار . .

ذریعه ۱ : ۱۰۴ و۱۰۶ و۱۳ : ۵۸ و ٦ : ۹۲ . کشف‌الظنون ۱ : ۵۳۸ فهرست دانشگاه ، ۱۱ : ۲٤۵ و این فهرست ص ۱٤۰-۱٤۲ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸٤۰ :

نسخه شمارهٔ ۳ دفتریست (ص ۳۸۹ ـ ۵٤٦ دفتر) بخط شکسته نستعلیق عبدالکریم پسرهادی قزوینی و بسال ۱۳۱۸ نوشته شده .

کاتب تاریخ کتابت ونام خود را درزیر نسخهٔ شرح اثبات‌الواجب رقم کرده .

این دفتر شامل این نسخه هاست :

۱ ـ شرح نجات ابن‌سینا ازفخرالدین محمد اسفراینی نیشابوری (ص ۱ ـ ۱۷٦) .

۲ ـ ترجمهٔ فن سیزدهم شفاء شیخ‌الرئیس (= الهیات) در ۲۰۸ صفحه (ص ۱۷۹ ـ ۳۸۷) .

۳ ـ شرح اثبات‌الواجب (جای گفتگو) .

٤ ـ شرح مقامات‌العارفین از حل مشکلات‌الاشارات در ۳۱ صفحه (ص ۵۵۱ ـ ۵۷۲) .

این دفتر در کتابخانهٔ تنکابنی بوده و برپشت نخستین برگ آن فهرست نسخه های مذکور نوشته شده . صفحات هریك ازنسخه‌های‌موجود دردفتر،جداگانه شماره گذاری شده .

مرحوم تنکابنی در آغاز شرح اثبات‌الواجب بالای صفحه چنین نویسد : المولی حسین الاردبیلی شارح رساله اثبات‌الواجب للمحقق‌الدوانی کان تلمیذاله وکان وفاته سنة ۹۵۰ علی ما ذکر فی کشف‌الظنون» (درنقل‌تاریخ درگذشت اردبیلی وی اشتباه کرده).زیریادداشت تنکابنی یادداشتی ازاسدالله منجم دیده‌میشود . بنوشتهٔ‌کاتب‌دفتر، این نسخه با یك واسطه ازنسخهٔ‌اصل رونویس شده .

پایان نسخهٔ شرح اثبات‌الواجب :

تمت شرح رساله اثبات‌الواجب علی یداقل‌العباد واذلهم عبدالکریم‌بن‌هادی القزوینی مسکنا والرودباری اصلا ونسبا غفرالله ذنوبها وعفی‌الله عنهما محمد وآله فی‌سلم رجب‌الواجب سیچقان ئیل عافیت تحمیل فی‌شهور سنه ۱۳۱۸ . هذه‌الرساله منقولة عن نسخة التی بخط‌المصنف بواسطه .

قطع : وزیری‌کوچك ۲۲/۵ × ۱۵/۵ س . ج : تیماج قرمز برگردان‌دار (بدون مقوا) صفحات (باستثناء صفحات سفید واضافی میان نسخه ها) ۵۷۲ بدین‌گونه : ۱۷۵ + ۲۰۸ + ۱۵۰ + ۳۱ . سطور : ۲۰ کاغذ : شکری‌رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰۲۵

شرح اثبات‌الواجب ۱۸٤۱

مولی محمود نیریزی شاگرد **صدر دشتکی** متوفی ۹۰۳ در « اثبات الواجب » دو رساله نگاشته ، نخستین را پس‌ازاثبات قدیم دوانی‌وده سال قبل‌از شرح دوم (وباستنباط صاحب ذریعه ۱۰ سال پیش از اثبات‌الواجب دوانی)تألیف کرده و رسالهٔ دوم همین شرح مزجی اثبات الواجب جدید دوانی است که در دست معرفی است .

نیریزی درشرح‌دیباچه (گ۲۱نسخهٔ‌ش:۱۸٤۱) میگوید «دررساله‌ای که

۱۰ سال پیش به درخواست یکی از بزرگان گیلان نوشتم مقدماتی افزودم که براهین دوانی بدون آنها ناتمام است ونیز مباحث « احدیت ، واحدیت و کیفیت اتصاف ذات الهی‌بصفات » را با ذکر ایراداتی که بر نوشتهٔ او داشتم علاوه ومباحث زائد را حذف کردم . اما دراین رساله چون بنای دوانی براختصار است من نیز تنها به‌شرح نوشته او وسپس اعتراضات وارد براو ، بسنده کردم » .

درپایان این شرح گوید : «براهینی که دوانی که دراین رساله براثبات خدا آورده برروش صدیقان است و بدون آنچه ما درشرح آن افزوده‌ایم تمام نخواهدبود وازاین‌روتاریخ تألیف این شرح‌را « اثبات واجبه » ـ مجموع مضاف ومضاف‌الیه ـ نهادم تااشارت باشد به‌نکتهٔ مزبوروابنکه این‌از آن جدا نگردد » .

بنوشتهٔ ذریعه این‌شرح پس‌از وفات‌دوانی (م‍ـ۹۰۸)ودر۹۲۱ مطابق (اثبات‌واجبه) پایان یافته .

آغاز : نحمدك علی آلائك یا واجب‌الوجود ونشكرك علی نعمائه ... وبعد فاذتطابق‌العقل والنقل علی ان‌المعارف الالهیه والعلوم‌الحقیقیه لاسیما ما یتعلق باثبات وجوده تعالی و وحدته ... ولما ادعی مصنفها ان بناء كلامه فیها علی انظار ذوی‌البصائرالناقده اردت ان انبه بعبار اتهم علی ماوجدته مخالفا لكلامهم..

پایان : هذانهایة ما اردنا ایراده فی‌شرح هذه‌الرساله مع قلة‌البضاعة وكثرة مایمنع من ـ الفراغه واذ ما اورده‌المصنف‌فی كتابه هذا علی مانص‌علیه فی‌اول كتابه انما بناء علی طریقة‌الصدیقین التی هی اثبات وجوده تعالی والاستدلال به‌علی صفات كماله وثبوت جلاله وهذه‌لایكادیتم الابامور اوردناه فی‌شرحه و اضفناه ... صار تاریخ هذاالتحریر مجموع‌المضاف والمضاف الیه ... اشعاراً بان هذا الاثبات لایتم الا (۱) بهذه الاضافات ... وهدایة رسوله المبعوث الی‌الانس والجان علیه وعلی آله‌السلام .

رجوع شود به : «ذریعه ۱ : ۱۰۲-۱٤، و۱۰۸ ـ ۱۰۹ و ۱۳ : ۵۹،فهرست رضوی‌ج ۱ : ۱٦ و۱٤و ۱٦٦ کشف‌الظنون ۱ : ۵۳۸ .

۱ ـ درنسخه ، کلمه «الا» حذف شده .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۴۱ :

این نسخه در ۱۰۴۰ بخط نستعلیق نوشته‌شده . نسخه‌ایست مقابله وتصحیح شده و درکنار برخی ازصفحات آن‌نسخه، بدلها یادشده . کاتب پس‌از ص ۳۱ یازده صفحه وچندسطر، ازنسخه‌ای دیگر نقل‌کرده (ص ۳۲ ـ ۳۳ نسخه) ودرآغاز آن (درذیل صفحهٔ ۳۱)نوشته «دراینجا نسخه‌ای طولانی‌است که میآورم وچون‌تمام‌شد یك‌سطرسفیدفاصله‌میان‌نسخه بدل ومتن کتاب خواهم گذارد » .

کاتب درص ۳۳ پس‌از پایـان نسخه بدل مذکوریك سطرسفیدگذارده وآنگاه دنباله کتاب‌را نوشته . بالای عبارات دوانی خط قرمز کشیده شده .

روی چند برگ اضافی آغاز نسخه ، یادداشتهای گوناگون نو وکهنه دیده میشود . زیـر آخرین صفحهٔ نسخه ، فقره‌ای از شرح مواقف نقل شده وبرپشت این برگ نیز فقراتی بنقل از شرح مواقف ، عدة‌الداعی و فتوحات مکیه دیده میشود برپشت نخستین برگ مـرحوم میرزا طاهر تنکابنی نوشته است : در ۱۳۳۲ از حاج ملا رضای خوانساری درطهران خـریداری شده . محمد طاهرالطبرسی . وبالای همین برگ بخطی که‌گویا ازتنکابنی است نوشته شده «: شرح رسالهٔ اثبات واجب جدید جلال‌الدین علامهٔ دوانی . شارح معلوم نیست » . این دوبیت شعر عربی نیز از ابو زیدالدبوسی بهمین خط نقل شده:

مالی اذا الزمته حجه   قابلنی بالضحك والقهقهه

انکان‌ضحاك‌المرء من‌فقهه   فالدب‌فی‌الصحراءما افقهه

قطع : نیم خشتی ۱۸/۵ × ۱۲ س . ج : تیماجی قرمز دارای برگردان . صفحات : ۳۱۱ . سطور : ۱۵ . کاغذ : آهار مهره ضخیم شکری رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۵۹۹۰

شرح اثبات‌الواجب ۱۸۴۲

نسخه‌ای دیگر است از **شرح اثبات‌الواجب قدیم دوانی از نیریزی** .

این نسخه شماره ۹ دفتریست (ص ۱۱۷ ـ ۲۱۰ دفتر) بخط نسخ تحریری جعفر میربابای تبریزی ودرقرن‌۱۳ نوشته‌شده . این دفتر شامل این رساله هاست :

۱ ـ تفسیر آیهٔ نور از صدر المتالهین (ص۱ ـ ۳۲) .

۲ ـ تفسیر سورهٔ یس ـ ناقص (ص ۳۳ ـ ۷۰) .

۳ ـ رساله در اسفاراربعه (ص۷۱) .

٤ ـ العروس ـ سلسلةالفلاسفه ـ ازابن سینا (ص ۷۱ - ۷۲) .

۵ ـ چند یادداشت درتفسیر ازگفتارهای صدرا (ص ۷۳ ـ ۷۵) .

٦ ـ تفسیر سورهٔ طارق از صدرالمتالهین(ص ۷٦ - ۱۰۷) .

۷ - تفسیر سورهٔ جمعه ازاو (ص ۱۰۵ - ۱۱٤) .

۸ ـ شرح اثبات‌الواجب - ناقص ـ (موردگفتگو) .

۹ ـ شبههٔ استلزام ازابن‌کمونه (ص ۲۱۱ ـ ۲۱۲) .

۱۰ ـ اثبات‌الواجب ،رساله کوچك بدون ذکرمؤلف (ص ۲۱۲ ـ ۲۱۳) .

۱۱ ـ نفس از ارسطو (ص۲۱٤ ـ ۲۱٦) .

۱۲ ـ رسالهٔ اثبات واجب شامل یك مقدمه و٤ مقصد (ص ۲۱۷ - ۲۲۵) .

۱۳ ـ اثبات‌الواجب خفری (ص ۲۲۵ ـ ۲۵٤) .

نسخه‌جای گفتگو، دیباچهٔ تبریزی را که‌درنسخه‌ش ۱۸٤۰وجود دارد فاقداست. بالای‌عبارات متن خط کشیده شده . بر کنار برخی‌ازصفحات‌آن حاشیه هایی‌بی‌نشان وامضاء دیده میشود که‌گویا ازکاتب رساله هاست .

آغازنسخه : وبعد فاقول لماکان الابتداء بالبسمله ... متضمنا لاظهار صفات کماله ... عطف‌المصنف روح روحه علی‌قوله ... بسم‌الله ..

پایان : وهوبتوفیقه تعالی .. وهدایة رسوله .. وقدفرغ من تسویده اقل‌الخلایق جعفربن بابا بن محمد باقربن میرزا علی‌التبریزی .

کاتب نام خودرا فقط درذیل این رساله نوشته ودرکنار برخی از رساله‌های‌تفسیریه‌این‌دفتر حاشیه‌هایی‌با نشان «لمحرره» دیده میشود .

قطع : ۲۲ × ۱۷/۵ س . ج : تیماج مشکی بدون مقوا . صفحات . ۲۵٤ . سطور : ۲٦.
کاغذ : نخودی رنگ آهار مهره‌شده .

شمارهٔ دفترثبت : ۲٦۰٦۹

شرح اثبات‌الواجب ۱۸۴۳

از **محمد حنفی تبریزی** متوفی درحدود ۹۰۰ بر **اثبات الـواجب قدیم دوانی** . در **کشف‌الظنون** و **ذریعه** این شرح با عنوان «حاشیه بر اثبات‌الواجب» شناسانده شده اما مؤلف‌خود درپایان ، آنرا شرح رسالهٔ اثبات‌الواجب، خوانده و دردیباچه نیز گوید : «این رساله درحل رساله اثبات‌الواجب پرداخته شد » و این تعبیر باعنوان شرح انسب است .

صاحب ذریعه ، مؤلف این شرح را **ملامیرزا شیروانی** متوفی در ۱۰۹۸ یاد کرده ولی علاوه برنوشتهٔ کشف‌الظنون وفهرست رضوی ، تاریخ فراغت از تألیف‌شرح(که‌درپایان کتاب نسخه‌ماو نسخه‌آستان‌قدس‌ضبط‌شده)مسلم‌میسازد که‌از **شیروانی** نیست ، شارح درپایان شرح نوشته است که در۹ شعبان ۹۲۶ از تألیف آن فراغت‌یافته.در **جامع الرواة اردبیلی** درشمارمؤلفات شیروانی‌حاشیه‌ای بر اثبات‌الواجب دوانی ، شمرده‌اند اما نگارنده تاکنون نسخه‌ای از آنرا ندیده ونشانی ازآن‌بدست نیاورده است .

محمدحنفی -ملاحنفی-مؤلف‌این کتاب، **اثبات‌الجوهرالمفارق‌خواجهٔ طوسی** را نیزشرح کرده ودر۹۲۲بانجام‌رساند. وبرپشت صفحه‌نسخه‌ای‌ازآن که درفهرست‌رضوی بنام شرح نصیریه معرفی شده ، ازمؤلف بدینگونه یاد شده : «حضرت استادنا و مخدومنا مولانا محمد امین الحنفی مدالله تعالی ظلاله العالی الی‌یوم‌الدین » .

درفهرست رضوی حاشیه‌ای برحاشیهٔ گرگانی بر شرح شمسیه کاتبی از شمس‌الدین محمد حنفی معرفی شده ودرج ٤ فهرست رضوی پس از معـرفی

نسخه‌ای از **حاشیهٔ باغنوی** بر اثبات‌الواجب قدیم دوانی بشمارهٔ ٤٥٨ ، نسخه‌ای دیگر بشمارهٔ ٤٥٩ معرفی‌ومکررشمارهٔ پیش دانسته شده این نسخه دیباچه‌ندارد اما سطر آغاز موجود آن که نقل‌شده نشان‌میدهد حاشیه تبریزیست نه‌باغنوی .

مرحوم **تنکابنی** نیز نسخه‌ای فاقد دیباچه و ناقص از **شرح حنفی** را در دفترش:١٨٣٤بخط خودنوشته ومؤلف آنرا نشناخته حنفی‌این‌شرح‌را به‌بزرگی‌ملقب به **حبیب‌الله** هدیه ساخته اما نام اورا نیاورده والقاب فراوان برای‌او میشمارد :

«وجعلتها هدیة لمحفل من‌کان عنده اشرف‌الخصائل ترویج قوانین‌العلوم والفضائل وهوصاحب آیات الفطنه والجلال وناصب رایات المکرمة والکمال ، و جالس وسادة العز والاقبال حارس طریق الافادة بالفضل والافضال ناظم مناظم الملة‌الزهراء عالم معالم‌الشریعة الغراء نظام مبانی‌الدولة‌الرفیعه‌قوام مدارج‌الحشمة المنیعه .. الملقب من‌لسان‌الغیب به وفور محبة‌الاله بحبیب‌الله ...» .

آغاز : الحمد لمن تقدس جنابه من ان یکون شریعه لکل وارد وتنزه عن ان‌یطلع‌علیه الاواحد بعد واحد ، تحیرت‌العقول والافهام فی‌کبر یاء ذاته وتولهت‌الاذهان والاوهام فی بیداء عظمة صفاته وثبت وجوده بذاته ... فهذه فوائد شریفه .. فی‌حل رسالة اثبات‌الواجب .. منهم من زعم ان حمیع براهین هذا المطلب یتوقف علی ابطال‌الدور والتسلسل و هذا ناش من عدم الفرق بین‌اللزوم من‌الدلیل وبین ابتناء الدلیل علیه معانه بین ..

پایان : واعلم انه لم یزدالشیخ‌الرئیس وغیره . . یعنی انهم لم یزید وا علی‌الاستلزام ولم یدعوا التقدم فلا یکون ما ذکره المتاخرون من‌التقدم تاما .. . هذاآخرما قصدناایراده فی شرح رسالة اثبات‌الواجب وقع‌الفراغ من تالیفه یوم‌الاربعاء التاسع من شعبان سنه ست وعشرین وسبعمأة بحمدالله و منه .

رجوع‌شود به ذریعه ٦ : ١٠ ، مدرس رضوی، رساله دراحوال و آثارخواجه: ٢٦٣ و٣٤٤ کشف‌الظنون : فی‌اثبات الواجب ، فهرست کتابخانهٔ رضوی ج ١ : ص ١ وج ٤ ص ٦٥ ـ ٦٦ نشریه ش ٢ دانشگاه مرکزی (فهرست کتب دکتر مهدوی) ص ١١٤ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۴۳:

نسخه شمارهٔ ۲ دفتریست (ص ۶۷ ـ ۱۳۲ دفتر) بخط شکسته نستعلیق که درقرن ۱۱ یا اول ۱۲ کتابت شده و شامل این نسخه هاست:

۱ ـ اثبات الواجب قدیم دوانی (۱ ـ ۶۳).

۲ ـ شرح اثبات‌الواجب مذکور (جای سخن).

۳ ـ شرح قصیدهٔ عینیه ابن‌سینا (ص ۱۳۴ ـ ۱۴۲).

برپشت نخستین برگ دفتر چند یادداشت کوچك و چند مهر دیده میشود که نقش آن (خاك راه شهیدان‌حسین) است. یادداشتی نیز از مرحوم تنکابنی«مالك قبلی نسخه» هست متضمن فهرست رساله های این‌دفتر واو دراین یاد داشت نیز مؤلف شرح اثبات‌الواجب را (نا معلوم) نوشته.درفاصلهٔ اثبات‌الواجب وشرح حنفی۲صفحه سفیداست که در شماره گذاری‌صفحه‌هامحسوب گردیده . برکنار صفحات شرح حنفی حاشیه‌هایی بانشان (منه رحمه‌الله) و حاشیه هایی بدون نشان نوشته‌شده . درآغاز نقل عبارات متن ،کاتب(قوله) یا (قال‌المصنف) ننوشته و جای آنرا سفید گذارده .

قطع: رقعی ۱۸×۱۰ س . ج : تیماج قرمز ـ بدون‌مقوا ـ .صفحات : ۱۴۲.سطور:۱۷.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۵۵

شرح اثبات‌الواجب ۱۸۴۴

نسخه‌ای دیگر است ازشرح **محمد حنفی هروی** بر **اثبات‌الواجب قدیم دوانی** .

این نسخه ش ۲ دفتریست (ص ۷۱ ـ ۱۶۳ دفتر) که بقلم‌ها وخط های گوناگون و در اواخرقرن ۱۲ برای شیخ محمد قسیم نوشته شده ، رساله های موجود دراین دفتر:

۱ ـ اثبات‌الواجب قدیم دوانی (ص ۱ ـ ۷۰) .

۲ ـ شرح اثبات‌الواجب (جای گفتگو) .

۳ ـ شرح آداب البحث‌سمرقندی‌ازکمال‌الدین‌مسعود ـ ناقص ـ (ص ۱۶۵ ـ ۲۰۸) .

۴ ـ شرح الزوراء از ملاشیخم کردوی (ص ۲۱۳ ـ ۲۶۶) .

نسخه شرح اثبات‌الواجب که جای سخن ماست در ۱۱۹۰ بخط عبدالکریم نوشته شده و کاتب درپایان آن رقم کرده «قدتم‌تسویدالرسالةالشریفه الموسومه بشرح‌اثبات‌الواجب یوم‌الخمیس ثامن شهرجمادی الثانیه علی یداقل‌العباد عبدالکریم سنة ماه و تسعین والف . . و الحمدلله اولا وآخراً .

درکنارصفحات نسخه حاشیه‌هایی بانشان (قاضی‌زاده) (ملاشیخ‌زاده رحمه‌الله) (عبدالرحمان کردی) (مولانا عبدالکریم) (لاحدمن الفضلاء) (میرزاجان) (مولانا سید محمد امین) (چلبی حاشیةالمواقف) (محمدالقسیم) ـ گویا همان کسی که دفتر برای او رو نویس شده ـ و همچنین برخی از نسخه بدلها نوشته شده. گاه نیز سقطات سطور ، درحاشیه جبران گردیده .

قطع : خشتی ۲۰/۵ × ۱۷/۵ س . ج . مقوا حاشیه‌وعطف تیماج.صفحات: ۲۶۶ .سطور: گوناگون .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤۳۳۳

۱۸۳۴

شرح اثبات‌الواجب

نسخه‌ای دیگراست ازشرح **محمد حنفی** بر**اثبات الواجب قدیم‌دوانی** .

این نسخه شمارهٔ ۲ دفترست (ص ٦٥ـ ٦۹ دفتر) این همان نسخه ناقص و بی دیباچه‌ای است که‌درذیل‌معرفی‌نسخه ش ۱۸۳ یاد کردم و گفتم مرحوم‌تنکابنی‌مؤلف آنرانشناخته و درزیرآن چنین‌نوشته : « این حواشی بررساله اثبات واجب کتابی مستقل بوده ولکن از نسخه‌اش همین‌قدر یافتم که نوشتم حرره‌محمد طاهر » مرحوم تنکابنی آگاه نبود که نسخه‌ای‌کامل از آن درگنجینه کتب خویش دارد (نسخه۱۸٤۳ ش) این‌نسخه فقط‌قسمت‌اندکی است‌سایررابشرح حنفی‌ودیباچه وقسمت بیشترکتاب را ازآخر ندارد .

آغاز : (بسمله) قوله‌والآخر لیس کذلك . منهم‌من‌زعم‌ان جمیع براهین هذا المطلب یتوقف علی‌ابطال الدور والتسلسل وهذاناش من عدم‌الفرق بین اللزوم ...

پایان : لیس جاریا فی‌جمیع الصورلجواز ان‌یکون احدالمحالین منافیا للآخرفلا یجامعه فضلاعن ان یستلزمه والاولی ان یقال ان‌الترکیب مطلقا یستدعی الامکان الذاتی وینافی‌الامتناع .

برکنار صفحه ۲ نسخه حاشیه‌ایست که‌گویا از آقا علی مدرس زنوزی است .

شرح اثولوجیا ۱۸۴۵

ابن‌سینا تؤلوژی (اثولوجیا) را که منسوب به **ارسطو** کرده‌اندودرحقیقت ترجمهٔ قسمتی از **تاسوعات‌افلوطین** است، تفسیر کرده و گویا این تفسیر قسمتی از **الانصاف** تألیف از دست رفتهٔ اوست. **عبدالرحمان بدوی.شرح اثولوجیا** را با **شرح کتاب اللام** و **تعلیقات حواشی کتاب النفس ارسطو** که آنهانیزبقایای کتاب الانصاف شیخ‌الرئیس اند در ارسطو عندالعرب ج ۱ چاپ کرده. ابن سینا در شرح اثولوجیا چندبار از **الحکمةالمشرقیه** یاد و بدان احالت کرده است. آنچه بدوی چاپ کرده میمر ۳ ـ ۸ است و بجز میمر ۸ شرح دیگر میمرها بصورت فقراتی است تعلیقه مانند و هرمیمر با حروف ابجد شماره گذاری شده، در میمر ۸ در آغاز فقرات «قال» آمده.

ارسطو عندالعرب ج۱ص۳۷ ـ۷۴،دکترمهدوی:۴۵ ـ ۴۹،قنواتی:۱۶ـ ۱۸ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ۱۸۴۵:

این نسخه شمارهٔ ۳ دفتریست (ص۲۹ ـ ۵۲ دفتر) بخط نسخ زین الدین‌شیرازی و در ۱۰۸۸ نوشته شده وشامل نسخه‌های زیراست:

۱ـ تفسیر سورهٔ فاتحه (ص ۱ ـ ۲۸)

۲ـ شرح اثولوجیا (نسخه جای گفتگو)

۳ـ رساله‌ای از ابن‌سینا در مادهٔ اجسام رنگین (ص ۵۳ ـ ۵٤)

٤ـ خلسةالملکوت از میر داماد (ص ۵۵ ـ ۵٦)

۵ـ ما بال (رساله ...) از ارسطو ـ ناقص ـ (ص ۵٦ ـ ۵۷) ترتیب این نسخه ازشرح اثولوجیابانسخهٔ چاپی مطابقت ندارد تنها میمر اول‌آن‌با چاپی مطابق‌است، دیگر میمرها گذشته از ترتیب،تعدادفقرات آنهانیز کمتر ازآن است. ودرچندجا شماره ویاعنوان میمررا کاتب‌نگذاشته ومطلبها مخلوط شده‌اند.

آغاز : آ ـ لیس ان نفس الانسان ان کانت موجوده قبل البدن مدة ...

پایان : و اما ان الخطاء کیف یقع منها و کیف یزول عنها و کیف یعود الیها ففیه کلام طویل(۱) کاتب در ذیل رساله افزوده :

تمت هذه الرسالة الوجیزه علی ید کلب الفقراء زین الدین شیرازی فی تاریخ شهر محرم الحرام سنة الف و ثمانین وثمان .

قطع : نیم خشتی باریك ۲۵ × ۱۲ س . صفحات : ۵۷ سطور : ۲۱ . کاغذ : اصفهانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۱۱۶

شرح الاشارات ۱۸۴۶

حل مشکلات الاشارات . (این کتاب با نام اصلی خود یاد و چند نسخه از آن بشماره‌های ۱۸۱۷ ـ ۸۱۹۱ در این فهرست معرفی گردید و این چند نسخه چون در آنجا از نظر دور افتاده بود ، در اینجا بانام شرح اشارات معرفی میگردد) .

رجوع به ص ۲۳۱ـ۲۳۵ این فهرست شود .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۴۶ :

این نسخه شامل ۱۰ نمط (طبیعیات والهیات) است اما چند برگ از آغاز نمط اول ونیز چند برگ از پایان نمط دهم افتاده و نمط ۱ ـ ۳ هنگام صحافی در آخر (پس از پایان نمط ۱۰) قرار گرفته . تمام نسخه بخط شکسته نستعلیق قرن ۱۱ یا اول ۱۲ است جز ۱۱ برگ نو نویس از آخر «نمط ۹ و ۱۰» که بخط نستعلیق وبقلمی دیگراست. (نمط) (اشاره) و (تنبیه) ودیگر عنوانها به شنگرف است و همچنین بالای عبارات متن اشارات خط قرمز کشیده شده .

درکنار بسیاری از صفحات، متن(اشارات) نوشته شده . کنار تمامی برگها جز برگهای

۱ـ پایان حقیقی کتاب همین است که در اینجا قید شده در بعضی از نسخ ازجمله درنسخه چاپی ، درذیل میمر ۸ فقراتی بنقل از شیخ افزوده شده و درفهرست فنواتی ودکتر مهدوی درپایان رساله، فقرات مذکور نقل گردیده .

نونویس وصالی شده امابه سطور آسیبی نرسیده . درطرف بالای، برخی ازبرگها نیز آثار رطوبت دیده میشود .

آغاز : النمطالرابع فیالوجود وعلله...

پایان موجوداز نمط ۱۰ (ص۲٦٧) **:** وقدمرالکلام فیهلکن لما کانعندالشیخانالوهم والغیل بل الغضب والفرح ...

آغاز موجود از نمط اول (ص۲٦۸) **:** فلیس بواجب ولاممتنع فاذن لیسفیالوجودجسم معین .. قوله بلهوفینفسه کماهوعندالحس .

پایان نسخه **:** مرکبا من حفظ و ادراك .. ویتلوه النمطالرابع فیالوجود و علله .

قطع : نیم خشتی ۱۹/٥ × ۱۱ × ۳ س . ج : پارچهای مشکی رنگ باعطف وگوشه از تیماجقرمز . صفحات: ٥۰۹ .سطور:۲۱ (سطور صفحاتتازه نویس :۲۲) . کاغذ:نخودی رنگآهار مهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۹۸

شرح اشارات

۱۸۴۰

نسخهای دیگر است از **شرح خواجه اشارات (حل مشکلاتالاشارات)**

نسخهٔشمارهٔ ٤ دفترست (ص ٥٤۲-٥۷۲ دفتر) ودر دفتر از ۱ تا۳۱ شماره خورده .

این نسخه تنها شرح نمط ۹ است ویکی ازمطالعهکنندگان که فهرستنسخههایایندفتررا درپشتنخستینبرگ دفتر نوشته ، گویاکتاب رانشناختهاست ص۲۹۹ اینفهرست دیدهشود) برگوشهٔ بالای صفحه اول این نسخه یادداشتی با امضاء (اسدالله) موجود است .

آغاز : لما اشار فیالنمط المتقدم الی ابتهاج الموجودات...

پایان : بلانما یحتاجمعذلكالیجوهرمناسبله بحسبالفطرء. قدتمهملوامرالغلطوالاغتشاش نسخته .

شرح الاشارات ۱۸۴۷

از **امام فخرالدین محمدبن عمر رازی** (م-۶۰۶) بر **الاشارات والتنبیهات** شیخ الرئیس ابن‌سینا و شامل منطق ، طبعیات والهیات است .در ج۲ فهرست مجلس شرح امام رازی بر اشارات با نام «حل مشکلات الاشارات» که نام شرح **خواجه نصیر** است، یاد شده . (ج ۲ ص ۶۵) .

آغاز: اما بعد حمد من یستحق الحمد لذاته ..

پایان منطق : وعرض ذالك علی نفسه مرات ثم غلط فهوجدیر بان یهجرالحکمه وتعلمها فکل میسر لماخلق له .

آغاز فلسفه : النمط الاول فی تجوهر الاجسام و هم و اشاره . . . . التفسیر ــ النهج الطریق . . .

پایان : قال الامام الداعی(...؟) محمد بن عمر رحمه‌الله وانا ایضا اوصیك یااخی فی الدین ونسال الله ان یجعل ما کتبناه حجه لنا لاعلینا . وهذا آخر الکتاب والحمد لله رب العالمین .

رجوع شود به کشف الظنون : اشارات ، دکتر مهدوی ص۳۵ ــ قنواتی: ۹ فهرست کتابخانه آستان قدس ٤ :۷۷۱ و۱:ش۲۱ حکمت و کلام. دانشگاه ۷ : . معجم المطبوعات ج ۱ فهرست دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج ۱ ص ۲۵۱-۲۵۲ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸٤۷:

نسخه‌ایست بخط نسخ ابراهیم پسرعلی عاملی ودر ۱۰۹٤ کتابت شده . مرحوم تنکابنی که مالك قبلی نسخه بوده در ذیل بخش منطق (ص ۱۷۱) نوشته:«درلیلهٔ دوم شهر رمضان ۱۳۳۹ از مقابلهٔ قسم منطق وتصحیح آن با نبودن نسخهٔ صحیحه فراغت حاصل شد» بر پشت نخستین وآخرین برگ نسخه یادداشتها وشعرها بخطهای گوناگون نوشته شده :

پایان نسخه : نجز بعون‌الله وحسن توفیقه نهارالاثنین تاسع ربیع‌الاول من شهورسنة اربع وتسعین والف من الهجرة النبویه ... بقلم افقر عبادالله ... ابراهیم بن علی بن موسی العاملی ، بجای «اقول» دراین نسخه(التفسیر) یا (الشرح) آمده وبیشتر عنوانها به شنگرف است .

مرحوم تنکابنی علاوه بر تصحیح ، در برخی از صفحات قسمت منطق حاشیه‌هایی نیز دارد که زیر بیشتر آنها نشان (ط) بچشم میخورد .

قطع : وزیری ۲۷ × ۱۵ س . ج تیماجی قهوه‌ای . دارای برگردان . صفحات : ۵۶۸ . سطور : ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۴۸

شرح اشارات ۱۸۴۸

بر تمام منطق و طبیعیات و الهیات، دارای عنوان‌های «فصل» و «مسئله» مؤلف، متن اشارات را که با «قال» و «اقول» شرح کرده، درضمن فصولی آورده که خود عنوان ساخته ومقصود وی تا آنجا که این نگارنده تتبع کرد توضیح و شرح کامل اشارات بوده ولذا هیچ جا با شیخ مخالفت نورزیده وخرده گیری نکرده ودر یك جا که سخن شیخ را با سخن پیشین او ساز گار ندانسته کوشیده است که آنها را ساز گار سازد و در آخر گوید «عبارت شیخ را بدینگونه باید فهمید» .(نمط چهارم ص ۲۹۳ نسخه)

نکته‌ای دیگر که در این شرح بچشم میخورد آنست که از هیچیك از دانشمندان (جز آنچه در متن اشارات است) یاد نگردیده . تاکنون با هیچ یك از شروح اشارات آنرا مطابق نیافته‌ام امابا توجه به قدمت نسخه‌ای که در دست ماست که مسلماً پیش از فرارسیدن قرن ۹ (درحدود قرن ۸ کتابت شده) مسلم میگردد که این شرح درقرن ۸ و یا ۷ تألیف شده . مؤلف، نمط ۹ و ۱۰ را با تفصیلی بیشتر شرح کرده وازطرز سخنانش درشرح این نمطها پیدا است به عارفان وفن عرفان پیوستگی بیشتری داشته. بر پشت نخستین برگ فلسفه (نسخهٔ حاضر) یکی از مطالعه کنندگان کتاب احتمال داده که این شرح از آن علامه باشد (رجوع شود به ذریعه ج ۱۳ ص ۹۱ ـ ۹۰) .

پایان منطق . قال ومن التفت لفت المعنی وهجر،. اقول کل من راعی القیاس باجزائهٔ وحدوده ومقدماته وراعی توابع الحمل فی المقدمتین ووضع الاوسط من الطرفین فیها وراعی صورة القیاس ومادته وامتنع عن المغالطات اللفظیه ونظر الی المعانی التی ذکرنا ها ثم عرض ذلک علی نفسه مرات کثیره ثم غلط مع ذلک فهو اهل لان یترک الحکمه وتعلمها فانه لم یخلق لذلک وکل میسر لما خلق له والله الموفق وبه العصمه و لاحول ولاقوة.. وهذا آخر المنطق .

آغاز فلسفه (نمط اول ، طبیعات) : قال النمط الاول فی تجوهر الاجسام اقول النمط ضرب من الجمع والتجوهر صیرورة الشیء جوهرا والمراد هنامن الجوهر ذات الشیء و حقیقته یقال السواد فی جوهره کذی ای فی ذاته والمراد بالجسم لیس هو الجسم التعلیمی بل الجسم الطبیعی وقدفسره الشیخ بانه الجوهر الذی یمکن ان یفرض فیه الامتداد وامتداد آخر مقاطع له علی قوائم وامتداد ثالث مقاطع لهما علی قوائم ...

پایان نمط اول : قال علی ان الحق هو الفرق وعلیه بناء مایتلو هذا الفن من الکلام اقول یجب ان تعلم ان الجواب الثانی جدلی والاول جواب حقیقی و هو الفرق بان یدعی وجود الجهة قبل الحرکه . والنمط الثانی مبنی علی هذا وستعرفه عن قریب انشاءالله .

آغاز نمط دوم : قال النمط الثانی فی الجهات ... اقول قد عرفت المناسبة بین الکلام فی الاجسام ومقادیرها ... فنقول الجهة انما تکون جهة للاجسام بحسب ابعادها وامتداداتها ...

پایان : واقرب الامزجة من الاعتدال هو المزاج الانسانی فخصه تعالی به لیکون للنفس الناطقه کالمسکن والمأوی یستکمل به لیقرب من الروحانیات العالیه جلت قدرته وعظمت .

آغاز نمط سوم : النمط الثالث ... اقول رسم الشیخ النفس بانها کمال اول لجسم طبیعی آلی ذی حیوة بالقوة ...

پایان طبیعیات : فلعل ذلک الشعور لم یبق فی الذکر فان کثیرا من العلوم لایبقی فی الذکر سیما بعد زمان فظهر من هذا سقوط السؤال والله اعلم وهذا آخر الطبیعیات .

آغاز نمط چهارم : (= الهیات) قال النمط الرابع ... اقول المراد من علل الوجود لیس هو علل کل وجود بل علل بعض الموجودات وفیه مسائل ...

پایان : والاول طریق غیر الصدیقین و الثانی طریق الصدیقین فانهم یستشهدون به علی غیره لابغیره علیه ...

آغاز نمط پنجم : قال النمط الخامس فی الصنع والابداع اقول الممکن اماان یکون وجوده مسبوقا بماده ومدة اولایکون و الاول هو المصنوع ...

پایان : قال فهذه هی المذاهب . . اقول هذا ظاهر لاغموض فیه فلایحتاج الی شرح .

آغاز نمط ششم : النمط السادس فی الغایات ومبادیها ..اقول غایة الشی ماینتهی الیه حرکته.. وفیه مسائل المسئلة الاولی فی ان الفعل الارادی .. و هذه کالتکمله لمسئلة حدوث العالم ...

پایان : وقدبینا ان الاجرام الفلکیه معاونات فیمایحدث کماعرفت .

آغاز نمط هفتم : قال النمط السابع . . اقول تحب ان تنظر الی حکمة الصانع تعالی جده کیف ابتدء الوجود من الاشرف ..

پایان : والامور الضروریة لایترک لاجل المقدمات . . التی لایمکن اثباتها بالبرهان . آخر هذا النمط .

آغاز نمط هشتم : النمط الثامن فی البهجه ... قال وهم وتنبیه ... اقول من الناس من انکر اللذة بالکلیه ومنهم من اعترف بها ...

پایان : علی نحوماسبق من معنیی العنایة الالهیه وهذا آخر النمط الثامن .

آغاز نمط نهم : النمط التاسع مقامات العارفین وهذا النمط مقصور علی علوم الصوفیه والشیخ رتب تلک العلوم ترتیباحسنا بالغا وهذا النمط مرتب علی اقسام ثلثه القسم الاول فی کلیات هذا الباب القسم الثانی فی درجات العارفین القسم الثانی فی شرح احوالهم .

پایان : فلیس کل امر باهل له کل واحد بل لامیسر له الاماخلق .. وهذا آخر النمط التاسع .

آغاز نمط دهم : النمط العاشر فی اسرار الآیات ـ الآیات الکرامات . . وفیه مسائل المسئلة الاولی فی التمکن من ترک العمل وفیها فصول الفصل الاول ان العارف قدیمسک عن القوت مدة قال اشاره اذا بلغک ان عارفا ..

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۵۰ :

نسخه ایست که درحدود قرن ۸ کتابت شده جز ۶ برگ آخر که نونویس است. خط نسخه ثلث است اما از ص ۳۶۹ باقلم دیگریست . در کنار برخی از صفحات سقطات متن نوشته شده . کناره پنج برگ نخستین، وصالی شده اما به سطور آسیبی نرسیده . ازآغاز منطق ونیز ازپایان نمط دهم اندکی افتاده .

آغاز نسخه : یجب علی المنطقی البحث عن احوال الالفاظ لتاثیرها فی احوال المعانی لاجل العلاقة التی بینهما کما تقدم لکن لامن حیث هی لغة قوم بل مطلقا فان مباحث الالفاظ منها مالایختص بلغة دون لغه کالبحث عن دلالتها علی المعانی ... الفصل الرابع فی انقسام المنطق الی القول الشارح .. قل اشارة ولان المجهول بازاء المعلوم ...

پایان نسخه : الفصل السابع فی النصیحه قال نصیحه ایاک .. اقول ان قوما من المتفلسفة

الظاهر یبن یبادرون الی انکار المعجزات والکرامات‌وکل ما یخالف‌العاده لزعمهم ان‌ذالك یرفعهم عن درجة‌العوام ووصف ذالك بالطیش‌والعجز من‌الاستبصار..فیجب علی‌العاقل اذا سمع شیئاً‌ان‌لایبادر الی‌انکاره بل ترجع الی‌الحجه فان قامت علی وجوده اوعدمه ...

منطق در ص ۱۳ پایان یافته و پس از آن یك صفحه و نیم سفید است وروی ۱۳۵ یادداشتی است‌متضمن اینکه این شرح ازامام فخراست ویادداشتی دیگردیده میشود که مضمون یادداشت‌نخست‌رامنکر شده ونوشته « شایدازعلامه‌باشد» . نمط اول درص۱۳٦ نمط دوم در ۱۸۳ سوم‌در۲۲۹ چهارم‌در ۲۷۸ پنجم‌در۳۰۳ ششم‌در۳۲۹ هفتم‌در۳۷٤،هشم‌در ٤۰۵ ، نهم‌در۴۲۳ ونمط دهم‌درص ٤٤۸ آغاز شده .

شمارهٔ نمطها بالای صفحه ها وبخطی دیگر نوشته شده . برپشت نخستین صفحه،یادداشتهای مختلفی نوشته است .

قطع : خشتی۲۳/۵ × ۱۷س . ج ! تیماج ضربی‌عنابی‌رنگ . صفحات٤٦۸سطور : ۲۰

شمارهٔ دفتر : ۹۲ .

شرح تلویحات ۱۸۴۹

عزالدوله سعدبن منصور معروف به **ابن کمونه** (م ـ حدود ۷۰۰)(۱) **تلویحات شیخ اشراق** را شرح کرده ودر ٦٦۷ آن را پایان داده(این تاریخ درپایان بیشتر نسخه‌ها آمده) . درتذکرة النوادر وذریعه شرح‌تلویحات‌ابن کمونه با نام « **تنقیحات** » شناسانـده شده وبنقل‌فهرست دانشگاه نسخهٔ مورخ ۱۱۱۸ نور عثمانیه ،« تنقیحات فی‌شرح التلویحات تألیف شمس‌الدین‌شهرزوری مؤلف الشجرةالالهیه‌وتاریخ الحکمـاء » است . شمساء گیلانی در رسالهٔ حدوث عالم (ص ۳۷ نسخه شمارهٔ ۱۸۰٤ ایـن فهرست) نویسد :

---

۱ ـ تاریخ درگذشت ابن‌کمونه جای سخن است ظاهر نوشتهٔ ابن فوطی آنست که‌درحدود ٦۸۳ درگذشته زیرا پس‌از نقل داستان تکفیروی در٦۸۳ وانتقال پنهانی وی به‌حله‌گوید :«وی ایامی‌چند درحله بزیست و درگذشت» .

«سید شریف درحاشیهٔ شرح حکمةالعین از دوشارح حکمةالاشراق یاد کرده درصورتی که آن تلویحات است که دوشرح دارد یکی از **شمس‌الدین‌شهرزوری** ودیگری‌از **ابن‌کمونه** » [۱] . مرحوم آقاضیاءالدین‌دری پس‌ازنقل‌سخن‌شمسا،در مقدمهٔ کنزالحکمه،ازحاشیهٔ‌شمساء بر نسخه‌ای‌از رسالهٔ‌حدوث‌عالم‌چنین‌نقل کرده :

«پس‌ازچندی برمن معلوم‌شد که‌استادم دراین مطلب اشتباه‌نموده‌وتلویحات را فقط ابن کمونه شرح نموده وشرح شمس‌الدین شهرزوری بر**حکمة الاشراق** است » آنگاه گوید«واین شرح فعلا نزد من‌موجود است و بسیار مفصل ومبسوط وغالب عبارات‌علامه شیرازی‌مأخوذ ازشرح **شهر زوری** است» .

ابن کمونه ازایرادات نجم‌الدین‌دهرانی‌بر کتاب‌المعالم‌یاد کرده‌وبدینگونه: «متع‌الله بدوام افاداته » دعا گفته. درشرح آخرین فصل تلویحات که مشتمل بر وصایا ونصایح است گوید : مؤلف دراین فصل ۳۵ وصیت کرده که بسیار مهم و پرفائده‌اند وبا شریعت حقه نیز مغایرتی ندارند ونیز الفاظی چند را که‌نیازمند تفسیر وشرحند در آن گرد آورده و شرح کرده اما کسی که سراسر کتاب را با دقت خوانده‌و در آن غور کرده باشد مطالب این فصل بر او پنهان نیست و تکرارآن هرچند خالی ازفایدتی‌نیست اما ضرورت ندارد بخصوص که‌خود خالی از تداخل و تکرار نیست از این رو از شرح آن صرف نظر کردم جز آنکه از تفسیر وبحث دربارهٔ سه لفظ ناچارم : «رضا ، شکر و توکل ».آنگاه‌ابن کمونه به بحث در بارهٔ هریك از این ۳ کلمه پرداخته و پس از پایان بحث در بارهٔ آنها گوید :

---

۱ ـ مرحوم دری خود یك اشتباه‌کرده وگمان برده‌که شمسا این سخن را از میرداماد نقل‌کرده‌وحال آنکه شمسا ازحاشیهٔ شریف برشرح حکمةالعین نقل کرده .

«این شرح تلویحات رابدانگونه پرداختم که با مقصود و مرام درخواست کنندگان سازگاری دارد وبسا که دیگران را ناخوش آید ومطلوب نیفتد و از آنجا که گرفتاریهای روزگار مانع از تنقیح [1] مجدد و تجدید نظر گردید، امیدوارم که اززلات من دراین کتاب در گذرند بخصوص که بسیاری ازاغلاط نسخه‌ها از ناسخان است نه ازمصنفان ومن خود بسیار دیده‌ام که نسخه نویسان یك کلمه‌و یا یك حرف رانیز بغلط دگرگون ساخته‌اند و اتفاق رادر نسخه همین شرح تلویحات پیش از بپایان آمدن آن، ازاین نوع غلطها مشاهده کردم،بنابرین نسخه‌هایی که مدتی دراز ازتاریخ تألیف آنها میگذرد بیشتر درمعرض غلط نویسندگانست».

این شرح با«قال واقول»وشامل منطق طبیعیات والهیات است .

رجوع شود به ذریعه ج ٤ : ٤٦٧ - ٤٦٨ وج ۱۳ : ۱۵۲ - ۱۵۳ ، تذکرة النوادر : ١٤٤ - ١٤٥ ، زرکلی چاپ ۲ ج ٤ ، برو کلمن ج ۱ ذیل : ۷٦۸ کشف‌الظنون : تلویحات ، ملخص مجمع‌الآداب ابن‌الفوطی بنقل معجم‌المؤلفین ٤: ۲۱٤، مقدمهٔ کنزالحکمه‌دری ص ۱۱ -۱۲،فهرست دانشگاه ۳ : ۲۱۱ - ۲۱۲ ، فهرست آستان قدس ٤ : ۱۷۰ - ۱۷۲ (ش ۷۷٤ - ۷۷۷) ذیل کشف‌الظنون چاپ فلوگل ص ۳۰۱ ، ۲۵۱ ، ۲۲٤

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸٤۹:

این نسخه طبیعی والهی تنقیحات است ومنطق راندارد ودر ۷۰۲ بخط نسخ نوشته شده . کنار ۸ برگ نخست و۲ برگ آخرنسخه وصالی شده ومقداری ازاوائل سطور پائین ص۱ ازمیان رفته .

---

۱ ــ شاید بکار بردن لفظ تنقیح در اینجا گواه آنست که ابن کمونه نام شرحرا«تنقیح» یا «تنقیحات» نهاده بخصوص باتعبیر (معاودةالتنقیح) .

سقطات سطور در کنار برخی از صفحات نوشته شده ، حاشیه‌هایی بدون نشان نیز در کنار نخستین صفحات دیده‌میشود بر کنار برگ ۲۲۸ یادداشت زیر بعربی از محمد حسین بن علی نقی بن محمد رضا همدانی بتاریخ ۱۲۱۱ دیده میشود :«چون کاتب درپای اوراق راده نگذارده‌بودمن آنراشماره گذاری کردم»

آغاز طبیعی (ص۱) : (بسمله) قال المصنف رحمه‌الله نستعین بالله واهب العقل. . . اقول انماقدم الکلام فی‌هذا العلم‌علی‌الکلام فی‌العلم الالهی ..

پایان طبیعی (گ ۸۰) : هذا اخرماسمح‌به‌الخاطر من شرح العلم الطبیعی من کتاب التلویحات ... انه‌ولی الخیرات ومنتهی‌الرغبات .

آغاز الهی (گ ۸۱ ب)ـ بسمله ـ قال المصنف .. تبارکت ربنا ... اقول انما قدم علی‌هذا العلم .

پایان : (گ ۲۲۷ ب) : واتصلوا بمحل السعادة‌القصوی برحمتك ، یااکرم‌الاکرمین‌وقع الفراغ من‌تصنیفه فی اوائل سه سبع وستین و ستمأة .. وفرغ‌کاتبه من نقله فی اول یوم من‌المحرم سه اثنی وسبعمئة و من‌الله‌التوفیق .

بالای عبارات (تلویحات) خط قرمز کشیده شده و همچنین در نیمه اول نسخه (قال) و (اقول)بشنگرف‌است‌اما درنیمهٔ دوم نسخه جای (قال)و (اقول) سفید گذارده شده .

قطع : وزیری ۲٤/٥ × ۱٦/٥ × ٤ س . ج.تیماجی قهوای بـعطف از میشن‌قرمزروشن.

صفحات ! ٤٥٠ . سطور : ۲۷ کاغذ : آهار مهره نخودی رنگ .

شماره دفتر ثبت : ٦۲٤٦۷

شرح تلویحات ۱۸۵۰

نسخه‌ای دیگر از شرح تلویحات یا « التنقیحات » ابن‌کمونه

این نسخه نیز منطق ندارد وتنها طبیعی والهی است و(برخلاف نسخهٔ‌پیش)تاریخ تألیف در پایان این نسخه موجود نیست . قرائن خط و کاغذ نشان میدهد تاریخ کتابت ازحدود قرن ۱۱ بیرون نیست . در ص ۲۱۷ در پایان طبیعی) تاریخ ۱۰۲۳ نوشته شده کاتب بربالای عبارات تلویحات باقلم شنگرف خط‌کشیده‌شده همچنین (قال) و (اقول) همه جابا قلم قرمزاست .

کاتب نسخه مظفرحسین کاشانی پس ازپایان طبیعیات رقم کرده : والحمدلله رب العالمین ...
تم عند تحویل الشمس الی الحمل فی شهرالصفر من سنة ۱۰۲۳ .
الهیات از ص ۲۰۹ آغاز شده و پایان آن چنین است القصوی والحمدلله رب العالمین .. تم
علی یدمظفرحسین الکاشانی .
برپشت نخستین برگ دفترچند یادداشت ومهراست که سیاه کرده اندوخوانده نمیشود .
قطع : وزیری باریک ۲۶/۵ × ۱۳/۵ × ۴ س - ج : تیماجی قهوه ای سیر صفحات :
۵۸۱ .سطور : ۲۴
شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۸۵

۱۸۳۴

شرح تهذیب

جلال الدین دوانی (م - ۹۰۷) منطق **تهذیب تفتازانی** (م - ۷۹۲) شرحی با «قوله» نوشته که بنام «حاشیه» نیزخوانده میشود . نامهای **عجاله** ، **نخودفولاد** و **نقط فولاد** نیز برای نقل آن شده . رجوع شودبه کشف الظنون ، فهرست دانشگاه ج ۳ : ۳۵ ، ذریعه ۶ : ۵۴ ، فهرست خدیوی: مجامیع ص ۱۸۶ مجموعه ۱۳۴/۷ ، فهرست حقوق ص ۳۱۸ .

آغاز : تهذیب المنطق والکلام توشیحه ... قوله الحمد هوالوصف الجمیل علی جهة التعظیم والتبجیل ..

مشخصات نسخه :

شمارهٔ ۴ دفتر (ص ۱۲۳ - ۱۸۲) و ناقص است. دیباچهٔ کتاب در حاشیهٔ صفحه نوشته شده ، چندفقره حاشیه بدون نشان نیزدارد . کناره های چندصفحه اول سیاه وآلوده شده . بین صفحه ۱۷۵ - ۱۷۶ یك برگ باریك تر ازبرگهای نسخه بطور جدا افزوده وروی آن دو فقره حاشیهٔ بانشان ملااحمد ابیوردی نوشته شده (ابیوردی معروف به دانشمند صاحب حاشیه ایست برحاشیهٔ دوانی بر تهذیب) .

پایان نسخه : اجیب بان المراد ضرورة ثبوت المحمول الاموضوع وانکان ضروریا بشرط وستعرف الفرق بینها فی المشروطه العامه وفیه نظر ... لزم ان لایصدق الافی ماده.

شرح تهذیب **-فارسی- ۱۸۵۱**

مولی عبدالله پسر **شهاب الدین یزدی شاه آبادی**-فارسی- متوفی در ۹۸۱ که حاشیهٔ عربی او بر منطق **تهذیب تفتازانی** (م- ۷۹۲) معروف ومتداول است، شرحی فارسی بر همین **تهذیب** نگاشته و نسخه‌ای از این شرح فارسی در کتابخانهٔ دانشگاه موجود است . در فهرست دانشکدهٔ حقوق نیز شرحی بفارسی بر تهذیب یادشده که آغاز و پایان آن نیامده . یزدی در دیباچهٔ این شرح گوید :

«در اثنای اشتغال به تحصیل منطق تهذیب به مقتضای العلم صید والکتابه قید... بمباحثه از مباحث این رساله صورت تنقیح میافت ..چون الحق بسیاری ازحقایق این فن وحقایق کتاب از پردهٔ خفا بمنصهٔ ظهور آمده بود ، بترتیب وتهذیب این اقدام نمود. التماس از بزرگان خورده دان اعیان انسان بلکه انسان عین اعیان آنکه اگر خللی یابند..نظر رحمت بر قلت بضاعت مؤلف اندازند». مولی عبدالله در این شرح از حاشیه مطالع محقق دوانی و شفاء ابن سینا یاد کرده است و گویا مقصود اصلی او ترجمهٔ تهذیب است نه شرح آن . رجوع کنید به ذریعه ۱۳ : ۱۶۱ - ۱۶۲ ، فهرست دانشگاه ۱۴ :۴٤٥۲ ، حقوق : ۱٤٦، فهرست خدیوی ج ٦ : ٦۱

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۵۱ :

این نسخه شمارهٔ ۵ دفتریست (ص ۲۹۲ - ۵۹۱ دفتر) که در ۱۳۰۲ بخط نستعلیق متوسط علی نوری فرزند آخوند ملا اسماعیل طبری نوری تحریر شده (نام کاتب وتاریخ کتاب درذیل ص ۱۰۹ وص ۲۲٦ آمده است). درآغاز دیباچه‌ای دارد که گویا درنسخه‌یی‌ها که بنظر صاحب ذریعه رسیده

وجودنداشته . ازآخر این‌نسخه‌مقدار صد برگ افتاده وقسمتی ازخاتمه (قسم هفتم از رؤس‌ثمانیه تا آخر) را ندارد .

آغاز : (بسمله) بسپاس بیحد و قیاس حکمی را سزد که زبانرا منطق فصیح ودل را حق وتصدیق صحیح کرامت فرمود . . اما بعد نموده میشود که افقرالعباد .. عبدالله بن شهاب‌الدین .. حمد درلغت وصفیست بجمیل اختیاری‌برجهت تعظیم وتبجیل ودراصطلاح فعلیست که دال باشد بر تعظیم منعم ازاین‌حیثیت که منعم است (درنسخه منعم آنرا) .

پایان : ششم ازاقسام ثمانیه‌آنستکه بداند ازکدام مرتبه‌آن علم (کذا . ظ :) مرتبه‌است آن علم) تا مقدم‌بداردآنچه راکه واجب است . . سزاوار در زمان ماموخرداشتن منطق بواسطه تعلیم..علوم ادبیه بقدروسعت زمان وتعلیم علم‌لغت عرب .

این نسخه دارای اغلاط کوچك وبزرگ وفراوانست .درنیمه اول آن مقداری ازمتن‌تهذیب نقل و بقلم قرمزنوشته شده و در بقیه نسخه ، جای متن تهذیب سفید مانده.این دفتر دارای این رساله‌هاست :

۱ ـ مناظرهٔانسان وحیوان اقتباس ازاخوان‌الصفا (ص ۱ ـ ۱۰۶ دفتر)

۲ ـ النافع‌لیوم‌الحشر- شرح سیوری‌برالباب‌الحادی عشرعلامه حلی ـ (ص ۱۱۷-۲۲۶)

درفاصله بین رساله ۱ و۲ چند برگ سفید اضافی است وبرروی ٤ برگ ازآنها یك نسخه دعای «هول‌قیامت» نوشته شده .

۳ ـ آداب‌المتعلمین (ص ۲۲۹-۲٤۷) .

٤ ـ اعتقادات صدوق ـ محمد بن‌علی ـ (ص۲۵۳-۲۸٦) درفاصله بین ص ۲٤۷ و۲۵۳ نیزچند ص اضافی است وکاتب چند حدیث نبوی وغیرنبوی روی ۳ صفحه نوشته .

۵ ـ شرح تهذیب (جای گفتگو) .

٦ ـ وجیزه شیخ‌بهاءالدین عاملی(ص۵۹۷ ـ ٦۰۹) .

همه‌نسخه‌های موجود دراین دفتربخط یك نویسنده‌است ونیز همه‌به‌یك سبك‌است جزآنکه ص ۲۵۵-۲۸٦ (ازرسالهٔاعتقادات‌صدوق)دارای سطوربلندتر وبیشتروکلمات ریزتراست .

قطع : رقعی ۱۸ × ۱۰/۵ س . ج: تیماجی قرمزرنگ . سطور (بجزص ۲۵۵-۲۸٦): ۱۲ ودرصفحات مذکور:۱۹.کاغذ: فرنگی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۱٤۵

شرح حکمة الاشراق

۱۸۵۲

قطب‌الدین‌شیرازی صاحب **درة‌التاج**، بر **حکمة الاشراق یحیی بن حبش سهروردی**. درتمام نسخه‌های‌این شرح،مؤلف **حکمة الاشراق** بدینگونه معرفی شده :ابوالفتوح عمربن محمد سهرودی » وحال‌آنکه‌این نام ونسب ازآن‌ابوحفص سهروردی صوفی‌عارف وصاحب عوارف المعارف است ، و کنیت ازآن شیخ‌اشراقی شهید . اما بگفتهٔ پرفسور کربن آنچه مشکل را آسان میسازد این نکته است که سبك خاص نگارش شیخ اشراق دراین کتاب‌کاملا آشکاراست . حاج‌خلیفه در ذیل معرفی این شرح گوید : برخی معتقدند که دراین شرح سخنانی است که با شرح مطابقت ندارد اما گمان میرود گویندهٔ این‌سخن خودازتطبیق مطالب آن با شرع ناتوان بوده و گرنه موافقت دادن آن بسیار آسان است» .

آغاز : الاشراق سبیلك اللهم ...

رجوع شود به کشف‌الظنون ، مقدمهٔ حکمة‌الاشراق چاپ‌پروفسور کربن ، مقدمهٔدرة‌التاج از آقای مشکوة ، فهرست دانشگاه ج ۳ ۴۵۵ ــ ۴۵۹ ، فهرست مجلس ٤ : ص... ، دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج ۱ ص ۲۵۲ وهمین فهرست ص ۲۲۰

مشخصات نسخهٔشمارهٔ۱۸۵۲ :

نسخه‌ایست که در ۱۳۰۳ بخط نسخ نوشته شده و مهر «حسن‌بن‌علی»متعلق به پسر آقا علی مدرس زنوزی را برپشت نخستین برگ داراست .

پایان : الی غیرذلك من‌الخلل والفساد متجنبین طریق المراء والعناد و الله ولی السداد والرشاد منه‌المبداء والیه المعاد . ... و فرغ‌المصنف الشارح ادام‌الله غفرانه من تألیفه..شهرالله: رجب .. سنه اربع و تسعین وستمئةهجریه . وقع الفراغ من کتابة هذه‌النسخه .. سنة الف وثلثماة و الف ...

قطع : خشتی ۲۲ × ۱۶/۵س . ج : تیماجی قرمزروشن. صفحات : ۴۲۹ . سطور: ۲۰.
کاغذ : نخودی‌رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۷۸

شرح حکمة‌الاشراق ۱۸۵۳

نسخه‌ای دیگر است از **شرح قطب الدین شیرازی** ، بر **حکمة الاشراق** .

این نسخه ناقص وبخط شکسته نستعلیق و دارای سطور چلیپاست وگویا درقرن ۱۲ تحریر شده. چندجمله پیش‌ازآغاز کتاب‌افزوده شده که نشان میدهد این‌نسخه بی‌واسطه‌یا باواسطه‌ازروی نسخه‌ای رونویس شده که‌در زندگی قطب کتابت شده بوده .

آغاز : (بسمله) قال مولانا واستادنا افضل‌الوری قدوة العلماءِ المتبحرین سلطان‌الحکماء المحققین...مالك ازمةالقضاة والحکام قطب‌الملة والدین ادام‌الله ظلال جلاله ومتعنا بفضله وافضاله..

پایان : فصل ولنرجع الی‌المقصود الذی کنا . . فاعلم ان‌النفوس اذا دامت علیها الاشراقات ... بناء علی ان‌العله لایقتضی شیئاً لایکون موجودا ... اذلیس کل مسخن بحار ولا کل‌مبرد ببارد فان الشعاع والحرکه‌یقتضیان السخونه ولیست (کلمه اخیر بجای راده ص بعد نوشته شده) دربرخی از صفحات حاشیه هایی‌بانشان (ص درحمه‌الله) دیده میشود وگویا ازحاشیهٔ صدرالمتالهین است . بالای عبارات حکمة الاشراق خط قرمزکشیده شده .

بر پشت نخستین برگ، چند یادداشت ومهر است که بدرستی خوانده نمیشود و یکی از نوشته‌ها که کمی خوانده میشود چنین است ، «دردارالخلافه شاه جهان آباد بدله پنج روپیه هدیه نمود حقایق‌آگاه مخدومی .. نـام این کتاب حکمة‌الاشراق»

صفحات دارای جدول بقلم زنگار وشنگرف است .

قطع : ۱۸ × ۱۰س‌صفحات : ۳۳۸ . سطور : ۱۸ (چلیپا) .

شمارهٔ دفتر ثبت:۲۸۴۰۵

شرح حکمة الاشراق ۱۸۵۴

نسخه‌ای دیگر است از **شرح حکمة الاشراق**.

این نسخه در ۸۷۹ بدست ابو نصر بن شهاب الدین بن حاجی بن حسن بن علی کوبنانی ازروی نسخه‌ای که در ۸۲۱ بدست جدکاتب (حسن بن علی کوبنانی) نوشته شده بوده ، درهرات کتابت شده . وخط آن نسخ تحریری ترکستانی است . درکنار برخی از صفحات سقطات سطور وگاه نیز حاشیه هایی بدون نشان نوشته شده . آغاز این نسخه دارای همان چندسطر اضافی است که درنسخهٔ ش :۱۸۵۳ وجود دارد .

آغاز : قال مولانا واستادنا افضل الوری ...

پایان : قداتفق الفراغ من تسوید هذه الصحائف وتلك اللطائف، الفقیر حسن بن علی الکوبنایی فی اوائل شهرشوال سنه احدی وعشرین وثمانماه ببلدة هراة ..

روی ص بعد، کاتب نسخه پس ازدوشعر عربی نوشته :

کتبه الفقیر ... ابو نصربن شهاب الدین حاجی بن حسن الکوبنانی احسن الله حاله بصاحب الکتاب الاخ ... مولاناتقی الدین فضل الله بن علی المرشدا القاضی البیابانك (..؟) بتاریخ محرم الحرام سنه ۸۷۹. دراین نسخه عبارات متن (حکمة الاشراق) با نشان«م» و«ا» دراول وآخر مشخص شده . گوشهٔ بالای برگ ... بریده ومقداری ازسطور نیمه اول برگ ضایع گشته . کنار هـای برگ های ۱-۱۰ نیز کمابیش وصالی شده اما بسطورآنها آسیبی نرسیده .

برپشت نخستین برگ، یاد داشتی بشنگرف درتفسیر علامتهای نسخه دیده میشود و مضمون آن چنین است :

«نشانهای (ا) و (م) که درآغاز وپایان برخی ازجملات گذارده شده برای جداساختن متن است از شرح ، «م» نشانه (من) و «ا» نشانهٔ (الی) است . گ ۵ الف، سفیداست اما کتاب نقصی ندارد وکاتب خود درچندجای آن نوشته است صح البیاض یا (البیاض صحیح) .

قطع : وزیری ۲۵×۱۶ س . ج : تیماجی مشکی رنگ باجدول های قرمز. صفحات :۴۴۰ سطور : ۲۱ کاغذ : ضخیم شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۵۸۶

شرح حكمة الاشراق ۱۸۵۵

نسخه‌ای دیگر است ازشرح **قطب** بر **حكمة الاشراق سهروردی** .

این نسخه بخط نسخ تحریری محمد،ازآغاز رمضان ۱۰۶۷ تا روز شنبه ۲۳ همان ماه نوشته شده.بر کنار برخی از صفحات این نسخه حاشیه هایی است بانشان (م - ح - د) که ظاهراً ازکاتب نسخه است وکاتب که خود اهل دانش بوده درپایان نسخه نوشته است :

وقد تمت کتابة ذلك الكتاب .. علی یدی تراب اقدام الطلاب محمد كلب ابی‌تراب (درنسخه ابوتراب) یوم‌السبت ثالث وعشرین شهر رمضان المبارك من شهور سنه سبع وستین‌والف من‌الهجرة وقد شرعت بکتابته غره‌ذلك‌الشهر .. والمرجوعن مفیدالعلم والرحمه والهدی ان یوفقنی للنظر فی‌ذلك‌الكتاب .. بنظر تدقیق وغور وامعان و کشف‌وتحقیق وایقان .. ویجنبنی‌عن طريقةالمجسمه والمعطله والمتفلسفه والحشویه والظاهریه والمقلده .. واولياء الجهل والظلمة والطاغوت .

عبارات‌متن باخط قرمز بالای‌آن‌ممتازشده . روی‌چندبرگ‌اضافی اول نسخه‌نوشته‌هاومهرهایی است وپشت نخستین برگ‌دفتر خط و مهری بنام سید محمدبن محمد مقیم رضوی نیز دیده‌میشود .

درکنار برخی ازصفحات ، عنوانها وتفسیر برخی ازلغات با قلم قرمزنوشته شده وجایهایی نیز سقطات متن درحاشیه جبران گردیده .

قطع : خشتی کوچك ۱۹/٥ × ۱۳ س . ج : تیماجی مشکی‌رنگ‌صفحات۲۲٥ سطور۱۷ . کاغذنیمهٔ اول‌ضخیم : وشکری رنگ ونیمهٔ دوم : نازك وسفیداست .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥۰٦٦۳

شرح الحكمة العرشية ۱۸۵٦

از **شیخ‌احمداحسائی** بر **الحكمة العرشية صدرالمتالهین شیرازی** ومطابق نوشتهٔ پایان کتاب ، مؤلف آنرا در ساعت $7\frac{1}{2}$ شب چهار شنبه ۲۷ ربیع‌الاول سال ۱۲۳٦ درکرمانشاه به‌انجام رسانده است . او این گزارش را بخواهش

مولی مشهد بن مولی حسنعلی شبستری در دو بخش و باقال ، اقول (در فهرست حقوق دوبخش ذکرشده) نگاشته است وبر بسیاری از گفته‌های صدرالدین اعتراض نموده صاحب ذریعه احتمال داده‌اند که حاشیهٔ مشاعری که به‌احسائی منسوب شده همین‌شرح‌است. رجوع شود به‌یادنامهٔ ملاصدرا : ۱۱۰، ذریعه ۱۳ : ۶،۳۶۸ : ۲۰۰،فهرست دانشکدهٔ حقوق : ۳۷۱، عربی مشار : ۵۴۶ .

مشخصات نسخهٔ شماره ۱۸۵۶ :

این نسخه در ۱۲۵۷ بخط نسخ محمد صادق پسر محمد حسین یزدی نوشته شده . بالای عبارات عرشیه خط شنگرف کشیده شده

آغاز : الحمدلله‌رب‌العالمین ... یقول العبدالمسکین احمدبن‌زین‌الدین الاحسائی ...

پایان : الی‌هناما اردت کتابته علی‌هذه‌الرساله المسماة بالعرشیة . وقدوقع‌الفراغ منها ومن یشوبه‌ها . . احمد بن‌زین‌الدین ... بن داغرالمطیرفی ... علی راس سبع ساعات و نصف تقریباً من‌لیلة الاربعاء السابع والعشرین من شهر ربیع المولود سنة السادسة والثلاثون بعدالمأتین والالف من‌الهجرة‌النبویة ...... بدارالامان کرمان شاهان .... قداتفق الفراغ .... بید .... محمد صادق بن‌محمد حسین‌الیزدی مولدا و القزوین مسکنا .... سبع وخمسین ومأتان بعد الالف فی دارالسلطنة قزوین ...... واولیائه واعوانه

قطع : رحلی ۳۶/۵ × ۲۳ س . ج : تیماجی مشکی عطف ازمیشن مشکی . صفحات : ۳۲۵ . سطور : ۲۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۸۴۸

شرح الحکمة العرشیه ۱۸۵۷

نسخه‌ای دیگراست از شرح احسایی بر **الحکمة العرشیهٔ صدرالمتالهین** وجلد دوم آنکتاب است .

این نسخه از آغاز بخش دوم تا پایان کتاب است ودر ۱۲۳۷ در حیات مؤلف بخط نسخ تحریری احمدپسرعلی‌محمدرشتی مشهوربه خوشنویس‌نوشته‌شده. درکناربرخی‌صفحات ، حاشیه‌هایی ازاحسایی بانشان (منه) دیده میشود . کاتب گاه فقراتی نیز بنقل از رساله‌های شیخ احسایی

نقل کرده ، ازکافی و تفسیرصافی نیزکاتب فقراتی در حواشی آورده . عنوانها بقلم درشت درکنار صفحات نوشته شده ، این نسخه خطبه مفصل نسخه سابق را ندارد . در اول و آخر دفتر ۸ برگ کاغذ فرنگی ضخیم آبی رنگ اضافی موجود است . برخی از برگها بقلم ریزتر نوشته‌شده .

پایان : قد تشرف باتمام کتابه هذه‌النسخه الشریفه احمدبن علی‌محمد الـرشتی الشهیر بخوش نویس یوم‌الجمعه غرة شهرصفر ... السابعه و الثلثین بعد الماتین والالف ... بعد الفـراغ من صلوة الصبح وتعقیبها ... صلوات‌الله‌علیم اجمعین .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱٤/٥ س . ج : تیماج ضخیم‌بدون مقوی مشکی رنگ صفحات : ٤۳۷ . سطور برخی صفحات : ۱٥ وبرخی : ۲٥ .

شمارهٔ دفتر: ثبت ۲۳۱۶۰

شرح الحکمة العرشیه ۱۸۵۸

مولی اسماعیل پسر **مولی سمیع اصفهانی** (م- ۱۲۷۷) که ازشاگردان **ملاعلی نوری** فیلسوف و دانشمند است ، برای پاسخ به خرده گیریهای احسایی برصدر المتالهین درالحکمة العرشیه، خود **برعرشیه** شرحی نگاشته‌ودردیباچهٔ آن گوید :« **شیخ احسایی** مطالب **صدرالمتالهین** رابدرستی درك نکرد و از این‌رو شرحی نگاشت که در حقیقت جرح است نه‌شرح». مولی اسماعیل این‌شرح را در زندگی‌احسایی‌نوشته وهمه‌جا ازاوچنین‌یاد میکند . قال‌الشیخ‌سلمه‌الله» . وی‌خود حاشیه‌هایی نیز براین شرح خود نوشته که درکناربرخی ازنسخه‌ها دیده‌میشود. رجوع کنید به طبقات اعلام‌الشیعه ج ص ۱٤۱ ، یادنامه ملاصدرا ص ۱۱۰ - ۱۱۱ ذریعه ۱۳ : ۳۶۸ .

فهرست مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۵۸ :

نسخه ایست بخط نسخ بسیار پاکیزه . حاشیه هایی ازشارح بانشان (منه)برکنار صفحات

دارد . عبارات عرشیه با خط قرمز بالای آن مشخص گشته . سطور گ ۱۳۷ ب کوتاه وسط صفحه نوشته شده وحاشیه‌ها وسیع‌اند .

آغاز : (بسمله) الحمدلله‌الذی خلقنا بقدرته ...

پایان : لانه اذاکان علمه بالاشیاء عین وجودات الاشیاء اوکان علمه بالمعلول الاول عین وجوده بماسواه بالصورة الحاصله فی‌المعلول الاول فلم‌یکن له‌تعالی‌فی‌مرتبة ذاته علم بماسواه تعالی عن‌ذلك علواکبیرا .

قطع : خشتی ۲۲ × ۱٤ س . ج : چرم قرمز روشن بدون مقوا . صفحات : ۲۸۱ . سطور۱۷ .کاغذ : فرنگی شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت:۲۲٤۰۸

شرح حکمة‌العین ۱۸۵۹

شمس‌الدین محمدبن مبارك شاه جنگی معروف به **میرك‌بخاری** مؤلف **شرح‌هدایهٔ‌اثیریه،حکمة‌العین‌کاتبی قزوینی** (م- ٦۷۵)راشرحی کرده که‌بیشتر مزجی است‌وگاه‌نیزشرح راباکلمه «ای» تفسیریه آغاز کرده. میرك بخاری‌هدایهٔ اثیریه را نیز شرح کرده که آغاز آن «الحمدلله رب...» است‌وحاجی خلیفه‌آنرا با شرح حکمة‌العین اشتباه و درمعرفی آن ، آغاز این را نقل کرده.

در کتب فهرست تا آنجا که مراجعه و تتبع شد ،حتی در کتب تاریخ بخارا شناسایی بیشتری دربارهٔ زندگی و عصر محمد بن مبارکشاه داده نشده . قرائنی که برای تعیین تقریبی عصراو بدست آمده از این قراراند :

۱ ــ در آغاز یعنی در دیباچه آنجا که از تعلیقات قطب‌الدین شیرازی‌یاد کرده جملهٔ بردالله مضجعه آورده و این‌نکته که در تمام نسخ‌چاپی و خطی‌دیده شده‌موجود است نشان آنست که تألیف این کتاب پس از وفات قطب‌الدین(بسال

۷۱۰) بوده‌است. بخصوص که از شرح علامه حلی (م-۷۲۶) نیز نقل کرده.

۲ - میدانیم که میرسید شریف گرگانی (م-۸۱۶) برشرح حکمة‌العین محمدبن مبارکشاه‌حاشیه نگاشته است بنابرین مسلماً شرح‌مزبورپیش از تاریخ فوت‌صاحب‌حاشیه نگاشته شده.

۳- قرینهٔ دیگر که دائره تردیدرا بسیار کوچکتر میکندا ینست که‌نسخه‌ای دیگرازاین‌شرح‌در کتابخانهٔ‌مجلس‌موجوداست وباشمارهٔ ۱۸۶۰ معرفی میگردد، بدست یکی‌از شاگردان سید شریف و درزمان زندگی اوبتاریخ ۷۹۵نوشته‌شده وکاتب نسخهٔ مزبورپس ازپایان قسمت‌اول کتاب‌چنین افزوده:

فرغ‌من کتابة‌القسم‌الاول‌من‌هذاالکتاب‌اسعدبن‌احمد .. فی‌اواخرربیع‌الاخر لسنة خمس وتسعین وسبعمأة ...

(تمام‌نوشته‌کاتب، در ذیل‌نسخهٔ ... نقل‌میشود)

نوشتهٔ کاتب مذکور سندی قطعی است که محمدبن مبارکشاه‌پیش‌ازتاریخ ۷۹۵ از تألیف شرح حکمة‌العین فراغت یافته بوده‌است.

جای تأسف است که‌کاتب مزبورقرینه‌ای برحیات یاوفات‌شارح درآن‌تاریخ در نوشتهٔ خود نیاورده ونیزتاریخ تألیف حاشیهٔ گرگانی رانمیدانیم، بنابراین حدود نزدیك تاریخ واقعی وفات وی بدست نیست و تنها آنچه میتوان باتوجه به قرائن مذکور گفت این‌است که:

شرح حکمة‌العین محمد بن مبارکشاه پس از ۷۱۰ و پیش از ۷۹۵- ه نوشته شده.

رجوع شود بـه: کشف الظنون، معجم المطبوعات‌ج۲ص، الذریعة ج ۱۳ ص ۲۱۳ مقدمهٔ‌ایضاح المقاصد علامه (شرح حکمة‌العین) مصحح‌آقای‌منزوی و

بکوشش آقای مشکاة ، فهرست کتابخانهٔ مجلس ج ۲ص ۶۹ و ٤ ، فهرست کتب اهدایی آقای مشکاة بدانشگاه ج ۳ص ۲۷۸ ـ ۲۷۹، فهرست آستان قدس ج ۱ ش ۱۶۹ (حکمت و کلام) و ج ٤ ش ۷۹۰ ـ ۷۹۶ ، دارالکتب چاپ ۱۳٤۲ ج ۱ص ۲۵۲ و چاپ ۱۳۸۲ ج ۲ ص ۲۶ مخطوطات الموصل ص ۱۳۸ ، فهرست فاضلیه ص ۱۶، خدیویه ٦ : ۹۷ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸۵۹:

نسخه‌ایست که نیمی از آن بخط نسخ تحریری با عنوان‌های شنگرف ونیمه‌دوم بخط نستعلیق است و در پایان آن نوشته شده که این نسخه ازنسخه دوانی سال ۱۱۰۵ رونویس شده .بر کنار صفحات نخستین، حاشیه‌هایی بانشان س (شاید سوادالعین) و یا بدون نشان نوشته‌شده . پس از پایان قسمت اول (الهیات) یك فقره حاشیهٔ شرح قدیم تجرید ازحسین خوانساری روی یك صفحه و نیم نوشته شده‌کاغذ های نیمه نخستین ضخیم وبرنگهای شکری و آبی.درمباحث هندسه از بخش دوم ، جای رسم اشکال هندسی سفید گذارده شده . این نسخه فاقد دیباچه محمدبن مبارکشاه‌است (مانندنسخهٔ ش :۱۶۹ رضوی) .

آغاز : اعلم‌ان‌الطالب‌السالك‌الی‌الله‌تعالی اذالاحظه‌بماله‌من‌صفات‌الجلال ...

پایان :وهی‌ای‌النفس قوه‌مجرده‌عن‌الماده‌فی‌الالهی‌ولکن هذاآخرمااردناایراده‌فی‌هذه‌الرساله ولواهب العقل الحمدبلانهایه نسختها بنسخة مولانا الدوانی جلال‌الدین محمدا مصححا بتصحیحه . تم‌الکتاب . ... فی ۱۵ شهرربیع‌الثانی ۱۱۰٤ خمس‌و ماه‌الف .

بر پشت نخستین برگ چندین یادداشت‌ومهراست از آن‌جمله‌محمدشریف هرندی‌محمدمحسن ، وخط و مهر آقای علی‌مدرس خوانده میشود .

قطع : خشتی ۱۹/۵×۱۳ س . ج : تیماجی قرمز رنگ صفحات : ۵۰۰ سطور : ۱۸

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۱٤

شرح حکمة العین ۱۸۶۰

نسخه‌ای دیگر است از شرح **میرك بخاری** بر **حکمة العین**.

این نسخه بخط نسخ است ودرقرن ۱۱ ازروی نسخه‌ای که بدست اسعدبن محمدموسوی حسینی یکی از شاگردان سید شریف در ۷۹۵ نوشته بوده ، رونویس گردیده اما کاتب این نسخه رقمی ندارد اسعدپسر محمد کاتب نسخه اصل این نسخه ، در ذیل الهیات وپس از آغاز بخش طبیعی چنین رقم کرده ،

فرغ من کتابة القسم الاول من هذا الکتاب الزی هو بحر عمیق العبد المذنب المتاع الاحقر اسعدبن محمد بن جعفر بن احمد الحسینی تم الموسوی فی اواخر رمع الاخر لسنة خمس وتسعین وسبعماه حامداالله ومصلیا علی جدمة ...مع الحواشی التی املاها الاستاد المخدوم المولی ... زین الملة والحق والدین علی المشتهر بسید شریف اعلی الله ... شانه ومدالله تعالی ظلاله علی مستفیدیه .

از نوشته کاتب نسخهٔ اصل پیداست حاشیه‌های شیدشریف رانیز در نسخه ثبت کرده اما کاتب نسخه باآنهارارونویس نکرده وتنها چند فقره ازحواشی گرگانی در کنار نخستین صفحات این نسخه با نشان «س قدس سره » یا «س» آورده .

چندفقره حاشیه ازخطائی، چندحاشیه وبدون نشان نیز در نسخه موجوداست که بخط کاتب نسخه نیست.

همانگونه بهنگام معرفی شرح حکمة العین (ص . . .) یادآور شدیم ، تاریخی که دراین نسخه یاد شده در کوچك ساختن دائرهٔ تردید دربارهٔ عصر زندگی مؤلف تأثیردارد . این نسخه قسمت بیشتر دیباچه محمدبن مبارکشاه رافاقد است وتنها چند سطر ازآن رادارد ونیز طبیعیات راتا پایان مقاله دوم (مبحث ۸ ـ میل) ومقاله ۳ـ ۵ راندارد .

آغاز نسخه : العلماء فی العالمین قطب الحق والدین الشیرازی جمیعاً مشیرا الیها بقولی فی الحواش القطبیه .. واعلم ان الطالب السالك الی الله اذالحظه بماله من صفات الجلال ...

پایان : فلامیل حیث لامدافعة ولا ممانعه ... فانه قدلایحس به معوجوده لضعفه کمافی تبنة ونحوها وا ذالم یجیء القاسر المحرك کان وجوده کعدمه بالنسبة الیه وفیه المطلوب بر کنار برگ ۱۸۶ ب طرف پائین صفحه این یادداشت دیده میشود :

«قدانتقل الی من نواب مستطاب سلطان مصطفی میرزا ادام الله مقامه وشوکته فی لیلة تاسوعا (۱۲۸۹) وزیر آن مهری بیضی است که نقش آن «عبده زین العابدین» است در کنار برخی ازصفحات

سقطات متن جبران گردیده عبارات متن حکمةالعین باخط شنگرفی‌ك بالای آن کشیده شده از شرح جدا گردیده .

قطع : نیم خشتی ۲۴ × ۱۲/۵ س . ج ، صفحات : ۳۷۲ . سطور : ۲۳ کاغذ : شکری.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۳۸۱

شرح حکمة‌العین ۱۸۶۱

نسخه‌ای دیگر است از شرح **میرك** .

این نسخه در ۱۳۰۳ بخط نسخ تحریری از نسخه‌ای مورخ ۸۹۰ که بدست جبارداد ، روی نویس شده . دیباچهٔ محمدبن مبارکشاه وهمچنین سرآغازی راکه گویا یکی ازشاگردان محمدبن مبارکشاه نوشته و و در نسخهٔ چاپ قازان و برخی نسخ هست پیش از شروع سخن شارح هست ، داراست .

آغاز : اما بعد حمد لله فاطر ذوات الفول .. فان‌المولی‌العلامه ... محمد بن مبارکشاه البخاری‌بردالله مضجعه یقول ...(۱) .

حاشیه‌هایی بانشان (ص) (س) (لاری) (س س) ونیزفقراتی‌بنقل‌ازکنزاللغه وصحاح و حاشیه هایی بدون نشان درکنار بیشتر صفحات همه اول نسخه موجود است . کنار برگ ب... برای نوشتن یك فقره حاشیه برگ کوچکی به قطع افزوده برکنار آخرین برگ نسخه یادداشتی کهنه بوده که روی‌آنراسیاه کرده‌اند وقابل‌خواندن‌نیست . پای همین صفحه‌بطور جداگانه نوشته‌ایست‌گویا ازکاتب نسخه اصل‌این‌نسخه‌اولین‌کلمه این‌نوشته‌خوانده نمیشودوازآنجاکه خوانده میشود چنین است : یدالاقلام عن تحریك الاقدام مضمارتحریر الکلام ... منقادالاشاره‌المظهرالذی لایکتنه عنقاء الخیال کنه قاف کمالاته . کاتبه مکاتبه بل‌عبده اقل العباد جبار داد فی سنه تسعین وثمانماه من‌هجرة مقصودالایجاد .

---

۱ ــ درکنار نسخه‌چاپی(ج ۱ : ۱) بنقل‌ازبعضی ازافاضل نوشته شده‌که اصل عبارت اصلی چنین بوده است :

«فان‌العبدمحمدبن مبارکشاه یقول ..» برخی ازشاگردان وی آنراتغییرداده بصورت‌کنونی درآوردند .

درکنار این سطور کاتب نسخه نوشته رقم کرده :

« قد شرفت بنسخ النسخة الشریفه فی تاریخ سه ملت وثلثین والف » زیر این رقم نامی ثبت شده که سیاه شده وخوانانیست . ۲۵ برگ اول نسخه مندرس است وکنارهای آنها وصالی شده امابه سطور وسط آسیبی نرسیدهٔ . بالای عبارت متن خط قرمز کشیده شده . در مقاله هندسه ، اشکال هندسی ، بسیاردقیق وزیبا رسم شده .

قطع : وزیری ۲٤/٥ × ١٦ س . ج : تیماج قهوه‌ای صفحات : ۲۱٥ سطور : ۲۱ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۳۱

شرح رسالة العلم ۱۷۱۷

احمد بن سعادهٔ بحرانی در مسئلهٔ علم تحقیقی کرده واصلی ساخته وبراصل مذکور ۲٤ مسئله متفرع گردانیده واین ۲٤ مسئله را درآخر رسالهٔ خود فهرست وار یاد کرد ولی خود نتوانست توفیق نیافت وپس ازدرگذشت او **اسماعیل بن سلیمان بحرانی** ملقب به **جمال الدین** که خودشاگرد احمدبن سعاده واستاد **کمال الدین بن میثم بحرانی** بود ، نوشتهٔ استاد را عیناً بـه نزد **خواجه نصیر طوسی** فرستاد تاوی دربارهٔ تفریعات مذکور تحقیق کند وبرای آن ۲٤ مسئله شرح نویسد. خواجه نامهٔ جمال الدین بحرانی را با نامه‌ای مبسوط پاسخ گفت وسپس بشرح وتعلیق بر تمام **رسالهٔ علم بحرانی** شرح وتعلیق نگاشت (وبه نوشتن تفصیل ۲٤ مسئله مزبور بسنده نکرد) .

جمال الدین علی بحرانی کتاب استاد خودرا بضمیمهٔ پاسخ خواجه بنامهٔ خود ورسالهٔ خواجه درشرح رسالهٔ علم ، بصورت یك رساله (کتاب مورد سخن) در آورد وبرآن دیباچه‌ای نوشت .

دربسیاری از نسخ، درآغاز رساله‌ویا درآغاز شرح خواجه، بجای قال جمال‌الدین علی بن سلیمان «قال کمال‌الدین علی بن‌میثم» است و آن موجب آن شده است که برخی‌مانند صاحب کشف‌الحجب (ص۳۳۵) مؤلف رسالهٔ العلم را کمال‌الدین بن میثم بحرانی شاگرد جمال‌الدین بن سلیمان تصور کنند.

آغاز دیباچهٔ جمال الدین بحرانی : الحمد لله علی ما اولانا من ملامح منا هج التوفیق ...

آغاز رسالهٔ احمد بن سعاده : (بسمله) اعلم ادام الله ایام هدایتك ان‌المتكلمین اطلقوا القول بان‌العلم تابع‌للمعلوم . .

آغاز پاسخ خواجه :(بسمله)اتانی کتاب فی‌البلاغة منته الی غایة لیست تقارب بالوصف . . . ولنأخذ فی مضغ کلام صاحب الرساله فصلا فصلا و تقریر ما یتقرر عندی منه اویرد علیه . . قال صاحب‌الرساله . . اعلم ادام‌الله هدایتك ...

پایان : وانما اوردت هذه المسائل اقتفاء لکلام اهل‌البحث عن هذه‌المسائل ولنختم الکلام ههنا والحمدلله ولی‌التوفیق .

رجوع شود به ذریعه ۱۳ : ۲۸۷ ـ ۲۸۸ ، کشف‌الحجب والاستار ص۳۳۵، خواجه از مدرس رضواحوال و آثاری‌ص ۵۵ ، ۱۱۰، ۱۲٤، ۲٦۸ ـ ۲۷۰فهرست دانشگاه ج۳: ۱۸۰ـ۱۸۱و٦۳٤ ج٦ص۲۵٦۰،ج ۹ص ۱۳۳۵ش ۲۵۳۹/۱وص۸۸۱ ش ۲۱۹۸/۲۱ و ج ۱۱ ص ۲۱۰۸ ش ۳۱۵۳/۲،فهرست دانشکدهٔ ادبیات‌ص ۳۳٤ مجموعه وقفی آقای حکمت در ادبیات ص ۵۹ .

مشخصات نسخهٔ :

این نسخه ش ٤ دفترست (ص ٤۱۱ ـ ۲٤۸ دفتر) .

این نسخه بترتیب شامل دیباچه علی بن سلیمان ، رسالهٔ احمدبن سعاده ، رساله خواجه در شرح رساله‌العلم و پاسخ به‌علی‌بن سلیمان است .

درکنار بسیاری از صفحات رساله ، سقطات متن جبران گردیده ، عنوانها و مسئله ها با قلم شنگرف است .

شرح رسالة العلم ۱۸۶۳

نسخه‌ای دیگر است از شرح **خواجه** بر **رسالة العلم احمد بن سعاده** یا **احمد بن مسعده**.

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتر (ص ۱ـ٤۷ دفترست) و برخلاف ترتیب نسخهٔ قبل و نسخهٔ دانشگاه، در این نسخه نامه خواجه در پاسخ نامهٔ بحرانی در آغاز قرار گرفته وسپس متن رساله ودر آخر شرح آن آمده. این ترتیب نشان میدهد که ترتیب‌دهنده اجزاء این رساله خواجه است ولی این بامضمون نامه بحرانی به خواجه سازگار نیست (۱) در این نسخهٔ خواجه پس از دیباچه گوید قال الامام کمال الدین میثم بن علی بن میثم البحرانی (ن: رحمه الله) بسمله. الحمد لله علی ما اولانا من مناهج التوفیق وهدانا من مطارح مدارج التحقیق و پس از نقل نامهٔ بحرانی گوید: ومن هنا ابتدأ الامام کمال الدین مسعدة البحرانی فی المقال وقال (بسمله) اطلقوا القول بان...

آغاز: اتانی کتاب فی البلاغة منته ...

پایان: اقول الاصل الذی تمهد فی هذا الباب مستغن عن ایراد هذه المسائل ولنختم الکلام ههنا والله ولی التوفیق. همه رساله‌های این دفتر بخط شکسته نستعلق زیبای خلیل قزوینی مسمی به محمدزمان و در ۱۱٤۷ یا ۱۳۶ و ۱۱۳۷ نوشته شده. کاتب نسخه مردی اهل دانش بوده و چندرساله از رساله‌های موجوددر دفتر تألیف او است. وی فهرست رساله‌های موجود دردفتررا بر پشت نخستین برگ نوشته ودرزیر چندرساله که تألیف خود او است نوشته: «لکاتبه خلیل القزوینی» ویکی از دارندگان ومطالعه کنندگان نسخه، این خلیل قزوینی را همان ملاخلیل غازی قزوینی شارح کافی پنداشته ودرچند جای صفحه مذکور نوشته که نویسنده و مؤلف این رساله ملاخلیل غازی شارح کافی است درصورتی که غازی شارح کافی در ۱۰۸۹ درگذشته و این دفتر بین سالهای ۱۱۳۶ - ۱۱٤۷ تحریر شده.

---

۱ - بحرانی درپایان نامهٔ خود قید کرده که خواجه پاسخ اورا داده و ازین رو اورا سپاس گفته. عبارت بحرانی چنین است: فرفعتها معتمدا فی الوصول الی اغوارها .. الی وحدانی الزمان ... فاسعفنی فی سؤالی بارفع مراتب الارادة واسعدنی علی مقالی باوسع مواهب السعادة فاقمر لیلی بلوامع انوار انظاره ..

بدنبال این عبارات مسلما مناسب آنست که رساله و نامه وجواب وشرح خواجه‌را بحرانی نقل کند نه خواجه وبدون تردید این نسخه و نسخهٔ آستان قدس نادرست است.

اما آنچه مسلم است سه رساله ازپنج رسالهٔ این‌دفتربخط مؤلف است . اینك نام رساله ها بترتیب :

۱ ـ شرح رسالة‌العلم طوسی (جای گفتگو) .

۲ـجواب‌سؤال‌فی‌مسئله‌العلم‌الازلی‌مؤلف‌خود آنرادرفهرست‌بدین‌نام‌ثبت‌کرده.(ص۴۹ـ۶۳)

۳ ـ الجمع بین‌الرایین‌ازفارابی (ص ۶۵ـ۱۱۲)

۴ ـ شرح مناظرهٔ منقول از هشام‌بن‌الحکم بازندیق از خلیل قـزوینی . وی خود آنرا بنام «شرح حدیث‌الفرجه» آورده (۱۱۳ـ۱۵۶)

۵ ـ رساله‌ای ازقزوینی‌مزبور دربارهٔ مسئله‌علم‌ازلی. وی‌دراین‌رساله، نوشتهٔ خود رادررسالهٔ نخست با خرده‌ای که براو گرفته‌شده، بر دوتن از استادان خودکه گویا یکی میرزا رفیعا است، عرضه‌کرده وپاسخ آنان را با نظرخود آورده (ص ۱۵۷) .

برپشت نخستین برگ ، نوشته‌ای است ازمرحوم تنکابنی ونیزاز (خلیل ولد عبدالرزاق) یکی از مالکان نسخه . واین دوبیت نیز دیده میشود :

توبعلم ازل مرا دیدی دیدی آنکه بعیب بخریدی
تو بعلم . . . ردمکن آنچه را پسندیدی

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۱ س . ج : جرم قهوه‌ای بدون مقوا صفحات سطور ؛ سطور۱۶.

شمارهٔ دفترثبت : ۲۶۰۰۹

شرح زوراء ۱۸۰۵

جلال‌الدین دوانی بر **زوراء** خودشرحی نگاشته ودر دیباچهٔ آن‌آورده که رساله را پس از تألیف ، بدلیل‌رؤیائی **زوراء** نام نهاده و رؤیـا را بتفصیل نقل کرده . **دوانی** شرحی جداگانه نیز برعبارتی ازخطبهٔ زوراء نگاشته که دراین فهرست نسخه‌ای از آن معرفی میگردد . و حاجی خلیفه تنها همین‌شرح مورد گفتگو را یادکرده .

رجوع شود به ذریعه ۱۳ : ۳۰۳ ـ ۳۰۴، کشف‌الظنون : زوراء ، فهرست

آستان قدس ج ٤ : ۷۵ ش ٤۸۲ - ٤۸۶،دانشگـاه ج ۳ : ۲۷۹ - ۲۸۰ ، ج ۸ : ص ٥٤۲ ش ۱۹۲۸/۳ ، ج ۹ ص ۱٤۸۳ ش ۲٤۱۸/۶ ، فهرست مجلس ج ٤ ص ۱۸۱ - ۱۸۲ ، فهرست دارالکتب (سال ۱۹۶۲) ج ۱ ص ۲٤۸ .

مشخصات نسخهٔ :

نسخهٔ شمارهٔ ٤۹ دفتریست (ص ۳۶۹ - ۳۷۷ دفتر) .

آغاز : اما بعدالحمد لولیه .. فانی لمافرغت من‌تهذیب...

پایان : ولەالحمد حمدایوافی عتید نعمه ویکافی وقتله وکرمه .

شرح زوراء ۱۸۰۵

دوانی برای پاسخ به خرده گیریهایی که براین عبارت «والصلوة منه علی المرتبةالجامعه لجمیع صفاته» از خطبهٔ **زوراء** شده ، این رساله رانگاشته و در ضمن آن اشعاری ازحافظ وجامی نیز آورده .

رجوع شود به ذریعه ۶ : ۱۰۳ . فهرست دانشگاه ۳ : ۲۸۰ و ۸ . ص ٥٤۲ ش ۱۹۲۸/۲ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ... :

این نسخه شمارهٔ ٥۰ دفتراست (ص ۳۷۸ - ۳۸۱ دفتر) .

آغاز : (بسمله) سئلت یااخی‌ایدك‌الله ... عماورد فی‌خطبة الزوراء من‌قوله .. وذکرت انه قدوقع ...

پایان : ولایشوب فی‌نظرنا الصدق بالمین ... الفائزین بسعادة النشأتین وسیادة المنزلین،

کاتب سپس افزدوه :

فتم تحریر هذه‌الرساله المشتملة علی جواهرالتحقیق .. من‌زلال منابع حقایق الزوراء ؛؛ وبیاناللسائرین فی‌مسالك‌مسائله ؛؛ وعادمآلهم فی‌الآخرة الی‌الکمال واذا [لم] یهتدوا به فیقولون هذا افك قدیم ؛؛ والسلام علی محمد وآله اجمعین مادامت السموات والارضین ؛

شرح زوراء. ۱۸۳۷

نسخه‌ای‌دیگر است ازشرح بزرگ **دوانی** بررساله **الزوراء** ش:۱۸۰۵/۵۰
این نسخه ش:۱۰ دفترست (ص ۸۹ ـ ۲۰۹ دفتر)

شرح الزوراء. ۱۸۴۳

شرح ملاشیخم کردی بر **زوراءِ دوانی** . وی متن زوراء وشرح(یاحاشیهٔ) دوانی رابر زوراء دراین کتاب شرح میکند ودرآغاز متن زوراء «قال‌فی‌المتن»ودر آغاز شرح زوراء « قال فی‌الحاشیه» میگوید و روش خود را دراین شرح وسبب تألیف آنرا،در دیباچه روشن ساخته . مؤلف در دیباچه تألیف خود را بـه **امیرشرفخان** حاکم جزیرهٔ عمر و **کـردستان** اهداءِ ودر دیباچه بدینگونه از او یاد کرده :

الامیر بن الامیر ناصر الشریعه القویمة سالك الطریقة المستقیمه باسط بساط العدل والامن و الامان ... الجاهد فی‌اعلاء کلمة الله الساعی فی‌احیاءِ سنة رسول‌الله ... الامیر الکبیر امیر شرفخان بن‌الخان حـاکم جزیره العمریه وسایر البلاد الاکرادیه فجعله تحفةلحضرته العله ...

مؤلف در پایان شرح گوید « ازشرح وتوضیح دوفصل اخیر(تکمله ، خاتمه یا وصیت) صرفنظر کردم زیرا خود واضح است ونیازی به تفسیر ندارد» . وی در ۸ رجب ۱۰۱۸ درشهر مدینه ازتألیف این شرح فراغت یافته .

آغاز : الحمدلله المتوحد بجلال وحدة ذاته فی کمـال کثرة اسمائه و

صفاته المتفرد بالتنزه والتقدس عن شائبة النقص والنقض ... لما رايت الحواشي التى علقها ... مولاجلال الملة والدين ... على رسالته الموسومه بالزوراء ... مستدعية لتوضيحات يحتاج اليها المبتدى فادرجت فيها جميع الفاظ المتن ، وشرطت على نفسى ان اجعلها كمتن واحد فالحق بها . . . توضيحات . . . قال رحمه الله فى خطبه الحواشي الحمدلوليه .

پایان : وقدتم تحرير الاصلين الممتزجين بالتوضيحات الملحقة بها على يدمؤلفها ... الشهير بملاشيخم الكردى قبل الظهر الاول من الاربعاء الثامن من شهر رجب المرجب سنة ثمان وعشر بعد الالف من الهجره فى المدينة المنوره ... وتكميل الكامل حسبنا الله ونعم الوكيل .

رجـوع کنید به کشف الظنون : الحوراء و الـزوراء .

مشخصات نسخه :

این نسخهٔ شمارهٔ ٤ دفترست (ص ۲۱۳ ـ ۳٦٦ دفتر) این نسخه بخط عبدالمؤمن پسر جمال الدین خطیب ، دررمضان ۱۱۹۲ برای استاد خود محمد قسیم بن احمد تختی ، بخط نسخ تحریری رونویس ودرپـایان رقم کرده :

باتمام انجامید برسم استاد الفاضل الكامل الحبر الالمعى المدقق المحقق رئيس الفقهاء ... اعلم علماء الزمان الذى يتفوض (كذا !؛) عنده جميع الطالبين !؛! سوى الذليل الكبيل !؛! اللهم احفظه واصلحه معنا بحرمة ليلة القدر !؛ از دست حزین غمین عبدالمؤمن بن جمال الدین خطیب روز سه‌شنبه پانزدهم شهر رمضان درمسجد حـاجی رحیم ازسنهٔ هـزار وصد ونود هجری برای استادی استنادی شیخ محمد قسیم بن احمد التختی حفظه الله ومدظله :

شد نسخه برسم تابع رئیسی	بسیار غلط زملك بدنویسی
درطول دوچار روز بی کم وبیش	خاطر بهزار فکرت ازبیش
دریکدو سه ساعتی زهر روز	شد قـامه بدین راد فیروز
که ساعتها فراهم آیند	و یکدو سه روزی زآیند
قابلا ذاكمبين جهدى	الهدايا بقدر من يهدى

شرح عیون الحکمة ۱۸۶۳

فخر رازی تمام **عیون‌الحکمه** تألیف **ابن‌سینا** (منطق ، طبیعی ، الهی) را شرح کرده‌ودرآغازشرح دیباچهٔ‌مفصلی نهاده‌ودراین دیباچه گوید:«یکی‌ازشاگردان **محمدبن رضوان بن‌منوچهر** ازمن خواست تا برمشکلات عیون الحکمه شرحی نویسم و من بچنددلیل ازآن امتناع داشتم .

یکی اینکه تاکنون کسی از اهل دانش بدین کار دست‌نزده .

دیگر اینکه من‌باهمه مطالب این کتاب از خردو کلان‌مخالفم،اگرعقیده مخالف خود را آشکار سازم برزبان زبونان میافتم واگر نظر خود را پنهان کنم راه مداهنت وتزویر پیموده‌ام .

سه‌دیگراینکه ازآنجا که‌مؤلف‌این کتاب دردانشوری‌مردی‌بنام‌ودانشمندی سخت‌زبانزدست ، همگان این کتاب کوچك را حاوی اسرار پنهان میدانندوبرای دریافت اسرار آن کنجکاوی دارند ، هر کس برمذاق خود بر کنار نسخه‌های آن تفسیری نگاشته و چنین پنداشته که تفسیر خیالی او روشنگر مطالب عمیق کتابست ، آنگاه کسانی که‌این‌نسخه‌ها را دیده‌اند حاشیه‌های مذکو را از متن دانستند و بهنگام نسخه برداری وارد متن ساختند ونتیجه این شد که نسخه های این کتاب دارای‌اشتباهات و مطالب نا استوار فراوان گردید . نظیر این‌تصرفات و آفات را من درنسخ مصنفات خودکه بیش از ۳۰ سال از تألیف آنها نمیگذرد دیده ام چه‌رسد به مصنفات شیخ که بیش از ۱۵۰ سال از آن میگذرد » .

رازی سپس گوید«این‌معاذیر موردقبول‌درخواست کننده‌واقع‌نشدوناچاراین شرح رانوشتم» . عنوانهای‌این‌شرح «قال‌الشیخ»و«قال المفسر»یا«التفسیر»است .در

فهرست نسخ عربی برلین فهرست کامل فصول شرح عیون الحکمه یادشده و آن نسخه نیز مانند بسیاری از نسخ کامل نیست . اینك فهرست مطالب از فهرست مزبور نقل میکنم:
منطق دارای ۱۰ فصل است فصل اول ودوم گویا دیباچه ومقدمه است وایساغوچی. (درطبیعی والهی رازی نخست مقدمه‌ای مبسوط آورده)سوم تا دهم قاطیغوریاس است باری ارمیناس ، انولوطیقاالاولی، انولوطیقاالثانیه(برهان) ، جدل ، المغالطات، الخطابه، القیاسات الشعریه . بخش طبیعی خوددارای ۱٦ فصل است بدین ترتیب :

۱ ـ تقسیم علوم ، شامل ٤ مسئله (تفسیرحکمت، تقسیم حکمت به‌نظری و عملی ، بخشهای حکمت عملی ـ بخشهای حکمت نظری) .

۲ ـ المصادرات التی یجب تقدیمها علی العلم الطبیعی .

۳ ـ بیان تناهی الابعاد .

٤ ـ ان الجهات لا یتحدد الا بالمحیط والمرکز .

۷ ـ نفی جوهر الفرد .

۸ ـ اثبات الزمان .

۹ ـ حرکت و اقسام حرکت دارای ٦ مسئله .

۱۰ ـ مسائل السماء والعالم .

۱۱ ـ الآثار العلویه شامل۲ مسئله .

۱۲ ـ فی النبات .

۱۳ ـ فی الحیوان .

۱٤ ـ فی الحواس الباطنه .

۱۵ ـ فی القوی المحرکة الحیوانیه .

۱٦ ـ الانسان . دربخش الهیات فصل ۱ تا۷ مسائل الهی بمعنی اعم وفصل اثبات واجب و شامل چند مسئله است (در فهرست برلین مسئله یکم و دهم یادشده) .

فصل اول ـ وحدت و کثرت و احکام آنها .

فصل دوم ـ احکام هیولی و صورت .

فصل سوم ـ اثبات قوی .

فصل چهارم ـ احکام العلل و المعلولات .

فصل پنجم ـ وجود و تقسیم آن به جوهر وعرض .

فصل ششم ـ مباحث ممکن وواجب .

فصل هفتم ـ کلی وجزیی ومباحث متعلق به آنها .

فصل هشتم ـ الهیات (بمعنی اخص اعم) شامل چندین مسئله ، مسئله نخستین در اثبات واجب و مسئله دهم در قدرت است .

ادوارد براون در ذیل فهرست کمبریج مؤلف کتاب را ابوعبدالله محمد بن حسین الشیرازی یاد کرده و اورانشناخته . در کتابخانهٔ رضوی یك نسخه ناقص شامل منطق (۱۷۷ج اول) ویك نسخهٔ دیگر شامل قسمتی از منطق تا آخرالهیات (ج ٤ ش : ۸۲۳) وجود دارد .

دکترمهدوی (فهرست مصنفات ابن سینا) ص ۱۸۳ـ۱۸۵ ، قنواتی ۸۰ـ۸۱، کشف الظنون : عیون الحکمه ، فهرست دانشگاه ٤ : ۷۰۳ ـ ۷۰٤ ، ۱٤ ص ۳۹۰۵ ـ ۳۹۰۹، اسکوریال ش ٦۲۸ ج ۱ ص ٤۳۳ـ٤۳٤ ، ذیل فهرست کمبریج ص۱٤٥ ش۸۸۰ ، فهرست برلین شمارهٔ ٥۰٤۳ج٤ ص۳۸۲ـ۳۸٤ فهرست دارالکتب ۱۹٦۲ ص ٥۱ آستان قدس ج ۱ : ۱۷۷ (حکمت و کلام) وج ٤ ص ۱۸٤ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۸٦۳:

این نسخه به خط نسخ وتازه نویس است وتنها شرح چند سطر نخستین منطق است .

آغاز : فان کتاب عیون الحکم کتاب اخباره سطرت فی صحائف المفاخر وکتبت علی جبهة الفلك الدائر وهوفی الحقیقه کالصدفه ...

پایان : فثبت ان کل ماکان جزء للمهیه فانه بعد تحقق المهیه یستغنی عن تحقق جدید . لکنه لاینعکس فان اللازم الغریب للمهیه موجبه هوالمهیه واذا کان کذالك کان غنیـا عن السبب الجدید فثبت .

(از مسئلهٔ دوم از تفسیر این جملهٔ شیخ : الکلی الذاتی هوالذی یوصف بهذات الشیء کالسواد والبیاض فی الانسان) .

قطع : رقعی ۲۱ × ۱٤ س. صفحات ؛ ۳۲سطور؛ ۱٦.کاغذ فرنگی.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۱۱٤

شرح عیون الحکمة ۱۸٦٤

نسخه‌ای دیگر است از شرح **فخررازی** بر **عیون الحکمه** .

این نسخه کامل است و تمام منطق ، طبیعی والهی را داراست . و بخط ثلث کهن قرن ۷ یا اول ۸ روی کاغذ ضخیم خان بالغ نوشته شده . این نسخه متعلق به فرهاد میرزا بوده و در ۱۳۳٦ به کتابخانه مرحوم تنکابنی انتقال یافته و اکنون در کتابخانه مجلس محفوظ است فرهاد میرزا این یاد داشت را روی یك برگ اضافی موجود درآغاز نسخه نوشته :

این کتاب شرح العیون را در ۱٦ ربیع‌الاول سنه ۱۲۹٤ از کتاب فروش خریدم دو ورق اول ناقص بود ، روز دوشنبهٔ ربیع‌الثانی که کتاب فروش جند نسخهٔ دیگر آورده دو ورق اول این کتاب درمیان کتاب دیگر بود که‌هیچ ربطی باین کتاب نداشت و باین کتاب ملحق شد که‌ناقص نباشد ، فی‌الحقیته از غرائب اتفاقات است که بعد از یك ماه من حیث لایحتسب درمیـان کتاب دیگر این دو ورق پیدا بشود . . . بریشت نخستین برگ نسخه ، بخط ثلث کهنه نوشته است : « کتاب شرح‌العیون للشیخ‌الرئیس ابی علی تصنیف مولانا وسیدنا الامام‌المعظم المجتهد المتبحر فخرالملة والدین ناصرالاسلام والمسلمین افضل المتاخرین ، استادالدنیا حجةالله علی خلقه‌الداعی الی‌الله محمدبن الامام السعید عمرالرازی قدس‌الله روحه‌الغریر» . روی همین برگ نوشته هـا و مهرهایی نیز از میر حسین محمدالعطـار ، محمدبن عمربن احمدالقزوینی از رضی‌الدین محمد (تاریخ مهر اخیر ۱۰۷۱) و از محمد مهدی بن رضی‌الدین محمد (تاریخ مهرآن ۱۱۱۸) دیده

میشود قسمتی از یك قصیده نیز بخط تازه تر نوشته شده که‌شعر اول‌آن‌محوشده(درصحافی بریده شده) و شعر دوم آن اینست :

و غرة عمرالمرء قبـل مشیبه و قد فنیت نفس تولی شبابها

آغاز : اللهم یا خلق‌السماوات والارض .. اما بعد فان کتاب عیون الحکمة کتاب ...

آغاز طبیعی (ص ۹۸) **:** (بسمله) وهی مرتبه علی فصول الفصل الاول فی‌تقسیم‌العلوم و فیه مسائل‌الاولی فی تفسیرالحکمه قال الشیح الحکمة استکمال النفس ... قال المفسر رضی‌الله عنه کمالات‌الانسان علی ثلثه اقسام ...

آغازالهی (ص ۷۵۳) - بسمله ـ و فیه فصول الفصل الاول [قال‌الشیخ] الموجود قد یوصف‌بانه‌واحد اوکثیر و بانه کلی اوجزئی ... [قال المفسر] قد ذکرنا فی‌اول‌الطبیعیات ان‌العلوم النظریه ثلثه الالهیات والریاضیات والطبیعیات ...

پایان : [قال‌الشیخ] والسعادة هی‌الانقطاع بالجمله من ملاحظه هذه‌الحساس ... قال‌رضی‌الله عنه الانسان یشارك الحیوان و النبات با کله و شربه ... ولما ذکر ذلك ختم‌الکلام بقوله و الحق ولی‌التسهیل .. قال رضی‌الله عنه‌الاولی ان نختم‌الکلام بدعاء مأثوره عن ذی‌النون المصری .. الهی سری لدیك مکشوفه .. وان لاتجعلنی من‌الهالکین .

درنیم اول نسخه عنوانها «قال‌الشیخ » و «قال‌المفسر» است و درنیمهٔ دوم جای «قال‌الشیخ» سفید است و بجای « قال‌المفسر» ، « قال رضی‌الله عنه » نوشته شده و گاه نیز قال حذف شده و جای آن سفید است .

برپشت آخرین برگ نسخه ، بخط ثلث زیبا ونزدیك به تعلیق نوشته شده من‌کتب‌الفقیر الحقیر محب‌الله بن صنع‌الله اللطیفی عفی عنهمابعنایته و کرمه .

قطع : وزیری ۲٤ × ۱۷/۵ س . ج : تیماجی قرمزروشن . صفحات : ۳۱۰ .سطور:۲۵.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۹۲

شرح فصوص ۱۸۶۵

شرح **غازانی - اسماعیل حسینی‌شام غازانی** - (م-۹۱۶) برفصوص‌فارابی.
شام غازانییاشنب **غازانی** از **دوانی** اجازه‌داشته واین کتاب خود رابه‌نام سلطان یعقوب بهادرخان کرده .

صاحب ذریعه **امیر اسماعیل** مؤلف این شرح را نخست از شاگردان فارابی دانسته و در آخر تصریح کرده که این شرح رابرای **سلطان یعقوب بهادرخان** تألیف کرد. بنوشتهٔ فهرست فاضلیه، برخی این شرح را از آن دوانی استاد **غازانی** دانسته‌اند وبنوشتهٔ ذریعه در کتابخانه راغب پاشا وارد وبادی نسخه این شرح موجود است. درفهرست دانشگاه از جلال استرآبادی شاگرد دیگردوانی نیز شرحی برفصوص یادشده ولی مدرکی ندارد.

آغاز: الحمدلله الذی انشأ هویات الماهیات بالقضاء السابق ...

پایان: فقوله مایستحقها بدل من الماهیات و کل شیءهالك الاوجهه الحمدعلی ماهدانا من سبیله و اولانامن تفضیله.

رجوع کنید ذریعه ۳ : ۲۸۱ و ۱۰۰ دانشمندان آذربایجان : ۳۹ ، فهرست آستان قدس ٤ : ۱۸۷ فهرست فاضیله ص ۱۷ فهرست مشار ـ عربی ـ: ۵۵۵

مشخصات نسخه شماره ...

این نسخه ازروی نسخه‌ای که در ۹۰۱ از خط مؤلف رونویس شده بوده نوشته شده و کاتب آن نسخه که ابوالقاسم نام داشته در پایان نسخه رقم کرده : الحمدلله الذی وفق لاتمام هذاالکتاب... علی‌ید اضعف الطلاب ابوالقاسم من خط مؤلفه الکامل قدوة العلماء. معجزآل‌یاسین الذی لم‌یرمثله عین باصرة ...سیدالسادات سید اسماعیل الحسینی الغازانی سلمه‌الله فی الدارین... فی‌تاریخ عشرین رجب سنته احدی وتسعمأة

بریشت نخستین برگ نسخه‌این یادداشت‌دیده‌میشود :

«این‌نسخه‌متعلق به‌کتابخانه میرزاعلی اکبرخان مستوفی بوده»وروی دوبرگ اضافی آخر نسخه متن فص ۵۵ ـ ٦۵ بخط علی اکبر حسینی فراهانی نوشته و برخی از آنها تفسیرشده برگ ۱ تا٤۱ نسخه ازقرن ۱۲ وکاغذآن ضخیم است ازگ ٤۲تا۵۹ نو نویس است وگویا بخط مستوفی فراهانی مالك نسخه است. کاغذقسمت اخیر نازك وبقطع کوچك تر از برگهای اصلی‌نسخه است ، درقسمت اصلی نسخه، متن عبارات فصوص بقلم قرمزاست‌گوشه.پائین برگ۱ـ۳وصالی‌شده.

قطع : ۲۲/۵ × ۱۵/۵ . ج : تیماج قرمز بدون مقوا ، صفحات (بادوبرگ‌نوشته‌اضافی آخر نسخه) : ۱۲٤ سطور اصلی : ۲۷ بقیه ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٦۲۵۷

شرح قصيدهٔ عينيه ۱۸۰۷

از **شمس الدين سمرقندى ـ محمد بن اشرف حسينى** ـ(م ٦٠٠) نگارندهٔ شرح **آداب البحث** ، بر **قصيدهٔ عينيهٔ ابن‌سينا** . اين شرح بيشتر از نظر لغت و فقه‌اللغه است و گاهى نيز به تفسير و توضيح فلسفى بطور اشارت شده .

عبدالرؤف المناوى (م ـ ۱۰۳۱) صاحب **نزهة الالباء** درشرح قصيدهٔ عينيه دربارهٔ شرح سمرقندى گويد : «وى درجاييكه ايجاز انسب است بتفصيل پرداخته ودرجاى بسط وتفصيل،سخن به ايجاز گفته .گاه نيزدرتفسير كتاب از آرائى پيروى كرده كه سخن شيخ آشكارا با آن ناسازگاراست . واين ناسازگارى را ياد آور نگرديده.من در كتاب خوداشتباهات وزوائدرا از آن جدا كردم » (كشف الظنون) اما توصيف مناوى با اين شرح سمرقندى كه اينك دردست ماست هيچ گونه انطباق ندارد ، زيرا اين شرح بسيارموجز ومختصرومفيد است و همانگونه كه گفته شد اصولا كمتر به توضيح فلسفى پرداخته است .

دكترمهدوى فهرست نسخه‌هاى مصنفات ص ۱۹۵ـ۱۹۷،قنواتى ۱۵۲ ـ۱۵٤، كشف الظنون: القصيده العينيه،فهرست دانشكدهٔ حقوق ص ۳۷۸ـ۳۷۹، ادبيات ۳٤۰ .

مشخصات نسخه :

اين نسخه شمارهٔ ۹ دفترست (ص ۱۵۲ـ۱۱۹ دفتر) .

آغاز : الحمدلله رب العالمين،،، فهذه حاشية القصيده المنسوبه الى الشيخ الرئيس افضل المتاخرين شمس الملة والدين السمرقندى ،،، هبطت اليك من المحل الارفع و رقاء ذات تعزز وتمنع.هبطت اى نزلت وانما لم يقل نزلت لان الخطاب للنفوس الناطقه فى القرآن بما اشتق من الهبوط ،،، يخاطب المشاهد المحسوس ،،،

پايان : فانعم بردجواب ما انافاحص عنه منارالعلم ذات تشعشع وتوجيه السؤال الذى اشتمل

علیه هذه الابیات موان یقال لای شی اهبطت النفس الی البدن،، علم لنا من بطلان التناسخ ، ابیات قصیده با قلم قرمز است ، در کنار ص ۱۵۲ (نخستین صفحهٔ شرح قصیده) دوفقره حاشیه معزی نشان (عبدالله) نوشته شده متضمن اینکه؛ شهرزوری در تاریخ الحکماء از محمد بن عبدالسلام بن عبدالرحمان بن عبدالشاکر مقدسی نیز شرحی بر قصیده یاد کرده وسپس نویسنده حاشیه نوشته : «خودنیز نسخه از این شرح قصیده عینیه تألیف ابوالفتوح احمد بن ابی عبدالله بلکو بن ابی طالب از دی درمیان کتب خانهٔ خود دارم» .

همین نویسنده ، در کنار ص ۱۵۳ نوشته : دمیری در حیوة الحیوان در ذیل کلمهٔ (الورقاء) قصیدهٔ عینیه شیخ الرئیس را کاملا نقل کرده .

دکتر مهدوی بنقل ازقفطی این شرح رایاد کرده و نگارنده در تاریخ الحکماء شهرزوری تتبع کرد فیلسوفی بدین نام نیافت ، شاید نویسنده حاشیهٔ مذکور بجای قفطی ، اشتباها شهرزوی نوشته ، شرح ابوالفتوح را نیز درجایی ندید جز آنکه قنواتی شرحی ازابوالفتوح خلیل نام برده ، شرح محی الدین عربی در دارالکتب ۱۹۶۲ (ج ۳ ص ۱۸۰) بنام النهج المستقیم علی طریقة الحکیم آمده قنوانی ودکتر مهدوی ازمحی الدین شرحی یاد کرده ونامی برای آن نیاورده‌اند وقنواتی النهج المستقیم را شرحی جداگانه تألیف جمال الدین علی بن سلیمان بحرانی یاد کرده ودکتر مهدوی شرحی بنام المنهج المستقیم بدون ذکر مؤلف شناسانده .

شرح قصیدهٔ عینیه ۱۸۴۳

شرحی دیگر است بر **قصیدهٔ عینیهٔ شیخ الرئیس ابن سینا**. نویسندهٔ این شرح پس ازنقل هریك یا دوبیت ازابیات قصیده ، نخست بایك یا دوبیت پارسی آنرا ترجمه کرده وسپس به شرح مضمون آن بیت ، بعربی پرداخته بجز بیت آخر که ترجمه نکرده ۲۰ شعر فارسی که در ترجمهٔ ۲ بیت عربی قصیده ، در این شرح بترتیب اشعار قصیده آمده نقل میگردد :

نزول کرد بنزدت ز عالم بالا
ز آشیانهٔ عزت کبوتر ورقا

نهان زدیدهٔ هر عارف از کمال ظهور
عجب چگونه بود هم نهان وهم پیدا
وصول او نه بطوع وبسا که روز فراق
برآورد ز تالم فغان واویلا
چه باز داشت ورا پای بند جسمانی
ز اوج عالم علو و مقام او ادنا
درین مضیق همی‌بود تا که شد نزدیك
اوان رحلت او سوی آن وسیع فضا
وداع کرد ودرآن‌خاکدان‌تیره گذاشت
کسی که وقت سفر پیروی نکرد ورا
چه‌لحنها که‌سراییدچون‌مشاهده کرد
هرآنچه دیده نمی‌دید بعد کشف غطا
فراز کنگرهٔ کبریا ندارد داد
که علم رهبر مرد است تا رسداینجا
زبهرچیست فرود آمدن زجای بلند
بسوی پستی دلگیر وجای جان فرسا
نخست عارهمی بودش انس‌می‌نگرفت
گرفت الفت باخر درین خراب بنا
گمان برم که فراموش کرد آن‌عهدی
که داشت خرم خوش بامجاوران هما
چوشد زگلشن روحانیان زبدو حدوث
بخه‌ای که نمی‌روید از زمینش گیا

چنان ز گلشن جسمانی اندروآویخت

علاقـه بـدو می‌شد مقیم کهنه سرا

زیاد عهد قدیم آنچنان بگرید زار

ز اشك دیدهٔ خونین روان کند دریا

شداست نوحه سرابرسرا که‌می‌فرسود

گه‌ازدبور وشمال وگه ازجنوب‌وصبا

نزول اواگر ازبهرحکمت است که‌او

حلول می نکند در ضمیر هر دانـا

دگر تعلق او لازمست تـا شنود

هرآن‌سخن که‌نمی کردپیش‌ازاین‌اصغا

ودیگر آنکه بداند نهان هردوجهان

پس ای‌سلیم کنون حاجتش نکرد روا

زمانه راه زد [و] نقداو ربود چنانك

طلوع اوست محال ازپس غروب وفنا

وجود او بیقین گویا که برقی بود

که جست بازنهان‌شد بنور خود گویا

دربیت ۱۸ « سلیم » گویا تخلص گویندهٔ ابیات فارسی است .

مشخصات نسخه :

این‌نسخه شمارهٔ ۳ دفتر است (ص ۱۳٤ ـ ۱٤۲دفتر) این نسخه دیباچه‌وخطبه‌ای ندارد بیت آخر قصیده عینیه (قانعم برد جواب ما اناسائل)آمده ولی‌ترجمه وشرح ندارد ، پس‌از پایان نوشته شده :

تمت‌الرسالة الروحیه المبارکه للشیخ ابوعلی سینارحمه‌الله.

آغاز . هبطت‌الیك من‌المحل الارفع ، اعلم ان الهبوط الانحدار والاورق البعیرالذی لونه لون الابل‌الاغبر والحمامة الورقاء..والمراد من‌الورقاء النفس الناطقه والمراد من‌هبوطها اتصالها بالبدن وتعلقها به‌تعلق التدبیر والتصرف .

شرح قصیدهٔ میرفندرسکی - فارسی - ۱۸۶۶

از **محمدصالح‌خلخالی** (م ...) برقصیدهٔ‌مشهور **میرفندرسکی** .در این‌شرح ۳۱بیت از قصیده مزبورنقل وشرح گردیده . **محمدصالح‌بن‌محمدسعیدخلخالی** یکی از شاگردان **محمدصادق اردستانی** (م -۱۱۳۴) و کتابی بنام‌عروة‌الوثقی ذریعه ۱۵ : ۲۵۰ اعیان‌الشیعه) و رساله‌ای در معرفة النفس و رساله‌ای دیگر در معرفةالله (اعیان الشیعه) تألیف کرده . صاحب ذریعه در ذیل : عروة‌الوثقی به‌شرح او برقصیدهٔ میرفندرسکی اشارت کرده . در کتابخانهٔ دانشکدهٔ حقوق یك نسخه‌از این شرح‌هست .

این رساله درتهران یکبار بضمیمه لوایح جامی و دوبار جداگانه چاپ شده رجوع کنید به ذریعه ۱۵ : ۲۵۰ ، اعیـان‌الشیعه دو ۴۵ : ۲۳۷ فهرست دانشکدهٔ حقوق ص ۱۵۲ فهرست مشارج ۱ : ۱۰۲۵ ، دانشگاه : ۱۰ ش ۲/۲۹۰۹ و ش : ۲/۲۸۷۱ .

مشخصات نسخهٔ‌شمارهٔ ۱۸۶۶:

این نسخهٔ شمارهٔ ۱۲ دفتریست (ص ۱۵۷ - ۱۸۴) نونویس وبقلم های گوناگون وشامل رساله ها ویادداشت های بسیاراز نویسندگان مختلف :

۱ - مشاعرصدرالمتالهین (ص ۱ - ۳۸) .

۲ - اتصاف الماهیه بالوجود ازصدرا (ص ۳۹ - ۶۰) .

۳ - فقراتی ازموقف ۹ اسفار صدرا وفقراتی ازحاشیه اوبرشرح حکمةالاشراق. (ص۶۲-۶۶)

۴ ـ تحقیق مفهوم مشتق ـ ازبعضی ازرسائل صدرشیرازی ـ (ص ۷۰ ـ ۷۱ .

۵ ـ شرح حدیث‌الفرجه (مناظرهٔ هشام‌بن حکم‌با زندیق) (ص ۷۲ ـ ۹۰) .

۶ ـ العلم والعالم والمعلوم ـ العلم‌اللدنی (رسالة فی ...) ازخواجه نصیرطوسی (ص۹۰ـ۹۱).

۷ ـ حدوث عالم ازشیخ حسین تنکابنی ـ (ش : ۱۸۰۳ این فهرست) (ص ۹۱ ـ ۹۵).

۸ ـ فقراتی پراکنده بنقل ازقبسات‌میر، سید شریف گرگانی وبابا افضل (ص ۹۵ ـ ۹۹).

۹ ـ حقیقت کیفیت موجودات وتسلسل اسباب ومسببات (رسالة فی ...) ـ فارسی ـ (ص ۱۰۵ ـ ۱۱۱) .

۱۰ ـ فقرات پراکندهٔ زیر :

قال فی‌روضة‌الواعظین ـ قال‌الفاضل المیبدی فی‌شرح‌الدیوان ـ قال‌المحقق میرصدر الدین محمدالحسینی فی‌حواشیه علی‌لسان الخواص ـ قال فی‌روضة‌الواعظین ـ قال‌العلامة فی ... کشف‌الحق ـ قال الراغب ـ قال‌الراغب فی مفرداته ، فقراتی از شرح صحیفه سیدعلی خان مدنی ، ازشرح نظم‌البرهان ، مثنویاتی ازعطار ومولوی ، من تحقیقات محمد پارسادراثبات واجب،من‌تاویلات‌العارف الکاشانی ، من شرح‌الصحیفه‌له ، اکمال‌اختلف‌الآراء فی حقیقة نزول‌الوحی ، ازشرح‌صحیفهٔ‌سیدعلی خان،چند شعر ازدیوان حضرت علی (ع) ، من تعلیقات مولانا صدرالدین (ص ۱۲۰ ـ ۱۴۱).

۱۱ ـ حاشیه بریك فقره ـ گویا ازشرح تجرید ـ درجبر واختیار (ص ۱۴۱ ـ ۱۴۹).

۱۲ ـ شرح قصیدهٔ میر (جای سخن) .

۱۳ ـ حل‌المغالطات = حل شبههٔ جذر اصم تألیف ازدوانی (ص ۱۸۶ ـ ۲۲۰) .

۱۴ ـ فقره‌ای‌ازباب ۹۹ مصباح‌الشریعه (ص۲۲۲) .

۱۵ ـ رساله درماهیة‌آب وتعریفات‌آن ازقاضی‌بن‌کاشف‌الدین (ص ۲۲۳ ـ ۲۲۵) .

۱۶ ـ رسالهٔ جبر واختیار ازخواجه نصیرالدین طوسی (ص ۲۳۳ ـ ۲۵۲) .

۱۷ ـ تصور وتصدیق.صاحب ذریعه‌آنرا تالیف‌یکی ازعلماء شیعه دانسته‌ج۴ : ۱۹۸ (ص ۲۶۱ ـ ۲۷۳) .

۱۸ ـ الاصول‌الاصلیه ازملامحسن فیض (ص ۲۷۹ ـ ۴۲۷) .

۱۹ ـ قرة‌العیون فی‌اعزالفنون ازفیض (ص ۴۲۶ ـ ۵۶۹) .

۲۰ ـ الرسالة‌المثالیه النوریه از بهاءالدین لاهیجی (ص ۵۷۶ ـ ۵۹۲) .

۲۱ ـ نوشته ایست ناتمام‌به روش «مقامه» درامامت با انشاء وخطزیبا (ص ۵۹۴ ـ ۵۹۹).

۲۲ ـ اسرارالآیات صدرالمتالهین (ص ۶۰۷ ـ ۷۲۱) .

این دفتر در دست آقا ریحان‌الله از علماء معروف ساکن تهران بوده و (شاید بدست او) مقابله و تصحیح شده ، برخی ازرساله ها و نوشته ها بچلیپا ست .

شرح قصیدهٔ میر که جای سخن ماست بخط شکسته است و درکنارصفحات آن‌نسخه بدلها بشنگرف ضبط شده‌·اشعار میرفندرسکی نیز بشنگرف است .

قطع : خشتی ۲۰/۵ × ۱۵ س . ج : چرم قهوه‌ای بدون مقوا ، صفحـات : ۷۲۱ . سطور : ۲۰ تا ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۸۹

شرح المبدء والمعاد -فارسی- ۱۸۶۷

تـرجمه و شرحـی است از **احمدبن محمد حسینی** بـر **مبدء و معاد صدرالمتالهین شیرازی** (م ۱۰۵۰) . مؤلف این‌شرح را بامر **محمدولی میرزا** نوشته و در دیباچه اورا یاد کرده . مؤلف برخی قسمت‌ها را که خالی از فائدت دانسته ترجمه نکرده (ص ۱۶۹ ب نسخه) .

آغاز : الحمدلله الذی جعل‌جوهر نفس‌الانسان مستعدا لحمل اماناته . . . و بعد چنین گوید فقیر برحمت خداوند غنی احمدبن محمد حسینی ... دیباچه‌ای که مصنف بر کتاب مذکور نوشته است مشتمل است بر فوائد جلیله که ترجمهٔ آن ضرور است لهذا بآن ابتدا نموده میگوید که مصنف فرموده است که اجل ذخیره برای سعادت جاودانی و افضل وسیله برای فوز بدرجات آن جهانی ...

پایان : واما جهاد کفار برای دفع تعرض جاحدین . . . بـانجام رسید بتوفیق و تأیید رب‌العالمین ترجمهٔ کتاب مبدء ومعاد منسوب بقدوة العارفین و عمدة المحققین محمدبن ابراهیم شهیر بصدرالدین قدس الله روحه فی زمرة عقول‌المقدسین در روز سیم ماه صفر ختم بالخیروالظفر بردست مترجم آن احمدبن محمد الحسینی عفی عنهمادرسال هزارو دویست و چهل ودو از هجرت والحمدلله علی ذلك والصلوة والسلام علی محمد وآله اجمعین .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۶۷ :

این نسخه گویا نسخه اصل است که بدست مصنف نوشته‌شده وخط زدگی واضافه و تصحیح فراوان دارد . در کنار صفحات،فقراتی از شرح هدایه (گویا از شرح صدرا) بفارسی نقل شده . ودرجایهایی نیز بدون امضاء توضیحاتی‌داده شده بیشتر مطالبی را که برای توضیح برمتن افزوده درحاشیه آورده .

قطع : خشتی ۲۰/۵ × ۱۵/س . ج : تیماجی ضربی مشکی رنگ که‌دروسط‌آن ترنج کوبیده‌اند.صفحات : ۲۳۲ . سطور : ۱۷ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۱۱۹

شرح المشاعر ۱۷۶۸

شیخ احمدبن شیخ زین‌الدین ابراهیم احسائی بحرانی متوفی‌بسال ۱۲۴۱ یا ۴۲ یا ۴۳ یا ۴٤ هجری قمری بر **مشاعرصدرالمتالهین** این شرح رانوشته و در۱۲۳٤ از تألیف‌آن‌فراغت یافته .صاحب‌ذریعه‌حاشیه‌ای‌برمشاعراز احسائی بنقل از بعضی فهارس یاد کرده سپس احتمال داده که حاشیه اردکانی‌ویاحاشیه‌احسائی برعرشیه است و درضمن شروح مشاعر شرح احسائی را نام نبرده . این احتمال میرود مقصود از حاشیه احسایی همین‌شرح احسایی‌باشد .
این‌شرح‌چاپ‌سنگی شده (مشار ـ فهرست کتب‌عربی

احسائی درپایان این شرح گوید « مرا با مؤلف خصومتی‌نیست تا بر کلمه کلمه نوشته‌های او خرده گیری کنم بلکه ما هریك راهی جدا میسپریم . او بر مشرب‌حکما و اهل تصوف‌سخن میگوید وسخنان من‌برمذاق امامان‌است » سپس این‌حدیث را ازحضرت علی(ع) نقل کرده : « ذهب من ذهـب الی غیرنـا الی

عیون کدرة یفرغ بعضها فی بعض و ذهب من ذهب الینا الی عیون صافیه تجری بامرالله ...»

آغاز : الحمدلله رب العالمین وصلیالله علی محمد وآله الطاهرین . اما بعد فیقول العبد المسکین احمد بن زین‌الدین الاحسائی انه قدامرنی من‌تجب علی طاعته‌من طالبی‌الحق والیقین ، ان اکتب علی کتاب‌الملا محمد الشهیر بصدرالدین الشیرازی تجاوزالله عنه المشتهر بالمشاعر کلمات تبین منه الغث من‌السمین و توضح‌الحق علی طریقة اهل الحق‌المبین .

پایان : وقع‌الفراغ من تسوید هذه‌الکلمات لاربع ساعات و ثلثی ساعة من‌اللیلة السابعه والعشرین من صفر سنه اربع و ثلاثین بعدالمأیتن والالف من‌الهجرة النبویه علی مهاجرهاوآله افضل‌الصلوةوازکی السلام بقلم‌منشئها العبدالمسکین احمدبن زین‌الدین ابراهیم‌بن‌صفر بن ابراهیم‌بن داغر الاحسائی بن رمضان‌بن راشدبن دیهم‌بن شمردخ عفا الله عنا و عن والدینا من‌المؤمنین والمؤمنات والمسلمین والمسلمات انه غفور رحیم حامدا مصلیا مستغفراً . صورة خط مؤلفه دام ظله .

رجوع شود به یاد نامهٔ ملاصدرا ص ۱۱۰ و ۱۱۸ ، ذریعه ۶ : ۲۰۰ فهرست دانشکدهٔ حقوق .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۶۸ :

نسخه ایست بخط نسخ . برگهای ۱تا۶ رطوبت دیده و کنار آنهاپاره شده امـا بسطور آسیبی نرسیده .

قطع : وزیری ۲۶ × ۱۵ س . ج : تیماجی ضربی مشکی رنگ. صفحات : ۶۳۰ . سطور : ۲۵ . کاغذ فرنگی متوسط .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۵۵۶

شرح مشاعر ۱۸۶۹

از محمد دنبلی پسر عبدالرزاق دنبلی (م ـ ۱۲۴۳) (۱) .

۱ ـ دربارهٔ عبدالرزاق بیك دنبلی متخلص به مفتون پسر نجفقلی بیك دنبلی، دیده‌شود: تذکرةالدنابله ازمحمدحسن‌بن عبدالکریم منشی اشتهاردی وریاض‌الجنه‌زنوزی و سبك شناسی بهار ج۳و فرهنگ سخنوران و فهرست مجلس ۳ : ۱۷۴

مرحوم **تربیت** این کتاب (ن ش:۱۸۶۹) را در کتابخانه مجلس دیده و در دانشمندان ازآن یاد کرده و آنرا باشتباه تألیف **عبدالرزاق بیك** (پدر مؤلف) دانسته. **ابن یوسف** نیز عیناً گفته تربیت را تکرار کرده‌اند (ج۳مجلس ص۱۷٤) درذریعه اصولا یاد نشده. مؤلف این شرح دیوانی نیزدارد (ذریعه۹ : ۵۸۵). درجای دیگر از ذریعه (ج ۱۱ : ۳۲۳) این‌دیوان ازبهاءالدین محمدآقافرزند عبدالرزاق بیك‌دانسته‌شده ومؤلف ذریعه نوشته‌اندوی:«فرزند عبدالرزاق بیك و صاحب دیوان است و دارای فرزندانی بوده از آن جمله **حسینقلی آقا** معاصر **ریاضی** طبیب».

محمد حسن منشی اشتهاردی پسر میرزا عبدالکریم مورخ (دستیار میرزا رضی تبریزی درتألیف زینةالتواریخ) که رساله ای درشرح‌حال دنبلیان نوشته وخودنیزچندی درخدمت‌بهاءالدین آقا(برادرمؤلف‌شرح‌مشاعر) بهنگام‌حکومت وی دراصفهان بسر برده ، در ذیل شرح حال عبدالرزاق بیك نویسد: عبدالرزاق بیك دو پسر داشت یکی را نام حاجی محمد آقا که درمبادی حال ترك قیل و قال و جاه و مال کرده باسلوب تجرد وتفرد از ابنای زمان گوشهٔ عبادت گرفت و توشهٔ قناعت .. و دیگر گوهر آن صدف گرانبها بهاءالدین آقـاست».سپس دربارهٔ فرزند دوم (بهاءالدین آقا) نویسد« از طرف پادشاه قاجار حکومت‌های مختلف داشته و چندی حاکم اصفهان بوده و هنگـامی که برای دیدن شاه از اصفهـان به دارالخلافه رفته ، بدرود گفته و از او سه پسرمانده که بترتیب : **علی آقا** ، **حسینقلی آقا** و **مرتضی آقا** نام دارند (تذکرةالدنابله‌نسخه خطی کتابخانه مجلس ص۱۸۷–۱۸۹). ازنوشتهٔ‌تذکرةالدنابله‌بدست میآید که محمد آقـا پسر عبدالرزاق «ومؤلف این کتاب» ازآغاز گوشه نشین بوده و در معرض مناصب دولتی نبوده وشاید فرزندی‌نیز نداشته . بنابرین نوشتهٔ‌ذریعه که : « پسر

عبدالرزاق بیك، بهاءالدین محمدآقا حاکم تبریز و دارای دیوان شعر و چندین فرزندبوده » (۱۱ : ۳۲۳) ازچندنظر نادرست است .

دنبلی دردیباچه شرح مشاعر گوید : «صدرالمتالهین درمشاعر برای رعایت اختصار ،شرح وتفسیر مطالب‌رابدیگر مؤلفات خود مانند شواهدالربوبیه ، اسفار و مبدء ومعاد مطالبی احالت کرده لذا من بر آن شدم که موارد مبهم‌ونیازمند به‌شرح وتفصیل‌را دراین‌جاروشن‌سازم و تفسیر کنم‌تا مردم کوتاه همت این دوران از مراجعه به‌کتابهای مبسوط بی‌نیاز گردند » .

تقریباً نیمی‌ازاین کتاب ، شرح دیباچه مشاعر است ودنبلی‌صفحات‌بسیاری ازحیوةالنفس‌شیخ‌احمداحسائی‌ومفاتیح‌الغیب‌صدرا وثمرةالفؤادقطب‌الدین‌لاهیجی و رسالهٔ او در تحقیق عالم مثال عیناً نقل‌کرده ورسالهٔ اخیر را با دیباچه‌آورده. یکجانیزاین بیت شعر را از خود آورده :

چند از خواب گران مرگ می‌پرسی مپرس

دیدهٔ عقل تو نشناسد رگ این خواب را.

(گ ۷۶ الف ـ نسخه‌حاضر)

درجای دیگر پس‌از نقل چند سطر از عبارات شیخ احمد احسائی درعقائد گوید « وما ذکره‌الشیخ معتمدی واعتقادی و دینی وایمانی فاشهدوا بهذاالجانی الفانی‌محمدیااخوانی یوم‌یقوم‌الاشهاد» . دنبلی‌درپایان‌این‌شرح‌چندصفحه‌ازمشاعر را عیناً نقل کرده‌و کتاب را پایان‌داده و بنوشته‌خوداو، در۱۷محرم۱۲۴۲ از تألیف آن فراغت یافته .

آغاز : الحمدلله‌رب‌العالمین والصلوة والسلام علی نبیه ووصیه و آله واولاده المطهرین و بعد لماکان هذاالفقیر الحقیر اقل‌الطلبه خادم‌الطلاب حاوی‌الاوراق محمدبن عبدالرزاق‌بن نجفقلی ـ الدنبلی التبریزی فی اوان‌التحصیل ناظرا الی کتب‌الحکمة سیما بـ لاامورالعامه والالهی شائقاً بمطالعة مطالبها کماهی . و کان مذاق صدرالمحققین و رئیس‌المدققین فی مذاق القوم احلی و

رؤس مسائله اجلی . وصدق مضامین فقراته فی‌الاشتهار کالشمس فی‌رابعه‌النهار .. فاردت امضآءالنظر بکتابه‌المسمی بالمشاعر قال‌المصنف نحمدالله و نستعین بقوته ای بقدرته ... قوله و بکلمة عطف علی قوله‌بقوته ..

پایان : واتصل اوله بآخر دائرةالوجود وانه مفیض‌الخیر والجود قدتمت الرسالة الشریفه المسماة بشرح‌المشاعریوم الثلثا سبعه عشرمن شهرمحرم‌الحرام من‌شهور سنة اثنی واربعون‌وماتین بعدالالف من‌الهجرة فی ید جانی‌الفانی (کذا) محمدبن عبدالرزاق بن نجفقلی الدنبلی التبریزی فی‌سنه ۱۲۴۲ .

رجوع شود به ذریعه ۹ ص ۹۸۵ و ۱۰۸۳ و ۱۱ ص ۳۲۳ ، دانشمندان آذربایجان ص ۳۵۳ - ۳۵۷ فهرست مجلس ج ۳ : ۱۷۴ . فرهنگ سخنوران ص ۵۵۷ تذکرةالدنابله نسخهٔ خطی مجلس ش ۲۳۰ موقت،ص۱۷۴-۱۹۲ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۶۹ :

این نسخه‌گویا نسخه اصل و بخط مؤلف است و در ۱۲۴۲ سال‌درگذشت عبدالرزاق بیك و یا یك سال‌بیش ازسنه درگذشت‌او) کتابت شده . واین‌همان‌نسخه است که‌مرحوم تربیت آنرا خط و تألیف عبدالرزاق بیك گمان برده . عبارات متن مشاعر بخط نسخ و شرح به خط شکسته نستعلیق است وبربالای متن خط قرمز کشیده . بر کنار برخی ازصفحات توضیحات لغوی و غیر لغوی نوشته شده .

قطع : رقعی ۱۵ × ۱۱ س . ج : چرم مشکی بدون مقوا . صفحات : ۴۱۶ . سطور: ۱۸ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۲۷۲

شرح منظومه ۱۸۷۰

حاج ملاهادی سبزواری (م-۱۲۸۹) بر **منظومه** خوددرفلسفه= **غررالفوائد** شرحی نوشته و در ۱۲۶۱ ازآن فراغت یافته که مکرر به‌چاپ رسیده. فهرست مشار - عربی - : ۵٦٦ وفهرست دانشگاه ۳ : ۲۸۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۷۰ :

این نسخه درزندگی مؤلف (سال ۱۲۶۹) بخط نسخ‌تحریری حاج علی پسرملامحمد صادق سمنانی یکی ازطلاب اصفهان رونویس شده کاتب درپایان نسخه رقم کرده :

قداتفق الفراغ عن‌التسوید لکاتبه الآثم‌الجانی اقل‌الحاج والعمارعلی بن المرحوم المغفور المبرور ملا محمد صادق‌السمنانی . فی‌یوم‌الجمعه من شهر شوال ... سنه تسعه وستین و مائتین بعدالالف ... وکان فی‌ایام اشتغالی بالتحصیل فی دارالسلطنه اصفهان .

درپایان نسخه چندین برگ سفید واضافی است و روی آخرین برگ یکی ازدارندگان نسخه تاریخ تولد فرزند خود حسنعلی را با خطی شکسته وزیبا یادداشت کرده .

قطع : وزیری کوچك ۲۳ × ۱۵ . س . ج : تیماج مشکی که در وسط آن ترنجی کوبیده‌اند . صفحات : . . . سطور : ۲۱ . سطر کاغذ : فرنگی‌شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۷۷۸

شرح نجات ۱۸۴۰

از **فخرالدین محمد اسفراینی نیشابوری** بر **نجات شیخ‌الرئیس** . در برخی از نسخه ها نام و نسب وی چنین است : «فخرالدین‌محمدبن علی‌بن ابی نصر.. » وی، گویا همان فخرالدین محمدبن علی ایلاقی نیشابوری اسفراینی است که‌فصول ایلاقی را در۷۵۰ تألیف کرده واگرچنین باشد اورا از شاگردان فخررازی (م - ۶۰۶) » نمیتوان دانست،اما صاحب ذریعه گوید : اوظاهراً از شاگردان رازی است» اما مدرکی یاد نکرده . نسبت شرح نجات به فخر رازی نیز گویا ناشی از تشابه لقب ونام این دو دانشمند است اما تاکنون ندیده ام که رازی رانیشابوری بخوانند .

درذریعه‌از شرح نجات **صدرالمتالهین** نیز یادشده بنقل‌ازفهرست کتابخانه

سلطان محمد فاتح (ذریعه ۱۳ : ۱۰۰) . گویا منظور صاحب ذریعه فهرستی‌است که فلوگل در ذیل کشف‌الظنون آورده ، زیرا فلوگل درفهرست کتب کتابخانهٔ مزبور از یك نسخه شرح نجات شیرازی یادکرده امافلوگل بنام‌این‌شیرازی ، تصریح نکرده (ذیل کشف‌الظنون فلوگل ص ۶۷) .

درضمن فهرست‌چند کتابخانه دیگر که در ذیل کشف‌الظنون چاپ‌فلوگل موجود است ، از شرح شیرازی یا شرح علامه شیرازی‌بر نجات یاد شده ، بدون تصریح به‌نام شارح . (ص ۱۲۵ و۲۵۱ ذیل مذکور دیده شود) .

نیشابوری برتمام نجات (منطق ، طبیعی و الهی) شرح نگاشته و تمام عبارات نجات را درشرح خود آورده ، فقراتی که از نجات باعنوان «قال‌الشیخ» می‌آورد غالباً معادل یك‌یاچند ص‌ازنجات‌چاپ۱۳۳۱مصر (بکوشش‌صبری کردی) است.البته در برخی از نسخه ها کاتب از آوردن تمام فقره‌ای که شارح آورده خودداری وبنقل نخستین و آخرین کلمه ویا جملهٔ فقرهٔ مذکور (با افزودن‌الی قوله دراخیر،)بسنده کرده (نسخه ش:۱۸۷۱ این فهرست) .

عنوانهای این شرح « قال‌الشیخ » و« التفسیر » است .

آغاز : سبحان من لایعرف حق معرفته الاباالعجز عن معرفته . . اما بعد فقدالتمس منی واحد من خلص اخوانی ان املی علیه شرح کتاب‌النجاة للشیخ‌الرئیس قدس الله روحه فا حجمت عن مطلوبه لمعرفتی بقصور نفسی عن بلوغه فلم یزدابائی عنده الا الحاحا فاجبت ملتمسه .. و رتبته علی ثلثة اقسام کما رتبه صاحب‌الکتاب . . . (۱) الالهی علی ابین وجه واوجزه و اذکرفیه حال المعاد ... فبدأت بایرادالکفایه من‌المنطق .

آغاز طبیعی : المقالة الاولی فی‌الطبیعیات من‌کتاب النجاة الفصل الاول فی بیان موضوع عذا العلم قال الشیخ‌المقاله ... الی قوله والسکونات ، التفسیر ههنا ابحاث البحث الاول فی تعریف العلم الطبیعی العلم اما ان یکون علما بما یکون لقدرتنا و اختیارنا فیه . . . و اما ان لایکون .

۱ ــ از اینجاسخن شیخ‌است‌دردیباچه نجات . امادرنسخه ش ۱۸۴۰/۱ کاتب‌توجه‌نداشته و بدون آنکه « قال‌الشیخ » درآغاز آن گذارد آنرا دردنبال دیباچه شارح آورده .

آغاز الهی : قال الشیخ المقالة الاولی من الالهیات .. التفسیر المقصود من اثبات موضوع العلم الالهی قدعرفت انقسام العلوم الی الثلث .. وقد عرفت ان کل واحد من العلوم الطبیعی والریاضی یبحث عن حال بعض الموجودات فالعلم الالهی یبحث عن احوال الموجود من حیث هو موجود و یدل علیه وجهان ...

پایان : وان جمیع ما سنه وشرعه فهو من عندالله اوحاه الله علی لسان الملك قوله ویکون الفائدة فی العبادات ... معناه ان الفائدة فی العبادات بقاء الشریعه فیمابین الناس وفائدة بقاء الشریعه وبلوغ الانسان وقربهم فی المعاد الی الله تعالی بتزکیة النفوس فهذا آخر شرح الکتاب .

رجوع کنید به ذریعه ۱۳ : ۱۰۰ کشف الظنون ، دکتر مهدوی ص ۲۴۰ ، قنواتی : ۹۸ ـ ۹۹ ، ذیل کشف الظنون چاپ فلوگل ص ۶۸ ، ۱۲۵ ، ۲۵۱ .

مشخصات نسخه :

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتر است (ص ۱ ـ ۱۷۶ دفتر) و تنها مقاله دوم الهیات و شرح ۳ فصل ازطبیعی است ، اما دیباچه کتاب درآغاز آن نهاده شده . دراین نسخه همه جا بجای «التفسیر» « الشرح »دیده میشود .

آغاز نسخه : سبحان من لایعرف ... التفسیر قال الامام الاجل .. فخر الملة والدین وقطب الاسلام والمسلمین بقیة المحققین محمدبن علی بن ابی نصر الاسفراینی ثم النیشابوری ادام الله فضائله هنا مباحث الاول فی تقسیم العلوم الحکمیه ..، المقالة الثانیه من الالهیات قال الشیخ ان الواجب الوجود وهو الموجود الذی ... الشرح یریدان یذکر تعریف الواجب ..

پایان : فهذا آخر شرح الکتاب .

پس از یك صفحه سفید (ص ۱۴۸ - ۱۷۶) شرح فصل ۱۱ ـ ۱۳ از مقاله دوم بخش طبیعی درزمان ، مکان ، نهایة ولانهایه نوشته شده .

آغاز : الفصل الحادیعشر فی الزمان و فیه مسائل ... فی ان الزمان مقدار الحرکة ..

پایان : فهکذا ینبغی ان یفهم قولنا الاشخاص الماضیه غیر متناهیه .

بربالای نخستین صفحه نسخه بقلم قرمز نوشته شده : «شرح محقق نیشابوری بر کتاب نجات شیخ رئیس ابی علی سینا» .

شرح نجات ۱۸۷۱

نسخه‌ای دیگر است از شرح **نیشابوری** بر کتاب **النجاه** .

این نسخه که بخط نستعلیق و درقرن ۱۱ نوشته شده ازآغاز طبیعیات است تاپایان الهیات اما برگ ماقبل آخر نسخه افتاده . این نسخه ازجمله نسخه هایی است که اخیرا ازآقای مشکوة خریداری شده وآقای مشکوة درپشت نخستین برگ آن مطالبی دربارهٔ شروح نجاةاز کشف الظنون وذریعه نقل کرده‌اند. کاتب این نسخه ازنقل تمام عبارت نجـاة خودداری کرده وتنهـا کلمه صدر و ذیل فقرهٔ منقول ازآن‌را آورده واین موضوع موجب اشتباه آقای مشکوة گردیده ، زیرادرپشت برگ اول نوشته‌اند : «بنوشته ذریعه شرح نیشابوری حامل‌متن است وچون این شرح حامل متن نیست وازآن فخررازی نیز نیست ، بنظر میرسد که همـان شرح سرخسی حارثانی است که در کشف‌الظنون یاد شده » .

همانگونه که درضمن معرفی این کتاب گفته شد ، این شرح حامل است اما درنسخه‌ایکه آقای‌مشکوة ، تمام‌متن نقل نشده .

آغاز : المقالةالاولی من‌الطبیعیات من کتاب‌النجاة ...

پایان طبیعی (ص ...) : وقد تمت‌الطبیعیات‌بعون‌الله وحسن توفیقه .

کنار برگ اول سراسر وصالی شده اما سطورآن آسیبی ندیده .

قطع : نیم خشتی۲٤ × ۱٦س . ج : تیماجی قرمزرنگ‌دارای‌عطف‌دامن‌صفحات :۳٤٥ سطور : ۲۱ .

شمارهٔ دفترثبت : ٦۲۷۹٦

شرح هدایة ۱۸۷۳

از **قاضی میرحسین میبدی** متخلص به منطقی (م- ۹۱۱) بر **هدایةالحکمه** تـألیف **اثیرالدین ابهری** (م - ٦٦۰ تقریبا) . میبدی در ۸۸۰ از ایـن شرح فراغت یافته. درمعجم‌المطبوعات، الکنی‌والالقاب قمی وروضات‌الجنات خود هدایة الحکمه را تألیف میبدی یاد کرده‌اند .

تاریخ‌درگذشت وی راآیتی درتـاریخ یزد ۹۱۱ (مطابق لفظ قاضی)ضبط

کرده اما در دیگر مراجع سخت با اختلاف آمده : بروکلمان و صاحب معجم‌المطبوعات ۹۰۴ نوشته‌اند (گویا اورا بامیرحسین معمائی م - ۹۰۴ اشتباه کرده‌اند) ، اعیان‌الشیعه وعمر رضا کحاله در معجم المؤلفین (ظاهراً بنقل از اعیان‌الشیعه) ۸۷۰ نوشته‌اند و این بسیار عجیب است زیرا قاضی میبدی جام گیتی‌نما را در ۸۹۷ و شرح خبر « قدصعدنا ذری‌الحقایق» را در۹۰۷ پرداخته .

رجوع شود بـه کشف‌الظنون : هدایه ، ذریعه ۱۳ : ۲۶۶ - ۲۶۷ و ۱۴ : ۱۷۴ و ۶ : ۱۳۸-۱۳۹ ، فرهنگ‌سخنوران : منطقی یزدی ، بروکلمان ۲۹۴ ، S 11 ، معجم‌المطبوعات : ۱۴۸۶، روضات الجنات ص۲۵۸ ، اعیان الشیعه ۲۷ : ۲۸۲ ، الکنی والالقاب قمی۳ : ۱۸۶ - ۱۸۷ ، معجم‌المؤلفین ج ٤ : ٦۳ ،فهرست دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج ۱ ص ۲۵۳ وچاپ ۱۹٦۲ ص ۸٦ فهرست دانشگاه ج ۲ ص۱۲۲ و ج ۳ص ۲۸٤ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۷۲ :

نسخه ایست بخط نسخ محمد پسر دولت محمد کابلی و درحدود قرن۱۲ رونویس گردیده برکنار نخستین صفحات ، حاشیه هایی بدون نشان به خط نستعلیق نوشته شده . عنوانها بشنگرف درحواشی آمده . بالای عبارات متن (هدایة) نیز خط شنگرف کشیده شده . نخستین برگ از میان پاره شده برپشت یك برگ اضافی آخرنسخه ، یك نسخه داروی نوشیدنی ویك غزل (گویا از دهقان‌سامانی) بخط شکسته دیده میشود این ابیات از غزل مذکور است :

این زلف تیره سایهٔبال فرشته — یا از سواد دیدهٔ حورا سرشته
آن‌رخ ستاره است و توچرخ ستاره — یانی ، فرشته است و توبال فرشته
بر گردمه ز مشك سیه توده تودهٔ — برسرخ گل ز سنبل تریشته پشتهٔ
عودی نه عنبری نه عبیری نه نافهٔ — دامی نه‌حلقه‌ای‌نه کمندی نه،رشحهٔ
برگشته‌ای‌چولشگربرگشته‌ازقتال — ما نا ز غارت دل ما باز گشتهٔ

آغاز نسخه : (بسمله) : الهدایه امر من لدیه .

پایان : کالکبریت الاحمر . . . فرغت من تألیفه فی‌الشوال .. ثمانین و ثمانماه . کتبه محمدبن دولت محمد (کذا.. شاید دوست‌محمد است) الکابلی فی‌الشیراز .

قطع : خشتی ۲۰ × ۱۵ س . ج : تیماج مشکی بدون مقوا . صفحات : ۱۷۳ . سطور : ۱۷ . کاغذ : شکری آهارمهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۷۷٤

شرح هدایة ۱۸۷۳

نسخه‌ای دیگر است از شرح میبدی بر هدایهٔ اثیریه .

این نسخه بخط نستعلیق محمد کاظم پسر محمداکبر در ۱۱۹۰ کتابت شده . فقرات‌متن (هدایه) ، بشنگرف نوشته این نسخه ۱۲۹۳ درملك مرتضی قلی نوری ملقب به اعتماد الاطباء بوده ویادداشت و مهراو بر کنار ص ۲ وآخرین صفحهٔ نسخه دیده میشود .

وی حاشیه‌هایی نیز بفارسی بر کنارهای ص اول وبر کنار برخی از صفحات نسخه نوشته و پاره‌ای ازجملات وکلمات را تفسیر کرده . یك فقره حاشیه نیز از«رفیع گیلانی»دارد .

نخستین برگ نسخه تازه ونو نویس است وگویا اعتمادالاطباء خودآنرا نوشته . درنخستین صفحات ، حاشیه هایی کوچك با نشان « نصرالله » و « چلپی » درمیان سطرها و یـا کنار صفحه دیده میشود . برپشت یکی از برگهای اضافی آخر کتاب معماهایی بنـام علی ، عون ، عادل و جامی (گویا از میرحسین معمائی) نوشته شده .

برپشت آخرین برگ و روی چند برگ اضافی پیوسته بآن،اشعاری فارسی ازگویندگان مختلف مانند ، الماس ، ادهم ، امام ، انیسی ، امیدی ، آتشی ، امین ، امیر واهلی، نقل و نـام گویندهٔ هربیت بالای آن نوشته شده . در پایان این نسخه تاریخ تألیف نوشته نشده (برخلاف نسخهٔ ش ۱۸۷۲) .

پایان : کالکبریت‌الاحمر و توفیق‌الوصول الیه من الله الاکبر تمت فی‌سنه ۱۱۹ بتوفیق الملك المنان‌علی‌یدی .. محمدکاظم بن محمد اکبر غفرذنوبها .

کنار برخی از برگها آثار رطوبت دیده میشود وگوشهٔ بعضی نیز پاره و مندرس‌شده اما سطور آسیبی ندیده .

قطع : رقعی ۱۷ × ۱۰/۵ س . ج : تیماجی قرمز رنگ با حاشیهٔ باریك آب‌طلائی . صفحات : (باستثناء صفحات اضافی آخر): ٤۲۸ . سطور: ۹ . کاغذ : نازك بدون‌آهار .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦۱۳۷۸

شرح هدایة ۱۸۷۴

نسخه‌ایست از شرح میبدی، بر هدایة.

این نسخه در ۱۰۲۴، بخط نسخ ابوالبقاء پسر علی کاشانی نوشته شده و روزگاری در دست مرحوم ملاعلی نوری بوده و او نسخه راتصحیح ومقابله کرده وحاشیه‌هایی برآن نوشته، با نشان «فقیرنوری» با «۲۰۲ نوری». چند فقره حاشیه نیز روی قطعه های کوچك کاغذ بخط او درمیان نسخه موجود است. حاشیه‌هایی نیز با نشان منه، لاری، حسین‌لاری، کمال‌الدین‌حسین لاری، نصرالله، فرخ، شمس جیلانی، مصادر، شرح مواقف امیر صدرالدین محمد رحمه‌الله، مصطفی، خواجه زاده، ملازاده، شاه علی خراط، خواجه ج م، س قدس سره، ح م، میرك، سید احمد، برکنار صفحات نسخه موجود است.

علاوه براینکه فیلسوف ملاعلی نوری این نسخه را دیده و تصحیح کرده کاتب نسخه خود نیزازاهل فضل‌بوده ونسخه‌راصحیح‌نوشته. کاتب بالای عبارات‌متن (هدایه) خط قرمز کشیده وروی نام « زبدةالاسرار » که درپایان کتاب آمده خط قرمز نکشیده وبا توجه به صحت نسخه،این‌نکته که زبدةالاسرار تألیف میبدی است نه ابهری تأیید میگردد، تاریخ تألیف دراین نسخه‌نیزموجود نیست.کاتب درپایان نسخه رقم‌کرده:

قد فرغ من تحریره فی شهر محرم‌الحرام سنه اربع وعشرین والف من‌الهجرة وانا الفقیر المحتاج ... ابوالبقاء بن‌علی‌الکاشی، ستبقی خطوطی فی‌الدفاتر برهة و انملتی تحت‌التراب رمیم.
پایین این صفحه رقم تملکی است بتاریخ ۱۴۱ وبدون نشان برپشت نخستین برگ نسخه، یکی از دارندگان نسخه کتاب را به فرزندخود محمدعلی بخشیده اما نام او خوانا نیست، وزیر آن نوشتهٔ محمدعلی نیز دیده میشود، روی دو برگ اضافی اول نسخه یادداشتی بخط پدر محمدعلی مزبور مشتمل برنقل مطلبی ازشرح دیوان نوشته شده وسطورآخر آن نشان میدهد که نویسنده قصد داشته خلاصه‌ای از فواتح شرح دیوان میبدی برای فرزند خود نقل کند. چندصفحه سفید نیز درفاصله این نوشته ونخستین صفحه نسخه موجود است.

قطع: رقعی ۱۸ × ۹/۵ س. ج: تیماجی قهوه‌ای رنگ باعطف از تیماج مشکی.
صفحات: (بجز برگهای اضافی) ۱۰۴. سطور: ۱۸. کاغذ: شکری آهارمهره زده.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۵۹۷۹

شرح هدایة ۱۸۷۵

نسخه‌ای دیگر از کتاب شرح **میبدی** بر **هدایهٔ اثیریه** .

این نسخه در۱۰۶۷ بخط نسخ محسن پسر محمدحسین نوشته شده وحاشیه هایی با نشان: منه ، ف د س علی شرح ، ف خ ، الشارح ، ف د ، ۳۷ رحمه‌الله برکنار صفحات نسخه موجود است . حاشیه‌هایی نیز بانشان«ملازاده ، مولانا محمدشریف‌علیه علیه ، نصرالله علیهما علیه ، میر صدرالدین ، سعدالدین،صدرالدین شیرازی ، صدر شیرازی ، جمال‌الدین محمد ترك ، مولانا صلاح‌الدین علیه ما علیه ، فخرالدین و نیز ازکتابهای : مفتاح‌الفلاح ، اشارات ، شرح مواقف حاشیهٔ خطائی ، شرح تجرید ، مصادر ، صحاح ، کنزاللغه ، درنسخه دیده میشود .

پایان : قال‌الشارح فرغت من تألیفه فی شهر شوال سنةثمانین و ثمانمأة من‌الهجرة فرغت یمینی‌الدائرة ... فی ثلث مضین من شهر رمضان . . سبع وستین بعد الف . . . واناالعبد محسن‌بن محمد حسین . بالای عبارات متن خط قرمزکشیده شده . درآغاز وپایان نسخه چندبرگ اضافی است ورویآنها فقراتی‌ازکتب لغت وعقاید وفلسفه نقل‌شده .

قطع : رقعی ۱۸/۵ × ۱۲ س . ج : تیماجی قهوه‌ای رنگ با عطف و حاشیه از تیماج مشکی ۰ صفحات : (بجز صفحات اضافی) :۲۴۴ سطور : ۱۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۵۲۱

شرح هدایة ۱۸۱۳

نسخه‌ای دیگر است از شرح **میبدی** .

این نسخه شماره ۱ دفترست (ص ۱ - ۱۶۷ دفتر) چند فقره حاشیه بانشان «منه»درکنار نخستین صفحات نسخه موجود است

این نسخه ازنسخه‌ای که در۱۰۶۲ ه،نوشته شده در ۱۲۷۶ رونویس گردیده .

پایان نسخه : قد فرغ من تحریر هذا الکتاب .. فی شهر محرم‌الحرام سنه ۱۰۶۲ ...

قد تمت کتابته فی یوم‌الخمیس الثانی والعشرون من شهر ربیع‌الاول ۱۲۷٦ علی ید. علـی‌بن ملا رجبعلی‌غفرلهما . بالای عبارات هدایة خط قرمز کشیده . رجوع به ص ۲۲۸ این فهرست شود .

شرح هدایة ۱۸۷٦

نسخه‌ای دیگر است از شرح **میبدی** .

این نسخه بخط نستعلیق و ناقص است .

بسیاری ازبرگها را موریانه خورده اما به متن آسیب نرسیده.روی متن (هدایه) خط سیاه کشیده شده .

پایان : علی‌الاثنین والثالث (کذا . . ؟) المتقدم بالشرف کتقدم .

قطع : نیم خشتی . . . × . . . س . ج : تیماج قرمز رنگ بدون مقوا شماره‌صفحـات : ۱۱۲ سطور : ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥٥۲۷٥

شرح هدایة ۱۸۷۷

از **صدرالمتالهین محمدبن ابراهیم‌شیرازی** (م - ۱۰٥۰) بر ۲ بخش **هدایةالحکمه** تألیف **اثیرالدین ابهری** . شگفت آنست که ملاصدرا در این کتاب که پس‌از اسفار پرداخته ، حرکت جوهریه را منکر است و براستحالهٔ ان اقامت دلیل میکند (۱) و هیچ گونه اشارتی به اینکه دراسفار بـا اصرار فراوان آنرا اثبات وادلهٔ استحالت را ابطال کرده ، ندارد . نسخه‌اصل‌این‌شرح بخط مؤلف ، درجملهٔ کتب اهدائی آقای مشکوة در کتابخانه مرکزی دانشگاه محفوظ است(ش ۲٥٤) .

۱ـ گ، ٤۷ الف‌نسخه ش : ۱۸۷۷ وص۹۹ چاپ . سنگی

تاریخ تألیف این کتاب (برطبق نوشته منقول ازصورت خط مصنف درذیل نسخهٔش : ۱۸۷۸) ۱۰۲۷ است و اگرفرض کنیم که‌اسفاردر۱۰۳۷ ساخته شده است بامشکل بزرگی که‌بدان‌اشاره‌شد روبرو خواهیم شد . اما ظاهراً ملاصدرا، اسفار را بتدریج پرداخته ، وبسیاری از مؤلفات خودرا همزمان بااشتغال‌به‌تألیف اسفار نوشته و شاید شرح هدایه ازآنجمله است . با اینحال باز انکار حرکت جوهری درشرح هدایه وهیچ یادنکردن از نظرمخالف بسیار شگفت آوراست .

رجوع کنید به فهرست‌مشار ـ عربی ـ :۵۷۰ـ۵۷۱،ذریعه۱٤ : ۱۷۵، یادنامه ملاصدرا:۱۱٦،فهرست رضوی ج ۱ : ش۵۳وج ٤ :ص۱۹۷، فهرست‌دانشگاه‌ج۳ : ۲۸٤ ـ ۲۸٦ و ج ۸ ص ۱۵۰۲ س ۱٤۵ ، دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج ۱ ص ۲۵۳ و چاپ ۱۹٦۲ ج ۲ ص ۸٦ ، فهرست مجلس ۲ ش : ۱۳۳ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۷۷ :

این نسخه بخط شکسته نستعلیق عبدالله زنوزی پدر آقا علی مدرس زنوزی است و اواین نسخه را دراصفهان بسال ۱۲۰۱ نوشته (عبدالله‌خان زنوزی نسخه بسیارنوشته ودراین کتابخانه چندین نسخه‌بخط او موجوداست‌وازآنجمله‌است‌اسفارش:۱۷۰۷این‌فهرست) برکناربرخی‌ازصفحات نسخه حاشیه نیزنوشته . مرحوم آقاعلی مدرس فرزند زنوزی کاتب نسخه نیز حاشیه‌هایی برکنار برخی از صفحات دارد بانشان ۱۱۰ عفی عنه وازاین نظر ، نسخهٔ نفیسی است حاشیه هایی نیز از شارح با نشان «منه» ونیز حاشیه‌هایی بانشان ه ش ح ن ه ، س ح ن ، از اسفار ، شرح‌قاموس ، صحاح ، صراح ، شرح مقاصد ، ح س ، ح س ن درنسخه‌هست کنار برگ اول وصالی شده .

صورة خط چند سطری صدرالمتالهین در پایان شرح که در برخی از نسخ موجود است دراین نسخه نیست .

پایان : وکتب بیده‌الجانیه .. الشهیربالصدرالشیرازی حامدا مستغفرا .. قدوقع الفراغ من تحریره‌وتسویده‌علی یداقل‌الطلبه عبدالله‌الزنوزی الاصل من‌توابع التبریز الساکن فی‌الاصفهان ... یوم‌الجمعه من‌العشر الثالث من‌الشهرالتاسع من‌المأة الثالثه من‌الالف الثانی من‌الهجرة .

قطع : خشتی۲۱ × ۱۵ س ج : تیماجی قرمز ضربی. شماره صفحات : ۲۸٦. سطور: ۲۰ . کاغذ : اصفهانی آهارزده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹٦٤

شرح هدایة ۱۸۷۸

نسخه‌ای دیگر است از شرح **صدرالمتالهین**.

نسخه شمارهٔ ۱ دفتریست (ص ۱ - ۳۲۰ دفتر) که در ۱۲۸۱ بخط نستعلیق زیبای محمد علی پسر حاج زین‌العابدین نوشته شده یك سرلوحه بزرگ مذهب درنخستین‌صفحه‌وتمام صفحات‌دارای‌جدول‌ومنطقه‌آب‌طلائی‌شنگرف ولاجورد است . ص ۱ و ۲ با آب طلا تشعیر شده . روی دوطرف جلد نام «ابراهیم‌بن محمد باقر» (گویا همان کسی‌که کتاب برای او تذهیب‌شده) کوبیده‌اند . یکی ازدارندگان دفتر برپشت نخستین برگ‌آن‌یادداشتی بعربی نوشته حاکی ازاین که این دفتر را از پدرش بارث برده . درپایان شرح هدایه نام کسی که به‌نوشتن‌نسخه‌امر کرده نوشته شده و محو گردیده . درفـاصله شرح هدایه ورسالهٔ فلسفی ٦ صفحه سفید است همچنین درآغاز و انجام دفتر چندین برگ سفید موجود است .

این دفتر شامل این دو رساله است :

۱ ـ شرح صدرا برهدایهٔ اثیریه (جای سخن) .

۲ ـ یك رسالهٔ فلسفی درشرح «بسیط‌الحقیقه کل‌الاشیاء الوجودیه ولیس بشی منها »

پایان : صورة خط المؤلف وکتب بیده‌الجانیه الفانیه مؤلفه ... قدتم‌فی‌یوم‌السبت‌العشرین من رمضان ۱۲۹ (۱) .

کاتب پس‌از نقل صورت خط مؤلف (درذیل شرح هدایه) نویسد :

قد فرغ من ترقیم هذا الکتاب المستطاب حسب‌الامر سلالهٔ سلسلهٔ عزوعلا ، عضادهٔ بیوتات مجد واعتلا مرکز دائرة حکمة و دانش محیط ارباب معرفت وبینش ... جامع المعقول والمنقول (یك سطر ـ محوگردیده) ادام‌الله فضله ومجده بیداقل محمد علی‌بن‌الحاج زین‌العابدین جبل‌عاملی. اللهم اغفر لهمـا مورخه یوم الاربعاء ثامن من شهر جمادی‌الاخری من شهور ۱۲۸۱ .

عبارات متن‌هدایه با قلم قرمز است .

---

(۱) این رقم بدون تردید نشان : ۱۰۲۹ است زیرا صورت دیگری معقول‌نیست وحذف صفر درتاریخ نسخه‌ها نظایر بسیاردارد. این نسخه تنها نسخهٔ تاریخ تألیف داری است که تاکنون دیده ام .

قطع : وزیری۲٦/٥ × ١٦ س . ج : تیماجی ضربی که در وسط آن ترنجی درمیان دو کوشه کنده‌اند . درگوشهٔ بالا وپائین نام « ابراهیم‌بن محمد باقر ١٢٨٢ » کنده شده صفحات (بجز برگهای اضافی اول وآخر) : ٢٣٢ ، سطور : ٢٣ .کاغذ : شکری‌رنگ آهار مهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ١٣٥٥٣

شرح هدایة ١٨٧٩

نسخه‌ای دیگر ازشرح **صدرا** بر **هدایهٔ اثیریه** .

این نسخه فن دوم الهیات است تا مبحث نفی مشارکهٔ ذاتی واجب وممکن وگویا قسمتی از یك نسخه کامل بوده است . بخط نسخ تحریری ودرحدود اواخر قرن ١٣ نوشته شده .

آغاز : الفن الثانی فی‌العلم بالصانع و صفاته لمافرغ من تقاسیم الوجود المسمی بـالامور العامه اراد ... وهو مشتمل علی عشرة فصول .

پایان : فصل فی ان‌الـواجب لذاته لایشارك الممکنات فی وجوده ، اختلف کلمة ارباب الانظار واصحاب الافکار فی‌ان موجودیة الاشیاء بماذا ... اتحاد اذاتیا کمـا فی‌الواجب او عرضیا (کلمهٔ اخیر درگوشهٔ پائین صفحه وبجای رادهٔ‌صفحهٔ‌بعدنوشته شده) .

نسخه ایست مصحح و مقابله شده و کاتب نسخه حاشیه هایی بدون نشان بفارسی یـا عربی درکنار صفحات آن نوشته ، نسخه بدلها را نیز ضبط کرده .

دراول نسخه یك برگ ودر آخر نسخه ٥ برگ اضافی موجود است . و یاد داشتهـا واشعاری روی‌آنها نوشته‌اند .

قطع : خشتی ٢٠/٥ × ١٥ س . ج : پارچه‌ای مشکی رنگ با عطف و گوشه از تیماج قهوه‌ای . صفحات : ٨٧ . سطور : ٢٤ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٨١

شرح هدایة ١٨٨٠

شرح **احمدبن محمود هروی خرزیانی** (قرن ٨) بر بخش طبیعـی و

الهی **هدایه** ، با قال و اقول . دربارهٔ نویسندهٔ این شرح در ص ۱۵۹ ـ ۱۶۲این فهرست سخن رفته است . حاشیه (شاید قاضی زاده) برین شرح نیزدراین فهرست معرفی گردید (ش۱۷۷۶). نسخه ش ٤٥٥٤ دانشگاه که فهرست نگار نشناخته نیزهمین شرح است که‌اولش افتاده .

آغاز : باسمك اللهم یا اهل‌الحمد والثناء و یا ذا العظمة والکبریا ، و یا منشی الاجسام المختلفه .. وبعدهذه مجلةمشتمله علی‌شرح ماسوی‌المنطق من المختصر الموسوم بالهدایه .. قال المولی المصنف .. القسم الثانی فی‌الطبیعیات اقول لماکانت الحکمة علما باحثاعن احوال‌الموجودات الخارجیه علی ماهی علیه فی‌نفس‌الامر بقدر الطاقةالبشریه والموجود ینقسم الی ماهو علیه موجود لابقدرتنا واختیارنا کالسماء والارض ... انقسم لامحاله بانقسام متعلقه اعنی‌الموجود الی قسمین قسم یبحث فیه عن احوال‌القسم الاول من‌الموجود ..

پایان : لکن هذا الالم یکون لازمابل‌زائلا کما ذکرنا فی‌الحالة الاولی ولیکن هذاآخر قصدنا جمعه فی‌هذا الشرح من‌الفوائد واردنا نظمه فی‌هذا المسلك . . . هذامع اعترافی بـالعجز والقصور .. لکن‌الله یمن علی من‌یشاء من عباده ... و یدخل من یشاء فی‌رحمة ..

رجوع کنیدبه کشف الظنون : هدایةالحکمة ، ذریعه ١٧٣١٤ـ١٧٤فهرست دانشگاه ۱۳ ص ٣٤٩٤ ـ ٣٤٩٥ و ج ۸ ص ٦٣ ، دارالکتب چـاپ ۱۹۲٤ ج ۱ ص ۲۵۲ (۱) و ذیل همان جلد ص ۳۳،ذیل کشف‌الظنون چاپ فلوکل ص ۲۲۵ (از کتب کتابخانه عاطف افندی) ، کتابخانهٔ خدیوی مصر ج ٦ . ص ۹۹وهمین فهرست ص ۱۶۲ .

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۸۸۰:

نسخه شمارهٔ ۲ دفتریست (ص۳۸۲ـ ۵۱۰دفتر) که در۹۲۹ بخط‌نسخ اما بادو قلم نوشته شده و شامل این دو رساله است :

۱ ـ حاشیهٔ خفری بر شرح جدید تجرید(ص ۱ ـ ۳۷۹) .

۲ ـ شرح هروی برهدایه (جای سخن) .

---

۱ ـ دراین‌فهرست‌از مؤلف‌بدین گونه یاد شده : ملا احمدزاده بن‌محمودالهروی .

کنار برگهای دفتر بجز (شرح هدایه) ازموریانه آسیب دیده ولی سطور آن‌سالم مانده. شرح هدایه با قلمی ریز تراست و بجز صفحه اول‌آن (که نو نویس است) نوشته اسدالله‌بن‌محمد ساوجی است و عبداللطیف نامی در۹۲۹ (سال‌کتابت) آنرا تصحیح ومقابله کرده و درگوشه پائین صفحه بعربی نوشته : با اصل مقابله شد و درشب پنجشنبه ۱۳ ذیحجه ۹۲۹ ازمقابلهٔ آن فراغت حاصل شد کتبه‌العبدالراجی عبداللطیف ... (دنباله نوشته که گویا نام پدر مصحح بوده است پاره شده) .

برخی از برگها دارای حاشیه‌ای وسیع تربوده که روی‌آنرا نوشته وتاکرده‌اند

حاشیه هایی ازمیرك و خواجه زاده وجز اینان دارد، حاشیه هایی بدون نشان نیز درکنار صفحات نوشته شده .

چند طرف ازنخستین برگ پاره‌شده و برپشت‌آن‌نوشته‌هایی از «علیمحمدبن‌قربانعلی‌بتاریخ ۱۱۹۷ » و از «عبدالباقی بن محمد» و چند یادداشت بدون نام موجود است .

کاتب درپایان نسخه رقم‌کرده :

« کتبه .. الفقیر ... اسدالله‌بن محمدالساوجی‌تمت فی یوم‌الجمعه سادس شهر ذی‌الحجه‌الحرام سنه ۹۲۹» پس‌ازگ ۱۹۵یك یاچند برگ از نسخه افتاده . قسم‌طبیعی درص۴۶۱پایان‌یافته و الهی درهمین ص آغاز میگردد .

پایان طبیعی : واعلم ان‌هذه‌الحجه مبنی علی بطلان‌التناسخ . . . والمصنف لم یتعرض لهاهنا تعویلا منه علی ماسیاتی فی‌آخرالالهیات من بطلانه واذ قد تیسرلنا الفراغ من شرح‌القسم الثانی ... فقدحان لنا ان‌نشرع فی شرح القسم الثالث الذی فی‌الالهیات مستوهبین من‌الله التوفیق .. فان نزول‌التوفیق لدیه واعنة تحقیق الآمال بیدیه .

آغاز الهی : قال‌القسم‌الثالث .. اقول لماکان‌العلم الالهی باحثا عن احوال الموجودات التی لاتفتقر ..

درگ، ۱۹۲ب بجای « قال » و « اقول » این دو کلمه دیده میشود : « قوه » و «قاه».؟

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۳/۵س صفحات :۵۱۰ـسطور ص ۱۵:۳۷۹۱ و ص ۳۸۲تاآخر : ۲۱ . کاغذ : ضخیم شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۱۰۰

شرح هدایة ۱۸۸۱

از **میرك بخاری** (شارح **حکمة‌العین** ش۱۸۵۹ – ۱۸۶۱ این فهرست و زنده دراوائل قرن ۷– ه) بر **هدایة اثیریه** . با عنوانهای قال‌واقول .

مؤلف کشف‌الظنون ازاین شرح یادکرده و درنقل صدر کتاب ، آنرا با شرح حکمةالعین باشتباه رفته و سرآغـاز شرح حکمة العین راآورده . میرك بخاری دردیباچه تصریح کرده که دراین شرح تنها به‌بخش طبیعی والهی‌هدایه پرداخته است .

آغاز : الحمدلله رب‌العالمین والصلوة ... وبعد فقد سالنی بعض احبائی ان اکتب لقسمی الطبیعی والالهی من کتاب الهدایه ... و لما تکررالسؤال شرعت فی تحریره .. قـال القسم الثـانی فی‌الطبیعیات اقول‌الحکمه‌صناعة نظریه یستفید منهاالانسان ..

پایان : ویختلف مایکون فیها .. بحسب‌الاختلافات ولیکن هذا آخر ما اردنا .. فی‌شرح هذا المختصر والله اعلم بالصواب .

رجوع کنید به کشف‌الظنون : هدایة الحکمه ، ذریعه ۱٤ : ۱۷۵،فهرست برلین ۵۰۷۰ (۱) فهرست دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج ۱ س ۲۵۲ فهرست آستان قدس‌رضوی ج ٤ ش: ۸۶۶-۸۶۹ و ج ۱ ش: ۱۹۸ (حکمت وکلام) . دانشگاه۱۰ ش : ۳۰۱۷ ص ۱۹۵۶ ، دانشکدهٔ حقوق ص ۳۹۲ ، ملی پاریس ص ٤۱٤

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۸۲ :

این نسخه شمارهٔ ۲ دفتریست (ص ۲۱۰ – ۲۲۱ دفتر) شامل ۲ رساله :

۱ – حاشیهٔ اصول‌کافی شواهدالاسلام از میرزا رفیعا گیلانی (ص ۱ - ۲۰۵) .

۲ - شرح هدایه (جای سخن) .

---

۱ – اهلورث مؤلف‌فهرست نسخ‌عربی برلین‌ازمؤلف این شرح‌نام نبرده‌وگویا اورا نشناخته.

این دو نسخه با دو خط و دوقلم است و گویا تاریخ نوشتن آندو بهم نزدیك نیست . درذیل حاشیه اصول کافی تاریخ کتابت ۱۰۹۲ ضبط شده اما درپایان دفتر تاریخ ونام کاتب نیامده . کاتب نسخهٔ اول ، محمد ربیع پسر حاجی برخوردار اصفهانی مشهور به رئیس است . این دفتر در ملك قلا (یانجفقلی) بن صالح (گویا از شاگردان حاجی محمد صادق اردستانی ومیرزا محمد رفیع گیلانی مؤلف شواهدالاسلام) بوده واو یادداشتها و مهرهایی بر کنار برخی از برگهای شواهد و یا روی برگهای اضافی دفتردارد، سجع مهراو « ما ودعك ربك وما قلی» است ومهردیگر «فرزند صالح که نام نجفقلی شدست » . ویدرکنار ص ۱۰۴ نوشته است :

« نام اصلی من « قلا » است وچون این کلمه نا مأنوس است مرا نجفقلی میخوانند» . روی یك صفحه سفید میان حاشیه اصول‌کافی و شرح هدایه این نوشته از او دیده میشود :

نذر کردم العبدالحقیر قلا بن محمد صالح که‌چون دراول مرتبه بجناب میرزا محمدرفیعا دادیم که‌مطالعه‌فرماید وایشان درآب انداختند ، اگرمن بعد بعاریه بکسی بدهم پیاده‌بکعبهٔ معظمه بروم . اگرچه این نذر ظاهراً درنظرها قبحی دارد اما حکما فرموده‌اند البخل فی‌الکتب کالجود فی‌الذ هب سنه ۱۰۹٤ »زیر این نوشته مهریست‌که « ما ودعك ربك وما قلی» برآن نقش‌شده .

روی یك صفحه سفید درآخر دفتر این یادداشت رانوشته :

بتاریخ یوم‌الثلثاء ۱٤ شهر شعبان المعظم ۱۱۰٦ و ٦ روز بعد از نوروز سلطانی درمشهد مقدس رضوی یکشبانه روز برف عظیمی بارید بمثابهٔ‌که یکشبانه روز کوچها وخانه ها همه برف داشت مگر سربامی که روفته بودند . بتاریخ بیستم شهر ذی قعدةالحرام سنه ۱۱۰٦ داخل قلعه مبارکهٔ دارالقرار قندهار شدیم . میکشد هرجا که خاطر خواه اوست العبد قلاء بن صالح» (مهر مزبور دراینجا نیز دیده میشود) .

درزیر این نوشته ، این یادداشت که متضمن‌تاریخ درگذشت نجفقلی‌نیز هست نوشته‌شده :

درخدمت عالیجااصلان خان بیگلربیگی قندهار و بتاریخ بیستم شهر ذی قعدةالحرام سنه ۱۱۰۷ نواب عالیجاه محمدعلی خان بیگلربیگی داخل قندهارشد واصلان خان معزول ومحبوس شد وبتاریخ یوم‌الاحد هیجدهم شهر رجب‌المرجب سنه ۱۱۰۸ اصلان خان ازمحبوسی خلاص‌واز قلعهٔ قندهار بیرون رفته با خانه‌کوچ روانهٔ دارالسلطنه اصفهان‌شد . گوریست که خوابگاه صد بهرام است ... بتاریخ غرهٔ شهر ربیع‌الاول سنه ۱۱۰۹ میرقلی‌لر درقندهاربرحمت حق‌رفت .

پایین این صفحه یاد داشت تملکی است از محمدبن ابراهیم بن محمد نصیرالقاضی بتاریخ ۱۱۰۹ . وزیر این یادداشت مهریست‌که نقش‌آن «سلام علی ابراهیم» است . رویدوبرگ دیگر نیز فقراتی بنقل از صدوق نوشته شده اما بخط نجفقلی‌لر نیست . بریشت نخستین برگ دفترنیز یادداشت و مهروی دیده میشود .

رسالهٔ شرح هدایه (جای سخن) بخط نسخ است و کهنه تراز شواهد الاسلام مینماید وجفقلی‌لر برکنارهای‌آن نوشته‌ای ندارد ودریاد داشت های خود نیزاشارتی‌بدان‌نکرده بنابرین ممکن است بعداً ضمیمه دفترشده بخصوص که کاغذآن ، کهنه تروبرخلاف رساله اول دارای‌رنگ شکری سیراست وکنارهای آن وصالی شده . این نسخه ازآغاز طبیعی است تا فن‌دوم (فلکیات) و ازفن دوم تنها یك برگ نوشته شده است .

آغاز : الحمد لله رب‌العالمین ...

پایان : ثم اقول هو اما ان‌یکون جسما واحد او جسمین احاط احدهما بالاخر اولم‌یحط والثالث باطل‌فتعین احدالاولین وایاما کان تحصل‌المطلوب والسلام علی من‌اتبع الهدی .

قطع : خشتی ۱۸/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیماجی لیمویی رنگ . صفحات (با صفحات اضافی) : ۲۲۸ . سطور ص ۱ ـ ۲۰٦ : ۲٤ وص ۱۱۲ ـ ۱۲۱ : ۲۳ . کاغذ : ضخیم‌شکری رنگ روشن و سیر .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٦۳٦۲

۱۸۸۲ شرح هدایة

نسخه‌ای دیگر از **شرح شمس‌الدین محمدبن مبارکشاه (میرك بخاری)** بر **هدایهٔ اثیریه** .

این نسخه شمارهٔ ۲ دفتریست (ص ۹۰ ـ ۲٦۸ دفتر) شامل این دو رساله :

۱ ـ هدایة تألیف اثیرالدین ابهری (ص ۱ ـ ۸۳) .

۲ ـ شرح هدایه (جای سخن) .

هردو رساله درقرن ۱۰ نوشته شده‌اند اما نخستین‌بخط نستعلیق‌امین‌الدین محمدبن‌الغ‌بیك ودوم (شرح هدایه) بخط نسخ محمدبن حسین شریف در۹۰٤ (رساله نخستین تاریخ ندارد) .

این نسخه از شرح هدایه کامل است وتمام طبیعی والهی را دارد اما خطبه کوچکی که دردیگر نسخ موجود است دراین نسخهٔ نیست .

آغاز : وبعد فقد سالنی بعض احبائی . .

پایان : فی شرح هذا المختصر والله اعلم بالصواب .

تمت‌الکتاب .. یوم‌الخمیس‌شهر جمادی‌الثانیه سنه ۹۰٤ علی یدالغریب الضعیف محمدبن حسین الشریف درذیل این نسخه چهار مهر مدور بزرگ و کوچك هست که نقش آنهـا بدرستی

خوانده نمیشود جز یکی‌ازآنها که نقش آن «صلی‌الله علی محمد خاتم‌الانبیا» است . نظیراین‌مهر برپشت نخستین برگ دفتر نیزهست .

قطع : رقعی ۱۸ × ۱۲/۵ س . ج : تیماج قرمز (بدون مقوا). صفحات : ۲۶۹ . سطور : ۱۲ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۷۱

شرح هدایة **۱۸۸۳**

از **سید محمد گرگانی** فرزند دانشمند **شریف گرگانی** (م ـ ۸۱٦) در کشف‌الظنون وذریعه این کتاب با نام حل‌الهدایه یاد شده اما از نوشتهٔ ذیل نسخه‌ش۱۸۸٤ (که‌اکنون تنها نسخه‌ایست ازاین کتاب که من میشناسم) چنین فهمیده میگردد که نام این شرح تحریرالقواعد و تقریرالفوائد باشد. درفهرست برلین ، این شرح شناسانده شده ونام مؤلف‌آن بدینگونه‌آمده الشریف‌الحسینی السناوی . درص**۵۰۷۵**ازفهرست‌برلین درضمن ذکر شارحان و محشیان هدایه ، ازحسین سمنانی یاد کرده .

سید محمد ، بنوشتهٔ روضات ، برخلاف پدرخود شیعی بوده و نزد او درس میخوانده ، منطق **کبری** را بعربی برگردانده‌وآنرا **درة** نام داده .وی‌دردیباچهٔ این کتاب نوشته «فوائدی که ازمحضراستاد شریف بهنگام خواندن هدایه بهره بردم دراین شرح گرد آوردم » .

درفهرست برلین ابواب و فصول این کتاب آمده .

آغاز : هدایتك ربنا فی‌الروایه والدرایه وکفایتك فی‌البدایة والنهایه اما بعد ... فیقول الفقیر الی الله الغنی محمدبن شریف‌الحسینی ... فیقول اعلم ان هذا المختصرمرتب علی ثلاثةاقسام الاول فی‌المنطق ، الثانی فی‌الطبیعی الثالث فی‌الالهی و توجیهه ان‌الحکمه و هوالعلم باعیان ـ الموجودات علی ماهی علیه بقدرالطاقه ... فقال‌القسم‌الثانی فی‌الطبیعیات ای فی مباحث الاجسام

الطبیعیه و هی الجواهر القابلة للانقسام فی الجهات الثلاث و هی ای القسم الثانی مرتب علی ثلثة فنون . . .

پایان : وانا اقول من اراد الارتقاء الی ذروة التحقیق فی العلم والشرف فعلیه بتصانیف حضرة الاستاد ... لقدتم تحریر القواعد وتقریر الفوائد من کتاب الهدایه الاثیریه فی اواخر رجب المرجب سنه تسع عشره وثمانمأة عام هرج ومرج بهراة .

رجوع کنید به کشف الظنون : هدایة الحکمة ، روضات: ٤٩٧ ذریعه ٧٨ :٧٧ و٨ : ٨٩ و١٤ : ١٧٥ فهرست برلین ش : ٥٠٧١، فهرست دار الکتب چاپ ١٩٦٢ ج ٢ ص ٨٦ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٨٨٣ :

این نسخه بخط نسخ وگویا در ١١١١ نوشته شده . حاشیه هایی با نشان «منه قدس سره» و « زاده » (گویا ملازاده هروی درحاشیهٔ شرح هدایه) ونیز حاشیه هایی با نشان « ه » یا « م » دارد . متن (هدایه) دربرگهای نخست بشنگرف است و دردیگر برگهای آن خط قرمز کشیده شده . برپشت نخستین برگ نوشته‌ای بوده که سیاه کرده‌اند . برپشت آخرین برگ یاد داشتی است ازآقای مشکوة دربارهٔ نام این شرح وترجیح اینکه نام آن تحریر القواعد است نه حل الهدایه.

قطع : رقعی کوچك ١٢/٥ × ٧/٥ س . ج : مقوائی . صفحات : ١٧٢ سطور : ١٩ . کاغذ :آهار مهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦٢١٥٨

١٨٨۴ شرح هیاکل النور

= **شواکل الحور** از **جلال الدین محمدبن اسعد دوانی** (ص م - ٩٠٨) بر **هیاکل النور سهروردی** .

دوانی این شرح را دربیشتر موارد با متن آمیخته وگاه نیز با « قال » یا « قوله » جدا ساخته . وی گویا این شرح را یکبار بنام خواجه جهان کرده و

باردیگر بنام سلطان ابوسعید گورکان و نسخه‌هایی که تا کنون دیده‌ام ، در دیباچه برخی نام غیاث‌الدین محمود خواجه جهان و در برخی دیگر نام ابوسعید گورکان آمده (بدون هیچ تفاوت دیگر در دیباچه ومتن) . در دیباچه نسخه آستان قدس (بنوشتهٔ فهرست آن کتابخانه) نام خواجه جهان و در کنار آن نـام ابوسعید گورکان بعنوان نسخه بدل آمده .

دوانی خود در پایان کتاب نوشته «درشب پنجشنبه یازدهم شوال ۸۷۲ در زاویهٔ مظفریه تبریز ، از نوشتن این شرح فراغت یافته» این نوشته دربرخی از نسخ نیست ودرنسخه هایی که هست ، کمابیش با اختلاف است . واختلافی‌دیگر نیز درمیان نسخ این شرح دیده میشود بدینگونه که دوانی در ذیل این شرح از مختصر بودن‌آن چنین عذر خواسته که « گرفتاریها مانع رجوع به‌مطولات بود»وآنگاه‌درشرح‌دشواریهای‌زندگی‌وموانع‌کار،باشعر و نثرسخن گفته‌وسرانجام نوشتن شرحی مبسوط را ـ اگر اجل مهلت دهد ـ نوید داده و آنگـاه دربـارهٔ سفر و کشته شدن‌جهان شاه بانی زاویه مظفریه (که‌وی تألیف این شرح را در آنجا پایان داده) سخن گفته . اما این مطالب درپایان بسیاری از نسخ شواکل الحور موجود نیست و تنها دربرخی از نسخه ها دیده میشود .

هیاکل‌النور سهروردی دارای هفت هیکل است و هر هیکل یك خـاتمه دارد و دوانی آنها را با این عناوین آورده :

الهیکل اول ـ فی اشیاء هی‌کالمبادی للمباحث‌الآتیه ..

الهیکل الثانی ـ فی‌اثبات تجردالنفس .

الهیکل الثالث ـ فی‌مسائل من علم ما بعدالطبیعه . . . یتوقف علیهـا اثبات الواجب .

الهیکل الرابع ـ فی‌مباحث نفیسه من‌الالهیات ..

الهیکل الخامس ـ فی اثبـات تسلسل الحوادث واستناد ها الی حـرکه سرمدیه .

الهیکل السادس ـ فی اثبات بقاء النفس بعد بوار البدن ..

الهیکل السابع ـ فی النبوات والمعجزات والکرامات ...

دوانی درشرح فصل اول از هیکل رابع که درتوحید است ، شبهه معروف ابن کمونه را درمورد تعدد واجب از «یکی از مؤلفات» او نقل کند و گوید : دلیلی که سهروردی و دیگران برای امتناع تعدد واجب ، اقـامت کرده‌اند ، برای دفع این شبهه کافی نیست وبرای پاسخ باین شبهه ، برهانی دیگر باید و من تاکنون آن‌برهان را نیافته‌ام» سپس از کتاب « **الکاشف** » ابن کمونه پاسخ شبهه مذکور را نقل وابطال کرده . (ص۶۹ـ۷۰ نسخه ش :۱۸۸۵این‌فهرست) .

غیاث‌الدین منصور درشرح هیاکل ، سخن دوانی را درطرفداری از شبهه معروف ابن کمونه نقل کرده و آنرا «ایراد بارد» خوانده و جواب گفته (ص ۸۳ ـ۸٤) نسخه ش : ۱۸۸۹این فهرست) .

دوانی خود بر شواکل الحور حاشیه‌هایی نگاشته که در کنار برخی‌نسخه ها دیده میشود .

رجوع‌شود به : کشف‌الظنون : هیاکل‌النور، مشار- عربی - : ٥٧٦ ذریعه ١٤ : ١٧٧ ، ٢٤١ ، فهرست دارالکتب ١٩٦٢ ج ٢ ص ٨٧ وچاپ ١٩٢٤ ج ١ ص ٢٥٣ ، فهرست دانشگاه ٣ : ٢٩٠ ـ ٢٩٢ ، فهرست رضوی ج ١ ش : ١٩٨ وج ٤ ش ٨٦٦ ـ ٨٦٩، فهرست کتابخانه‌مجلس ج ٦ ص٢١٢فهرست‌خدیوی مصر ٦ : ٩٩، ص ١٨ (١) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٨٨٤ :

---

١ ـ درفاضلیه تاریخ درگذشت دوانی ٩٠٢ آمده .

نسخه ایست بخط نسخ که برگ آخر آن افتاده و از نـو بخط نستعلیق نوشته شده وظاهراً از قرن ۱۲ است .

آغاز: وبه نستعین . یامن نصب رایات آیات قدرته علی کواهل هیاکل الممکنات . . اما بعد فهذا ایهاالذکی المتوقد شرح‌هیاکل‌النور یحاکی بحسن دقائقه شواکـل‌الحور . و تمت غرته باسم من‌سمی باسمه‌الالقاب و زهی بذاته الانساب ... السلطان بن السلطان بن السلطان، غیاث الملة والسلطنه والخلافة والدنیا والدین محمود الملقب به خواجه جهان ... فاقول لما کان‌الوجود وتوابعه من‌الکمالات فائضة علی الدوام ... فقال یا قیوم هو صیغة مبالغه للقائم ...

پایان: اقول وانا الفقیر .. محمدبن اسعد .. الدوانی هذا ما تیسرلی فی‌شرح هذه اللمعه فی‌اثناء عوائق شتی ... و ملازمة بیت‌الاجزان . . . فمن یجد فیه هفوة فیقبل معذرتی . . . فـانی معذلك معترف بقصور باعی فی هذه‌الصناعة و قله ذات یدی من‌هذه‌البضاعة والله ولی‌الطول‌والافضال وبیده تحقیق‌المطالب والآمال والصلوة علی . . . سیدنا الکل وآله تم تحریره بیمین مؤلفه فی‌شهر شوال سنه اثنین وسبعین وثمانماة بدارالموحدین تیریز .

بالای متن هیاکل خط قرمز کشیده شده . بر کنار صفحات حاشیه‌هایی بدون‌نشان موجود است « هیکلها » بشنگرف بر کنار صفحه ها نوشته شده . کنار دوبرگ آخر (پیش از برگ نو نویس) وصالی وپاره شده . ص ۲۵۴ (یك روی برگ نو نویس) درمتن وحاشیه نوشته‌شده . بر کنار بسیاری ازبرگها آثار رطوبت دیده میشود .

قطع : رقعی ۱۶ × ۹/۵ س . ج : تیماجی قهوه‌ای ضربی با عطف و حاشیهٔ از تیمـاج قهوه‌ای روشن صفحات : ۲۵٥ . سطور : (جز برگ‌آخر) : ۱٤ . کاغذ : شکری‌آهارمهره‌شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦۲۱٤٦

شرح هیاکل‌النور ۱۸۸۵

نسخه‌ای دیگر است از شرح **دوانی** بر **هیاکل‌النور سهروردی** .

این نسخه در ۱۲٦۲ بخط نستعلیق زیبای سیدحسن حسینی ساوجی نوشته‌شده ودیباچه‌آن مانند ش۱۸۸۵ بنام خواجه جهان‌است‌امابجای السلطان‌بن‌السلطان‌بن ... چنین‌آمده :جمال‌الاسلام والمسلمین غیاث‌الملة والدوله والمعال والدنیا والدین محمود ...

دراین نسخه نوشته دوانی درپایان این شرح مفصل ومبسوط است .

پایان : اقول وانا الفقیر الی عفوربه الغنی محمدبن احمد ،، الدوانی هذا ما تیسرلی ... وملازمة بیت‌الاحزان وکابة یحاکی شیخ کنعان من فرقة اصحاب کانوا .. بمنزلةالسواد لناظری .. فاصابنا الدهر بعین و نعق فیناغراب‌البین . وفرق بیننا نوائب‌الایام شعر . سقی‌الله ایام التواصل بیننا ورد الی الاوطان کل غریب ـ فلاخیر فی‌الدنیا بغیر تواصل ولاعیش فی‌العقبی بغیر حبیب . هذامع ان الاعسار بعدالیسار ... الزمنی الخمول و عاقنی . . . اجـالة قدح‌النظر فی حل المعضلات فمن وجد فیه هفوه . . و قلة ذات یدی . . . و ما ظنك بمطالب یجـار فیها انظارالکبار ویختلف فیها اقوال اولی الایدی والابصار و ان اخرالله فی‌الاجل و ساعد المقدور الامل وانتظم الحال .. انتصبت بشرح للاشراق یتنور به‌الاحداق ویتعطر بنشر از هار انوار الاوراق والله ولی‌الطول والافضال ... والصلوة ... علی سیدنا الکل فی‌الکل .. من تتمیم تحریره عن مؤلفه بعدالعشاء الآخرة من لیلةالخمیس الحادی عشر من شهر شوال‌فی سنة اثنین و سبعین و ثمـانماة الهجریه‌بدارالموحدین تبریز فی‌الزاویة المبارکه المظفریه‌جهان شاه وکانت نهضته الی جانب دیار بکرفی اوائل هذه السنه و وقع هجوم‌الاعداء علیه واغتیاله فی‌الثالث عشرربیع‌الاول السنةالمذکورة والله تعالی‌المسئول ان یشیع الامن ... تمت الرسالهالمسماة بشرح الهیاکل للعلامه الدوانی ومتنه للحبرالعلامه الفاضل ... السهروردی . علی ید اضعف‌العبادالله الراجی سیدحسن‌الحسینی‌الساوجی. ۱۲٦۲ .

این نسخه را مرحوم تنکابنی از شمس‌العلماء گرکانی در ۱۳٤۳ خریداری کـرده بود و دارای حاشیه‌هایی است از مصنف با نشان « منه » وازمولی‌عبدالغفور (که همه جا بدنبـال نام او « سلمه‌الله » آمده)،مولی بدیع ، قاضی میرحسین ، صلاح الدین ، مولا مسیح، مولانـا منصور (گویا غیاث الدین منصور) کتاب مواقف ، شرح حکمةالعین . تفسیر لغات مبهم کتـاب نیز از کتب لغت مانند صحاح نقل شده این نسخه چندی نیز در ملك میرزا ابـوالفضل ساوجی بوده و یاد داشتی از تاریخ ۱۲۷۹ بریشت نخستین برگ دیده میشود .

در اول نسخه ۱۱ برگ اضافی است که بیشترآنها سفیدند و روی برخی،نوشته هایی‌هست و ازآنجمله شرح زندگی سهروردی‌است بنقل ازتاریخ یافعی .

درآخر نسخه‌نیز ۱۷ برگ سفید اضافی است . در ذیل آخرین صفحه نسخه (ص ۱۷۳) این یادداشت از میرزا ابوالفضل ساوجی بخط زیبای شکسته دیده میشود :

این کتاب از خطوط مرحوم میرزا سید حسین ساوجی است در هنگامی کـه عمرشان از هفتاد گذشته‌بودنوشته‌اند.خطهای ایام جوانی بخصوص شکسته‌مرحوم درکمال امتیازاست،و درایام خاقان‌مبرورفتحعلی‌شاه‌قاجاردرسلك‌منشیان خاص‌اختصاص داشت واین‌کتابرا بخواهش مرحوم‌محمد علی بیك ناظر خاقان خلدآشیان محمد شاه قاجـار نوشته بودند . درسال هزار و دویست و شصت

وهشت برحمت ایزدی واصل گردید درشهر ساوه . حرره ابوالفضل‌بن فضل‌الله ساوجی فی‌سنه ۱۲۸۰

عبارات متن (هیاکل) بشنگرف است . عنوانها (هیکل‌ها) با قلم ثلث درپشت بشنگرف درکنار صفحات ثبت شده .

قطع : نیم خشتی ۱۹/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیماجی و سبزرنگ . صفحات (بجز برگهای اضافی) : ۱۷۳ . سطور : ۱۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۰۵

شرح هیاکل النور ۱۸۸۶

نسخه‌ای دیگراست از **شواکل** ، شرح **دوانی** بر **هیاکل** .

نسخه‌ایست بخط نستعلیق بی تاریخ که گویا درقرن ۱۱ نوشته شده و بچند قلم امااز یك کاتب است (جز گـ ۶۲-۶۴ = ص ۱۲۴- ۱۲۹) که‌باقلمی نازك وبخط نسخ است وازآن پس باقلمی درشت‌تراز نیمهٔ ص ۱۲۰ تا پایان ص ۱۲۷ باخط‌نستعلیق‌و گویا ازکاتبی دیگر است .

سقطات کتاب با خطی‌غیر خط نسخه‌درکنار صفحات نوشته شده . در دیباچهٔ این نسخه نام ابوسعید گورگان آمده‌وپایان این نسخه مانند نسخه‌بالاست . برکنار برخی‌ازصفحه‌ها حاشیه‌هایی بانشان « منه » ویا بنقل ازمواقف دیده میشود .

کنار چند برگ نخستین ویك برگ آخرپاره وصالی یا شده و قسمتی از نوشته های حواشی ضایع گشته اما به سطور اصلی کتاب آسیبی نرسیده . برپشت نخستین برگ نسخه سخنانی از محی‌الدین عربی نقل گردیده . بربالای عبارات هیاکل ، خط قرمز کشیده شده .

قطع : رقعی ۱۹/۵ × ۱۲ س . ج : مقوائی مندرس با عطف ازتیماج مشکی رنگ‌مندرس صفحات : ۱۸۹ . سطور : قسمت اول : ۲۰ وقسمت۲ازص ۱۲۷ تا آخر : ۱۵ . کاغذ : ترکستانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۳٤

شرح هیاکل النور ۱۸۸۷

نسخه‌ای دیگر است از شرح **دوانی** .

این نسخه در ۹۴۳ بخط نسخ تحریری محمد پسر حاجی محمود نوشته شده برگ اول نسخه افتاده و قسمت بیشتر دیباچه درنسخه نیست اما پایان آن مانند نسخهٔ : ۱۸۸۵ دارای نوشتهٔ مفصل دوانی است . بر کنار صفحات نسخه حاشیه هایی با نشان « منه » رحمه‌الله و یا « ه یه » دیده میشود .

آغاز : سرعان لعلك تفوزفی هذه البقعه المبارکه من‌شجرة عباراتنابقبس من‌انوارالحکم.. فقال یا قیوم هوصیغة مبالغه للقائم .

پایان : وشرف بکتابته الفقیر الحقیر و تم فی خامس شهر شعبـان بسنة ۹۴۳ محمدبن حاجی محمود احسن عواقبه الملك المحمود .

پس‌از پایان نسخه ، مبحث انواع حدوث از قبسات میرداماد روی ۶ صفحه نقل گردیده .

آغاز : قال‌الاستاد میر محمد باقر داماد فی قبسات بهذه العبـارة القبس الاول فیه ذکر انواع الحدوث و تقاسیم‌الوجود .. وتأسیس اساس الحکومه ..

پایان : فیصح ان‌السرمدعلة للدهر والدهر علة للزمان .

قطع : نیم خشتی ۱۹ × ۱۰/۵ س . ج : تیماجی مشکی‌رنگ برگردان دار یك روی‌آن دارای ترنجی دروسط دوگوشه است که کنده وتذهیب کرده‌اند وگوشهٔ پائین ترنج را بریده و ازجلد جدا ساخته‌اند . صفحات : ۱۳۳ . سطور : ۲۱ (سطور قبسات : ۲۸) . کاغذ : سمرقندی شکری رنگ

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۳۶۹

شرح هیاکل النور ۱۸۸۸

نسخه‌ای دیگر است از شرح **دوانی** .

این‌نسخه در ۱۰۰۴ بخط‌نستعلیق نوشته شده‌ونویسندهٔ‌آن ونسخه ش۱۸۲۱/۲مسلما یکی است . دردیباچه این نسخه نیز مانند نسخه ش ۱۸۸۴ نام خواجه جهان اما درالقاب او(سلطان

بن السلطان السلطان ننوشته و بجای آن . جمال الاسلام والمسلمین غیاث‌الملة والدوله والمعالی والدنیا والدین محمود ...

پایان نسخه مانند نسخه ش:۱۸۸۵ کامل‌است وپس‌از پایان کتاب چنین آمده : تم‌الکتاب بعون‌الله الملك الوهاب فی شهر ربیع‌الاول سنه ۱۰۰۴ .

برکنار صفحات نسخه جز چند فقره بدون نشان حاشیه‌ای دیده نمیشود . صفحات همه دارای جدول چند خطی با آب طلاولاجوردند . ص ۱ دارای یك کتیبهٔ طلائی است وص ۱ و ۲ دارای جدول ۹ خطی ازطلا و لاجورد است . بربالای‌عبارات متن خط قرمز کشیده‌شده .

قطع : رقعی کوچك ۱۳ × ۸ س . صفحات : ۳۴۶ سطور : ۱۴ . کاغذ : سمرقندی نازك شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۴۹۳۳۲

شرح هیاکل النور ۱۸۸۹

از **غیاث‌الدین منصور دشتکی** (م-۹۴۸) فرزند **صدرالدین دشتکی** مقتول در ۹۰۳ . بر **هیاکل النور سهروردی** .

نام این شرح را شارح در دیباچه ، **اشراق هیاکل النور** گذارده و شرح دوانی را « شواکل الغرور » نام داده .

غیاث‌الدین منصور این شرح را در ۷ روز پائیزی نگاشته و دیباچه ای مبسوط بر آن نوشته . دراین دیباچه از دوانی باکنایت‌وتصریح ببدی یاد کرده ودراین باب چنان راه افراط سپرده که قابل نقل نیست . اصولا برخی از گفته های منصوردرمؤلفات خود بخصوص شرح هیاکل ورد رسالهٔ زوراءِ برپایهٔ تحقیق نیست وبیشتر درنتیجه تعصب مفرط است . ازجمله سخنان وی در دیباچه این شرح آنست « بیشترآراء و مذهب هایی که به فلاسفهٔ یونان منسوب گشته ، درحقیقت ازفیلسوفان بزرگ یونان نیست بلکه ازآن روستا زادگان‌ویاخطیب

زادگانی است که نام فیلسوفان را داشته‌اند، زیرا کلمات بزرگ حکمت چنان مرموز است که برای هر کس قابل درك نیست (ص ٤ ـ نسخه ش : ۱۸۹۰) دشتکی درآغاز شرح، اقول ویا ای (تفسیریه) آورده و (برخلاف نوشتهٔ فهرست رضوی) مزجی نیست .

آغاز : یا غیاث‌المستغیثین نجنا باشراق هیاکل النور عن ظلمات شواکل‌الغرور .. وبعد فیقول احوج‌الخلایق الی رحمة‌الله الغنی منصوربن محمدالحسینی ... ان اوشح صحائف الاعلاق .. مشیرا الی نبذمما فی هیاکل‌النورمن‌اللطائف ..قال الشیخ یاقیوم ای‌المدبر...ایدنابالنورای الحجه ...

پایان : والاشراق سبیلنا .. اقول‌اعلموا ایهاالاخوان او صلکم‌الله الی معارج العرفان انه قدوقع التاخیرفی‌تحریر شرح هیاکل النور و جرح شواکل الغرور فامتد زمان التحریروالتوصیف الی سبعه من‌ایام الخریف وذلك‌لتزاحم‌موانع شتی . . . هذا ولنختم‌الکلام بذکرالمفضل‌المنعام . . اللهم یاعتم‌الانوار . . . سیمانبینا الذی‌نجانا بانوار الهدایه عن‌ظلمات الضلالة والغوایه وآله‌الکرام الابرار وصحبه العظام‌الاخیار ما تعاقب اللیل والنهار وتناثرالاوراق من‌الاشجار .

رجوع کنید به کشف‌الظنون : هیاکل النور، ذریعه ۲ : ۱۰۳ ـ ۱۰٤ و ١٤ : ۱۷۷ ـ ۱۷۸ ، فهرست آستان قدس ٤ ش : ۸۷ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۸۹ :

این نسخه بخط شکسته نستعلیق و در ۱۰۱۵ نوشته شده پس‌از پایان کتاب یك‌فقره تعلیقه متعلق به‌این گفتهٔ شارح در پایان شرح «فلنختم...» روی ص ۲۱٤ ـ ۲۱٦ نوشته‌شده .

برگوشهٔ بالای نخستین‌صفحه نسخه مهرچهارگوشی است‌که نقش آن « لا اله الا الله الملك الحق المبین ابوالقاسم بن محمدحسین » نقش شده برپشت نخستین برگ، مهر بیضی و کوچکی است که نقش آن « البهاء کله لك » وتاریخ آن : ۱۰۸۸ است . بربالای عبارات متن،خط قرمز کشیده شده .

این نسخه درملك میرزا سید احمد مهذب‌الدوله از احفاد دشتکی بوده و اواین یادداشت را برآخرین برگ نسخه نوشته :

انتقل الی بعد ماکان لغیری وسینتقل الی غیری ولله ملك‌السماوات والارض وهو من مؤلفات جدی المبرور الامیر غیاث‌الدین منصور طیب‌الله رمسه‌الشریف وانا الاحقر میرزا سید احمد مهذب الدوله ابن‌المرحوم‌الحاج میرزا حسن‌بن‌المرحوم میرزا حسن‌بن‌المرحوم المیرزا محمد مجدالدین ابن المرحوم علی صدزالدین سیدعلیخان المدنی صاحب شرح الصحیفه السجادیه ابن‌المرحوم احمد نظام‌الدین‌بن المرحوم محمد معصوم‌بن المرحوم احمد نظام الدین بن ابراهیم بن سلام‌الله‌بن‌مسعود

عمادالدین بن محمد صدرالدین بن منصورغیاث‌الدین مؤلف هذا الکتاب الشریف . . و کان التحریر فی‌السادس والعشرین من شهرجمادی‌الثانیه ۱۳٤۰ .

قطع : نیم‌خشتی ۱۹ × ۱۳ س . ج : تیماجی قرمز رنگ دارای برگردان . صفحات (با ۲ برگ اضافی آخر) : ۲۱٦ . سطور : ۱۷ . کاغذ : شکری وبرخی سفید آهار مهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰٤۸

شرح هیاکل النور ۱۸۹۰

نسخه‌ای دیگر از شرح **غیاث‌الدین منصور** است بر **هیاکل النور سهروردی** .

این نسخه ناقص وتا اواخرشرح هیکل رابع است بخط نسخ تحریری وگویا در اواخر قرن ۱۱ یا اوائل قرن ۱۲ نوشته شده . براین نسخه حاشیه‌هایی از شارح با نشان « منه » «س‌سره» ونیز حاشیه هایی با نشان « ش ح د » دیده میشود . و بیشتر حاشیه های شارح مبسوط است .

پایان نسخه : وما ادراك ماهیه نارحامیه اما الاول فلان النفس اذا تحلت بالاطلاع علی حقائق الموجودات للحکمة النظریه و تخلت عن رذائل الملکات بالحکمة العملیه‌عشقت ینبوع‌النور وکان شوقها الی‌العالم النورانی اکثر من‌العالم الظلمانی .

برپشت‌نخستین برگ چند مهربیضی ومربع است‌ونقش‌یکی‌از مهرهای چهار گوش : محمد رضا بن محمد صفی‌الحسینی» و نقش مهر دیگر «عبده مرتضی الحسینی » است .

کنار برگ آخر پاره شده اما به سطور آسیبی نرسیده ،

قطع : خشتی ۱۹/٥ × ۱۳ س . ج : گالینگور مشکی با عطف از تیماج قهوه‌ای . صفحات : ۱۳۳ سطور : ۲۳ . کاغذ : شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥۰٦۹۷

شرح هیاکل النور ۱۸۹۱

نسخه‌ای دیگر است از شرح **دشتکی** بر **هیاکل النور سهروردی** .

این نسخه ش ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۲۸٦ دفتر) شامل ۲ رساله :

۱ ـ شرح هیاکل النور (جای سخن) .

۲ ـ ترجمهٔ کتاب تنکلوشای بابلی درطلسمات (ص ۲۸۶ ـ ۳۳۳) .

این دفتر با دو خط و دوقلم نوشته شده ، از ص ۱ تا ۲۸۶ (رساله اول) بخط نسخ تحریری و در ۱۰۸۲ نوشته شده وص ۲۸۹ تا آخر بخط نستعلیق نو و تازه نویس است .

این دفتر متعلق به کتابخانه مرحوم آقا علی مدرس بوده و مهروی و فرزندش آقا حسن بر پشت نخستین برگ دفتر موجود است .

این نسخه از شرح هدایه ، فاقد حاشیه‌های مصنف است و اصولا بر کنار های آن نوشته‌ای نیست جز نسخه بدلها و سقطات متن .

کاتب نسخه درپایان آن رقم کرده :

قدوقع الفراغ من کتابة ... لسیدالحکماء والاذکیاء فی یوم الثلثاء من شهر جمادی الاخری سنة ۱۰۸۲ .

قطع : خشتی ۲۰ × ۱٤/٥ س . ج : تیماجی قرمز روشن . صفحات : ۳۳۳ . سطور : ۱۷ و ۱۹ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۱۵

شرح هیاکل النور ۱۸۹۳

نسخه‌ای دیگر است از شرح **غیاث الدین منصور** بر **هیاکل النور** .

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتریست (ص ۲ ـ ۱۵۳ دفتر) که نیم اول ص۲-۱۵۳ بخط نستعلیق شیخعلی پسر عبدالرحمان شولستی را نکوهی لاهیجانی در ۱۰۷۱ ونیم دوم آن (۱۵۸ ـ ۲۱۵) بخط شکسته و با سطور بهم پیوسته و کلمات نزدیك بهم نوشته شده .

بر پشت نخستین برگ دفتر نوشته‌ای است حاکی از تملك علی نقی پسر ملاشیخ محمد .

این دفتر شامل ۲ رساله است :

۱ ـ شرح دشتکی بر هیاکل النور (جای سخن) .

۲ ـ حاشیهٔ ملا شمسا بر شرح اشارات (ص۱۵۸ـ۲۱۵) .

کاتب شرح هیاکل النور درپایان نسخه رقم کرده :

کاتبه العبد الحقیر الفقیر الی غفران الله شیخعلی بن عبدالرحمان الشولستی الرانکوهی من اعمال لاهیجان .. وقع الفراغ سنه ۱۰۷۲ . حاشیه هایی با نشان « منه » و یا بی‌نشان بر کنار

صفحات هست. آقای مشکوة برپشت یکی از برگهای اضافی آغاز دفتر خلاصه‌ای از نوشتهٔ ذریعه را دربارهٔ شرح دشتکی برهیاکل، نقل کرده‌اند.

قطع: رقعی ۱۸/۵ × ۱۲ س، ج: تیماج قرمز بدون مقوا. صفحات: ۲۱۵ سطور: ۲۷.

شمارهٔ دفتر ثبت: ٦۲۱۸۵

شفاء **۱۸۹۳**

تألیف بسیار مشهور **ابن سینا** در فلسفه شامل منطق طبیعیات، تعلیمیات (هندسه، هیئت، حساب، موسیقی) و الهیات.

رجوع شود به فهرست نسخه های مصنفات ابن‌سینا تألیف دکتر مهدوی ص ۱۲۵ – ۱۷٤، کشف‌الظنون، مؤلفات ابن سینا تألیف قنواتی ص ۲۹ – ۷۹ ذریعه ۱٤: ۲۰۱ فهرست دانشگاه ۳: ۲۸۷ – ۲۹۰، فهرست ادبیات: ۳٤٤ دارالکتب چاپ ۱۹۲٤ ج۱ص ۲۵۳ وچاپ ۱۹٦۲ ج ۲: ۹۱ – ۹۲، عربی برلین ش ۵۰٤٤ – ۵۰٤۵، فهرست‌مشار – عربی - ص۵۷۳–۵۷٤، مجلس ۲ ش: ۱۳۵ – ۱۳۷. فهرست آستان قدس ج ٤ ص ۱۹۹ – ۲۰۱.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۹۳:

این نسخه بخط نستعلیق زیبا و در۱۰۹۷ نوشته‌شده (تاریخ درجلد دوم است) وریاضیات، وتعلیمیات (هندسه، هیئت، حساب وموسیقی) است اما درصحافی جدل و سفسطه و خطابه وشعر پس‌از مجسطی آمده وآنگاه بقیه‌منطق تاپایان فن‌شعر (نهمین فن و پایان منطق)، و سپس بقیه تعلیمات وریاضیات (حساب و موسیقی) آمده.

فهرست فن ها ومقالات این جلد در اول نسخه روی ۷صفحه بخط شکسته نستعلیق زیبا و تازه‌تراز خط نسخه نوشته‌شده اما کاتب متوجه‌تقدم و تأخرمزبور نشده و پس‌از مقالهٔ ٤ ازفن جدل (فن پنجم منطق)، فهرست فن هندسه و هیئت را نوشته وپس از آن نیز فهرست دیگرفنون‌منطق‌را (که درمتن تأخر یافته) نوشته و فهرست ارثما طیقی وموسیقی را که‌درپایان نسخه وپس‌از بقیه منطق‌قرارگرفته از قلم انداخته وگویا اصولا متوجه تشویش نسخه نشده.

خط صفحات وسط نسخه بقلمی درشت تر اما ازهمین کاتب است.

فن جدل درنیمهٔ صفحه ۶۱۰ پایان یافته وپس‌از ۲ صفحه سفید ، فن هندسه درص ۶۱۳ آغاز میگردد. مجسطی ، درص ۶۸۹،فن جدل (فن ٦ منطق) درص ۹۸۵ ، مغالطه‌درص۱۱۳۷ فن خطابه در ۱۱۸۱ و شعر در ۱۲۸۶ ارثماطیقی (حساب) در ۱۳۱۳ و موسیقی در۱۳۳۱ . عنوانها و رسوم و اشکال (درهیئت وهندسه) بشنگرف است . منطق تا فن‌جدل (ص ۱ ـ ۶۱۰) تصحیح شده وبر کنار بسیاری از صفحه ها « بلغ قبالا » و نیزجبران سقطات سطور دیده میشود .

درپایان نسخه مهر مربعی که‌نقش‌آن « لااله الاالله الملك الحق المبین محمد حسین‌بن ابوالقاسم » است ویك‌مهر بیضی که نقش آن « اذجاء ربه بقلب سلیم » است دیده میشود . مهر نخست‌در کنار برخی صفحات نسخه نیز موجود است .

این نسخه ونسخهٔ بعد (ش:۱۸۹٤) هردو بخطیك‌نویسنده ودریك تاریخ نوشته شده‌وتاریخ کتابت درپایان جلد دوم است . برپشت آخرین برگ هردوجلد بخط شکستهٔ زیبا نوشته شده : مجموع الهی وطبیعی شفا هردویکخط و یکقطع در دوجلد از ابتیاع میرزا حاتم بیك وزیر سابق دارالامان کرمان بوساطة سلیمهٔ دلاله شهر ذی قعدة الحرام سنه ۱۱۰۵ جلد هر دو ساغری و همه صفحه ها دارای جدولهای آب طلایی ولاجوردی است»پشت نخستین برگ (پس از ٦ برگ اضافی) این یادداشت که مهرآن را سیاه کرده‌اند دیده میشود . « انتقل بالبیع الصحیح‌الشرعی.. الی‌المذنب بن‌عبدالکریم‌ابوطالب» این جلد و نسخه بعد هردو (برطبق نوشته آخرین برگ جلد ۲) دارای جلد ساغری مشکی بوده‌اند وجلد دوم هم‌اکنون نیز دارای جلد اصلی است اما جلد نسخهٔ حاضر تعویض شده و دارای جلدی تازه است .

قطع : رحلی ۳۳/۵ × ۲۱ س . ج . تیماجی مشکی رنگ صفحات (باستثناء صفحات اضافی) : ۱۳٦۲! . سطور : ۲۱ . کاغذ : خان بالغ آهار مهره شکری . (برگهای میان نسخه نازك تر است) .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۱۸٦۱

شفاء **۱۸۹۴**

جلد دوم‌نسخه ش : ۱۸۹۳ **شفاء** است .

این نسخه طبیعیات و الهیات است و بخط نستعلیق خوش نوشته شده و در۱۹۷ نوشتن آن انجام یافته ، همه برگهای نسخه دارای جداول باقلم آب طلا ولاجورد است .

درآغاز نسخه ، فهرست‌کامل این جلد روی چهار صفحه به‌خط شکسته نستعلیق زیبا نوشته

شده درآغاز نخستین ص نسخه دومهر مربع وبیضی از « محمد حسین بن ابی‌القاسم‌التهامی» دیده میشود .

برپشت نخستین برگ نیز چند یادداشت و مهربوده که سیاه کرده‌اند جز یك مهر که نقش‌آن «انجاء ربه بقلب سلیم » عنوانها بشنگرف است .

الهیات ازص ۶۸ شروع شده و درکنار صفحات آن حاشیه هایی از میرداماد با نشان « م ح ق » و از سید احمد (گاه با امضاء صریح و گاه بانشان س احمد) و حاشیه هایی با نشان « ص ره » ـ گویا ازصدرالمتالهین ـ وبانشان «ص م د » یا نشان « شمس » یا « س م س » وجود دارد . فقراتی نیز بنقل از « تعلیقات » و « تحفه » و « شرح » ونیز فقراتی بدون نشان برکنار صفحات الهیات دیده میشود . برپشت آخرین برگ نسخه باخط شکسته نوشته شده .

مجموع شفاء یکخط و یکقطع مذهب در دوجلد ساغری مشکی ، ابتیاعی میرزا حاتم بیك وزیر سابق دارالامان ایران بوساطة سلیمهٔ دلالة شهر ذی‌القعده الحرام سنه ۱۱۰۵ .

قطع : رحلی ۳۳ × ۲۲ × ۳ س ؛ ج : ساغری مشکی و مجدول صفحات : ۸۷۴. سطور: ۲۱ . کاغذ : خان‌بالغ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۱۸۶۰

شفاء ۱۸۹۵

نسخه‌ای دیگراست از **شفاء** .

این نسخه درچهار مجلد است منطق ، ریاضیات وتعلیمیات ، طبیعیات و الهیات هر کدام دریك مجلد قرار گرفته‌اند وهمگی مصحح ودارای حاشیه‌اند تمام نسخه در۹۹۴ و۹۹۵ بخط نستعلیق هندی نوشته وتاریخ‌خاص کتابت‌هر کدام درذیل آن ثبت گردیده بنظر میرسد که همگی دریك مجلد قرار داشته وسپس آنرا جدا کرده‌اند .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۸۹۵ :

این نسخه منطق شفاست و در ذیحجه ۹۹۴ پایان یافته . وکاتب درآخرآن رقم کرده : تمت‌المنطقیات من کتاب‌الشفا بحمدالله‌وحسن توفیقه فی‌السابع من شهر ذی‌الحجه سنه۹۹۴

اربع‌وتسعین وتسعماه». مقدمهٔ کوزکانی درآغازاین نسخه‌موجوداست . این مجلدتصحیح شده وسقطات متن برحاشیه گاه بخط کاتب متن و گاه بخطی دیگر جبران گردیده . حاشیه هایی بنقل از بهمنیار ، شرح مطالع ونیز حاشیه هایی با نشان « ۱۲ عفی عنه » یا « ح م رحمه‌الله » دارد . در میان ص ۳۲۵ ـ ۳۲۶ یك برگ‌با قطعی کوچك تراز قطع‌کتاب افزوده وبردو روی آن‌حاشیه هایی با نشان « ح م رحمه‌الله » یا بدون نشان نوشته‌اند نخستین برگ نسخه زرافشان‌ودارای یك سرلوح مذهب ومرصع و گل وبوته کاری است . تمام صفحات دارای جدول ٥ خطی است ٤ خط باریك لاجوردی ویك خط پهن آب طلائی. کنار این برگ وگوشهٔ پائین برگ ۲ وصالی‌شده اما به‌متن آسیبی نرسیده .

برپشت نخستین برگ نوشته‌هایی‌مختلف است ویکی از آنها که کاملا خوانده نمیشود ، نشان میدهد این‌کتاب درهند خریداری شده . نوشته‌ای نیز از«عبدالله‌بن حسن بن‌عبدالله» بتاریخ ۱۲۹۱ وجود دارد .

قطع : رحلی ۳۳/٥ × ۲۰ س . ج : تیماجی مشکی رنگ . صفحات : ٥٧٥ . سطور : ۳۱ . کاغذ : شبیه ترمه .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٥۹۳۹

شفاء ۱۸۹۶

جلد دوم‌است از **شفاء** نسخه ش : ۱۸۹٥ .

این نسخه شامل هندسه ، مجسطی ، حساب و موسیقی است و در ۹۹٥ بهمان خط نسخه پیش نوشته شده .

کاتب درپایان آن رقم کرده :

تم کتاب الموسیقی من‌جملة الریاضیات من‌کتاب الشفا بحمدالله . . . التاسع والعشرین من شهر ربیع‌الاول سنه ۹۹٥ خمس و تسعین وتسعمئه .

یك برگ ما قبل آخر سفید است (نیمی از روی الف وتمام روی ب) وگویا جای رسم شکل ولوحی بوده که کاتب آنرا رسم نکرده مانند بسیاری از اشکال نسخه . صفحات این نسخه نیز با آب طلا ولاجورد بترتیب نسخهٔ پیش جدول بندی وتصحیح واصلاح گردیده . حاشیه هایی که‌درنسخه ش : ۱۸۹٥ با نشان (۱۲ عفی عنه) نوشته شده دراین نسخه نیزبهمان‌خط و با همان نشان وگاه نیز با نشان « لمحرره عفی عنه » دیده میشود .

برپشت نخستین برگ ، وکیل آذربایجان در ۱۳۱۲ که نام اورا سیاه کرده‌اند ، نوشته است :

« این کتاب را که فن تاسع شفا است با سایر مجلداتش از شمس‌الذاکرین هشتاد و چهار تومان خریداری کرده » .

درمیان ص ۳۷ و ۳۷ نسخه برگهای کوچکی الصاق وروی آنها بخط شکسته نستعلیق تعلیقاتی نوشته شده . وی برگی که بین ص افزوده شده تاریخ ۱۱۷۰ ثبت گردیده .

قطع : رحلی ۳۳ × ۲۱ س . ج : تیماجی مشکی صفحات : ۲۷٤ سطور : ۳۱ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۳۸

شفاء ۱۸۹۷

جلد سوم شفا نسخه ش : ۱۸۹۵ .

این نسخه در ۹ صفر ۹۹۵ نوشته شده با همان خط و روی همان کاغذ ، عنوانهـا مانند جلد اول بشنگرف وصفحات مجدول است حاشیه هایی با نشان « ح م رحمه‌الله » یا « ح م ح م » « س ص » « جمال رحمه‌الله » برکنار صفحات دارد. بین‌ص . . و ... یك برگ نازك ترازکاغذ های کتاب افزوده وروی آن تعلیقاتی نوشته شده .

قطع : رحلی ۳۳ × ۲۱ س . ج : تیماجی مشکی رنگ‌صفحات : ٤٥٦سطور : ۲۱ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۳۷

شفاء ۱۸۹۸

الهیات **شفاء**وقسمت چهارم نسخه ش : ۱۸۹۵ .

این نسخه در۱٦ ربیع‌الثانی ۹۹۵ پایان یافته .

پایان نسخه : تمت‌المقالة العاشره من کتاب‌الفلسفه الاولی وهوالکتاب‌الاخیر من‌کتاب الشفا وتم الکتاب‌باسره‌یوم‌الخمیس وقت صلوة‌العصر فی‌السادس عشر من شهر ربیع‌الثانی سنه خمس وتسعین و تسعماة حرره العبدالضعیف برهان .

برپشت نخستین برگ تعلیقه ایست با نشان « م ص علیه‌الرحمه » بریکی از عبارات شیخ درائبات صانع . عنوانها بشنگرف است و حاشیه های فراوانی بـا نشان م ص ، م ق ، ۱۲۱۲ ، م ح ق، ازآقا حسین ، مولانا صدرا ، قوام ، فخرالدین ، میرزا محمد باقر داماد ، اولیادارد. این نسخه (و ۳ جزء دیگرآن) در ملك مرحوم تنکابنی بوده و برکنار برخی از صفحـات این مجلد (الهیات) حاشیه‌هایی بخط او بانشان « ط » ویا بنقل از « احمد » (شاید سید احمد عـاملی صاحب مفتاح الشفاء) دیده میشود .

قطع : رحلی ۳۳ × ۲۱ س . ج : تیماجی مشکی‌رنگ صفحات :۱۳۶سطور:۳۱.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۳۶

۱۸۹۹

شفاء

این نسخه الهیات **شفاء** است .

نسخه‌ایست بخط نستعلیق خوش که در ۱۰۷۱ بدست حسین پسر ابراهیم نوشته شده حاشیه‌هایی با نشان ص در ، شرح ص در ، مـن شرح صدرالمحققین ، ص م در ، میرزا ابراهیم رحمه‌الله ، برکنار صفحات نسخه هست .

همه صفحات دارای جدول چهار خطی است (۳ خط قلم باریك ازلاجوردو یك قلم پهن از آب طلا). سه صفحه سفید واضافی‌اول نیزجدول کشی‌شده .

پایان : فرغت من تحریره بعون‌الله ضحوة الجمعه الثالث من شهر جمادی الثانی المنتظم فی‌سلك شهورسنه‌احدی، وسبعین بعدالالف وانا اقل‌الخلیقه بل‌لاشیء فی‌الحقیقه ابن ابراهیم‌الحسین.. عفی‌عن سیآتهما بالنبی‌والوصی . زیر این صفحه یك مهرچهارگوش بخط طغراست که نقش آن « امام قلی » است .

این نسخه درکتابخانه آقا علی مدرس بوده و نوشته ومهر او برکنارص اول و مهر پسرش آقا حسن بود .

برپشت نخستین برگ اضافی نسخه موجود است .

عنوانها بشنگرف نوشته شده .

قطع : رقعی ۱۶/۵ × ۹/۵ س . ج : تیماج مشکی ضربی . صفحـات (بدون برگهـای اضافی اول وآخر) : ۴۴۳ . سطور : ۱۵ . کاغذ : اصفهانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۷۸

شفاء

۱۹۰۰

الهیات شفاء شیخ‌الرئیس ۱۰ مقاله .

نسخه ایست که در ۱۱۰۷ بخط نسخ تحریری محمد سعید پسر محمد طاهر لاهیجانی نوشته شده .

یکی از دارندگان نسخه که محمد مراغی نام داشته فهرست مقالات و فصلهای این نسخه را روی ۳ صفحه اضافی اول نسخه آورده ودر ذیل آن نوشته « تم‌بالخیر بیدالحقیر محمدالمراغی مولدا والنجفی محتدا یوم الاثنین غرة شهر صفرالمظفر من شهور سنه ۱۲۱۰». در آغاز نسخه فهرست فصلهای مقاله اول با حروف جمل بدینگونه آمده :

بسمله ـ الجملةالرابعه .. وهی عشر مقالات المقاله الاول ثمانیه فصول الاول فی‌ابتداء طلب موضوع‌الفلسفه الاولی.ب فی تحصیل موضوع هذا العلم.ج فی‌منفعه هذا العلم ومرتبته . د فی جمله ما ینظرفیه فی هذا العلم وفهرست الفصول. ه فی‌الدلالة علی‌الموجود واقسامها . و فی ابتداء القول فی‌الواجب الوجود .. ز فی ان واجب الوجود واحد . ح فی بیان الحق والصدق والذب عن اوائل المقدمات الحقه . الفصل الاول فی‌ابتداء طلب موضوع‌الفلسلفة ...

حاشیه های گوناگون بخط های مختلف درکنار صفحات نسخه موجود است از آنجمله است حاشیه هایی از عبدالغفار و ازسید احمد رحمه‌الله .

بر کنار برگ ۳۱ حاشیه مفصلی بدون نشان نوشته و آنرا تا کرده‌اند .

پایان نسخه : والحمدلله ... فرغت من انتساخ تتمه هذاالکتاب .. العبدالاقل ... محمد سعیدبن محمد طاهربن ملا توفیق‌اللاهیجانی فی سنه ۱۱۰۷ .

برپشت نخستین برگ اضافی اول نسخه چند رباعی است که بالای آن نام « حکیم محمد سعید » نوشته شده و از آنجمله است :

بزیر خاك ز جانان امید ها داریم
شهید خنجر عشقیم و عیدها داریم
نمیشود که نگردیم امیدوار از تو
بنا امیدی خود ما امید ها داریم
نگه از دود دلم‌چون‌مژه گردید سیاه
حیفم‌آید که باین دیده تماشاش کنم
من کجا طاقت هم‌صحبتی‌یار کجا
ایقدرحوصله‌خواهم که تماشاش کنم

قطع : نیم خشتی ۲۰ × ۱۳ س . ج : تیماج قرمز روشن بدون‌مقوا. صفحات : ۳۵٤ . سطور : ۲٤ .کاغذفرنگی .

شمارهٔ دفتر : ٦۲٥۱٥

شفاء **۱۹۰۱**

نسخه‌ای دیگر از الهیات **شفاء ابن سینا** .

این نسخه در ۱۰٦۲ بخط نستعلیق (جز ص ۱ ـ۹۹) که بخط نستعلیق آمیخته به‌نسخ و شکسته و تازه تراست) نوشته شده . درکنار صفحات اول آن حاشیه هایی نوشته‌اند با نشان های گوناگون .

فهرست مقالات وفصول کتاب روی دو برگ پیش ازآغاز کتاب نوشته شده وبرگ اول این فهرست افتاده .

آغاز : الحمدلله رب : . الفن‌الثالث عشر من‌کتاب‌الشفا .

پایان : تمت ولله الحمدوالمنه .. فی سلخ شهر رمضان المبارك سنه ۱۰٦۲ اثنین وستین والالف من‌الهجرة .

قطع : نیم خشتی ۱٦ × ۱۳/٥ س . ج : تیماجی ضربی که دروسط آن ترنجی درمیان دوگل وبوته کنده‌اند. صفحات : ٥۰۰سطور : ۱٤ و۱۸ . کاغذ: اصفهانی .

شمارهٔ دفترثبت : ٥۰۷۹۳

شفاء **۱۹۰۲**

نسخه‌ای دیگر از الهیات **شفاء**.

این نسخه در ۱۰۸۸ بخط علی نقی پسرمحمد امین نوشته شده وبرکنار برخی‌ازصفحات حاشیه هایی بدون نشان دارد . این‌نسخه ظاهراً تصحیح ونسخه بدلها برکنارصفحات‌ثبت گردیده.

کاتب نسخه درپایان رقم کرده :

قدکتب هذا الکتاب . . علی نقی محمد امین بن حسین صوفی‌الجیلی و قد وقع‌الفراغ من

تسوید هذا الاوراق فی بلدة اصفهان .. اواسط شهرذی الحجه سنه ثمانی وثمانین بعدالالف من الهجرة.

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۲ س . ج : تیماجی قهوه‌ای مندرس . صفحات : ۲٤۸ . سطور : ۱۹ . کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۵۲۵

شفاء ۱۹۰۳

نسخه‌ای دیگر از الهیات **شفاء** .

این نسخه در ۱۰۷۰ بخط نستعلیق کمال تویسرکانی نوشته شده واول آن تا قسمتی از فصل ... ازمقالهٔ اولی‌افتاده وبالای نخستین برگ شمارهٔ ٦ گذارده‌شد و این نشان میدهد که ٥ برگ پیش‌از آن بوده .

آغاز نسخه : الاولی لانه العلم الازلی باول الامورفی‌الوجود وهوالعلة الاولی و اول‌الامور فی‌العموم .

قطع : وزیری باریك ۲۵ × ۱٤ س ، ج : تیماجی قرمز رنگ دارای برگردان. صفحات: ۳۰۱ . سطور : ۲۱ . کاغذ : سمرقندی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۵۲

شفاء ۱۹۰٤

این نسخه طبیعیات **شفاء** است تا پایان فن٦ = کتاب‌النفس .

این نسخه تاریخ ندارد اما دراواخر قرن ۱۱ یا اوایل ۱۲ بخط نستعلیق نوشته شده . در برخی‌صفحات‌سطوری‌ازنسخه افتاده ودرحاشیه‌جبران گردیده کنار برگهای‌۳۰تا۱۱٥وصالی‌شده‌ودر برخی ازاین برگها نوشته های حاشیه‌بوسیله‌تعمیر ضایع گردیده.آثار تصحیح ومقابله درنسخه‌دیده میشود ونسخه بدلها برکنار صفحات یادگردیده ، بعضی از لغات نیز تفسیر شده چند فقره تعلیقه نیز با نشان « ص » دیده میشود .

عنوانها گاه با قلم ثلث درشت ترازمتن نسخه وگاه نیز بشنگرف برکنار صفحات نوشته‌شده.

پایان : یجذب الماده وبعضها لدفعه کمایا تیك ذکره حیث یتکلم فی الحیوان تم کتاب النفس و هوالفن السادس من الطبیعیات بحمدالله وحسن توفیقه .

قطع : نیم‌خشتی ۲۱ X ۱۲ س . ج : تیماجی‌ضربی‌سبزرنگ. صفحات :۸۲۸سطور : ۲۱.

کاغذ : شکری آهارشده .

شمارهٔ دفترثبت : ۶۲۵۱۴

شفاء **۱۹۰۵**

نسخه‌ای دیگر است از طبیعیات **شفاء**.

این نسخه بخط شکسته نستعلیق ناقص است وپس ازچند سطر ازکتاب النبات = فن ۷ تاپایان طبیعیات از نسخه ساقط گردیده .

پایان : الفن السابع من الطبیعیات فی النبات وهی سبعة فصول فصل فی تولدالنبات ... کان حیا فاذا عجز عن استبقاء شخصه بالغذاء و سلط علیه المفسد فی خارج (کلمهٔ اخیر رادهٔ صفحه بعد است) .

این نسخه درقرن ۱۱ نوشته شده‌ومصحح است سقطات ونسخه بدلها درکنار صفحه‌هاآمده. روی ٤ صفحه اضافی اول نسخه نوشته های گوناگون است و ازآن جمله دوتاریخ تولد بیك خط که یکی بتاریخ ۱۰۹٤ است وقسمت بیشترآن براثر پارگی خوانده نمیشود ، ودومی تاریخ‌تولد شمس‌النساء بتاریخ شنبه ٤ ع ۱ ۱۰۹۰ است .

برپشت نخستین برگ مهری چهارگوش است که نقش‌آن « المتوکل علی‌الله العلی الاعلی محمد رضا الحسینی » است . مهر آقا علی مدرس زنوزی نیز که مالك قبلی این نسخه بوده بر بالای نخستین صفحه دیده میشود .

قطع : وزیری ۲٤ X ۱٦ س . ج : تیماجی قهوه‌ای رنگ . صفحات (باصفحات اضافی) ۳۸٦ . سطور : ۲٤ کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۸۰۷

شفا ۱۹۰۶

منطق **شفاء** بزرگترین کتابی که در منطق تألیف شده ودارای ۹ فن است.

فن اول ـ مدخل منطق و دارای ۲ مقاله است .

فن دوم ـ مقولات دارای ۷ مقاله .

فن سوم ـ باری ارمیناس (مباحث الفاظ) ۲ مقاله .

فن چهارم ـ قیاس دارای ۹ مقاله .

فن پنجم ـ برهان دارای چهار مقاله .

فن ششم ـ جدل دارای ۷مقاله .

فن هفتم ـ مغالطه دارای ۲ مقاله .

فن هشتم ـ خطابهٔ در ٤ مقاله .

فن نهم ـ شعر دارای یك مقاله .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۰۶:

این نسخه تمام ۹ فن منطق است مگر اندکی ازآخر فن ۹ (شعر) که با کمال تأسف از نسخه ساقط گردیده بامقدمه گوزکانی . نسخه‌ای نفیس که در قرن ۱۰ یا اول ۱۱ گویا برای خزانهٔ کتب پادشاه بشکل بیاض نوشته وتذهیب شده . برپشت نخستین برگ در وسط صفحه ترنج بزرگ مذهب و مرصعی است که در وسط آن باآب طلا نوشته‌اند :

هذا منطق الشفا من تألیفات رئیس الحکما وافضل العلماء الشیخ ابی علی بن السینا رحمة‌الله تعالی من جلابیب غفرانه ..؟ » دراطراف این لوحهٔ بیضی که نوشته مذکور در داخل آن است با آب طلا ولاجورد و شنگرف گل وبوته کاری کرده و کنگره ساخته‌اند وبرای این ترنج دوگوشه با لاجورد و آب طلا و شنگرف دوشرفه ساخته‌اند . دراطراف کنگره ها گویا طلاکاری بوده‌اما بنحوی تراشیده شده و از بین رفته .

صفحه اول دارای سرلوحی ازطلا و لاجورد است و در لوح بیضی میان آن که دارای زمینهٔ لاجورد است وگل‌وبوته های طلا دارد ، با سفیدآب نوشته شده « شفاء اعلا » . دراطراف این‌لوح با طلا وشنگرف گل وبوته‌کاری درزمینه طلا شده سپس یك حاشیه لاجوردی(دارای گل وبوته های ریز) ویك حاشیه طلائی است.طرف بالای این کتیبه با طلا وشنگرف و زنگار کنگره سازی شده واز نظر نقاشی دارای رنگ آمیزی بدیعی است .

سرآغاز مقاله‌ها هریك،چند سطر باآب طلا نوشته وبسمله تکرارگردیده . آغاز فصول نیز با آب طلا است .

همه صفحه ها دارای جدول پنج خطی است که چهار خط آن باریك ویك خط بسیار درشت و طلائی است .

این نسخه بخط نستعلیق خوش است و فرهاد میرزا وعبدالعلی میرزا هریك تملك خودرا برترنج مزبور نوشته‌اند . عبدالعلی میرزا چنین نوشته :

این علق نفیس وگوهر ثمین را دروقت قسمت کتابخانه پدر ستوده سیر بزرگوارم از ورثه بقیمت بیست وپنج تومان خریداری کرده‌ام .

جمادی‌چند دادم جان خریدم بنام ایزد که‌بس‌ارزان خریدم

دخل فی نوبتی بعد نوبة والدی المعظم وانا العبد عبدالعلی المتخلص بعبدی النعمة اللهی ابن النواب الاشرف فرهاد میرزا معتمدالدوله بن‌الملك الاعظم ولیعهد نایب السلطنه عباس میرزا بهادرخان طاب ثراه .

زیر نوشتهٔ مزبور مهر « احتشام‌الدوله » دیده میشود . برگهای ۱ - ۹ و۶۱۵ - ۶۱۷ وصالی شده و بسیاری از سطور ازبین رفته . دربرگ ۶۱۰ وسط سطر ۵ و ۶ نیز راوصالی کرده‌اند وچند کلمه خوانده نمیشود . روی قسمتی ازبرگهای ۴۱۱ - ۶۱۴ گویا مرکب ریخته اماکلمات آن قسمتها قابل خواندن است .

پایان نسخه : ویشکل‌القول ایضا بنقل تخیل ذالك و ان لم یکن شیء غیره وانما یحتاج الیه .. [از فصل هشتم فن نهم (شعر) فی قسمة‌الالفاظ وموافقتها لانواع‌الشعر ...] .

قطع : بیاضی رحلی ۳۲ × ۱۸ × ۵/۵ س . ج : ساغری مشکی با حاشیه ها و ترنج آب طلایی دروسط وعطف از تیماج مشکی . صفحات : ۱۲۳۴ . سطور : ۲۲ . کاغذ : سمرقندی نباتی رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۳۰۶۴

شفاء **۱۹۰۷**

نسخه‌ای دیگر است از منطق **شفاء** از آغاز تاپایان قیاس (= فن چهارم از جملهٔ اولی) ومقدمهٔ **ابوعبید** راندارد .

این نسخه از قرن ۱۱ یا اوائل ۱۲ وبدو قلم است (تا ص .. بخط نسخ تحریر آمیختهٔ با نستعلیق و بهم پیوسته واز ص .. تا پایان نسخه بقلم نسخ روشن است) .

در گوشه‌های بسیاری از برگها آثار رطوبت دیده میشود اما به سطورنسخه‌آسیبی‌نرسیده .

آغاز : بسمله ـ المقالة الاولی من‌الفن‌الاول من‌الجمله‌الاولی وهی فی علم‌المیزان یشتمل علی اربعه عشرفصول ..

پایان : اومساویالالاکثرویرجع الی‌القیاس المذکور تم الجزء الثانی من کتاب‌الشفاء و هوالقیاس والحمدلله رب‌العالمین .. وسلم تسلیما کثیرا

جای عنوان«فصل» هاسفید است .قطع : وزیری ۱۶/۵ × ۱۵ س . ج ؛ تیماجی زرشکی. صفحات : . . سطور . ۲۵ کاغذ :اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۶۱۳۳۲

شفاء **۱۹۰۸**

نسخه‌ای دیگر ازمنطق **شفاء** است .

این نسخه بخط نسخ است ودرقرن ۱۳ نوشته شده وازاول وآخرآن افتاده .آنچه هست ازاواخر فصل ۵ ازمقالهٔ اول ازفن اول منطق است تااندکی ازفصل ۶ ازمقالهٔ (ازص ٤ (قیاس ـ فصل فی‌احد القیاس المطلق العام ..)

آغاز : فان الانسان محمول علی زید بالحقیقه والمواطاة ..

پایان : اذا نحا نحو انتاج مقابل ماینصره المحبب‌علی‌الاستقامة وقدینتفع بالثانی فی .

قطع : خشتی ۲۲ × ۱۸ س . صفحات : ۳۷۱ سطور : ۲۰ کاغذ : فرنگی شکری رنك .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۱۰۵

شفاء ۱۹۰۹

نسخه‌ایست از منطق **شفا** وتنها فن برهان (فن ۵ از منطق) است.

این نسخه بخط نستعلیق زیبا و ریز عبدالجلیل پسر عبدالرحیم قرشی در ۱۰۲۵ نوشته وتصحیح شده.

کاتب نسخه خود آنرا مقابله و تصحیح ونسخه بدلها را نیز ثبت کرده و فقراتی گویا از میرداماد (که درآنوقت زنده بوده) با نشان « م ح ق دام ظله‌العالی» درکناربرخی صفحات‌نسخه آورده. حاشیه‌های بسیاری نیز بدون نشان نوشته.

نسخه درکتابخانهٔ مرحوم تنکابنی بوده و صد یادداشت از او برپشت نخستین برگ کتاب ونیز تعلیقه‌ای برکنار ص۱۰ مربوط به فصل ۳ ازمقاله اول برهان « فی ان کل تعلیم و تعلم فبعلم قد سبق » موجود است. همچنین یك برگ کوچك درمیان صفحات نسخه است که مرحوم تنکابنی چند شعر نوشته درص ۲۰ دوفقره حاشیه بانشان « ا ه م » است وزیر یکی ازآنهانوشته « نقل‌من‌خطه».روی یك برگ اضافی اول نسخه این دورباعی بخط او دیده میشود :

مژگان نبود بگرد چشم من زار
غیرت بره نظاره‌ام ریخته خار
در چشم سیاهیم نه از مردمك است
جذب نگهم ربود خال از رخ یار
گفتم که چه حال است بدان شیرینی
گفتا تو سلیم و ساده و مسکینی
درآینهٔ جمال من خالی نیست
تو مردم چشم خود در آن می‌بینی

این نسخه را مرحوم ملاعلی نوری نیز دیده و چند فقره حاشیه برآن نوشته (با نشان فقیر نوری) . برپشت آخرین برگ نسخه ، قسمت اول گواهی قرائت و شاید اجازهٔ روایتی است برای عبدالجلیل کاتب نسخه وجای تأسف که دنباله‌آن درنسخه نیست . نوشته مزبور چنین است : (بسمله) الحمد لمن‌نوراکرم الاعیان‌وافضل‌الاکوان العبرعنه بعین‌العیان‌وامجد مافی حیطة‌الزمان الذی هونوع‌الانسان بسطوع‌شروق البرهان عن افق الجنان سیما نبیه المبعوث الی‌الانس والجان المتفضل علی سایر مقولات عالم‌الامکان المتزین سماء مجده ببروج الهدایه والایقان . . . علیهم صلوات الملك‌المنان .. فا علموا ایها‌الاخوان و جمعة اهل‌العرفان الذین تهب علی زواهر عقولهم

نسمات‌الرحمان فی کل زمان واوان انه قرأ علی‌البارع الفاضل‌الفائق الکامل . . . ابن عبدالـرحیم القرشی النبیل مولانا عبدالجلیل قرائة من منهج‌التدقیق والترتیل وطریق‌التحقیق ... دراین نسخه فهرست فصلهای هریك از مقالهٔها درآغاز آن مقاله‌آمده و فهرست نخستین مقاله درآغـاز نسخه بدینگونه است :

(بسمله) المقالةالاولی من‌الفن الخامس من‌الجملة الاولی ... وهی اثنی عشر فصلا فصل ۱ فی‌الدلالة علی الغرض من هذاالفن فصل ۲ فی‌مرتبة کتاب‌البرهان فصل ۳ فی‌ان کل تعلیم و تعلم فبعلم قدسبق .. فصل ۱۲ فی مبدءالبرهان .. عنوانها (فصلها ومقاله ها) بشنگرف است .

قطع : رقعی ۱۹ × ۱۰/۵ س ۰ ج : تیماجی مشکی صفحات : ۳۱۰ سطور : ۲۰ کاغذ : شکری رنگ ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۵۴

شفاء **۱۹۱۰**

برهان **شفاء** است ، نسخه‌ای دیگر .

این نسخهٔ در۱۰۶۷ بخط شکسته نستعلیق محمدهاشم بامانی دامغانی دراصفهان برای ملا محمد باقر اردبیلی نوشته‌شده .

کاتب درپایان نسخه نوشته : « حسب‌الفرمودهٔ آخاندی فهامی علامی ملا محمد باقر اردبیلی نوشته‌شد جزوه العبدالاول محمدهاشم . . . دامغانی فی‌تاریخ سنه سبع وستین بعدالف ششم شهر صفر ... در دارالسلطنهٔ اصفهان نقل‌شد . . »

این نسخه بصورت دونسخه جداگانه وارد کتابخانه شده وشماره ثبت ودو شمارهٔ قفسه‌متفاوت بدان داده‌شده وشمارهٔ (موقت) قفسه یکی ۲۲۴۶ و دیگری ۲۹۲۱ است .

یك نسخه ازآغاز برهان تا اواخر فصل اول از مقالهٔ سوم و نسخهٔ دیگر دنباله نسخه اول است تا پایان برهان . البته در آخر نسخه اول دو برگ بود که بصفحه پیش ازآن ربطنداشت ودربررسی که بهنگام نوشتن فهرست شد معلوم‌گردید مربوط به اواسط نسخهٔ دوم است نگارنده که این نکته دریافت هردوقسمت را مرتب ساخت وبصورت اصلی آن درآورد دو بـرگ مذکور درجای خود قرارداد .

برپشت نخستین برگ نسخه نوشته ومهر محمد رضی پسرمحمد مسیح طبیب و مهر او که

نقش آن « واجعله رب رضیا » است دیده میشود این نسخه تصحیح‌شده‌وافتاده‌های آن در کنار صفحات ضبط گردیده . دراوائل، چند فقره حاشیه بانشان «م ه ق ر دام ظله» نوشته و گویا کاتب این نسخه این حواشی راعیناً از نسخه‌های دیگر نقل کرده زیرا این حروف گویا نشان محمد باقر داماد است که درتاریخ کتابت نسخه (١٠٦٧) زنده نبوده . دربرگهای نخستین‌نسخه، عنوانهابشنگرف است و دربقیه جای عنوانها سفید گذارده شده .

قطع : نیم خشتی ۲۰/۵ × ۱۲ س . ج : تیمـاج قرمز روشن بدون مقوا . صفحـات : سطور : ٢٤ . کاغذ : اصفهانی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٢٨٠٤٤ و ٤٩٣٣٤

شفاء ١٩١١

نسخه‌ای دیگر است از الهیات **شفاء**

این نسخه در ١١٣٥ بخط شکسته نستعلیق خلیل پسر جعفر طالقانی نوشته و نسخه‌بدلها و تصحیحات درکنار صفحات ثبت شده . کاتب حاشیه‌هایی با نشان «ص‌در» «صدرا» ، « ح‌س‌ره» و فقراتی بنقل از کتاب نجات و غیره درکنار صفحات و برپشت نخستین برگ و بر روی‌برگهایی کوچك تر از قطع نسخه نوشته ، بالای برخی از صفحه‌ها متن شفارا آورده و مهر اونیز که‌نقش آن «یا خلیل‌الرحمن» است برپشت نخستین برگ نسخه موجود است .

فهرست فصلها ومقالات کتاب روی ٣ صفحه پیش از شروع کتاب نوشته شده . این نسخه در ملك یحیی دولت‌آبادی بوده وازفقراتی ازحواشی مرحوم سید ابوالحسن جلوه که درآنوقت زنده بوده با خط زیبای شکسته نستعلیق بر روی و پشت یك برگ اضافی (اولین برگ نسخه) نقل کرده و زیرآن نوشته:«نقل من خط‌الاستاد ادام‌الله بقاه سنه ١٣١٢ » وسپس امضاء کرده‌است . برپشت نخستین برگ کتاب نیز خط ومهر دولت آبادی موجود است .

پس‌از پایان نسخه‌نیز ٣ نوشته‌به‌عربی ازحاج میرزایحیی دولت‌آبادی موجوداست که یکی تاریخ درگذشت مرحوم جلوه (استاد دولت‌آبادی) در ٦ ذی القعده ١٣١٤ و مجملی در بارهٔ زندگی وسرگذشت‌اوست . در یادداشت دیگری که آنرادر زندگی‌جلوه‌نوشته چنین آمده :

«این کتاب نفیس رااز آغازتا پایان نزد فریدزمان ، سید ابوالحسن طباطبائی متخلص بجلوه

ادام‌الله ایام افاداته خواندم ویك‌کلمه نادرست ویا افتاده (جزدریك یا دو مورد) درآن ندیدم این نسخه ، ازجمله‌نسخه‌هایی است که عالم ربانی ، یگانهٔ عصرمولی محمد خلیل طالقانی قدس‌الله نفسه که خود دارای تألیفاتست، برای خود نوشته و تصحیح کرده و من این نسخه را با یك نسخه از شفاء که‌آن نیز نوشته و مصحح ملا خلیل است در۱۳۱٤ خریداری کردم».

روی صفحه دیگرنوشته‌ای دیگرازدولت آبادی در بارهٔ استدلال به آیهٔ « ام‌جعلوالله‌شرکاء خلقوا کخلقه فتشابه‌الخلق علیهم قل‌الله‌خالق کل شیء و هوالواحدالقهار» برتوحید واجب‌الوجود و آغاز آن چنین است :

لقد خلد فی روعی‌الکئیب من امعان‌النظر فی آیة من کتاب‌الله العزیزیشبه ان یکون برهانا لتوحید واجب‌الوجود .

در آغـاز این نسخه از شفا نیز مانند نسخه ش۱۹۰۹فهرست‌فصلهای مقاله اول آمـده و عنوانها بشنگرف است .

قطع ؛وزیری ۲۵ X ۱۸/۵ س . ج : تیماجی مشکی. صفحات (باستثناء صفحات اضافی اول وآخر) ؛ ۲۵۸ . سطور؛ ۲۱ .کاغذ : اصفهانی نازك

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦۱٤۳۱

شفاء (ترجمه وشرح ...) ۱۹۱۳

نویسندهٔ این کتاب‌تمام الهیات **شفا** را دراین کتاب‌واردو پس‌ازترجمهٔ‌لفظ به لفظ شرح کرده بدین ترتیب که نخست یك یا چندسطر از متن الهیات را نقل وسپس ترجمه کرده وپس‌از پایـان‌ترجمه به‌شرح ونقل اقوال‌پرداخته،از **بهمنیار** بتکراریاد کرده.مؤلف‌معاصروشاید شاگرد **میرداماد** (م- ۱۰٤۰) است ودرفصل٦ ازمقاله ۱ (فی‌ابتداء القول فی‌الواجب الوجود و الممکن‌الوجود ...) از میرداماد بدینگونه یاد کرده : « میرمحمد باقـر داماد چنین میفرمود .. » (ص۸۸ نسخه ش : ۱۹۱۱ وص۲۲۸نسخه ش : ۱۸٤۰/۲) واین عبارت گواه‌آنست

که مؤلف خود از میرداماد شنیده است . تا اینزمان دربارهٔ مؤلف بیش از این آگاهی ندارم و شاید بامطالعهٔ بیشتر در کتاب، اورا بیشتر توان شناخت .

نویسندهٔ این شرح در ترجمهٔ تحت اللفظ چنان افراط ورزیده که در بسیاری ازموارد جمله فارسی مفهم معنی نیست وانسجام ندارد . در برخی ازجایها بترجمه اکتفا کرده و به شرح نپرداخته و جز اندکی تصرف نکرده (مانند دوفصل ٤ از مقاله اول) . در ص ٥ (نسخه‌ش : ۱۹۱۱) گفتگوی بهمنیار وشیخ را دربارهٔ تعریف حکمت آورده .

آغاز : حمدی که عندلیبان گلستان ابداع میسرایند مبدعی راباد که ازفیض سرشاروجود فائض الجود خود ابداع مبدعات کرده بلاتوسط سبق ماده ومده...امابعداین رطب و یابس ترجمه فن ثالث عشر کتاب شفاست ... که‌عبارات وی بالتمام مذکور میگردد و ترجمهٔ مطابقهٔ الفاظ بیان میشود ... الحمدلله رب العالمین...المقالةالاولی فی‌ابتداء طلب .. فبالحری‌ان نشرع فی‌تعریف المعانی الحکمیةفنبتدی مستعینا بالله فن ثالث عشر از کتاب شفا که‌در بیان الهیات است... اول در بیان ابتدای طلب پدید آوردن موضوع فلسفه پس سزاواراست که شروع کنیم در تعریف معانی حکمیه... درحالیکه طلب کاریاری باشیم از خدای تعالی [ترجمه پایان یافته و پس از « بدانکه » شرح آغاز میگردد] بدانکه لفظ حکمت دواطلاق دارد یکی برمعنی عامی که‌اوشامل جمیع اقسام حکمت است ودیگری برعلوم الهیه وبس ومراد بمعانی حکمیه در این فن ثالث عشرعلوم الهیه است . .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۱۲ :

این نسخه‌بخط شکسته نستعلیق در اوائل قرن ۱۲ نوشته شده و برگهای بسیاری که‌ازنسخه افتاده و بخط نستعلیق تحریری تازه‌تری، نوشته شده (ص ۸۰ ــ ۱٤٥ و٤۱۲ ــ ٤٥۱) و نیز افتاده‌هایی‌دارد که یکی از دارندگان نسخه (گویا آقای مشکوة) در گوشهٔ ص ٤ ،۱۰، ۱۸ ، ۲۹ ۳۰۳٦ ، تذکرداده یك ص نیزمکرروزائد است کنار برخی از برگها وصالی شده امابه‌سطور نسخه آسیبی نرسیده . درص ٤۱۷ افتاده‌های متن‌درحاشیه نوشته شده ودرصحافی که کنار صفحه رابریده‌اند مقداری از نوشته‌ها نیز بریدشده ، این نسخه مانند نسخه دانشگاه تااندگی ازفصل‌سوم (فی‌ابطال‌القول بالتعلیمات والمثل) ازمقالهٔ ۷ الهیات شفا وکاتب درپایان نسخه نوشته « تمام شد

آنچه‌یافت‌شد از ترجمهٔ مزبور بعون‌الله». آقای‌سید محمد مشکوة که کتابخانه مجلس نسخه را از ایشان‌خریداری کرده ، برگهای‌اول این نسخه رامقابله ونسخه بدلهارابرکنار صفحات‌ثبت کرده‌اند. بالای عبارات متن شفا قلم قرمزکشیده شده .. درآغاز هرمقاله فهرست فصلهای مقاله‌یادشده .

قطع : وزیری باریك ۳۴/۵ × ۱۳ س . ج : تیماجی قهوه‌ای ضربی دارای ترنج‌واچکی درترنج گل و بلبل کنده شده . صفحات : ۷۹۰ . سطور : ۲۵ کاغذ : اصفهانی آهارمهرشده

شمارهٔ دفتر ثبت: ۶۲۴۳۱

۱۸۴۰ شفاء (ترجمه وشرح ...)

نسخه‌ای دیگر است از شرح و ترجمه **الهیات‌شفاء**

این نسخه ش ۲۲ دفتراست (ص۱۷۹-۳۷۸دفتر)این‌نسخه دیباچه‌و خطبهٔ اول کتاب‌رادارد اما ازفصل چهارم مقاله اول «فی‌جمله مایتکلم (ماینظر)فیه‌فی‌هذاالعلم» شروع‌شده(پس‌ازدیباچه)، وتاپایان فصل۸ ازهمین‌مقاله‌وسپس تمام مقالهٔ‌هشتم‌را(که‌درنسخه ش ۱۹۱۱ماونسخه دانشگاه‌نیست) دارد. در آغاز این مقاله فهرست فصول وترجمه آنهاآمده .

آغاز : (پس ازخطبه) الفصل‌الرابع‌فی‌جمله مایتکلم‌فیه ...

آغاز : مقاله هشتم (پس ارفهرست فصلها بعربی وفارسی) فصل اول دربیان شناخت مبدأ اول مرکل وجوداست ودربیان شناخت صفاتش‌وچون بتحقیق که رسیده‌ایم تااین‌جای واین‌مقدار ازکتاب خود پس سزاوار آنست که‌ختم‌کنیم ماورا ببیان معرفة مبدأ اول مرکل وجودوآنکه آیا اوموجود است وآیا اوواحد است ...

پایان : و اعلم‌ان لذة‌کل قوة حصول کمالها فلایحس المحسوسات الملائمه ... والواجب الوجود معقول عقل اولم یعقل ومعشوق عشق اولم یعشق وبدان بدرستی که لذة هرقوتی کمالش‌است درنزدخودش. . پس‌واجب‌الوجود معقول است تعشق کرده‌شودیاتعشق کرده نشود یعنی‌واجب‌الوجود درحدذات خودمعقول‌ومعشوق ذات خود است خواه اورا معقول ومعشوق چیزی گردد وخواه‌نگردد والسلام خیرختام .

الشواهدالربوبیه ۱۹۱۳

از **صدر المتألهین محمدبن ابراهیم شیرازی** (م - ۱۰۵۰) در ذیل کشف‌الظنون چاپ فلوگل مؤلف این کتاب را بدرستی نشناخته ازآن‌چنین یاد میکند «شواهد کتابی است که‌نام‌مؤلف آن صدرالدین شیرازیست». (ص ۹۷۲) رجوع کنیدبه‌فهرست دانشگاه‌ج۳ : ۲۹۲-۲۹۳، یادنامه ملاصدرا ص ۱۱۶-۱۱۷، ذریعه ۱۴ : ۲۴۳ مجالس ۲ : ۴۸ معجم المطبوعات : ٤ : ۱۱۷ فهرست عربی مشار : ۵۷٦

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۱۹۱۳ :

نسخه‌ایست بخط نستعلیق هدایة‌الله کردستانی سنندجی و در ۱۲٦۱ نوشته شده . این‌نسخه در ملك عبدالعلی میرزا احتشام الدوله متخلص به عبدی بوده و او حاشیه هایی برکنار نخستین صفحات‌نسخه وچند یادداشت‌برپشت برگ‌نخستین‌نسخه دارد یکی از این دو یادداشت چنین‌است :

این‌کتاب مستطاب شواهد را در خدمت حضرت استادی استنادی‌الفیلسوب الاوحد آقا رضا ادام‌الله افاضاته علینا ازاول تا آخر مختلفا با طلاب در طهران مباحثه‌کردم‌اما من البدوالی‌الختم موفق نشدم که از استاد استماع نمایم . امـا شرح اشارات را و همچنین اسفار متعالیه را مـرتب مباحثه و محشا نمودم (نسخهٔ شرح اشارات خواجه‌که این شاهزاده تحشیه‌وقرائت‌کرده دراین کتابخانه است ودرهمین‌فهرست بشمارهٔ ۱۸۱۸ معرفی‌گردید) .

یادداشت دیگراواین است :

این‌کتاب مستطاب شواهد . . . روز دوشنبه ۲۳ شهر جمادی‌الاولی سنه ۱۲۹۷ چاپار از طهران ازکتابخانه مبارکه حضرت والا .. (خوانده نمیشود) و جزوکتابهای‌این‌بنده‌ثبت و ضبط شده و اناالعبد حامل‌التعب‌طالب‌الحکمة والادب عبدالعلی میرزا متخلص بعبدی نایب‌الایالة ...

بالای همین صفحه نوشته‌ایست از« لطف‌الله »که این نسخه را ازکاتب نسخه «هدایة‌الله»در عوض‌یك نسخه تاریخ ابن خلکان گرفته . علاوه بر حاشیه‌های عبدالعلی میرزا،حاشیه‌هایی نیز از

« نظر علی » و نیز حاشیه ای از مؤلف که زیر آن نوشته شده «منه فی رساله» بخط کاتب نسخه موجود است .

این نسخه با اینکه خوانده شده دارای اغلاط و افتادهای بسیار است . عنوان ها بر کنار صفحـات نوشته شده .

قطع : وزیری ۲۱ × ۲۳ س . ج : تیماجی ضربی مشکی رنگ . صفحات: ۳۰۹ .سطور: ۱۷ . کاغذ : آهارمهره نازك نخودی رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲۵۵۲

۱۹۱۴ الشواهدالربوبیه

نسخه‌ای دیگر از **شواهدالربوبیهٔ صدر المتالهین**

این نسخه بخط نسخ است جز ص ۱ـ ٤ (آغازمشهد دوم) که بخطنستعلیق است ودر۱۲۳۶ نوشته شده .

در پایان نسخه این نوشته دیده میشود :

«تمت الکتاب الشواهدالربوبیة الملك الواحد بیدسیدالزاهدالاستاد الاعزالماجد اعنی عالیجناب فضیلت مآب علامی فهامی جالینوس الزمان جامع المعقول والمنقول .. میرزا محمد حسین طهرانی.. فی سنة ستة وثلاثون و ما تان بعدالالف». افتاده ها در کنارصفحه نوشته شده . عنوان‌هابه‌شنگرف **است .**

قطع:خشتی ۲۰/۵ × ١٤ س . ج : تیماجی قرمزرنگ منگنه شده . صفحات :..: سطور : ١٤+١٦ .کاغذ:آبی ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤۹۳۱۳

۱۹۱۵ الشواهدالربوبیه

نسخه‌ای دیگر است از شواهد **ملاصدرا .**

این نسخه ش : ۳ دفتریست (ص ٢٥٤ ـ ٤٥٨ دفتر) . بخطها و قلم های گوناگون و درقرن ۱۳ نوشته شده .

این دفترشامل این نسخه‌هاست :

۱ ـ تمرین‌الطلاب فی‌صناعة‌الاعراب (شرح برالفیه ابن‌مالك) ازخالدبن عبدالله ازهری (ص۱ ـ ۱٤٠) .

۲ ـ حاشیه وشرح‌تلخیص‌المفتاح ـ ناقص ـ (ص ۱٤۱ ـ ۲٤٤) .

۳ ـ الشواهدالربوبیه (جای سخن) .

٤ ـ حیوة‌النفس‌احسائی (ص ٤٦٢ ـ ٤٨٩) .

٥ ـ کنزالسالکین خواجه عبدالله‌انصاری ـ فارسی ـ(ص ٤٩۱ ـ ٥١٤) .

٦ ـ چند حدیث پراکنده (٥١٤ ـ ٥٢٣) .

۷ ـ قسمتی است از شرح یك کتاب کلام(ص٥٢٧ ـ ٥٤٨) .

۸ ـ الدررالمنظومه از محمدبن محمد طاهر مازندرانی در فقه (بخشی ازکتاب‌طهارت) (ص ٥٥٢ ـ ٦٠٩) .

نسخهٔ حاضر(شواهد الربوبیه) بخط نسخ شکسته نستعلیق زین‌العابدین تاکری‌نوری است واودرپایان کتاب رقم کرده : تم‌الکتاب‌المحتوی باسرارالهیه‌خلت عنها کتب‌المتقدمین والمتاخرین والله‌تعالی‌فی‌تفهمیه ناصرومعین‌المسمی‌بالشواهد .. للحبرالکامل . . . علی‌یداحقر . .. زین‌العابدین التاکری من‌توابع‌نور عفی‌الله‌عنه وعن‌والدیه .

بر پشت نخستین برگ نسخه خط ومهر آقا علی مدرس (که مالك دفتر بوده) دیده میشود . عنوانها بشنگرف‌است .

قطع : خشتی ۲۱/٥ × ۱٥ س . ج: تیماجی قرمز رنگ ضربی . صفحات : ٦٠٩ .سطور: گوناگون. کاغذ : فرنگی متوسط .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹٤۳

۱۹۱٦ **الشواهدالربوبیه**

نسخه‌ای دیگر است از آن کتاب .

این نسخه ش : ۷ دفتریست (ص ۱۷-۲۴۱ دفتر) بخط نستعلیق و قلم های مختلف شامل چندرساله‌وپراکنده‌های بسیاربدین ترتیب :

۱ - (ص ۱) اشعاری متفرقه از طوفان ، رضاقلی،جامی و دیگران .

۲ - (ص ۲-۱۱) تفسیر سورهٔ طارق از ملاصدرا .

۳ - (ص۱۲) فقره‌ای در تفسیر حمدبنقل ازصدرا وفقره‌ای منقول‌از جاربردی .

٤ . (ص۱۳)گفتاری در تقسیم‌موجود بنقل از تفسیر سورةالجمعه‌صدرالمتالهین .

٥ (ص ۱٤) غزلی ازمشتاق .

٦ - (ص ۱٦) چندبیت از محمد میرزا طاهر وحید ، از فردوسی،یادداشتهایی منقول‌از خط ملاصدرا ، نقل از تفسیرسورهٔ یاسین و شرح‌اصول‌کافی او ، فقره‌ای ازراغب .

۷ - (ص ۱۷ - ۲٤۲) الشواهدالربوبیه (جای سخن) .

۸ - (ص۲٤۲ -۲٦۲) فقراتی منقول‌ازمؤلفات ملاصدرا در تفسیر واز شرح‌اصول‌کافی‌او

۹ - (۲٦۲ - ۲۷۳) فقراتی منقول از اساس‌الاقتباس خواجه .

۱۰ - (ص ۲۷٤ - ۲۷٥) نقل از شرح‌اربعین قاضی‌سعیدقمی .

۱۱ - (ص۲۷٥ - ۲۷۸) نقل‌ازتفسیرسورة طارق وسورة یاسین ملاصدرا .

۱۲ - (ص۲۷۹ - ۲۸۱)ملتقطات از رساله اصول‌الدین بن‌میثم‌بحرانی .

۱۳ - (ص ۲۹۰) یادداشتی در باره اجتماع شیخ‌صفی‌الدین وعلامه علی در سلطانیه در زمان سلطان محمد خدابنده .

۱٤ - (ص ۲۹۱ - ۲۹۷) رساله فی‌تحقیق‌علم‌الواجب ازشمساء گیلانی.

۱٥ - (ص۲۹۷) افاده‌ای ازمیرداماد درعلم واجب .

۱٦ - (ص ۳۰۱) نقل از جامع‌الشتات ملااسماعیل خاجوئی دربارهٔ « زیارت » و از قیصری درشرح قصیده تائیه .

۱۷ - (ص۳۰۲ - ۳۰۳) نوشته‌های منقول از جامع‌الشتات خاجوئی واشعاری پراکنده.

۱۸ - (ص ۳۰٤ - ۳۰٥) اشعاری پراکنده .

۱۹ - (ص۳۰۹) نقل از امور عامهٔ اسفار ملاصدرا .

۲۰ - (ص ۳۱۰ - ٤۱۱) اقسام بسط (باصطلاح علم جفر) .

۲۱ - (ص ۳۱٤ - ۳٦٥) ومضةالنور حاج میرزا محمد اخباری .

۲۲ - (ص ۳۷٤ - ٤٤۰) قسمتی ار مصادرالانوار میرزا محمداخباری .

٢٣ - (ص ٤٤٠ ـ ٤٥٣) رسالهٔ کشف القناع ازمیرزا محمد اخباری نیشابوری.

نسخه جای سخن (شواهد الربوبیه) بخطشکسته نستعلیق زیبای‌احمدبن‌علی‌محمد رشتی است (بیشتر نوشته های‌این دفتر بخط اوست) وآنرا درنیم آورد اصفهان بپایان رسانیده ودرپایان‌نسخه رقم کرده

«قدشرفت باتمام هذه‌الرساله‌الموسومه بالشواهد الربوبیه المنسوبه الی‌صدر العرفاء.. وانا الحقیر الفقیر احمدبن علی‌محمد الرشتی .. خامس‌شهر جمادی الاولی سنة عشرین ومائتین بعدالالف من‌الهجرة اوان تحصیله فی مدرسه نماورد من مدارس اصفهان صانهاالله عن‌الحدثان» کاتب بر کنار صفحات نسخه، فقراتی بنقل ازاسفار . مبدو ومعاد، اسرارالآیات، شرح هدایه، ودیگر مؤلفات مؤلف ونیز از ملاعلی نوری (بانشان نوری مدظله العالی) وازمؤلف (بانشان منه رحمه‌الله تعالی) باقلمی ریزترنوشته، عنوانها بقلم نسخ یا ثلث درشت‌تر است (درمتن ودرحواشی).

قطع: خشتی ٢٢ × ١٥/٥ س . ج: پارچه‌ای چیت گلدار زمینه‌گلی. صفحات: ٤٥٣.
سطور: گوناگون کاغذ: اصفهانی نازك.

شمارهٔ دفتر ثبت: ١٦٣٥٠

الشواهد الربوبیه ١٩١٧

نسخه‌ای دیگر است از **شواهد ملاصدرا**.

این نسخه ش: ١ دفتریست (ص ١ - ١٠٨ دفتر) بخط شکسته نستعلیق وگویا درقرن ١٢ نوشته شده وتاریخ ١٠٨٨ که درذیل نسخه دیده میشود گویا ازآن نسخهٔ اصل بوده. این دفتر شامل این رساله هاست:

١ ـ شواهدالربوبیه (جای سخن).

٢ رساله‌ای درعرفان (ص ١٠٩ ـ ١١٤).

٣ ـ رساله‌ای درسیر وسلوك (ص ١١٤ ـ ١٢٥).

٤ ـ قسمتی ازسفر اول اسفار ملاصدرا (ص ١٢٦ ـ ١٣٥) .

تفسیر سورهٔ «زلزله» ازملاصدرا (ص ١٣٨ ـ ١٦١).

٦ ـ تفسیر آیه «نور» ازملاصدرا (ص ١٦٢ - ٢٢٥).

۷ ـ تفسیر سورة‌الجمعه ازاو (ص ۲۲٦ ـ . . .)

نسخه شواهد (جای سخن) قسمتی ازاول‌آن افتاده (ازآغاز تاقسمتی ازاشراق ۸ ازشاهد ۲ ازمشهد سوم راندارد) .

آغاز نسخه : وماحسن مـاقیل فی‌التمثیل العقل الفعال‌کالشمس . . .

درپـایان نسخه‌نوشته شده :

تمت الرساله المبارکه . . فی‌شهر الصفر . . سنه ۱۰۷۸ . . . علی‌یدالضعیف . . ابن حاجی امامقلی ، شاه قلی .

قطع : نیم خشتی ۱۹ × ۱۲/٥ س ‌ ج : نیماج مشکی رنك ، صفحات : . . . سطور : گوناگون ۱٦ تا ۱۹ ، کاغذ زرد رنك ونازك وآهار شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥۰٦٤۸

(الطیر رسالة ...) ۱۹۱۸

از داستانهای فلسفی **شیخ‌الرئیس ابن سینا** ست .

دکترمهدوی : ۱۷۷ـ ۱۷۸ قنواتی ۲۸٤ـ۲۸۷ ذریعه ۱۹٥۱ ، کشف‌الظنون ، معجم‌المطبوعات : مشار ـ عربی ـ فهرست دانشگاه ۳: ۲۹۸ـ۲۹۹

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۹۱۸

این نسخه : ش۲۱ دفتریست (ص ۲۱۳ـ۲۱۹ دفتر) بخطها وقلم های مختلف امابیشتر آن در اواخر قرن ۹ بین ۸۹۷ و۸۹۹ نوشته شده .

این دفتر شامل این رساله ها است :

۱ـ رساله در هیئت بفارسی از ابواسحاق کوبنانی (ص۱ـ٤٦)

۲ـ رساله‌ای موجز درآداب بحث بعربی (ص ٤۸)

۳ ـ رساله درعقاید ازسید شریف بفارسی (٤۹ـ٥۰)

٤ ـ رساله‌ای کوچك در معنی حرفی‌آلی (ص ٥۱)

٥ ـ شرح خطبة‌البیان (٥۳ـ٦۹)

٦ ـ الدرة‌الباهرة من‌الاصداف الطاهره تألیف شهید اول (محمدبن مکی) (ص۷۲ـ۸۰)

۷ ـ الآداب (رسالة فی ...) از ثعالبی (ص۸۱ـ۸۵)

۸ ـ مختصر کتاب نفس ارسطو (۸۶ـ۹۱)

۹ ـ عیون‌المسائل فارابی (ص ۹۲ـ۹۹)

۱۰ ـ مبدأ ومعاد ـ مختصر ـ منسوب به اثیرالدین ابهری (ص۱۰۲ـ۱۱۷)

۱۱ ـ ذکر قبایل منسوب به‌قریش که ازقریش نیستند و از جمله بنوامیه (۱۱۸ـ۱۱۹)

۱۲ ـ رساله در معرفت طالع بفارسی (ص۱۲۱ـ۱۲۹)

۱۳ ـ رساله‌ای مختصر درمنطق بفارسی (ص۱۳۳ـ۱۳۶)

۱۴ ـ رساله‌ای کوچك درپاسخ برخی ازشبهات کلامی (ص۱۳۷ـ۱۴۶)

۱۵ ـ آداب‌البحث بفارسی (۱۴۶ـ۱۵۰)

۱۶ ـ قصیدهٔ طنطرانیه (۱۵۱ـ۱۵۴)

۱۷ ـ رساله‌ای ازتاج‌الدین محمداسفراینی درتقسیمات جمله‌خبریه‌وانشائیه (ص۱۵۵ـ۱۵۷)

۱۸ ـ سی‌فصل فارسی (ص ۱۵۸ـ۱۸۴)

۱۹ ـ اطوار ثلثه صائن‌الدین علی ترکه (ص۱۸۵ـ۲۰۱)

۲۰ ـ الظل (رسالة ..) از خواجه امیرحسین (ص ۲۰۵ـ۲۱۳)

۲۱ ـ رسالةالطیر شیخ‌الرئیس (جای سخن)

۲۲ ـ ترجمهٔ رساله‌الطیر از اخسیکتی (ص۲۲۱ـ۲۲۹)

۲۳ ـ رساله علم ازشریف گرکانی (۲۳۰ـ۲۳۲)

۲۴ ـ شرح خطبه طوالع از دوانی (ص ۲۳۵ـ۲۵۶)

رسالة الطیر که جای سخن است مصحح است ونسخه بدلها درکنار صفحه هاثبت شده .

آغاز : هل لاحد من اخوانی ان یهب لی من سمعه قدر ما القی‌الیه طرفا من اشجانی...

پایان : وعن‌الناس‌البرائه ومن اعتقد غیرهذا خسر وسیعلم‌الذین ظلموا و... وقدتمت‌رسالة الطیر ... فی‌جمادی الاولی لسنة سبع و تسعین و ثمانمئة .

قطع :رقعی ۱۸×۱۱س:ج: تیماجی قهوه‌ای‌رنگ : صفحات : ۲۵۶ ؛ سطور:گوناگون

کاغذ : شکری آهارمهره شده .

شمارهٔ دفترثبت ۲۲۵۷۰

الطیر (ترجمه ...) **۱۹۱۸**

احمدبن محمدبن‌قاسم بن‌احمدبن خدیواخسیکتی ملقب‌به‌ذوالفضائل

ومکنی به **ابورشاد** (۴۶۶-۵۲۸) از نویسندگان و شاعران ایرانی است و چند اثر او که بعربی است در کتب تراجم یاد شده مانند زوائد در شرح سقط‌الزند بعربی وتاریخ ابور شاد. اما تا این زمان در فهرست ها وکتب تراجم اثری بفارسی ازاونیافته‌ام (معجم‌المؤلفین ۲:۱۴۴-۱۴۵ اعلام۱:۲۰۸ روضات‌الجنات: ۷۱). درمجموعه‌ش:۱۹۱۸این‌فهرست‌یك نسخه‌ازترجمه‌رسالۀطیرابن‌سینا است که درآغازآن (پس‌ازبسمله)نوشته‌است «رسالةالشیخ ابن‌علی‌بن‌سینا مرموزةفی‌وصف مایوصل الی‌العلم‌الحق وهی یعرف برسالةالطیر ترجمها الی‌الفارسیه‌الشیخ‌الامام الادیب ذوالفضائل احمدبن محمدبن السم ؟ الاخسیکتی رحمه‌الله» نام ونسب و لقب مذکور ازآن اخسیکتی ادیب قرن ۵و۶ است جزاینکه نام جداو را گویا کاتب خواندن نتوانسته و قاسم را « السم » نوشته واز این نکته که بگذریم ترجمه‌ایست کهنه ازطیر ابن‌سینا وبعضی ازعبارات‌آن ازترجمۀ ساوجی کهنه‌تر می‌نماید و بجز ترجمۀ وجیه‌الملة والدین (مهدوی ۱۷۸) و غیر از طیر فارسی ش: ۶۶۵ : کتابخانه آستان‌قدس‌است. (نسخه ش :۸۰۷آستان قدس وش ۲/۶۴۰ مجلس-فهرست ۲:۴۰۵- از ساوی است).

نویسندۀ این ترجمه عبارات عربی را نقل بمعنی کرده اما با اختصار و بدون تصرفی‌نمایان، جز در پاره‌ای موارد که تصرفی اندك کرده،چنانکه در ترجمه این عبارت شیخ‌الرئیس « وسمادل تغشی الضرام علی ثقة ... »چنین آمده:

« وهمچون سمندر باشید که تا فردا آتش بشما گزند نکند » . این ترجمه‌علاوه براینکه درست‌مطابق عربی نیست ، ازمقصد نویسنده ونیز ازروش وسبك‌مترجم بسیار دور است . ساوجی‌این جمله رابدین گونه ترجمه کرده : و چون حیوان آتش باشی که بآسانی واعتماد درآتش شود » ذکر سمندر البته مناسب تر از «حیوان آتش» است اما ترجمهٔ ساوی درست مطابق متن وبدون تصرف است .

آغاز : (پس از خطبه عربی که نقل گردید) . هیچ کس هست از برادران من که چندان سمع عاریت دهد که طرفی از اندوه خویش با او بگویم مگر بعضی از این اندوهان من بشرکت برادری وی کمتر شود که دوستی هیچ کس صافی نگردد تا دوستی را از شوب و کدورت نگاه ندارد واین چنین دوست خالص کجایابم که دوستیهای این روزگارچون بازرگانی شده است که آن وقت بردوستی بشوند که حاجتی پدید آید ومراعاة این دوست فروگذارند چون بی‌نیازی پیدا آید مگر برادری دوستانی که پیوندایشان از قرابت الهی بود ...

پایان : وخدای برما گواهست که ما رنجوریم از جهة تو وازعللی که بتو راه یافته است چون بسیار گفتند و چون اندك پذیرفتیم و بدترین سخنها آنست که ضایع شود و بی اثر ماند و استعانت من بخدایست هر که . . . وسیعلم‌الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون زودا که بدانند کسانی که برخود ستم کردند که کجا خواهند رفت و چه خواهند دید .

مشخصات نسخه :

این نسخه ش : ۲۲ دفتر دفتر است (ص ۲۲۱-۲۲۹ دفتر) و کاتب‌در پایان نسخه رقم کرده ؛

کتب هذه‌الرساله مع‌الرسالتین السابقتین العبدالفقیر الی‌الله الغنی محمد بن ابی بکر القناة شیرینی فی‌التاریخ الذی ذکره فی‌الثانی من الرسالتین السابقتین راجیا من الله ان یوصل‌الی کنه حقیقتها آمین .

منظور کاتب رساله طیر(ش ؛ ۱۹۱۸/۲۱ این فهرست) است که وی درپایان آن تاریخ ۸۹۸ راثبت کرده .

الطیر (شرح وترجمه...) **۱۹۱۹**

شرح و ترجمه رسالهٔ **طیر** ابن سیناست از **عمر بن سهلان ساوجی** (م-۵٤٠ یا ۵۵٠) (۱). وی عبارات شیخ را بند بند آورده و ترجمه کرده وسپس بشرح آن پرداخته است.

در شرح نخستین فقره‌ای از آن رساله که نقل کـرده (پس از فراغت از ترجمه آن فقره) گوید: «بباید دانستن که آن عذوبت که الفاظ عربیه این رسالت دارد درپارسی حاصل نتواند بود اما آن کسی که این پارسی کرده است او را دراین، غرض مفید بوده باشد و ما را که بشرح این مشغولیم هم‌غرض صحیح هست...» (نسخهٔ ش: ۱۹۱۹/۱ مجلس).

از این نوشته استفاده میگردد کـه عمر بن سهلان ساوجی‌نویسندهٔ ترجمه نیست بلکه ترجمه از دیگری و شرح از او است. البته نوشته مذکـور در نسخه ش: مزبورمورخ۱٠٦٦)است و در نسخه ش: ٤٠/۲ که‌در۱۲٦۲ نوشته شده بجای عبارت مزبور چنین آمده است: فی‌الجمله آن عذوبت کـه الفاظ عرب را باشد خاصه در وقت نقل و تبدیل لفظ عجم‌را نتواند بود اما شرح کردن از فوائد خالی نباشد».

این نوشته نیزموهم‌آنست که ترجمه از ساوی نیست زیـرا ترجـه‌ـه را

۱ - بیهقی (در تتمه صوان‌الحکمه ۱۲۱ - ۱۲۸ و در تاریخ حکماء) تاریخ درگذشت ساوی را ثبت بیاورده شهر زوری نیز بدان اشارت نکرده (ترجمهٔ دری ۱۲۹) بروکلمان ۵٤٠ و زرکلی وعمر رضا کحالة ۵۵٠ گفته‌اند.

نازیبا وشرح را سودمند دانسته . نسخه چاپی این شرح ونیز نسخه خطی دیگری اکنون درست نگارنده نیست‌امامقایسه ترجمهٔ رسالهٔ **طیر** درشرح **ساوی** بانظیر آن در ترجمهٔاخسیکتی (ش : ۱۹۱۸/۲۱) این فکررا تأییدمیکنندکه ساوجی عیناً ترجمه موجودرا درشرح خود وارد ساخته . آخرین قسمت‌ترجمهٔ اخسیکتی که دربالا نقل کردیم وترجمه این سخن شیخ است «وکم من اخ ...» که‌آخرین بند رسالهٔ طیر است ، در شرح عمربن سهلان ساوجی (پیش از اینکه وی بشرح و تفسیر سخنان شیخ بپردازد) بدینگونه‌آمده: « و بسیار دوستان بودند که قصهٔ من بشنیدند ومرا گفتند که مگر عقلت بشولیده شده است یانوعی‌امراض‌سوداوی ترا رنجور کرده است و تو نپریده‌ای که عقل توپریده است وترا صیدنکرده‌اند که عقل‌ترا صید کرده‌اند آدمی‌چگونه‌پردومرغ‌چگونه‌سخن گویدمگرحراءِ (صفراء نسخه) بر مزاج تو مستولی شده وبدماغ تو پیوسته ترا مطبوخ افتیمون باید خورد وبگرمابه شدن و آب فاترخوش بکار داشتن و عادت باید کرد نیلوفر بوییدن و غذای موافق خوردن وازبیداری وبیخوابی دوری جستن که ما ترا در ایام گذشته خردمند دیدیم و خدای داند که از جهت تو سخت رنجوریم این و امثال این بسیار گویند و این اثر کم کند و هیچ سخن بتر از آن نیست که نزد شنونده ضایع شود واستعانت بخدای است ».

ساوجی بگفتهٔ خوداین‌شرح‌را «به‌اشارت بزرگان» تألیف کرده‌ودریك‌جادر بارهٔ شرح خود چنین گوید :

« سخن در کتب دراز شرح توان داد و این مقدار که من شرح گفتم و دادم امیدوارم که مطابق و موافق اصل بود چه من خود را این پایگاه ندانستم که مرا آن قدرت بود که ملائم این رموز شرحی گویم . هم از آنچه در کتب و

سخنان این خواجه فایده گرفته بودم نبشتم بر موجب اشارات بـزرگان و این جمع از اقسام بیرون نیست ، یا سخنی راست وشرحی مطابق،توفیق ایزد بود که مرا موافقت کرده باشد ومثل این غریب نبود واگرسخن ما شرح رموز نیست که خواجه بدین‌رموزچیزی دیگرخواسته ، بدین سخن راست دوستان منفعت گیرند ومرا بدان‌شرح رموز نارسیدن ، معذوردارند . واگرسخن نه راست‌بود و نه‌ملایم هم ازقصور و نقصان من غریب نبود . هر که ازدوستان بهترازاین‌تواندمن‌مستفید باشم انشاءالله تعالی »

(ص ۸۲ ـ ۸۳ نسخه ش : ۶۴۰/۲ و ص ۲۲ نسخه ش : ۱۹۱۹/۱) .

نسخه‌ش : ۸۰۷ کتابخانهٔ آستان‌قدس ش۶۴۰/۲مجلس نیزهمین‌ها شرح است که‌فهرست نگار نشناخته .

رجوع‌شود به ذریعه ۱۵ : ۱۹۵د کتره‌هدوی ص ۱۷۸ ـ۱۷۸ ، قنواتی:۲۸۷ فهرست کتابخانه مشهد ٤ :... دانشگاه ۳ :۳۹۷ مجلس ص ٤٥۰

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۱۹ :

نسخه ش ؛ ۱ دفتریست (ص ۱ـ ۲۵ دفتر) بیاضی که نیمی بخط نستعلیق ودر ۱۰۶۶ و نیمی بخط شکسته نستعلیق ودر ۱۰۶۵ نوشته شده . از این دفتر صفحاتی افتاده و شامل این دو رساله است :

۱ ـ شرح رساله‌الطیر (جای سخن) .

۲ ـ رساله اقسام النفوس از ابن سینا (ص ۲۶ـ۲۹) .

۳ ـ رساله صناعیه ناقص از میرابوالقاسم فندرسکی استرآبادی (ص ۳۰ـ۳۳) .
درذیل این رساله‌کاتب نام خود و تاریخ کتابت را(۱۰۶۵) ثبت کرده .

٤ ـ (ص ۳٤ـ٤۰) نوشته‌هایی پراکنده منقول از مناقب خوارزمی ، عروة‌الوثقی بهائی، بابا افضل کاشانی ، غزالی ودیگران است .

از شرح ساوجی بررسالة‌الطیر که جای سخن ماست یك برگ میان ۱۰ و ۱۶ افتاده . در این نسخه قسمت آخر رسالهٔ طیرازآنجا که شیخ گوید « و ارجع الی رأس‌الحدیث ... » تا پایان

یکجا نقل گردیده و سپس ترجمه و آنگاه شرح آمده و آن یك برگ که افتاده همین قسمت از رساله طیر و قسمت بیشتر ترجمه است . صفحه ١٦ بقیه ترجمه قسمت آخر است و پس از چند سطر ترجمه بپایان رسیده وشرح آغاز گردیده . آغازاین نسخه با نسخهٔ ش؛ ٤٦٠/٢ متفاوت است وهمچنین تفاوتهایی دیگردارد که با مقایسه معلوم میگردد .

آغاز : ـ بسمله ـ کثرت التماس دوستان مرا دلیر گردانید برشرح کردن رسالة الطیر ازسخنان شیخ‌الرئیس رحمه‌الله پس هم ازسخنان اوشرح کردم این رساله را با رموز و اشارات و ترا بباید دانستن که طمع وقوف براعیان آن معانی که قصد متکلم برموز این (رموز براین وجه ـ نسخه) ازشرح وتاویل که من کرده ام ظاهر است و این شرح مناسبتی دارد با اصولی که از شأن صاحب رساله درمعظم کتاب بیان آنست و با این مناسبت که این شرح دارد من این شرح را با تناسب اجزاء و اتصال یکدیگر بترتیبی تمام بیان رسانیده‌ام قال‌الشیخ الرئیس ... هل لاحد من اخوانی ... هیچکس را افتد از برادران من که چندان با من مساعدت نماید ...

پایان : و این حالت را عبارت مرگ دهند و فراهم آرندهٔ این اسباب تا این مزاج از اعتدال نیفتد فریشته‌ایست ار فرشتگان (١) حق که او را ملك الموت خوانند پس ازین گفت که باشارت گفت من رسول فرستم تا این بند از شما بردارد (٢) تم کلام‌القاضی عمر بن‌سهلان الساوی فی شرح رسالةالطیرفی یوم‌الخمیس سنه ١٠٦٦ .

قطع ؛ بیاضی ٢٥ × ١٣/٦ س . ج ؛ مقوای مشکی با عطف ازکالینگورآبی . سطورچلیپا کاغذ ؛ اصفهان نخودی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٢٥٨٠١

١٩٢٠ عون اخوان الصفاء علی فهم کتاب الشفاء

بهاء الدین محمدبن تاج الدین حسن بن محمداصفهانی (م-١١٣٧) یکبار در ١٦ سالگی شفاء **شیخ الرئیس ابن سینا** راتلخیص کرد اما آن سوخت و نـابود گردیدوبار دیگر در ٢٦ سالگی تلخیص و شرح شفاء نوشت . این کتاب وشامل

١ ـ فریشته‌ایست ازفرشتگان حق (نسخه ش ؛ ٦٤٠/٢) .
٢ ـ و شما آزاد شوید (نسخه ش ؛ ٦٤٠/٢) .

منطق الهی وطبیعی وی این شرح رادر ۱۰۸۴ بپایان رسانیده .

وی دردیباچه مبسوطی که بر این کتاب نگاشته ازشاه سلیمان صفوی موسوی بهادرخان یاد کرده و کتاب رابدوهدیه ساخته . و نیزدردیباچه تصریح کرده که« به تلخیص سه علم ازعلوم شفاء توفیق یافتم » و منظور صاحب روضات که گوید : وی این کتاب را تمام نکرده شاید آنست که به ریاضیات و تعلیمیات نپرداخته . درآغاز هریك از بخشها(جمله ها)فهرست فنون ، مقالات وفصلهای آن جمله را یاد کرده.فصلهای نخستین با شفاء مطابقت نمیکنند .

آغاز: الحمدلله مکحل بصایرنا بعیون الحکمه واناسیها ومزین اذهاننا بثوابت الفصوص ورواسیها فیقول اللاجی . . . محمدالاصفهانی افیض علیه من الروح الروحانی . . . وان کتاب الشفاء الذی ابدع شیخنا العقلانی ورئیسنا الکلمانی بانی سماء العلوم . . . معلم المتاخرین . . . ابوعلی الحسین بن عبدالله بن سینا . .

آغاز منطق (پس از فهرست جملهٔ اولی) : الفن الاول . . المقالة الاولی فی بیان الکلیات الخمس . . فیها اربعةعشر فصلا الفصل الاول فی بیان واضع المنطق اعلم ان واضعه هوالحکیم الفاضل والفیلسوف الکامل ارسطاطالیس بن سقوماخس الذی کان یسمیه استاده افلاطون الالهی العقل . . .

پایان منطق(ص۳۶۳ نسخه ش : ۱۹۲۰) : الفصل السادس فی بیان غلط الشاعر . . و اذقدبلغنا الغایة فی تلخیص فنون المنطق من الشفا فلنقطع الکلام فیه حامدین لله علی جزیل نعمائه وجلیل آلائه ونتلو بتلخیص فنون الطبیعی والالهی مستعینین به . . .

آغاز طبیعی(ص۳۶۷ نسخه ش : ۱۹۲۰) ،الجملة الثانیه من کتاب عون اخوان الصفا علی فهم کتاب الشفافی الفلسفه الطبیعیه وفیها ثمانیه فنون . . الفصل الاول (ازمقاله ا،ازفن ا) پس از ذکر فهرست فنها ومقالهها و فصلها) ، فی تعریف طریق الوصول من مبادی الطبیعیات الی الطبیعیات . .

پایان طبیعیات (ص ۶۴۰ نسخهٔ مزبور) : هذا ماأردنا ایراده من تلخیص فن طبایع الحیوان من فنون الجمله الثانیه و یتلوه تلخیص فن الالهی . . .

آغاز الهیات (ص مزبور) : بسمله ــ الجملة الثالثه فی الفلسفة الاولی و فیها عشرمقالات ... الفصل الاول (از مقالهٔ اول . پس از فهرست فصول ومقالات) : فی ابتداء طلب موضوع هذا العلم قد علمت ان الفلسفه نظریة وعملیه وعرفت معنیهما وان کلامنهاثلثة انواع . . .

پایان : وهوسلطان العالم ولیکن هذاآخرماأردنا بهتحلیة وجوه القراطیس برئوس الاقلام

و تجلیة اوام الاوام عن صفحات صدور اولی الافهام من‌فتح مقفلات ابواب الشفا ایضـاح مغلقات عباراته الزهراء والحمدلله المنعم‌المفضال والصلوة علی محمد وآله خیرآل .. واتفق‌الفراغ‌منه‌فحمة ابن جمیر من‌اول ظلم هواع من‌رابعه تاسعة العشرات بعدالالف من‌هجرة افضل‌من وطی‌البقاع . . کتبه بیمنـاه الجانیة الفانیه‌مؤلفه‌المستفیض من‌المبادی العالیه محمدبن‌الحسن المعروف ببهاءالدین الاصفهانی متعه‌الله فی‌الدارین‌بنیل الامانی .

ذریعه ۱۵ : ۳۶۱ و ۳ : ۴۲۳،دکتر مهدوی ۱۷۳ فهرست کتابخانهٔ آستان قدس : ٤ :۱۳

مشخصات نسخه شمارهٔ : ۱۹۲۰ :

این نسخه بخط نسخ ودر زندگی مؤلف نوشته شده و شامل هرسه جمله است مؤلف خود آنرا دیده وبانسخه اصل بخط خودش، مقابله کرده و در ۲۷ ربیع‌الثانی ۱۰۸٤ (سال‌تألیف) مقابلهٔ آنرا بپایان رسانده ، در ذیل منطق و نیز در کنار بسیاری از صفحات نسخه ، مقابله و تصحیح را بخط خودگواهی‌کرده . درپایان نسخه نیز سطورآخر کتاب‌راکه نقل شد از« نفع‌الله به‌المستهدین . . » بخط خود نوشته (زیراکاتب آن سطور را ننوشته بوده) وپس از پایان آن چنین نوشته :

هذه صورة ماکتبته فی‌اصله الذی بخطی‌وقدا کملت مقابلة هذه النسخه‌من تلك‌النسخه التی بخطی اول یوم‌الجمعه‌السابع والعشرین من ثانی الربیعین رابع التاسعه والثمانین‌بعدالالف‌من‌الهجرة النبویه علی‌صاحبها وآله‌افضل صلاة واکمل تحیه .

مؤلف برپشت نخستین برگ جملهٔ دوم (طبیعیات ص ۳٦٦) نوشته است : شرع فی‌مقابلة هذا النصف من‌العون مؤلفه افقرفقراء اهل الکون محمدبن‌الحسن الاصفهانی بلغه الله غایات الامانی یوم‌الاربعاء الرابع من‌ثانیه الجمادی سادسه الثامنه والثمانین‌والف من‌هجرة سیدالمصطفین سلام‌الله علیه وآله المرتضین (ازاین نوشته پیداست که این‌قسمت را یك سال یا بیشتر پیش از الهیات بپایان رسانیده) درکنار ص ٤۱۸ (در پایان فصل یازدهم ازمقاله‌دوم ازفن اول طبیعی) چندسطر بخط خود افزوده (دربارهٔ موهوم بودکنار زمان) و در ذیل آن نشان « صح » نهاده ودرآغاز آن نوشته « قال محمدبن‌الحسن مؤلف هذا الکتاب عفاالله عنه‌وعن والدیه» .

برپشت نخستین برگ نسخه نیز این‌نوشته بخط مؤلف دیده میشود : « کتاب عون اخوان‌الصفاعلی فهم‌کتاب الشفا من مؤلفات افقرالمربوبین‌الی رحمة ربه‌الغنی محمد بن الحسن الشهیر ببهاءالدین الاصفهانی فرغ من تألیفه وهوابن اثنتی و عشرین و قد کان فرغ من تألیف التلخیص الاول‌الذی احترق وهو ابن ست عشره والحمدلله رب‌العالمین » .

این نسخه در کتابخانه مرحوم تنکابنی بوده و یادداشت اوروی برگ مزبور موجود است و این همان نسخه است که در ذریعه از آن یادشده و گمان رفته که بخط مؤلف است و شاید علت این گمان وجود نوشته مزبور است از مؤلف (که دربالانقل گردید) .

روی یك برگ اضافی موجود دراول نسخه نیزاین نوشته فارسی دیده میشود :

«کتاب مستطاب عون اخوان الصفا ملخص کتاب الشفا الجامع المعقول و المنقول مولانا المؤید الشیخ محمد حسن اصفهانی شهیر بفاضل هندی تغمده الله بغفرانه . . بشخصه مقابله وتصحیح وبخط مبارك موشحه فرموده اند » .

کنار برگ اول وصالی شده . منطق درص ۳۶۲ و طبیعی در ص ۶۴۰ پایان یافته .

قطع : خشتی ۲۵/۵ × ۱۸ س . ج ؛ تیماجی قرمز رنگ صفحات: ۷۳۵ . سطور : ۲۳ کاغذ . اصفهانی آهار مهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۸۷۶

عون اخوان الصفا علی فهم کتاب الشفاء ۱۹۲۱

نسخه‌ای دیگر است از تلخیص و شرح شفاء تألیف **بهاءالدین اصفهانی** مؤلف **کشف اللثام** .

این نسخه بخط نستعلیق و نزدیك بتاریخ نسخه ش : ۱۹۲۰ نوشته شده و شامل طبیعی و الهی است ومنطق را ندارد. قسمتی از نوشته‌ای را که مؤلف بخط خود درکنار ص ۴۱۸ نسخه ش ۱۹۲۱ افزوده، کاتب دراین نسخه نیز آورده (ص ۱۰۳) . ودر کنار ص ۷۲۶ درآخر فصل اول از مقاله ۹ الهیات ــ در این نسخه ، سطوری بنقل ازمؤلف افزوده (وشاید ازنسخه‌ای بخط مصنف نقل کرده) . این نسخه نیز تصحیح وسقطات متن درکنار صفحه جبران گردیده . آقای مشکوة (که این نسخه را داشته و باین کتابخانه فروخته‌اند) بریشت نخستین برگ نسخه نوشته‌اند « این نسخه ظاهراً بخط مؤلف است» اما بسیارتفاوت است میان خط این نسخه وخط مؤلف که درنسخه ش : ۱۹۲۰ موجود است . آقای مشکوة دریادداشت خود اشتباهی دیگرنیز کرده‌اند زیرا پس ازاینکه ازروضات نقل کرده‌اند که « این کتاب تمام نیست » نوشته‌اند « شاید منظور روضات آن باشد که مؤلف، منطق شفا را تلخیص نکرده و گرنه این کتاب تمام است» . چنانکه ملاحظه گردید علاوه براینکه مصنف خود در

دیباچه کتاب (نسخهٔ ش : ۱۹۲۰) تصریح کرده که سه جلد از شفا را تلخیص کرده و علاوه بر اینکه نسخه مذکور شامل منطق است ، نوشته آغاز همین نسخه نیز شاهد آنست که ناتمام است .

آغاز : الجملة الثانیه من کتاب عون اخوان الصفا علی فهم کتاب الشفا...

پایان : کتبه بیمناه الجانیه الفانیه مؤلفه المستفیض من المبادی العالیه محمد بن الحسن المعروف ببهاء الدین الاصفهانی متعه الله فی الدارین بنیل الامانی .

طبیعیات در ص ۵٦۰ بپایان رسیده و الهی در ص ۵٦۱ آغاز گردیده. نخستین صفحه نسخه مکرر وتازه است .

قطع : نیم خشتی ۲۵ × ۱۳ س . ج : تیماجی قهوه‌ای . صفحات: ۷٦٤ سطور: ۲۰ ؛ کاغذ اصفهانی آهار مهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦٢٤٥٦

عین الحکمة ۱۹۲۲

قوام الدین محمد رازی شاگرد **مولی رجبعلی تبریزی** در گذشته در حدود ۱۰۸۰ ، نخست عین الحکمه را بعربی نوشته وسپس خود آنرا بفارسی درآورده است .

کتاب حاضر که متن عربی است پس از یك مقدمه در بارهٔ موضوع علم الهی ۱۲ مبحث یا فصل دارد با این عنوانها :

۱ ـ فی توضیح ما قاله المتاخرون فی تقسیم الموجود الی الواجب والممکن و تحقیق الحق فیه .

۲ ـ فی تقسیم الموجود الی الواحد والکثیر و بیان اقسامه .

۳ ـ فی لواحق الوحدة والکثره .

٤ ـ فی الکلی والجزئی وبیان اقسامهما .

۵ ـ فی تحقیق الجنس والفصل والنوع وبیان نسبتهما مما .

۶ ـ فی تقسیم الموجود الی الجوهر والعرض .

۷ ـ فی تحقیق مهیة المضاف .

۸ ـ فی اثبات الهیولی والصورة وبیان کون الجسم عنها .

۹ ـ فی اثبات العقل والنفس .

۱۰ ـ فی تقسیم العلة وبیان اقسامها .

۱۱ ـ فی تحقیق الفاعل والغایه .

۱۲ ـ فی ترتیب صدور الاشیاء من فاعلها و رجوعها الیه .

قوام‌الدین رازی درمقدمهٔ این کتاب چند سخن دارد که برپایهٔ گفته‌های استادش مولی رجبعلی است :

الف ـ موضوع علم الهی وجود یا موجود نیست .

ب ـ اطلاق «واجب‌الوجود» بر خداوند از ساخته‌های ناروای متأخران و برخلاف مقتضای سنت و قرآنست زیرا هرچه واجب‌الوجود است ذاتا قابل وجود است بذات وقابل وجود من حیث القابلیه نتواند که فاعل و موجد وجود باشد پس فاعل وجود، واجب الوجود نیست نه بالذات و نه بالغیر .

نه خداوند خود را واجب الوجود نامیده و نه حکیمان او را بدینگونه وصف کرده‌اند بلکه حکماء مبدعات و زمان را واجب و دائم دانند » .

درذریعه به روضات الجنات (بدون ذکر شماره صفحه) اشارت شده اما آنچه من یافتم ترجمه قوام‌الدین سیفی قزوینی است در ص ۱۴۹ .

آغاز: الحمدلله الذی هدانا الصراط المستقیم . . ینبغی ان یعلم ان لکل علم ثلثه امور ان لم یکن شیء منها لم یکن ذلك العلم ، الموضوع والمسائل و المبادی اما الموضوع فهو الذی یوضع و یبحث عن عوارضه الذاتیه و المسائل هی التی تطلب لان یعلم و مایطلب فی کل علم لان یعلم هو کون

موضوعه اونوع موضوعه اوعرض ذاتی لها علی احوال ذاتیه لها . . .

پایان : ومدركا وعاقلا للاشیاء ولنفسه وعارفا بجاعله وراجعا الی فاعله الذی هو الفاعل والغایة بذاته فسبحان الذی بیده ملكوت كل شیء والیه ترجعون وسبحان ربك رب العزة عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمدلله رب العالمین .

الذریعه ۱۵ : ۳۶۸ ـ ۳۶۹ اعیان الشیعه : ۳۱ : ۱۹۳ (درذیل ترجمه رجبعلی تبریزی) ،فهرست آستان قدس ٤ : ۲۰۸ دانشگاه ۳ : ۲۷ ، ۱۳۲ ، ۲۰۷، ج ۱۱ ش ۳۱۶۳/۱ ص ۲۱۲۷ وج ۱۲ ش ۳۹۰۲/۱۱ ص ۲۸۹۰ .

مشخصات نسخه شمارۀ ۱۹۲۲:

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۹۸ دفتر) که در ۱۱۰۲ نوشته شده ونیم اول آن بخط نسخ ونیم دوم بخط نستعلیق و چندبرگ آخر ثلث است .

این نسخه ازعین الحكمه دارای چندفقره حاشیه ازمؤلف است بانشان « منه قدس سره » .

مؤلف ذریعه نسخه‌ای از این كتاب را در كتابخانۀ خوانساری دیده نوشته نویسد : « حاشیه‌های بسیاراز مؤلف دارد»

باتوجه باینكه زیر حاشیه‌های مؤلف « منه قدس سره » نوشته شده بدست می‌آید كه مؤلف درتاریخ كتابت این نسخه (۱۱۰۲) زنده نبوده .

پایان نسخه : قدوقع الفراغ من تحریرهذه الرسالة الشریفه الموسومه بعین الحكمه طلوعها من المبدء وغروبها الی المعاد ۲۳ شهر شعبان سنه ۱۱۰۲ .

عبارت مذكور « طلوعها . . . » كه در نسخه ما از كاتب است درنسخه‌ای كه مؤلف ذریعه دیده‌اند در آغاز قرارداد وعلاوه براین، خطبه‌ای كه درذریعه نقل شده در اول نسخۀ مانیست .

رساله‌های موجود در این دفتر بدینقراراند :

۱ ـ عین الحكمه ـ عربی ـ (جای سخن) .

۲ ـ یك رساله بفارسی در منطق (ص ۱۰۷ـ۱۷۹)

۳ ـ متن تهذیب المنطق (ص ۱۸۵ـ۱۸۵ـ۲۰۳) . این قسمت اخیرازدیگربخشهای دفتر تازه تروبا قلم دیگرست .

قطع : رقعی ٦ × ۹ س .ج: تیماجی قرمزرنگ بدون مقوا . صفحات: ۲۰۳ سطور ۱۷ + ۱٦ : كاغذ: اصفهانی .

شمارۀ دفتر ثبت : ۵۰٦۹۸

عین الحکمه -فارسی- ۱۹۲۳

ترجمهٔ عین الحکمه ش :۱۹۲۲ و ازهمان مؤلف است. عبارات ترجمه ناسلیس وپیچیده است ومطالب آن ازنظر ترتیب با اصل مطابقت کامل ندارد (چنانکه در فصل اول از ترجمه از ابونصر و ارسطو ومیمر هفتم اثولوجیا یاد کرده و درعربی نیست).

آغاز : شکر وسپاس مرخدایرا که نمود بمارا راه راست را و درود وسلام بربهترین خلق محمد وآله اجمعین اما بعد بدان بدرستی وتحقیق که هرعلمی را ناچاراست ...

پایان : و مدرك عاقل خودش و عارف بجاعل خودش و راجع بسوی فاعل خودش آنچنان فاعلی که اوفاعل و غایت بذات است سبحان الله الذی بیده ملکوت کل شیء والیه ترجعون.

مشخصات نسخه شمارهٔ ۹۱۲۳ :

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ - ۱۳۸ دفتر) بخط نستعلیق ودر ۱۲۹۴ نوشته شده این دفتر دارای ۲ سرلوح مذهب ومرصع است (ص۱، ۱٤۱ وص ۱۵۹) سر لوح اول بزرگتر وسرلوح ص ۱۵۹ (آغازرساله ش : ۳) کوچکتر ازآندو) دیگراست . واین است فهرست نسخه‌های موجود دراین دفتر :

۱ـ عین الحکمه فارسی (جای سخن) .

۲ـ رساله شق قمر از خواجه صائن الدین علی ترکه اصفهانی (ص ۱٤۱ ـ ۱۵۷) .

۳ـ معراجیه شیخ ابوعلی‌سینا ـ فارسی ـ (۱۵۹ - ۲۱۱) .

قطع : رقعی ۱۹/۵ × ۱۲/۵ س . ج : تیماجی قرمز رنگ بانقاشی وسط و حواشی آب طلائی . صفحات : ۲۱۱ . سطور : ۱۱ .کاغذ: فرنگی ضخیم و عالی دارای جدول و کمند آب طلائی ولاجوردی لبهٔ کاغذها نیزطلائی است .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۰۸۸

عیون المسائل ۱۹۲۴

از **ابونصر فارابی** (م - ۳۳۹) .

دیده شود: کشف‌الظنون ، ذریعه ۱۵ : ۳۸۳،معجم‌المطبوعات ۲ : ۱۴۲۴ - ۱۳۲۵ ، مشار (عربی) : ٦٤٤ ، فهرست کتابخانه آستان قدس ٤ : ۲۱۰ دانشگاه ۳ : ۹۹ و ۳۱۲ - ۳۱۳،دارالکتب - چاپ ۱۹۲٤ - ج ۱ : ۲۵٤ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۲٤ :

این نسخه ش : ۲ دفتریست (ص ۹-۲۲ دفتر) بخط شکسته‌نستعلیق که‌در ۱۳۱۰ نوشته‌شده

آغاز : عیون‌المسائل للشیخ ابی‌نصر الفارابی قدس سره اقول العلم ینقسم الی تصور کما یتصور الشمس ...

پایان . من‌الشر الذی لابد منه‌کان‌الشر حینئذ اکثروالسلام . سوده فی‌اثنی عشریوم‌من‌شهر صفرالمظفر سنه ۱۳۱۰ .

این دفتر شامل این رساله هاست :

۱ - سرالقدر ابن سینا (ص ۱ - ۸)

۲ - عیون‌المسائل (جای سخن) .

۳ - رساله زنون .(۲۵ - ۳٤) .

٥ - رساله دفع‌الغم منسوب‌به شیخ‌الرئیس (قسمتی ازمقاله ۷ ازتهذیب‌الاخلاق ابن‌مسکویه) دکتر مهدوی ص ۲۳٦(ص ٥۹ - ٦۸) .

٦ - بقاءالنفس ازخواجه نصیر طوسی (س ۷۱ - ۷۸) .

صفحات هریك از ساله های موجود دردفتر دارای شمارهٔ خاص اند.

قطع : نیم خشتی ۲۰/٥+۱۳/٥ س . صفحات : ۷۸ . سطور : ۱٤ کاغذ . فرنگی‌آبی .

شمارهٔ دفتر ثبت:۲٦۱۱۹

الفوز الاصغر

۱۹۲۵

ابوعلی مسکویهٔ رازی (م ـ ۴۲۱) این کتاب را در فلسفه ۳ مسئله وهر مسئله ۱۰ فصل نگاشته :

مسئله یك ـ اثبات صانع .

مسئله دو ـ انفس .

مسئله سه ـ نبوات .

در پایان این کتاب نوید داده است که پس از این کتاب تألیف **الفوز الاکبر** را آغاز خواهد کرد . درفهرست ۲ مجلس نسخه‌ای از این کتاب بدون نام مؤلف معرفی شده رجوع شود به معجم المطبوعات ۲۳۸ ـ ۲۳۹ ، برو کلمان ذیل۱، ۵۸۲ ـ ۵۸۴ ، معجم المؤلفین عمر رضا کحاله ۲: ۱۶۹ (۱) فهرست کتابخانه آستانه قدس ج ۴ : شمارهٔ ۴۶۱ ـ ۴۶۲ ص ۳۳۶ وج ۱ شمارهٔ ۲۱۲ (حکمت و کلام)، فهرست دانشگاه ۳ : ۳۱۴ ـ ۳۱۵ و۸ : ۶۹۴ ، دارالکتب ۱۹۲۶ . ملحق جلد اول ص ۳۴، ادبیات: ۳۷۵ مشار (عربی) : ۶۸۴ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۲۵ :

این نسخه ش : ۱ دفتریست(ص ۱ ـ ۵۴ دفتر) بخط نسخ قرن ۱۲ .

آغاز • نسخه : یقول ابوعلی احمدبن مسکویه رحمه‌الله ورد علی امرالامیر الاجل المظفر السید المؤید من‌السماء . . .بالکلام علی‌المسائل الثلاث . . .

پایان • اذاکانت من‌عند غیرالله وجد فیه اختلافا کثیرفهذا مبلغ مایجب ان‌یتکلم فیه علی هذاالمسائل‌الثلاث وفی‌تجاوزه تجاوز الشرط لذی‌الزمناه من‌الاختصار والدلالة فیها محتاج الی بسط وشرح الی اماکنه فی کتاب‌الفوزالاکبرالذی نستانف بمشیة‌الله وعلمه وبالله التوفیق برپشت نخستین

---

۱ ـ عمررضا کحاله مدارك بسیاری یاد کرده .

برگ نسخه بخط ثلث زیبای نام کتاب «خلاصة الحکمه» قید شده .

این دفتر شامل این دورساله است :

١ ـ الفوز الاصغر (جای سخن) .

٢ ـ طهارة النفس ابوعلی مسکویه (ص ٥٦ ـ ١٥٩) .

قطع : خشتی ٢٤/٥ + ١٨/٥ س . ج : مقوای مشکی باعطف ازتیماج قرمز روشن .
صفحات : ١٥٩ سطور : ٢٤ کاغذ : اصفهانی شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ١٤٧٤٣

الفوز الاصغر ١٩٣٦

نسخه‌ای دیگر است ازفوزالاصغر **ابوعلی مسکویهٔ رازی** .

این نسخه ش : ٢ دفتریست (ص ١٣٥ ـ ٢٠١ دفتر) بخط نستعلیق قرن ١١ . این نسخه تصحیح شده ونسخه بدلها بر کنار صفحات ضبط گردیده.

رساله های موجود دراین دفتراز اینقرار است :

١ ـ استیعاب بیرونی دراسطرلاب (ص ١ ـ ١٣٢) .

٢ ـ الفوز الاصغر (جای سخن) .

٣ ـ تفسیر روزهٔ زردشت تألیف آذر پژوه (ص ٢٠٣ ـ ٢٢٦) .

٤ ـ متن روزهٔ زردشت (ص٢٢٧ ـ ٢٤٦) بر پشت نخستین برگ دفتر نوشته ومهریست از سیدمحمد بن عبدالغفار رضوی .

وسط ١٠ برگ آخر برخی سوراخ وبرخی وصالی شده ومقداری ازکلمات ازبین رفته .

قطع : وزیری باریك ٢٤/٥ × ١٦/٥ س . ج : تیماجی قرمز . صفحات ٢٤٦ .
سطور : ٢٥ .کاغذ : اصفهانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٢٥٨١٣

قبسات ۱۹۲۷

معروف ترین اثر **میرمحمدباقرداماد** (م-۱۰۴۰) . وی این کتاب را بمنظور حل مسئلهٔ حدوث و قدم عالم تألیف کرده و در دیباچه آن نوشته «یکی از یاران از من خواست تا در این معضله که براهین متناقضی بر آن اقامت کرده‌اند و شیخ الرئیس در بارهٔ آن گوید : از مسائلی است که هر دو سوی آن جدلی است ، نظر خود را بیان دارم » . میر داماد قبسات را در ۱۰۳۴ بپایان رسانیده و این اشعار را بمناسبت پایان یافتن آن سروده و در آخر آن ثبت کرده :

کتاب کنور بـدا فی سماء حوی کل باب من العلم غامض

اذا کنت للحق تبغـی سبیلا فهـا طود برهانه فیه نـاهض

فان شئت ورخ علی لمح ومض وان شئت قل کوکب الحق وامض

در بیت اخیر جمله‌های « علی لمح و مض » با بشمار آوردن یاء « علی » و « کوکب الحق وامض » باحساب کردن الف « الحق » وحساب نکردن تشدید «قاف» آن، هر یك مطابق عدد ۱۰۳۴ (تاریخ فراغت **میرداماد** از تألیف **قبسات**) است .

رجوع شود بـه کشف الحجب ، ذیل کشف الظنون چاپ فلوگل ص ۶۷ ، معجم المطبوعات: ۸۶۰ مشار (عربی) : ۶۹۸، فهرست مجلس ج ۴ : ۱۹۷ دار الکتب چاپ ۱۶۲۴ : ۲۵۵ .

مشخصات نسخه شماره ۱۹۲۷ :

این نسخه بخط شکسته نستعلیق نصیرالدین محمدرضوی در ۱۰۶۳ نوشته شده . در پایان نسخه پس از ذکر اشعار مزبور چنین آمده :

صورة خط المصنف وکتب بیمناه الداثره احوج الحلق .. محمد بن محمد یدعی باقر الداماد ..

داعیا ر اجیا .. قدکتبه لنفسه‌لالغیره واناا‌قل‌عبادالله . . محمدالمدعوبنصیرالدین‌الرضوی .وفرغت من‌اتمامه فی‌ثلث مضین من شهر جمادی‌الاول ۱۰٦۳ فی‌دارالسلطنة‌اصفهان .

این نسخه دارای حاشیه های بسیارست ازمصنف بانشان « منه »

قطع : رقعی ۲۰ × ۱۱/٥ س ، ج : تیماحی بنفش صفحات : ۳۷۰ سطور، ۲۱ ، کاغذ اصفهانی شکری آهار مهره

شمارهٔ دفتر : ۲۷۸٥۹

قبسات ۱۹۲۸

نسخه‌ای دیگر از **قبسات میرداماد** .

این نسخه بخط نستعلیق متوسط ازاواخر قرن ۱۲ است ونام کاتب که در ذیل نسخه بوده در وصالی از بین رفته کنار برگ اول وبرخی از برگها وصالی شده ، وصالی دوبرگ آخر بـه کنار سطور آسیب رسانیده .

چند فقره حاشیه از مؤلف گاه با نشان « منه قدس سره » وگاه با نشان « منه » دارد اما تعداد این حواشی‌ازنسخهٔ ش:۱۹۲۷اندك تراست . سطور این‌نسخه‌کوتاه وحواشی‌آن‌وسیع است.

قطع : خشتی باریك ۲۳ × ۱۲ × ٤/٥ س . ج : تیماجی ضربی مشکی رنگ . صفحات ۷٥۲ . سطور : ۲۱ کاغذ : اصفهانی متوسط کرم رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۲٤۹٦

قبسات ۱۹۲۹

نسخه‌ای دیگراست ازآن کتاب .

این نسخه بخط نسخ روشن و در قرن ۱۲ نوشته شده و اول آن ناقص است .

آغاز : المتقدمة ... (بقدر يك كلمه سوراخ شده) هی هی‌کما اسلفنا بسط القول فیه ..

القبس‌السادس فی‌اتصال‌الزمان والحرکه وتقویم سیاق‌البرهان ...

کنار نخستین و آخرین برگ وصالی شده . دربسیاری از برگها آسیب موریانه دیده میشود. عنوانها ومضه و قبس در برگهای اول بشنگرف و در بقیه با مرکب سیاه اما در همه جا با قلم ثلث درشت است .

قطع : خشتی باریک ۲۵ × ۱۴/۵ س . ج : کالینگوربا عطف و گوشه ازتیماج مشکی . صفحات :۴۶۸ سطور : ۱۶ کاغذ : گوناگون شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۶۱۰

قضاء و قدر — فارسی — ۱۹۳۰

از **خواجه نصیرالدین طوسی** (م-۶۷۲) و بنام **جبر واختیار** معروف است و صاحب ذریعه و مدرس رضوی بهمین نام اخیر یاد کرده‌اند.

بنوشتهٔ آقای مدرس رضوی « رساله را که خواجه بفارسی نوشته ، رکن الدین محمد بن علی گرگانی بعربی ترجمه کرده ونسخه‌هایی از معرب آن در کتابخانه آستان قدس و در دانشگاه موجود است» .

نسخهٔ فارسی قضاءِ وقدر (کتاب جای سخن) در دانشگاه و کتابخانه آستان قدس و بنوشتهٔ استاد مدرس رضوی دو نسخه در کتابخانه ملك تهران یك نسخه در کتابخانه صاحب ذریعه و بخط جد ایشان مولی محمد رضا تهرانی موجود است . پایان یکی از نسخ دانشگاه اندکی افزوده دارد (۶ : ۲۲۶۳) .

رجوع شود به فهرست کتب چاپی مشار ۱ : ۴۷۸ فهرست دانشگاه ۳ : ۲۲۲ ، ۶:۲۲۶۳ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۳۰:

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص۱ ـ (۱ـ ۳۰ دفتر) بخط نسخ محمد حسین پسر حاج محمدهاشم طبیب که باچندقلم ودر ۱۰۸۷ نوشته شده .

این دفتر شامل این رساله‌ها است :

۱ ـ جبر واختیار (جای سخن) .

۲ ـ اوصاف‌الاشراف خواجه نصیر(ص ۳۱-۷۹) تاریخ کتابت و نام کاتب در ذیل این رساله آمده .

۳ ـ آغاز و انجام خواجه نصیر (۸۲-۱۲۵) .

٤ ـ مبدء و معاد از خواجه که بر طبق عقائد اسماعلیان نگاشته (ص ۱۳۲ - ۱٦٦) .

قطع:رقعی ۱۸ × ۱۵س ج تیماجی قرمز(بدون مقوا) با عطف ازتیماج‌روشنتر.صفحات: ۱٦٦.سطور : ۲۰+۱٤ .کاغذ: آهارمهره‌شکری رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ٦۱۲٤۰

قضاء و قدر - فارسی - ۱۹۳۱

نسخه‌ای دیگر از **جبرواختیار خواجه‌نصیر** .

این نسخه ش : ۳ دفتریست (ص ۱۲۵-۱٦۰دفتر) که درقرن۱۲ نوشته شده ونیمهٔ اول آن بخط‌نسخ و نیمه دوم بخط نستعلیق عبدالله پسر محمد رضا مورخ ۱۱٤۷ است .

این دفتر شامل این رساله‌هاست ؛

۱ ـ مصباح‌الشریعه منسوب بحضرت صادق (ع) این نسخه فقط چند فصل نخستین است (ص ۱ ـ ۷) .

۲ ـ مصباح‌الشریعه‌نسخه‌کامل ـ (ص ۹ ـ۱۲٤) .

۳ ـ قضاء وقدر = جبر واختیار خواجه (جای سخن) .

٤ ـ اوصاف‌الاشراف ازهمان مؤلف (ص۱٦۰ـ۲۰۱) .

قطع؛ رقعی ۱۹/۵ × ۱۲/۵س . ج تیماج قرمز(بدون مقوا)صفحات؛۲۰۱سطور؛۱۵+ ۱۸ . کاغذ نازك آهار مهره.

شمارهٔ دفترثبت : ۵۰۷۲٦

قضاء و قدر -فارسی- ۱۹۳۲

نسخه‌ای دیگر ازقضاء و قدر = **جبر و اختیار خواجه نصیر** .

این نسخه ش ؛ ۱ دفتریست (ص ۱ - ۲۱ دفتر) بخط نستعلیق و در ۹۹۹ ویا آغاز قرن ۱۱ نوشته شده .

نسخه‌های موجود دراین دفتر از اینقرارند ؛

۱ ـ جبر و اختیار (جای سخن)

۲ ـ رساله در فلسفه و عقاید یا عنوان اصل ، هدایه،لطیفه ـ فارسی- (ص ۲۵-٤٥).

۳ ـ آداب‌المتعلمین (٤٩-٦١) .

٤ ـ دعاء صباح (ص ٦٢-٦٥) .

٥ ـ دعاءابوحمزهٔ ثمالی (ص٦٥-٧٧) (خط این دو نسخه نسخ است) .

٦ ـ شرح دعاء علوی مصری بنقل از کتاب مهج‌الدعوات (ص ۷۷ -۷۹) .

بالای این فقره (پس ازپایان دعاء ثمالی) بخط نسخ نوشته شده ؛ تم بیدالمذنب العاصی .. هدایةالله بن عنایةالله‌الحسینی‌الاصفهانی ... سنه احدی والف الهجریه .

۷ ـ روایتی از معلی بن خنیس در باره روز نوروز (شاید قسمتی است از روایت مشهور او) از حضرت صادق (ع) (ص ۸۹) .

روی ص ٤٥-٤٨ نیز فقراتی بنقل ازکتب دعاوآداب بخط نسخ نقل شده .

قطع ؛ رقعی ۱۸ × ۱۲ س . ج ؛ تیماجی و قرمزسیر باعطف ازکرباس مندرس .صفحات: ۷۹ . سطور ؛ ١٥ . کاغذ ؛ اصفهانی شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤٩٢٣٦

قضاء و قدر -فارسی- ۱۹۳۳

نسخه‌ای دیگر از آن کتاب .

این نسخه ش : ٤ دفتریست (ص ٤١٤-٤٤٤ دفتر) که در حدود قرن ۱۲ ویااواخر ۱۱

نوشته شده وبخطها وقلمها گوناگون است (برگ ۱۳۹ - ۲۰۶ بخط شکسته نستعلیق است).

این دفترشامل این رسالەهاست؛

۱ - امان الاخطارابن طاووس (ص ۱ -۱۷۴).

۲ - بخش کلام از تهذیب تفتازانی (۱۷۸-۲۷۳).

۳ - حاشیه عصام برانوارالتنزیل بیضاوی - ناقص - (ص ۲۷۸-۴۱۲).

٤ - قضاء و قدر خواجه (جای سخن).

کنار برگ ۲۰۶-۲۲۲ وبرگ۱،وصالی شده اما بسطورآسیب‌نرسیده . این دفتردرملك مرحوم آقا علی مدرس زنوزی بوده و او بر پشت نخستین برگ آن نوشته : « انتقل الی العبد الخاطی الملتجیء بباب مولاه العلی علی المدرس عفی عنه.

نوشته محمد حسین بن احمد تنکابنی بالای نوشته مدرس دیده میشود.

قطع : خشتی باریك ۲۲/۵ × ۱۳/۵ س . ج : تیماج قرمز بدون مقوا. صفحات ؛ ٤٤٤.

سطور : ۲۰ + ۱٦ کاغذ ؛ اصفهانی با رنگهای گوناگون.

شمارهٔ دفترثبت : ۲۸۰۰۴

قضاء و قدر ۱۹۳۴

ازصدر المتالهین محمد بن ابراهیم شیرازی (م-۱۰۵۰)، این رساله جزءرساله‌های ملاصدرا چاپ شده.

رجوع شود به‌فهرست‌مشار (عربی) :٤١٤،یادنامه : ۱۱۷،معجم‌المطبوعات ۱۱۷۵ فهرست دانشگاه ۳ : ۳۱۸ دارالکتب ۱۹۲٤ ص ۲۵۱ ج ۱.

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۳٤ :

این نسخه ش ؛ دفتریست (ص ۲۰۹-۲۵٦ دفتر) از اواخرقرن ۱۱ یا اوائل ۱۲ بخط شکسته نستعلیق اما بدو قلم نوشته شده تا ص ٤٦ (ش : ۱) بقلم درشت‌تر و ازآن پس با قلمی ریزتر وشکسته‌تر است.

این دفترشامل این رساله هاست ؛

۱ ـ شرح ملاعلی نوری برحدیث زینب عطاره که در روضه کافی آمده (ص ۱ـ٤٦) .

۲ ـ حاشیهٔ ملاعلی نوری بررسالهای‌ازملا صدرا (ص ٤۹ـ۲۰۵) .

۳ ـ قضاء و قدر (جای سخن) .

این نسخه ازقضاء و قدر حاشیه‌هایی از مصنف با نشان «منه» و نیز حاشیه‌هایی از دانشمند علی نوری با نشان «نوری اعلی‌الله مقامه» دارد .

بر کنارنخستین صفحهٔ رساله قضاء و قدرنوشته‌ایست متعلق‌باین جمله از دیباچه‌این‌رساله.«و اثبات جودة نظام العالم...» حاشیه مزبور این است :

«اشار مؤلف‌مجمل الحکمه بالفارسیه فی‌طی الکتاب باثبات‌المطلب وبانه دون‌فی‌الباب رسالة جیده و ذکرالوفاق والاجماع من‌الاساطین فی‌الباب والمسئله» .

قطع ؛ خشتی ۲۲ × ۱۸ س . ح ؛ تیماج مشکی (بدون مقوا) صفحات ؛ ۲۵٦ سطور ؛ تا ص ٤٦ ؛ ۱۱ و بقیه ؛ ۲۰ کاغذ ؛ فرنگی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹٤۰

قضاء و قدر ۱۹۳۵

نسخه‌ای دیگراست از **رسالة‌القضاء و القدر ملا صدرا** .

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ ـ۱۸٦ دفتر) بخط نستعلیق قرن ۱۳، ش ؛ ۱ و ۲ (ص ۱ ـ۲٤۱) در ۱۲٦۱ بدست احمد موسوی و ش ؛ ۳ (ص ۲٤۵ تا آخر) در ۱۳۸۱ نوشته شده .

این است فهرست رساله‌های موجود در این دفتر :

۱ ـ قضاء و قدر (جای سخن) .

۲ ـ اثنی عشریه «صلوتیه» شیخ بهائی (و۱۹۳ ـ ۲٤۱)

۳ ـ اثنی عشریه «صومیه» ازاو(ص ۲٤۵ـ ۲۷۵) .

دراین نسخه ازرساله قضاء‌وقدر نیز (مانند نسخه ش: ۱۹۳٤) حاشیه‌های‌نوری‌موجود است کاتب فقراتی نیز بنقل ازصحاح اللغه برکنار صفحات آورده ودر پایان رساله چنین رقم کرده :

«قدتشرف بتسطیر هذه الرساله التی صدرت من مصدر التحقیق . . . والکاتب العبد . . .

احمد الموسوی . . . الطبیب والفراغ من ترقیم هذه الاوراق . . . سنة الف وماتین واحد وستین من هجرة ».

قطع : رقعی ۱۵/۵ × ۱۱ س . ج : تیماجی مشکی رنگ منگنه شده . صفحات : ۲۷۵ سطور : ۱۴+۱۵ . کاغذ : اصفهانی آهار مهره شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۵۱۴

۱۸۰۳ قضاء وقدر

نسخه‌ای دیگر از **قضاء و قدر ملاصدرا.**

این نسخه ش : ۲ دفتر است (ص ۵۱ ـ ۱۰۵ دفتر) رجوع کنید بـه ص ۲۰۲ این فهرست .

۱۸۱۶ قضاء وقدر

نسخه‌ای، دیگر است از آن کتاب .

این نسخه ش : ۲ دفتراست(ص ۱۲۲ ـ ۲۷۴ دفتر) رجوع شود به ص ۲۳۹این‌فهرست.

۱۹۳۶ قضاء وقدر

از **عبدالرزاق کاشانی** (م ـ درحدود ۷۳۰) درده‌فصل :

فصل اول‌فی معنی‌القضاء والقدر والفرق بینهما وبین العنایه الاولی .

فصل دوم ـ فی‌بیان محل القضاء .

فصل سوم ـ فی‌بیان محل القدر .

فصل چهارم ــ فی تفصیل ما ذکر اجمالا و هوان الاجرام السماویه ذات نفوس ناطقه . .

فصل پنجم ــ فی ایراد مسائل مناسب لهذا المعنی اعلم ان صورة العالم بعینها کصورة الانسان . .

فصل ششم ــ فی بیان الافعال الاختیاریه .

فصل هفتم ــ فی تفصیل ما اجمل . . اعلم ان الادراك والعلم والقدرة و الاراده کلها من الکیفیات النفسانیه ومعانیها بدیهیه . . .

فصل هشتم ــ فی بیان فایدة التکلیف بالطاعات والدعوة بالایات . . .

فصل نهم ــ فی بیان الاستعدادات و تنوعها . . .

فصل دهم ــ فی السعادة و الشقاوه .

مقایسه این رساله بارسالهٔ **قضاء وقدر ملاصدرا** نشان میدهد که ملاصدرا از این رساله فایده بسیار برده وحتی عنوان بسیاری از فصلهای رسالهٔ خودرا ازاین رساله گرفته درفهرست‌ها ومراجعی که اکنون در دسترس دارم نام این رساله را جز در بروکلمان و فهرست رضوی و کتابخانهٔ آستانهٔ عبدالعظیم نیافتم .

آغاز : بسمله ــ رب افض علم الحقیق وشددائی بالتوفیق الحمدلله الذی احاط علمه بالاشیاء جملة وتفصیلا عینها فی قضائه السابق تعیینا ثم نزلها بقدره المعلوم تنزیلا رتبها بمقتضی مشیته باحسن ترتیب وخصصها علی وفق عنایته بالتبعید والتقریب ... وبعد فقد سالنی من عزت علی مسألته وعزمتنی من طریق الاخوه اجابته ان املی ماحضرنی فی القضاء والقدر فاسعفته بتألیف هذا المختصر .. و منقحا لاصول عن فصول . .

پایان : و اذلاذوق فلاشوق و اذلاشوق فلا تعذب بفواته وکل ذلك فقدوجب وقوعه باعتبار وامکن باعتبار فلاینافی کونه باختیار و فیماذکرناه کفایة . . . وبالله العیاذ من التقصیر فان بیده تیسیر کل عسیر وهو المستعان وعلیه التکلان .

بروکلمان ذیل 11-281 فهرست رضوی ٤ : ۱۳۹ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۳٦ :

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۱۸ دفتر) بخط نسخ محمد بن‌جلال‌الدین محمد شهیربه مؤمن‌کاشانی در۱۰۲۸ نوشته‌شده وخط‌علم‌الهدی پسرفیض‌کاشانی برپشت نخستین برگ‌آن موجوداست واوگواهی‌داده‌است که رسالهٔ قضاء وقدر وتاویل آیهٔ نور (ش : ۲) املاء کمال الدین عبدالرزاق‌کاشانی است .

این دفترمتضمن این رساله‌هاست :

۱ ـ رسالهٔ قضاء وقدر(جای گفتگو) .

۲ • تأویل آیهٔ نور ازکاشانی (ص ۱۸-۲۲) .

۳ ـ تأویل آیة امانت ... (۲۲ـ۲۳) ،

٤ ـ رساله‌ای در عرفان ازداود قیصری شارح فصوص (ص ۲٦-٤۹) . در ذیل این رساله کاتب نام خود را ثبت‌کرده .

۵ ـ حلیة‌الابدال ازمحی‌الدین عربی (۵۰ـ٥٦) .

٦ ـ نامهٔ محی الدین بفخرالدین رازی (۵۸-٦۱) برپشت نخستین برگ علاوه برنوشته علم‌الهدی چندمهر که کلمهٔ «فیضی» آن درست خوانده میشود ونیزنوشته‌ای ازاحتشام‌الملك موجود است .

روی برگ ۲۸ ب و۲۹ الف نوشته‌هایی بنظم و بنثر فارسی و عربی و چند بیت فارسی از علاء الدولهٔ‌سمنانی بخط نویسنده دفتر موجود است .

این نوشته نیز ازنویسنده دیده میشود: کتبه‌العبدالفقیر.. محمد بن‌جلال‌الدین محمدالشهیر بمؤمن‌القاسانی ،. لسنة ثمانی و عشرین بعدالالف من‌الهجرة .

دراول دفتر ۱۰ برگ سفید است .

قطع: خشتی باریك ۲۲ × ۱۱ س.ج: تیماج قرمزروشن (بدون مقوا) . صفحات : ٦۱ . سطور : ۲۳ کاغذ : اصفهانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۲٤٤۲

کائنات جو (رساله در ...) **ـفارسیـ** **۱۹۳۷**

شاید نام رساله **آثارعلویه** یا **اسباب حدوث کائنات جویه** باشد اما

نام «کائنات جو» با نوشتهٔ دیباچه انسب است. مؤلف در دیباچه گوید :

«اما بعد راقم حروف آمنه‌الله من الحوادث والصروف را نکته‌ای چندغریب درکائنات جو که اسباب حدوث آن ازنظر بینندگان پوشیده و پنهان میباشدبخاطر فاتر رسیده بود و گاهگاهی خارخار این معنی درشاخسار ضمیر شکسته گل میکرد که آن بنات افکار را لباس عبارت دربر کرده بنظر ارباب تمیز جلوه دهدناسازگاری روزگار بحوادث لیل ونهار از عزیمت لایق عایق میشد وگویی اشغال گوناگون شاخ وبرگ نهال این ارادت میسوخت وسوزن آلام دهر ذوفنون دامن همت را بربساط تقاعد میدوخت آخرالامر بیاوری توفیق الهی . . غنچه امل شکفته و در این نکته‌سفته آمد » .

مؤلف این کتاب را بنام **شاه عباس صفوی الموسوی بهادرخان** ساخته و در دیباچه از اویاد کرده . این کتاب در یك مقدمه (دارای دومطلب) وسه باب است .

مطلب اول ــ از مقدمه ـ دربیان طبقات هوا وخاك .

مطلب دوم ــ در اثبات تغییر صورت عناصر و انقلاب بعضی به بعضی که از آن بکون وفساد تعبیر کنند . . .

باب اول ــ درسبب پدید آمدن ابر و باد و باران و امثال آن . . .

باب دوم (درنسخه نیست)

باب سوم ــ در سبب زلزله و پیدا شدن چشمهای آب . . .

در پایان باب سوم کوشیده است اخباری را که در باب گاو، وماهی و علت حدوث زلزله وقوس‌وقزح آمده تاویل کند وباموازین علمی ساز گارسازد، ازابوعلی سینا وشیخ اشراق بتکرار یاد کرده . در مطلب اول از مقدمه ، از « رساله بعضی از فضلا که در این باب نوشته » یاد و اعتراض اورا برخواجه مظفر اسفزاری

نقل ورد کرده(ص۲۲ –۲۸ نسخه ش :۱۹۳۷)درباب دوم از **شیخ ابوالفضل هندی** و سخن او « در تاریخی که بنام فرمان فرمای ممالك **هندوستان جلال الدین اکبر گورکانی** »نوشته ، یاد کرده .

تمام نسخه بررسی شد اما نام مؤلف بدست نیامد .

آغاز : حمدی‌از قطرات‌باران‌فزون وسپاسی‌ازحیزقیاس‌بیرون سزاوار بارگاه پادشاهیست که از تربیت سحاب مرحمتش کشت آمال زارعان مزارع ایمان چهرهٔ شادابی افروخته .., چنان مناسب نمود که این نامه بنام سامی نامی والقاب‌همایون گرامی پادشاهی . . مزین و موشح گردد.. و این رساله مرتب است برمقدمه وسه‌باب مقدمه دردو مطلب است مطلب اول . . ببایددانست که طبقات زمین بقولی چهار است . . .

پایان : وبحمدالله امسال باقبال بیزوال پادشاهی سایه مرحمت الهی مورد ناپیداست تـا متناهی برازندهٔ او رنگ شاهی فرازندهٔ مرتبهٔ تاجداری و صاحب کلاهی . . . وتاکتان ومهتاب‌را عداوات استوارست کتان عمراعادی . . . ازگزند مهتاب مهابتش چون جامه شکیبایی مهجوران رخنه رخنه . . . باد سخن را برهمین ختم کردیم .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۳۷ :

نسخه ش : ۱ دفتریست (ص – ۱۰۲) بخط نستعلیق قرن ۱۴ یـا اواخر ۱۳ . ص ۸۵ – ۹۵ چلیپانوشته شده . این دفتر شامل این ۲ رساله است :

۱ –کائنات جو (جای سخن) .

۲ – رساله‌ای بعربی از حسین خلخالی در قبله . (ص ۱۰۵ – ۱۳۴) .

قطع : رقعی ۲۰ × ۱۳ س . ج : تیماجی مشکی رنگ . صفحات : ۱۳۴ . سطور : ۱۲. کاغذ: فرنگی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۷۸۳

الکاشف ۱۹۳۸

از **ابن کمونه عزة الدوله سعدبن‌منصور** . **دوانی در شرح الهیاکل سهروردی** از کتاب الکاشف ابن کمونه رد شبهه معروف درتوحیدرا که‌منسوب

باوست نقل کرده ، دشتکی نیز درشرح الهیاکل خود ازآن یاد کرده .

این کتاب درفهرست دانشگاه بنام « رساله فلسفی » بیامده و نام آن یاد نشده . بروکلمان درشمار آثار ابن کمونه (ذیل یك ص۷۶۸) از این کتاب یاد نکرده . فلوگل در (فهرستهایی که در ذیل کشف‌الظنون (مصحح خود او)آورده چند جا از «الکاشف ابن کمونه » نام برده .

الکاشف همچنانکه مؤلف خودنیز دردیباچه تذکر داده دارای ۷باب است وهرباب دارای ۷ فصل و ما فهرست بابها وفصلها را با عنوان خود آنهادراینجا میآوریم :

باب اول .. فی آلة النظر المسمی بالمنطق .

فصل اول ـ ماهیةالمنطق ومنفعته وامور ینتفع بها .

فصل دوم ـ اکتساب التصورات .

فصل سوم ـ القضایا واقسامها .

فصل چهارم ـ فی‌لوازم القضیه عندا نفرادها ..

فصل پنجم ـ فی‌القیاس البسیط (دراین فصل از شکلهای قیاس سخن گفته) .

فصل ششم ـ فی‌توابع الاقیسه (قیاسات مرکب) .

فصل هفتم ـ فی‌الصنایع الخمس ... البرهان والجدل و ...

الباب‌الثانی ـ الامورالعامه للمفهومات کلها .

فصل اول ـ فی‌الوجودوالعدم و احکامها و اقسامها ...

فصل دوم ـ فی‌الماهیه وتشخصها وما تنقسم‌الیه . .

فصل‌سوم ـ فی‌الوحدة والکثره .

فصل چهارم ـ الوجوب والامکان والامتناع .

فصل‌پنجم ـ القدم والحدوث ... الزمانی والذاتی .

فصل‌ششم ـ العلة والمعلول .

فصل هفتم ـ الجوهر والعرض ..

الباب الثالث اقسام الاعراض الوجوديه والاعتباريه .

فصل اول ـ المقادير والاعداد .

فصل دوم ـ الكمية غير القارة .

فصل سوم ـ فيما لايعتبر فيه من الكيفيات .

فصل چهارم ـ الكيفيات المحسوسه بالحواس الظاهرة .

فصل پنجم ـ فيما ليس من شأنه ان يحس بالحس الظاهر من انواع الكيف .

فصل ششم ـ الاضافة .

فصل هفتم ـ الحركه ، اجو دما عرف به ماهية الحركه انها خروج الشئ من القوة الى الفعل . .

الباب الرابع فى الاجسام الطبيعيه.

فصل اول ـ مقولات الجسم الطبيعى واحكامه العامه .

فصل دوم ـ العناصر واحوالها باعتبار الانفراد .

فصل سوم ـ فى حال هذه العناصر عند امتزاجها .

فصل چهارم ـ الكائنات التى حدوثها من العناصر .

فصل پنجم ـ فيما يتكون عن العناصر .

فصل ششم ـ اثبات المحدد للجهات وذكر لوازمه .

فصل هفتم ـ الافلاك والكواكب .

الباب الخامس فى النفوس وصفاتها وآثارها .

فصل اول ـ اثبات وجود النفس .

فصل دوم ـ فيما يظهر عن النفس من القوى النباتيه .

فصل سوم ـ فى قوى الحس والحركه .

فصل چهارم ـ فى القوى التى لانعلمها حاصله .

فصل پنجم ـ المنامات والوحی والالهام .

فصل ششم ـ فی ابدیة النفس و احوالها .

فصل هفتم ـ اثبات النفوس السماویه .

الباب السادس فی العقول

فصل اول ـ ان العقل هو مصدر وجود النفوس کلها ...

فصل دوم ـ انه لولا العقل لما خرجت النفوس فی تعقلاتها فی القوة الی الفعل.

فصل سوم ـ بیان استناد مالایتناهی من الحرکات الی العقل

فصل چهارم ـ کیفت کون العقل مصدر الاجسام .

فصل پنجم ـ التشبه بالعقل هو غایة الحرکات السماویه .

فصل ششم ـ العقل یجب ان یکون حیا مدرکا .

فصل هفتم ـ بیان کثرة العقول .

الباب السابع فی واجب الوجود

فصل اول ـ اثبات واجب الوجود. (ابن کمونه ده طریق برای اثبات واجب الوجود لذاته یاد کرده) .

فصل دوم ـ فی ان واجب الوجود واحد (وی ۶ دلیل اقامه کرده بر اینکه واجب الوجود نوع منحصر بفرد است)

فصل سوم ـ فی تنزیه واجب الوجود عما یجب تنزیهه.

فصل چهارم ـ فیما ینعت به واجب الوجود .

فصل پنجم ـ تبیین کون صفات الواجب لذاته لایوجب کثرة .

فصل ششم ـ کیفیه فعل واجب الوجود .

فصل هفتم ـ عنایة واجب الوجود بمخلوقاته .

ابن کمونه در دیباچه این کتاب از امیر کبیر فخر الاسلام والمسلمین معتمدالدوله مجدالملك دولتشاه بن الامیر الکبیر سیف الدین سنجر الصاحبی یاد کند و گوید « در روزگاری که بناچار عهده دار بمشاغل و مناصب دنیایی بودم بدرخواست امیر مزبور این کتاب را تألیف کردم ارزش این کتاب را تنها محققی میداند که دیرزمانی با کتب گذشتگان آشنا بوده نوشته‌های پیشین را مطالعه کرده است» در هدیة العارفین از «الکاشف فی المنطق» یادشده .

آغاز: بسمله ـ قال العبدالفقیر ... سعدبن منصور بن سعد بن الحسن بن هبةالله بن کمونه . وبعد فقد اتفق ارباب العقاید العقلیه والدیانات النقلیه ... المنطق قانون یعلم به صحیح الفکر وفاسده و نسبته الی الرویه نسبة العروض الی الشعر والایقاع الی ازمنة الالحان ویستغنی عنها بفطرته کثیر من الناس ولا یکاد یستغنی بفطرته عن هذا القانون الا المؤیدون بهدایة ربانیه ...

پایان: من التدبیرات المنجعه والدعوات...فاسئلك اللهم ان تجعلنی من اهلها ... وتدخلنی فی زمرة عبادك الصالحین برحمتك یا ارحم الراحمین .

کشف الظنون، هدیة العارفین ۱:۳۸۵ فهرست دانشگاه ۳ : ۲۶۵ ـ ۲۶۶ همین فهرست ص۳۷۷ فلوگل ذیل کشف الظنون ص۱۲۵ ، کتابخانهٔ آستان قدس ٤ :ش ۱۰۰۷ ص ۲٤۵ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۳۸ :

این نسخه بخط نسخ و در قرن ۱۱ یا ۱۲ نوشته شده .

پایان نسخه : والحمدلله رب العالمین وصلوته علی ملئکته المقربین . والحمدلله حمدالشاکرین سپس در کنار سطر بالا به چلیپا نوشته شده : «تم تألیفه یوم الخمیس التاسع عشر من ذی العقده من سنة سبع وسبعمائه» (کلمهٔ اخیر درست خوانده نمیشود و ظاهراً سبعمائه باشد) . بنظر میرسد که تاریخ تألیف نوشته مؤلف نیست و اصالت آن مورد اطمینان نیست ، نسخه دانشگاه مورخ ۱۳۵۱ نیز شاید از این رونویس شده .

این نسخه دردست مکی بن صالح بن حسن بحرانی (شاید مؤلف کشف الحجاب فی تفضیل العترة علی الکتاب مجلس ٤ : ١٣٨ - ١٣٩) بوده و او برپشت نخستین برگ نسخه یادداشتی دارد که قسمتی ازآن پاك شده و این سطور خوانده میشود . « هذاالکتاب مستنقذ من واقعةالعجم و قد وقع بیدی علی وجهالامانة للجهل بمالکه فان عثر علیه فلیدفعالیه مجانا والا . . . ؟ علی حفظه بنیةالقربه لله تعالی فمن یقع بیده خبره (خوانده نمیشود) الحقیر مکی بن صالح بن حسن البحرانی .

مرحوم تنکابنی بالای نوشته مزبور نوشتهاست :

« در دارالسلطنه تهران در مدرسهٔناصریه میرزا حسینخان مشیرالدوله سپهسالار از یکی از طلاب خریدهام»

عنوانهای (باب و فصل) بشنگرف و باقلم درشت تراست.

قطع : خشتی باریك ٢٥×١٣ س . ج : پارچهٔی سفید صفحات : ٤٠٨ . سطور : ١٧ . کاغذ اسفهانی آهار شده .

شمارهٔ دفتر ثبت ٢٠٥٨٢٠

الکاشف ١٩٣٩

نسخهای دیگر است از **کاشف ابن کمونه** .

این نسخه بخط ثلث کهنه ردقرن ٧ نوشته شده ازآغاز تانزدیك پایان فصل سوم ازباب ششم است وبقیه ازنسخه افتاده درکنار برخی از صفحات ، ازشرح عیون الحکمه نقل شده روی ص ٢١٧ (برگ اضافی آخر نسخه) اینشعرها بخط کهنه دربارهٔ تفسیر نیشابوری (که این برگ اول آن بوده) نوشته شده .

هذا کتاب عدیم المثل ذونیف — علی نظائره تفسیرا اوتاویلا

من طالع البعض منه یمتلی عبرا — ویملأ الارض تکبیراً وتهلیلا

محصل من لباب الفضل حاصله — محصول افکار اهل العلم تحصیلا

کل التفاسیر دهم وهو غرتها — قدقاربت لکمال الحسن تخجیلا

وجنة فتحت ابوابها ابدا — قطوفها ذللت للناس تذلیلا

وبیت آخر این است :

لله در الذی قدکان صنفه — رضا وحسنا و ترتیبا و تکمیلا

درکنار این اشعار چندکلمه بوده که محو کرده وتراشیده اند ودر آغاز آن «قد نقل ..» خوانده میشود ظاهراً توضیحی دربارهٔ سند ابیات فوق بوده است .

بالای صفحه نوشته شده « هذاالمجلدالاول من تفسیرالنیشابوری قدس‌الله روحه » . درکنار این صفحه یادداشتی است ازمحمد ؛.. (دنبال نام‌او سیاه شده)که بتاریخ ۱۰۳۶ در حیدر آباد دکن نوشته. فهرست ابواب وفصول کتاب کاشف روی ٤ صفحهٔ‌اضافی‌آغاز نسخه بخط نویسنده‌نسخه موجود است وچون فهرست‌کامل است معلوم میشود نسخه درآغازکامل بوده .

این‌نسخه درملك مولی محمد باقر سبزواری بود وخط و مهر او وخط ومهرفرزندش‌محمد جعفر بن محمد باقر سبزواری‌برپشت نخستین ص فهرست نسخه دیده میشود . روی این صفحه نوشته او ومهری دیگر است از محمد نصیر بن میرزا عبدالله طبیب مورخ ۱۱۷۱ و نیز نوشته ایست بدون نام‌مورخ ۹۱۹ که درقسطنطنیه نوشته شده همچنین نوشته ومهری از علی رضا حسینی .

درکنار صفحه ها نشانیهایی موجود استو گواه آنست که نسخه قرائت و مطالعه شده عنوانها بشنگرف است .

پایان : فیما یتعلق بالجسم لایصدر عنه مالایتناهی لوانفرد لکن یجوز ذلك اذا لم یزل مستعداً من مبدأ عقل ولیس یمتنع علی الاجسام الانفعال الغیر المتناهی .

قطع : وزیری ۲۶ × ۱۷/۵ س ج تیماجی قرمز سیر . صفحات (باصفحات‌اضافی اول وآخر) . ۲۱۷ : سطور : ۲۱ .کاغذ ؛ ضخیم نخودی رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦٢٤٦٦

کبری **-فارسی-** **۱۹۴۰**

از **میرسید شریف گرگانی** (م -۸۱٦) . فرزند وی **محمد بن علی گرگانی** کبری رابعربی برگردانده ونام آنرا دره نهاده .

این کتاب بارها چاپ شده .

رجوع شود به‌معجم‌المطبوعات: ٦۸۰-٦۸۱ مشار ۲٦۱۱ ذریعه:۸:۸۱فهرست دانشکدهٔ حقوق . ۱۷۰ کتابخانهٔ آستان قدس : ۳۸۹-۳۹۹

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۴۰

نسخهٔ ش : ۲ دفتریست (۸۷ تا ۱۳۲دفتر) مورخ ۱۲۴۳ شامل این دو رساله :
۱- الفیه‌ابن‌مالك ناقص(ص۱-۸۳)۲- کبری(جای‌سخن)ش ۱ بخط محمدتقی عقدائی ش
۲ بخطاحمد حسن میرزا. این‌دفتراز جمله‌نسخه‌های اهدائی آقای‌حائری‌زاده است‌به کتابخانه‌مجلس.
قطع : رقعی ۱۷/۵ × ۱۱س . ج:تیماجی قرمز(بدون‌مقوا) صفحات : ۱۳۲سطور!۱۲
کاغذ ! آبی فرنگی ،

شمارهٔ دفتر ثبت : ٤١٦١٧

کبری -فارسی- ۱۹۴۱

نسخه‌ای دیگر از **کبری** در منطق .
این نسخه ش : ۲ دفتریست (ص۴۹-۸۵دفتر) نو نویس بخط نستعلیق‌وبقلم‌های گوناگون
شامل این رساله‌ها :
۱ ـ قسمتی ازشرح شواهد کتاب شرح قطرابن هشام ـ بفارسی وناقص ـ (ص۱ - ٤٧) .
۲ ـ کبری (جای سخن) .
۳ ـ حاشیه ملا عبدالله بر تهذیب‌المنطق (۸۷-۲۳۳) .
کبری (نسخه جای سخن) بخط نستعلیق درشت‌تر وبتاریخ ۱۲۰۲ نوشته شده . درصفحات
سفیدی که دراثناء دفتراست نوشته‌های گوناگون و تازه‌نویسی دیده میشود .
قطع : خشتی باریك ۲۰ × ۹/۵ س . ج پارچه‌ای مشکی با عطف و گوشه تیماج قرمز
صفحات : ۲۳۳ سطور: ١٤ کاغذ فرنگی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۹۱

کبری -فارسی- ۱۹۴۲

نسخه‌ای دیگراست از **کبری** تألیف **شریف گرگانی** .

این نسخه ش : ۲ دفتریست(ص۱۱۰-۱۳۲ دفتر) بخط نسخ مورخ ۱۲۲۵ . فهرست نسخ موجود در دفتر :

۱ - حاشیه ملا عبدالله یزدی برتهذیب (۱-۱۰۸) .

۲ - کبری (جای سخن) .

۳ - سیوطی (ص ۱۳۲-۳۷۶) .

بر کناراین نسخه از کبری حاشیه‌هایی بفارسی و عربی وبدون نشان دیده میشود .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۵ س . ج : تیماجی قرمز صفحات : ۳۷۶ . سطور : ۱۶. کاغذ : فرنگی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۸۰۰۳

کحل الابصار ۱۹۴۳

حاشیه‌ایست از **سیداحمد بن زین‌العابدین علوی** صاحب **مفتاح‌الشفاء** بر **اشارات** ، **شرح‌خواجه** و **محاکمات** . در دیباچهٔ این کتاب گوید ، درعنوان شباب حاشیه‌ای بر اشارات شیخ نوشتم ودرآن حاشیه مشکلات اشارات را روشن ساختم و خرده گیریهای عالمان‌وشارحان‌را نقل کردم و اکنون بدرخواست برخی‌ازاخوان صفا آنراتلخیص و تهذیب کردم» .

بنوشته وی دردیباچه ، درنیمه رمضان در۱۳۰۵ تألیف کحل‌الابصار را آغاز کرده ودراوایل ۱۰۳۶ آن‌را بپایان رسانیده همچنین دردیباچه به استفاده‌واقتباس از قبسات استاد خود میر داماد اشارت کرده (تقریباً با همان عبارات که در آغاز مفتاح‌الشفا آورده و نظیر همان‌غلط‌لفظی‌را(ص۱۸۲این‌فهرست) دراینجانیز تکرار کرده‌ایست اندکی‌ازعبارات او :

«واضفت‌الیه من‌الخراید .. جماغفیراً . . . قدآنست بعین‌البصیره من دوحة الشجر الاخضر الطوریه نارا [و] نورا واقتبست‌عن‌فوحة‌الشجر الازهر النبویه قراراً

وسرورا ها انا آتیکم بشهاب قبس لعلکم تصطلون وذا انا اناجیکم ..؟ [1] عن ظلمات اللبس فعسی فیه تتاملون » .

از یادداشتی که بخط مؤلف بر پشت نسخه ش : ۱۹٤٤ موجود است استفاده میشود کسی که تألیف این کتاب را درخواسته نظام الدین احمد است و نیز در آن یادداشت این کتاب را از مهم ترین مصنفات خود خوانده. وی از ریاض القدس، و شرح شفاء خود بتکرار یاد کرده .

چندتن از شعراء ، تاریخ شروع و پایان این کتاب را در شعر آورده‌اند و در آخر نسخه‌های موجود در این کتابخانه نقل شده :

مولانا ذوقی در تاریخ ابتداء آن گفته :

گفت این نسخه خجسته بنام

ببیان فصیح با فرجام

کحل ابصار نام من کرده است

آنکه در فن حکمت است بنام

سیدا حمد که جاودانی باد

بجواد مفضل منعام

چون نباشم بلند نام که من

بر اشارات بوعلی سینام

سال تاریخ من زمن بشنو

«سرمهٔ چشم مردم بینام»

۱۳۰۵

---

۱ ــ در مفتاح الشفا : ذا انا ناجیکم .

عمادا درتاریخ پایانش گوید :

احمد سمی جد خودش صاحب دید
برداشت نقاب از رخ شك و تردید
جستم ز اشارات چه تاریخش گفت
کحل بصرم دانش احمد گردید

وفائی گوید :

فخر علما زبدهٔ اولاد رسول
کو هست ز اسرار الهی آگاه
سید احمد که فطرت عالی او
چون مهر زند باوج گردون خرگاه
کحل الابصار نسخه انشا کرد
مانند فیض آسمانی دلخواه
هر نقطه از آن داغ دل افلاطون
هر نکته از آن زینت‌قانون و نجاة
چون گشت تمام عقل‌تاریخش گفت
زیبا تحف بود اسرار اله

آغاز : سبحانك اللهم یاقیوم الوجود ویافائض المجد والجود ایدنابنورك‌لنخرج‌من‌رجس ظلمات ابداننا‌الی مشاهدة‌انوارك ... امابعدفان افقرعبادالله‌الی‌رحمة‌ربه الغنی‌احمدبن‌زین‌العابدین العلوی یملی‌علی‌اذهان ارباب‌الفطره ... قال‌المصنف هذه اشارات ... لایخفی ان‌فی‌هذه العباره اشارة بل‌دلالة علی‌ان‌المنطق لیس من‌الحکمه بشهادة ماوقع عنه فی‌اول‌الکتاب بقوله‌انی‌مهدالیك‌فی‌هذه الاشارات‌والتنبیهات‌اصولا و جملا‌من‌الحکمة . . . ثم‌انه‌بعدمافرغ . . قال‌هذه‌اشارات‌الی‌اصول ... من‌الحکمه . .التی وعدبها‌فی‌اول‌الکتاب . . .

پایان : قال‌الشارح الخرق مایقابل‌الرفق الخرق بضم‌الخاء المعجمه واسکان الراء هنابمعنی الحمق و الجهل وخفة‌العقل و طفافه‌الفطنه لابمعنی‌مقابل‌الرفق کماحسبه الشارح و ذلك‌الحسبان منه عجیب .

رجوع شود به ص۱۸۰-۱۸۵ این فهرست وفهرست کتب خطی اصفهان ج ۱ ص۱۵۷ - ۱۸۱ .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۴۳ :

این نسخه بخط نسخ ودر ۱۰۴۰ نوشته شده وبنظر مؤلف رسیده واو بخط خود بر کنارهای آن چیزهایی افزوده . افزودهایی نیز بخط کاتب متن دارد که در دیگر نسخه نیست حاشیه‌هایی نیز از مصنف بانشان « منه‌دام بقاه » یا « منه‌دام ظله » در کنار برخی از صفحات دیده میشود

برپشت نخستین برگ نسخه نوشته شده: « ممکن است این مبیضه که بقلم حضرت مصنف اصلاح شده دیگر استنساخ نشده و منحصر بفرد باشد» شاید منظور نویسندهٔ این یادداشت نبودن نسخه‌ای دیگر از این نسخه با ضمیمه الحاقات وتصحیحات است وگرنه ، این نسخه نسخهٔ اصل نیست و نیز نسخه تنها نیست وما درهمین فهرست نسخه‌ای دیگر یاد خواهیم کرد که بنظر مصنف نیز رسیده وخط او درآن موجود است

پس از پایان نسخه ماده تاریخهای منظوم زیر برای شروع ۱۰۳۵ و ختم ۱۰۳۶ «از مولاذوقی در تاریخ ابتداء این تصنیف ، تاریخ دیگر جهت افتتاحش ، تاریخ اتمامش ، تاریخ دیگر از عمادا تاریخ دیگر از وفائی بواسطهٔ افتتاحش ، تاریخی دیگر برای اتمامش» نقل شده

دربسیاری ازصفحات برروی چندسطر وگاه روی تمام صفحه خط کشیده شده و گویا مصنف خود این کار کرده ، عنوانها بشنگرف است .

برپشت نخستین برگ نام کتاب « کحل الابصار لاولی البصائر والانظار » یاد شده امادر دیباچهٔ مؤلف « کحل الابصار» است .

قطع : خشتی باریک ۲۴/۵ × ۱۲/۵ × ۵ س.ج تیماجی قرمزسیر صفحات ۹۴۱ سطور ۲۱ کاغذ اصفهانی ضخیم نخودی رنگ

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۷۷۰

۱۹۴۴ کحل الابصار

نسخه‌ای دیگر است ازحاشیهٔ **سیداحمد عاملی** بر **شرح اشارات** .

این نسخه بخط نستعلیق و بی تاریخ است مانند نسخهٔ ش۱۹۴۳ درزندگی مؤلف نوشته شده وبنظر اورسیده واو خود حاشیه‌هایی بر آن نوشته و برخی چیزها افزوده وبرپشت نخستین برگ آن‌نوشته :

این کتاب راکه از عمدهٔ آثار من است به نظاما احمدکه عزیزترین شاگردان استاد من میرداماد است هدیه کردم . متن نوشتهٔ او این‌است :

« بسمله ـ بعد حمدالله علی جزیل آلائه ... قدوهبت هذا الکتاب المستطاب وهومن‌عمدة مافرغته فی قالب‌التصنیف‌هبة‌لمن‌هواهل‌لذالك وهواعز تلامذةاستادی‌الکامل والبحرالزاخرقبلةالعارفین باقرعلوم‌الاولین والاخرین ثالث المعلمین اعنی‌الحکیم الفاضل ... اللامع ببوارق جذوات‌طور ایمن الحکمه نظاما احمدکتب هذه‌الاحرف بیده‌الدائره‌الهالك اقل‌الخلیقه احمدبن‌زین‌العابدین‌العلوی حامداً مصلیا»

اشعار وماده تاریخهای که در نسخهٔ ش : ۱۹٤۳ است درپایان این‌نسخه نیز موجوداست. قطع وزیری ۲۵/٥ × ۱۷/٥ + ٥ س‌ج ! تیماجی ضربی که یك‌ترنج درمیان دوگوشه‌روی آن طلاکوب کرده‌اند صفحات : ۸٤۲ سطور ! ۱۷ کاغذ : اصفهانی نخودی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۸٤

کشف‌الحقائق المحمدیه ۱۹۴۵

صدرالدین محمد دشتکی (م ـ ۹۰۳) رسالـه‌ای در اثبات واجب بنام « الحقائق المحمدیه » نوشته در۱۲ فصل وفرزندش غیاث‌الدین منصور (م ـ ۹٤۸) بر آن شرحی بنام کشف‌الحقائق المحمدیه نوشته و۷ فصل برآن افزوده ودرفصل هفتم سر گذشت پدرخود را آورده . وی در سر گذشت پدر خود نوشته : « اودر بامداد سه‌شنبه ۲ شعبان ۸۲۸ هلالیه هجریه موافق بـا ۱۹ حزیران سنة الف وسته وثلثین و سبعماه الاسکندریه المطـابق للثانی والعشرین از مهر ماه قدیم سنه‌اربع‌وتسعین‌وسبعماة یزد جردی‌متولدشد».

رجوع شود بـه ذریعه ۱۰۹:۱ ، ۱۳ : ٦۰ وج ٦ : ۱۲ فهرست کتابخانـه

آستان قدس ٤ :ش:٩٣٩–٩٤٢ دانشگاه ٦:٢١١٨

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ١٩٤٥:

نسخه ایست بخط شکسته نستعلیق مورخ ١٢ جمادی الثانیه ٩٦٤ . قسمتی ازشرح خطبه از آغاز آن افتاده .

آغاز : السعاده علی مایلیق بمذاق ارباب الحقیقة فان مبادیها ماخوذة منه وبعدفهذه رسالة فی اثبات الباری خصه بهذاالاسم اشعارابان الازم من الدلیل ثبوته بهذاالوجه فان افتقار کل ممکن الی علة یستدعی خالقا موجدا فاعلاهو الباری . . .

پایان : وارفعهم مکاناواجلهم اجلالا .. واکثرهم عملا واسدهم حلما ... تم الکتاب فی تاریخ ١٢ جمادی الثانی سنه اربع وستین وتسعماة من الهجرة النبویه

این نسخه از کتب کتابخانه تنکابنی بوده وخط ومهر او برپشت نخستین برگ نسخه موجود است.

کناره چهار برگ آخر وصالی شده ولی به سطور آسیبی نرسیده .

قطع : رقعی ١٨ × ١٢ س.ج: تیماج قرمز (بدون مقوا) صفحات : ١٩٨ سطور: ١٧.
کاغذ : اصفهانی نخودی رنگ .

شماره دفتر ثبت : ٢٦٠٥١

لمعات الهیه — فارسی — ۱۹۴۶

از مولی **عبدالله مدرسی زنوزی** (م - ١٢٥٧ فرزند) **خان بابا** و پدر **آقاعلی مدرس** حکیم مشهور متوفی در حدود ١٣١٠ .

مولی عبدالله زنوزی این کتاب رابامر فتحعلی شاه قاجار نوشته ودردیباچه و خاتمه از اویاد کرده . وی درپایان کتاب نوشته : تاریخ اتمام تحف خاقان ، واز جمله محسنات آنکه درروز جمعه ششم ربیع الاول ازسنه ١٢٤٠ در سال سوم از جلوس آن سلطان با تمام رسید » .

این کتاب در ٢٠ فصل و هر فصل دارای «لمعه» هاست .

آغاز : حمدوثنای نامتناهی واجب‌الوجودی را سزاست . . . ومسمی گردانیدم‌این رسالهٔ شریفه خاقانیه و این نسخه کریمهٔ سلطانیه را بلمعات الهیه در معارف ربوبیه و مرتب ساختم او را بفصولی وهر فصلی بلمعاتی . . فصل اول در اثبات واجب‌الوجود . . .

پایان : وروز جمعه تاویلش عالم جبروت است و در مرتبهٔ جمع جمیع صورعقلیه و قصوی درجات سلاك مسالك یقینیه است (۱) .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۴۶ :

نسخه‌ایست بخط نستعلیق . مرحوم تنکابنی برپشت نخستین برگ ، نام کتاب و مؤلف را نوشته است .

عنوانها درکنار صفحه‌ها بخط نویسنده متن و بشنگرف نوشته شده .

قطع : وزیری کوچك ۲۲ × ۱۴/۵ س . ج : تیماجی ضربی قهوه‌ای‌سیر . صفحات : ۲۹۱ . سطور : ۲۱ کاغذ آهارمهره شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۹۲

لمعات الهیه **ـ فارسی ـ ۱۹۴۷**

نسخه‌ای دیگر است از **لمعات زنوری**

این نسخه برطبق نوشته‌ای که درگوشهٔ آخرین ص کتاب است وقسمتی ازآن پاك و سیاه شده ، بدست مؤلف با نسخهٔ اصل مقابله و تصحیح شده و اوبرخی‌حواشی‌نیز برآن‌افزوده. نسخه بدوخط و دو قلم‌است و برخی از صفحات باخطی نزدیك به خط مؤلف نوشته شده آقا علی‌حکیم فرزند مؤلف‌حاشیه‌های بسیاربرکنار صفحات این نسخه دارد که زیربرخی ازآنها«علی‌بن‌المصنف» وزیر برخی دیگر « علی‌عفی‌عنه» و یا « علی‌الطهرانی » نوشته ، از مصنف نیز حاشیه‌هایی‌بانشان (منه) درنسخه موجوداست ، این‌نسخه را سیده بیگم خانم همسر آقا علی مدرس‌برـموم طلاب وقف‌کرده و تولیت آنرا برعهدهٔ آقا حسن فرزند آقـا علی و پس از او با ارشد واتقی ازاولاد و صبایای او واگذارده ، وقف‌نامهٔ مورخ ۱۳۱۵ برپشت نخستین برگ‌دفترنوشته شده‌ودرپای این ص مهر آقا علی مدرس و آقا حسن و دومهردیگر که خوانده نمیشود موجود است

۱ ـ مؤلف‌ریحانةالادب بنقل از ص۲۳۵ طرائق‌الحقائق ، شرح حال آقا عبدالله را آورده ومؤلفات اورا یادکرده‌ازآن‌جمله‌است: انوار جلیه‌و حاشیه اسفار.

عنوانها بر کنار صفحات نوشته شده ،
قطع خشتی ۲۱ × ۱٤/٥ س ج : تیماجی ضربی قرمز رنگ صفحات : ٥٥۹ سطور : ۲۱ کاغذ آهارمهره :

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۸۰٥٤

اللمعات العرشیه ۱۹٤۸

از **مولی مهدی نراقی** (م-۱۲۰۹) در ٥لمعه ، فهرست لمعه ها راخوداودر دیبـاچه بدینگونه آورده :

لمعه اول - فی‌الوجود والمـاهیه وبعض‌مالها من‌الاحوال .

لمعه دوم - فی‌مایتعلق بالمبدء من صفات الجلال ونعوت الجمال .

لمعه سوم - فی کیفیة ایجا ده وافاضته و سایر مایتعلق بصدور الافعال .

لمعه چهارم - فی‌النفس الانسانیه ومایتعلق بها .

لمعه پنجم - فی‌النبوات و کیفیه الوحی ونزول الملك .

آغاز : الحمدلله المتفرد بوجوب‌الوجود والالوهیه والمتو حدبالازلیه والقیومیه ،، فیقول الشایق الی‌عالم الانوار وطالب حقائق المعارف والاسرار مهدی بن ابی ذر النراقی .. هذه لمعات عرشیه یستضیء بها وجوه عوالم الاکوان . . .

مشخصات نسخه شمارهٔ : ۱۹٤۸

این نسخه بخط شکسته نستعلیق وبدو قلم است و کسی که نام اورا سیاه کرده‌اندوبدرستی خوانده نمیشود درپایان نسخه نوشته « این نسخه را نویسانیدم و برخی ازصفحات آنرا من خود نوشته‌ام » . این نسخه از آغاز کتاب‌است تااندکی ازلمعهٔسوم « فی کیفیة ایجاده وافاضته . . .» وبرطبق نوشته ذیل نسخه نیمه دوم کتاب در جلد دیگر نوشته است .

پایان : فالمناط فی‌حدوثها اجماع‌الملیین‌والظواهرمن‌الکتاب‌والسنه هذاومن‌المتاخرین ... قدبلغ الکتاب‌هنا الی‌النصف والمناسب ان یجلد مابعده بجلدآخر ... الحمدلله الموفق (در نسخه الموافق) لاتمامه الی هنا ونسأله التوفیق فی‌اتمام مابقی من‌الکتاب وانی قداستکتبت هذا الکتاب

وکتبت بعضه بیدی وانا العبد المذنب الجانی محمد[دنبال آن سیاه شده وبدرستی خوانده نمیشود]
و وفقهم لتحصیل مراضیه .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۵ س ج : تیماجی قرمز رنگ . صفحات ٤۱۰ سطور ۲۱ .کاغذ: اصفهانی آهارمهر شده .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۱۰

لوامع الاسرار ۱۹٤۹

شرح **قطب‌الدین رازی** (م – ۷۷٦) بر منطق **مطالع‌الانوار ابوالثنایاء ارموی** (م – ٦۸۲) . این شرح بارها چاپ شده .

رجوع شود به معجم‌المطبوعات م۱: ۹۱۹،مشار (کتب‌عربی) : ۷۷۱فهرست دانشگاه ۳ : ٦۲٥ : ۲۳۳٦ و ۷ : ۲۷۷٤، کتابخانه رضوی ٤ :۳۹۱

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۹٤۹:

این نسخه بخط شکسته نستعلیق غلام علی پسر بنده علی حصاری در ۱۰۷۸ نوشته‌شده .
درحاشیه این نسخه،حاشیه میرسید شریف گرگانی برلوامع،بخط همین کاتب نوشته شده ودر گ ۸۸ ب ناتمام مانده

پایان : وکل میسر لما خلق له...حامدا من‌الله علی‌الاتمام موجهین الی حضرت‌النبوة افضل الصلوة والسلام سنة سبعه وسبعون وتسعماة تمت‌الکتاب... علی یدضعیف احقرالعباد اعنی غلام علی بن بنده علی حصاری آمرزیده باد که این کتاب درشهر کابل نوشته شده در دهم ماه جمیدالثانی سنه ۱۰۷۸

درذیل نسخه یکی از دارندگان دوبیت نوشته و نام خودرا بدینگونه ثبت کرده «صاحبه و مالکه آخون مولانا تیمر سمرقندی ساکن کابل»

برپشت نخستین برگ‌نسخه‌نیز تملك «محمدحسین‌بن محمد رضا خوراسکانی» دیده میشود

همه صفحات دارای جدول‌هایی با قلم‌آبی وآب طلایی است

قطع : وزیری ۲٤/٥ × ۱٦ س ج تیماجی قرمز رنگ صفحات ۲۷٦ سطور : ۲۱ کاغذ سمرقندی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٦۲۹۲

ماهیة ووجود (رساله در ...) ۱۹۵۰

از **شیخ هادی تهرانی** (م - ۱۳۲۱) در حقیقت وجود و مباحث وابسته بدان ورد سخنان صوفیان . قسمت بیشتر این رساله نقل سخنان **قیصری** و **ملاصدرا** است درمباحث وجود ومسئلهٔ وحدة وجود وخرده گیری بر آنها .

وی دریکجا پس از نقل سخنان **قیصری** گوید :

«ملامحمد شیرازی از قلة بضاعة رسالهٔ قیصری را تمام وبدون تغییروتبدیل لفظی و یا معنوی وارد اسفار خود ساخته » آنگاه عبارات اسفاررا آورده .

آغاز : الحمدلله الذی دل علی ذاته بذاته... ونشکره علی ماخصنا به من المعرفه بافضل بریته وبعد فیقول خادم الملة والدین محمد هادی بن محمد امین... ان اقصی منیة الکملین (؟) هوالترقی بدرجات الیقین ... وحیث انهم المبعوثون للارشار فعلی العباد الاقتباس من انوارهم وتتبع آثارهم ... و اما من برایه استقل فقد ضل واضل وکم من کتاب دون فی هذا و هوللظمآن سراب و کم من شیطان...

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۵۰:

این نسخه ش : ٤ دفتریست (ص ۲۱۰ - ۲٦۸ دفتر) که بدو خط و دو قلم (اما از یك نویسنده) درقرن ۱۳ نوشته شده (تا برگ ۹۹ بخط نسخ وبقیه بخط شکسته نستعلیق است)فهرست نسخه‌های موجود دراین دفتر این است :

۱ - الرضوان = کتاب الصلح (ص ۱ - ۱۹۸)

۲ - شرح شرایع - کتاب التجارة (ص ۲۰٦ - ۳۸٤)

۳ - رساله حق وحکم (۳۹۲ - ٤۰۸)

٤ - ماهیه و وجود(٤۱۰ - ٤٦۸)

قطع خشتی ۲۱/٥ × ۱٥/٥ س ج مقوا باعطف از تیماج قرمزروشن . صفحات ٤٦۸ سطور: ۱۹ کاغذ فرنگی نخودی .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱٤٦٦٤

المباحث المشرقیه ۱۹۵۱

از **فخرالدین رازی** (۵۴۳ ـ ۶۰۶) . این کتاب بارهاچاپ شده .

مشار (عربی) : ۷۷۹ · اسکوریـال ج ۱ ص ۴۸۸ ـ ۴۸۹ ش : ۶۹۲ ، بروکالمان . . .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۵۱ :

این نسخه درقرن ۱۰ یا اوائل ۱۱ بقلم نسخ تحریری نوشته شده و حاشیه‌هایی‌بانشانی « وحید » و« ص » دارد . مرحوم‌تنکابنی نیزکه مالك نسخه بوده برخی ازموارد حاشیه‌نوشته.پس از ص افتاده دارد وپس از ص نیز چندین‌برگ افتاده وچندبرگ نوسفیداست که روی‌یکی از آنها چند سطر بخط مرحوم تنکابنی نوشته شده وپیداست که‌ایشان قصدتکمیل نسخه را داشته و توفیق نیافته. بنوشته ذیل نسخه،این نسخه‌را ازروی‌نسخه‌ای مقابله شده بانسخه‌اصل ، نوشته‌اند .

آغاز: سبحان‌المتفرد بقیومیةالهویه‌والوجود ...

پایان : علی هذاالترتیب والتهذیب لم‌یسبقنا الیه‌احدفلنختم‌الکلام حامدین‌نقل هذه‌النسخه من نسخة قد قوبلت بنسخه خطالمصنف وحسبناالله نعم‌الوکیل ونعم‌النصیر

قطع : خشتی‌باریك ۲۲ × ۱۳/۵ × ۳ س ج تیماجی قرمزسبز صفحات۵۵۲ سطور ۲۵ کاغذ سمرقندی شکری رنگ

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۹۲

مبدأ و معاد ۱۹۵۲

از **صدرالدین شیرازی = صدرالمتألهین** (م. ۱۰۵۰) . یادنامه ۱۱۷ فهرست آستان قدس ۴ : ۲۳۵ ، دانشگاه۳ : ۳۴۴ ـ ۳۴۵ . مشار ۷۸۱ ذریعه ۶ : ۱۹۰ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۵۲ :

این نسخه بخط نسخ محمد امین در ۱۱۱۳ نوشته شده،نوشته‌ای از حاج ابوالقاسم تفرشی فرزند عبدالحمید تفرشی‌مورخ ۱۳۱۰ درکنار آخرین صفحه موجود است برپشت نخستین برگ نوشته : دربارفروش بتوسط‌مجتهدالثانی جناب سعیدالعلماء ابتیاع‌شد

آغاز: سبحانك اللهم یا مبدع‌المبادی . . .

پایان : لحفظ حدود الله والاحکام الدینیه و الدنیاویه من‌الحلال و الحرام اتفق‌الفراغ من کتابة هذه‌النسخه فی رابع عشرین شهرذی‌حجه‌الحرام سنه ثلث عشر وماة بعد الف‌و انا... محمد امین عفی‌الله تعالی عن جرائمه. عنوانها بشنگرف است چند حاشیه با نشان «م ح ن عفی عنه » و چند حاشیه بدون نشان برکنار نخستین صفحات موجود است

قطع: خشتی باریك ۲۳/۵ × ۱۳/۵ س ج تیماجی مشکی رنگ ج‌صفحات۱۰۳۸سطور۲۴ کاغذ اصفهانی شکری رنگ

شماره دفتر ثبت : ۵۰۶۵۲

مبدأ ومعاد ۱۹۵۳

نسخه‌ای دیگراست از **مبدأ ومعاد صدرالمتألهین** .

این نسخه ش ۱ دفتر است (ص ۱ ـ ۳۸۸ دفتر) بخط نستعلیق مورخ ۱۱۱۰ این‌دفتر دارای ۲ رساله است :

۱ ـ مبدأ ومعاد (جای سخن)

۲ ـ رساله‌ای دروحدة وجود ازشیخ حسین تنکابنی (ص۳۹۱-۳۹۵)

کنار پایین برگهای ۱ـ۷۱ وصالی شده اما بسطورنسخه آسیبی نرسیده

قطع: خشتی باریك ۲۲/۵ × ۱۲/۵ س ج تیماجی قرمزروشن صفحات ۳۹۵ سطور ۲۸ کاغذ اصفهانی شکری

شماره دفترثبت : ۲۳۸۴۷

مبدء ومعاد ۱۹۵۴

نسخه‌ای دیگر است ازمبدء ومعاد صدرالمتألهین .

این نسخه بخط شکسته نستعلیق زین‌الدین پسر ضیاءالدین گیلانی در۱۲۱۲ نوشته‌شده این نسخه مصحح است ونسخه بدلها وافتاده ها درکنار صفحات یادشده،حاشیه هایی بدون‌نشان‌ویا بانشان « لمح» که گویا ازمحرر نسخه است موجود است .

کاتب‌درپایان رقم‌کرده :

قدشرف بالکتابة وفرغ عنها...زین‌الدین بن ضیاءالدین الجیلانی ... من‌العام الاثنی عشر بعدالماتین اللتین بعدالالف ... فانی کتبتها مع تراکم‌الغموم وافواج الهموم

قطع خشتی ۲۱×۱۵ س ج تیماجی قهوه‌ای صفحات ۳۱۱ سطور ۲۱

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۷۸۸

مبدء ومعاد ۱۹۵۵

نسخه‌ای دیگر است از مبدء ومعاد صدرا .

این نسخه بخط شکسته‌نستعلیق ملاعبدالله زنوزی است ودر۱۲۲۸ نوشته‌شده(درین کتابخانه نسخ متعددی که بخط مولی عبدالله پدرآقا علی مدرس زنوزی است داریم ودرهمین فهرست‌معرفی شده) زنوزی حاشیه هایی از ملا علی نوری بانشان « نوری دام‌ظله » وفقراتی بنقل از الهی اسفار ، شرح اشارات درکنار صفحات آورده درکنار بسیاری ازصفحات نیز افتاده هـای متن را نوشته برگ اول وصالی شده ولی به‌نوشته‌ها آسیبی نرسیده زنوزی این نسخه را مقابله وتصحیح کرده ودرکنار ص‌آخر نوشته « بلغ‌مباحثه ومطالعة» و درپایان نسخه رقم‌کرده«قدفرغ من‌تسوید هذه‌النسخه الشریفه‌المسماة بالمبدء والمعاد العبدالجـانی عبدالله الزنـوزی من توابـع تبریز فی دارالسلطنة اصفهان‌سنه ۱۲۲۸»

قطع خشتی ۱۲/٥ × ۱٥/٥ س ج تیماجی مشکی رنگ صفحات ۳۳۲ سطور : کاغذ آهار مهره سفید

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۸۷

مبدء ومعاد ۱۹۵۶

نسخه‌ای دیگراست ازآنکتاب .

این نسخه بخط شکسته نستعلیق وبدوقلم‌در۱۲٤۹ نوشته شده صفحه‌های‌آخر بخط محمد تقی حسینی طباطبائی‌است‌واودر کنارآخرین صفحه نوشتداست :

انی قدکتبت هذه‌الصفحه‌وماقبلها یوم‌الاربعاء فی‌زمان العصر فی‌المدرسه الطالبیه حین کان الاحباب حاضرا وماکان اسباب‌السرور قاصرا ومنهم کاتب هذاالکتاب ... میرزا محمد...وانـاالعبد الاقل محمد علی‌الحسینی الحسینی‌الطباطبائی. چندبرگ‌آخر وصـالی‌شده و بسطور آسیب نرسیده حاشیه‌هایی ازمؤلف بانشان « منه » وازنوری ومیرزا محمدکاتب نسخه دارد

قطع خشتی باریك ۲۲/٥ × ۱۲ س ج تیماجی مشکی رنك صفحات ... سطور ۲۳ کاغذ شکری آهار مهره‌شده

شمارهٔ دفتر ثبت : ٥۰۸۸٤

مبدء ومعاد ۱۹۵۷

نسخه‌ای دیگراست از **مبدء ومعاد ملاصدرا** .

این نسخه بخط شکسته نستعلیق قرن ۱۳ فن اول دربرگ۸۹ ب پایان یافته و فن دوم ازگ ۹۰ب‌آغاز گردیده

قطع : خشتی ۲۱/٥ × ۱٥/٥ س ج تیماجی قهوه‌ای سوخته صفحات ٤۱۸ سطور ۱۸ کاغذ فرنگی سفید آهارمهره شده

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲٥۹٥

مبدء و معاد ۱۹۵۸

نسخه ای دیگر است از **مبدء و معاد صدرالمتألهین**.

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۲-۳۷۶ دفتر) که نیمی از آن بقلم نسخ تحریری و در ۱۱۰۷ نوشته شده (ص ...) و نیمه دیگر بخط نستعلیق ونوشته همین قرن ۱۲ است . چندص نیز بخط نسخ اما بقلمی دیگر است .

فهرست رساله های این دفتر این است :

۱ ـ مبدء و معاد (جای سخن)

۲ ـ مرآةالآخره از فیض کاشانی (ص ۳۷۸-٤٠٨)

۳ ـ میزان‌القیامه از فیضی (ص٤٠٨-٤٢٦)

٤ ـ رساله وجودیه جای (ص٤٢٦ ـ ٤٢٨)

٥ ـ آغاز و انجام خواجه نصیر (ص٤٣٢-٤٦٠)

٦ ـ صناعیه میرفندرسکی (ص٤٦٤-٧٥٥)

قطع : خشتی باریك ۱۹ × ۱۲/٥ س . ج : تیماجی‌سبز. صفحات: ۷٥٥ سطور : گوناگون کاغذ : اصفهانی آهار شده

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۸٦۸٦

مبدء ومعاد (خلاصة ...) ۱۹۵۹

مبدء ومعاد صدرالمتألهین را مؤلف این کتاب گزیده و روشن کرده و در دیباچه آن گوید : « در خلاصه کردن این کتاب ، عبارات مؤلف را تغییـر ندادم و در آن تصرفی نکردم جز آنجا که عبارت وی سودمند نبود و یا تصرف در آن ، به فهیمدن مقصود یاری مینمود »

نویسنده این خلاصه، گویا **نظرعلی گیلانی** است زیرا در نسخه (ش:۱۹۵۹) که تنها نسخه ما وشاید نسخهٔ اصل است حاشیه‌هایی نوشته شده بخطی شبیه به خط متن نسخه اما با قلمی دیگر- وزیر آن چنین نوشته: «لمحرره نظرعلی جیلانی».

آغاز: الحمد لمبدع المبادی والعلل و غاية الثوانی والاول منور سر اسرار مغربی حضرته بانوار الاشراقات ومشرق صفائح وجوه سكان ملكوته بتتالی البارقات... وبعد فان كتاب المبدء والمعاد المنسوب الى عارج معارج الرشد والارشاد صدر الحكماء ...و كلمات تامات نيرات هی شفاء مما فی الصدور و نجات تامن عذاب القبور لاشتماله على مخ ماحصله من الاقدمين ... الا انه كان فيه من الانظار البحثيه والابحاث النظريه وذكر الشبه المعضله و ايراد الاجوبه المدحضه ما طال به الكلام فی المرام وليس لطالبی اللب فی استماعه كثير اهتمام فرأيت تلخيصه من تلك المطالب بالاكتفاء باصول المسائل ... من دون تصرف فی عباراته وتغيير فی افاداته الاماشذ وندر مما لامدخل له فی فهم المراد هل اعان واحد فنقول قال قدس الله سره ... فی ديباجة الكتاب لما رايت تطابق العقل والنقل ...

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۵۹:

نسخه شمارهٔ ۲ دفتریست (ص٤٤-۲۲۰ دفتر) بخط ثلث و نسخ گویا درقرن ۱۲ نوشته شده.

نسخه‌های موجود دراین دفتر عبارتند از:

۱ - جزئی از وافی و آقای مشکوة برپشت نخستین برگ دفتر نوشته‌اند «خلاصه ومختصر وافی و بخط مصنف آن ملامحسن فیض است یقیناً» ص۲-٤۱)

۲ - مختصر مبدء ومعاد و شرح آن(جای سخن)

بر کنار صفحات نسخهٔ جای سخن ، حاشیه‌هایی بانشان «منه» ونیز حاشیه هایی که زیر آن نوشته شده: «لمحرره» یا «لمحرره نظرعلی جیلانی» دیده میشود.

درکنار برخی ازصفحات نیز سقطات متن جبران گردیده. قسمتی از بالای چندبرگ اول بریده شده و قسمتی از حاشیه‌ها از بین رفته.

قطع :خشتی ۲۱ × ۱٤/٥ ج:تیماجی قرمزرنگ. صفحات ۲۲۰ سطور: ۱٥ و۲۲ . کاغذ: آهار مهره نخودی.

شمارهٔ دفتر ثبت : ٦۲۳۹۲

مبدء و معاد ١٩٦٠

از **شیخ الرئیس ابن سینا** .

بنوشتهٔ قنواتی مبدء ومعاد **شیخ** ترجمه شده ونسخه‌ای از تـرجمهٔ آن در بادلیان ١٤٢٢/٢ موجود است وبنوشته دکترمهدوی نسخه مذکورترجمهٔ کتاب نفس (المعاد) است .

دکترمهدوی ٢١٢ ـ ٢١٧ . قنواتی ش : ١٩٥ ص ٢٥٢ ـ ٢٥٣ فهـرست مشار (کتب عربی) : فهرست دانشگاه ٣ : ٣٤٣ ـ ٣٤٤ و٦ : ٢٤١٥و٢٤٢٤.

مشخصات نسخه شمارهٔ ١٩٦٠ :

این نسخه‌ش : ١ دفتربیست (ص ٣ ـ ١٥٢ دفتر) که با ٣ قلم نوشته شده است وفهرست رساله ها این است :

١ ـ مبدء ومعاد (جای سخن) این رساله بخط نسخ تحریری مؤرخ ٨٩٣ است

٢ ـ تفسیر سورهٔ توحید ازشیخ (ص١٥٥ ـ ١٦٧) این رساله با قلمی درشت تراز اول و مورخ ٨٨٩ است

٣ ـ بیان رموز قصهٔ حی بن یقظان (رسالة در...) این رساله ناقص وبا قلمی دیگراست (ص ١٦٩ ـ ١٨٣)

این نسخه ازمبدء ومعاد دارای حاشیه‌هایی است بانشان « س » و حاشیه هایی بدون نشان وپایان‌آن با نسخهٔ دانشگاه ودیگر نسخ متفاوت است

آغاز : الحمدلله‌رب‌العالمین... فانی اریدان ادل فی‌هده المقاله علی حقیقة ماعندالمشائین تقربابه‌الی‌الشیخ الجلیل ابی‌احمد محمدبن‌ابراهیم‌الفارسی...

پایان : فهذا غایة ما اردنا ان‌نودعه‌کتابنا هذا وقدوفینا بما وعدنا علی سبیل‌الاختصار... البراهین‌الصعبه... المبنیه علی ترکیبات کثیره للقیاس وان کانت من‌القوه بحیث الاولی ان تذکر ولکن نؤثر (درنسخه:مؤثر) الایضاح والاختصار ان مال الی‌الاظهر فهو معذور ونسال‌الله‌التوفیق تمت الکتاب ولله الحمد والمنه کما هومستحقه وذلك بفارس‌فی اواسط شهرربیع‌الاخر سنهٔ ٨٩٣

قطع رقعی ۱۸×۱۳ س ج تیماج قرمز روشن (بدون مقوا) صفحات ۱۸۳ سطور ۱۹+۲۳ کاغذ اصفهانی نخودی رنگ

شمارهٔ دفتر ثبت : ١٤٣١٥

۱۹۶۱ المحاکمات بین شرحی الاشارات

از **قطب‌الدین رازی** (م - ۷۷٦) این کتاب بارها چاپ‌شده .

معجم‌المطبوعات ۲ : ۹۲۰ مشار : ۸۱۰ فهرست مجلس ٤ : ش : ١٤٨٣ ص ۲۰۱-۲۰۲ فهرست برلین‌ش : نسخ مصنفات ابن سینا : ۳٦ . قنواتی : دارالکتب ۱۹۲٤ ج: ۲۵۷۱ کتابخانه آستان قدس ص ۲۳۷-۲۳۸ .

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۹۶۱ :

این نسخه ش دهم دفتر است بچند قلم وبیشترآن بخط شکسته نستعلیق علی‌بن‌محمدحویزی و در ۱۰۵۹ نوشته شده .

فهرست رساله های موجود در این دفتر این است .

۱ - دعاء استفتاح متعلق به نیمه رجب (دعاءام داود) و شرح آداب آن - ناقص - (ص ۱-۸) .

۲ - بخشی از یك رساله کلامی و در کنار آن حاشیه‌ای از آقا علی‌مدرس (ص۹)

۳ - جواب مسائل حکمیه شیخ‌الرئیس -ناقص - (۱۰-۱۲)

٤ - قسمت آخر از یك رسالهٔ فلسفی (۱۳-١٤).

۵ - محاکمات (جای سخن)

این نسخه از محاکمات شامل منطق و طبیعی و الهی است منطق درص... پایان یافته.

آغاز منطق : بسمله ، توجهنا الی جناب قدسك و تعرضنا لنفحات انسك یا واجب الوجود هذا اجرائی کلامی فی شرح‌الشرح بریامن‌النقص و سلیما عن‌الجرح وفق ملتمسکم...

آغاز طبیعی : بسمله - لقداتینا علی قسم‌المنطق فحری بنا الان ان‌نفیض‌فی‌شرح‌الطبیعیات قدعرفت فیما سبق ان‌الاشاره حکم یحتاج اثباته الی دلیل وبرهان ...

آغاز الهی : بسمله - النمط‌الرابع ... ورتبها علی‌انماط اربعه . .

پایان : و وقفنا علی مقامات‌الصدق انه علی شیء قدیر و بالاجابه جدیر قدانتهی‌الکتاب المحیط بالاسرارالحکمیه المطلع علی ادراک کمالات‌النفس‌الانسیه . . . قدکان اتمام هذاالکتاب علی ید غبار نعال المؤمنین علی‌بن محمدالحویزی تذکرة للاخ ذی‌الفطنه‌الوقاده‌محمدعلی‌ولدالصالح ملاعلی‌التفرشی ١٠٥٩٠

این نسخه تصحیح شده و حاشیه‌هایی با نشان‌های گوناگون دارد از جمله «ع رق» و « من ». بین برگ ١٧٦ ـ ١٧٧ یکبرگ بقطع کوچك گذاشته وروی آن حاشیه‌هایی بانشان‌های مختلف نوشته‌اند وسط برگ ١٥٩ سوراخ شده وچندین سطر آسیب دیده.

قطع: ١٩/٥ × ١٣ × ٣ . ج: تیماجی قهوه‌ای صفحات :سطور٢٢ :کاغذ اصفهانی‌برنگهای شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٢٧٨٠١

محاکمات ١٩٦٣

نسخه‌ای دیگر از **محاکمات رازی** .

این نسخه بخط شکسته نستعلیق قرن ١١ است و از اول و آخرآن افتاده (قسمتی ازنمط ١ واندکی از پایان نمط٧ تاآخر افتاده)

آغاز: فاسد لفظاومعنی‌اما لفظا فلان‌الواوفی قوله‌وکونه شیئاً من شأنه لامعنی‌له...قوله و انه‌قدیعرض له‌الانفصال . قال‌الامام لفظه قدیفید جزئیة‌الحکم...

پایان : والجواب عن‌الاول لما استقرئنا احوالنا وجدنا عند ادراك کل‌ملائم و نیله حاله مخصوصه یعبر عنها باللذه فنحن نعلم ان کل ماحصل لنا بادراك .

این نسخه مصحح است ونسخه بدلها و برخی حواشی بر کنارصفحات ثبت‌شده .

قطع : خشتی باریك ٢٤ × ١٣ س ج تیماجی قرمز روشن صفحات ٣٣٨ سطور ٢٣ کاغذ شکری آهار مهره نازك .

شمارهٔ دفتر ثبت ٢٧٩١١

محاکمات ۱۹٦۳

نسخه‌ای دیگر است از **محاکمات قطب رازی**

این نسخه ش: ۱ دفتریست(ص۱ ـ ۱۱ دفتر) ازقرن ۱۱که قسمت بیشتر آن در ۱۰۱۵ نوشته‌شده و بخط نستعلیق است .

بسیاری از برگهای این دفتر وصالی شده ، و این است فهرست نسخه های موجود در این دفتر :

۱ ـ محاکمات (جای گفتگو)

۲ ـ کتاب در فلسفه بدون آغاز (ص۱۲ ـ ۲۹۷)

این نسخه ناقص از محاکمات بخط شکسته نستعلیق ریز وپیوسته و دارای‌حاشیه‌هایی‌است با نشان «س» و نیز حاشیه‌هایی بدون‌نشان.

پایان : فلایلزم ان الوسط فی‌الترتیب لایحجب الطرفین بل‌الوسط فی‌غیر الترتیب و جوابه‌ان . . .

قطع : خشتی باریك ۲۵×۱۳ س : ج : تیماج قهوه‌ای (بدون مقوا) صفحات : ۲۹۷ سطور : ۲٦ و۲۵ کاغذ : اصفهانی شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۲۰

محاکمات ۱۹٦۴

نسخه‌ای دیگر است از **محاکمات رازی** .

این نسخه بخط شکسته نستعلیق قرن ۱۱ و شامل منطق و طبیعی و تا اندکی ازآغاز نمط ۵ است ، بقیه نمط ۵ تاپایان و اندکی از شرح خطبه منطق افتاده

آغاز : وفقنالافتتاح‌المقال بتحمیده...لاحظ فی‌هذه‌الخطبه...

پایان : ویکون‌الممکن غیر موجود ولا یتعلق بالفاعل لم ینفعه و نقول قد ذکراولا ان هذاالفصل لبیان‌ان‌سبب تعلق .

چند برگ آخر منطق و دو برگ آخر نسخه رطوبت دیده ووصالی شده اماسطور آسیبی ندیده حاشیه‌های بدون نشان درنسخه موجود است

قطع : خشتی باریك ۲۲ × ۱۳ س ج تیماجی قرمز روشن صفحات ٤٦۰ سطور ۲۳ کاغذ هندی شکری رنگ سیر

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲٦۸۹۲

محاکمات ۱۹۶۵

نسخه‌ای دیگر است از **محاکمات رازی** .

این نسخه منطق محاکمات تا و ازآخرآن افتاده بخط نسخ تازه (قرن١٤)

قطع خشتی ۲۲ × ۱۷ :صفحات سطور کاغذ: فرنگی‌شکری

شمارهٔ دفتر ثبت :

مرآة الازمان ۱۹٦٦

از **محمد بن محمد زمان کاشانی** وی این کتاب را در ردبرحدوث‌دهری **میرداماد** و اثبات عقیده متکلمان در این باب نوشته و بنوشتهٔ خود او در پایان کتاب ، در ۱۱٦۲ پایان داده .

آغاز : تبارك‌الذی‌کان ولم‌یکن‌معه شی ثم شاء فانشأ الاشیاء وابتدعهاعلی‌ماشاء اما بعدفهذه مرآة الازمان...

پایان : واتفق‌الفراغ‌عماامربه...ممن‌یحتسب فیماصدع محمدبن‌محمد زمان والحمدلله اولا وآخراً.. وتالفت‌السنون‌والاحقاب من‌الایام والشهور

فهرست دانشگاه۳ ۳٥۲ _ ۳٥۳

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹٦٦ :

این نسخه ش:٤ دفتریست (ص ۹۸ _ ۱۹٤ دفتر) بخط نسخ‌محمدحسین‌بن محمدعلی‌بسال

۱۱۷۲ ودرزندگی مؤلف مرآة الازمان نوشته‌شده وهمه ازمؤلفات اواست وحاشیه‌هایی‌ازمؤلف‌با نشان « منه‌دام‌ظله» ویا «منه زیدعزه » دارد فهرست رساله‌های‌موجوددر این دفتر این‌است :

۱ ـ رساله از محمدبن محمدزمان درصیغ عقود (ص۱ ـ ۳۲) درتاریخ کتابت ونام‌کاتب‌در ذیل این نسخه آمده

۲ ـ رساله‌ای درصفات خدا مورخ ۱۱۶۶ (ص۳٤ـ٦٤)

۳ ـ رساله از او درصیغ‌عقود (٦٦ ـ ۹۳)

٤ ـ مرآة‌الازمان (جای سخن)

٥ ـ خلاصه‌ای ازمرآة‌الازمان (۲۰۰ ـ ۲٤۰)

٦ ـ رساله‌ای درزکوة غلات (ص ۲٤۱ ـ ۲۸۰)

۷ ـ رساله بفارسی درقبله (۲۸۲ ـ ٤٤۲)

۸ ـ سؤالی که اهل بهبهان ازملا زمان در مسئله قبله بهبهان کرده و جواب خواسته‌اند (ص ٤٤۳ ـ ٤٤٥)

۹ ـ رساله‌ایست کوچك دربارهٔ جواز اعتماد براقوال علماء هیئت در مسئله قبله ودرپایان آن نشان « م ت ق ره » دیده میشود

نسخه‌جای‌سخن(امرآة‌الارمان) ، حاشیه‌هایی‌ازمؤلف دارد وکاتب ازآقاجمال،مصارع‌المصارع نقدالمحصل ، انموذج‌العلوم‌دوانی قبسات‌واسفاروجزاینها در حواشی نقل کرده ، همچنین نام‌بسیاری از علماء راکه مؤلف با ابهام آورده ، یادکرده

در ذیل‌این‌رساله صورت تقریظ یکی ازدانشمندان قزوین همزمان‌مؤلف موسوم به‌عبدالنبی را نقل‌کرده‌عالم مزبور در ذیل‌نامه وتقریظ ازخودچنین یادکرده:«محبکم‌المخلص عبدالنبی بن محمدتقی القزوینی نزیل خراسان‌لتدریس مدرسه‌قریة فیها یقال‌لها کاخك من‌اعمال جنابذ»

قطع وزیری ۲٥/٥ × ۱٥/٥ س ج تیماجی ضربی قرمزسیر که‌یك ترنج در میان گوشه روی آن‌کوبیده‌اند صفحات ٤٤۹ ، سطور ۲۱، کاغذ سمرقندی شکری رنگ

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۳۹

مرآة‌الاکوان ـ فارسی ـ ۱۹۶۷

درفلسفه الهی وطبیعی از **سید احمد بن محمد حسینی اردکانی** همزمان

فتحعليشاه (م بعد از ۱۲۳۸) مؤلف سرور المؤمنين وشرح صلوات. اودر ديباچه كتاب نوشته كه «شاهزاده محمد ولى ميرزا از وخواست تا كتابى مشروح درفلسفه مانند شرح هدايهٔ ملا صدرا بپارسى بپردازد و اواين كتاب را در يك مقدمه، دوفن و خاتمه نگاشت». بيشتر مطالب كتاب ترجمه از اسفار وشرح هدايهٔ صدرالمتألهين است .

ديده شود ذريعه ۱۲ : ۱۷۷ ، ۱۳ : ۳۶۱- نجوم السماء ۴۱۸ ، مؤلفين مشار ج ۱ : ۳۵٤ .

آغاز: الحمد لله الذى دل على ذاته بذاته چنين گويد محتاج برحمت خداوند غنى احمد بن محمدالحسينى عفى عنهما كه دراين وقت ازمصدرجاه جلال يعنى شاهزاده فلك شوكت محمد ولى ميرزا حكم مطاع باين تهى دست متاع دانش رسيد كه بايد كتابى بلغت فارسى نوشته شود كه مشتمل باشد براشرف فنون حكمت كه عبارت است ازفن الهى وطبيعى بنحوى كه مبتدى ازآن بهره مندتواند بود ومنتهى رابسرمنزل اذعان... راه‌تواند نمود شبيه شرحى كه وارث فضلاى سابقين محمدبن ابراهيم الشهير بصدرا... بلغت عربى برهداية نوشته‌است...

پايان : تفرقه و كثرت درآن كمتر وضعيف‌تر ميگردد و وحدت وجمعيت درآن شديدتر و قويتر ميشود

مشخصات نسخه شماره ۱۹٦۷ :

اين نسخه بخط شكسته نستعليق است ونام كاتب وتاريخ كتابت ندارد حاشيه‌هايى بدون نشان دارد بالاى نخستين ص نسخه بشنگرف نوشته‌شده «مجلد اول ازرسالهٔ شريفهٔ مرآةالاكوان...اما نسخه تمام است ونقصى ندارد .

قطع رحلى ۲۹/٥ × ۱۹/٥ س ج تيماجى ضربـى سبز صفحات ٥۱۳ سطور ۱۹ كاغذ فرنگى سفيد

شماره دفتر ثبت : ۲٥۸٥۱

المسائل الحكميه ۱۹٦۸

پاسخ‌هاى **شيخ الرئيس ابن سينا** ست به ۲٥ مسئله كه ازو پرسيده‌اند .

دکتر مهدوی ص ۱۸-۱۹ . قنواتی ش :۲۲

مشخصات نسخه شماره ۱۹۶۸ :

این نسخه شمارهٔ ۱ دفتریست (ص ۱-۱۱ دفتر) که مرحوم تنکابنی تمام آنرا بخط نسخ نوشته ودر ۱۳۱۵ پایان داده فهرست رساله‌های موجود دراین دفتر:

۱ ـ مسائل حکمیه (جای سخن)

۲ـ رسالة الشیخ الی ریحان فی جواب مسائل انفذها الیه من خوارزم (ص ۱۲ـ۴۸) دکتر مهدوی شمارهٔ ٥

۳ ـ جوابات ابی سعید احمد بن علی عن اعتراضات البیرونی (ص ۴۸-۶۹)

٤ ـ ادویهٔ قلبیه شیخ الرئیس (ص ۶۹ـ۱۲۳)

٥ـ الاجوبه عن المسائل العشره ازابن سینا (ص ۱۲۴ـ۱۴۰) دکتر مهدوی شمارهٔ ٦ ص ١٥

قطع خشتی باریك ۲۱ × ۱۳ س صفحات ۱٤٠ سطور ۲۱ کاغذ شکری رنگ فرنگی

شماره دفتر ثبت : ۲٦١٠٦

المشارع والمطارحات ۱۹۶۹

از **شهاب الدین یحیی بن حبش سهروردی** . وی این کتاب را در ۳ علم (منطق طبیعی والهی) نوشته وپروفسورهانری کربین آنرا در مجموعه الحکمة ـ الالاهیه بامقدمه فرانسه چاپ کرده .

رجوع شود به مقدمه فرانسهٔ نسخه چاپی و فهرست دانشگاه ص ۲۱۱ و بروکلمان ! . . .

آغاز: علم اول (منطق): بسمله ـ صلی علی سیدنا...الاشراق سبیلك اللهم و نحن عبیدك... نقلت هذه الخطبه من اول العلم الثالث...الی العلم الاول منه...امابعدفهذا کتاب یشتمل علی العلوم الثلثه...

آغاز : علم دوم (طبیعی) . بسمله وخطبه ـ هذاشروعنا فی العلم الثانی من کتاب المشارع و قدسبق منا القول ان غرضنا ...

پایان علم سوم (الهی) : بسمله رب علمنی العلم و الهدی الاشراق سبیلك هذاهو تحریر العلم الثالث ...

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۶۹:

این‌نسخه بخط نسخ قرن ۱۱ وبادو قلم است نیمه اول بقلم نسخ خوب وروشن‌ونیمه دوم‌بقلم نسخ تحریری است نسخه تصحیح و نسخه بدلها وافتاده‌ها درکنار صفحات قیدگردیده .

برپشت نخستین‌صفحه ازعلم‌ثالث (ص۲۰۲) قسمتی ازدیباچه‌آغاز کتاب نوشته‌شده.عنوانها شنگرف است . مهرآقاعلی‌مدرس برپشت نخستین برگ نسخه دیده میشود دربرخی ازبرگهاآثار رطوبت موجود است اما بنوشته‌ها آسیبی نرسیده . درپایان نسخه ۱۶ برگ سفیداست

قطع : وزیری ۲۵ × ۱۸ س : ج : تیماجی‌قرمز : صفحات : ۳۱۷ : سطور : ۲۷ ،کاغذ: آهار مهرشکری رنگ

شمارهٔ دفترثبت :۲۷۷۸۵

المشاعر ۱۹۷۰

از صدرالمتالهین شیرازی (م - ۱۰۵۰) .

یادنامه ص۱۱۸ . فهرست دانشگاه ۳ : ۳۵۵ مشار ۸۴۵ - ۸۴۶ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۷۰ :

این نسخه بخط شکسته نستعلیق قرن ۱۳ است .

درکناراولین ص‌حاشیه ایست با قلم آبی ازشیخ علی

قطع رقعی ۱۵ × ۱۰ س ج تیماج قرمزروشن (بدون مقوا) صفحات ۶۸ سطور ۱۶ کاغذ فرنگی شکری آهار مهره شده

شماره دفترثبت : ۲۶۳۹۵

المشاعر ۱۹۷۱

نسخه‌ای دیگر از مشاعرملاصدرا .

این نسخه ش ۱ دفتریست (ص ۱-۱۰۶ دفتر) بخط نستعلیق اما با دو قلم و دردو تاریخ

نوشته‌شده نیمهٔ اول‌در۱۳۰۲بدست محمد رضا حسینی آقا میرزا آقا بابای شیرازی ونیمهٔ دوم در ۱۲۸۵بدست محمدعلی‌پسرخلیل‌الله شهیربه میرزا بزرگ

فهرست نسخه‌های موجود دراین دفتر

۱ ـ مشاعر (جای سخن)

۲ ـ لوایح جامی (ص ۱۱۰-۱۸۶)

کاتب نسخه که خود اهل فضل بوده خود حاشیه‌هایی بر کنارصفحه ها نوشته وفقراتی نیز از حاشیهٔ ملا اسماعیل وازحاشیهٔ اردکانی نقل کرده روی دوبرگ اضافی درآخر دفتراشعاری بعربی وفارسی نوشته (گویا بخط مرحوم تنکابنی)

قطع خشتی باریك ۲۲×۱۲ س ج تیماج قرمز روشن (بدون مقوا) صفحات ۱۸۶ سطور ۱۱+۴۱ کاغذ فرنگی شکری رنگ

شماره دفترثبت : ۲۷۰۷۲

المشاعر ۱۹۷۳

نسخه‌ای دیگراست از **المشاعر صدر المتألهین**

این نسخه ش ۱ دفتریست (ص۲ـ۴۲ دفتر) بخط نسخ وبدوقلم و درقرن ۱۳ولی در دو تاریخ نوشته شده (قسمت اول ش۱ و۲ نوتر ازبقیه است)

فهرست رسائل‌موجود دراین دفتر:

۱ ـ مشاعر (جای سخن).

۲ ـ رساله‌ای ازفیض - ناقص - (ص ۴۳ـ۲۰۲)

۳ ـ عین‌الیقین فیض(۲۰۶ـ۶۶۷)درپایان عین‌الیقین تاریخ ۱۲۳۵ قیدشده .

رساله مشاعر در ۱۲۶۲ نوشته وتصحیح شده ونسخه بدلها وبرخی تصیحیات درکنارصفحات یاد شده .

قطع : خشتی ۲۱ × ۱۴/۵ س . ج : تیماجی مشکی رنگ صفحات : ۶۶۷سطور . بترتیب : ۱۸+۱۵×۲۳ کاغذ : سفید فرنگی.

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۷۶۷

المشاعر **۱۹۷۳**

نسخه ای دیگر است از مشاعر ملاصدرا

این نسخهٔ ش :۲ دفتریست (ص۱۹۰-۲۳۸دفتر)بخط نستعلیق وبادوقلم . بخشی‌است ناقص ازمشعر پنجم منهج...تا قسمتی ازمشعر ششم منهج...رساله های موجود دراین دفتر عبارتند از :

۱ ـ رساله‌ای دراصول فقه (ص۱-۱۸۹)

۲ ـ مشاعر(جای سخن) .

آغاز مشاعر : المشعر الخامس فی کیفیة اتصاف‌المهیه بالوجود ...

پایان : فی‌صدور الذین اوتوا العلم ومایعقلها الاالعالمون .

قطع رقعی ۱۵/۵ × ۱۱ س . صفحات۲۳۸ سطور ۱۵ و ۲۰ . کاغذ فرنگی سفید .

شمارهٔ دفتر ثبت ۵۵۷۹۷

المشاعر **۱۹۷۴**

نسخه‌ای دیگر از مشاعرصدرا .

نسخه‌ایست بخط زیبای علیرضا شیرازی و او آنرا در ۱۲۹۵ بامر عبدالعلی میرزا فرزند فرهاد میرزا ونایب‌الایالهٔ فارس نوشته وروی ص۹۳ (پشت‌آخرین برگ‌نسخه) رقم نویسنده‌موجود است . ص اول دارای کتیبه‌ایست مرصع که باآب طلا وزنگار وشنگرف نقاشی شده همه صفحات‌نیز دارای جداول ومنطقه‌هایی هستند باآب طلا ولاجورد وشنگرف.عنوان‌ها با شنگرف است

قطع خشتی باریك × ۱۳/۵ س ج تیماجی قرمزعنابی صفحات ۹۳ سطور ۱۵ کاغذ زرد سیر

شماره دفتر ثبت : ۲۲۵۱۴

المفید للمستفید
ـفارسیـ ۱۹۷۵

از بابا **افضل کاشانی** (م ـ نزدیك۶۶۷).

آغاز: الحمدلله رب‌العالمین... سپاس وستایش خدایرا که مخترع جسم ومبدع روحست...

پایان: گروهم تو ازتویی بیفتد ـ توحید بود دویی بیفتد

فهرست دانشگاه ۳ : ۶۵

مشخصات نسخه شمارهٔ۱۹۷۵ :

این نسخه بخط نستعلیق ودر۱۳۰۸ ازروی نسخه‌متعلق بکتابخانه سلطنتی تهران برای‌مرحوم تنکابنی رونویس شده

قطع خشتی ۲۱ × ۱۴ س ج کالینگور مشکی با عطف ازپارچه آبی صفحات ۹۹ سطور ۱۳ کاغذ فرنگی سفید

شماره دفتر ثبت : ۲۶۰۴۵

مقالات اسکندر
۱۹۷۶

از اسکندر افرودیسی مقالاتی در دست است که‌ابن ندیم ، وقفطی و ابن ابی اصیبعه ازآنها (با اختلاف در شمارهٔ آنها) یاد کرده‌اند.

یکی از مقالات او « مقاله فی‌العقل علی رأی ارسطو » است وشاید همین است که در نسخ چاپی‌فهرست ابن ندیم‌بانام« مقالة فی‌الفصل علـی رأی ارسطو » آمده است .

رجوع کنید به فهرست دانشگاه ۳ : ۳۶۷ـ ۳۷۰، مجلس ج ۲ ص ۳۹۶ فهرست کتابخانه رضوی ٤ ص ۲۵۲

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۷۶:

این نسخه ش : ۱ دفتریست که در قرن ۱۱ یا اوایل ۱۲ بخط شکسته نستعلیق نوشته‌شده کنار چند برگ اول این‌دفترپاره شده اما سطورآسیبی ندیده

فهرست رساله‌های موجود دراین دفتر این‌است:

۱ ـ مقالهٔ اسکندر (جای سخن)

۲ ـ حاشیه ... (ص۱۰۶-۱۷۸)

نسخه مقالة العقل که جای سخن ماست ناقص است

پایان : والنفس لصلاحه اعنی ... بالهواءِ البارد علیه من خارج ولاخراج الابخرەالدخانية عنه ويسمى‌الآخر الروح

قطع رقعی۱۸/۵×۱۰س ج تیماجی قهوه‌ای سوخته صفحات ۱۷۸سطور ۲۲ کاغذ اصفهانی آهار مهره شکری رنك

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۷۴۰

مناهج الفكر ۱۹۷۷

درفلسفه، دارای عنوان«منهج» و ازشمساءِ گیلانی یاد کرده است . برپشت نخستین برگ نسخه‌ش:۱۹۷۷.یکی‌ازدارندگان نسخه که‌اهل‌دانش بوده وبا کمال تأسف نام اورا سیاه کرده‌اند نام مناهج یا منهج را برای این کتاب مناسب دانسته و نیز احتمال داده که از تألیفـات ملاصدراست .

آغاز : المنهج‌الاول فی‌تحصیل‌الفلسفه و اثبات موضوعهـا و انه کیف تنزل‌بالعلوم‌الجزئیه فلا بدان تعلم ان‌شرح الاسم‌الذی هویقال فی‌جواب ماء الشارحه مقدم علی‌الوجود.

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۷۷

این نسخه درقرن ۱۲ بخط نستعلیق و بادوقلم نوشته شده . حاشیه‌هایی از مؤلف با نشان «منه» دارد . برپشت نخستین برك چندنوشته دیده میشود که درتمام آنها نام کتاب «مناهج‌الفکر

فی‌الحکمه» قیدشده . بالای ص ۲ بخطی جز خط نسخه و یادداشتهای پشت‌آن چنین نوشته شده «کتاب‌مناهج‌ملاصدرا درحکمة ».

کنار برگ ۱-۶ کمابیش وصالی‌شده وقسمتی از نوشته های حاشیه ازبین‌رفته .

این نسخه شامل ۲۶منهج‌است ومنهج۲۶ ناتمام مانده وپیداست که از نسخه افتاده زیرادر گوشه پایین‌آخرین صفحه رادهٔ ص بعدگذارده شده .

پایان : ولکن فی‌شیئٔ من‌المراتب لم‌یکن بعض اصحاب‌العرفان خالیا من‌الریاضات لانه قد یستولی طول (کلمه اخیر راده‌ص‌بعد است)

قطع : خشتی‌کوچك ۲۱×۱۳ س .ج: تیماجی ضربی مشکی رنگ .صفحات؛سطور:۱۲ کاغذ اصفهانی شکری‌رنگ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۷۵

۱۹۷۸ منطق‌ابن رشد

تلخیص منطق ارسطو.ابن رشداندلسی بخشهای منطق **ارسطو** راتلخیص وشرح کرده و گفته ارسطو (ترجمهٔ سخن اوبه عربی)رابا«قال» آغاز کرده واین است بخشهای تلخیص منطق که اینك میشناسیم :

۱ ـ تلخیص معانی مقولات .

۲ ـ عبارات (باری ارمیناس)

۳ ـ تحایل‌قیاس (انالوطیقی) مقالهٔ اولی .

۴ ـ قیاس مقاله ثانیه

۵ ـ برهان مقاله اولی .

۶ ـ برهان مقاله ثانیه .

رجوع شود به فهرست دانشگاه ۳ : ۱۷ ـ ۳۴ مشار ۲۱۶ ابن رشد تألیف ماجدفاخوری ص ۱۲-۱۳.

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۷۸ :

این نسخه‌در۱۰۷۶ بخط نستعلیق محمدصالح قمی نوشته و شده برپشت‌نخستین برگ نوشته محمد علی نوری مورخ ۱۲۸۶ دیده میشود

آغاز: الغرض من‌هذا القول تلخیص‌المعانی التی‌تضمنها کتب ارسطوفی‌صناعة‌المنطق...وذلك علی‌عادتنا فی سائر کتبه ولنبدأفی اول کتاب من کتبه فی‌هذه‌الصناعه وهو کتاب‌المقولات ...

پایان : علی مثال واحد اعنی قوه‌العلم للمعلوم‌وقوه‌العقل للمبادی...تم‌تلخیص‌المقالة‌الثانیه‌من من کتاب‌البرهان سنه۱۰۷۶

قطع خشتی‌باریك ۲۵ × ۱۳/۵ س ج تیماجی قرمز دارای برگردان (بدون مقوا) صفحات۲۹۰ سطور۲۷ کاغذ شکری‌رنك

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۰۸۷

منطق‌ابن رشد ۱۹۷۹

نسخه‌ای دیگر است از **تلخیص‌ابن‌رشد**

این نسخه بخط نسخ محمدرضا تهرانی‌در۱۱۷۲ نوشته شده نسخه‌ای مصحح‌است‌وافتاده‌های آن درکنار صفحات ضبط شده .

عنوانها بشنگرف برکنار صفحه‌ها بقلم درشت‌تر نوشته شده . برپشت نخستیـن برگ و روی یك‌برگ اضافی‌آخرنسخه نام محمد رفیع زاهدی نوشته شده و در برگ اخیر درکنار نام محمد رفیع زاهدی این عبارت دیده‌شود «اجدادفقیرمحمدرضابن عبدالرشیدبن شیخ میرزابیك‌بن شیخ نعمة‌الله بن شیخ حاجی محمدبن ملك‌طیفوربن شیخ سلطان محمودبن شیخ‌برهان‌الدین‌بن‌شیخ جمال‌الدین‌بن سلطان شیخ‌زاهد» .

قطع : خشتی باریك ۲۰ × ۱۲٫۵ س . ج : تیماجی قرمز.صفحات :۴۰۲ سطور: ۲۰ کاغذ : اصفهانی شکری رنگ ،

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۳۱۰

منطق ابن رشد **۱۹۸۰**

نسخه‌ای دیگر است از **تلخیص منطق ارسطو**

این نسخه‌بخط نسخ ثلث ودرحدود قرن۱۲ نوشته شده و ناقص است . تلخیص مقاله برهان را ندارد و قسمتی از پایان مقالهٔ دوم قیاس نیز از نسخه افتاده .

پایان: من‌قال‌ان‌القطر لایشارك الضلع لا انه‌ان‌شارکه وکان (مربوط به‌شرح این فقره « قال اما اذا انتج‌السائل علی‌المجیب الکذب فی‌وصفه . . » عنوان این فصل این است ؛ «القول فی‌اخذهما لیس بسبب للنتیجة الکاذبه علی انه سبب» در این نسخه جای عنوانهاسفید گذارده شده . رجوع به‌ص .. از نسخه ش .شود .

قطع رقعی ۱۸×۱۲ س .ج : تیماجی قهوه‌ای سیر باعطف از تیماج قرمزروشن .صفحات ۲۰۶ سطور ۲۵ کاغذ : اصفهانی نازك نخودی رنك .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۶۳۹۰

منطق ابن رشد **۱۹۸۱**

نسخه‌ای دیگر از **تلخیص منطق‌ارسطو**

این نسخه بخط شکسته نستعلیق و بدوقلم درقرن ۱۱نوشته شده . مقاله دوم ازقیاس‌ناقص است و جای آن سفید گذارده شده .

پایان مقاله ۲ قیاس (ص ۲۴۵) : هوقولنا آفی بعض ب و ذلك مـاقصد بیانه و امامتی اخذت‌المقدمه‌الصادقة من ناحیه فانه (ازشرح القول فی قیاس‌الخلف)

این نسخه تصحیح‌شده‌ونسخه‌بدلها و افتاده‌ها درکنار صفحات ضبط گردیده .

قطع : رقعی ۱۹×۱۳ س . صفحات : ۳۵۲ سطور ؛ ۱۹ . کاغذ اصفهانـی آهار مهره شکری رنك .

شمارهٔ دفترثبت : ۲۷۶۵۱

منطق ابن زرعه ۱۹۸۳

ابن زرعه عیسی بن اسحاق (۳۷۱ - ٤٤۸ ﻫ و ۹۸۰ - ۱۰۵٦ م) شاگرد **یحیی بن عدی**، ایساغوجی **ارسطو** راشرح کرده واین شرح بنام «معانی ایساغوجی» درقفطی و دیگر مراجع یاد شده. وی کتابی دیگر در شرح کتب منطقی ارسطو نوشته که بنام «اغراض کتب ارسطو المنطقیه» میشناسیم

اغراض ارسطو شامل این بخشهاست :

۱ - قاطیغو ریاس = مقولات .

۲ - باری ارمیناس = عبارت

۳ - انولوطیقا = تحلیل قیاس .

٤ - انولوطیقای دوم - تحلیل برهان.

تاریخ الحکماء قفطی : ۲٤٥ - ۲٤٦ فهرست ابن ندیم ۱- ۲۱٤ ، تاریخ حکماء اسلام بیهقی ۷۵ - ۷۸ بروکلمان ذیل یکم ص ۳۷۱ فهرست دانشگاه ۱٤ ص ٤۰۲٤ - ٤۰۲۷ فهرست کتابخانه رضوی ص٤٦ (منطق)

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۸۲ :

این نسخه ش : ۱ دفتریست تازه نویس که از نسخه مورخ ۱۰٤۸ بخط نسخ رونویس شده نام نویسنده در ذیل نسخه محمد قلی بن محمدعلی تبریزی ثبت شده و معلوم نیست او نویسندهٔ این نسخه است یا نسخه اصل.

این دفتر شامل این رساله‌هاست :

۱ - معانی کتاب ایساغوجی از ابن زرعه (ص۱-۲۸) .

۲ - اغراض کتب منطقی ارسطو از ابن زرعه بخش اول قاطیغوریاس (مقولات) ص(۲۸-۹۰).

۳ - باری ارمیناس - بخش دوم اغراض (ص۹۰ - ۱۳۰) .

٤ ـ انولوطیقا ـ تحلیل قیاس م ـ بخش سوم ـ از او (ص ۱۳۰ـ۲۱۰).

٥ ـ انولوطیقا دوم ـ تحلیل برهان ـ بخش چهارم اغراض (ص۲۱۱ـ۲٦٤) .

٦ ـ ایساغوجی ترجمه محمدبن عبدالله بن المقفع (ص۲٦٥ـ۲۷۰)

۷ ـ قاطیغوریاس رحمةابن مقفع (ص ۲۷۱ـ۲۸۳) .

۸ ـ باریرمیناس (ترجمه ابن مقفع (ص۲۸۳ـ۳۱۳)

۹ ـ انولوطیقا ـ تحلیل قیاس ازاو (ص ۳۱۳ـ۳۳۸)

قطع : خشتی باریك ۲۲ X ١٤ س : ج کالینگورمشکی با عطف و گوشه از تیماج قرمز صفحات۳۳۸سطور۱۸ کاغذ فرنگی چارخانه

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰٦۲۰

منطق ابن‌مقفع ۱۹۸۲

محمدبن عبدالله بن مقفع ایساغوجی مقولات ، عبارت و تحلیل قیاس‌و ارسطورا ترجمه کرده‌و دکتر بدوی‌ازنسخه‌پرغلط دانشکده مسیحیان بیروت که شامل هرچهار ترجمه هست یاد کرده (مجلة معهدالمخطوطات‌العربیه ج ۱ جزء ۲ص ۲۲۵ ـ ۲۲٦)

دفتر مزبور بنوشته دکتر بدوی شامل‌کلیات خمس فرفوریوس صوری قاطیغوریاس ارسطوتفسیرفرفوریس صوری واناالوطیقای ارسطوـهرسه ترجمهٔمحمد بن‌عبدالله مقفع ـ است. دربارهٔهویت ابن**المقفع** نویسندهٔ این‌ترجمه‌هاونیز**ابونوح‌نصرانی** و **سالم‌حرانی** صاحب **بیت‌الحکمه** و **هدلی‌ملکانی** مسیحی‌که درپایان‌این‌ترجمه نسخه دانشکدهٔ بیروت و نسخهٔ حاضر از آنان و ازترجمه این چهار رساله بوسیله آنان بیش‌ازابن‌المقفع‌یاد شده یا پول کراوس مقاله‌ای به‌آلمانی درمجله‌تحقیقات شرقی ج ١٤ سال ۱۹۳۳ نوشته دکتر بدوی تمام آن مقاله را معرفی ترجمه‌ودر « التراث الیونانی فی‌الحضارة الاسلامیه»وارد ساخته (التراث ص ۱۰۱ـ۱۱۹)

آغاز : ایساغوجی افتتح المصنف کتابه بان قال لکل صناعة متاعا و للامتعة اسماء یعرفها اهل تلك الصناعة ویجهلها من سواهم ومن متاع صناعة المنطق اسماء علی امور مجهولة عندالعامة فلانستطیع العلم الاعند معرفة الامور التی ینبئها تلك الاسماء و علاماتها ولانستطیع بمعرفة الاسماء حتی یفسرله تاویلها مع التسمیة ولایعلم مایرید الابها کما ان شیئا من الصناعات لایستطیع الابمتاعه وآلته باشیاء لایستطیع اهل تلك الصناعة ...

پایان : والنسبة الخالصة ینقلب کما قد وصفناه وهذه النسبة الثانیة التی تجری مجری الحد واسم هو علی منزلین و هو العرض والعرض کل محمول علی العین فمن الاعراض مفارق وغیرمفارق. فاما المفارقة فکاذبة الشحوب وصفرة الفرق وحمرة الخجل واما غیرالمفارق فکسواد الغراب وبیاض الثلج . تم کتاب ایساغوجی ویتلوه کتاب قطو غوریوس .

آغاز مقولات : قد قدمنا ماجرت العادة بتقدیمها من کتاب ایساغوجی و هذا حین صرفنا الی الاربعة الاول منها کتاب قطور غوریوس الذی کان آخر ماصار الیه فکرة ارسطو طالیس حین نظر فیما ینبغی تقدیمه قبل الغایة التی کانت اول تفکیره ولذلك افتتح الکتاب بان قال آخر التفکر اول العمل وآخر العمل اول التفکیر...

پایان : قال و اما المترادفات فان یکون الشی الواحد یرادف علیه اسماء مختلفة کالرجل الذی یسمی باسماء شتی وکالتمرة الواحدة التی بغیراسم . قال واما المتزایلات فان اشیاء یکون متزایلة الاسماء والحدود کالخیر والشر والحق والباطل وما اشبه ذلك قداتممنا کتاب قطورغوریوس وابتدانا بکتاب فربارماینس (باری ارمیناس) .

آغاز عبارت : کتاب باری ارمیناس (درنسخه : فربارماینس) کان الذی افتتح ارسطو- طالیس من کتاب باری ارمیناس ان حال الامور علی اربعة اوجه اما ثابتة باعیانها و اما ثابتة فی - هموم القلب واما فی الکلام واما فی الکتاب فاثنان من هذه الاسماء الاربعة متفقان واثنان مختلفان فالمتفقان الاعیان والهموم فانها لیست السماء بفارس بغیرالسماءِ بالروم و لاالارض بغیرالارض...

پایان : و کیف حتی القضیتین المقترنتین علی ای هذا الوجوه الثلاثة ماکان قرینه وسمی الحد الذی یشترك فیه القضیتان المقترنتان الواسطة وسمی الحدین الذین یتفرد کل واحدة من القضیتین بواحد منها الحاشیتین فلیکن ما یلزم قاری هذا الکتاب من الحاجة الی الحفظ معانی ما یجری فیها من هذه الاسماء منه علی ذکره تم کتاب باری ارمیناس وابتدا کتاب انو لوطیقا الجزء الثالث من کتاب المنطق لارسطو طالیس .

آغاز تحلیل قیاس: افتتح ارسطالیس کتاب انولوطیقابان (ظ: بان) قال قدانتهینا الی القول فی البیانات کیف تبینت وکیف یستخرج البیان وما المقدمات وما الحدود وما الصنایع ایها المنقوض

ثم کان الذی بدء به تحدید المقدمات التی هی القضایا فقال المقدمة هی الکلمة ان یوجب الشیء للشیء اویسلبه ایاه وقدیکون ذلک عاماً وخاصاً ومهملا ومخصوصاً ....

پایان : و بیان ذلک مما قداتینا علیه تم کتاب انرلوطیقا و قداتممنا کتاب انولوطیقا ولیس بعده من هذا الکتاب الا کتاب افود یطیقی..؟ولم یمنعنا من استقرائه الا انا قدمنا فی صدر الکتاب ممارایناکافیا عن التفسیر مستغنیا انشاءالله تعالی تمت کتاب کتب المنطق الثلاثة من ترجمة محمدبن عبدالله المقفع وقد ترجمها بعد محمدابونوح الکاتب النصرانی ثم ترجمهابعد ابی نوح سلام الحرانی صاحب بیت الحکمة لیحیی بن خالد برمکی وترجم الکتب الاربعة کلها قبل هؤلاء المترجمین الذین سمیناهم هدلی الملکانی النصرانی قد فرغت من نسخه ضحوة یوم الاحد من اواخر ربیع الاول ۱۰۴۸ وانا العبدالضعیف محمد قلی بن محمد علی التبریزی اللهم وفقه ولسایر الطلبة من اصحاب التحصیل آمین اللهم آمین .

۱۹۸۳ منهج الرشاد فی معرفة المعاد

از **محمد نعیم بن محمدتقی طالقانی** مؤلف **اصل الاصول** . (همین فهرست ش : ۱۷۰۹و۱۷۱۰).این کتاب دارای دیباچه‌ای مفصل، یک مقدمه و ۵ باب و یک خاتمه (دارای ۳ مطلب)است. مؤلف دردیباچه این کتاب خودرا **عرفی** خوانده و در ۱۱۵۱ از تألیف آن فراغت یافته .

آغاز : الحمدلله الذی خلق فسوی وقدر فهدی .. اما بعد فیقول العبد الضعیف ..محمد نعیم بن محمد تقی المدعو بعرفی الطالقانی ...

پایان : بل‌حری به‌الاستقامه علی الصراط السوی ... وهذاآخرمااردنا ایراده فی هذه الرسالة والحمدلله . . بیمین مؤلفها . . محمد نعیم بن محمد تقی المدعو بعرفی الطالقانی فی سنة ماه واحد وخمسین بعدالف من هجرة خیرالبریه علی هاجرها وآله .

رجوع به ص ۴۴ـ۴۸این فهرست شود .

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۹۸۳:

این نسخه بخط نستعلیق وگویا ازخود مؤلف است .

بر پشت نخستین برگ نسخه این نوشته دیده میشود :

مؤلفه وکاتبه و مالکه العبدالمذنب المفتاق الی رحمة ربه‌الغنی محمد نعیم بن محمد تقی المدعو بعرفی‌الطالقانی عفی عنهما وعن المؤمنین .

بر کنار صفحات، برخی ازعنوانها قید گردیده ودر کنار برخی‌ازصفحات‌نیز نسخه بدلها‌وسقطات متن نوشته شده .

برگ نخستین ، مندرس است و کناره‌آن پاره شده اما به خط آسیب نرسیده .

قطع : خشتی ۲۰ × ۱۷ س . ح : مقوای لیمویی رنگ با عطف و حاشیه از تیماج مشکی مندرس صفحات : ٤٩١سطور : ۲۳ . کاغذ شکری رنگ .

شمارهٔ دفتر : ۲٦٠٥٦

الموجز ۱۹۸۴

محمد بن نا ماور خونجی (٥٩٠ ـ ٦٤٦) دانشمند منطقی صاحب کشف الاسرار تألیفاتی چند در منطق دارد و از آن جمله است الموجز دارای یازده فصل :

الفصل الاول العلم اما تصور ...

الفصل الثانی الدلالة اللفظیة اما علی ...

الفصل الثالث‌فی‌الکلیات الخمس الکلی اما ...

الفصل الرابع فی‌التعریفات تعریف الماهیة بنفسها...

الفصل الخامس فی‌معرفة القضایاالبسیطة اعلم ان‌القضیة ...

الفصل السادس‌فی‌التناقض وهواختلاف ...

الفصل السابع‌فی‌العکس المستوی وهو تبدیل ...

الفصل الثامن‌فی‌القیاس‌وهوقول مؤلف ...

الفصل التاسع فی‌المختلطات والضابط فی‌جهة ...

الفصل العاشر فی الشرطیات والشرطیة ...

الفصل الحادیعشر فی القیاسات الشرطیة الاقترانیة وقد عرف انها ...

درفهرست دارالکتب یك نسخه ازاین کتاب یادشده اما فهرست نگار، مؤلف آنرا نشناخته .

آغاز: الحمدلله رب العالمین . . قال امام العصر اوحدالزمان ملك الائمه افضل الملة والدین ابو المحامد محمدبن ناماوربن عبدالملك خونجی قدس الله روحه هذا مختصر فی علم المنطق لخصته لبعض خلص اصحابی .. وسمیته بالموجز ورتبته علی فصول الفصل الاوك العلم اما تصور . . .

پایان : ینتج رفع کل واحد من طرفیها وضع الآخر لاستحالة الخلو دون العکس لا مکان الجمع ولما قد وفینا بما قصدنا ذکره فی هذا المختصر فلنختم الکتاب حامدین لله وحده . . . والمسلمین اجمعین .

آثار و احوال خواجه ازمدرس رضوی ص ۱۲۱ - ۱۲۲ .معجم المؤلفین عمر رضا کحاله ۱۲ : ۷۳ ، فهرست دارالکتب چاپ ۱۹۲۴ ذیلج ۱ :۲۹.

مشخصات نسخه شمارهٔ ۱۹۸٤:

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص٤-۹۲) کهن بخط ثلث مورخ ۶۸۷ .

این دفتر شامل این دو رساله است :

۱ ـ الموجز (جای سخن) .

۲ ـ العروض (رسالة فی . .) ازابن مالك (ص ۹۳ ـ ۱۳۷)

رقم کاتب درذیل ش : ۱ (الموجز) موجود است و او درکنار ص آخر پس از پایان نسخه نوشته است این نسخه ازروی نسخه‌ای نقل شدکه برابن مالك خوانده شده عین نوشته کاتب این است: فرغ من نسخه یوم الخمیس ثالث ذی الحجه سنة تسع وثمان وستماة افقر خلق الله الی رحمة الله نقلت هذه النسخه من . . قری علی الشیخ الامام . . محمد بن محمدبن عبدالله بن مالك رحمة الله علیه .

برپشت نخستین برگ دفتر چند نوشته کهنه موجود است .

قطع رقعی ۱٤/٥ × ۱۰/٥ س . ج تیماجی ضربی مشکی رنگ . صفحات (با برگهای اضافی اول وآخر ۱۳۹ . سطور ۱۱ کاغذ خان بالغ ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۲٦۱٤

النجاة ١٩٨٥

تأليف **شيخ‌الرئيس ابن سينا** .

معجم‌المطبوعات مشار (عربی) : ٩٤٨ دکتر مهدوی ص ٣٤ ـ ٢٤٠ .

مشخصات نسخه شمارهٔ ١٩٨٥ :

این نسخه در ١٠٨٨ بخط نسخ زیبای محمد سعید نوشته شده و شامل طبیعی‌والهی است .

درکنار نخستین صفحات ، حاشیه‌هایی از «امام» ونیز حاشیه هایی بدون‌نشان بخطنویسنده نسخه موجود است ، خط ومهر حسن پسرمحمد سعید (گویا همین محمد سعیدکاتب نسخه) ونیز خط ومهر احتشام‌الملك ونوشته‌ای از محمد حسین‌بن محمد رضاحسینی کاشانی دیده میشود. چهار بیت شعرعربی از امین‌الدوله ابن‌التلمیذ نیز روی همین برگ نوشته شده .

کاتب درذیل نسخه رقم کرده :

قداتفق الفراغ من کتبه . . . غره شهر جمید الاخرة من شهور عام‌السابع والثمانین‌بعدمضی الف من هجرة ...محمدالمدعوبسعید .. وکان الفراغ فی قریه قمصر من‌قری بلدتنا قاسان حماها الله عن . .بوائق الدوران والحمدلله ... والصلوة علی محمد وآله .

کاتب خود نسخه را تصحیح وبدلها نسخه وافتاده هارا درکنار صفحات قید کرده .

قطع : وزیری ٢٢/٥ × ١٦/٥ س . ج : تیماجی لیمویی رنگ منگنه شده صفحات : ١٧٨ . سطور: ٢٣ . کاغذ : شکری آهار مهره .

شمارهٔ دفتر ثبت : ٢٥٨٨٧

النجاة ١٩٨٦

نسخه‌ای دیگر از کتاب **نجاة شیخ‌الرئیس ابن سینا** .

این نسخه تنها منطق نجاة وبخط نسخ‌مورخ ۱۲۲۸ است. حاشیه‌هایی بدون نشان دارد و عنوانها بشنگرف است .

قطع : رقعی ۱۵/۵ × ۱۰ س . ج : تیماج قهوه‌ای رنگ که دروسط آن نقش . . . کوبیده شده . صفحات : ۱۶۲ : سطور : ۱۳ . کاغذ : فرنگی شکری رنگ ضخیم .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۱۶۴

یزدان شناخت — فارسی — ۱۹۸۷

این کتاب با نام **ایزد شناخت** درتهران چاپ شده واز تألیفات **سهروردی** دانسته شده . نام‌مؤلف آن درنسخه هابا اختلاف (دربرخی سهروردی دربرخی دیگر عین‌القضاة همدانی ودربرخی ابن‌سینا)مذکوراست .

آنچه مسلم است ازابن سینا نتواند بود زیرا درآن شعری ازسنائی‌آمده.

فهرست دانشگاه ج۳ : ۱۶۰ – ۱۶۱ وج ۱۴ ش ۴۶۵۱/۸مشارج ۱ : ۱۶۸۰

مشخصات نسخه‌شمارهٔ ۱۹۸۷:

این نسخه ش : ۱ دفتریست (س ۱– ۱۵ دفتر) بخط نستعلیق وبا دوقلم‌ودرقرن ۱۱ نوشته شده رساله‌های موجود درآن ازاین قرارند :

۱ – یزدان شناخت (جای سخن) .

۲ – آداب المتعلمین (۱۷ – ۲۵)

یزدان شناخت (نسخه جای سخن) درنیمه ص ۱۵ پایان یافته وتاریخ کتابت درذیل آن دیده میشود .

برپشت نخستین برگ وبالای ص اول نسخه نوشته‌شده «یزدان شناخت للشیخ‌الرئیس ابوعلی سینا » نام رساله درمقدمه، «یزدان شناخت» آمده .

قطع : رقعی ۱۹/۵ × ۱۲ س . ج : تیماجی قرمز . صفحات : ۲۵ . سطور۲۲ کاغذ . شکری رنك .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۴۸۰۸

یزدان شناخت **- فارسی - ۱۹۸۸**

نسخه ای دیگراست ازآن کتاب.

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ - ۲۷ دفتر) بخط نسخ یك نویسنده اما با دوقلم(جز آخرین برگ که ازنویسنده‌ای دیگر است) .

فهرست رساله‌های موجود دراین مجموعه

۱ - یزدان شناخت (جای سخن) .

۲ - قضاء وقدر خواجه (۲۸ - ۵۵) .

۳ - مجموعه پاسخهای سید شریف به پرسشهای امیرزاده اسکندر (ص ۵۵ - ۷۸) .

٤ - لغزبهایی (۷۸ - ۹۲) .

۵ - دوص ازآغاز رساله قضاء وقدر (ص ۹۳ - ۹٤) .

٦ - صناعیه میرفندرسکی (ص ۹۵ - ۱۷۰) .

۷ - رساله تهلیلیه‌ناقص (ص ۱۷۱ - ۱۹۵) .

۸ - دوصفحه ازیك نسخه کتاب صلوة (۱۹٦ - ۱۹۷) .

دراین نسخه ، یزدان شناخت به شیخ اشراق منسوب گردیده .

قطع خشتی ۲۰/۵ × ۱٦ س . ج تیماج مشکی (بدون مقوا) . صفحات: ۱۹۷سطور ۱۸+۸ کاغذ فرنگی سفید .

شمارهٔ دفتر ثبت ۲۳۱۳۹

ذیلها

ذیل نخستین

دراین مجلد ما کوشیده‌ایم نسخه‌های فلسفی و یا منطقی را گرد آوریم و اینکار را تا آنجا که توانسته‌ایم با رعایت سرعت کار و نداشتن فیش موضوعی کامل انجام داده‌ایم . و اکنون که به حرف «یاء» رسیدیم بر چند نسخه از کتابهایی دست یافتیم که یك یا چند نسخه از آنها قبلاً دراین فهرست آمده . برای رعایت مقصود مذکور و نیز رسیدن شمارهٔ نسخه‌ها به ۲۰۰۰ ترتیب الفبایی را نادیده گرفته و آن نسخه‌ها را دراین جامعرفی میکنیم .

اسفار ۱۹۸۹

نسخه‌ای دیگر است از **اسفار** اربعه که نام دیگرش **الحکمة المتعالیه** است، از **ملاصدرا** (ص ۴۰ ـ ۴۴ این فهرست).

این نسخه یکی ازچهار مجلدیست که محمد جعفر منجم پسرملا رجبعلی معلم بخط نسخ زیبا دربین سالهای ۱۲۵۷ـ ۱۲۷۴ نوشته. هریك ازمجلدات دارای یك سرلوح مذهب ومرصع دراولین‌ص ودارای جداول ومنطقه بقلم‌آب‌طلائی وشنگرف وزنگاراست. حواشی‌ص اول‌ودوم‌درهر ۴ جلد بآب طلا وشنگرف گل وبوته‌کاری ونیزمیان سطرهای این دوص طلا اندازی شده. سرلوحه های‌هریك ازجلدها دارای سبك مخصوص است ودرزمینه طلایی زیر کتیبه، نام‌کتاب‌وشمارهٔ جلد ویا سفر باقلم آب‌طلایی نوشته شده جز درجلد۲. رقم کاتب و تاریخ کتابت نیز درپایان هریك موجود است.

همه مجلدات بایك قطع ودارای کاغذ بخارایی تیره رنگ است. این نسخه مجلد اول(سفر اول) اسفار است ودر ۱۲۵۷ پایان یافته ودارای چندفقره حاشیه است با نشان «آقا میرزامحمد حسینی مد ظله‌العالی».

قطع وزیری ۲۴/۵×۱۵ س. ج تیماجی ضربی‌باعطف ازتیماج مشکی ساده‌وحواشی آب طلائی صفحات ۶۲۴. سطور ۲۵.

شمارهٔ دفتر ثبت: ۲۶۴۳۷

اسفار ۱۹۹۰

نسخه‌ای دیگر.

این نسخه‌جلد۲ نسخه‌ش۱۹۸۹ وشامل‌جواهرواعراض‌است ودر۱۲۷۴ پایان‌یافته. کاتب، این جلد را پس‌از ج ۳ و ۴ نوشته ودرپایان گوید کتابت این نسخه بدرازا کشیدوازآقا میرزامحمد

حسین (گویا همان‌نویسنده حاشیه ها بر کنار ج ۱ ش ۱۹۸۹) که اوبنوشتن این نسخه امر کرده بوده است عذرخواسته .

قطع وزیری ۳۵ × ۱۵ س . صفحات ۳۸۲ سطور ۲۵ .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۴۴۰

اسفار ۱۹۹۱

نسخه‌ای دیگر

این نسخه مجلدسوم نسخه ش۱۹۸۹ (الهیات) ودر ۱۲۶۱ بپایان‌رسیده درزیر کتیبه مذهب برروی‌زمینه‌طلایی نوشته شده: « جلد چهارم اسفار» .

قطع وزیری ۲۵ × ۱۵/۵ س صفحات ۳۶۴ . سطور ۲۵

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۴۳۹

اسفار ۱۹۹۲

نسخه‌ای دیگر

این نسخه ج ٤ (سفرالنفس) ودر۲ سنه ۲۱ ج ۲ ۱۲۶ بپایان رسیده درکتیبهٔ مذهب ص۱ نوشته شده: «جلدسوم اسفار» .

قطع وزیری ۲۵ × ۱۵ س صفحات ٤۰۷ سطور ۲۵

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۶۴۳۸

اسفار ۱۹۹۳

نسخه‌ای دیگر از **اسفار صدرالمتالهین** .

این نسخه بخط نسخ وثلث مورخ ۱۲۶۷ وشامل مباحث عامه و مقولات است و دربرخی صفحات سقطات که گاه چندین سطراست درحاشیه نوشته شده . حاشیهٔ مبسوطی نیزدر کنار ص با نشان « هادی دامظله » بخطی جزخط دیده میشود

قطع رحلی ۳۰/۵ × ۱۹ س ج تیماجی ضربی مشکی‌زنگ‌ومندرس‌صفحات ۳۶۶ سطور ۳۲ کاغذ فرنگی نخودی روشن

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۸۵۴

اسفار ۱۹۹۴

نسخه‌ای دیگر

این نسخه بخط نستعلیق زیبای قرن ۱۲ والهیات اسفاراست دارای جدول و منطقه با قلم آب طلا ولاجورد

پایان : وان یکون مرکب الحقیقه ذالك ان تحضرصورته فی‌الذهن وصورة ذالك

قطع رحلی نازك ۲۸/۵ × ۱۵/۵ س ج تیماجی قرمز سیرصفحات ۵۶۶ سطور ۲۱ کاغذ سمرقندی آهار مهره شکری سیر

شمارهٔ دفتر ثبت : ۵۰۵۸۱

اصل الاصول ۱۹۹۵

نسخه ای دیگر است از **اصل‌الاصول ملانعیماطالقانی** (ش : ۱۷۰۹- ۱۷۱۰ ص ۴۴ ـ ۴۸ این فهرست) .

این نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۱۷۸ دفتر) که با دوقلم نوشته‌شده وتاریخ نیمهٔاول آن(تاگ۱۵۱ ب) در۱۲۰۸ وبخطنسخ وبقیه در۱۲۰۷ وبخط نستعلیق است. فهرست رساله‌های موجود دراین دفتر این است :

۱ ـ اصل‌الاصول (جای سخن)

۲ ـ حدوث عالم تنکابنی (۱۷۹ ـ ۱۸۴)

۳ ـ رساله بفارسی در«جعل» (ص ۱۸۲ ـ ۱۸۸)

٤ ـ رساله درجعل بعربی (۱۸۸ ـ ۱۹۰)

٥ ـ شرح حدیث عمران صابی ازمحمد خلیل‌بن محمد اشرف قاینی (ص ۱۹۱ ـ ۳۰۲)

٦ ـ شرح خطبه توحیدیه منسوب به‌حضرت علی‌بن موسی‌الرضا (ع) از یحیی‌بن‌محمدعلی بن محمدرضا ساروی (درنسخه پسروی) مازندرانی (ص ۳۰۲ ـ ٤۳۰)

نسخه اصل‌الاصول دارای حاشیه‌هایی ازمؤلف با نشان « منه » است

قطع خشتی ۲۰/۵ × ۱۵/۵ س ج تیماج مشکی مندرس (بدون مقوا) صفحات ٤۳ سطور ۲۲+۱۵ کاغذ فرنگی آهار مهره سفید

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۷۹۷۲

تحصیل **۱۹۹۶**

نسخه ای دیگـر از **تحصیل بهمنیار** ش : ۱۷۱۵ (ص ۵۹ ـ ٦٤) این فهرست .

این نسخه بخط نسخ قرن ۱۱ وناقص‌است .

قطع : قعی ۱۹ × ۱۲/۵ س ج پارچه‌ای مشکی رنگ عطف وگوشه تیماجی قرمزروشن صفحات ۳۸٤سطور ۱۷ کاغذ اصفهانی شکری

شمارهٔ دفتر ثبت : ۱۰۲

تحصیل **ـ فارسی ـ۱۹۹۷**

ترجمهٔ **تحصیل بهمنیار** .

رجوع شود به‌ص ٦۱ـ٦۳ این فهرست ومقاله‌نگارنده درمجله وحید شمارهٔ . . . ۱۳٤٤

قطع خشتی باریک ۲۲ × ۱۲/۵ س ج تیماجی‌قهوه‌ای ضربی که ترنج درمیان‌دو گوشواره

روی‌آن کنده ودروسط آنها گل وبوته کاری کرده‌اند صفحات ۳۳ سطور ۲۰ کاغذ سمرقندی

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۷۴

حاشیهٔ شرح تجرید

۱۹۹۸

نسخه‌ایست از حاشیه **صدر دشتکی** (م – ۹۰۳) و گویاحاشیه سوم اواست وجزش : ۱۷۵۵ استو (ص۱۲۳ – ۱۳۵) این فهرست دیده‌شود .

این نسخه درقرن ۱۱ بخط نسخ تحریری نوشته ومقابله شده درکنار صفحات وسقطات‌متن ونسخه بدلها قید گردیده ودرپایان با قلمی درشت‌تراز خط نسخه نوشته شده «بلغ مقابلة هذاالکتاب من اوله الی‌آخره بقدرالطاقةالبشریه فصح بحمدالله »

قطع : رقعی ۱۸ × ۱۲/۵ س ج تیماجی قرمز روشن صفحات۶۱۶سطور ۲۳ کاغذ اصفهانی شکری

شمارهٔ دفتر ثبت : ۶۲۳۱۳

حاشیهٔ شرح تجرید

۱۹۹۹

نسخه‌ای دیگراست از **حاشیه دوانی** ش : ۱۷۵۷ این‌فهرست . این‌حاشیه بنوشتهٔ فهرستها حاشیهٔ جدید دوانی است وما درذیل معرفی ش مزبور گفتیم که اگر نخستین نویسندهٔ **طبقات جلالیه** دوانی باشد این حاشیه سومین حـاشیه دوانی خواهدبود اما اکنون سندی بدست داریم که نخستین حـاشیه از **صدر دشتکی** است و **صدر** (برخلاف‌معروف) برشرح‌تجرید۳ حاشیه‌نوشته ودوانی‌در حاشیه سوم (نسخه ش : ۱۹۹۸) را دررد ونقض این حاشیه نگاشته .

دیباچهٔ این حاشیه روشن میسازد که دوانی حاشیه یا حواشی خـود را بر شرح تجرید ، تجریدات الغواشی نام داده واین حدس نگارنده را (درص ۱۲۶ این فهرست) مسلم میدارد .

آغاز : اللهم انا الصراط المستقیم وجنبا عن الباطل الذمیم .. فانا قدکتبنا فیسالفالزمان حواشی علی الشرح الجدید للتجرید فلما تداولتها الالسن نبض فی بعض اهل البلد عرق العصبیه والحسد . . .

مشخصات نسخهٔ شمارهٔ ۱۹۹۹ :

این نسخه بخط شکسته نستعلیق و درقرن ۱۱ نوشتهشده و ناقص است (نسخهٔ ش : ۱۷۵۷ نیز فاقد اول وآخر است) .

پایان · لایجری النسبة فیالتعقل بمجرد تعدد الادراك والالتفات والظاهر کیف اعتـاله عولالاوهام وماحام حول المقصود حام انما . [کلمه اخیر راده ص بعد است که درنسخه نیست] .

آقای مشکوة (مالك قبلی نسخه) برپشت نخستین برگ سطوری نوشته و این کتاب را حاشیه دوم غیاث الدین منصور دانستهاند واین اشتباه ناشی از آنست که دردیباچه نام تجریدات الغواشی آمده .

قطع ؛ خشتی باریك ۲۴ × ۳/۵؛ س . ج : تیماجی ضربی قهوهای . صفحات ۱۳۶ . سطور ۱۹ . کاغذ آهار مهره ضخیم شکری رنك ،

شمارهٔ دفتر ثبت : ۶۲۶۲۵

حکمة العارفین ۲۰۰۰

نسخهای دیگر است از **حکمةالعارفین محمد طاهر قمی** (ص ۲۲۵این فهرست).

نسخه ش : ۱ دفتریست (ص ۱ ـ ۳۹۸ دفتر) بخط نسخ دراین دفتر ۲ رساله است .

۱ ـ حکمةالعارفین(جای سخن) .

۲ ـ کاشف‌الغمه محمدبن رضا قمی .

ش : ۱ بخط صادق قمی در ۱۷۰۹ و ش : ۲ بخط مؤلف در ۱۰۷۵ نوشته شده .

قطع : رقعی ۱۸ × ۱۱/۵ س.ج تیماجی قرمز بدون مقوا . صفحات : ۴۹۷ . سطور ۱۷ + ۱۵ . کاغذ : آهار مهره شکری .

شمارهٔ دفتر ثبت : ۲۵۹۷۳

ذیل دوم

مجموعه‌هایی که در فهرست ٤ این کتابخانه معرفی شدند دارای رساله های فارسی هستند که در آن فهرست یادنشدند زیرا ج ٤ ویژه نسخ خطی عربی است.

اینك رساله های فارسی آن مجموعه ها که **آقای سیدابراهیم دیباجی** با کمال دقت استخراج کرده و شناسانده‌اند بترتیب حروف الفباو باذکر شمارهٔ ص فهرست٤وشماره رساله در دفتر وصفحات دفتر در ذیل این فهرست میآوریم.

آداب المریدین

ابوالنجیب عبدالقاهر بن‌عبدالله سهروردی (م ــ ۶۶۳) ش۱۴۰۴/۴ص ۵۸-۸۱
در کشف الظنون آداب المریدین از او یاد شده ودرذریعه نیز یاد شده بدون ذکر اول و آخر .

آغاز : بسمله الحمدلله رب العـالمین و الصلوة والسلام علی محمد صاحب الشریعة الغراء وعلی صاحب ...

انجام : بطن اول از بطون شریعت مقدسه حضرت ختمیه است علیه السلام الی یوم القیام .

اسکندریه (رساله . . .)

سیدشریف گرگانی ــ ش ۱۲۰۷/۹ص۹۱ــ۱۰۴ پاسخ مکتوب اسکندر بن عمر .
آغاز : (بسمله)... وبعد درشهور سنه خمس عشر وثمانمأة اسکندر بن عمر..
خطبه کتاب برمقتضـای فرمان بندگی حضرت سلطان جلالی ... و وصیت مشایخ . . . که درآخر کتاب مسطور است ...
انجام : واشارت ایشان بتوحید ازآنجا ناشی گردد والله اعلم بحقایق الامور .

اوصاف الاشراف

خواجه نصیرطوسی ــ ش۱۲۸۰/۳ ص ۹۹ ــ۱۶۸

بدر مشعشع

حاجی میرزا حسین بن‌محمد تقی نوری ــ ش ۱۲۳۴/۵ ص۵۴۹ - ۵۴۸ ــ
سرگذشت فرزندان موسی مبرقع (مشار ۲ : ۱۸۶۷)

بیست باب

خواجه نصیر طوسی . ش ۱۲۳۳/۹ ص ۲۷۳-۳۱۳

تحفة الامثال

میرزارفیع‌الدین طباطبائی نظام‌العلماء -ش۱۲۳۴/۶ص۵۷۳ . . .

تحفهٔ حاتمیه

شیخ بهائی - ش ۱۲۳۳/۱۱ص۳۵۳ - ۳۷۹ (ذریعه ۳ : ۴۲۵) .

تشویق السالکین

محمدتقی مجلسی-ش۱۴۰۴/۱ص ۱-۲۳

حقایق الصنایع

میر ابوالقاسم‌فندرسکی . ش ۱۵ /۱۲۰۷ص ۱۳۵ - ...

حقیقت روح

خواجه نصیر طوسی . ش ۱۲۰۷/۸ص۸۷-۹۱

آغاز : (بسمله) حمدوسپاس وشکر بی قیاس ...

اما بعد یارانی که سوابق نعم ایشان محصور نیست . . . در فنا وبقای روح بعداز مفارقت ازابدان ... و در رقعه اهل ذکرداخل ...

پایان:ونصوص کتب‌سماوی‌باید کرد والله‌اعلم بحقائق المعانی

حقیقت‌روح (رساله‌در..)

افضل الدین‌کاشانی ش۱۲۰۷/۱۱ ص ۱۱۸ - ۱۲۵

درة المصطفی فی بیان سر المرتضی

سید محمد مجدالاشراف.ش۱۴۰۴/۶ ص ۱۰۱-۱۹۲ .

راه صواب

ملامحسن فیض. ش۶/۱۲۸۰ ص ۲۹۶-۳۳۶ (مشار۲ : ۲۲۶۸) .

رسالهدراخلاق

شیخ نجم‌الدین کبری. ش۱۴/۱۲۰۷ ص۱۳۰-۱۳۴
آغاز :(بسمله)...حمدوثنای نامتناهی‌پروردگاری‌را که‌استحکام‌قوام‌اسلام...
و بعد بدان ای عزیز که راههای طالبان حق بجناب بارگاه احدیت ...
پایان : شکوفه ایمان ندیده و ازلذات حلاوت میوه حکمت وولایت‌محروم مانده و جعلنالله وایاکم ممن‌سعدبطاعته وفازبمحبته‌انه قریب مجیب والسلام علی من اتبع الهدی .

الرسالة الحجية

ش۱/۱۲۸۰ص۱-۵۰
آغاز :(بسمله)...بدانکه این رساله ایست‌دربیان افعال حج‌تمتع مشتمل بر مقدمه ودومقصد و خاتمه .
پایان : وان‌محمداًعبدك و رسولك .

رساله در علم خط

عبدالله صیرفی. ش۱۲/۱۲۲۰ص۱۹۷-۲۱۶(نسخه‌ناقص‌است)
آغاز : شکر وسپاس فراوان و ثناوستایش بی‌پایان ...اما بعد چنین گوید مقرر این رساله ومحرر این کتاب‌عبدالله‌الصیرفی‌اصلح‌الله...
پایان : فاصله میان لام و این حروف می‌باید که بقدر دو نقطه باشد اما اگر دو ...

رساله درعرفان

شرف‌الدین یحیی منیری . ش۱۳/۱۴۰۵ ص ۲۴۵ ـ ۲۴۷ .

آغاز : سپاس و ستایش معبودرا که موجود نیست مگروی ...

انجام : لکن ذکر کرده شدآن رغبت فعلیك بدر که .

رسالة فی حکمة التوحید

جلال الدین دوانی . ش ۱۲۰۷/۶ ص ۶۳ـ۸۳

آغاز : (بسمله) ... والاعتصام بکرمه العمیم آفتاب‌جمال قدم ازآن‌متعالیست و شروع در ترصیص‌این رساله رفت مرتب بر دو مقام درهرمقامی دو موقف و بحمدالله تعالی ... مقام اول درمباحث علم رسمی و درآن‌دو موقف است ...

پایان : بعد ازسفور بوحدت حقیقی ذاتی کمابداکم تعودون ، منه بداوالیه یعود کل‌شیء .

زبان مرغان

ش ۱۲۲۶/۴ ص ۱۹۵-۲۰۳

آغاز : حمد بـاد ملکی را که ملك هردوجهان درتصرف اوست .... دوستی از دوستان عزیز مرا سئوال کرد که مرغان زبان یکدیگر دانند ....

پایان :

بپیش ما از این الفاظ دورند
بنزد ما از این معنی تراشند

ساز وپیرایهٔ شاهان پرمایه

خواجه افضل الدین کاشانی ش۱۲۲۶/۲ص۱۳۱ـ۱۶۴

سئوال و جواب

ملاخلیل قزوینی ش ۱۲۰۷/۳ ص ۳۸-۴۶

آغاز : سئوال در جواز ترجیح بلامرجح جواب بدان ای برادر ایدك‌الله تعالی توضیح .

پایان : همه دالست بر آنچه گفتیم مناسب مقام‌نیست ودر کافی مذکور است لایعلم الغیب الاالله .

رساله سه اصل

ملاصدرا شیرازی ش۲۵ /۱۲۰۷ ص ۳۲۵-۳۴۳

شبستان نکات

مولی یحیی سیبك ش ۱۲۰۷/۲ ص ۲۰ - ۳۴ (فهرست مجلس ج۶ص۱۹۲)

شرح بیتی ازگلشن راز

جلال الدین دوانی ش ۱۲۰۷/۴ص۵۰-۵۱

آغاز : بعدالحمدلله بمایستحقه ، والصلوة علی نبیه کماهوحقه نموده میشود که از دیوان وزارت ... مشتمل بر تبیین‌بیتی از ابیات« گلشن‌راز» ...

پایان : بتکثیر محامل وتشعیب وجوه...فلاحاجة‌الی‌التطویل والله‌یحق‌الحق وهویهدی السبیل .

شرح رسالة الطیرابن سینا

عمر بن‌سلمان ساوجی ش۱۲۲۶/۲ص۱۶۹-۱۹۳.(ص۴۱۵-۴۱۷این‌فهرست) .

شرح صحیفه سجادیه

قاضی بن‌کاشف الدین محمد یزدی ش ۱۲۴۷/۲ ص۱۶۹ - ۲۹۴ .

آغاز : الحمدلله‌الذی‌جعل‌الدعاءفی‌الصحیفةالکاملة...معتکف‌زاویه‌دعاگویی قاضی‌بن‌کاشف‌الدین محمد الیزدی . . .

پایان : ای‌رحیم ترومهربان‌تر ازهر کسی که صاحب رحم‌ومهربانیی باشد.

شرح یك بیت حافظ

از جلال دوانی ش ۱۲۸۰/۲ص۵۲-۹۵. شرح‌است براین بیت حافظ :

دوش دیدم که ملائك درمیخانه زدند ...

آغاز : (بسمله) سپاس حضرت واجب‌الوجودی که دریای فیض وافرش ... و بعد بروفق جوان مردانی که از مسافرت ومجاورت ....

پایان :

آیینه چون نمود مرا آنچنانکه هست
آیین نه آن بود که من آیینه بشکنم

صیحه وصدا

جلال الدین‌دوانی ش۱۲۰۷/۵ص۵۵-۶۳

آغاز: سبحانك انت انت تعالیت ... اما بعد برادر طریقی ودوست‌حقیقی... التماس نمود ... تاآنکه التماس بحدی رسید ... صیحه وچند صداست ادایافته . ..

پایان : وطریق مستبین تسلیم وانقیاد است ... حرجاً مماقضیت ویسلموا تسلیماً . . . . اللهم صل وسلم علیه و علیهم اجمعین تسلیماً کثیراً طیباً مبارکا .

عقدانامل (رساله‌در...)

ش۱۴۰۵/۱۴ص۲۵۳-۲۵۵

آغاز : بعداز سپاس دانایی که‌بیاض وحمره... بعد ازحمد پروردگاری که اصناف الطاف ...

پایان : سر ناخن ابهام برابر باشدوطرفش برطرف‌اومتصل .

عقودانامل

محمد مهدی‌بن ابی‌ذر نراقی ش۱۲۳۲/۲ص ۷۲-۷۹ . (ذریعه ۱۵ :۳۰۲)

آغاز : (بسمله) حمد بیحد و ثنای بیعدد سزاوار آفریدگاریست ... امابعد چنین گوید ذرهٔ اصغر مهدی بن ابی‌ذر...

پایان : وزیاده ازاین رااحدی‌متعرض نشده ودر کلام‌احدی تعرض بآن نیست. تم الکلام .

کنز السالکین

خواجه عبدالله انصاری ش۱۴۰۵/۶٤ ص۸۱-۱۰٤

ماهیة علم (رساله در...)

افضل الدین‌کاشانی ش۱۴۰۵/۹ص۱۲۵ - ۱۲۷

آغاز:(بسمله) چنین گوید امام‌سعید افضل الدین‌کاشی ... بدانکه هر مفلس و کم مایه که ازمفلسی ...

پایان : سرچشمهٔ دوام وبقاوازل‌وابداست باز رساند.

پس از این رساله چندنامه از محمد دهدار بفارسی نوشته شده .

معراجنامه

شیخ‌الرئیس ابن سینا (منسوب) ش ۱۲۲۶/۱ ص ٤٦ - ۸۵ (مهدوی ص۲۹۷ - ۲۹۸)

مکاتیب‌درمجموعه : ۱۴۰۵

۱ - مکتوب ازباباافضل ص۱۸۲-۱۸۸

آغاز :(بسمله) دل عزیز ونفس‌شریف مستعد وآراسته نظریه الهی و انوار نامتناهی ...

پایان:آفریدگار عزوجل ...سالکان شایسته ومستعدان آراسته را .

۲ـ مکتوبی از او

ص ۱۸۷-۱۸۹

آغاز : آدمی در کوشش از برای نجات جستن است ...

پایان : خیر باشد اگرچه صورت عبادی دارد .

۳ـ مکتوبی از او ص۱۸۹-۱۹۰

آغاز رب‌العزة‌تعالی وتقدست اسمائه ...

پایان : ممهدواساس روشن ولی مخلد و مؤید .

۴ـ مکتوب ازمحمددهدار

ص۱٤۲-۱٤٤

آغاز : (بسمله) این‌رقمی چند از عدم نمودار محمد دهدار بجانب نورچشم بینش ....

پایان : بدعای جان بخش امید که‌موفق باشد .

۵ـ مکتوبی از او ص ۱٤٤ ـ ۱٤٦

آغاز (بسمله) این نقشی چنداست که شکل‌بر دیوارمحمد دهدار بر صفحه...

پایان : اطلاقی غیر متناهی اند والله‌علم بحقایق الامور.

٦ـ مکتوبی از او ص ۱٤۷ ـ۱۵۵

آغاز: (بسمله) ازعدم نمودارمحمددهداربعزیزان ...

پایان : ازقلم است که درآن وقت‌همان قلم ممکن‌الحصول بوده .

٦ـ مکتوب دیگر از او ص ۱۵۵ ـ ۱٦۰ .

آغاز : (بسمله) ازعدم‌نمودار محمد دهدار بجانب عزیزان ...

انجام : ومشارب این بزرگان محظوظ و بهره‌مند سازاد .

۷ـ مکتوب دیگر از او

ص۱۶۰ـ ۱۶۳

آغاز : (بسمله)ازعدم نمودار بجانب برادران دین که طالب...

پایان : ای عزیز دراین مقام بزبان خوش‌ولیکن دهان پر .

۸ـ مکتوب دیگر از اوص۱۶۳ـ۱۷٤

آغاز : از عدم نمودار محمد دهدار بجانب‌از دیده...

پایان : آن قبلدامانی واعالی‌وادانی‌ساز اد والحمدلله .

۹ـ مکتوب دیگر ازاو ص ۱۷٤ـ۱۷٦

آغاز : ازعدم نمودار محمد دهدار بجانب نوربخش دیده...

پایان : همان شهود تجلی منطبعه در آن شخص است‌والحریکفیه‌الاشارة

۹ـ مکتوب‌دیگر از او

ص ۱۷٦ ـ ۱۷۹

آغاز :از عدم نمودار محمد دهدار بجانب‌نوباوه...

پایان : درآن دومرتبه وعلی‌هذاالقیاس .

۱۰ـ مکتوب دیگر ازاو

ص۲٦۲ـ۲٦۹

آغاز : از عدم نمودار محمد دهدار بسوی زبدهٔذریه ...

پایان : بندهٔ محتاج را ببهرهٔ خرسند سازند .

مکتوب‌ومکنون

شیخ بهائی ـ محمد بن حسین ـ ش۲۶/۱۲۰۷ص۳٤۳-۳٤۸

آغاز: سپاس خداوند آسمان وزمین را وستایش دهنده ... اما بعد وصیت میکنم ترا ... که درتحقیق آن شرح میرود ......

پایان: داند که گفتار نبی همه رموز است آکنده بعقول وآنرا غذای روح خود سازد.

منتخب ازفواید النجوم

غیاث‌الدین ؟ ش۷/۱۲۳۳ ص۲۵۸- ۲٦٦

آغاز: باب یازدهم دربیان دانستن حکم هرسال اول ماه محرم ...

پایان. این شعر، لاولالب لاولالب شش مه است ال کط و کطلل شهور کوته است والحمدلله رب العالمین.

نورالهدایة

جلال‌الدین دوانی ش۱ـ/۱۲۰۷ص۷-۱۳

یزدان شناخت

شیخ اشراق ـ شهاب الدین ش۱۰/۱۲۰۷ص۱۰٤-۱۱۷

ذیل دوم

کلیشه برگهایی از چند نسخه که در این فهرست

شناخته شد

بسم الله الرحمن الرحيم ونستعين بالعليم الحكيم

الحمد لمن رفع سرادقات اللاهوت عن سمات القوة والنقصان وزين سموات الملكوت بكواكب المعرفة والعرفان

والشكر لمن سن هداية عقول الكاملين ورياض قلوب الواصلين من سجال البرهان

وامطار سحائب العلم والايقان التي نبتت بها انجم [illegible] الاركان شكر الكاملين كرم وجهه [illegible] بجلال مجده [illegible]

كشجرة تخرج من طور سيناء تنبت بالدهن وصبغ للآكلين الذين [illegible] الكرامات [illegible] [illegible]

الذات الحقيقيات [illegible] [illegible] في [illegible] الملك والملكوت [illegible] [illegible] العزة والجبروت

[illegible] الناسوت [illegible] الى اللاهوت [illegible] الشهود [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] لهم الذات [illegible]

[illegible] الممكنات [illegible] [illegible] الى [illegible] [illegible] الى [illegible] [illegible] طوبى لهم وبشرى باشارات [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] الانس [illegible] في [illegible] القدس محمد الذي

اشرق في سماء [illegible] [illegible] على [illegible] [illegible] من شجرة الانبياء واجتباه من سلالة الاصفياء

وجعله رحمة للعالمين الذي [illegible] وآدم بين الماء والطين وآله [illegible] [illegible] الى [illegible] اسراره [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] نور يهدي الله لنوره من يشاء عليهم من الصلوات انماها ومن التحيات اسناها [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] اما بعد فان افقر عباد الله الى رحمة ربه [illegible] احمد بن [illegible] العلوي [illegible] ارباب العرفان [illegible] [illegible]

آل [illegible] واصحاب الوجدان الذين [illegible] [illegible] الكشف والعيان [illegible] [illegible] [illegible] الاكوان

ان [illegible] من المعرفة [illegible] من ان [illegible] كل طالب [illegible] البصيرة [illegible] [illegible] كل [illegible] [illegible]

[illegible] الشفاء [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

کڤ ۱ الف ش ۱۷۸۸ حاشیه الهات شفا تألیف سیداحمد عاملی ص ۱۸۵ این فهرست

کـ۱ ب ش: ۱۷۸۸ حاشیه شفا تألیف عاملی خط مصنف ص۱۸۵ این فهرست

کک ... ب شمارهٔ ۱۷۸۸ :حاشیه عاملی بر الهیات شفا خط مصف ص ۱۸۵ این فهرست

ک آخر شمارهٔ ۱۷۸٤/۲ حاشیه‌شفا تألیف سبزواری نسخه مصف ص ۱۷٦ این فهرست

الرسالة الاولى في الاراء والديانات النبوية والمذاهب الفلسفية من جملة احدى

وخمسين رسالة من رسائل اخوان الصفا

في تهذيب النفس واصلاح الاخلاق

من كلام الصفو فيه وتتم لرسائل

بسم الله الرحمن الرحيم وبه استعين

اعلم يا اخي ان الناس مختلفون في اراءهم ومذاهبهم
وطبايعهم كما هم مختلفون في صور ابدانهم واختلاف
نفوسهم واعمالهم واعلم بان سبب اختلاف اخلاقهم
وطباعهم من اربع جهات احدها من جهة اختلاف
تربة بلدانهم وتغيرات اهويتها والازمان التي
نشاوا فيها والاخرى من جهة نشوهم على عادات
اباءهم في سنن دياناتهم او على عادات من يربيهم
ويؤدبهم والاخرى من جهة اشكال الفلك
ومواضع الكواكب في اصول مواليدهم ومساقط نطفهم
وقد بينا طرفا من هذا العلم في رسالة الاخلاق
ونريد ان نذكر في هذه الرسالة طرفا من فنون اخلاق
العلماء الذين اصلوا الاراء والمذاهب وما تلك الاسباب
التي دعت العلماء الى الاختلاف فدعوا منها انواع
المقالات والاحكام وكرهوا ولكن قبل ذلك نحتاج
ان نذكر الاشياء التي اختلفوا فيها ثم نبين ما هي

كتاب رسائل اخوان الصفا ...

ک ۱ ب ش: ۱۸۳۱ رسائل اخوان الصفا مورخ ۶۲۱ ص ۶۷۳ این فهرست

خمس عشر رتبة وقد بينا في رسالة اخرى تفصيلها واعلم
يا اخي ان الرتبة الانسانية هي اخر رتبة طبقة من جهنم
وهي اول درجة من ابواب الجنان فان انت بادرت
وبودرت وخرجت من عالم الكون والفساد قبل الموت
رجوت لك الصعود الى عالم الافلاك وفسحة السموات
والدخول في زمرة الملائكة الذين هم سكان الجنان
وسيسقاك من ماء الحيوان شرابا طهورا وعشت عيش
السعداء دائما من الموت الا الموتة الاولى وان انت
ابيت وتوانيت واخلدت الى الدنيا خشيت عليك ان ترد الى
اسفل السافلين وبقيت في البرزخ الى يوم يبعثون وفقك الله
ايها الاخ للسداد وهداك الى الرشاد وجميع اخواننا حيث كانوا
في البلاد انه رؤوف جواد بالعباد تمت الرسالة الخامسة من الربع الرابع
من كتاب اخوان الصفا وتتلوها الرسالة السادسة في ماهية الناموس
الالهي ان شاء الله والحمد لله والصلوة على محمد وآله الطاهرين
وكتب هذا الكتاب مبارك بن عبد الله الغلام غلام
نجيب الدين السمرقندي في يوم الخميس في سنة
احدى وعشرين وستمائة من الهجرة
النبوية على صاحبها الصلوة والسلم

ک آخر ش ۱۸۳۱ رسائل اخوان الصفا ص ۲۷۳ این فهرست

هذه اكثرت له قواعد هذا العلم وشيد مبانيه وحمى من آراء القدماء المتألهين
ما كان حقا وبطل ما كان باطلا وان كان القدماء رضي الله عنهم قل ان يخطئون وما ذاك
في الاصول والامور المهمة واما المذهب المشهور الذي يطلب من بعده وقع لهم سهو عظيم في
كثير من المطالب المهمة لابتنائه على الاغلاطات والمخالفات الذوقية الكشفية بل ولا
على الموازين القياسية والحكيم الفاضل لا يلتفت الى الرأي المشهور ولا الى ان المرد
عليه عظيم القدر بل لا يلتفت الا الى المحض الحق والى ما قيل لا الى من قال واحسن ما قال
علي عليه السلام لا تعرف الحق بالرجال ولكن اعرف الحق تعرف اهله على كل مسئلة
نظر في كلام الفريقين وناخذ زبدة ما لخصوه ونترك زبده ونضيف اليها ما حصلناه
بطرق مختلفة ثم نثبته في هذه الرسالة وان وافق ذلك نظر احد وعقله فهو المطلوب
الذي قصدناه اعني التقرب الى الباري جل جلاله والمبادي العقلية وان لم يوافق
نعرف انه لا يوافق عقول قوم شرعوا في تحصيل الحكمة على غير ما ينبغي فلم يظفروا منها
بطائل ولم يحصلوا على حاصل وفاتهم مع هذا الحرمان العظيم الافقه اعني العقول الذي
اوجبت شرايع الحكمة والحكماء اتباعه والافقه ايضا وذلك هو الخسران المبين فكل ميسر لما خلق
له وهذا الكتاب ما عندهم لا شاكل لهم ولا فاهم كما قال الكتاب الالهي ولو جئتهم
بكل آية لا يؤمنوا بها فكيف يؤمن ما الحقايق ويفهمها من لا استعداد له فان
استعداد قبول الحكمة له شروط كاعتدال المزاج وحسن الاخلاق وسرعة الفهم وجودة
الحدس مع ذوق كشفي ويجب ان يكون في القلب نور من انوار الله تعالى يتقد
دائما كالقنديل وهو المرشد الى الحكمة كما يكون المصباح مرشدا الى ما في البيت
انت فقد علمت في المنطق ان المقدمتين لا توجبان النتيجة لذاتهما مع صحتهما بل هما
معدان والواهب هو المفارق وهو انما يهب النتيجة عند الاستعداد الذي ذكرناه
فمتى وجد لم يتخلف الساح اعني الحكمة عن ذلك الشخص ومن لم يكن فيه هذه الامور فلا يتعب
في طلب الحكمة ومن كان له فهم وادراك ولم يكن له حدس ولا في قلبه نور فلا يتم له
الحكمة وانشد السن اطرافها شاء الله اذا عرفت هذا فاعلم ان هذا العلم الذي نحن
الان بصدده وهو علم ما بعد الطبيعة ينقسم بالقسمة الاولى الى قسمين الفن الاول
في العلم الكلي والفن الثاني نسميه بالعلم الالهي وقبل الشروع في كل واحد منهما

ك الف ش :۱۸۳۹ شجرة الهيه شهرزوری ص۲۹۵ اين فهرست

للمعاني الشريفة مما يعطلها من العوائق الدنيوية ويحتجبها من العلائق البدنية لاستغنائها
اسبغت لذلك الشواغل الحاجزة من معاودة التنقيح والتهذيب واستوفت الوقت بل سابقت
التأدية الى اختيار الالفاظ وجودة الترصيف هذا على بعد وجود الخاطر وعزازة العلم لكنني
اذا ما شئنا الفكرة هناك والبضاعة من العلم قليلة على ان من حكم ما تقطع الاجل الحسد
والمنافرة لا من هوى يعقل له عن سنن الرشاد لعله يجد عن حاصلها لو دقق النظر ومنحها
واضحا لو لاحظ المقصد المصرح ان اشرنا مع الغلط من الناسخ سقط من المصنفين بالى
ما وجدت من اغلاطهم حتى في نسخ خطه او حرف ما استحال به المعنى وفسد وشاهدت وقوع
ذلك في هذا الشرح قبل اتمامه فكيف اذا طال به الامد واعلا ما يجب ان يعمل المقابلة
التامة للكتب العلمية بالنسخ المعول عليها الموثوق في الصحة بهما والاتكال الا على
الواحد القوي الهادي الى ... اذا السوي هو رب العزة والجلال وله المن ومنه الانعام
فلكل ان يعصم به اذ هو موجدكم وان يعرض ... نعامه اذ هو هاد لكم ومرشدكم ...
ان ... قاصده ...
... هذا ... للالزام ... يقوم ...
... المقرب الى ... من المنتهى ... الدين ... بالتقوى
متمسكوا بالسبب الاقوى ... السعادة والبلوى ... السهادة
القصوى ... الاكرمين والحمد لله رب العالمين وصلواته على سيدنا محمد وآله
اجمعين

وقع الفراغ من تسويده ... سنة سبع
وسبعين وستمائة هجرية ...
من ... في اوائل ... محرم سنة
اثنين وسبعمائة ومن
الله التوفيق

ص آخر ش: ۱۸۴۹ شرح تلويحات ابن كمونه مورخ ۷۰۲ (ص ۳۱۴–۳۱۷ اين فهرست)

بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير

اللهم يا خالق السموات والارض ويا فاطر السموات والارض ويا نور السموات والارض ويا قيوم
السموات والارض يا راحم المساكين يا ساتر عيوب المعيوبين يا مجيب دعوة المضطرين يا اكرم
الاكرمين وارحم الراحمين اسالك سوال مسكين مستكين ذليل مهين بحق جودك على كل احد وبحق
لزوم وجودك لكل احد وبحق وجوب طاعتك على كل احد وبحق وصول رحمتك الى كل احد
ان تنور قلب هذا الفقير الكسير بطلايع معرفتك وتشرح صدره بلوامع هدايتك وتزين
لسانه بذكر تحميدك وتمجيدك وتعظيم شانه بان توفقه للاقرار بتوحيدك وتفريدك
وان لا تشغل قلبه بموجود سواك وان لا تبطل نور توحيده بظلمة الالتفات الى العناصر
والافلاك والاملاك وان تسعده بالامن من عقابك الاليم وان تكرمه بلذة النظر الى
وجهك الكريم وان ترزقه من انواع الكرامات بان تكون غريقا في بحار معرفتك حريقا
بانوار محبتك بحيث لا يبقى معه ولا في ساحته غيرك وقضائك معدوما عند طلوع نور كبريائك
وان تصلي على محمد عبدك ورسولك في الملأ الاعلى وترزقه الكاس الاوفى والدرجة التي
ذكرتها بقولك ولسوف يعطيك ربك فترضى ثم اما بعد فان كتاب عيون الحكمة كتاب اخباره
سطرت في صحايف المفاخر وكتبت على جبهة الفلك الداير وهو في الحقيقة كالصدف المخزونة
على غرر مباحث الفن الحكمية المحيطة بمجامع كلمات الحكماء فسالني بعض الاعزة من الاحباب والخلص
من الاصحاب تفسير مشكلاته وتاويل معضلاته والبحث عن كيفية بنيانه والتصفح لمباديه و
غاياته فاحجمت عنه لامور احدها ان هذا الكتاب قد تعلم تشعبه ومهما لم تركب ولم تتعرض
لتحليل تركيباته احد من الافاضل ولم يتشمر لهذا المقصود احد من الاواخر والاوايل
فكيف اقدر على سلوك سبيل البحر المتلاطم وسلوك طريق العارض المتراكم وثانيهما اني مخالف
لمقتضى هذا الكتاب في دقيقه وجليله وجمله وتفاصيله فان جررت عليها ذيل المداهنة
والمهادنة صرت كالراضي بتوجيه العباد الى مسالك الغي والعناد وان تشمرت للكشف والبيان
وقعت في البسم لحلول الخزي والخذلان وثالثها وهو ان هذا الكتاب مع انه في اصله غير مبني
على المنهج القويم والصراط المستقيم قد انعقد له افة اخرى وهي انه كتاب صغير الحجم وفي
اعتقاد الجمهور انه كثير العلم بسبب ان مصنفه في العلم عظيم الاسم فلهذا السبب عظم حرص
الجمهور على معرفة اسراره ومعانيه وقويت رغباتهم في الاطلاع على حقايقه ومبانيه

و هو تلميذ الحكيم محمد بن رضوان ... بن شعيب ...

کک الف ش ۱۸٦٤ شرح عیون الحکمه ابن سینا تألیف فخر رازی ص۳٤۲ این فهرست

بسم الله الرحمن الرحيم

قال العبد الفقير الى رحمة الله تعالى سعد بن منصور
ابن سعد بن الحسن بن هبة الله بن كمونة عفا الله عنه واعانه
على مراضيه احمد الله تم حمدا يقرب الى جنابه الكريم
ويوجب للمزيد من فضله واحسانه واستغفره استغفارا
يومن من عقابه الاليم ويخلد في الفردوس الاعلى من جنانه
واسأله الهداية الى الصراط المستقيم بالهام الحق وانارة برهانه
وان يصلى على من بالملأ الاعلى الحافين من حول العرش العظيم
وعلى المصطفين لاظهار التوحيد واعلانه وخصوصا على
محمد واله وبعد فقد اتفق ارباب العقايد العقلية والديانات
النقلية ان الايمان بالله واليوم الاخر وعمل الصالحات هو غاية
الكمالات الانسية وبدونه لا يفوز الانسان بالسعادة السرمدية
ولا ينجو من الشقاوة الاخروية ومن الظاهر ان ذلك لا يتم
تحصيله على الوجوه اليقينية لا الظنية وبالطرق البرهانية

کـ الف ش : ۱۹۳۸ الکاشف ابن کمونه ص ۴۳۹ این فهرست

صار لاهل النجاة غلبة والقوة ومراتب الناس في الآخرة كمراتبهم في

الدنيا ومراتب السعادات كثيرة وللملكات الرديئة والهيات المعدة

هي بنفسها الموجبة للالام كما يوجب التهم المرض لا المسقم من خارج 417

يوثر الاذى ورحمة الله وسعت كل شي ومن علم ان مدبر الدنيا والآخرة

واحد وانه غفور رحيم لطيف بعباده متعطف عليهم وتامل ما انعم

به على الانسان من صحة البدن وسلامة الاعضاء ثم بعثه

لهدايته ثم خلق الاطعمة والاشربة والادوية لاجله وما الهمه

من التدبيرات المنجعة والدعوات المستجابة اوجب له ذلك التامل

وثوقا تاما وطمانينة الى سعة رحمة الله تعالى في الآخرة فاسئلك

اللهم ان تجعلني من اهلها وان تنفعني بما علمتني وان تجعله

يوم القيمة حجة لي لا علي وان تغفر لي خطيئتي يوم الدين وان

تعصمني بنور هدايتك من ورطات المضلين وان تبلغني بدرجات

الصادقين المخلصين وتوفقني بجودك لما اكون به

في دار الخلود من الآمنين وبسعادة الابد من الفايزين و

تدخلني في زمرة عبادك الصالحين برحمتك يا ارحم الراحمين

ويا اكرم الاكرمين والحمد لله رب العالمين وصلواته

على ملئكته المقربين وانبيائه واوليائه اجمعين

ك ا ب ش :١٨٣٨ الكاشف ابن كمونه ص ٤٣٩ اين فهرست

بسم الله الرحمن الرحيم

قال العبد الفقير الى رحمه الله تعالى سعد بن منصور بن سعد بن الحسن بن عبدالله بن كمونه رحمه الله
الحمد لله تعالى حمداً يقرب الى جنابه الكريم ويوجب المزيد من فضله واحسانه واستغفره
استغفاراً يؤمن من عقابه الاليم ويخلد في الفردوس الاعلى من جنانه واسأله الهدايه
الى صراطه المستقيم بالهام الحق واثارة برهانه وان يصلي على من بالملأ الاعلى الحافين من
حول العرش العظيم وعلى المصطفين لاظهار التوحيد واعلانه وبعد فقد اتفق ارباب
العقايد العقليه والديانات النقليه ان الايمان بالله واليوم الآخر وعمل الصالحات
هو غايه الكمالات الانسيه وبدونه لا يفوز الانسان بالسعاده السرمديه ولا ينجو
من الشقاوه الاخرويه ومن الظاهر ان ذلك لا يتم تحصيله على الوجوه اليقينيه لا الظنيه
وبالطرق البرهانيه لا التقليديه الا بعلم الحكمة الذي هو استكمال النفس الانسانيه بتحصيل
التصورات والتصديقات بالحقايق النظريه والعمليه على حسب الطاقه البشريه بعدما
انقطع عدد من لم يرغب في تحصيله ولم يداب في تمهيد قواعده واصوله فان تكذيب اهل الحكم
والتشنيع مع عدم المستند والدليل لا يعد من اهل العقل والتحصيل ويجب على المتردد
العمل بالاحوط وعلى المصدق ان لا يبخل على علم عرشوا السبيل ولما كان الامير الكبير
الفاضل العالم العادل عز الدين فخر الاسلام والمسلمين معتمد الدوله فخر الملك مغني العراقين
دوله شاه بن الامير الكبير سيف الدين سنجر الصاحبي بلغهما الله مبتغاهما من الله ادام ايامهما
ممن اطلع على شرف هذا العلم بالمعينة الثاقبه وآرائه الصايبه التمس مني تصنيف كتاب
فيه برسمه فعملت هذا الكتاب في اثنا ما قد الجيت اليه من ملابسة الامور الدينيه
والشواغل الدنيويه مشتملاً على اختصاره على مهمات المطالب وامهات المسايل متضمناً
مع الزيادات التي من قبلي لخلاصه افكار الاواخر ولباب حكمة الاوايل خالياً عما يقصر عن
افاده اليقين من الحجج والدلايل عارياً عن تحقيق ما لا يجدي تحقيقه بطايل فلا تجد في هذا الكتاب

پشت نخستین برگ ش:۱۹٤٤ کحل الابصار (حاشیه شرح سیداحمدعاملی بر شرح اشارت خواجه) ص۴٥۰ این فهرست

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

الحمد لله الذي خلق فسوى وقدر فهدى وامات واحيى وعليه النشأة الاخرى واليه المنتهى ليجزي الذين اساءوا بما عملوا ويجزي
الذين احسنوا بالحسنى عند الله تبارك وتعالى والصلوة على خير الورى اشرف من بعث بالبعث والجزاء واكرم من اتى بالنبوة والاخبار
محمد المصطفى وآله الذين بهداهم يهتدى وبطريقتهم يقتدى صلوة كثيرة دائمة بدوام الارض والسماء اما بعد فيقول العبد

کک الف ش : ۱۹۸۳ الرشاد ملانعیما طالقانی ص ۴۸۲ این فهرست

ذیل سوم

فهرستها

۱ ـ فهرست نسخه های معرفی شده در مجلد پنجم بترتیب شماره

۲ ـ فهرست نسخه ها بترتیب حروف الفبا با ذکر شمارهٔ صفحه

۳ ـ فهرست عام الفبایی نام اشخاص، جایها، انساب وقبائل و کتابها و مراجع

تهیه فیش برای درج فهرست این فهرست ها و نیز تنظیم قسمتی از آن را بوسیله دوست فاضل و عزیزم **آقای سید ابراهیم دیباجی** برعهده داشته‌اند .

فهرست کتب معرفی شده به ترتیب شماره

۱۹۱۸/۲۲ـ الطیر (ترجمة...)	۴۱۲
۱۹۱۹ـ الطیر (شرح و ترجمه ...)	۴۱۴
۱۹۲۰ـ عون اخوان الصفا علی فهم کتاب الشفا	۴۱۷
۱۹۲۱ـ عون اخوان الصفا علی فهم کتاب الشفا	۴۲۰
۱۹۲۲ـ عین الحکمة	۴۲۱
۱۹۲۳/۱ـ عین الحکمة (ترجمه . . .)	۴۲۴
۱۹۲۴/۱ـ عیون المسائل	۴۲۵
۱۹۲۵/۱ـ الفوز الاصغر	۴۲۶
۱۹۲۶/۲ـ الفوز الاصغر	۴۲۷
۱۹۲۷ـ قبسات	۴۲۸
۱۹۲۸ـ قبسات	۴۲۹
۱۹۲۹ـ قبسات	۴۲۹
۱۹۳۰/۱ـ قضا و قدر خواجه (جبر و قدر)	۴۳۰
۱۹۳۱/۳ـ قضا و قدر	۴۳۱
۱۹۳۲/۱ـ قضا و قدر	۳۴۲
۱۹۳۳/۴ـ قضا و قدر	۴۳۲
۱۹۳۴/۳ـ قضا و قدر	۴۳۳
۱۹۳۵/۱ـ قضا و قدر	۴۳۴
۱۹۳۶/۱ـ قضا و قدر کاشانی	۴۳۵
۱۹۳۷/۱ـ کائنات جو (رساله در..)	۴۳۷
۱۹۳۸ـ الکاشف	۴۳۹
۱۹۳۹ـ الکاشف	۴۴۴
۱۹۴۰ـ کبری	۴۴۵

فهرست نسخ معرفی شده بترتیب حروف

فهرست عمومی

شامل نامهای اشخاص ، کتب ، قبایل ، فرق ، جایها .

مراجع و مآخذ که دربیشتر صفحات آمده نیز دراین فهرست

عمومی (بدون ذکر شمارهٔ صفحه) یاد شده

– پ –

– ت –

- س -

(ض)

(ط)

(ظ)

(ع)

– ن –

A CATALOGUE OF
THE MANUSCRIPTS IN THE PARLIAMENT LIBRARY
(PERSIAN & ARABIC)

BY

ABDOL HOSSEIN HAERI

VOI . 5

Tehran

1965—1345